

Antropolojik Bakış Açısıyla

Stratejik Dünya Tarihi

Güray ALPAR

Antropolojik Bakış Açısıyla

STRATEJİK DÜNYA TARİHİ

Güray ALPAR

PALET YAYINLARI

ISBN: 978-605-5262-44-0

Baskı Öncesi
Tabula®asa

Düzeltme: Kübra Merve TAŞ

Baskı
Şelâle Ofset
Fevzi Çakmak Mah. Hacı Bayram Cad. No: 22 Karatay/Konya
MATBAA SERTİFİKASI: 13361

Birinci Baskı
© Eylül 2014

PALET YAYINLARI
Mimar Muzaffer Cad. Rampalı Çarşı Nu. 42 Konya
Tel: 0332 3536227

YAYINCI SERTİFİKASI: 10418

Antropolojik Bakış Açısıyla

STRATEJİK DÜNYA TARİHİ

YAYINLARI

Dünü bilmezsen bugünü anlayamazsın.

ÖZGEÇMİŞ

Dr. Güray ALPAR

Yeditepe Üniversitesi'nde "Sosyal Antropoloji" ve Gazi Üniversitesi'nde "Tarih" alanlarında doktora yapmıştır. Sosyal ve Kültürel Değişim, Strateji, Güvenlik ve Uluslararası İlişkiler konularında çeşitli akademik çalışmaları bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖZGEÇMİŞ vi
İÇİNDEKİLER vii
ÖNSÖZ ix
TEŞEKKÜR ixi
KISALTMALAR xii
GİRİŞ 1
İNSAN, TARİH VE KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ 2
İLK İNSANLAR HAKKINDA BİLDİKLERİMİZ 8
AVCILIK VE TOPLAYICILIKTAN TARIM TOPLUMUNA GEÇİŞ 17
YÜKSEK UYGARLIKLAR DÖNEMİ 31
EGE DENİZİ CİVARI VE ADALARA UYGARLIĞIN GELMESİ 47
HIRISTİYANLIK VE MÜSLÜMANLIĞIN YAYILMASI 89
DİN SAVAŞLARI, DENGESİZLİK VE DENGE DÖNEMİ 123
KEŞİFLER 173
BATININ İLERLEYİŞİ 214
DÜNYA SAVAŞLARI DÖNEMİ 264
SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ 297
SOĞUK SAVAŞIN ARDINDAN GÜNÜMÜZE 316
KARA NOKTALAR 332
SON SÖZ 341
EK-HARİTALAR 343
REFERANSLAR 359
DİZİN 371

ÖNSÖZ

Antropolog Dr. Güray Alpar'ın insanlığın dünyadaki tarihini özetleyen çalışması, geniş bir kaynakçaya dayanarak hazırlanmış olup; nüfus, demografik özellikler, teknolojik gelişme, sağlık ve hastalık, kadınların konumu, savaşların tarihçesi, güç dengeleri, sömürgecilik ve tarih yazımında Avrupa merkezlilik gibi önemli eksenlere değinerek bize seçilmiş geniş bir yelpaze sunuyor.

Eserin en güçlü noktalarından birisi, kolay okunan bir dille yazılmasının yanısıra, sunulan tüm bilgilere kaynakça belirtilerek açıkça referans verilmiş olması. Bu özellik akademik çalışmalarda çok aranan ama ender rastlanan önemli bir vasıf. Düşünce ve analiz çizgisini oluştururken Farabi'den Edmund Leach'e uzanan geniş bir alanı kapsıyor.

Uygarlıklar kronolojisini derleyen ve yıldızlara, dünyada diğer canlılara gönderme yapılarak başlayan inceleme eser, insancıl ve barışçıl bir kaygı taşıyor, bilgi patlaması karşısında güçlü olma stratejileri üzerinde duruyor. "Kara Noktalar" başlıklı son bölüm ise bizleri zaman olgusu üzerinde düşünmeye yöneltiyor. "Zaman ve mekânın yok olduğu ortamlarda kendimizi arıyoruz" diyor, "Buna nasıl katlanacağız, bu yükü nasıl taşıyacağız?" diye soruyor.

Yoğun ve aktif meslek hayatından zaman ayırarak büyük emek gerektiren bu çalışmayı neticelendirdiği için kendisini kutluyor, üretkenliğinin ve başarılarının hep devamını diliyorum.

Prof. Dr. Akile Gürsoy

TEŞEKKÜR

Son dönemde insanın dünyası giderek daha fazla ilgi çekiyor. İnsanlık tarihi ile ilgili birbirinden değerli araştırmacılar tarafından oldukça güzel araştırmalar yapılıyor, eserler yayınlanıyor. Tarihçi Otto Hintze'in dediği gibi artık "Biz sadece sıradağları ve dorukları değil, dağların eteklerini de, yüzeyin derinliklerini ve bütün kıta kütlesini bilmek istiyoruz."

Tarih kendinden kuşku duyan, yolunu kaybedenler için bir nirengi noktası. Bu bilim bizlere dağın ötesindeki geleceği görmek için olağanüstü veriler sunuyor. Tarih bilimini insan ve kültür bilimi ile birleştiren bu eserin alanında mükemmel olduğunu iddia etmek, her şeyden önce bütün ömrünü bu alana adayan değerli bilim insanlarımıza haksızlık olacaktır. Bu çalışma olsa olsa antropolojik bakış açısını da içine katarak, insanları ve dünyayı bir parça anlayacağınız ve gelecek için bu bilgilerden yararlanabileceğiniz kısa bir yolculuğa çıkarmayı amaçlayabilir. Karşılaştırarak, her olayı kendi döneminde diğer olaylarla kıyaslayarak, geçmişi günümüze, bazen de günümüzü geçmişe taşıyarak, değişik kaynaklardan destekleyerek ve her şeyden önemlisi insanı ve kültürü de işin içine katarak bir tarih yolculuğu.

Okuyucu bu yolculukta tarihin içine girecek, düşünecek, karşılaştıracak ve bir anlamda tarih içinde kendi yerini bulmaya çalışacak. Yazımda teknik olarak bilinçli bir şekilde her dönemin ayrı ayrı ve tek yönlü incelenmesinden kaçınılmıştır. Diğer taraftan, tekrarlamanın öğrenmede kalıcı olmayı sağladığı bilimsel gerçeği göz önünde bulundurularak, bazı olaylar kendi dönemi içerisinde farklı bakış açısıyla birkaç kere tekrar edilmiş ve bölüm başlarında yapılan özetlerle pekiştirilmiştir. Bunu yaparken de mümkün mertebe değişik görüşlere sahip yazarların araştırmalarından yararlanılarak, evrensel bakış açısıyla olayların, etik ilkeler doğrultusunda, tarafsız ve doğru olarak değerlendirilmesine dikkat edilmiştir. Bilgiler yazarın şahsına ait olup kesinlikle herhangi bir kurum ya da kuruluşunun görüşünü yansıtmamaktadır. Bütün dikkate rağmen gözden kaçan hatalar için okuyucuların hoşgörüsünü bekliyoruz.

Çalışmayı hazırlarken yararlandığım birbirinden güzel eserlerin yazarlarına teşekkür ediyorum. Bir akademisyen olarak yetişmemizde katkıları olan değerli hocalarıma, özellikle Yeditepe Üniversitesi Antropoloji Bölüm Başkanı Prof.Dr. Akile Gürsoy'a teşekkür etmek istiyorum. Kitabın düzeltmelerini yapan yeğenim edebiyatçı Kübra Merve Taş'a da katkılarından dolayı teşekkür ediyorum. Son olarak medeniyetin ve hoşgörünün beşiği, Mevlana memleketi Konya'da beni araştırmaya teşvik eden ve destekleyen dostlarıma, Ali Osman Karamercan'a, Numan Karabıyık'a ve Muhammmet Ali Çelik'e de teşekkür ediyorum.

Ağustos 2014.

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri (Birleşik Devletler)
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
AIDS	: Bağışıklık sisteminin çökmesine neden olan bulaşıcı hastalık.
Avrasya	: Avrupa yarımadası ile Asya'yı kapsayan coğrafi bölgeye verilen isim
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
DDT	: Dikloro Difenil Trikloroethan (Çok zehirli bir böcek ilacı)
EIC	: İngilizlerin Doğu Hindistan Şirketi (East India Company)
FM	: Frekans Modülasyonu
GSMH	: Gayrı Safi Milli Hâsıla (Bir ülkede yıl içinde üretilen mal ve hizmetlerin toplam değeri).
HIV	: İnsan Bağışıklık Yetmezlik Virüsü (Human Immunodeficiency Virus)
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
Senegambia	: Senegal ve Gambiya devletlerinin bulunduğu bölgeye verilen isim
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)

GİRİŞ

Biraz garip ve bir o kadar da büyük bir evrende yaşıyoruz. Dünyamız Güneş'in çevresinde dönüyor, Güneş de uzay denilen sonsuz bir yıldızlar kümesinde. Dünyamız, evrende bir toz bile sayılamayacak ufaklıkta. Işığın hızı saniyede 300.000 kilometre ve dünyamıza en yakın yıldız 4.2 ışık yılı uzaklıkta.[1] Dahası, dünyamıza 10 milyar ışık yılı uzaklıkta yıldızların var olduğunu biliyoruz.[2]

14 milyar yıllık yaşlı evrende, Güneş Sistemi ve Dünyamız yaklaşık 5 milyar yaşında.[3] 4.6 milyar yıl önce Dünyamıza Mars büyüklüğünde bir gezegen çarptı ve Ay bugünkü durumunu aldı.[4] Apollo roketlerinin gerçekleştirdikleri Ay görevlerinden elde edilen taşların, Almanya'daki Georg-August Üniversitesi araştırmacıları tarafından incelenmesi neticesi, bu kayaların dünyadaki kayalardan farklı olduğu belirlendi.[5] 3 milyar yıldan beri dünya üzerinde yaşam var. 250 milyon yıl öncesine kadar 1 milyarın üzerinde canlı türü vardı.[6] 230 milyon yıl öncesinde ise dünyada 850'ye yakın türü olan dinazorlar yaşıyordu. 135 milyon yıl önce dinazorların çoğunun nesli tükendi.

65 milyon yıl önce dünyamıza, 10 kilometre çapında bir meteor 54.000 kilometre hızla çarptı. Öyle ki, etkisi atom bombasının 1 milyar katıydı. Bugünkü Meksika'ya düşen meteorun çarpmasıyla 180 kilometrelik bir krater oluştu. Oluşan toz ve asit bulutlarından atmosfer kapandı. Güneş göremeyen Dünya-

---

[1] Dünyamıza en yakın yıldızın ismi Proksima'dır.

[2] Tanilli, Server. *Yaratıcı Aklın Sentezi*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2012.s.31,32.

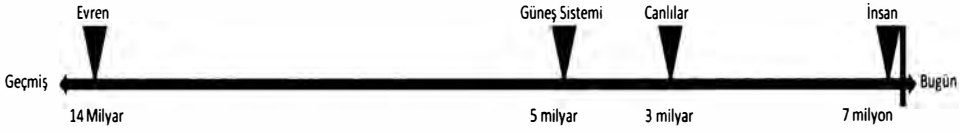
[3] Avustralya'da 2014 yılında 4.4 milyar yaşında dünyanın en yaşlı parçası olan bir kristal parçası bulunmuştur.

[4] Cote D'Azur Gözlemevi uzmanları bilgisayar simülasyonu yardımı ile Ayın yaşının 4.47 milyar olduğunu hesaplamıştır. *Hürriyet*, 5 Nisan 2014.s.8.

[5] *Hürriyet Gazetesi*, 4.5 milyar yıl önce, 7 Haziran 2004.

[6] Cristoper, Wulf. *Tarihsel Kültürel Antropoloji*, Çev. Özgür Dünya Sarısoy, Dipnot Yayınları, Ankara, 2004.s.35.

da sıcaklık sıfırın altına düştü ve bir buzul döneminin yaşanmasına neden oldu.[7] Dinazorların nesli de bu çarpışmada tükendi. "Büyük Yokoluş" denilen bu olayda canlıların yaklaşık %80'i ortadan kayboldu.[8] 200 milyon yıl önce ortaya çıkan memeliler, 20 milyon yıl kadar önce yırtıcılar ve kemirgenler gibi alt gruplara ayrıldı. İnsanın ise dünyada 7 milyon yıldır var olduğunu sanıyoruz.[9] Afrika kıtasında yer alan Kenya'da yaklaşık 6 milyon yıl öncesine ait çene kemiği kalıntıları bulundu.[10] Evrenin oluşumu ile insanın yeryüzünde olduğu süre karşılaştırıldığında, çok uzun bir süre dünyada olmadığımız ortaya çıkıyor.[11]

Evrendeki insanı bu kısa sürede incelemek gerekiyor. Bunu yaparken de tarihin yanı sıra başta antropoloji olmak üzere diğer bilimlere de ihtiyaç duyuyoruz.

İNSAN, TARİH VE KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ

Tarihi olayları sadece insanlar oluşturmaz ama yine de tarihin esas konusu insandır. Yeni bir hayat ve düşünce tarzının yaratılmasında rol oynayan insan faaliyetlerini tarihte görüyoruz. Tarih, geçmişimizin öyküsüdür. Bunun yanında, zaman ve mekân içinde geçirilen gelişmeleri ve bunların sebep ve sonuçlarını araştıran ve geleceğe ışık tutan bir bilim dalıdır. Tarih sayesinde toplumu ve insanları daha iyi anlıyoruz.

İnsanlar arasındaki etnik-kültürel ve sosyal farklılıklar, binlerce yıllık tarihi bir süreç sonucunda oluştu. Ancak, bunu anlamak için ne zaman tarihe başvursak, anlaşılmaz rakamlar ve tarihler arasında kaybolup gidiyoruz. Oysa tarihin, "anlaşılmaz rakamlar ve tarihler arasında kaybolup gitme" diye bir tanımı yoktur. Tarih, okunanın anlaşılmaması, anlaşılanın akılda kalmaması da değildir. Bu bakımdan tarih yazanların tarihi anlaşılır kılma görevi de vardır. Tarihi anlayabilmeliyiz ki, onu pratikte kullanabilelim. Tarih, bir anlamda,

---

[7] 1980 yılında Nobel ödülü kazanan fizikçi Luis Alvares ve oğlu jeolog Walter Alverez tarafından ortaya atılan bu görüş ilerleyen yıllarda bilim çevrelerinde kabul görmüştür.

[8] Bugün dünya üzerinde 750.000'i böcek, 280.000'i diğer hayvanlar, 69.000 mantar, 4800 bakteri, 1000'i virüs olmak üzere bilinen 1.5 milyon canlı türü bulunmaktadır.

[9] Sepici, Levent. *Göbeklitepe*, Sınır Ötesi, İstanbul, 2010.s.9-17.

[10] Yine Kenya'da 4 milyon yıl öncesine ait en eski fosil kalıntıları bulunmuştur.

[11] Kitabın yazarı tarafından çizilmiştir.

yaşananlardan arta kalan anlamlı izlerin kullanılabilir bilgiye dönüştürülmesi ve bu bilgilerden faydalanılmasıdır. Bu nedenle iyi bir tarih okuyucusu, tarihi sadece okumakla kalmaz, yardımcı ilimlerle tahlil eder, kendi araştırmalarının süzgecinden geçirerek onu günlük yaşamına ve geleceğine yön vermede kullanır.[12]

Tarihçi, sadece geçmişe değil, geleceğe de ışık tutar. Eğer geleceğe, geçmişi bilmeden bakarsak doğru sonuçlara varmamız mümkün olmaz. Tarihçi geçmişe bakarak ileriyi görmeye yardım eder. Tarih; bilmek, anlamak, anlam çıkarmak, karşılaştırmak ve yeni durumlara uyarlayarak yeniden manalandırmaktır. Tarih, bir anlamda kendini bilmektir. Tıpkı Churchill'in dediği gibi: "Geriye dönünce ne kadar uzağa bakabiliyorsak, ileriye bakınca da muhtemelen o kadar uzağı görebiliriz."[13]

Tarih, bize insanın geçmişte ne yaptığını göstererek insanı anlaşılır kılmaya çalışır. Tarih, insanı kendi üzerine düşünmeye yöneltir. Büyümemize, iç dünyamızın zenginleşmesine yardım eder. Romalı devlet adamı ve düşünür Çicero: "Geçmişi bilmemek sürekli çocuk kalmak gibidir." demişti.[14] Tarihi ne kadar iyi bilirsek, o kadar büyürüz.

Tarihi tek boyutlu olarak incelemek yapılabilecek en büyük yanlışlıktır. Bu hataya düşmemek ancak bilimler arası bir çalışma ile mümkündür. Ancak böyle bir dayanışma ile inşa edilecek tarih, evrensel tarih olacaktır. Eğer insanlar geride varlıklarından izler bırakmasalardı, tarih yazmak asla mümkün olamazdı. Bırakılan izleri ise sadece bir bilim dalının tek başına açıklaması düşünülemez. Bu bakımdan başta antropoloji ve sosyoloji olmak üzere, arkeoloji, felsefe, dilbilim, coğrafya, siyaset ve ekonomi gibi bilimler, tarihe yardım eder. Şüphesiz tarih, kültürel antropoloji, sosyoloji gibi bilimlerle desteklenirse bir anlam ifade eder. Özellikle antropoloji olmadan incelenecek tarih çok yavan kalacaktır.

Antropoloji, kelime anlamı ile "insan bilimi" demektir. Antropoloji bilimi, insanların kültürlerini inceler ve insanlar ve kültürler neden birbirine benzer, neden benzemez, neden ve nasıl değişir sorularına cevap bulmaya çalışır.[15]

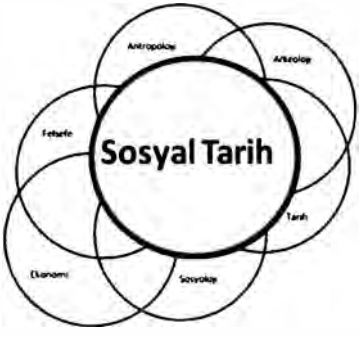
Kültür sözcüğünün kökeni, Latince'de "cultura" yani "ekin" kelimesine dayanmaktadır. Kültür, insanoğlunun öğrendiği veya kazandığı bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karma-

---

[12] Halkın, E.Leon. *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev. Bahattin Yediyıldız, TTK Basımevi, Ankara, 1989.s.9.
[13] Winston, Churchill (1874-1965), İngiliz devlet adamı.
[14] Modzelewski, Korol. *Barbarların Avrupa'sı*, Çev. Nedim Demirtaş, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
[15] Güvenç, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1996.s.38.

şık bir bütündür.[16] Kültür sayesinde insan kendi üzerinde düşünebilir, kendi bilincine varabilir, kendi ilişkilerini sorgulayabilir ve kendini aşabilir.[17]

Geçmişi, bıraktığı izlerden tanımak zorundayız. Geçmiş artık değiştirilemeyecek bir veridir. Ancak yeni belgelere ulaştıkça gerçek geçmişe ulaşabiliyoruz. 18. yüzyıla kadar henüz bir bilim haline gelmediğinden, insan bilimciler ile tarihçiler arasında bir sorun yoktu. Ancak daha sonra, sosyal antropologlar ve sosyologlar geçmişe ilgi duymaya başladılar ve tarihçilerin en önemli görevinin, kendileri için malzeme toplamak olduğunu iddia ettiler. 1960'lardan sonra da, duyulan gereksinim nedeniyle, sosyal bilimciler artan ölçüde kendilerini tarihi izler durumda buldular. Böylece sosyal tarih'e doğru bir gidiş başladı. Bugün "Sosyal Tarih" yanında, ayrıca "Sosyo-Kültürel Tarih" terimi de genel kullanıma girmiştir.[18]

Sosyal antropoloji, insanın birçok açıdan incelenmesi olan çok daha geniş anlamlı, antropolojinin bir bölümü olarak, öncelikle İngiltere ve Birleşik Devletlerde ortaya çıkan bir ilimdir. Esas olarak, insanların kültürleriyle ve toplumla ilgilenir. Bir bilim dalı olarak, Oxford Üniversitesi'nde 1884, Cambridge'de ise 1900'lü yıllardan beri okutulmaktadır. Sosyal Antropoloji adıyla ilk üniversite kürsüsü ise 1908 yılında Liverpool'da kurulmuştur. Kültürel antropoloji, diğer bilim dallarıyla ilişki içerisindedir. En fazla ilişkisi olan dallardan birisi de etnoloji'dir.[19] Etnoloji, insanları kültürel temellerine göre sınıflandırır, daha sonra da bunu günümüz ve geçmişteki insan hareketleri, birbiriyle karışmaları ve kültürlerin yayılmasıyla açıklamaya çalışır. Günümüzde gerçekleşen birçok olayı anlamamamızın temelinde de zaten bu konudaki bilgi eksikliklerimiz yatar.

Bizden farklı olan geleneklerin yabancı karakteri, tarih boyunca hep ilgi, şaşkınlık ve bazen endişe uyandırmıştır. Antropoloji, öteki kültürlerin "temel

[16] Güvenç, Bozkurt. *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999.s.101.
[17] Adanır, Oğuz. *Kültür ile Zihniyet*, Doğu Batı Dergisi, Sayı 23, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2007.s.28,29.
[18] Burke, Peter. *Kültür Tarihi*, Çev. Mete Tuncay, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.s.160.
[19] Pritchard, E. Evans. *Sosyal Antropoloji*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1998.s.11,12.

zekâsı" olarak adlandırılacak şeyi keşfettikten sonra yeni bir döneme girmişti. Kültürleri, özellikle kaybolmakta olanları, incelemiş ve kaydetmiştir. Ancak, kayda almak acımasız sonuçlar doğurmuştur. Bunu yaparak antropoloji, kaybolan bir doğayı kaydeden bir tarihçi ve hatta kaybolmuşluğun nedensel unsuru olmuştu.[20] Kültürel antropologlar; kültürün zaman içinde nasıl değiştiğini, diğer kültürlerle etkileşime girerek nasıl farklılaştığını inceleyerek,[21] bireyler ve toplumlar arasındaki anlayışı geliştirmeye katkıda bulundular.[22]

Antropolojinin uzamı, zorunlu olarak tarihseldir. Bunu yaparak entelektüel nirengi noktalarını okunur kılmayı hedefler.[23] Günümüzde, "Antropoloji" sözcüğü her yerde karşımıza çıkıyor. Tarihçilerin çalışmaları da zorunlu olarak antropolojinin çalışmalarıyla iyice yakınlaşmıştır.[24] Tarihçiler, inceledikleri toplumun hiçbir zaman yerli olmayıp; göç, savaş, karşılaşma, bölünme ve birleşmelerle doğduğu gerçeğiyle karşı karşıya kalınca, antropoloji de kendini buna göre yönlendirmek zorunda kalmıştır.[25]

Diğer kültürlerle etkileşimde bulunmayan kültürler, gelişmekten uzak kalırlar. Diğer kültürleri araştıran ve onları zaman içinde kendisine katan kültürler ise giderek zenginleşirler. Artık, kültürel farklılıkları bir sorun olmaktan çıkarıp antropolojiye kültürel bir yönelim vermek, onu kültürlerin araştırmasına yöneltmek ve gelecekte insan yaşamının en önemli koşullarının ne olacağı konusunu ele almak gerekiyor. Dün, yani insanın tarihi, iyi bilinirse bugünün de yardımı ile yarın için bir şeyler sezilebilir. Böyle bir anlayışta ise evrensel barış ortamına katkı sağlanabilir.

Bilimsel bir araştırma yapılırken bulguların zenginliği kadar, bunların nasıl elde edildiği de önemlidir. Etik ilkeler günümüzde iyi bir araştırmanın en önemli bileşeni kabul edilmektedir. Kişinin kendi ahlaki duruşu etik olmayan davranışa karşı en güçlü silahtır.[26] Örneğin; Antropolog Chagnon, Güney Amerika'daki Yanomamö kabilesi ile ilgili araştırma yaparken, araştırması daha ilginç hale gelsin diye, kabilenin kendine özgü yaşamına müdahale ederek çarpıtması nedeniyle etik eleştirilere maruz kalmıştır.[27] Chagnon, yerlileri kavga ettirip sonra bunları kaydetmiştir. Geçmiş herkese farklı bir ışık altında görünür ve bu yüzden tarihçi ve kültürel antropolog tarafsız ve objektif olmak

---

[20] Giddens Anthony. *Sosyolojinin Savunucusu*, Çev. İbrahim Kaya, Say Yayınları, İstanbul, 2011.s.71.

[21] Wulf, Cristoper, *Tarihsel Kültürel Antropoloji*, Çev. Özgür Dünya Sarısoy, Dipnot Yayınları, Ankara, 2004.

[22] Konu ile ilgili daha geniş bilgi için Bkz. Gürsoy, Akile, "Türkiye'de Türk Tarihini incelemede Antropoloji'nin Katkısı", *Tarihten Bir Kesit: Etrüskler*, Sempozyum Bildirileri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVI. Dizi – Sa. 15, 2008.

[23] Auge, Marc. *Çağdaş Dünyaların Antropolojisi*, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012.s.17.

[24] Auge,a.g.e.,s.28.

[25] Auge,a.g.e.,s.23.

[26] Gürsoy, Akile. *Araştırma Yöntemleri*, Yeditepe Üniversitesi Antropoloji Ders Notları, İstanbul, 2008.

[27] Havilant, William ve Diğerleri. *Kültürel Antropoloji*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008.s.46.

zorundadır. Ancak her nedense bu kurallar bazen ihlal edilir ve sosyal olaylar kadar, tarihi gerçekler de sık sık çarpıtılmış olarak karşımıza çıkar.

Bilginin hem doğru, hem de belirli bir konuda yararlı olması istenir. Bunu yaparken en ideali, araştırma yapılan toplum üzerinde hiçbir ön yargının olmamasıdır. Kişilerde, genellikle kendi davranışlarını doğru kabul ederek diğer kültürlere bakma anlayışı yaygındır. Etkileşimde "etnosentrizm" denilen anlayış eksiklikleri bizleri hep dar alanlara hapseder. Etnosentrizm, kişinin kendi kültürünü esas alarak, diğer kültürleri kendi bakış açısına göre değerlendirmesi demektir.[28] Tarihin Batı tarafından bu anlayışla yazımı, çoğu zaman Batı'nın kendisini öne alma sonucunu doğurmuştur. Gerhardus Mercator'un 1595 yılında oluşturduğu ve bugüne kadar çoğu düzeltilemeden gelen Mercator Haritası buna bir örnektir. Mercator Haritası, coğrafi haritalar için bir standarttır ve denizcilikte hâlâ kullanılır. Harita, yüzeyinin 2/3'sini Kuzey Yarımküre'ye ayırır ve bu bölgeleri büyük gösterir (Merkador Projeksiyonu'na göre hazırlanmış bir harita için bkz. Ek-Harita:1).

Bu haritada Avrupalıların ya da Avrupa kökenlilerin yaşadığı yerler daha büyük gözükür. Yine, 19 milyon kilometrekare büyüklüğündeki Kuzey Amerika, 30 milyon kilometrekare alana sahip Afrika kıtasından iki kat daha büyüktür. Aynı şekilde Avrupa'nın iki katı toprağa sahip Güney Afrika, Avrupa'ya eşit gibi görülür. Diğer taraftan Robinson Projeksiyonu da, kara parçalarını göreceli olarak daha az çarpıtmasına rağmen yine de Avrupa'yı haritanın merkezine koymuştur.[29]

Tarih yazılırken, tanıklığı bozabilecek yanlışlıklar içinde en acısının düzmecelik olduğu görülür. Ayrıca duygusal tanıklıklar, algılama hatalarını ortaya çıkarır. Eğer araştırmalarda bunlar göz ardı edilirse, ortaya çarpıtılmış bir tarih çıkar. Orta Çağ'da sahte belgelerin bolluğu karşısında şüphe doğal hale gelmişti. 11. yüzyılda bir köy senyörünün, bir davada kendine karşı kanıtlar ileri süren rahiplere karşı: "Mürekkeple herhangi bir kimse, istediği her şeyi yazabilir." diye feryat etmesi boşuna değildi.

Eleştirisel yöntemin en iyi yanlarından biri, araştırmayı ilk ilkelerinden bir şey değiştirmeden doğru yönlendirmeyi başarabilmesidir. Ancak, her nedense özellikle tarih araştırmalarında, kendini öne çıkarma ve derin tarihe sahip olmakla övünme güdüsüyle, bu kuralın dışına sık sık çıkılır. Tarihte ilk olmak için tarih çarpıtılır ve ortaya ilginç sonuçlar çıkar. Örneğin; Japonlar, 30.000 yıl önce bulundukları adalara geldiklerine inanmazlar ve daha eski olduklarını düşünürler. Bir Japon araştırmacı sırf bu nedenle araştırmaları çarpıttı ve Japon tarihini 600.000 yıl öncesine götürdü. Bu hatalar esas alınarak Japonya'da

[28] Castel, Robert. *Sosyal Güvensizlik*, Çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.s.103.
[29] *Kültürel Antropoloji*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008,s.38-40.

1980 yılında tarih kitapları yeniden yazıldı. Ancak, 5 Kasım 2000 tarihli Japon Mainiçi Şimbun gazetesi, bu tezi ortaya atan bilim adamının bazı kalıntıları gömerken resmini bastığında, araştırmacı her şeyi vatanı için yaptığını itiraf etti.[30]

Her kesimde olmakla birlikte, özellikle Batılı bazı yazarların tarihi tam olarak okuyuculara yansıtmaması giderek daha fazla eleştiri konusu olmaktadır. Tarihin çarpıtılması, insanların gündelik yaşamlarına girerek, kültürlerin de bir parçası haline geliyor. Bazı yazarlar tarafından, tarihin Batı tarafından ele geçirilişi bir nevi "tarih hırsızlığı" olarak tanımlanıyor.[31] Bu "hırsızlık", geçmişin çoğu zaman Batı Avrupa ölçeğinde yaşanmış süreçlere göre kavramsallaştırılıp sunulması, ardından dünyanın geri kalanına dayatılması olarak tarif edilmektedir. Dünya'nın önde gelen Antropologlarından Jack Goody, demokrasi ve bireycilik gibi kavramların bulunuşunun sadece Batı'ya mal edilmesinin, diğer kültürlere yönelik bir hırsızlık olduğunu özellikle vurgular. Ona göre, Avrupa'nın Yunan ve Roma medeniyetini öne çıkarıp, bu medeniyetlerin oluşmasında Sami, Finike, Hitit ve Kartaca etkisinden bahsetmemesi şaşırtıcıdır. Bazı yazarlar ise dayatılanın aksine Yunanlıların Anadolu'yu uygarlaştırmadıklarını, aksine Anadolu'ya gelerek oradan aldıkları ile uygarlaştıklarını öne sürerler.[32] Çoğu klasik çağ tarihçisinin eserlerinde görülen, Yunan ve Roma'ya yoğunlaşma eğilimi, Finike alfabesinin Yunanistan'dan 750 yıl önce doğuşuna olduğu kadar, Orta Doğu dillerinin okuryazarlık başarılarına katkısının da önemini küçültmekle kalmamış, aynı zamanda mükemmel bir ticaret topluluğu olan Finikeliler ile Batı Akdeniz'de önemli bir imparatorluk olan Kartaca'yı da tarihin kenarına itmiştir.[33] Kartaca barbar olarak da nitelendirilirken, Roma'da gayrimeşru çocukların soğukta teşhir edilmesinden veya Sparta'nın bazı uygulamalarından niye daha barbarca olduğu belirtilmemiştir.

Tarihçi ve Sosyolog İbn Haldun'a (1332-1406) göre; Tarihi olaylara yalanların karışmasının başlıca nedenleri: fikirlerde taraftarlık, nakledenlere değerlendirme yapmadan inanmak, maksadı unutmak ve hayatın kurallarını bilmemektir.[34] Doğru ve çağdaş bir tarih yazımı, toplumu kendi kültürü içine hapsolmaktan kurtarır ve evrensel bilinci geliştirir. Tarihin içinde saklanan manayı kavramak; olaylar hakkında düşünmek, araştırmak ve sebep sonuç ilişkilerini incelemekten geçer. Tarihi bir olay ele alınırken; böyle bir olay mümkün müdür, olay tarafsız olarak nakledilmiş midir, olay hangi şartlarda gelişmiştir ve olay bugün olsaydı nasıl gelişirdi gibi soruları sormak gerekir.

---

[30] Tokalak, İsmail. *Bizans Osmanlı Sentezi*, Gülerboy Yayıncılık, İstanbul, 2010.s.39-43.

[31] Goody, Jack. *Tarih Hırsızlığı*, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.s.1.

[32] Okur, İbrahim. *Temizliğin Tarihi*, Okursay Kitapları, Bursa, 2005.s.9.

[33] Goody,a.g.e.,s.76.

[34] Haldun, İbn. *Mukaddime*. Çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yayınları, İstanbul, 1989.s.92.

Yine İbn Haldun'a göre eğer tarihi hadiseler o zamanın örf, âdet ve sosyal hayatına uymuyorsa, sadece nakil ve rivayetlere dayanıyorsa ve günün şartlarıyla geçmişi mukayese etmiyorsa yanlışlıklardan kurtulamaz. Ona göre, tarihi kavramak için insan hayatının doğasını anlamak şarttır.

Zaman içinde kaydedilen ilerlemelerde bizim bir katkımız olmasa bile bununla övünme hakkını nereden alıyoruz? Beraber oluşturduğumuz kültürel zenginlikte hepimizin payı yok mu? Niçin birimizin diğerinden üstün olması gerekiyor? Bizler geçmişe kıyasla daha mı ileriyiz? Kaçımız Sokrates'ten daha akıllı olduğumuzu iddia edebilir?

Kültürel yapılanmada en önemli tuzak kendimizden hoşnutluk duygusudur. Bu hoşnutluk, bizi "kendimiz ve ötekiler" anlayışı ile dar bir çerçeveye hapsediyor. Şüphesiz, insanın uygar bir varlık olarak yaşamasının tek yolu, kendini ve ötekileri, önyargılardan arınmış bir şekilde sorgulaması, tanımaya ve anlamaya çalışarak birlikte yaşamanın yollarını aramasıdır. Unutmayalım ki; insanların, gözlerinin ve yüzlerinin rengi farklı olsa da, gözyaşlarının rengi hep aynıdır.

İLK İNSANLAR HAKKINDA BİLDİKLERİMİZ

Evrenin 14 milyar, Güneş Sistemi ve Dünyamızın ise yaklaşık 5 milyar yaşında olduğunu söylemiştik.[35] *Bulabildiğimiz kalıntılardan ise insanın aşağı yukarı 7 milyon yıl önce dünyada var olduğunu sanıyoruz.*[36] *Buna ait kalıntıları Afrika'da bulduk*[37] *ve ilk insanın Afrika'da yaşadığını düşünüyoruz.*

Tarih olarak geriye gidildikçe kanıtlar daha bulanık, sayılar daha küçük.[38] Bu nedenle bazen kesin tarih söyleyemiyoruz ama bazı tarihleri bilimsel yöntemlerle yapılan incelemelerden çıkarıyoruz. Örneğin; arkeologlar, yiyeceklerin tarihini radyo karbon testinden geçirerek saptıyorlar.[39] Bitki ve hayvan çürüdüğünde yapısında bulunan karbon 14'ün yarısı, her 5700 yılda bir bozularak karbon 12'ye dönüşüyor. Böylece bir kazı yerindeki maddenin yaşı, o maddede bulunan karbon 14'ün karbon 12'ye oranı ile hesaplanıyor.[40]

Başlangıçtan beri insanoğlu için inanmak bir ihtiyaç olmuştur. Her toplumun, Dünya'nın yaratılışından, onun nasıl sona ereceğine kadar çeşitli olayları hikâye eden değişik mitleri ve inançları vardır. Kutsal kitaplara göre, Dünya ve

---

[35] Avustralya'da 2014 yılında 4.4 milyar yaşında dünyanın en yaşlı parçası olan bir kristal parçası bulunmuştur.

[36] Sepici,a.g.e.,s.9-17.

[37] 4 milyon yıl öncesine ait en eski fosil kalıntıları aynı ülkede bulunmuştur.

[38] Morris, Ian. *Dünyaya Neden Batı Hükmediyor*, Çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2012.s.185.

[39] Bu yöntem, karbonun çok küçük bir parçasını oluşturan radyoaktif karbon 14'ün çok yavaş bir şekilde bozularak radyoaktif olmayan izotopu azot 14'e dönüşmesi esasına dayanıyor.

[40] Diamond, Jared. *Tüfek Mikrop ve Çelik*, Çev. Ülker İnce,Tübitak Bilim Kitapları, Ankara, 2010.s.124.

Evren her şeyin üzerinde olan yüce Allah tarafından yaratılmıştır. İnanca göre ibadet şekilleri ve günleri de farklıdır.

Sümer ve Akad'larda, Evren'in ya varlıkların birbirinden ayrılması ya da birbiriyle birleşmesi sonucu oluştuğu inancı vardı. Sümerler, yerin ve göğün bir zamanlar bir bütün olduğuna ve sonradan ayrıldığına inanır. Çin inancında da yerin ve göğün ayrılışı vardır.[41] Vikinglerde ise bu inanç, buz ve ateşin ayrışmasına dönüşür.[42] Tek tanrılı dinler gibi Vikinglerde de kutsal bir gün vardı ve Vikinglerin kutsal günleri perşembeydi.

Sümer, Niggur Koleksiyonu tabletinin ilk dizeleri yaratılıştan söz eder.[43] Sümer efsanesine göre, suların üzerine sazların yerleştirilmesi ve bunun üzerine de çamur dökülmesi sonucu dünya oluşmuştur.[44] Kuzey Amerikalı Kızılderililerin inancına göre ise; Dünya, kaplumbağa sırtında çamurdan yapılmıştır. Mısır'da ise insanların kilden yaratıldığına inanılırdı. Afrika yerli inançlarında da yasak meyvenin yenilmesi hikâyesi vardır. Kongo'daki bazı kabilelerin inançlarında, Cennet yaratılınca "tahu" ağacının meyvesinin yenilmemesi konusunda yasağı çiğneyen insanoğlu meşakkatli bir hayatı yaşamak zorunda bırakılmıştır. Afrika'da "Bambara" inancına göre, yaratılan her şey topraktan gelmiş ve yine ona dönecektir. Eski Türklerin inancına göre de, gök kubbenin altında Dünya ile ilgili bir de gök boşluğu vardır. Dünyaya değen bölümün adı "Kalığ" olarak bilinir. Bu dünyanın ismi Acun, öbür dünyanın ismi ise Ol Acun'dur.[45]

İnsanın nerede doğduğunu pek bilmiyoruz ama muhtemelen 7 milyon yıl önce insanın ortaya çıkışından sonraki 5 ya da 6 milyon yıl insanlık tarihi Afrika'da geçti.[46] Daha sonra, buradan önce Asya'ya, sonra da diğer kıtalara yayıldı. Avrupa'ya ulaşması yaklaşık 500.000 yıl öncesinde oldu. Bu tarihlerde, iskelet ayrıntıları bakımından, Afrika ile diğer kıtalardaki insanlar birbirinden farklılaşmaya başladı. Yaklaşık 50.000 yıl önce gerçekleşen ve "Büyük Atılım" denilen bir dönemde ise atalarımızın yeteneklerinde büyük bir değişiklik gözleniyordu.[47]

Nedense ilk insan denilince, saç ve sakalı birbirine karışmış, üzerinde işlenmemiş deriden parçalanmış giysisi ve elinde taşlardan yapılmış basit silahı olan bir insan tipi canlandırılır. 14 milyon yıl önce Dünya soğudu. O günden günümüze 50'ye yakın Buzul Çağı geçti. Bazı insanlar Buzul Çağı'nda, gelişmiş, Atlantis'ten bile zengin; fakat MÖ 12500'lerde yükselen denizin altında

---

[41] *Mitoloji*, NTV Yayınları, 2010.s.20.

[42] *Mitoloji*,a.g.e.,s.229.

[43] Kramer, Noah Samuel. *Sümer Mitolojisi*, Çev. Hamide Koyukan, İstanbul, 2001.s.76.

[44] James, C.Davis. *İnsanın Hikâyesi*, Çev. Barış Bıçakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.s.17.

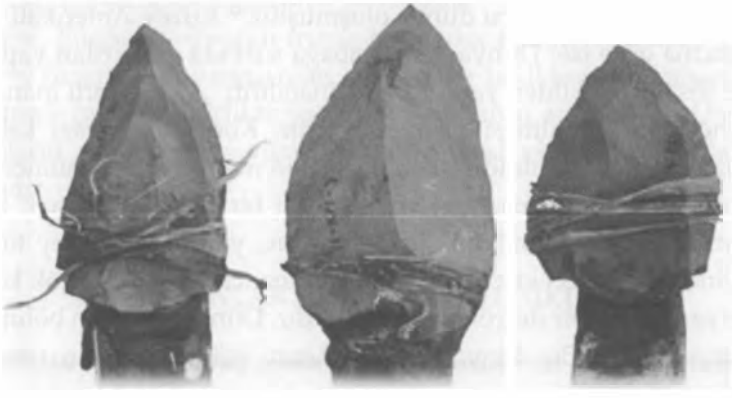
[45] Candan, Ergün. *Türklerin Kültür Kökenleri*, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul, 2011.s.26.

[46] Diamond,a.g.e.,s.31.

[47] Diamond,a.g.e.,s.33-35.

kalan harika uygarlıkların olduğunu düşünmektedir. Ancak henüz bunlara ait bir delil bulunmadığından, bilim adamları bunu doğrulamakta tereddüt etmektedir.[48]

Bugün, insanoğlu uzayın derinliklerine ulaşan bir teknolojik düzeye sahip olduğu halde, Amazon ormanlarında yaşayan ve basit aletleri kullanan kabileler var. Acaba yıllar sonra, günümüze dair araştırma yapanlar bu basit aletleri bulsalar, günümüzün dünyasını nasıl tanımlarlardı? Ve acaba, kaçımız ne kadar zeki bile olsak, ıssız bir adaya düştüğümüzde bizden önce yaşayan insanların kullandığı bu basit aletleri yapabilme yeteneğine sahibiz?

Hiçbir modern alet olmadan bu taşlara şekil vermek kolay olmasa gerek.

Gerhard Kraus'a göre, milyonlarca yıldır taş alet kullanan insanoğlunun bu aletleri geliştirmekte bir ilerleme gösterememesini anlamak zor gözüküyor.[49] Sonra, birden bire ortaya çıkan medeniyet ve ritüeller insanı şaşırtıyor. Öncesi olmadan insanoğlu nasıl böyle bir geçiş yapabilmişti? Bu konu, araştırmacıları meşgul etmiş ve cevabını bulmaya çalışmışlardır. MÖ 285 yıllarında eserler veren Babilli tarihçi Berose'ye göre; ilk sosyal toplumlar 1.680 milyon yıl süren bir derinlikten sonra belirmişti ve medeniyetin ilk temsilcileri tarihin karanlıkları içinde kaybolmuş bir kökün geleneklerini muhafaza ediyorlardı.[50]

Bilinen en eski insan yapımı aletler, Doğu Afrika'da bulunan taş aletlerdir. Bunlar, bilimsel yöntemlerle incelendiğinde 3 milyon yıllık olduğu anlaşılmaktadır. Ateşin kullanımı ise neredeyse 2 milyon yıl öncesine dayanmaktadır. Bilinen avcılık dönemi son 100.000 yılın ötesine geçmiştir. Orta Doğu'da uzmanlaşmış bitki toplayıcılığı tarihi ise 15.000 yıl öncelerine dayanır. Orta Do-

[48] Morris,a.g.e.,s.107.
[49] Kraus, Gerhard. *Human Origins and Developmens from and African Ancestory*, London, 1990.
[50] Uslubaş, Tolga, Dağ Sezgin. *Dünya Tarihi Ansiklopedisi*, Karma Kitaplar, İstanbul, 2007.s.3.

ğu'nun belirli bir coğrafi sınırı çizilememiş olmakla birlikte Türkiye, Mısır ve İran üçgeni esas alınabilir.[51]

Afrika'da bugünkü Tanzanya topraklarında bulunan ve "İnsanlığın Beşiği" olarak bilinen Olduvai Boğazı bölgesinde, günümüzden yaklaşık 1.7 milyon yıl öncesine ait çeşitli aletler bulunması ve hemen sonrasında yine bu dönemlere ait simetrik bir güzelliğe sahip ve neredeyse bir milyon yıldır kullanılan bir el baltasının daha bulunması, bilim adamlarını şaşkınlık içinde bırakmıştır.[52] Gözyaşı damlasına benzer ve dikkate değer bir dengeye sahip bu el baltası çağının zarafetini yansıtıyordu. Yine günümüze ulaşan bilgilerden, o dönemlerde dahi insanların; ip, torba ve örgü yapmak için hayvan derilerini en estetik şekilde kullanabildiğini öğrenebiliyoruz. Bazı araştırmacıların aksi görüşlerine rağmen, eskiden yaşamış insanların zihinlerinin bizimkinden geri olmadığı ortaya çıkıyor. Araştırmacı Thomass Wynn, milyonlarca yıl öncesine ait bu el baltasının yapımının, tamamen modern yetişkin insanınkine benzer bir beyin yapısı ile gerçekleştirilebileceğini savunuyor.[53] Aynı düşünceyi, sosyal bilimci Gowlett de savunmakta ve yoğunlaşma, el becerisi, üç boyutlu algılama gibi günümüz insanına özgü olduğu düşünülen özelliklerin 2 milyon yıl önceki insanlarda da olduğunu bilimsel olarak ortaya koymaktadır.[54]

Avrupa'da bulunan 20.000 yıl öncesine ait konutların döşemesi yuvarlak şekilde tasarlanmıştı. Öyle ki çağımızda bile bu kadar konforlu evlerde yaşayanların sayısı azdır.[55] Şüphesiz, onlar beceriksiz amatörler değildi. Onların kullandığı ince ve güzelce yontulmuş defne yaprağı bıçakları bugünkü modern teknikle bile zor yapılabiliyor.

Araştırmaların bilimsel olarak yapılması önemlidir. Arkeologlar arasında bir espri vardır. Kazıda bulunan bir şeyin ne olduğu anlaşılmazsa, "dinsel" dersin geçersin.[56] Bugün bilinse bile sözünü bile etmeden geçilip gidiliyor. 20. yüzyılın büyük bölümünde insanın kökeni konusundaki çalışmalara Avrupalı kaynaklar yön vermişti. Buna göre, insanların medenileşmesine de Avrupa yön vermiş gibi görünüyordu.[57] Ancak, yapılan araştırmalar öne sürülen bu tezlerin pek çoğunun doğru olmadığını gösterdi. Etiyopya'da 130.000 yıl öncesine ait bir erkek iskeleti, modern insanın düşünülenden çok önce var olduğunun işaretiydi. Diğer taraftan antropologlar, artık Çin ve Endonezya'da yüz binlerce yıl önce yaşamış insanların kafatasları ile günümüzde aynı yörede

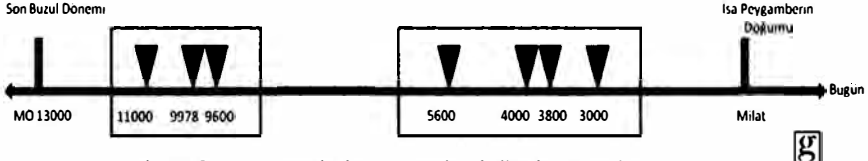
---

[51] Sander, Oral. *Siyasi Tarih*, İmge Yayınevi, Ankara, 2010.s.72.
[52] Burada 3.6 milyon yıllık ayak izleri ve insan fosilleri de bulunmuştur.
[53] Zerzan, John. *Gelecekteki İlkel*, Çev. Cemal Atik, 2.Baskı, Kaos Yayınları, İstanbul, 2004.s.17-19.
[54] Gowlett, John. *Ascent to Civilization*, New York, USA, 1984.
[55] Harris, Marvin. *Yamyamlar ve Krallar*, Çev. Fatih Gümüş, İmge Kitapevi, Ankara, 1994.s.24.
[56] Morris,a.g.e.,s.119.
[57] Clive Ponting, *Dünya Tarihi*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Alfa Yayınları, 1.Basım, İstanbul, Mayıs 2011.s.9.

yaşayanlar arasında herhangi bir değişim olmadığını kesin olarak tespit ettiler.[58]

Bu dönemin insanlarının, doğal kaynakların kullanımında uzmanlaşmış, iyi örgütlenmiş, çocuk ölüm oranları düşük, daha uzun yaşayan ve daha doğurgan insanlar olduğu da bilinmektedir.[59] Şüphesiz, onlar da olgunlaşmış bir bilgi birikimine, bir kültüre ve daha önemlisi kendilerince bir medeniyete sahipti. Bu medeniyet nasıl kaybolmuş olabilir? Bu konuda bazı teoriler öne sürülüyor. MÖ 17.000'lerde küresel ısınma sonucu Avrupa ve Asya'yı örten buzullar erimeye başladı ve su seviyesi 10 metreden fazla yükseldi. Karadeniz de bu dönemde alçak bir havza iken sularla doldu. Sular günde 15 santimetre kadar yükseliyordu ve bu "Nuh Tufanı" denilen olaya oldukça benziyordu.[60]

Nuh Tufanı ile ilgili değişik araştırmacılar değişik yorumlarda bulunuyor. Tufanın MÖ 11.000'lerde olabileceğini kabul edenler var.[61] Diğer bir başka hesaba göre, Tufanın tarihi MÖ 9978 yılıdır.[62] Tollmann'a göre Tufan MÖ 9600 yıllarında olmuştur. Bazıları bu olayın MÖ 5600'lü yıllara denk geldiğini savunur.[63] Ayrıca MÖ 3000 veya MÖ 5000 diyenler de vardır. Hesaplamalara göre; 100 kişilik bir grup 1000 yıl içinde 1 milyona ulaşabilmektedir. Kesin olan şu ki, MÖ 18.000'lerde belki de yarım milyon insan var iken, bu olaydan sonra MÖ 10.000'lere gelindiğinde dünya üzerinde çok az insan kalmıştı.[64] Yine bu dönemlerde Akdeniz yarılmış ve tuzlanmıştı. Araştırmalarda Tufanın emarelerine rastlanıyor ancak oluş tarihi hakkında değişik fikirler ve görüşler sürülmeye devam ediliyor. Bunların hepsini değerlendirdiğimizde, MÖ 13.000 ile MÖ 3000 arasında değişik tarihleri tespit ediyoruz. Bu tarihleri ikinci bir incelemeden geçirip gruplandığımızda ise MÖ 11.000-MÖ 9600 arası veya MÖ 5600-MÖ 3000 arası olmak üzere iki tarihe indirgeyebiliyoruz.[65]

Nuh Tufanının tarihi konusunda değişik görüşler.

[58] Diamond,a.g.e.,s.36.
[59] Wulf,a.g.e.,s.54.
[60] Morris,a.g.e.,s.103.
[61] Babacan, Reha. *Mayalar*, Kalipso yayınları, İstanbul. 2010.s.95.
[62] Yapmış olduğumuz araştırmalarda MÖ 3000'den MÖ 13.000'e kadar değişik iddialara rastlanmıştır.
[63] Jeolog William Ryan ve Walter Pitman'ın, *Noah's Flood* isimli eserlerinde bu olayın MÖ 5600 yıllarında olduğunu iddia etmektedir.
[64] Morris,a.g.e.,s.106.
[65] Çizelge kitabın yazarı tarafından oluşturulmuştur.

Daha önceki buzul çağlarında da benzer şeylerin olup olmadığını bilemiyoruz ama bildiğimiz bir şey var ise o da, MÖ 15.000 ile 10.000 yılları arasındaki Son Buzul Çağı'nda dünyamızda önemli bir takım olaylar olduğudur.

Kutsal kitaplara göre; Tufan gerçekleşmiştir ve Tufan'daki kişi Nuh peygamberdir. Müslümanların kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de: "Bizde onunla beraber gemide bulunanları kurtardık, ayetlerimizi yalanlayanları boğduk!" denilmektedir.[66] Sümer efsanelerinde aynı olayın benzeri anlatılır. Ziusudra (Ebedi Hayat) olayın kahramanıdır. Babilliler de aynı kişiye, Atramkhasis (Hayat Bulma) denilir. Gılgamış Destanı'nda, Utnapiştim'e ebedi hayat bahşedilir.[67] Afrika'da Masai inancına göre, dünya sular altında bırakılmaya karar verilince, Tumbainot adlı bir adama tahtadan bir tekne yapması ve ailesi ile birlikte çeşitli hayvanları alması bildirilir. Böylece bunlar canlı kalır. Sular çekilirken erzak tükenir. Suların çekildiğini anlamak için bir güvercin salınır, geri gelir. Müteakiben kuyruğuna bir ok iliştirilmiş bir akbaba gönderilir. Akbaba oku düşürmüş olarak gelince suların çekilmekte olduğu anlaşılır.[68] Aztek, İnka ve Mayalarda da benzer anlatılar mevcuttur.[69] Onlar Atlantik'in 12.000 yıl kadar önce battığına inanır. Mayaların kutsal kitabı Popol Vuh'da: "Deniz kabardıkça kabardı... Korkunç bir sel etrafı bastı... İnsanlar gökten yağan yapışkan bir sıvıda (zift) boğuldular... Yeryüzü karanlıklaştı ve kara bir yağmur, günler ve geceler boyunca yağdı... Her şey yıkılıp mahvoldu. Herkes öldü." denilmektedir.[70]

Eski Çin Ansiklopedisi'nde aynı olay "Doğa şiddetle sarsıldı. Deniz yatağından dışarı taştı. Zeminden dalgalar fışkırdı. Nehirler akış yönünü değiştirdi. İnsanoğlu dâhil dünya üzerindeki her şey harap oldu. Eskiye dair tüm eserler yok oldu." şeklinde anlatılır. Tibet'te bir mabetteki yazıtta, Uygur Türklerinin bir tufanda yok olduğundan bahseder.[71] Altay efsanelerinde ise Yayık (Tufan) sonrası yeni bir devre başlamıştır. Altay mitolojisinde: "7 gün deprem oldu, 7 gün dağlar ateş püskürdü, 7 gün yağmur yağdı... 7 aziz kardeş Tufan olduğunu anladılar..." şeklinde bahseder. Bu efsanede suların çekildiğini anlamak için önce horoz salınmıştı.[72]

Nasıl bir topaç dönerken bir baş hareketi yaparsa, Dünya da her 26.000 yılda bir bu baş hareketini yapar. Maya takvimine ve inancına göre MÖ 10.900 yılında Tufan meydana gelmiştir. Büyük çarka göre, MÖ 8790 yılında Yengeç, MÖ 6630 yılında İkizler, MÖ 4470 yılında Boğa, MÖ 2310 yılında Koç, MÖ 150

[66] *Kur'an'ı Kerim*, Araf suresi 64. Ayet.
[67] *Mitoloji*, NTV Yayınları, 2010.s.28.
[68] Mitoloji,a.g.e.,2010.s.444.
[69] Morris. a.g.e.,s.29.
[70] Babacan, Reha. *Mayalar*, Kalipso yayınları, İstanbul, 2010.s.16.
[71] Candan, Ergün. *Türklerin Kültür Kökenleri*, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul, 2011.s.552.
[72] Candan,a.g.e.,s.116.

yılında Balık burcuna geçilmiştir. 2012 yılı bu çarkın yarısıdır ve Kova burcuna geçilmiştir. 2012 yılında dünyanın yok olacağı beklentisi bu yüzdendi. Yine bu takvim esas alınarak, yaklaşık 13.000 yıl sonra, yani MS 15.000'lerde yeni bir Tufan beklentisinde bulunulmaktadır.[73]

Bilinen ilk insan, Afrika'da yaşıyordu ve buradan Asya kıtasına geçti. Oradan da suların buzul olmasından yararlanarak Avustralya, Amerika gibi kıtalara yayıldı. Zaman içerisinde Afrika kıtasında yaşayan insanların derileri güneşin ışınlarından daha iyi korunabilmeleri için, siyah renge, saçları da yine sıcaktan daha az etkilenmeleri için kıvırcık hale dönüştü. Asya ve Avrupa kıtasında yaşayanlar, uzun karanlık kış mevsimlerinde kemiklerinin zayıflamaması için güneş ışığına ihtiyaç duyuyorlardı ve renkleri bu nedenle pembe ve soluk renklere dönüştü.[74]

Asya kıtası Bering Boğazı ile Amerika'ya bağlanır.

Ev olarak mağara ve açık alanları kullanan bazı insanlar, avlanmak için taşları yonttular ve basit av aletleri yaptılar. Mağaralarının duvarlarını resimlerle süslediler. Bir gün, hem korunmak, hem aydınlanmak ve hem de daha lezzetli yemekler pişirmek için ateşi yakmayı ve kullanmayı öğrendiler. Aslında Afrika'nın tropikal koşulları olmasa, ateşi daha önce de bulabilirlerdi. İnsanın soğuktan korunması için bir barınağa ve ısıya ihtiyacı vardı ve küçük dünyasının ortasında yaktığı ateş onu hem aydınlattı, hem de ısıttı. Mağarada yaşayan

[73] Candan,a.g.e.,s.28.
[74] Davis,a.g.e.,s.2.

insanın yangından korkmasına gerek yoktu. Sonuçta duvarlar yanmazdı. Sorun ağaçtan evler yapılınca başladı.

Demir filizi içeren taşları, birbirine sürterek çıkan kıvılcımlardan ateşler yaktılar, kemiklerden dikiş iğneleri ürettiler, avlandıkları hayvanların etini yediler, derilerinden kendilerine elbiseler diktiler. Av hayvanları yanında tohum, yabani meyve, yabani hayvan yumurtaları ve bitki köklerini yiyorlardı.

Ölüm halinde insanların yanına, yolculuğu esnasında ve diğer hayatında kullanılmak üzere, o insana ait eşyalar ve kolyeler ile birlikte çeşitli yiyeceklerde koyuyorlardı. Mamut gibi büyük bir hayvanı öldürüyorlardı. Başı bir insan büyüklüğünde olan bir hayvanı öldürmek, kesmek ve taşımak yetenek gerektirirdi. Çakmaktaşı gibi oldukça sert bir malzemeden bıçak yapmak zorundaydılar. Mamut insandan çok güçlü ve büyüktü ama insan daha akıllıydı. Ateş yakıp tutuşturduğu otlarla onu belli yöne sevk ediyor, kendi ağırlığı ile tuzağa düşürüyor, bataklıklar içinde etkisiz hale getiriyorlardı. İnsan, yiyecek depolamaya başlayınca, aynı yerde uzun süre kalmaya da başladı.[75]

Çin'de 40.000, Amerika'da ise 30.000 yıl öncesine ait fosilleri bulunmuştur. Avrupa'da bulunan ok ve mızrak uçları ile bıçaklar ise 28.000 yıl öncesine aittir. Bu dönemde insanlar, doğal kaynakların kullanımında uzmanlaşmıştı.[76] Yine bu dönemdeki toplayıcı avcıların beslenme rejimleri, sağlık durumları bir bütün olarak iyiydi ve kronik hastalıklara karşı daha dayanıklıydılar. Bu durum ilkel olarak nitelendirilen kabileler arasında araştırmalar yapan günümüz bilim adamları tarafından da açıkça gözlemlenmiştir. Tayland'ın batısındaki adalarda yaşayan yerliler arasında saldırganlık, şiddet ve belirgin hastalıkların olmadığı ve yaralarının şaşırtıcı bir şekilde iyileştiği tespit edilmiştir. Görme güçleri, işitme duyuları ve dişleri keskindir. Yine Aborjinlerle, Güney Amerika'da yaşayan bazı yerlilerin, çıplak gözle Venüs gezegenini ve Jüpiter gezegeninin dört uydusunu görebildikleri, bilim insanları tarafından tespit edilmiştir.

2.5 milyon yıl önce dünya iklimi şimdikinden biraz daha sıcaktı. 1.5 milyon yıl önce kıtalar birbirine yaklaştı. Yaklaşık 700.000 yıl öncesinden itibaren her 90.000 yılda bir en az 10 buzul dönemi görüldü. Buzul Çağı'nda okyanusların suyunun öyle büyük bir bölümü buzullarda hapsolup kalmıştı ki, bütün dünyada deniz seviyesi şimdiki seviyesinin yüzlerce metre altındaydı.[77] MÖ 30.000'den itibaren başlayan son buzul çağında, deniz seviyesi bugünkü olduğundan 130 metre daha azdı ve Asya kıtasını Amerika'ya bağlayan Bering Boğazı henüz topraktı. Asya kıtasının güneydoğu kıyıları ise bugünkünden 1 kilometre daha içerideydi.[78] Yabani arpa ve buğday toplanması yaklaşık olarak

---

[75] İlin M., Segal E. *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, Çev. Ahmet Zekeriya, Say Yayınları, İstanbul, 2009.s.17-21.
[76] Wulf,a.g.e.,s.53,54.
[77] Wulf,a.g.e.,s.37,38.
[78] Diamond,a.g.e.,s.37.

20.000 yıl önce, Bering Boğazı'nın açılması ise 15.000 yıl önce gerçekleşti. İnsanlar, Bering Boğazı'nın açılmasından önce Sibirya ile Alaska'yı birleştiren yerden Amerika kıtasına geçmişlerdi. Son buzul çağının sona ermesi yaklaşık 13.000 yıl önce gerçekleşti. Buzul çağı bitmeye yakın ısınma başladı ve MÖ 8500'den itibaren 1000 yıllık süre içinde deniz seviyesi 30 metre kadar yükselerek Baltık ve Kuzey Denizleri oluştu. MÖ 6000 yıllarında ise Britanya bir ada haline geldi.[79] Manş Denizi bugünkü düzeyine MÖ 4000 civarında ulaştı.[80] MÖ 12.500 yıllarına kadar ısı yaklaşık 15 derece artarak, bugünkü sıcaklıkların 1-2 derece yakınlarına ulaştı.[81]

İklim değişikliklerinin yaşandığı bu dönemden sonra, Dünya üzerinde birkaç düzineyi geçmeyen insan sayısı daha sonra artmaya ve bazı grupların sayısı 100'ü geçmeye başladı. Bu dönemden sonra, insanlar yeni bir döneme girdiler ve her şeyi yeniden oluşturmaya başladılar. Bu dönemin ne zaman başladığına ilişkin kesin olarak bir tarih verilemiyor. Ama MÖ 11.000 yıllarında gömülen yaşlı bir kadının elinin bir köpek yavrusunun üstünde bulunması,[82] bizlere bu tarihlerin son buzul çağının sona erdiği MÖ 13.000 ila 10.000 arasındaki tarihleri gösteriyor. Yaklaşık olarak MÖ 10.000'leri, insanların avcı toplumundan tarım toplumuna geçiş yılları olarak kabul ediyoruz. Ancak bu olaylar, dünyanın her tarafında aynı dönemde gerçekleşmedi. Bu nedenle tarihçiler, çeşitli bölgelerde buldukları kalıntılara göre, olayların meydana geliş tarihleri hakkında değişik yorumlarda bulunabiliyorlar.

Koyun, keçi, inek, domuz gibi hayvanların evcilleştirilmesi, Türkiye'nin Urfa ili sınırlarında yer alan Göbeklitepe'de yaklaşık MÖ 10.000'ler gibi bir tarihte oldu. Köpeğin evcilleştirildiği tarihlerde, yabani tahılların kullanımına bağlı kültürlerin Orta Doğu'da ortaya çıkışı gerçekleşti.[83] Bu dönemde Akdeniz bölgesinde ilk ilkel teknelerin kullanılmaya başladığı da biliniyor. MÖ 10.000'lerde Göbeklitepe'de kamu işlerine ortak katılım vardı.[84]

Bu tarihler insanın yaşamını kökten değiştirecek bir sürecin de başlangıcıydı. Artık hayvan sürülerini bir arada tutabiliyorlardı ve yiyecek bulmak için daha fazla uzaklara gitmeye ihtiyaçları yoktu. Sonra insanlar bu hayvanları ehlileştirdiler. Uygarlaşmanın ilk yaşandığı yerler Türkiye'nin güneyi ile Irak'ın güneyinde yer alan Mezopotamya, bir başka ifade ile Orta Doğu bölgesi oldu. Mezopotamya ırmaklar arası ülke anlamına geliyordu.[85]

---

[79] Ponting,a.g.e.,s.15,16.
[80] Roberts,a.g.e.,s.26.
[81] Morris,a.g.e.,s.104.
[82] Davis,a.g.e.,s.112.
[83] Sepici,a.g.e.,s.11-18.
[84] Hodder, Ian, *Çatalhöyük*, Çev. Dilek Şendil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.s.235.
[85] Davis,a.g.e.,s.11-15.

AVCILIK VE TOPLAYICILIKTAN TARIM TOPLUMUNA GEÇİŞ

Bir anda onca yılı atlayarak son buzul çağının sonuna geldik. Dile kolay. Kim bilir insanoğlu bu uzun dönemde neler yaşadı. Sevindi, üzüldü, acılar çekti. Ama söylediğimiz gibi o döneme ait elimizde şimdilik çok fazla kalıntı ve bilgi yok. En bilinen en yeniye dayanıyor ve Dünya hakkında bildiklerimiz günümüze yaklaştıkça çoğalıyor. 14 milyar yaşındaki evrenimizde, Güneş Sistemi ve Dünya yaklaşık 5 milyar yaşında. 3 milyar yıldan beri dünya üzerinde yaşam var. 14 milyon yıl önce Dünya soğudu. O günden günümüze 50'ye yakın buzul çağı geçti. İnsan yaklaşık 7 milyon yıldır varlığını sürdürüyor. 2.5 milyon yıl önce dünya iklimi şimdikinden biraz daha sıcaktı. Ateşin kullanımı yaklaşık 2 milyon yıl öncesine dayanmakta. 1.5 milyon yıl önce kıtalar birbirine yaklaştı. Yaklaşık 700.000 yıl öncesinden itibaren her 90.000 yılda bir en az 10 buzul dönemi görüldü. Yoğunlaşma, el becerisi, üç boyutlu algılama gibi özelliklerin 2 milyon yıl önceki insanlarda da olduğu bilimsel olarak kanıtlandı. Bu dönemin insanlarının, doğal kaynakların kullanımında uzmanlaşmış, iyi örgütlenmiş, çocuk ölüm oranları düşük, daha uzun yaşayan ve daha doğurgan insanlar olduğunu biliyoruz. Son Buzul Çağı yaklaşık olarak MÖ 13.000'ler civarında sona erdi. MÖ 18.000'lerde belki de yarım milyon insan var iken, Buzul Çağı sona erdiğinde dünya üzerinde çok az sayıda insan kalmıştı. Bu tarihe kadar insanlar temel besin kaynağı avcılık ve kısmen doğada buldukları kendiliğinden yetişen bitkilerken, MÖ 10.000'lerde tarım toplumuna doğru geçiş başlamıştı.

2.5 milyon yıl öncesi ile MÖ 10.000 yıl öncesi "Eski Taş Çağı" olarak isimlendiriliyor. Tarıma geçiş öncelikle, bugünkü Türkiye'nin güney bölgeleri ile onun daha da güneyinde yer alan Mezopotamya'da başladı. Büyük buz kütleleri geri çekiliyordu, İngiltere henüz Avrupa kıtasına bağlı durumdaydı, ilk insan grupları Güney Amerika'ya ulaşıyordu, yarı ehil bazı koyun ve keçiler vardı ve Akdeniz bölgesinde ilk tekneler kullanılmaya başlanıyordu. MÖ 10.000'ler tarım ve hayvancılığa geçiş yıllarıydı ve bundan sonra avcı toplayıcılar ve mağarada yaşayanlar çiftçiliğe başlayacaklardı.[86]

Yapılan araştırmalar da, dünyadaki ilk uygarlıkların Anadolu toprakları ile bunun hemen güneyindeki Fırat ve Dicle ırmaklarının arasındaki Mezopotamya bölgesi olarak isimlendirilen bölgede meydana geldiğini göstermektedir. Dolayısıyla ilk yerleşim yerleri ve medeniyet de bu bölgelerde gelişti. Bu bölgede tarıma önce başlanılmasının nedeni, buzul çağından çıktıktan sonra öncelikle bu bölgelerin ısınması ve tarıma elverişli hale gelmesiydi.

Zerzan, avcı toplayıcı yaşam tarzının sona ermesinin duygusal bilgeliği yok ederek insanın özgürlüğünü yok ettiğini ve günümüzdeki yabancılaşma-

[86] *Dünya Tarihi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010.s.14-18.

nın başlangıcını oluşturduğunu öne sürer.[87] Tarım toplumuna geçmeden önce, belki de insanların çok fazla şeyleri yoktu ama en azından fakir değillerdi. Aslında yoksulluk sahip olunan şeylerin azlığı değil, uygarlığın bir icadı olarak insanlar arasındaki ilişkiden ortaya çıkmış bir statüydü. Bu statü o toplumlarda olmadığından yoksulluktan da bahsedilmiyordu. Tıpkı Avrupalıların yıllar sonra Amerika'ya gittiklerinde yerlilerde para ve toprak kavramının olmadığı gibi. Statüyü kendisi yaratan insan, bir süre sonra onun esiri olacak ve bunu kazanmak için gerektiğinde vahşileşecekti.

İnsan, tarım toplumuna geçişle birlikte, doğayı kontrol altına almak istemişti. Hayvanları ve bitkileri evcilleştiren insan, giderek kendisini de evcilleştirecek, vahşi hayvanları kontrol altına alıp özgürlüklerinden uzaklaştırdıkça kendisi de bir anlamda özgürlüğünü kaybedecekti. Bir nesne genelde ilk kim tarafından isimlendirilirse ona aittir. Bunu başaran insan, isimlendirdiği şeylerin de efendisi olduğunu sanıyordu. Bundan duyulan haz ise insanda, doğası gereği daha fazla verim alma ve daha fazlasına sahip olma duygusu yaratıyordu. Diğer yandan tarım toplumuna geçildiğinde birçok yeni hastalık türleri ile birlikte beslenme bozuklukları da ortaya çıkacaktı.

Bu dönemde yaşam biçimi değişmeye başlamıştı. Artık yiyecek toplamak zorlaşmıştı ve artan nüfus nedeniyle av hayvanları insanlara yetmiyordu. Üstelik kurak hava şartları nedeniyle de yiyecek sıkıntısı başlamıştı. Zaten nüfus artışı ve aşırı avlanma nedeniyle, 40.000 yıl öncesinde hayvan sayısı azalmaya başlamıştı.[88] 20.000 yıl öncesinde ise geyik benzeri hayvanlar ile vahşi sığırlar azalmaya başladı. Bunun sonucu olarak, daha önce avlanarak yiyecek ihtiyacını karşılayan insan, koyun ve keçi gibi hayvanları evcilleştirmiş, bunları gütmek için köpeklerini eğitmeyi öğrenmişti. Ardından ağıllarda besledikleri inek ve yaban domuzlarını da evcilleştirmişlerdir. Dahası insan tarım yapmayı öğrenmiştir. Başlangıçta bu tahılların çoğu ovalarda ve bataklıklarda kendiliğinden yetişen buğday, arpa, pirinç, mısır gibi bitkilerdi. Sonra bunları kendileri ekmeyi, ihtiyaç fazlasını depolayarak kış aylarında kullanmayı keşfettiler. Evlerini ise artık tarım yaptıkları bölgenin hemen yanına inşa ediyorlardı. Tarım yaşamı dönemi, insanların basit taşlardan ziyade ona şekiller verdiği Cilalı Taş Devri'nin de başladığı dönemdir. Yerleşik düzene geçişten yaklaşık 1000 yıl kadar sonra insanlar neredeyse binlerce kişiye ulaşan köyler inşa eder hale geldiler. Bir arada olmanın ve etkileşimin sonucu, gelişim giderek süratleniyordu. Bu birikimle insanlar bataklıkları kurutarak tarım arazileri oluşturdular, yünlü kumaştan ve deriden elbiseler diktiler. Kilden kaplar, çamurdan tuğlalar yaptılar. Evler, mabetler inşa ettiler. Ancak bilgi birikimi diğer bölge-

[87] Zerzan, John. *Gelecekteki İlkel*, Çev. Cemal Atik, 2.Baskı, Kaos Yayınları, İstanbul, 2004.
[88] Özellikle büyük memeli hayvanlar.

lere göre yavaş yayılıyordu ve coğrafya, iklim ve ihtiyaçlar farklı olduğundan gelişme haliyle her yerde aynı olmuyordu.

Avcı toplumların doğum oranları yüksekti. Daha uzun yaşıyorlardı. Çiftçilerin çocuklarını beslemek ve sürekli bir yerden diğerine taşıma sorunu avcılara göre daha azdı. Bu nedenle çiftçi toplumlarda doğumların arası, avcı toplumların yarısı, yani iki yıl kadardı.[89]

O döneme ait buluntuların en muhteşemi, Türkiye'nin güneydoğusundaki Urfa şehrinde manzaralı bir tepe üzerinde bulunan Göbeklitepe yerleşim birimidir.[90] Buranın bulunması tarihle ilgili bildiklerimizi de değiştirmiştir. 1995 yılında ortaya çıkarılan bu yerleşkenin MÖ 9000, hatta daha eskiye ait olduğu düşünülmektedir. Kalıntılardan, burada bulunanların dine önem verdikleri de görülmektedir. Daha önce tarihte hiç bu kadar insanın ibadet için bir araya geldiği görülmemişti.[91] Sonra anlaşılmayan bir nedenle yaptıkları mabetlerin üstünü kapatıp gitmişlerdi.[92]

Yabani arpa ve buğdayın varlığı 20.000 yıl önceden beri biliniyordu. MÖ 10.000 dolaylarında Göbeklitepe yerleşim bölgesi civarlarında bulunan ilk buğdayların başakları aşağıya doğruydu ve kendiliğinden dökülüyordu.[93] Avcı topluluklar ise önce av peşinde koşarken, sonraları bir çukur kazıp hayvanları buraya doğru kovalamak, ucu kapalı bir vadinin içine hapsetmek gibi teknikleri geliştirdiler. Böylece hem fazla gezmekten kurtuldular hem de fazla yiyecekleri oldu. Aslında avlanma düzensiz bir eylemdi. Bol miktarda bulunabileceği gibi, bazı dönemlerde bulunamayabiliyordu da. Öyleyse, bulunamayan dönemler için stok yapmak, süt gibi ürünlerden düzenli yararlanmak gerekiyordu. Tarıma geçişle birlikte toprak, üretim için basit bir araca dönüşürken, dünyadaki bitki türleri de üretimin bir nesnesi durumuna geldiler. Artık hayvanlar et üreten bir makine, toprağı işlemek ise bir erdemdi. İnsan kendi doğasında özgürlüğünden koparılmıştı. Yerleşik düzene geçildikten sonra avcılık neredeyse bir eğlence konumuna düştü.

Hayvanların bir yerde muhafazası evcilleştirmeye imkân sağladı. Muhtemelen bu tarih buzul döneminin sona ermesinden 3000 yıl kadar sonraydı. Kesin tarihi bilinmemekle birlikte ilk arpa, buğday ve mercimeğin ıslahı ile tarımın başlaması da bu dönemden sonradır. Kaynaklar, koyunun ilk kez muhtemelen Türkiye'nin güneydoğusu ile Suriye'nin kuzeyi arasındaki bölgede evcilleştirildiğinden bahsediyor. İlk tahılın üretimi MÖ 9500'lere gidiyor.

---

[89] Diamond,a.g.e.,s.98.

[90] Urfa'ya 100 kilometre mesafede, Karacadağ eteklerinde.

[91] Morris,a.g.e.,s.120.

[92] Burada araştırma yapan bilim insanlarına göre, Tufan denilen su baskınları bu yerleşim yeri yapıldıktan sonra meydana gelmiştir.

[93] Sepici,a.g.e.,s.11-18.

Buğdaya nazaran daha zorlu şartlara dayanabilen arpa ise ilk zamanlarda yiyecekten daha ziyade bira üretiminde kullanılıyordu.[94]

Bu tarihlerde Avrupa ve Kuzey Amerika'da buzul kütleleri de erimeye başlıyordu. MÖ 9000'lerde artık üretilen tahılların ambarlara konulmasına başlanmıştı. Dikdörtgen evlerin inşası, yay ve okun kullanımının yaygınlaşması ve tahılın tamamen ıslah edilmesi ise MÖ 8500'leri bulacaktı. Yine aynı tarihte koyun, keçi, sığır, domuz evcilleştirilmişti. Bazı yerleşim yerlerinin nüfusu ise MÖ 8000'lerde binlere yaklaşmaya başlamıştı.

Tarımın başlaması ve hayvanların evcilleştirilmesi şüphesiz sosyo-ekonomik bir değişime yol açtı. MÖ 8000 ila 4000 arasında Orta Doğu'da nüfus yaklaşık 40 kat arttı.[95] Çiftçiliğin tam anlamıyla oturması ise MÖ 7000'leri buldu. Yabani öküzlerin evcilleştirilmesi tarım yapılan köylerin sayısını artırmaya başladı. İnsanların hayat seviyesi yükselirken heykel, sembol yapımı ve ölü gömme gibi törenler gelişmeye başladı. Sanatsal ürünler önce midye kabukları ve taşlara bağlıyken, daha sonra değerli madenler de kullanılmaya başlandı. Bu dönemin sonlarına doğru artık seramiğe, hatta renkli seramiğe ve kadın idollerine rastlanabiliyordu.

MÖ 7000'ler Orta Doğu'da sığır ve domuzların evcilleştirilmesi, çanak ve çömleklerin kullanılmaya, mücevher yapımında bakırın kullanılmaya başlanması, Güney Amerika'da fasulye ve balkabağı yetiştirilmesi yıllarıdır. Bakırı döverek yapılan eşyalar MÖ 7000'lerden itibaren Ortadoğu'da kullanılıyordu.[96] Yine Orta Anadolu'da (Çatalhöyük) boğa başı şeklinde figürlerin yapıldığına da bu dönemde tanık oluyoruz.

MÖ 7.500'lerde Anadolu'da bugünkü Konya ili Çumra ilçesi sınırlarında yer alan Çatalhöyük yerleşim merkezi bulunuyordu. Çatalhöyük'ün tarihi MÖ 7400 yıllarından ötesine kadar gider. Araştırmalar derinleştikçe daha eski tarihsel kalıntıları burada bulabiliyoruz. Yerleşim yeri, MÖ 6000 yılına kadar, 1400 yıldan fazla süre ile kullanılmıştır. Hemen yakınında çok sonraları kullanılan Bizans yerleşim yerleri de vardır. MÖ 6500 yıllarında Çatalhöyük'te nüfus 3.000'i geçmiş, hatta MÖ 6000'li yıllarda zirvesindeyken yaklaşık 8.000 kişilik bir nüfusa ulaşmıştır. Çatalhöyük'te yaşayanların Ata kültleri olduğundan, ölenler evlerin altına gömülüyordu. Bu evlerde her üç odadan biri ritüel amaçlıydı. Ancak, aynı evde olanlar arasında neden genetik bir bağın olmadığı konusu hâlâ anlaşılamadı.[97] MÖ 6500'lerde yine Anadolu'da Çatalhöyük'te ilk keten kumaşlara rastlamaktayız ki, belki de zamanına göre bir moda merkezi olabileceğini düşündüğümüz şekilde bunlardan elbiseler dikiyorlardı. Çatal-

[94] Ponting,a.g.e.,s.42.
[95] Harris,a.g.e.,s.122.
[96] Roberts,a.g.e.,s.34.
[97] Morris,a.g.e.,s.125.

höyük yaklaşık 2000 yıl kullanıldı. Kerpiçten yapılan evlerin özelliği kapısının olmaması ve eve çatıdan girilmesiydi. Evler çöktükçe yarısına kadar yıkılıyor ve üstüne yeni evler yapılıyordu. Bu şekilde üst üste 30'a yakın katman oluşmuştu.

MÖ 10.000 yıllarına ait dünyanın en eski tapınak evleri Anadolu'da Göbeklitepe'de bulunmuştu. Yine bu dönemlerde oluşmaya başlayan Konya ilinin 50 kilometre güneydoğusundaki Çatalhöyük yerleşim yeri ise tartışmasız dünyadaki bilinen ilk yerleşim kültürünün yaşandığı yerdir. Bugün dahi görülmeye değer bu bölge rastgele seçilmemişti. Bu bölge etrafı dağlarla çevrili geniş bir ovadır. İçinden de dağlardan gelen dereler geçiyordu. Sayısı azalsa da hem av hayvanlarını, hem de yeterli tarım arazisi bulma imkânı vardı. Bu yerleşim yeri giderek Dünya'nın ilk kent deneyiminin de yaşandığı bir bölge olacaktı. Bugüne kadar her nedense fazla gündeme gelmeyen bu medeniyetin Suriye, Mezopotamya, Kıbrıs, Kızıldeniz ve Ege denizi ile ticari ilişkileri vardı. Hiç şüphesiz dünyanın ilk büyük yerleşim yeri, ilk kent kültürünün geliştiği bölge, ilk moda merkezi, ilk ticaret merkezi olma şerefi de Çatalhöyük bölgesine aittir. Yine bu bölgeye yakın Troya (Troia) kenti de, MÖ 4000 yıllarında teknolojinin en önde gelen merkezi konumundaydı. Kıbrıs ve Girit'te yaşayan ve buralarda medeniyet oluşturanlar da yine Çatalhöyük civarından gidenlerdi.

Çatalhöyük'te her evde 5-10 kişi yaşıyordu. Evlerin yemek odası, yatak odası ve ambar'dan oluşan bölümleri vardı.[98] Çatalhöyük'te ritueller, törenler, şölenler ve evler arası takas sistemi de oluşmuştu.[99] Duvarlarda renkli hayvan resimleri bulunmaktaydı. Resimlerden bu dönemde katır, geyik, yaban keçisi, alageyik, yaban tavşanı, kurt, ayı, yaban kedisi, katır, yaban domuzu, sığır, koyun, karaca gibi hayvanların bulunduğunu biliyoruz. Buluntular arasında bir konu şaşırtıcıydı. Leopar postları vardı ancak uzun bulunan 600.000 hayvan kemiği arasında leopar kemik kalıntıları bir türlü bulunamamıştı. Ancak daha sonraları leopar desenli mühürlerle birlikte bu kalıntılara da rastlandı.[100] Çatalhöyüklüler yaşam şartlarını yükseltmişler, yemek pişirme tekniklerini geliştirmişler, resim ve boyama sanatı oluşturulmuşlardı. Ağıllara ayrılmış alanlar vardı. Temizlik alışkanlıkları gelişmişti. Düzenli banyo yapıyorlar çöplerini rastgele atmıyorlardı. Bu amaçla ayrılmış özel çöp dökme alanları vardı.[101] 1953 yılında Konya ili yakınlarında yapılan kazılarda bir küvet bulunmuştu.[102] Bu tarihte bilinen ilk banyo küvetiydi ve o dönemde temizliğe verilen önemi göstermekteydi. Gelişmiş toplumsal sistemin ilk belirtileri bu yerleşim

---

[98] Hodder, Ian, *Çatalhöyük*, Çev. Dilek Şendil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.s.7.
[99] Hodder,a.g.e.,s.256.
[100] Hodder,a.g.e.,s.233.
[101] Hodder,a.g.e., s.96.
[102] *Ana Britannica*, 13. Cilt, İstanbul, 1993.s.13.

yerinde görülüyordu.[103] Bütün bu medeniyet merkezi özellikleri ile saygıyı hak ediyordu ve bu durumu ile 2012 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne dâhil ediliyordu.[104]

Domuz, muhtemelen MÖ 6500'lü yıllardan önce Anadolu'da evcilleştirildi. Pirinç ise ilk defa yine aynı yıllarda Çin'in Şanghay şehrinin güneyinde ıslah edildi. Seramiğin MÖ 6000'lerde Orta Doğu'da ortaya çıktığını görüyoruz. Tahılın Mısır'a gelişi ise MÖ 6000'leri bulacaktı. Hindistan'da tarım yapıldığına ilişkin ilk bulgular MÖ 6000'li yıllara dayanmaktadır. Yunanistan ve Balkanlarda arpa, buğday ekimi ile keçi, koyun yetiştirilmesi ise Anadolu'dan yaklaşık 2500 yıl sonradır. Fransa ve Almanya gibi bölgelere ulaşması ise MÖ 5000'li yılları bulur. Bunun başlıca nedeni ise; daha önce bahsedildiği şekilde, bu bölgelerin ısınması ve tarıma elverişli hale gelmesinin daha geç bir tarihte gerçekleşmesiydi.

MÖ 6000'ler, sıcak iklimden dolayı Afrika'da Sahra bölgesinin terk edilmeye başlanmasının tarihidir. MÖ 3000'lerden itibaren Sahra Çölü'nün iyice ortaya çıkmasıyla, Afrika Kıtası kısmen izole olmuş bir duruma düşmüştür. Güneydeki bölgelerde, yazıdan ziyade sözlü kültürün yaygın olması nedeniyle, kayda değer kaynaklar günümüze ulaşamadı. Bu bölgelerdeki çeçe sineği, sığır ve atları öldürüyor, insanlarda ise uyku hastalığına yol açıyordu. Bu sinek, ayrıca çölün güneyindeki Afrika'da sığır ve yük hayvanlarının yaşamasına izin vermiyordu. Bu bölgenin gelişememesinin bir diğer nedeni ise tekerli araçlarla ulaşımın birçok bölgede mümkün olmamasıydı. Bütün bu sebepler, Sahra güneyinde büyük devletlerin ortaya çıkmasını engellemiştir.

İnsanlar çakmak taşını birçok amaçlı kullanıyordu. Ancak çakmak taşı giderek azalıyordu ve her yerde bulunmuyordu. İnsanların başka şeylere de ihtiyaçları oldu ve önce bakır, çok daha sonra da demir gibi diğer madenler keşfedildi. Bakır, demirden çok önceleri MÖ 7000'lerden itibaren mücevher yapımında kullanılıyordu. Bakır madeninin MÖ 6000'lerden beri özellikle Anadolu'da diğer aletlerde de kullanıldığı bilinmektedir. Bakır cevheri yakacak ile karıştırılıp derin olmayan bir çukurda bir gün kor halinde bırakılıyor, karışım soğuyunca bakır dibe çöküyordu. Sonra tekrar ısıtılıp kalıplara dökülüyordu. Kalıplar MÖ 3300 yıllarında kullanılmaya başlandı. MÖ 5500'lerde, Anadolu'da bakır eritilirken Bakır Taş Dönemi başladı.

Bakır MÖ 7000'lerde bile bilinirken, demir MÖ 2000'lerden itibaren bilinmeye başlayacak ve ancak MÖ 1000'lerden sonra kullanımı yaygınlaşacaktı. Avrupalılar Amerika kıtasına gittiklerinde kuzeyde yaşayan Kızılderililer demiri hâlâ bilmiyordu. Demir yeryüzünde en bol bulunan dördüncü elementtir.

[103] Hodder a.g.e.,s.258,259.

[104] Brandau Birgit, Schichert Harmut. *Hititler*, Arkadaş Kitapevi, Çev. Nazife Mertoğlu, Ankara, Temmuz 2011.s.13.

Yeryüzünün yaklaşık %5'i demirdir. Göktaşlarının çoğu saf demirdendir ve en saf demir göktaşlarında bulunur. Belki de bu yüzden, Sümerler demire "Gök Metali" derlerdi. Yakut Türkleri'nde demirciler kötü ruhlardan korkmazlardı çünkü demirin çıkardığı sesin kötü ruhları kaçırdığına inanırlardı.[105] Hitit Kralları, dönemindeki diğer krallıklardan farklı olarak som demirden bir tahtta otururdu. O zamanlar demir bir taht, altından bile değerliydi. [106] Hititlerin demiri bulmaları onlara belli bir dönem stratejik üstünlük sağlamıştı.

Ticaretin tam olarak ne zaman başladığını bilmiyoruz. Şüphesiz, iki aile arasında bile mal fazlasının en azından takas yöntemi ile değişimi önceden beri yapılıyordu. MÖ 5500'lerden itibaren Mezopotamya'nın kuzeyindeki dağlardan elde edilen bileği taşlarının, kayıklarla Mezopotamya'ya geldiğini biliyoruz. MÖ 4000'lerde Sümerlerin çevre ile ticareti iyice artmaya başlamıştı. Dokuma, deri ve arpa karşılığı bakır ve diğer ihtiyaçların temini söz konusuydu. Mezopotamya'da evler için ihtiyaç duyulan kereste sedir ve kavak ise Lübnan dağlarından taşınıyordu. Medeniyet ve teknikler gelişip MÖ 5300'lerde Mezopotamya ve Anadolu'da bilinen ilk, katlı binalar yapılmaya başlanıldığından, 2100 yıl sonra MÖ 3200'lerde, İspanya'da çiftçilik yeni başlıyordu. İsveç'te ise tarımın başlaması Ortadoğu'dan 4000, İspanya'dan 2000 yıl sonra gerçekleşecektir.

MÖ 5000'lerde [107] Orta Doğu'da Eriha isimli dünyanın ilk kalıcı yerleşim yerlerinden birisini görüyoruz.[108] Bunun, ilk bilinen yerleşim yeri olduğuna inanılıyordu, ancak Çatalhöyük'teki yerleşim yerlerinin bulunması bu anlayışı değiştirdi (Dünya'da bilinen ilk yerleşim yerleri için Bkz. Ek-Harita:2). Eriha'da önceleri kerpiç, sonra sıkıştırılmış kerpiç, sonraları ise kurutulmuş tuğla kullanılmıştı.[109] Eriha kelime olarak "parfüm" manasına gelir. Deniz seviyesinden 422 metre aşağıda bulunan Dünya'nın en alçak gölü olan Lut gölünün yakınında kurulmuştur. Hz. Musa'nın kabrinin de bu bölgede olduğu söylenmektedir. Yapılan araştırmalara göre muhtemelen MÖ 1900'lü yıllarda kuzeyde Toros Dağları'ndan başlayıp güneye Akabe körfezine ve Kızıldeniz'in altından geçip Afrika'ya uzanan hatta, şiddetli depremler ve volkanik patlamalar meydana gelmiş ve buralardaki şehirler yok olmuştur. Bugün kabartma bir haritada bu çöküntü rahatlıkla görülebilir. Kur'an-ı Kerim'de de yok olan Lut kavminden bahsedilmektedir. İnanışa göre Hz. İbrahim'in kardeşi Harran'ın

---

[105] Eliade, Mircea. *Demirciler ve Simyacılar*, Kabalcı Yayınları, 2005.s.11.

[106] Brandau Birgit, Schichert Harmut. *Hititler*, Arkadaş Kitapevi, Çev. Nazife Mertoğlu, Ankara, Temmuz 2011.s.23.

[107] Bazı kaynaklar bu tarihi daha gerilere götürür. Bkz.*Dünya Tarihi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010.

[108] *Dünya Tarihi*, Çev. Furkan Akderin, London, Alfa Basım Yayın, İstanbul, Eylül 2007.s.2-5.

[109] Kinder Hermann, Helgeman Werner. *Dünya Tarih Atlası*, Çev. Leyla Uslu, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2001.s.17.

oğlu Lut peygamber bu kavmi doğru yola çağırmış, ancak öneriyi kabul etmediklerinden felaketlerle yok olmuşlardır.[110]

MÖ 5000'lerde, dünyanın bilinen ilk kanalları Mezopotamya'da inşa edilmeye başlamıştı. Kanallar, sulama amaçlıydı ve aynı zamanda bataklık alanların tarıma uygun hale getirilmesini sağlıyordu. Toprak verimsizleştikçe nöbetleşe ekim uygulaması yapılarak, bir yıl tahıl bir yıl baklagiller ekilmeye başlandı. Sulama kanalları, evcileştirilmiş hayvanlardan geçen hastalıklar ve ticaret nedeniyle insanlar arasında ilişkiler arttı ve yeni hastalık ve salgın türleri ortaya çıktı. Bundan sonra da dünya tarihinde ne zaman bu şekilde farklı bölgeler birbiri ile iletişime geçse aynı salgınlar ortaya çıkacaktır.

İnsanlar daha önce ihtiyacı kadarını doğada mevcut kaynaklardan karşılıyordu. İhtiyaç fazlasını zaten depolama imkânı yoktu. Bu durumda, çok zorunlu olmazsa paylaşım mücadelelerine de pek rastlanılmıyordu. İnsanın mücadelesi genelde doğa koşullarına karşıydı. Zenginliğin artmasıyla birlikte MÖ 5000'lerde insanlar arasında çatışma kültürünün de arttığını, Çin'de bu döneme ait kuyulara atılmış başı ve ayağı bulunmayan cesetlerden anlayabiliyoruz.[111] Savaşların MÖ 5000'lerden önce başladığı kesin. Durumu kötü olanlar iyiyi gözlüyor, kimileri ise daha fazlasına sahip olma hırsıyla yanıp tutuşuyordu.

Bu dönemde dünya nüfusu 5 milyon civarındaydı. Anadolu'daki 8.000'i geçen yerleşim yerlerinin dışında, Eridu şehri 4.000, Obeyt ve Ur kentleri de 2.000 civarında bir nüfusa sahipti. Sümerliler köylere tapınaklar yapıyor, ilk erken yazılar ortaya çıkıyordu. Öyle gözüküyor ki, ilk yazılar gerçek birer resimdi. Ancak daha sonra karmaşık duyguları anlatmaya bunlar yeterli gelmediğinden, alfabeye ihtiyaç duyulacaktı.[112] Buzul Çağı'nın sona ermesinden itibaren nüfusun bu kadar kısa sürede artmasına şaşırmamak lazımdır. 100 kişi bile yılda 1.1 artış oranı ile 1000 yıl içinde milyonluk nüfuslara ulaşabilir. Kaldı ki, bu dönemdeki 1.1 artış oranı da fazla değildi ve Yakın Çağ'da dünya 3.4 gibi artış oranlarını da kaydedecekti.[113]

Bakır Mısır'da MÖ 5000'lerde piramitlerin yapımında kullanılmıştı. Bakır önce dövme, sonra dökme yöntemi kullanılarak üretiliyordu. Bu teknik MÖ 4000'lerde diğer yerlere doğru yayılmıştır.[114] MÖ 4800'lerde ilk baskı mühürler ortaya çıkıyordu.[115] MÖ 4000'lere gelindiğinde ise Orta Doğu'da ilk Bronz Çağı başlıyordu.[116]

---

[110] Cevdet, Ahmed Paşa. *Kısas-ı Enbiya*, 1. Cilt, MEB Yayınları, İstanbul, 1972.
[111] Ponting,a.g.e.,s.51-54.
[112] Condorcet, de Marquis. *İnsan Zekâsının Tarihsel Gelişimi*, Çev. Mahmut Özgül, Sayfa Yayınları, İstanbul, 2011.s.9.
[113] Diamond,a.g.e.,s.43.
[114] Altaş, Seyithan. *Uygarlık Tarihi*, Nobel Yayın, Ankara, 2011,s.34.
[115] *Dünya Tarihi*, Çev. Furkan Akderin, Alfa Basım Yayın, İstanbul, Eylül 2007.s.2-5.
[116] Wyse Liz and Lucas Caroline. *Atlas of World History*, Scotland, UK, Geddes and Grosset Ltd. 1997.s.1.

Yine MÖ 4000'lerde öküz ve saban birleşmiş ve ilk defa bir arada kullanılıyordu. MÖ 4000'lü yıllar Mısır'da yeni bir kültürün gelişmeye başlaması, aynı bölgede eşeklerin evcilleştirilmesi ve Nil Nehri'nin değişimlerinin izlenerek bir yılın 365 gün olduğunun bulunması dönemidir. Yine bu tarihler, İran ve Avrupa'da bakırdan ilk baltaların kullanılmaya başlanması, Akdeniz bölgesinde incir, zeytin, badem ve nar gibi meyvelerin yetiştirilmeye başlanması ile Peru'da lamaların evcilleştirilmesinin de tarihidir.

MÖ 4000 tarihinin bir başka önemi ise, daha sonra Avrupa'da Hıristiyan kutsal tarih yazarları tarihi, İsa peygamberin doğuşundan 4000 yıl öncesinde Âdem peygamberden başlatıp, İsa'nın doğumuna kadar getirecek olmalarıdır.[117]

Daha önce Buzul Çağı sonlarında olabileceğini değerlendirdiğimiz Tufan'ın bu dönemlerde olduğunu söyleyenler vardır. Bu düşüncede olanlara göre; kesin tarihi tespit edilemeyen Tufan, Sümer kalıntılarına göre MÖ 3000'li yıllarda meydana gelmiş olabilirdi.[118] Başka bir teze göre ise; Âdem peygamberin yeryüzüne gelmesinden 1081 yıl sonra Nuh peygamber doğmuş ve 650 yıl sonra yani MÖ 3818 yıllarında Tufan olmuştur. Tevrat'a göre,[119] Nuh 600 yaşındayken Tufan olmuştur ve bu tarih yaklaşık olarak MÖ 3868 yılıdır. Mezopotamya bölgesindeki sel kalıntılarına ve bunların yaş tespitlerine dayanarak Tufan'ın MÖ 3000'li yıllarda olduğunu ileri sürenler, Sümerlerde bu tarihten önce ve sonrası arasında bariz yaşam farklılıkları olduğunu vurgularlar. Tufan'dan sonra ilk kurulan şehirlerin ise Ur (İbrahim peygamberin bu şehirde doğduğu söylenir) ve Uruk olduğu iddia edilir. Yine, Tufan'dan sonra kurulan ilk şehrin Anadolu'da Harran olduğu da söylenmektedir. Daha önce belirtildiği şekilde Tufan hakkında MÖ 13.000 ile MÖ 3000 yılları arasında değişik tarihler öne sürülmektedir. Tufan'dan önce kurulduğuna inanılan Uruk şehri, Gılgamış'ın oturduğu yerdi.[120] Gılgamış destanı bizlere Tufan olayını 12 tablette anlatır. Eserin bütününde 3000 satır vardı ve bu destanda anlatılanlar, Musa'nın ilk kitabındaki Nuh üzerine anlatılanlara şaşırtıcı biçimde benzemektedir.[121] Yine Urfa ili Göbeklitepe'de kazı yapanlar, su olayınının bu mabetlerin imarından sonra olduğunu söylemektedirler.[122] Bu noktadan hareketle 3000-9000 yılları arası bir tarih ortaya çıkmaktadır.

Mısır'da tarım ve diğer gelişmeler Mezopotamya'ya göre daha geç başladı. Bunun çeşitli nedenleri vardı. MÖ 4000 dolaylarında hâlâ avcılık ve balıkçılıkla

---

[117] Tokalak, İsmail. *Bizans Osmanlı Sentezi*, Gülerboy Yayıncılık, İstanbul, 2010.s.30.

[118] Bu görüşe göre, Ur ve Uruk gibi şehirler Tufan'dan sonra oluşturulmuştur ve daha önce ruhban sınıfı tarafından idare edilen şehir devletleri, Tufan sonrası savaşçı krallar tarafından idare edilmeye başlamıştır.

[119] *Tevrat*,Yaratılış,8:13.

[120] Lissner, Ivar. *Uygarlık Tarihi*, Nokta Kitap, Çev. Adli Moran, İstanbul, 2006.s.8.

[121] Lissner,a.g.e.,s.9.

[122] Coşkunsu, Güner. Mardin Artuklu Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü.

geçinenler çoktu. Ancak izleyen 500 yıl boyunca nüfus hızla arttı ve tarım Nil vadisi boyunca yayıldı. Bu dönemin sonunda MÖ 3000'li yıllarında küçük krallıklar sona erdi ve iki krallık birleşti. MÖ 3800 Mısır'da musonların geri çekilmesi nedeniyle birçok Mısırlı vahaları terk ederek Nil Vadisi'ne doluştu. MÖ 3300 yılında üç küçük krallık vardı ve sürekli birbirleriyle savaşıyorlardı. Ancak MÖ 3000'lere gelindiğinde Nil Vadisi birkaç milyon kişiyle dünyanın o güne kadar gördüğü en büyük krallık altında birleşti.[123] Bu birleşme ise Mısır'da medeniyetin gelişmesini sağladı.

Medeniyetin oluşmasıyla çatışmalar da başlamıştı. Avcı toplumunda göz koyacak bir şey yoktu. İhtiyaç kadar avlanılıyor ve tüketiliyordu. MÖ 4000'li yıllardan itibaren, tarım ve buna bağlı olarak uzmanlaşmış iş gücünün gelişmesiyle, özellikle Mezopotamya bölgesinde toplum içinde çiftçiler yanında okumuş bir memur sınıfı da oluştu. Bunun sonucunda sınıflaşma ortaya çıktı. Sınıflaşma ise dengesizliği getirdi. Dini otoriteler yanında din dışı otoriteler, bununla birlikte ordular, savaş ve çatışmalar da ortaya çıktı. MÖ 4000'li yıllara ait Sümer silindir mühürlerinde savaş sahnelerine rastlanır.

MÖ 3800'lerde ilk tekerlek Mezopotamya'da keşfedilirken, bu yeniliğin Avrupa'ya ulaşması neredeyse 500 yılı alacaktı.[124] Yine MÖ 3500'lerden itibaren Mezopotamya bölgesinde ilk resim yazısı kullanılmaya, tarımda hayvan gücünden yararlanılmaya ve yün kullanılarak elbise yapılmaya başlandı.

Atlar MÖ 4500 ile 3500 civarında Orta Asya'da yaşayanlar tarafından evcilleştirilmiştir.[125] Geyikler ise atlardan önce evcilleştirilmişti. Çinli araştırmacılar tarafından Ordos Vadisi'nde yapılan araştırmalarda gümüş bir at heykeli bulunmuştu. Bu vadi göçebeler tarafından kullanılırken daha sonra çölleşme nedeniyle burası terk edilmişti. Bu tarihten itibaren insanların Orta Asya'dan batıya doğru yayılmasının altındaki asıl askeri neden muhtemelen atlardı.

MÖ 400 yıllarında yapılmış gümüş bir at heykeli (Ordos Vadisi).

[123] Morris,a.g.e.,s.220.
[124] Bu tarihte ürünler öküz arabalarıyla taşınmaya başlandı.
[125] Morris,a.g.e.,s.324.

MÖ 4000 dolaylarında ata eyersiz biniliyordu. Eyer ve üzengi kullanılmaya başlandıktan sonra, Hunların ve arkasından Asya steplerindeki diğer savaşçıların dalgalar halinde Avrupa'ya akınları bunun sonucudur.[126]

Son Buzul Çağı sonrası dünyada ilk medeniyetlerden birisini oluşturan Sümerlerin, Orta Asya'dan Mezopotamya bölgesine geldikleri bilinmektedir. Kendilerini "esmer başlı" olarak nitelendiren bu insanlar kısa boylu ve sağlam yapılıydılar. Bu dönemde köyler büyüyerek kentlere dönüştü. Bereketli topraklarda arpa ve buğday dışında susam ve hurma da ekiliyordu. Balıklar avlanıyor, ihtiyaç fazlası kurutularak daha sonra kullanılıyordu. Fazla ürünler satılıyor ve zenginleşen çiftçiler civar arazileri de alarak büyüyordu. Daha fazla üretenler daha da uzağa satmaya başladı. Ticaret gelişmeye başladı. Gıda ürünlerini satanlar, değerli madenler ve kereste ile birlikte ihtiyaç duydukları diğer şeyleri satın alıyorlardı. Saz ve hayvan derilerinden yapılan sallarla başka yerlere gidilmeye başlandı. Arazilerde tarımı engelleyen suların boşaltılması veya arazinin sulanması için kanallar yapıldı. Yapılan işlerin hacmi büyümüştü ve insanlar tek başlarına bunu yapamamaya başlamışlardı. Bu işleri yaptıracak bir organizasyona ihtiyaç duyuldu. Kimi kanal yapacak, kimi vergi toplayacak, kimi denetleyecekti. Doğal olarak bunu yönlendirecek liderler de gerekliydi.

Bu dönemde kadınlara kötü davranılmıyordu ve kadınlar bazı haklara sahipti. Her ne kadar tarım toplumuna geçişle birlikte hakları kısıtlansa da, ev, araba alabiliyor, ticaret yapabiliyor, mahkemelerde tanıklık edebiliyorlardı. İkinci kez evlenme hakları bile vardı. Kadın ve erkek işleri ayrılmıştı. Sümerlerden ele geçen belgelere göre erkeklerin; balık yakalama, tarla sürme, kanal kazma, tuğla yapma, bina inşası gibi görevleri, kadınların ise; kumaş dokuma, sebzeleri hasat etme, yemek pişirme görevleri vardı. Kadınların tarihin oluşumuna da katkıları büyük olduğu halde nedense tarih yazılımında bu katkı pek gözükmez. Kadın emeğinden de pek bahsedilmez. Bu haksızlığın başlıca nedeni, erkek tarihçiler tarafından bunun ihmal edilmiş olması yanında, erkek görevlilerce kadınlara ait kayıtların çoğunun tutulmamasıdır. Kadınlar tahılları işlemek için kaplar yaptılar, dokumayı icat eden onlardı, yaptıkları güzel dokumalar ve kürkler moda oldu. Yeniliklerin ve icatların birçoğunun altında kadınların imzası vardı. Medeniyetin oluşmasında katkıları büyüktü ancak her açıdan eşit olduğu halde, sırf fiziksel üstünlüğü ile erkek egemen toplum onu tarihte yok sayıyordu. Tarım toplumuna geçişle birlikte erkekler tarafından kadınlara uygulanan şiddet de ortaya çıkıyor ve kadını bir işçi ve çocuk bakıcısına dönüştürüyordu. Mitolojilerde bile kadın, yanlış bir anlatımla, genelde

[126] Diamond,a.g.e.,s.101,102.

kötü, aldatıcı ve baştan çıkarıcı olarak tanımlanıyor[127] ve Pandora örneğinde olduğu gibi yaradılışa sonradan katıldığı öne sürülerek ikinci plana atılıyordu.

MÖ 4000'lerde insanlar toplu yaşama iyice alışmışlardı. Sümerlerin çömlek fırınları bile vardı.[128] Ancak devamlı dönen çarklar MÖ 700'lü yıllara kadar icat edilemedi. Güzel ve kullanışlı elbiseleri dokuyacak dokuma tezgâhları MÖ 3500 dolaylarında Anadolu'nun yanı sıra hem Mısır, hem de Mezopotamya'da kullanılıyordu. Aynı tarihlerde iki ve dört tekerlekli arabaların da kullanıldığı biliniyor.

Uygarlığın oluşması, yiyecek fazlalığı ve zenginlik yanında bir yönetici sınıfın da ortaya çıkması, matematik gibi bilimlere ihtiyaç gösterdi. Üretilecek, alınacak, sayılacak, depolanacak, satılacak ve bununla ilgili işlemler belgelenecekti. Bu yüzden her ne kadar MÖ 5. yüzyılda yaşayan tarihçi Herodot, matematiğin kökenini MÖ 1300 yılında vergilendirme maksatlı toprağın ölçülmesini isteyen Mısır Kralı Sesostris'e dayandırsa da, en azından basit matematiğin tarihi çok daha öncesine dayanıyordu ve yazıdan bile eskiydi. Sümerlerde ve Mısırlılarda ilk matematiksel hesapların, yazının icadından da önce, MÖ 3500'lü yıllardan itibaren yapıldığı bilinmektedir. Envanterler, satış senetleri, anlaşmalar, fiyatlar bu dönemde matematiksel yöntemlerle hesaplanıyordu. Değişik tarihler verilmesine rağmen, genel olarak yazının ilk öncüllerinin MÖ 5500'lü yıllara kadar gittiğini, ilk ilkel yazının MÖ 3400'lerden önce Mezopotamya'da ortaya çıktığını ve 3000'lerde geliştiğini, 2500'lerden itibaren ise anıt mezarlarda kullanıldığını söyleyebiliriz.

MÖ 3300'lerde dünya nüfusu 20 milyon civarına ulaşmıştı. İşler çoğalınca MÖ 3200'lü yıllarda kâtiplik mesleği gelişmeye başlamıştı. Yazıyı öğrenmek kişiler için o dönemlerde bile bir avantajdı. Mısır papirüslerinde rastlanan bir yazıda şöyle diyordu: "Kâtip ol, bu seni ağır işlerde çalışmaktan kurtarır, kolların ve bacakların düzgün ellerin yumuşak olur. Beyaz elbiseler giyer, saraylıların selamlarıyla onurlanırsın."[129]

Yazı icat edilmişti. Artık sıra onu sanatsal hale getirmeye gelmişti. Islak killerden tabletler yapıldı, üzerine yazılar yazıldı. Bazı şeyleri daha kolay ve kısa anlatabilmek için simgeler uyduruldu. Bunlar bir araya getirilerek daha karışık olan yeni sözcükler yazılmaya başlandı. Önce kavram ve şekiller halinde çıkıp sonra gelişmişti. Örneğin; "yıldız" şekli hem "gök" hem "tanrı" hem de "yüce" olan her şeyi tanımlamak için, "ayak" deseni ise "yürümek" veya "ayakta durmak" anlamında kullanılıyordu. Ağız resmi su anlatan bir dalga tabiriyle birlikte çizilmişse bu "içmek", yine bir parça ekmekle birlikte çizilmişse bu da

---

[127] Korkmaz, Mehmet. *Mitolojide Kadın Efsaneleri*, Alter Yayınları, Ankara, 2012.s.17.
[128] Okur, İbrahim. *Temizliğin Tarihi*, Okursay Kitapları, Bursa, 2005.s.45.
[129] Ponting,a.g.e.,s.65.

"yemek" manasına geliyordu. İçinde bir çizgi olan üçgen "kadın" demekti. Yarım daireler ise "dağ". Kölelerini dağlardan getirdiklerinden bu ikisi bir araya geldiğinde "köle kadın" manasına geliyordu. Daha sonra bunları daha da geliştirerek simgeleştirdiler. Böylece daha hızlı yazmak mümkün oldu ve kayıtlar dışında, efsaneleri, kanunları, savaşları ve kralların başarılarını anlatan yazılar da yazılmaya başlandı.

Sümerler, kendileri gibi tarım yapmayan; avcı, et yiyen, ölülerini gömmeyen insanları ötekileştiriyor ve kaba saba, barbar insanlar olarak nitelendiriyorlardı. Zamanla büyüyen ve neredeyse 30.000 gibi rakamlara ulaşan büyük kentler, artan güçlerini de kullanarak küçük kentleri kontrolleri altına almaya başladı. Bunların başında ilahi güçleri olduğuna inanılan krallar vardı. Yaklaşık olarak MÖ 3300 yıllarına gelindiğinde "Sümer Kent Devletleri" oluşuyordu. Bu tarihler aynı zamanda yazının icadının da tarihiydi. Sümerler, MÖ 3200 tarihinden önce gelişmiş bir yazıyı keşfetmeyi başarmışlardı.[130] Sümer ve Akadlar yaratıcı kültürlerini birleştirip Mezopotamya'nın temellerini atmışlardı. Bir medeniyeti oluşturan şüphesiz onun kendine özgü bir yazıya sahip olması ve bunu kendinden sonraki nesillere taşıyabilmesidir.

Tekerlekli araçların MÖ 4000'li yıllarda Sümerler tarafından kullanıldığını biliyoruz.[131] Mezopotamya; yazının, sabanın, tekerlekli taşıtların, yelkenli geminin, çömlekçi çarkının icat edildiği yer olarak bilinir.[132] 1946 yılında Alman çivi yazısı uzmanlarının buldukları eserleri incelemesinden, MÖ 2000'lerden önce, kent babası, elçi, subay, kaptan, sayman, ustabaşı gibi uzmanlaşmış mesleklerin oluştuğunu öğreniyoruz.[133] Tarihin bildiğimiz ilk şairi de Sümerliydi.[134] Yine tarihte bilinen ilk cezaevi ve buna gönderilen ilk yazar yine Sümerliydi. [135] Hapis yatan kişinin adını bile biliyoruz: Rigibadan.[136] Mezopotamya ayrıca matematiğin ilk kullanıldığı yerdir. MÖ 3200'lerden önce Sümerler tarihin ilk rakamlarını buldular. Günümüzde kullanılan 60 tabanlı saat sistemi de ilk defa aynı bölgede kullanılmıştı.[137] Oysa insan tarım toplumuna geçiş yapmadan önce doğayla baş başayken zamanın pek önemi yoktu. Zamanın kayıt ve kontrol altına alınması ise insanın kontrol altına alınması demekti ve üretken olmayan mutluluk ortadan kalkıyordu. Zaman ve matematikle kontrol altına alınan insan, artık belli sürelerde, belirlenen standartlarda üretmek zorundaydı. Sümerler daha da ileri giderek saati 60 dakikaya ve bir dakikayı da

---

[130] Memiş, Ekrem. *Genel Tarih.* Öz Eğitim Basım, İstanbul, 1997.s.118.
[131] Okur,a.g.e.,s.23.
[132] Basalla, George. *Teknolojinin Evrimi*, TUBİTAK Yayınları, 1996.s.10.
[133] Kramer, Samuel Noah. *Tarih Sümerle Başlar*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2014. s.23.
[134] İlmiye, Muazzez. *Ortadoğu Uygarlık Mirası*, C-I, Kaynak Yayınları, 2003.s.203.
[135] MÖ 1800 yılında Sümerler tarafından inşa edilmiştir.
[136] Okur,a.g.e.,s.42.
[137] Okur,a.g.e.,s.40.

60'a böldüler. Yılda 12 ay vardı ve her biri 30 gündü.[138] Bütün bunları bulanlar Sümerlilerdi ancak tarih bazılarını onlardan çaldı. Samiler Sümerlilerin hizmetinde çalışıyorlardı. Nedense uzun yıllar Sümerlerin bulduğu her şey sanki onlar bulmuş gibi yazıldı.[139]

Sümerlerde ölü yıkanır, kefenlenir ve öyle gömülürdü. İnançlarına göre; eğer kişi yeryüzündeki sınavı başarı ile geçmişse, gökteki yiyecek tarlalarında dilediğince bir hayat sürmeye hak kazanacaktı.

Sümerler, ölülerin ruhlarının yer altından tekrar çıkmaması için büyü yapmak gerektiğini düşünüyorlardı ve bu maksatla düzenledikleri törenlerde yiyecek ve içecek dağıtıyorlardı.[140] Bugün Anadolu başta olmak üzere bunu uygulayan kültürler vardır. Yine temizliğe önem veren Sümerlilerde, elleri kirli birine bakmanın bile hastalık getireceğine inanılırdı. Günümüze kadar ulaşan bir tabletteki Sümer atasözünde; "Yıkanmamış elle yemek yeme." yazmaktadır.[141]

Sümerce'de okulun adı: "Edub-ba" idi. Edubba, tablet evi manasına geliyordu. Bugünkü manasında kitabevi olsa gerek.[142] Diğer taraftan bu tablet, biraz gülümsemeyle de olsa, bizlere günümüzdeki tablet bilgisayarların o zamanki sürümünü çağrıştırıyor. Sümerlerden günümüze ulaşan bir tablette bir anne ile çocuğu arasında geçen konuşmada öğrencinin günlük yaşamı anlatılır.[143]

- Nereye gittin?
- Okula gittim.
- Ne yaptın?
- Tabletimi okudum. Öğle yemeğimi yedim. Yeni tabletimi hazırladım. Onu yazdım bitirdim. Sonra sözlü ödevlerimi gösterdiler. Okul bitince eve geldim babama ödevlerimi gösterdim. Babam memnun oldu. Susadım su ver. Acıktım ekmek ver. Ayaklarımı yıka. Yatağımı yap, uykum var uyumak istiyorum.

Sümerli olduğu söylenen Nuh'un memleketi olan eski Şuruppak kentinde yapılan kazılarda MÖ 2500 yıllarından kalma çok sayıda ders kitabı çıkarıldı.[144] Sümerler çiftçiler için bile el kitabı yazmışlardı. MÖ 1700 yıllarına ait bu kitap, bir çiftçinin oğluna vermiş olduğu öğütle başlar ve iyi ürün alabilmesi için yapması gereken günlük işlerden bahseder. Sular çekildiğinde der, kötü niyetli kişiler toprağı çiğnemesin veya yabani hayvanlar girmesin diye etrafını çevir,

---

[138] Lucas, S. Henry. *A Short History of Civilization,* MCGraw-Hill Book Company, New York, 1953.s.69.
[139] Okur,a.g.e.,s.47.
[140] Okur,a.g.e.,s.43.
[141] Okur,a.g.e.,s.41.
[142] Kramer, Samuel Noah. *Tarih Sümerle Başlar,* Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2014. s.304.
[143] Okur,a.g.e.,s.41-42.
[144] Kramer, Samuel Noah. *Tarih Sümerle Başlar,* Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2014. s.202.

iki kez çapa yap ve yabani otlardan temizle. Kitap ayrıca sabanların bakımlarının nasıl yapılacağından da bahseder.[145]

Mezopotamya'da MÖ 3200'lü yıllar, çömlek kapların kalıba dökülerek seri üretimine başlandığı ve madenleri dökmek için balmumu tekniğinin geliştirildiği yıllardır. MÖ 3000 ise, Mısır'da hiyeroglif yazının kullanılmaya başlaması, Amerika kıtasında ve İtalya'da bakırın kullanımına başlanması ile Peru'da kırmızı biber, avokado, patates ve yer fıstığının yetiştirilmeye başlaması tarihidir.

İcatlar, yenilikler birbirini izliyor, insanoğlu her geçen gün yeni bir şey keşfediyordu. Her keşfedilen şey bir başkasını tetikliyor ve uygarlıklar kendisini giderek daha fazla aşıyordu. Uygarlıklar gelişiyor ve dünyada yeni bir dönem yaşamaya başlıyordu. 3000'li yıllarda ortaya çıkan bu yeni dönem: "Yüksek Uygarlıklar Dönemi" olarak isimlendirilecekti.

YÜKSEK UYGARLIKLAR DÖNEMİ

14 milyar yaşındaki Evrenimizde, Güneş Sistemi ve Dünya yaklaşık 5 milyar yaşında. 3 milyar yıldan beri dünya üzerinde yaşam var. İnsan yaklaşık 7 milyon yıldır Dünyada. Yaklaşık 700.000 yıl öncesinden itibaren her 90.000 yılda bir en az on buzul dönemi görüldü. En son Buzul Çağı yaklaşık olarak MÖ 13.000'lerde sona erdi.

Bu tarihe kadar insanlar temel besin kaynağı; avcılık ve kısmen doğada buldukları kendiliğinden yetişen bitkilerken, MÖ 10.000'lere gelirken tarım toplumuna geçiş yapıldı. Tarıma geçiş öncelikle, bugünkü Türkiye ve güneyi ile onun daha da güneyinde yer alan Mezopotamya'da başladı. Dolayısıyla ilk yerleşim yerleri ve medeniyet bu bölgelerde gelişti.

Bu dönemde insanlar hayvanları evcilleştirdiler. Öküzün ve sabanın icadı ile tarımı geliştirdiler. Sulama kanalları yaptılar. Yazılar ve matematik işlemleri gelişmeye, kayıtlar daha iyi tutulmaya başlandı. İş bölümüne gidildi. Önce köyler daha sonra şehirler gelişti. Atın evcileştirilmesi insanların başka bölgelere daha hızlı ulaşmasını sağladı. Büyük şehirler küçük şehirleri denetimine almaya başladığında devletler oluşmuştu.

MÖ 3000'lerden itibaren zamanına göre yüksek diye isimlendirdiğimiz uygarlıklar dönemi başladı. Yüksek uygarlığın en önemli karakteristiği özellikle kentlerin ortaya çıkmasıdır.[146] Tarihin ilk kanalizasyon sistemlerine, şehirleşmenin bir gereği olarak, MÖ 3300'lerde Türkiye-Suriye sınırının birleştiği nok-

[145] Kramer,a.g.e., s.92.
[146] Kinder ve Helgeman,a.g.e.,s.17.

tada rastlanır.[147] Birkaç kent devletini yöneten ilk kral ise Sümer kralı olmuştu.[148] (Sümerlerin yaşadığı bölge için Bkz. Ek-Harita:3).

MÖ 3000 dolaylarında maden teknolojisi gelişmeye, bakırın yanı sıra kurşun, gümüş, kalay ve altın kullanılmaya başlandı. Aynı tarihlerde daha sert bir maden olan bakıra, kalay cevheri katılmasıyla oluşturulan bronz elde ediliyordu. İnsanlar bir şeyi başka bir şeyle karıştırarak deneysel yolla gelişme sağlıyordu. MÖ 3000'lü yıllardan günümüze ulaşan tabletlerde potasyumun yağla karıştırılmasıyla elde edilen sabundan bahsedilir.[149] Sabunu Avrupalıların kullanması ise Finikeli tüccarların getirmesi ile MÖ 600'lü yılları bulur.[150] İngiltere sabunla ancak MS 10. yüzyılda tanışacaktır.

Mezopotamya'da ilkel oraklar kullanılıyordu. MÖ 3000'den sonra ise bu geliştirilerek, yer altından kendiliğinden sızan katranla yapıştırılan, çakmak taşından oraklar kullanılmaya başlandı. Daha önce Mısır'da da kullanılmasına rağmen, MÖ 3000 dolaylarında Mezopotamya'da sabanda önemli değişiklikler yapıldı ve bu değişiklik verimi artırdı.

İnsanlar artık kendilerini aşmak, kendi çevreleri dışına çıkmak, daha ötesine ulaşmak istiyorlardı. Gılgamış destanında çölleri aşıp mutluğun kaynağını bulmaya çalışma konusu vardır.[151] Bu arayış insanlar açısından hep devam edecektir. Daha sonraları Pisagor'da Babil, Mısır, İran ve Hindistan'ı dolaşmıştır. Heredot da çok gezecektir.[152] Karadan arayışlar devam ederken, MÖ 3000'li yıllardan itibaren gemiler de önce Basra Körfezi'ne, daha sonra Hindistan'a açılmaya başlamıştı.

Tarım gelişince ilk toplumların çekirdeğini oluşturan şehirler ortaya çıkmıştı. Toplu yaşamda tarım, hayvancılık, sanat ve ticaretin gelişmesi daha kolaydı. MÖ 3000'li yıllardan itibaren Sümer'den başlayarak zamanla Mısır, Babil, Asur gibi uygarlıklar, krallıklar ve imparatorluklar oluştu. Savaşlar ve ticaret yoluyla kültürler birbirleriyle etkileşti ve gelişme daha da hızlandı.[153] MÖ 3500'lerden itibaren Orta Doğu'da etrafı duvarlarla çevrilmiş bir dizi, şehir devletleri ortaya çıktı. MÖ 2500'lerde ise Sümerlerin kuzeyinde şehir devletleri gelişmeye başladı. Sümerler askeri konulara çok önem verdiler çünkü şehirler birbirleri ile devamlı savaş halindeydi.[154]

Gücü ele geçiren bırakmak istemiyordu. Yöneticiler her ne kadar başlangıçta, her savaş için bir kurul tarafından seçiliyorsa da, daha sonra MÖ 2.500'lü

---

[147] Okur,a.g.e.,s.121.
[148] Davis,a.g.e.,s.21,22.
[149] *Glotter Ansiklopedisi*, II. Cilt, s.364.
[150] *Temel Britannica Ansiklopedisi*, 14. Cilt, s.326.
[151] Okur,a.g.e.,s.209.
[152] MÖ 5. yüzyılda yaşamış tarihçi ve yazar.
[153] Sepici, Levent. *Göbekli Tepe*, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul, 2013.
[154] Lucas,a.g.e.,s.71.

yıllardan itibaren bu babadan oğula geçer hale geldi. Şehirler büyüdükçe bu büyük adamlar, ilahi gücü de temsil eden krallara dönüşmeye başladı. Krallar kendilerince, insanlar ve tanrılar arasında irtibatı sağlama görevini üslenmişlerdi.[155] Saraylar yapılarak krallar diğerlerinden farklılaştırıldı. Artık güzel elbiseleri, eşleri, cariyeleri ve hizmetçileri vardı. Bu imkânlara öyle sahiplenildi ki, Mezopotamya başta olmak üzere birçok ülkede krallar, ölümlerinde dahi mezara eşleri, muhafızları, müzisyenleri, güzel elbiseleri ve mücevherleri ile gömülmeye başlandı. Kadın da zaten bu safhadan itibaren haklarını kaybetmeye başladı. Sümer ülkesinde krallar veya prensler gömülürken yanında, eşleri, cariyeleri, hizmetçileri, ileri gelenler ve uşaklarla birlikte mezara girerler ve burada zehirli bir şarabı içerek ölürlerdi. Onlar, ölümü daha iyi bir dünyaya gitmenin başlangıcı olarak gördükleri için, bunu severek yaparlardı ve bu yüzden bu mezarlarda hiçbir şiddet izine rastlanmamıştı.[156]

En eski uygarlıklar hiç şüphesiz Anadolu ve Mezopotamya'da oluştu ve buradan Mısır'a ve daha sonra Ege ve Girit'e yayıldı. Ege, kültürlerin buluşma yeri olarak özel bir öneme sahiptir. Burası, üzerinde bulundurduğu onlarca adası ile iletişim ve ulaşımı diğer yerlere göre daha kolay hale getiriyordu. Bu nedenle Anadolu ve Mısır medeniyeti Avrupa'ya öncelikle bu adalar vasıtasıyla ulaştı. Girit'te MÖ 2000'lerde taş ve kerpiçten inşa edilmiş kasabalar oluşmuştu.[157] Bizzat Yunan efsanelerine göre de, boğa kılığına giren Zeus Finikeli prenses Auropa'yı Girit'e kaçırmış ve bu ilişkiden Girit Uygarlığı doğmuştu.[158] Girit yolu ile Batı Avrupa uygarlıkları Anadolu, Mısır ve Mezopotamya kültürlerinden etkilenerek oluştu.[159]

Bu sıralamadan Batı'nın hiçbir şekilde aşağılık duygusuna kapılmasına gerek yoktur. Çünkü ısı ve doğa koşulları öncelikle buralarda yerleşime izin vermiş ve metal önce buralarda işlenmişti. O dönemlerde neredeyse her şey, bu bölgelerde bulunuyor ve 2000 yıl kadar sonra Avrupa'ya ulaşıyordu. Bu nedenle önce Mezopotamya ve Anadolu'daki uygarlıklar oluştu, sonrasında Mısır'a ve buralardan etkilenerek MÖ 2000'lerde Girit'e geçti. Ege'de yayıldıktan sonra Balkanlar'a geçebildi. Buradan İtalya'ya geçti ve Avrupa'nın diğer kısımları etkilendi. Gerçeği söylemek gerekirse; Girit, Ege ve buradan diğer yerlere geçiş, Pakistan'daki İndus-Harappa ve Çin medeniyetlerinden bile çok daha sonradır.

MÖ 2500 yıllarında, bugünkü Pakistan toprakları içinde yer alan İndus Vadisi'nde, Hint Avrupa dilleriyle bir akrabalığı olmayan "Harappa Uygarlı-

---

[155] Memiş Ekrem. *Genel Tarih.* Öz Eğitim Basım, İstanbul, 1997.s.125.
[156] Lissner,a.g.e.,s.14.
[157] Roberts,a.g.e.,s.40.
[158] Bandau, Birgit. *Troia, Bir Kent ve Mitleri, Yeni Keşifler,* Arkadaş yayınları, 2002.s.242.
[159] Herman ve Werner, a.g.e.s.19.

ğı" ortaya çıkmıştır.[160] Zaten Anadolu ve Sümer medeniyetleri çok öncelerden beri vardı. Ardından, Mısır Medeniyeti MÖ 3000, İndus Medeniyeti MÖ 2500 civarında oluştu. İndus Vadisi çevresinde gelişen uygarlık, Mezopotamya ve Mısır'dan sonra dünya üzerinde gelişen üçüncü uygarlıktı. Buna rağmen yazısı henüz çözülemediğinden bu uygarlık hakkında çok az şey bilinir. Ardından Çin ve Girit MÖ 2000'lerden sonra gelişme gösterdi. Yunan dünyasının temeli ancak MÖ 500 yıllarında o da Anadolu ve Mısır'dan etkilenerek ortaya çıkmıştı.[161] Bu tarih, MÖ 3000'ler civarında Anadolu'da Truva'da[162] dünyanın ilk modern kentinin kurulmasından 2500 yıl sonradır.

Girit, Ege, Yunan ve Roma uygarlıkları çok daha sonraları ve kendisinden önceki uygarlıklardan esinlenerek oluşmuştur. Uygarlıkların oluşma sırası için Bkz. Ek-Harita:4).

MÖ 3000'lerle MÖ 2000 yılları arasında önemli olayları sıralayacak olursak:

MÖ 2900'lerde Anadolu'nun Truva bölgesinde, dünyanın ilk modern büyük kenti kuruldu, Mezopotamya bölgesinde ise Sümerlerin "Erken Sülale" dönemi ile birlikte kentler arasında ilk savaşlar yaşandı.

MÖ 2800'de Sümer Devleti'nin kuzeyinde Akadlar bir krallık kurdular. Bu tarihlerde Çin'de, dut meyvesi ile ipek üretimine başlanıldı. Akadlar tarihin ilk emperyalist devletiydi. MÖ 2371 tarihinde kurulmuş ve yaklaşık 140 yıl tarih sahnesinde kaldıktan sonra MÖ 2230 yıllarında yıkılmışlardır.

Sümerlilerin yerini Arabistan'dan gelen Samiler almıştı. Onlar Akad ülkesine yerleştiler. Akad krallığının kurucusu Sargon idi. Kendisini tanrılaştırmıştı. Efsaneye göre Sargon'un annesi sazlardan yapılmış ve kille sıvanmış bir sepet içine koyarak onu Fırat Nehri'nin akıntısına bırakmıştı. Bir bahçıvan, çocuğu bulmuş ve Kral'a sakilik yapması için vermiştir. Büyüyen çocuk bir gün krala meydan okuyarak Sümer ülkesini ele geçirmiştir.[163] Buna benzer hikâyelere daha sonraları birçok ülkede rastlanacaktır.

MÖ 2700'de Sümer Kralı Gılgamış iktidara geldi, Mezopotamya'da çivi yazısı ortaya çıktı,[164] Mısır'da papirüs üzerine mürekkep kullanılarak bazı ahlaki metinler yazılmaya başlandı.

MÖ 3000'lerden itibaren yapılan piramitlerde köleler çalıştırıldı. Taşlar insan gücü ile taşınıyordu ve kölelerin bir değeri yoktu. Dört köle bir merkep kadar bile etmiyordu. Bunların mezarlarında yapılan incelemede hemen hemen hepsinde iskelet sistemlerinin bozuk olduğu görüldü. Aralarında 40 ya-

---

[160] Mallory J.P. *Hint Avrupalıların İzinde*, Dost Yayınları, 2002.s.56.

[161] Roberts,,a.g.e.,s.46.

[162] Türkiye'nin Çanakkale ili sınırları içerisinde yer almaktadır.

[163] Lissner,a.g.e.,s.17,18.

[164] Yazı önce kamış üzerine yazılıyor, müteakiben tabletler üzerine aktarılıyordu.

şından daha yukarı olan yoktu. 15 yaşında köle işçiliğe alınıyor ve sadece mercimek lapası ile besleniyorlardı.[165] Konu piramit yapımına gelince insan kırbaç, zulüm ve iniltileri hatırlıyor ister istemez. Ama o dönemde her şey Firavun'un kutsal kişiliğinde kendini buluyordu. O yaşadıkça başka bir şeyin önemi yoktu. Piramitleri yükselten yüzbinlerce kişi büyük güçlüklere inançları sayesinde göğüs geriyorlardı. Yoksa dünyada hiçbir kamçı veya güç böylesine körü körüne bir bağlılığı sağlayamazdı.[166]

MÖ 2650 tarihinde Mısır'da basamaklı olarak bilinen ilk piramit yapıldı.[167] Kralı Kufu'nun 2550 yılında yaptırdığı 137 metrelik piramit, yükseklik olarak ancak MS 1880 yılında yapılan Köln Katedrali ile geçilebilecekti.[168] Daha sonra yapılan "Coser" anıt mezarı 457 metre uzunluğunda ve 228 metre enindeydi. Sonra piramit biçiminde anıt mezarlar yapıldı. Piramit Firavun'un güneş ve yıldızlarla ilişkisinin sembolüydü. Bu yapılar "Büyük Piramit"le zirve yaptılar.[169] Kapak taşı altın kaplamaydı ve tepenin yerden yüksekliği 147 metreye ulaşıyordu. Bugün rüzgâr nedeniyle yüksekliğinden 7 metre kadar yitirmiştir.

Mezopotamya'da olduğu gibi Mısır'da da ölü odalarına yiyecekler, ölen kişinin eşyaları ve hizmetçileri konuluyordu. Ancak daha sonra da buralara sadece bazı besin maddeleri konulmakla yetinildi. Konulan vazolar ise kişinin evini ve ambarlarını simgeliyordu. Yine hizmetçilerini ve çıplak genç kızları simgeleyen küçük heykeller bırakılıyordu. Ancak bunların bacakları yoktu. Nedeni ise sonradan anlaşıldı. Kaçmamaları için bu heykelciklerin bacakları kesilmişti.[170]

1922 yılında Firavunların mezarlarını açanlar öldüler. Bu, "Kral Tutankaman'ın Laneti" olarak isimlendirildi. Sonradan anlaşıldı ki, aslında uzun süre mezarda kalmaktan dolayı canlı kalan virüs ve bakteriler ölüme sebep oluyordu.[171] Tarihte bilinen ilk banyo küvetinin Anadolu'da Konya'da bulunduğunu söylemiştik. İlk duşu ise Mısır'da MÖ 1166'lı yıllarda III. Ramses döneminde görüyoruz. Ramses bir çukurun içine girer ve hizmetçileri onun başına su dökerlerdi.[172]

Mısırlılar, o çağlarda onlar basamağını bile biliyorlardı ancak sayıları yazmakta ve okumakta biraz güçlükle karşılaşıyorlardı. Bir çizgi 1 rakamını, dokuz çizgi 9 rakamını gösteriyordu. Bir yular 10, iki yular ise 20 rakamıydı. Lotus yaprağı 100, bir parmak 1000, kurbağa 10.000, şaşırmış ve elini başına

---

[165] Uğurluer, Talha. *Tarih Tıbbı Konuşturdu*, Timas Yayınları, İstanbul, 2014.s.28-30.
[166] Lissner,a.g.e.,s.39.
[167] Firavun Zoser için mimar İmpotes tarafından yapılmıştır.
[168] Ponting,a.g.e.,s.223.
[169] Kimileri 15 tona ulaşan 2 milyon 300 bin taş blok kullanılarak yapılmıştı.
[170] Lissner,a.g.e.,s.54.
[171] *Dünya Tarihi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010.s.33.
[172] Okur,a.g.e.,s.64.

koymuş adam 1 milyonu gösterirdi.[173] 3 basamaklı bir sayı için bazen 20 kadar işaret kullanılırdı. Tek çarpma sayısı 2 olduğundan 4 ile çarpmak için birçok işlem yapmak gerekiyordu. Bölme işlemi ise daha karışıktı ve kesir bilinmiyordu. Yine de matematik gelişti ve mimari de buna bağlı olarak ilerledi.

Sünnet geleneğinin MÖ 3000'lerin ortalarında (Musa Peygamberden 1300 yıl önce) ortaya çıktığı tahmin ediliyor. Çıkan belgelerden Mısır'da bütün kâhinlerin sünnetli oldukları anlaşılmıştır.[174] "Heredot Tarihi"nde de Mısırlıların temizliğinden ve sünnet olmalarından bahsedilir.[175] Aynı şekilde Mısırlıların banyo odalarının bulunduğunu ve ağız kokusunu gideren bir çeşit diş macunu kullandıklarını da biliyoruz.

Mısır'da o dönemlerde kadınlar erkeğe kur yapar ve evlenmeyi de kadınlar teklif ederlerdi. 10 yaşına basan kızlar evlenme çağına giriyordu. Mısır tarihinde MÖ 1501-MÖ 1479 yılları arasında iktidarda kalmış, "Haşepsut" isimli bir kraliçe vardı. Bu kraliçe kendini erkek olarak ilan ettirdi. Bu nedenle bütün resim ve heykellerinde erkek kılığıyla ve sakallı olarak görülür. Nil kıyısında, birisi canlıların, diğeri ise ölülerin yaşadığı karşılıklı iki şehir kurdurtmuştu.[176]

Eski Mısır'da, utanma diye bir şey yoktu. Ünlü Mısır bilimcisi Adolf Erman: "Hiyeroglif yazılarda öyle ayıp şeyler var ki, bunlardan söz etmemek yerinde olur." diyordu. Diğer taraftan Mısır'da kadınların kıyafetleri yüzyıllarca aynı kalmıştır. Mısır'da her sınıf farklı bir elbise kullanırdı. Yine de Firavun'un eşiyle, en yoksul kadın neredeyse aynı biçimde giyinirdi ve giyimde kadınların bütün hatları olduğu gibi ortaya çıkardı.[177] Ama iş süslenmeye gelince bu konu çok önemliydi. Göz kapaklarını boyarlar, kremler kullanırlardı. Kadınların çok güzel işlenmiş aynaları, boya ve pudra kutuları, tarakları vardı ve parfümlerini ihmal etmezlerdi. Güzel takılar takarlardı. Öldüklerinde çoğu zaman bütün bu süs eşyaları mezarlarına konulurdu.

Mısır okullarında disiplinin temeli dayaktı. Bulunan bir papirüs rulosunda öğrencinin biri öğretmenine şöyle diyordu: "Beni dövdüğünüz için öğrettikleriniz kafama girdi." Başka bir yazıda ise: "Öğrencinin vücudunda duyarlı yerler vardır. Buralara vurulduğunda daha dikkatli öğrenir."[178]

MÖ 1503-MÖ 1450 yılları arasında Mısır en geniş sınırlarına ulaştı (Bkz. Ek-Harita:5). Ülke, genelde Nil Nehrinin geçtiği yerlerin kenarları ile sınırlıydı. Mısırlılar Ramses döneminde, Suriye'de ilerlemiş ve Hititlilerle karşılaşmıştır. Ülke nispeten zengin olmasına rağmen bir güç merkezi olabilecek şartları ta-

---

[173] Lissner,a.g.e.,s.60.
[174] Susa, Ahmet. *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, Selenge Yayınları, 2005.s.299.
[175] Heredotus, *Heredot Tarihi*, Remzi Kitapevi, 3. Baskı, 1991.s.96.
[176] Lissner,a.g.e.,s.43,44.
[177] Lissner,a.g.e.,s.56,57.
[178] Lissner,a.g.e.,s.19.

şımadığından tarih boyunca sürekli işgal edilecektir. Mısırlılar, Sümerlerden aldıkları yazıyı, ünsüzleri göstermek için 24 simge geliştirerek bir ileri noktaya taşımışlardır.[179] Mezarların incelenmesinden sonra eski Mısırlıların çok ırklı bir halk olduğu ortaya çıkmıştır. Kimi siyah, kimi kızılımsı idi ve kadınların bir kısmı sarı renkliydi. Mısır'da mahkemeler ve adalet vardı. İnsanlar mahkemede haklarını savunabiliyor, hatta kararı temyiz için bir üst mahkemeye başvurabiliyorlardı.[180] Mısır'da devlet, sosyal sistemi de uygulamaya geçirmişti. Hastalar çoğu zaman tedavi ücreti ödemezlerdi ve doktorlar maaşlarını devletten alırdı.[181]

Herodot, Mısırlıları dünyanın en sağlıklı insanları arasında göstermişti. MS ilk yüzyılda yaşamış Sicilyalı Diyodor ise; Mısırlıların yenen şeylerin çoğunun gereksiz olduğunu, yenilenlerin 1/4'i ile bile sağlıklı beslenilebileceğini söylediğini nakletmişti. Bir papirüste 700'den fazla ilacın ismi ile onlarca cerrahi operasyonun ismi sıralanmıştı. Bunlardan 70 kadarının göz şişmesine karşı kullanılan ilaç olması bu hastalığın yaygınlığına bir işaret olarak değerlendirilmiştir. Mısırlı doktorlar iskelet, kan ve dolaşım sistemini iyi biliyorlardı. Kelliğe karşı başlarını hayvan yağlarıyla ovarlardı ve sağlıklarına büyük önem verirlerdi. Mısır'da son dönemlere kadar frengi, kanser, diş çürümesi gibi hastalıklara rastlanılmıyordu.[182]

MÖ 2600'de Mezopotamya'da ilk cam eşyaların yapılmasına başlanıldı. Camlar mücevher yapımında da kullanıldı. İlk büyüteçler yine Mezopotamya'da bulunmuştu.[183] Romalı mühendis Plinius, eksik bir bilgiyle, camın ilk defa Finike kıyılarında insanlar yemek yerken, güherçile topaklarının yerdeki kum tanelerinin etkisiyle kaynaşmasından ortaya çıktığını söylüyordu.[184] 2600'lerde bulunmasından sonra Mısırlıların Firavun mezarlarında ve Babil'de, MÖ 1800'lerde cam kaplar vardı. Asurlular ve Makedonyalılar ölülerini camdan tabutlara koyarlardı. Bu dönemde Asya kıtasının güneydoğusunda turunçgillerin üretimine de başlanıldı.

Hastalık ve ilaçlara ilişkin ilk belgelere Sümerlerde MÖ 2500 yıllarından itibaren rastlanır.[185] Sümer tabletlerinde hastalarını tedavi eden doktor figürleri vardır. Sümerlerde kadınlar da doktor olabiliyorlardı. Ebe; "işi bilen kadın" manasındaydı ve en az doktor kadar önemliydi. Hekimliğin simgesi olan yılan figürünün, Yunan kültüründen değil, Sümerlerden geldiğini Fransız arkeologlar kazılar sonucu tespit etmişlerdir. Bugün tıp biliminin simgesi olan birbirine

[179] Davis,a.g.e.,s.24.
[180] Davis,a.g.e.,s.27-29.
[181] Okur,a.g.e.,s.124.
[182] Lissner,a.g.e.,s.61,62.
[183] Çığ,a.g.e.,s.192.
[184] *Meydan Larousse Ansiklopedisi*, Cilt 3, s.563.
[185] Çığ,a.g.e.,s.187.

dolaşmış yılanlar Sümerlerin tanrılarıydı. Adı; "Ningişzida" ve anlamı da: "Hayat Ağacının Beyi" idi. Hammurabi Kanunlarında bahsedilen metinlerden, o dönemde baytarlığın da olduğu anlaşılmaktadır.

MÖ 2500'lerde develer evcilleştirildi. Develer dayanıklıydı ve su olmayan kurak alanda uzun süre su içmeye ihtiyaç duymuyordu. Bu evcilleştirme yollara olan bağımlılığı azalttı, daha fazla yükün daha kısa sürede taşınmasını sağladı. Bir bakıma bu olay, zamanında tren veya buharlı geminin keşfi gibi bir ulaştırma devrimiydi. Aynı dönemlerde Mezopotamya'da tahtadan yapılmış yayların kullanılmasına başlandı. Müzik aletlerinin kullanılmaya başlanılması da muhtemelen bu tarihlerde gerçekleşti. Yine bu tarihlerde Pakistan'ın İndus Vadisi'nde, kanalizasyon sistemi olan ilk evler ve henüz çözülemeyen bir yazı geliştiriliyordu.[186]

MÖ 2450'li yıllardan itibaren savaşlarda, artık zorunlu hizmet veren askerlere rastlanılır. Yöneticilerin ise eşeklerle çekilen savaş arabalarına binmeye başladıkları anlaşılıyor. Bu araç, tıpkı günümüzde olduğu gibi, zamanında onlar için bir statü sembolüydü.

Gelişme süratlendikçe, uzmanlaşma da kendisini zorunlu hissettiriyordu. MÖ 2000'lere gelindiğinde artık altın, bakır, gümüş işleyenlerle birlikte, marangozlar, tuğla yapımcıları, çobanlar, inşaatçılar, tüccarlar, deri ve dokuma işçileri gibi birçok uzman grup oluşmuştu. Takas yanında, gümüş, arpa gibi ürünler de ticarette ve ücretleri ödemede kullanılıyordu.[187] Ateşin ısısını artırmak için keçi derisinden körükler icat edildi, atlar arabalarda kullanılmaya başlandı.[188] Bu tarihte dünya nüfusu 25 milyonu geçmiş durumdaydı. Avrupa'da yaklaşık 5 milyon civarında kişi yaşıyordu.[189] Güneybatı Asya'da 5 milyon, Çin'de 5 milyon, İndus Vadi'sinde 4 milyon, Nil Vadisi'nde 1 milyon'a yakın insan yaşıyordu ve Mezopotamya bölgesinde bazı şehirlerin nüfusu 80.000'e ulaşmıştı.[190]

MÖ 2000'den sonra uzak mesafeli ticaretin patlaması, Akdeniz'i daha değerli hale getirdi. Bölgedeki mücadeleler bu güçleri zayıflattı ve tıpkı 20. yüzyılda Avrupa'daki savaşların güç merkezini Amerika'ya kaydırması gibi, bölgedeki güç merkezleri kayarak el değiştirdi ve yeni güç merkezleri ortaya çıktı. Mısır MÖ 2100'lerde çöktüğünde Mezopotamya, Mezopotamya 2000 yılında çöktüğünde ise Mısır canlandı. Ardından MÖ 11. yüzyıl boyunca kargaşa de-

---

[186] Giddens, Anthony. *Sosyolojinin Savunucusu*, Çev. İbrahim Kaya, Say Yayınları, İstanbul, 2011.s.11.

[187] Ponting,a.g.e.,s.73.

[188] Orta Asyalılar MÖ 4500 civarında atı evcilleştirmiş, MÖ 2000'lerde arabayla birleştirmiştir. Ancak atın üstünde giderken fırlatılabilen güçlü yayların icat edilmesi MÖ 1000'leri buldu. Bu yeni yaşam tarzı hayvan sürüleriyle atlı göçebelerin yaşamı oldu. At sırtında gitmek ise coğrafyayı değişime uğrattı ve Moğolistan'dan Macaristan'a bir bozkır yolu oluşturuldu.

[189] Roberts,a.g.e.,s.32.

[190] Lagaş 80.000, Uruk 50.000.

vam etti ve "kelebek etkisi"[191] teorisini doğrular şekilde, bir krallık yıkıldığında diğerlerini de beraberinde götürüyordu.[192] Bu da o zamanki küreselleşmenin bir sonucuydu.

Sümerlerde her şehir ayrı bir tanrıya inanırdı. "Dingir" en meşhur tanrılarıydı. Güneş, ay ve yıldızlara da tapılırdı. Öldükten sonra gidecekleri başka bir dünyanın varlığına inanır ancak Cennet ve Cehenneme inanmazlardı. Gılgamış destanında, öbür dünyada hükümdar olmak için Fırat Nehri'nin yönünü değiştirip altına bir taş bina yapılması ve eşleri, çocukları, hizmetkârları ve doğal olarak hazineleriyle ile birlikte buraya gömülme olayından bahsedilir. Bu uygulamaların daha sonra Hunlular ve Çinlilerde olduğu gibi birçok hükümdar ya da zenginler tarafından denenmesini, insanda var olan ölümsüz olma isteğinin bir sonucu olarak görmek gerekir.[193]

Tarih boyunca hangi kültüre ve inanca sahip olursa olsun, ölüm insanı hep korkutmuştur. Kültürlerin hemen hemen hepsinde ölülerin dünyası ve kötü ruhlar vardır. Ölüler diyarına yolculuk inancı da kültürler arasında benzerlikler taşır. Eski Mısır inancında, ölüler bir dizi kapıdan geçer ve kapıdakileri tanırsa öbür tarafa ulaşırdı. Yol; timsahlar, yılanlar ve diğer tehlikelerle doluydu. Ortaya çıkarılan bazı motiflerde, kayık içinde beden uğurlanırken, yanlarında kapıdaki görevliye vermek üzere bir miktar para vardır. Benzer sahnelere Çin'de de rastlanır. Daha sonraları yapılan mezarlarda ölünün yanında ve ağzında para olması bu kapıdan öbür dünyaya geçerken vermek içindir.[194] Maya inancında da ölüler diyarına meşakkatli bir yoldan gidilirdi. Ölü öbür tarafa, ölümcül tuzakların olduğu bir nehirden geçmek zorundaydı. Burada, altı evde bir süre cefa çektikten sonra cennete gidilebilirdi. Kurban edilenler, intihar edenler ve doğum sırasında ölen anneler ise doğrudan cennete gitme hakkına sahipti.[195]

Viking inancında, "Ragnarok" denilen son çatışma vardır. Efsaneye göre, üç yıllık bir kış sonucunda dünya karanlığa gömülür. İnsanlar her yerde savaşa tutuşur ve sonunda harabeye dönen dünyada sağ kalan "Lif ve Lifthrasir" insan soyunu sürdürür. Yine Viking inancındaki Bifrost Köprüsü, gökkuşağı biçiminde bir köprü olup bir muhafız eşliğinde korunur. Muhafız saldırı olduğunda uyarmak için "Gjallarhorn" isimli büyük borusunu çalar. Efsanedeki, "Valhalla" isimli büyük bir saray cenneti simgeler. İnanışa göre oraya ancak

---

[191] Amerikalı matematikçi Edward Lorenz, "The Essence of Caos" isimli eserinde "Kelebek Etkisi"nden söz eder. Buna göre dünyadaki bütün varlıklar birbirine bağlıdır ve bu yüzden Afrika'da kanat çırpan bir kelebek Amerika'da fırtına yaratabilir.

[192] Ponting,a.g.e.,s.265.

[193] İskender'den 100 yıl sonra Sin ülkesinde Çin imparatoru da ovadan akan ırmağı kurutarak, yatağı yeraltından mezara giden uzun bir yola çevirtmişti.

[194] *Mitoloji*, NTV Yayınları, 2010,s.76.

[195] *Mitoloji,a.g.e.*,s.409.

büyük cesaret gösteren savaşçılar girebilir.[196] Kelt inancında da ölümden sonra dirilme vardır. Japon inancına göre de, tanrısal bir çift sırat köprüsü gibi resmedilen bir cennetin kapısında bekler. İbadet etmeden önce temizlenmek gerektiğine inanan Japonlar, dua etmek için mabede girmeden önce ellerini ve ağızlarını yıkamak zorundadırlar.[197]

Sümerlerde, Kent Devletleri birleşerek bütün bölgeye hâkim bir güç haline gelmişlerdi. MÖ 2600 yıllarından itibaren çok karışık bir toplum yapısı ortaya çıktı. Daimi ordu teşkilatları olmayıp her Sümer vatandaşı asker sayılıyor ve gerektiğinde göreve çağrılıyordu.[198] Ancak sonradan bu değişti ve daimi bir ordu teşkilatı kuruldu. Bölgede su taşkınlarının önlenmesi yiyecek üretimini artırdı.

MÖ 1700'lü yıllardan itibaren bu uygarlığın hızlı bir şekilde çöktüğü görüldü. Bir süre idare edildi ancak uygarlık kuruluşundan 500 yıl kadar sonra MÖ 1350 civarında başka güçlerin egemenliğine girmek zorunda kaldı. Birkaç kuşak başka ülkelerin istilası altında olmasına rağmen kültürlerini kaybetmediklerinden, Kral Ur-Nam idaresinde bağımsızlıklarını daha sonra tekrar kazandılar. Dünyadaki bilinen ilk kanunname de, taşlara yazılmış halde bu dönemde hazırlandı. Bu yasalar, adaletten bahsediyor ve bazı zararlara yol açanlar için para cezaları öngörüyordu. Şöyle diyordu: "Bir adam başka bir adamın bir yerini keserse gümüşün 1/3'ini, bir adam sahibinin izni olmadan bir bakire köleye tecavüz ederse de köle sahibine beş gümüş sikke ödeyecek".[199] Ur-Nam, kanunlarında kadınlara daha da ağır kurallar getiriyor ve arzularını evlilik kurumu haricinde tatmin eden tüm kadınların ölümle cezalandırılmasını emrediyordu.

Kral Ur-Nam, rüşvet alan memurları görevlerinden atmış, ölçü sistemini yeniden düzenlemiş, dul kadınlarla, yetim ve yoksulların yaşam koşullarına katkıda bulunarak sosyal düzeni sağlamıştır. Hammurabi ise ünlü kanunlarıyla 42 yıllık egemenliğinde Sümer ve Samileri kaynaştırmayı başarmıştır. Ortaya çıkan yeni ulus Babil ulusudur.[200]

Babilliler, Babil Kulesi'ni inşa etmişlerdi. Aslında böyle yaparak Tanrıya ulaşmayı hedeflemişlerdi. Babil Kulesi; Tevrat, İncil ve Kur'an da geçer. Tevrat'a göre, bütün dünyadaki halklar o zamana kadar aynı dili konuşuyorlardı. Doğudan göçenler Babil'e gelip, "Yeryüzüne dağılmayalım, kendimize bir şehir ve başı göğe değecek bir kule yapalım." dediler. Rab insanların kendini

[196] Davis,a.g.e.,s.247.
[197] Davis,a.g.e.,s.352.
[198] Uslubaş,a.g.e.,s.15.
[199] Davis,a.g.e.,s.22.
[200] Lissner,a.g.e.s.19.

beğenmişliğine kızarak yeryüzüne indi ve "birbirlerinin dilini anlamasınlar" diye onların dilini karıştırdı.

Dini bir bakış açısıyla, bu öykü sıklıkla insanın kusurluluğunu, tanrının kusursuzluğu ile kıyaslamak ve dünyadaki yüzlerce dilin kökenini açıklamak amacıyla kullanılır. Kur'an'da ise Babil'den Bakara Suresi, 102. ayette bahsedilir. 9. yy İslam tarihçilerinden el-Tabari'nin "Peygamberler ve Krallar Tarihi" adlı eserinde daha detaylı bilgi verilir. Öyküye göre Nimrod, Babil'de bir kule inşa ettirir. Süleyman bu kuleyi yıkar ve o zamana kadar aynı dili konuşan insanların dilini 72'ye ayırır.

Babil'in Asma Bahçeleri de dünyanın 7 harikasından birisidir. MÖ 7. yüzyılda Babil Kralı Nebukadnezar tarafından yaptırılmıştır. Çölün ortasında; ağaçlar, akan sular ve egzotik bitkilerin bulunduğu çok katlı bir bahçeydi. Yüksekteki bahçeleri sulamak için Fırat Nehri'nden zincir pompalarla su yukarılara çıkarılıyordu. Bu şekilde üst seviyelere taşınan su, bahçeleri sulayarak teraslardan aşağıya doğru akıyordu. Bahçeler birbiri üzerinde yükselen kübik direklerden oluşuyordu. Bunların içleri çukurdu ve büyük bitkilerin ve ağaçların yetişebilmesi için toprakla doldurulmuştu. Kubbeler, sütunlar ve taraçalar pişmiş tuğla ve asfalttan yapılmıştı. Söylenenlere göre Kral Nebukadnezar bu yapıyı, yurt hasreti çeken karısı Semiramis için yaptırmıştı. Semiramis, Medes kralının kızıydı. Mezopotamya'nın düz ve sıcak ortamı onu bunalıma itmiş, kral da karısının hasretini sona erdirmek için yapay dağların olduğu, suların aktığı yemyeşil bir bahçe yaptırmıştı. Bu yüzden bahçe bazıları tarafından "Semiramis'in Asma Bahçeleri" olarak da anılıyordu.

Babil şehri neft yapı kullanılarak geceleri çok iyi aydınlatılırdı. Söylentiye göre bunu duyan İskender, buraya geldiğinde doğru olup olmadığını öğrenmek istedi ve bir delikanlının kafasını neft yağına batırıp sonra da meşale ile genci tutuşturdu.

Babil'i Nabukadnezar inşa etmişti. Sulama kanallarının inşası ve o zamana kadar çorak olan toprakların tarıma elverişli hale getirilmesi de onun dönemindeydi. Ancak Babil'in çöküşü de onun döneminde başlamıştı. Gücünün doruğunda ve sarhoşluğu içinde olan Nabukadnezar büyük bir kişilik değişimine uğramıştı. Kendini hayvan gibi gördüğü, hayvan gibi sesler çıkardığı ve yine bir hayvan gibi yürüyüp otladığı söyleniyordu.

İÖ 450 yıllarında yaşayan Heredot, Nebukadnezar'ın ölümünden 150 yıl kadar sonra Babil'e gitmiştir. Heredot'a göre Babilliler, evlenme sorununu basit bir şekilde çözmüştü. Yılda bir kez evlenme çağındaki genç kızlar bir meydanda toplanıyor ve açık artırmaya sunuluyordu. Satıştan toplanan para ortak bir kasaya konuluyor ve eğer satış sonunda kalan kızlardan birisi ile evlenmeyi kabul eden bir erkek olursa, bu paradan bir parça almaya hak kazanıyordu.

Böylece güzel kızların, çirkinlerin koca bulmalarına yardımcı olduğu bir sistem geliştirilmişti. Yine Heredot'a göre, Babilli her kadın ömründe bir defa Venüs toprağına giderek bir yabancı ile ilişki kurmak zorundaydı.[201]

Sümer topraklarında tarım arazileri daha fazla gelir elde etmek için sürekli ekiliyordu. Zamanla sulama yanlışlıkları sebebiyle toprak tuzlandı ve verimliliğini kaybetti. Ayrıca erozyon nedeniyle sulama kanalları kumla dolduğundan ürün giderek azaldı. 40 dereceye varan sıcaklıklar toprağı verimsizleştiriyor, verimsiz topraklar ise halkı fakir düşürüyordu. Fakir olmak iyi değildi. Bir Sümer sözünde: "Fakirin hakkı yoktur." diyordu. Daha sonraları da pek olmayacaktı. Sonunda Sümer kentleri terk edildi, halklar başka halkların içinde eridi. Bundan sonra çevreden gelen göçebe kavimler bu bölgeyi ele geçirdi. Bölgedeki uygarlığa ait kalıntıların yeniden ortaya çıkarılması neredeyse 2000 yıl sonra gerçekleşecek, 1900'lü yılların başlarında bu kalıntılar ortaya çıkana kadar da bu uygarlık unutulacaktı.

Sümerler, dünyaya, kentlerde nasıl yaşanacağını, çanak ve çömleklerin nasıl yapılacağını, mal listelerinin nasıl hazırlanacağını, tekerlekli savaş araçlarının nasıl kullanılacağını, arazinin nasıl işleneceğini, sayıların karekökünün ve küpünün nasıl hesaplanacağını öğretmişti.

Sümerlerde hasta ziyareti geleneği de vardı. Krallar bile komşu krala geçmiş olsun ziyaretine gider veya elçi gönderirlerdi.[202] Hasta olanlara iyi olmaları için izin verilirdi. Hipokrat yemininin kaynağı da Sümerlerdi.[203] Batı Dünyası tıbbın temelini Hipokrat'ın attığına inanır. MÖ 460 yılında İstanköy'de doğan Hipokrat'ın babası da bir hekimdi.[204]Ancak onun yazdıkları daha önceki çağlarda bilinenlerin bir araya getirilmesiydi. Hipokrat, sadece doktorların hastalarına karşı sorumluluk ilkelerini ortaya koymuştu.

Diğer insanlar, Sümerlere ait olan yasaları ve bilgileri alarak kullandılar. Hatta Samiler bunları kendileri yapmış gibi sahiplendiler. Oysa Samiler, Sümerlerin evleri olmayan, tarım yapmayan, öldükten sonra gömülmeyen insanlar olarak tanımladığı ve bu yüzden küçümsediği bir halktı. MÖ 2000'li yıllardan itibaren yoğun bir Samileştirme gerçekleştirilmesine rağmen, yine de Sümerce bir dil olarak hayatta kalmayı başardı.

MÖ 2500'lü yıllarda Dicle Nehri'nin yukarı kesimlerinde ve Zap Suyu kenarlarında, bölgenin Sümer olmayan ilk sakinleriyle Sami göçmenlerin karışımı, ancak yine de kültürel bakımdan güneydeki Sümerlere yakın, savaşçı bir halk olan "Asurlular" ortaya çıktı. Başkentinin ve ülkenin adı, en ulu tanrıları-

---

[201] Lissner,a.g.e.,s.25.

[202] Sayılı, Aydın. *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp.* Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996.s.418.

[203] Okur,a.g.e.,s.414.

[204] Çimen, Ali. *Tarihi Değiştiren Bilginler*, Timas Yayınları, İstanbul, 2012.s.19.

nın ismi olan Asur'du. Asurlular, "Doğunun Romalıları" olarak bilinir. Çünkü Romalılar gibi güçlü ve disiplinli bir orduları vardı ve onlar gibi uzun yıllar ayakta kalmayı başarmışlardı.[205] İyi bir adalet sistemi oluşturmuşlar ve bunu yazılı hale getirmişlerdi. Asur'da Hammurabi Kanunları'na göre, eğer bir adam çocuk doğurmayan karısını boşarsa bir miktar para yanında getirdiği çeyizi de vermek zorundaydı.[206]

MÖ 2350- 2300 yılları arasında Asur kralı I. Sargon, "Dört Kıtanın Hükümdarı" unvanına sahip bir kral olarak fetihler yaptı (Asurluların en geniş sınırları için Bkz. Ek-Harita:6). Sümerlerin uzun mızrak ve ağır kalkanlarıyla zorlukla hareket eden askerlerine, Asurlular çöle uygun bir savaş tekniği yaratarak cirit, ok ve yayla hareketli yeni bir savaş tekniğini uyguladılar ve bu sayede üstünlük sağladılar. Tarih bundan sonra da, yeni savaş teknikleri geliştirenlerin üstünlüğü ele geçirdiğine şahit olacaktır. MÖ 1800'lü yıllara gelindiğinde ise Hititlilerin ticaret yolları üzerine düzenlediği akınlar nedeniyle, Asurluların devlet gelirleri düştü ve giderek zayıfladılar.

1750'li yıllara gelinirken, daha önceleri bu ülkenin kuzeyinde önemsiz bir kent olan Babil, bir krallığa dönüşerek bölgede egemen oluyordu (Babil haritası için Bkz. Ek-Harita-7). Babilliler günümüzde kullanılan "pi" sayısını bulmuşlardı.[207] Ayrıca, dört işlem, karekök, kareküp, ikinci derece denklemi de biliyorlardı. 360 dereceyi 12 aya bölmüşlerdi. Bir haftalarında 7 gün vardı. On iki saat ve 60 dakikayı da kullanıyorlardı. Öyle ki, Güneş'in çapının gök çemberinin 720'de birine eşit olduğunu bile hesaplamışlardı.[208]

Babilliler, Fransızların bugün kullandığı gibi, pazartesiye ay günü (lundi), salıya mars günü (mardi), çarşambaya Merkür günü (mercredi), perşembeye Jüpiter günü (jeudi), cumaya Venüs günü (vendredi) derlerdi. Bugün Almanlar ve İngilizler de Pazar gününe, güneş günü (Sunday) diyorlar.

Babil'de evlenirken kadınların başını örtmesi zorunluydu.[209] Başörtüsü evli ve sahipli olduğunun bir göstergesiydi. Bu adet daha sonra yayılarak Orta Doğu ülkelerinde de uygulandı.

MÖ 2000'li yıllara gelindiğinde ilişkiler gelişmiş ve birçok imparatorluk birbiriyle artık daha yakın ilişki içerisindeydi. Güneybatı Asya bölgesinde ticaret giderek güçlendi ve Ege bölgesi de bu uygarlığa dâhil oldu. MÖ 1750-1500'lü yıllarda bugünkü küreselleşme ortamında sık sık yaşanan krizlere benzer bir şekilde ortak bir ekonomik kriz oluştu ve ticaret iç sorunlara bağlı olarak geriledi.

---

[205] Memiş Ekrem. *Genel Tarih*, Öz Eğitim Basım, İstanbul, 1997.s.122.
[206] Memiş,a.g.e.,s.137.
[207] Daha sonraları Çinliler'de hesaplayacaktır.
[208] İlin,a.g.e.,s.133.
[209] Bottero, Jean. *Kültürümüzün Şafağı Babil*, Çev.Ali Berktay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.s.82.

Bu dönemde İndus Vadisi'ndeki uygarlık yıkıldı, Mısır başka gruplar tarafından işgal edildi. Ardından Anadolu'da Hitit Uygarlığı ortaya çıktı. 1550'den itibaren ticaret tekrar canlandı ama bu seferde Mısır ve Hititliler arasında çatışmalar başladı. Bu ortamın getirdiği boşlukta, Girit ve Ege uygarlıkları gelişmeye başladı ve bu bölgede yeni bir uygarlık ortaya çıktı. MÖ 1200'lü yıllarda ise hakkında çok şey bilmediğimiz, garip bir çöküntü ve karanlık dönem yaşandı.[210] Bunun neticesi Güneybatı Asya'daki imparatorluklar ve Hitit Devleti çöktü. Girit uygarlığı da çökünce, Giritliler eskiden efendiliklerini yaptıkları Yunanlıların egemenliğine girdiler.[211] Giritliler o dönemlerde Yunanlılardan daha uygardılar. Erkekleri sakal traşı olurdu. Kadınları güzel giyinir ve süslenirlerdi. Yunanlıların ise yazı yazma adetleri bile yoktu. Onlara yazının gelmesi için, MÖ 800 yıllarında Finikelileri beklemeleri gerekecekti.[212]

Anadolu'da kökleri MÖ 4000'lerin öncesine dayanan uygarlıklar vardı. Bunlardan birisi Kızılırmak Nehri ile Truva (Çanakkale) arasında kalan Hatti Uygarlığı, diğeri ise bunun güneyinde Irak'tan, İskenderun'a kadar uzanan hattaki Hurri Uygarlığıydı (Hatti ve Hurri Uygarlıklarının egemen olduğu bölgeler için Bkz. Ek-Harita-8). Hatti Uygarlığı daha eskiydi.[213] Hititler; dil, din ve sanat bakımından Hattilerin devamıydı.

Hititler Orta Asya bozkırlarından gelip, Güneybatı Asya ve Hindistan'daki eskimiş uygarlıkları yıkan göçebe dalgalarından birisiydi.[214] Hititler MÖ 2000'lerde Anadolu'ya büyük bir huzursuzluk ve karışıklıktan sonra doğan boşlukta gelmişti. Yaklaşık 400 yıl başarılı olmuş ancak güçlü bir altyapı geliştirememişlerdir (Hitit Devleti haritası için Bkz. Ek-Harita: 9). Hititler ordu malzemelerini, uzun araba denilen dört tekerlekli öküz arabası ile çekerlerdi.[215] MÖ 1600'lerde, Anadolu'da Hititler ilk defa demiri kullanarak bir silah yapmışlar ve birkaç yüzyıl boyunca bunu gizli tutmayı başarmışlardı.[216] Bu keşif onlara büyük bir üstünlük sağladı. Hititler MÖ 1595 yılında Babil'i ortadan kaldırmışlar, ancak bölgeye hâkim olamamışlardı.[217] Bu bölgelere hâkim olmak hep zor olacaktı. Roma'nın en muzaffer imparatoru dahi, bu bölge ile uğraşmaktansa bırakıp çekilecektir.

---

[210] Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Mühendislik Fakültesi öğretim üyeleri tarafından Ege Denizi üzerinde bulunan Gökçeada'da yapılan araştırmalarda 4700 yıl önce büyük bir deprem ve tsunami yaşandığı ortaya çıkarılmıştır. Bu olay Girit ve civarında da aynı olaylar meydana gelmiş olabileceğini düşündürmektedir. Hürriyet Gazetesi, 3 Haziran 2014.

[211] Lissner,a.g.e.,s.309.

[212] Lissner,a.g.e.,s.313.

[213] Akurgal, Ekrem. *Anadolu Kültür Tarihi*, TUBİTAK Yayınları, 2000.s.114.

[214] Hint-Avrupa dillerinin Anadolu asıllı olduğu ve MÖ 5000 dolaylarında ilk çiftçi toplumlarla Avrupa'ya yayıldığı söylenebilir. Zaman içinde yerleşik toplumlarla da kaynaştığından Hint-Avrupa dilleri birbirinden ayrılmıştır.

[215] Memiş,a.g.e.,s.215.

[216] Giddens Anthony. *Sosyolojinin Savunucusu*, Çev. İbrahim Kaya, Say Yayınları, İstanbul, 2011.s.13.

[217] Ponting,a.g.e.,s.146.

Hititlilerde kadın, önemli bir konuma sahipti. Hititlilerin en güzelinin, adı İncil'de de geçen, Batşeba olduğu söyleniyordu. İnanışa göre Kral Davut onunla yatmış ancak bu olaydan sonra Tanrı onu cezalandırmıştı.[218] Hitit kraliçeleri kraldan sonra ikinci adam konumundaydı. Krala vekâlet ederlerdi. Antlaşmaları onunla birlikte onaylarlardı. Kraliçeler dul kalsa dahi, güç ve unvanlarını muhafaza ediyorlardı. Daha alt sınıflardaki kadınlar bile nispeten eşit muamele görüyorlardı.[219] Hititlilerde iç güveylik vardı. Çok evlilik de.[220] Hititler Babil orijinli "Karaciğer Falı"nı kendilerine uyarlamışlardı. Bu fal esas olarak, hâlâ seğirmekte olan bir koyun karaciğerinin incelenmesine dayanıyordu.[221] Hitit geleneklerine göre, eğer bir ordu savaşta yenilmişse, ağaç bir kapıdan geçerdi. Bu suretle yeniden zafer kazanılacağına inanılırdı. Tıbba da önem veren Hitit kralları, vebanın nedenini anlamak ve ona son vermek istemişlerdi.[222]

Hititler genel temizliğin yanı sıra yiyecek yapanların da temiz olmasına büyük önem verirlerdi. Günahtan arınmak için temizlenmek ve yıkanmak gerekiyordu.[223] Bu nedenle ölülerini bile yıkarlardı. Bir tablette: "Tanrının huzuruna yıkanmış ve temizlenmiş olarak çık." deniliyordu.

Aslında Anadolu'da temizlik ve yıkanma kültürü çok eskilere dayanıyordu. İlk banyo küveti Anadolu'da bugünkü Konya sınırlarında kullanılmıştı. MÖ 6000'li yıllarda kurulduğu düşünülen ve bugünkü Türkiye'nin Urfa ili sınırları içinde yer alan Harran'da da su ile yıkanma kültürü vardı. Burasının İbrahim Peygamberin şehri olduğuna inanılır. İbrahim Peygamber Sümer'in Ur şehrinde doğmuş ancak bir süre Harran'da yaşamıştı. Bazı rivayetler, Harran'ın Tufan'dan sonra kurulan ilk kent olduğundan bahseder.[224]

Kurulduğu dönemde Mısır'da daimi ordu yoktu. Ekonomi mal takasına dayanıyor, yasal güvence ise mahkemelerce sağlanıyordu. Hâkim sınıf, Mısır'a getirdiği yeni savaş teknikleri ve savaş arabalarıyla, Mısır'ın diğer bölgelerini yönetiyordu. Tekrar birliğini oluşturmasıyla, MÖ 1550'lerde Mısır fethe dayalı bir imparatorluk haline geldi. İki tekerlekli savaş arabaları olan güçlü bir ordu oluşturuldu. Güç, imparatorlar adına yapılan anıtlarla sembolleştiriliyordu. Mısır gücünün zirve noktası, MÖ 1290-1224 yılları arasında yaşamış II. Ramses dönemiydi. Ramses övünmeyi severdi. Hititlilerle yaptığı Kadeş Savaşı'nın

---

[218] 2 Şamuel 11-12.
[219] *Dünya Tarihi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010.s.37.
[220] Memiş,a.g.e.,s.218,219.
[221] Schwemer, Daniel. *Hititler-Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*, Karaciğer Falı, Talih Kuşu, Kuş Uçuşu Falı ve Düş Yorumları-Alamet Yorumunun Türleri ve İşlevleri, Bonn, 2002.s.454.
[222] Fontanille, Klock. *Hititler*, Çev. Nuriye Yiğitler, Ankara, 2006.s.67.
[223] Günaltan Şemşettin. *Yakın Şark 2*, TTK Yayınları, Ankara.1946.s.248.
[224] Okur,a.g.e.,s.65.

aslında kazananı olmamasına rağmen Ramses barışı lütfen kabul etmiş gibi göstermişti.[225]

Casusluk ve psikolojik savaş teknikleri daha o dönemlerde vardı. Mısırlılar ve Hititliler kentlerin denetimini ele geçirmek için yoğun casusluk faaliyetini de içeren bir soğuk savaş başlatmışlardı. Bunun sonucunda MÖ 1274 yılında o güne kadar dünyanın gördüğü en büyük savaşa tanık olundu. Anadolu, Hitit ve Mısır Devleti arasında geçen bu savaşta, her iki tarafta 5000 savaş arabası ve 30.000'er piyade vardı. Kadeş Savaşı olarak bilinen bu savaşta, her iki tarafta yaklaşık 3000'er savaş arabasını sahaya sürdü ve piyade hemen hemen hiç kullanılmadı. Savaştan önce Mısırlılar iki tümen önde, iki tümen ise gerilerde ilerliyordu. Mısır ordusu ilerlerken bazı kaçak Hitit askerlerine rastladılar. Bu askerler Mısırlılara Hitit askerlerinin çok uzakta olduğunu söylediler. Gerçek durum ise farklıydı ve bu anlaşıldığında artık çok geçti. Mısır Firavunu II. Ramses tuzağa düştü ama şans eseri kurtuldu. Hititler, öndeki iki tümeni bozguna uğrattılar ancak arkadaki iki tümen yetişince durum tekrar değişti. Savaşın kazananı olmadı. Sonuçta tarihin ilk yazılı "Barış Antlaşması" yapıldı. Ramses dönüşünde bu durumu Mısır'a ait anlatılarda: "Hititlilerin aşağılık kralı barış için yalvardı." şeklinde yansıttı. Ama eldeki kanıtlara göre durum tersiydi ve barış için yalvaran kendisiydi. Bu savaşta her iki tarafta yıpranmıştı ve bir boşluğun oluştuğu yavaş yavaş görülüyordu.

Kadeş, bir anlamda Asur tehlikesine karşı yapılmıştı. Bu olaydan sonra Hititler de, Asurlular ve Ege denizinden gelen savaşçılarla uğraşmaya başladı. MÖ 1500'lere gelindiğinde gelişmeler öyle hızlı arttı ki büyük devletler birbirine sıkı bağlarla bağlandılar. Bu olayı izleyen 300 yıla "Devletlerarası İlişkilerin Geliştiği Çağ" denildi.[226] Bu dönemde ticaret patlama yaptı. Ancak ticaret ge-

[225] Ponting,a.g.e.,s.150.
[226] Ponting,a.g.e.,s.235,236.

nelde Orta Doğu ülkelerinin kendi aralarında yapılıyordu. Çin başta olmak üzere diğer bölgelerle ticaret daha sonra gelişecektir.

Diğer taraftan, silahlanma, ittifaklar kurma ve başkalarının iç işlerine müdahale etme gibi uluslararası siyaset kuralları daha o zamanlarda başlamıştı. 1400'lerde ise tekrar silahlanma başladı. 1350'lerde Hitit ve Asurlular anlaşıp komşuları Mitanni'yi paylaştılar.[227] Asurlular ise Babil'de iç karışıklıklara müdahale ettiler. Ticaret gelişirken, MÖ 1320'lerde Mısır'dan Hititlilere korkunç bir veba salgını yayıldı ve Hitit diyarı toplu ölümlere sahne oldu. Asıl neden; bir bölge içinde yaşayanların kendi aralarında hastalıklara bağışıklık kazanmasına rağmen, diğer bölgelerden gelen başka hastalıklara karşı oldukça hassas durumda olmalarıydı. Salgınlar ve saldırılar nedeniyle MÖ 1200'lere gelindiğinde medeniyetler diyarında nüfus fark edilir derecede azalmaya başlamıştı.

Bu dönemlerde devletin ihtiyacı olan para genelde halktan toplanıyordu. Devlet gelirlerinin büyük kısmı ise orduyu beslemek üzere harcanıyordu. Devlet gelirlerinin diğer kısmı ise komşu ülkelere saldırmak, yağmalamak ve tarımsal ürününe el koymak suretiyle karşılanıyordu. Arazinin ilerlemeyi güçleştirdiği doğal engellerin olduğu yerlerde, savaşın masraflarının elde edilen gelirlerden karşılanması gerekiyordu. Eğer bir karışıklık sonrası, bir hükümdar iktidarı ele geçirip istikrarı sağlarsa, bu ilave vergi ve yiyecek fazlasına el konulması anlamına geliyordu. Bir tapınak veya saray inşa edilecekse de ihtiyaç, halka angarya görev yüklemek veya savaş esirlerini çalıştırmak suretiyle karşılanıyordu.

EGE DENİZİ CİVARI VE ADALARA UYGARLIĞIN GELMESİ

MÖ 2000'li yıllara kadar dünya medeniyeti, Avrasya'nın batı kısmında Anadolu, Mezopotamya ve Mısır'ı kapsıyor görülüyordu. Bu tarihten sonra bu medeniyet Girit ve Balkanlara doğru yayılma gösterdi. O zamana kadar Ege Denizi civarındaki toplumlar küçük ölçekliydi ve uygarlık altyapıları yoktu. Bu altyapı Anadolu ve Mısır'dan bu bölgeye zamanla yayıldı. Ege Denizi bölgesinin MÖ 1900'lerde Mısır ve Anadolu ile ticari ilişkileri vardı ve bu MÖ 1400'lerde zirveye ulaşmıştı.

MÖ 2000'li yıllarda modern bir uluslararası ticaret sistemi oluşturulmuş gibi gözüküyordu. Bu dönemde eşeklerden oluşan büyük kervanlar, önceden belirlenmiş kurallara göre malları naklediyordu. Bu dönemde Suriye'nin kuzeyinden Mezopotamya'ya eşeklerle ardıç kerestesi taşındığı bilinmektedir. Yine bu dönemde bronzun kullanım alanının arttığı ve silaha dönüşmeye baş-

[227] Bugünkü Irak ve Türkiye arasında kurulmuş bir devletti.

ladığı da görülür. Ata sahip savaşçı elitler de, başta alkol tüketimi olmak üzere buna bağlı materyallerin üretimi ve tüketimi gibi bazı törenler geliştirmeye başlamışlardı. Bakır, Umman ve Doğu Anadolu'dan, kalay, İran ve Afganistan'dan, gümüş ise Orta Anadolu'dan geliyordu. Yine bugünkü modern ticaret sistemine benzer şekilde, Asur tüccarlarına, Anadolu dokumalarının ticareti yasaklanmıştı ve onlara sadece belli lüks malların satış tekeli verilmişti. Gönderilen mektuplarda, fiyat dalgalanmaları nedeniyle kabul edilebilir kâr oranlarından bahsediliyor, tüccarlar başka ülkelerde ortaklıklar kuruyordu. Ticaretin ve sanatın gelişmesi sonucu burjuva sınıfı da oluşmuştu.[228] İnsanlık tarihi, doğuşundan itibaren her adımda kendini aşarak, sonsuz bir geleceğe doğru akıyordu.[229]

Bu dönemde Avrupa'da toplumlar hâlâ, en fazla 10'ar dönümü bulan arazilere yayılmış ve yaklaşık 100'er kişiden oluşan küçük ve izole olmuş gruplar halinde yaşıyorlardı. Az sayıda bakır madeni dışında uzmanlaşma alanı yoktu.[230] MÖ 2000-1500 yılları arasında Avrupa'da, atların çektiği ağır tip bir sabanın kullanılmaya başlanılması ile tarım gelişmeye ve bu suretle nüfus artmaya başlamıştı.

Başlangıçta insanların bilgileri az olduğundan bunları bellekte tutabiliyordu. Ancak zamanla işler karmaşıklaştı ve bilgi çoğalınca bir yerlere kayıt etme gereği duyuldu.[231] Tümüyle sese dayalı ilk yazı MÖ 2000 yıllarında Finikeliler tarafından geliştirilen alfabetik yazı olarak bilinir. Bu alfabe çok sonraları Yunanlılar tarafından alınıp geliştirilmiştir. Daha sonra Roma'ya geçen bu yazı ise Latin alfabesinin temelini oluşturmuştur.[232] Girit'te medeniyetin gelişmesine paralel olarak MÖ 1800'lerde, ilkel hiyeroglifler yerine "Lineer A" diye bilinen ilk yazı ortaya çıktı. Bu yazı çoğunlukla Mezopotamya'da, fırınlanmış ve güneşte kurutulmuş kil tabletlerin üzerine yazılıyordu. Yazının, Yunancanın hiçbir biçimi ile alakası yoktu. Yunancaya az da olsa benzeyen "Lineer B" denilen şekli çok sonraları geliştirilmişti. Birçok bilim adamına göre, her ne kadar Yunancaya mal edilmek istenilse de, Eski Yunanca kelimelerinin üçte biri Ortadoğu'da Sümerlerden sonra yaşamış Sami halkının dilinden alınmıştı.[233] MÖ 290 yılında, Yunanlı matematikçi Eukliedes, "Elementler" isimli eserini yazdı ve burada Yunanlıların hangi matematiksel bilgileri Babil'den, hangilerini Mısır'dan aldığını açıkladı.[234] Bölgede ilk epik şiir muhtemelen MÖ 700 civarında yazılmıştı. En eski metin ise MÖ 3. yüzyıl civarındaydı. Bu metinler Yunan-

[228] Tanilli, Server. *Devlet ve Demokrasi*, İstanbul, 1993.s.33.
[229] Tanilli, Server. *İnsanlık Tarihine Giriş*, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İstanbul, 1988.s.1.
[230] Ponting,a.g.e.,s.161.
[231] Altaş,a.g.e.,s.95.
[232] Altaş,a.g.e.,s.101.
[233] Ponting,a.g.e.,s.156,157.
[234] Giddens,a.g.e.,s.23.

ca'nın modernize edilmiş "İyon" lehçesinde yazılmıştı ve Homeros'un aktardığı detaylardan bazıları, muhtemelen Girit Medeniyeti'ne aitti. Homeros'un son eseri, çok önce kaybolmuş bir dünyaya ait, nesiller boyu aktarılmış olgularla süslenmiş bir destandı. Girit yerleşim alanları ve medeniyeti MÖ 1450'lerde çok kuvvetli depreme ve volkan patlamalarına maruz kaldı.[235] Yunanlılar ise bu boşluktan yararlandı.

İnsanlar yazıyı, aşama aşama geliştirdiler. Önceleri resimlerle olayı anlatıyorlardı. Babil ve Asurluların kullandığı çivi yazısı bir nevi görüntülü yazıydı.[236] Kâğıt üzerine yazamadıkları dönemde eşyalar göndererek dertlerini anlatıyorlardı. İskitler bir seferinde komşuları İranlılara bir kuş, bir fare, bir kurbağa ve beş tane ok göndermişlerdi. Bununla şunu anlatmak istemişlerdi: "Eğer bir kuş gibi uçmayı, bir fare gibi toprağa saklanmayı, bir kurbağa gibi bataklıklarda sıçramayı bilmiyorsanız, bizimle savaşmaya kalkışmayınız. Yoksa oklarımızla sizi yok ederiz."[237] Çin yazısında ise 70.000 civarında sembol vardı ve dile ortalama düzeyde hâkim olabilmek için en az 3.000 tanesini bilmek gerekiyordu. Bir bilimsel eseri okuyabilmek için ise en az 4.000 kelimeyi bilme ihtiyacı vardı. Çince'nin zorluğu, karmaşık duyguları basit bir dille ifade etme isteğinden kaynaklanır.[238] Özellikle yüksek seviyeli Çinceyi anlamak için neredeyse filozof olmak gerekir. Kısmen Çince'den türemiş Japoncada da durum aynıdır.

MÖ 3000'den sonra Ortadoğu'daki tüm kültürler ya kendileri bir yazı oluşturmuş, ya da başkalarından uyarlamışlardı. Böylece, tam tümcelerin yanında kutsal öyküler ile yasaların yazıya dökülmesi mümkün oldu.[239] Yazı her yerde işe yaradı. Öyle ki, MÖ 18. yüzyıla ait bir tablette evlilik sözleşmesi ve çeyiz listesi vardı ve bu listede en iyi cinsinden 10 litre kozmetik yağ verileceği bile ayrıntılı olarak yazılıydı.[240]

Çin'de ilk uygarlıklar, MÖ 2000 dolaylarında ilkel devlet biçimine dönüşmüştü. Bu dönem, yerleşik devlet ve göçebe gruplar arasında süren çatışmalar ve bir dizi imparatorluğun gelişip, çöküşüyle karakterize edilir. Gerçekten de tarih boyunca, hep aynı durum birbiri ardına kendisini tekrar edecektir. Çin'de ürünün az olması, kötü hava ve olumsuz sağlık koşulları nedeniyle, nüfusun arttığı dönemlerden sonra, bazı dönemlerde ani azalması söz konusuydu. Çin'de MÖ 1800 dolaylarına gelindiğinde başka bir medeniyet oluşmaya başladı. Mezopotamya ve Anadolu'dan gecikmeyle oluşmaya başlayan bu mede-

---

[235] Ponting,a.g.e.,s.154.
[236] Altaş,a.g.e.,s.97.
[237] Altaş,a.g.e.,s.96.
[238] Ming, ku Hung. *Çin Halkının Zihniyeti*, Doğu Batı, İstanbul, 2013.s.112.
[239] Mc Neill, H. William. *Dünya Tarihi*, Çev. Alaaddin Şenel, Ankara, 1989.s.26.
[240] Çığ, İlmiye Muazzez. *Ortadoğu Uygarlık Mirası 2*, Kaynak Yayınları, 2003.s.58.

niyetin temsilcisi Çin'deki tek devlet değildi ama en önemlisiydi. "Shanglar" adı verilen bu medeniyet başka bir elit kültürün izlerini taşıyordu ancak yöreye özgüydü.[241] Daha öncesi yazılı olmaması ve yeterli kazı yapılamaması nedeniyle pek bilinmese de, bundan sonra kültür ve yazı alanında gelişmeler diğer gelişmeleri de hızlandıracaktı. Çin'deki Shanglar sülalesinin oluşturduğu bu devlet MÖ 1027'de yıkıldı. Daha sonra kurulan Çin devletlerinin kültürünün, özellikle kuzeydeki göçebe kavimlerin kültürleriyle karışması ve değişmesi nedeniyle, günümüzdeki Çin kültüründen çok farklı olduğu söylenebilir.

Çinli liderler de Mezopotamya'daki krallar gibi aile üyeleri; içki kapları, ev aletleri ve para yerine geçen deniz kabukları ile birlikte gömülüyordu. Seçkinlerin dini törenlerinde ise sayıları neredeyse 1000'e varan sığır, kurban ediliyordu. Halk 100'er hanelik gruplar halinde teşkilatlanmıştı ve istenildiğinde en az 100 asker vermekle yükümlüydüler. Çin'deki "Atalar Kültü", dünyada yaşarken ruhsal yönden kudretli kişilerin, öldükten sonra da, aile ve toplumu korumaya devam edeceği inancına dayanıyordu. Atalara saygı göstermek önemliydi. Ataların hükümdara yol gösterdiğine inanılıyordu. Bu kült dünyadaki diğer bazı toplumlarda da vardır.

Çin'in sayı sistemleri onluk sistemdi. Çin yazıları ise dünya üzerinde, Mezopotamya çivi yazısı ve Maya yazılarıyla birlikte kendine özgü üç yazıdan biriydi ve Çin kültürünün yapısına uygundu. Mısır ve Hindistan'daki yazılar, muhtemelen Mezopotamya yazısından etkilenmişti. Çin yazısı tek heceli ve genelde anlamı esas alıyordu. Her işaret anlamsal bir birimdi. Örneğin, bir yarımay "akşam" demekti. Çocuk işareti iki kez tekrarlanırsa "ikiz" anlamına, baş aşağı çocuk "doğum" manasına geliyordu. Çin yazısı sonsuz sayıda kelime üretebildiği ve kelime sayısı zaman içinde arttığı için çok esnek bir yazı biçimiydi.[242] MÖ 1700'lerde Çinliler ilk defa yazıyı kullanmaya başlamışlardı. Shang döneminde yaklaşık 2500 işaret varken, MS 100 yıllarında bu sayı 9000'e, 11. yüzyılda ise 24.000'e ulaşmıştı. Çince, farklı dil yapılarından etkilenmeden varlığını 4000 yıl sürdürmüştür. Bugünkü, modern Çince'de de 70.000'in üzerinde işaret vardır ve sürekli gelişmektedir. Japonca Çince'den etkilenmiş, ancak daha zor bir dildir.[243]

Daha önce bahsedildiği şekilde, MÖ 1200 yıllarına gelindiğinde dünya üzerinde bir kargaşa ve çöküş yaşanmıştı. Ege'de MÖ 1200 yıllarındaki yaklaşık 50 yıllık bir sürede neredeyse önemli kentlerin ve sarayların birçoğu yıkıldı. MÖ 1200'den sonra ise en az 200 yıl hiçbir kaydın bulunmadığı bir dönem yaşandı ve bu dönemin sonunda önemli değişimler oldu. Kayıtların neden olma-

[241] Ponting,a.g.e.,s.125.
[242] Bu özelliği ile dünyada tek dildir.
[243] Ponting,a.g.e.,s.162.

dığı hâlâ araştırılmaktadır. İddialardan biri, çöküşe MÖ 1150'lerde İzlanda'dan Çin'e uzanan büyük bir patlamanın sebep olduğudur. Hatırlanacağı gibi MÖ 1900'lerde de Anadolu'da Toros dağlarından başlayıp, Lut gölüne ve oradan Kızıldeniz'e uzanan hatta deprem ve patlamalar meydana gelmişti. Başka bir iddia ise denizden gelen yarı barbar bir dalganın uygar dünyayı yakıp yıktığıdır. Suriye'nin ticari kenti Ugarit'te ortaya çıkan bu döneme ait bir kil tablette, denizden bilinmeyen bir düşmanın saldırdığından ve bölgenin savunmasız olduğundan bahisle kraldan yardım olarak 150 gemi göndermesi isteniyordu.

Bu dönemlerde Akdeniz'den gemilerle genellikle yaz aylarında gidilebiliyordu ve Suriye sahilinden İspanya'ya gitmek yaklaşık üç ay sürüyordu. Aynı dönemde savaş teknolojisinde gelişmeler de devam ediyordu. MÖ 1700 dolaylarında Anadolu'da, savaş araçları geliştirildi ve tahtadan, boynuzdan ve sinirden yapılan ve yapımı yıllar alan birleşik yayı kullanan okçularla savaş arabaları bir araya getirildi. Bu tarihten sonra Güneybatı Asya ve Çin'de sürücü ve okçudan oluşan iki kişilik savaş arabası başlıca savaş aracı olacaktı. Uzaktan ok atan okçuların gerisindeki piyadeler, yaralıları öldürmek için kullanılıyordu. Atın evcilleştirilmesini müteakip tekerlekli arabalar icat edilmişti ancak MÖ 1300'lerde daha dengeli bir sürüş sağlamak için geliştirilerek platformu kuyruk kısmına alındı. MÖ 1200'lerden sonra piyadeler göğüs göğüse çarpışmalarda hayati önem taşıyan ve elle tutulacak bir tutamağı olan yuvarlak kalkanlara ve daha iyi zırhlara sahip oldular. Ayrıca, atlara karşı etkili kargılar ve yeni tip bir kılıç üretildi. MÖ 1450'lerde üretilen ve 100 yıllık bir sürede yaygın olarak kullanılmaya başlanan tek parça kılıç, kırılmadan güçlü darbeler indirebiliyor ve kesme ve saplama işlemlerini kolaylıkla yapabiliyordu. Bütün bu yeni keşifler nedeniyle savaş arabaları 200 yıllık bir sürede rollerini kaybetti ve taşıma amaçlı kullanılmaya başlandı. Bu teknolojilere hızlı bir şekilde adapte olamayan Güneybatı Asya ve Ege Uygarlıkları ise bu teknolojiye sahip gruplar tarafından yenilgiye uğratıldılar. Ardından gelecek 1000 yıl, uzun kılıçlı ve yuvarlak kalkanlı piyadelerin dönemi olacaktı.[244]

Hitit Medeniyeti, kendilerinden sonra gelen Ege Medeniyetlerini de etkilemişti.[245] MÖ 2000'lerden önce Anadolu'ya gelen ve MÖ 8. yüzyıla kadar hüküm süren Hitit'lerin MÖ 1400'e kadar olan dönemine "Eski Hitit", bu tarihten sonraki döneme ise "Yeni Hitit" dönemi denilmektedir.[246] Hititlerin sorunları MÖ 1215'lerden sonra belirgin bir şekilde artmaya başladı. Doğudan Asurlulardan kaynaklanan baskı nedeniyle birçok bölge elden çıktı ve başkent Hattuşaş yağmalanıp yakıldı. Böylece Hititler yok oldular. Anadolu'nun batı sahille-

[244] Ponting,a.g.e.,s.166-169.
[245] Uslubaş,a.g.e.,s.19,21.
[246] Uslubaş,a.g.e.,s.20.

rindeki Truva şehri ise MÖ 1250 ile MÖ 1190'lı yıllarda iki kez tahribata uğradı.[247] Yine bu dönemde Kıbrıs'taki önemli kentler ile Suriye'nin Mısır ile arasındaki liman ve ticaret kentleri ve Girit ve Yunanistan ana karası yakıldı, yağmalandı. Mısır'da ise MÖ 1224'de Firavun II. Ramses'in ölümü ile mücadele çoğaldı ve Mısır MÖ 1070'de dağıldı. Tekrar birliğin sağlandığı MÖ 712'ye kadar küçük devletlerden oluşan bir yapı hüküm sürdü.

MÖ 1000 yılına kadar dünyada ana maden bakır ve bronz olmakla birlikte altın ve gümüş madenleri de kullanılıyordu. Bu dönemin en önemli özelliği, önce Güneybatı Asya ve daha sonra Çin'de demirin keşfedilmesi ve yaygın kullanımı olmuştu. Bakır ve bronz bir derece yumuşak bir madendi ve bu nedenle şekil vermesi kolay olmasına rağmen kesici bir kenar elde edilemiyordu. Demir, ilk defa MÖ 2000'li yıllarda geliştirildi ancak kullanımı kısıtlı kaldı ve sonraki 1000 yıl boyunca üretim tekniği geliştirilemedi. Oysa demir; kılıç, sapan, orak, çapa gibi tarımsal alet, tel, çivi, at nalı ve diğer silahların yapımı için çok önemliydi. Demir keşfedilip kullanımına başlanılmasından sonra, 100 yıl içinde yaygınlaştı ve bu suretle daha sert aletler ve silahların üretimi mümkün oldu. Bu ise hem tarım, hem de savaşlarda önemli rol oynadı. Tarımda verimlilik arttı. Demir, daha sonra Güneybatı Asya'dan diğer bölgelere yayıldı. 500 yıl sonra Hindistan'a ulaşan bu teknoloji sayesinde Hintlilerin demirhanelerinde her biri 8 metre uzunluğunda ve 6 tonluk muazzam sütunlar yapılmaya başladı.

Finikeliler, "Kadeş Barış Antlaşması"nın sağlamış olduğu ortamdan istifade etmişlerdi.[248] Finikeliler, merkezi bir devlet kurmak yerine küçük şehir devletleri halinde yaşamayı tercih ettiler. MÖ 800'lerde Finike alfabesi Yunanistan'a götürüldü.[249] Aynı şekilde demir de, Finikeliler vasıtasıyla MÖ 700'den sonra Mısır ve Balkanlara ulaştı.

MÖ 300 yıllarında Hintliler çinko üretimini de öğrendiler. Ancak, Güneybatı Asya'dan 400 yıl sonra üretimine başlamalarına rağmen, demir üretiminde en üst seviyeye gelecek olan Çinlilerdi. Çinliler MS 600 yılına gelindiğinde neredeyse 100 metre açıklıklara yapılan asma köprüler için kablo üretebiliyorlardı[250] ve Çinlilerin demir üretiminde geliştirdikleri teknikler binlerce yıl sonra Avrupalılar ve Amerikalılar tarafından örnek alınacaktı.[251] Çinliler, MS 1800 yıllarına kadar dünyanın önde gelen demir ve çelik üreticisi olmayı başardılar.

Yine MÖ 14. yüzyıldan beri bilinen ipek böceği endüstrisi, Çinliler tarafından bu dönemde geliştirilmiş ve yüzlerce metre uzunluğunda sağlam ipek

---

[247] Troya (Truva) şehri Doğu-Batı mücadelesinde Doğu'yu temsil etmesinden dolayı bilinir.
[248] Memiş,a.g.e.,s.244.
[249] *Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.s.17.
[250] Avrupa böyle bir köprüyü 1000 seneden daha fazla bir süre sonra, Çinlileri örnek alarak üretebilecekti.
[251] Ponting,a.g.e.,s.170.

kumaşlar üretilmişti. Bu teknoloji, bir kısmıyla çalınacak olsa bile, 2000 yıl boyunca bir sır olarak saklanmış ve Çin, Avrasya ticaretinde elit sınıf için tek ipek üreticisi olma konumunu korumuştur.[252]

Zaman gelmiş savaş arabaları önemini kaybetmiş ve piyadeler yeniden güçlenmişti. Demiri işleyip bir nevi demir sanayisini ilk kuranlar Hititler olmuştu.[253] Demir, öncelikle askerlik alanında, kılıç benzeri silahlar yapılarak, kullanılmaya başlandı.[254] Diğer taraftan göçebe bozkır kavimlerinden alınan atlı okçular geliştirildi. MÖ 300 yıllarına gelindiğinde artık savaşlar bu silahları kullanan ve profesyonel liderler tarafından komuta edilen ordulardan oluşuyordu. Yine bu dönemlerde aristokrat ve aile temelli tekel yönetim yerine, köylüleri kontrol edip harekete geçirebilenler etkili olmaya başladı. Dönemin sonlarında, Çin'deki, Çin ve Hindistan'ın büyük çoğunluğunu içine alan, dünya üzerindeki en büyük birleşik devlet, zirveye ulaşmasını müteakip yıkılıyor ve yıkılma nedenleri, bir önceki bin yıllık dönemde Güneybatı Asya, Mısır, Anadolu ve Ege uygarlıklarının yıkılma nedenlerine benziyordu.

Çin'in bu dönem için asıl özelliği, toprak ve ekonomi düzenini en iyi şekilde düzenlemiş olmasıydı. Çin'de Yunanistan'daki gibi kölelik düzeni olmadı. Her ne kadar başlarında beyleri olsa da, çiftçiler yazılı bir kontrata bağlı olarak, özgürce çalışıyorlardı. Ekonomi, uzmanlaşmış işçilerle birlikte serbest bir piyasa haline dönüşmüştü. Her malın bir fiyatı vardı ve devlet işçilerin ödemesini mal olarak değil, nakit olarak yapıyordu. İyi bir kayıt sistemi kurulmuştu. Yiyecek üretecek çiftçiler, malzemeleri işleyen sanatkârlar ve bunu pazarlayacak tüccarlar sistemi de oluşturulmuştu. Ucuz mallar daha fazla fiyata satılacak yerlere, pahalı mal alanlar ise bunu daha ucuza bulacakları yerlere gidiyordu. Bir çeşit arz ve talep dengesi, ekonomist Adam Smith'den neredeyse 2000 yıl önce kurulmuş gözüküyordu.[255]

Çin'de düşünce akımları da gelişiyordu. Çin ilk yazıyı MÖ 1780'lerde kullanmıştı. Yazıda, bir kâhine ölünün kemiklerinin yakılıp yakılmaması soruluyordu.[256] Çin Budist bir ülkeydi. Düşünür Kung Ch'iu [257] öğretisinde: "Fazilet bireysel çabanın sonucudur ve kişi bilgelikle hareket ederek ve doğru davranışlar izleyerek kendini geliştirmelidir." diyordu. Tutucu bir anlayış değildi. Taoculuk ise; kendinden yüzlerce yıl öncesine dayanan Buda öğretilerden yakınmasına rağmen, Budacılığın Çin'e girişini kolaylaştırmıştı. Tao'cu anlayışta amaç: sadelik ve doğal hayatın ritmi ile dünyadan uzaklaşmak olarak benim-

[252] Ponting,a.g.e.,s.173.
[253] Altaş,a.g.e.,s.35.
[254] Altaş,a.g.e.,s.36.
[255] Ponting,a.g.e.,s.180-182.
[256] *Dünya Tarihi*,a.g.e.,s.14.
[257] MÖ 551-479 yılları arasında yaşamıştır.

senmişti. Bu anlayış bir öncekinden daha fazla etki bıraktı. MÖ 400'lü yıllarda yaşamış Meng-tzu,[258] ise tüm insanların kendilerini iyi yapacak ahlaki özelliklere sahip olacakları insancıl devleti savunuyordu.

Daha sonraları, "Yasacılar" olarak bilinen ve devletin artan gücünü haklı çıkaran bir grup oluştu. Bu gruptan birisi olan Han Fei,[259] "hükümdarın mutlakiyetçi olması ve emrindeki görevlilerin işlevlerini tarafsız ve bağlayıcı kurallarla belirlemesi" gerektiğini ileri sürüyordu. Onlara göre kanunlar, herkes için aynı olmalı, insan yargılarına bağlı olmamalıydı. Avrupa'dan farklı olarak, Çin hukukuna göre hâkimin görevi, delilleri inceleyip uygun ceza vermek değil, sadece suçu doğru tanımlamaktı. Suç doğru tanımlanırsa ceza nasıl olsa verilirdi. Çin Devleti için önemli olan doğru kuralları ve mekanizmaları oluşturmaktı. Böylece bireylerin kişisel özellikleri daha az önemli olacaktı.

Bu döneme ait diğer bir önemli olay ise Mezopotamya merkezli son imparatorluk olan Asur'un MÖ 539 dolaylarında ortadan kalkması ve yerini kısa bir süre için Babil ve bir dizi İran merkezli devletlerin almasıydı. MÖ 1200 yılından sonra Güneybatı Asya genelinde 300 yıl süren karanlık çağdan ilk çıkan devlet Asur olmuştu. MÖ 1500 dolaylarında kurulan özgün Asur Krallığı'nın bir devamı olarak MÖ 900'lerden başlayarak, 600'lü yıllara kadar, Mısır ile Mezopotamya arasındaki tüm sahayı ve bu bölgedeki tüm ticaret yollarını kontrol etmişlerdi. Oluşturdukları geniş ticaret ağları, onların Mezopotamya kültürünü farklı bölgelere yaymasına ve farklı kültürleri de bulundukları bölgeye taşımasına imkân vermişti ve yazı bu suretle Anadolu'ya gelmişti.[260] Asurlular tarihte acımasızlıkları ile ünlüydüler. Fetih ve talanla yaşıyorlardı. Asurluların yapmış olduğu başka bir uygulama ise ücra köşeleri iskâna açma, korku salma gibi amaçlarla 4 milyon kadar insanı, yerlerinden başka yerlere iskâna zorlamalarıydı. MÖ 900'lü yıllarda Babil'i ele geçirdikten sonra yakıp yıktılar, ancak kalıcı denetim kurmadan 12 yıl yönetimsiz bıraktılar. Asurlular güçlü olduğu sürece Mısır hükümdarları kendilerine bağlı kaldı. İmparatorluk büyüdükçe ele geçirilen yerlere valiler atandı, ticaret vergilendirildi, ilkel yol şebekeleri oluşturuldu. MÖ 800 dolaylarında 1300 savaş arabası ve 50.000'den çok piyade askerleri vardı ve o dönemde bu bölgedeki hiçbir güç bu kadar büyük, profesyonel bir orduyu besleyecek kadar kuvvetli değildi.

MÖ 1000'lere gelindiğinde Hititliler ve Asurlular dağılmıştı. Bu dönemde insanlar, daha az yazı yazmanın yanında, daha az enerji elde ediyor, daha küçük kentlerde yaşıyor ve daha küçük ordular kuruyorlardı.

---

[258] Mencius olarak da bilinir.
[259] MÖ 280-234 yılları arasında yaşamıştır.
[260] Uslubaş,a.g.e.,s.17.

Bu dönemde ticaret biraz daha küreselleşmiş gibi gözüküyordu. MÖ 1000'lerden itibaren Asurlular, bozkırlardan at ve yay ithal ederken, Sibirya'daki mezarlarda Çin'den gelen ipeklerle, İran'dan gelen halılar bulunuyordu. Ancak bu dönemde ticaretle savaş arasında hassas çizgi de devam ediyor, meydanlarda düşmanların derisi yüzülmüş kafataslarından oluşan yığınlar oluşuyordu. Orta Asya bozkırlarında otlaklar MÖ 800'lerde azalmaya başlayınca, sürülerini ve atlarını süratle başka uygun alanlara götürme kabiliyeti olan göçebe kavimler, büyük bir avantaja sahip oldu. Onların göçü ise Avrasya bölgesinde bir domino etkisi yarattı. Göçebelerin çoğu, kadınları dâhil at sırtında doğmuş, büyümüş ve at üstünde ok kullanımında uzmanlaşmıştı. Bu doğal olarak onlara asimetrik savaşta bir avantaj sağlıyordu. Özellikle Asurlular, daha önce diğer devletlerle arasındaki tampon olabilecek küçük devletleri ortadan kaldırdığından, doğrudan göçebelerin akınlarına maruz kaldılar.[261] Sadece Asurlular değil Persler ve Babilliler de hızlı ve zeki tasarlanmış göçebe saldırılarına karşı koyamadılar. Vergi vermek yüksek bir bedeldi, hiçbir şey yapmamak ise kentlerin tahrip olmasına neden oluyordu. Başka bir seçenek ise onların otlak olarak kullandıkları bozkırlara hücum etmekti. Ancak savunulacak fazla bir şeyi olmayan göçebeler, akıllıca hareket ederek onları susuz boş bölgelere çekiyor, buralarda ikmal maddeleri bitene kadar oyalayıp yok ediyorlardı. Bu durum tarih boyunca devam etti ve en son uygulayıcıları Ruslar oldular.

MÖ 560 civarında İran'da; gelecek 1000 yılda bölge tarihinde etkili olacak üç büyük İran İmparatorluğu'ndan ilki olan, "Ahameniş" adı altında[262] bir devlet kuruluyordu.[263] Ahamenişliler Asurluları yıkmışlardı. Bu kuruluş İran kültürü ve tarihi için önemlidir. 1971 yılında İran Şahı, Perslerin kuruluşunun 2500'üncü yılını törenlerle kutlamış, törenlerde çadırlar, silahlar ve giysiler eski Ahameniş Dönemini çağrıştıracak şekilde hazırlanmıştı. Şah, oğluna Ahamenişlerden ilham alarak, "Kuruş" ismini de vermişti.[264] Med veya daha sonra kurulacak olan Perslerin adıyla da bilinen bu devlet, o zamana kadar görülen en geniş imparatorluktu. Bu İmparatorluk MÖ 400'den kısa bir süre önce gücünün zirvesindeyken, İstanbul'dan Mısır'a, oradan da Hindistan, Afganistan ve Kazakistan'a kadar uzanıyordu. Anadolu'yu işgal etmelerine rağmen pek etkili olamadılar çünkü onlar geldiklerinde bu bölgede zaten gelişmiş ve baskın bir kültür vardı. Ahamenişlilerin ele geçirdikleri bölgelerle ilişkileri iyi olduğundan daha sonra İskender Hindistan'a bu bilgilerden yararlanarak iler-

---

[261] Bu yüzden ilerleyen tarihlerde güçlü devletlerle arada tampon devletler oluşturulacaktır.

[262] Med İmparatorluğu diye de isimlendirilir.

[263] Bundan sonra MÖ 247 ve MS 224 yılları arasında Part İmparatorluğu ve MS 224-651 yılları arasında Sasani İmparatorluğu kurulacaktır. Bazı yazarlar tarafından her üç devlette Persler olarak tanımlanmaktadır.

[264] Hüseyin, Asaf. *İran'da Devrim ve Karşı Devrim*, Pınar Yayınları, 2009.s.90.

leyebilmiştir. Ahameniş ordusunun esasını Parslar oluşturuyordu. MÖ 550 yılında Med Krallığı son savaşını yaptı.[265] Bu tarihte Ahamenişli Kuruş, Med devletini devirdi (Med İmparatorluğu Haritası için Bkz. Ek-Harita:10). Sonra yerlerini Pers (Part) İmparatorluğuna bıraktılar. Onlar'da Sasanilere. Persler de geçmişlerine büyük önem veriyor, bürokrasisini daha da eskilere Asur ve Babillilere dayandırıyorlardı. Uzun ve istikrarlı imparatorluk süreleri onların avantajıydı. MS 226 ile 379 yılları arasında, 35 Roma imparatoru görev yaparken, sadece 9 Sasani kralı iktidar olmuştu. Romalılar Sasanilerle iyi geçinemedi ve kuvvetleri sürekli olarak yıpratıldı.[266]

Med, Pars, Pers, Sasani birbiri ile hep karıştırılmıştır. Asur Kronikleri, MÖ 9. yüzyıldan itibaren iki İran topluluğundan bahseder. Bunlar Medler ve Persler'dir. Medler, İran Yaylasının kuzey batısında yaşıyorlardı. Bakır, bronz ve altın ile bunların alaşımlarını biliyorlardı. Medler, Perslerin akrabasıydı. Ancak Medlerin ilerlemelerini durduran Persler oldu. Persler MÖ 558 yılında Medlere karşı birleştiler ve MÖ daha sonra onlara karşı zafer kazandılar.[267]

Şunu bilmekte de fayda vardır. Medler, Perslerle akrabadır ama kesinlikle Perslerle aynı değildir.[268] Bu nedenle tarih kitaplarında, Ahameniş, Med, Pers, Part gibi isim değişiklikleri görülür ve birçoğu aynı manada kullanılır. Gerçekte MÖ 560 yılında Ahameniş (Med), MÖ 247 Part, MS 224 yılı ise Sasani Devleti kurulmuştu. Değişik isimlerle ifade edilse de bu devletler genelde Persler olarak isimlendirilir.

Medlerin dilleri hakkında pek fazla bilgi yoktur ancak İskit diline yakın bir dildir. Med boyunun eski adı Mag (Meg)'dir. Ural Altayca bir kelime olup, "büyük, ulu, yüce" manasına gelir. Türk soyluları ve saygın din adamlarına da aynı manada "Mag" veya "meg" denilirdi. Zerdüştlerin din adamlarına da "Mag" deniliyordu.[269] Medlerin dili Elamca değil, bir Altay lehçesi olan Ahamenişlerin dili ile yazılırdı. Ayrıca her metin Medce, Sakaca, Tatarca, Elamca olmak üzere değişik dillerde yazılırdı.

Ahameniş Kralı Dariüs, Maraton'da MÖ 490 yılında Yunanlılara yenilmişti. Söylentilere göre Darius'un karısı kansere yakalanmıştı. Yunanlı bir doktor, kadını bir şartla tedavi edeceğini söyledi. Yunanistan'a saldırmalı ve bu ülkeyi ele geçirmeliydi. İyileşen Kraliçe Atossas, bir gece kocasına şöyle dedi: "Yunanistan'a doğru yola çık. Spartalı, Atinalı hizmetçilerim olsun istiyorum. Bize yol gösterecek iyi bir danışmanımız var. Doktorumuz Demosed." Kral'da bunun üzerine saldırıya karar verdi. Ancak bu söylenti Yunanlıların yorumuy-

---

[265] Okur,a.g.e.,s.28.
[266] Roberts, J. M. *Avrupa Tarihi*, Çev. Fethi Aytuna, İnkilap Yayınları, İstanbul, 1996.s.101,102.
[267] Diakou, V. Kovalev S. *İlkçağ Tarihi*, Çev. Özdemir İnce, Yordam Kitap, İstanbul, 2010.s.193.
[268] Bayraktar,a.g.e.,s.22,23.
[269] Bayraktar, Mehmet. *Medler ve Türkler*, Akçay Yayıncılık, Ankara, 2013.s.82,83.

du.[270] Bu hükümdar için Maraton yenilgisi öyle Yunanlılarca abartıldığı gibi büyük bir olay değildi. Kolayca üstesinden gelebilirdi. Ancak yeni bir saldırıya hazırlanırken Dariüs öldü. Mezarında şöyle yazar: "Doğru olanı severim, doğru olmayandan nefret ederim. Güçlünün zayıfı ezmesini istemem..."[271]

Dariüs, tarihin tanıdığı en büyük hükümdarlardan birisi ve örgütçü bir liderdi. Sonsuz genişlikteki Rusya'ya saldırdığı vakit, Napolyon ve diğerleri gibi yanlışlığa düşmedi. Düşmanı kesin bir yenilgiye uğratmadan geri çekti ve yeni bir hedef olan Afganistan ve İndus Vadisi'ne yöneltti ve buraları ele geçirerek geri döndü. Yerine geçen kişi İncil'de adı geçen Assuerus'tur. Yaşamı eğlence içinde geçiyordu. Donanması Yunanlılarca yenilgiye uğratıldı ve bunun üzerine Persler Asya'ya çekilerek Avrupa siyasetinde etkin bir rol oynamaktan vazgeçtiler.

Sirüs, MÖ 29 Ekim 539 tarihinde Babil'i ele geçirdikten sonra Yahudilere özgürlüklerini geri vermişti. Böylece Batı Asya'da Sami egemenliği neredeyse 1000 yıl ertelendi. Bundan sonraki dönemde kıyımlar, başkaldırılar birbirini izledi ve böyle bir ortamda İskender, içeriden çürümüş Persleri yerle bir etti. Bir anlamda İskender, birbiriyle savaşmaktan yorgun düşmüş Yunanlılar ile çürümüş Persleri yenmişti. Başka yendiği birisi de yoktu. Gerçekte, abartıldığı gibi 600.000 Pers askerini de öldürmemişti. 30.000 kadar Pers askerine karşılık, 20.000 Makedonyalı piyade askeri ve 5.000 Makedonyalı atlı vardı. Savaş sonunda III. Darius'un ordusundan 5.000 kadar asker, İskender'in ordusundan ise 500 kadar asker ölmüştü.[272]

Pantolonu Medler bulmuştu. Herodot'a göre soylu Perslerin 4 nikâhlı karısı vardı. Kralın ise birçok karısı ve yılda ne kadar gün varsa o kadar kadını vardı. Harem, hadım ağalarının denetimi altındaydı. Hadım ağaları zamanla, kadınları kullanarak kralın çevresinde bir entrika ve komplo düzeni yarattılar. Böylece krallar devriliyor, saray içinde istediklerini öldürtüyor ve kendilerine çıkar sağlıyorlardı.

Perslerde, aynı sınıftan olanlar dudak dudağa öpüşerek birbirini selamlardı. Ast, üstünü yanağından öperek selamlardı. Devlet otoritesini temsil edenlerin ise önünde eğilip bel kemiği öpülürdü.

Erkek çocuklar kızlardan daha değerliydi ve erkek çocuğu çok olanlara ödüller verilirdi. Kız çocuğu dünyaya getirene ise suçlu gibi bakılırdı. Ancak kadınlar yüzlerini örtmeden serbestçe dolaşabilir, evlerini yönetir ve kocaları adına sözleşmelere imza atabilirlerdi. Eşlerinden başka biri ile dışarı çıkmak sadece soylu kadınlara yasaktı.[273]

---

[270] Lissner,a.g.e.,s.75-79.
[271] Lissner,a.g.e.,s.80.
[272] Lissner,a.g.e.,s.83.
[273] Lissner,a.g.e.,s.90-94.

Yunan kaynakları; genellikle Ege dünyası ile ilgileniyorlardı ve İranlıları ön yargılı ve kendilerini yücelten bir ifade ile korkak, yozlaşmış ve kadınlar tarafından yönetiliyor olarak gösteriyorlardı. Oysa "Tarihin Babası" denilen Herodot,[274] MÖ 400'lü yıllarda yazdığı eserlerinde, o dönemde Mısır gibi yerlerde evlerde tuvalet bulunduğu halde, Yunanlıların bu iş için araziyi kullandığından bahsediyordu.[275] Yunanlıları kınadığı şekilde Perslerin yönetiminde kadınların bulunması ise alçaltıcı olmaktan ziyade medeni toplumlara özgü bir özellikti.

Persler, MÖ 526 yılı civarında Mısır'ı istila ettiler. Akdeniz ve Kızıldeniz arasında bir kanal açılması fikrini de bu dönemde Persler ortaya attı. Büyüyen ülkeyi kontrol etmek amacıyla ülke topraklarını; kilit konaklama noktaları ve garnizonların yer aldığı ve yol şebekesi ile birbirine bağlı küçük alanlara böldüler, yönetimi ise Pers asıllı olanlara verdiler. Daha küçük alanların yönetimini ise mecburen yerel yöneticilere bıraktılar. Zamanla, ülke genişledikçe bunları kontrol altında tutmak zorlaştı ve devlet yıkıldı.

Ahamenişliler daha önceleri, Mazdapereslik denilen bir inanca sahipti. Daha sonra Mecusiliğe (ateşe tapma) inanmaya başladılar.[276] Onlar için MÖ 630-550 yılları arasında kurulan Zerdüştlük çok önemliydi ancak başlangıçta fazla yayılma alanı bulamadı.[277] Zerdüştlük, MÖ 550 yıllarında imparatorluğun resmi dini oldu.[278]

Zerdüştlük öğretisi karşıtlık ilkesine dayanıyordu ve dünyanın, "iyi ve kötü arasında bir mücadele" olduğunu söylüyordu. Burada ateş önemli bir rol oynuyordu. Onlara göre, dünyanın üçüncü evresinde denge iyiden yana değişecek, ama insanlar seçimlerinde özgür olacaklardı.

Persler ele geçirdikleri yerlerin halklarının, kendi yasalarını ve geleneklerini korumalarına izin veriyorlardı ve bu kadar geniş bir ülke için bu mantıklı bir yöntemdi.[279] Persler, Basra Körfezi'nden Ege denizi'ne kadar 2600 kilometrelik bir kral yolu inşa ettiler. Bu yol üzerinde nöbetleşe çalışan haberciler bir haftadan kısa sürede gidebiliyorlardı. Bu sistem daha sonra kurulan diğer büyük imparatorluklarda da uygulanmıştır.

Asurlulardan sonra İran'da kurulan devlet, MÖ 330 yılında İskender tarafından mağlup edilmiş, ancak İskender'in kurduğu Makedonya İmparatorluğu da 10 yıl içinde üç parçaya bölünmüştür. Aslında İskender'in ele geçirdiği yerler ve imparatorluğunun kapsadığı alan aşağı yukarı Perslerle aynıydı. İsken-

[274] MÖ 485 ile MÖ 425 yılları arasında yaşamıştır.
[275] Okur,a.g.e.,s.125.
[276] Boray Ferit, Erden. *Bilinmeyen Tarih ve Türkler*, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2005.s.27.
[277] Uslubaş,a.g.e.,s.27.
[278] *Dünya Tarihi*,a.g.e.,s.16.
[279] Davis,a.g.e.,s.93.

der, Yunanlıların yaptığı gibi Doğu'yu küçümsememiş, aksine Doğu ve Batı Uygarlıklarını birleştirmeye çalışmıştır. Bu süreçte Güneybatı Asya etkisi Akdeniz'in batısına doğru ilerledi. Bu aşama Anadolu'daki Finikelilerin ticaret kentleriyle başladı, Yunan kentlerine ve daha sonra Roma'ya yayıldı.

Dönem sonunda Roma eski bir Finike kolonisi olan, Kuzey Afrika'daki Kartaca Devleti'ni yenilgiye uğratarak, Batı Akdeniz'in büyük bir kısmına egemen oldu. Zaten MÖ 500'lü yıllarda Yunanlılar ile Romalılar arasında gerilim başlamıştı. İlginç olan, en azından başlangıçta Romalıların Kartaca'yı yıkmak gibi bir amaçları bulunmuyordu ve aralarında o dönemde bir çıkar çatışması da yoktu. Ancak gelişen olaylar sonucu Roma, önce Kartaca'yı ardından Yunanistan'ı ele geçirerek bir Akdeniz gücü olarak ortaya çıktı. Çiftçilikle uğraşan Romalılar savaş gemisi yapmayı bilmiyorlardı. Ama şansları iyi gitti. Bir gün deniz, daha önce batan bir Kartaca savaş gemisinin kalıntısını İtalya sahillerine attı. Romalılar bu kalıntıyı incelediler ve ormanlardan kestikleri ağaçlarla bu gemiye benzer 120 gemi yaptılar. Her gemi, 300 kürekçi ve 120 asker taşıyabiliyordu.[280] Daha sonra yaratıcı bir ulus olmayan, sadece ataları Finikeliler gibi taklitçilik ve ticaret yapan Kartaca silinip gidecekti. Kartaca kalsa idi, belki de Roma'nın yerine onlar eski Akdeniz uygarlıkları ile Batı Avrupa arasında köprü görevi göreceklerdi.

Bu dönemde cam üfleme tekniği ile çömlekçi çarkının geliştirilmesi dışında önemli bir teknolojik ilerleme sağlanamadı. MÖ son yüzyılda Anadolu'da su değirmenlerinin ilkel biçimi geliştirildi ve tahıl öğütmenin yanı sıra zeytinyağı çıkarmak için de kullanıldı. Ancak değirmenlerin gelişimi için MS 5. yüzyılı beklemek gerekecekti.[281]

MÖ 1700 civarında, bugünkü Pakistan sınırlarında bulunan İndus Vadisi Uygarlığı çökmüş ve bundan sonra 1000 yıla yakın bir süre "karanlık çağ" diye nitelendirebileceğimiz bir dönem yaşanmıştı. Yine de bu dönemde; muhtemelen İran yoluyla demir madeninin Hindistan'a ulaşması, tarım aletlerinin kullanılması ve bu suretle balta girmemiş çalılık ve ormanların temizlenerek, bu bereketli topraklarda pirinç yetiştirilmesi gerçekleşmişti. Sadece bu basit keşif ve yayılma olayı bile izleyen 2000 yıl boyunca, bu ülkelerde besin fazlası yaratan bir alan oluşmasına vesile olmuştur.[282] MÖ 1500'lü yılları izleyen dönemde ise Hindistan'ı ele geçiren "Aryanlar" tarafından, Hinduizm'in en eski ve büyük sırlarının yazıldığı meşhur "Veda" oluşturulmuştur.[283]

Düşünce, düş gücü ne varsa hepsi Veda'da vardı. İnsanın atası, yılanı öldürmüş, sularda bir yol açmış, dağların tepelerini birbirinden ayırdıktan sonra

[280] Lessner,a.g.e.,s.321.
[281] Ponting,a.g.e.,s.172.
[282] Ponting,a.g.e.,s.183.
[283] *Dünya Tarihi*,a.g.e.,s.15.

dağda yatan ejderi öldürmüştü. Zenginlik paylaşılmalıydı. Yine aşktan ve sevgiden de bahsediyordu. Erkek kendisine zeki, güzel, erdemli ve sağlıklı bir eş seçmeliydi. Aşığını kıskanan bir kadın yazının dahi olmadığı o devirde şöyle diyordu: "Sen sadece bana aitsin ve başka kadınlarla hiç konuşmazsın. Ağaca sarılan sarmaşık gibi sar beni; beni aşkla sev ve başkasına bağlı olma." Yine, "Kadın vücuduna sahip olmak yetmez, onun ruhuna da sahip olunmalıdır." tavsiyeleri de bu metinlerdeydi. Yıllar sonra Schopenhauer, Veda için şu yorumda bulunacaktır: "Okunacak en yararlı ve en coşku verici kitaptır bu."[284]

"Hinduizm" ise mistik bir din olup başlangıcı pek belli değildir. Belirli bir kurucusunun olmadığı bu dinin kökleri MÖ 3000'li yıllara gitmekteydi. MÖ 600 yılında Hindistan'da Hinduizm metinleri olarak bilinen metinler tamamlanmıştır.[285] Bu sistemin esası ise ilk defa MÖ 200 yılında yazılı olarak ortaya konulmuştur. Mistik anlayış, akıldan çok sezgiyi öne çıkarır. İçe bakış yoluyla özdeşleşme ve yeni bir idrak düzeyine vararak bilgeliğe ulaşmak demektir. Hinduizm, 1500'lerde yazıya geçirilmeden önce de mevcuttu ve Harappa dönemlerinde İndus Uygarlığı'nın dini idi.[286]

Hint toplumu kendine özgü bir sosyal sisteme sahipti. Tarımdaki gelişmeler bu sistemi daha karmaşık bir yapıya taşıdı. Dini elitler, savaşçılar, köylüler, hizmetkârlar ve köleler yanında, dokunulmazlar denilen ve başkaları adına deri işçiliği gibi kirletici olduğu düşünülen işleri yapan en alt beşinci bir başka grup oluşmuştur. Bu beşinci grup, en aşağılanan kesimdi. Bu sistem, her grubun kendi içinde daha da alt dallara ayrılması ile giderek karmaşıklaştı. Sistem arasında sınıf değiştirme pek nadirdi. Bir sistemde yer alan, ancak o sistemden birisi ile evlenebilirdi. Sistem bugün bile ufak değişikliklerle uygulanmaya devam etmektedir.

Bugün yaklaşık 900 milyon inananı bulunan, Hinduizm inancının kökeni de Hindistan'a dayanmakla birlikte, Hindistan dışında, Nepal ve Bangladeş'te yaygındır. Çeşitli kolları bulunsa da, esas itibarıyla kişinin kendini tanıması ve sonunda Tanrı'ya ulaşmasını teşvik eder. Bu dinde herkes, yaşam ve ölümün birbirini takip ettiğine yani "yeniden doğuşa" inanır.[287] Alt tabakadaki birisi, bu hayatını iyi yaşarsa diğer hayatı hak edeceğine ve daha iyi şartlarda dünyaya geleceğine inandığından, içinde bulunduğu duruma daha iyi katlanır. Bu nedenle zengin ve iyi yaşayanlara özenmez, hatta onlara bir sonraki yaşamlarında farklı bir hayat yaşayacağı için acır. Hinduların hemen hemen hepsi et

---

[284] Lissner,a.g.e.,s.108,109.

[285] *Dünya Tarihi*,a.g.e.,s.17.

[286] Bu döneme ait çeşitli kalıntılar bulunmuştur.

[287] Tanrıya ulaşacak ruhlar, sonsuza kadar doğum ölüm döngüsünde kalacak ruhlar ve sonsuza kadar acı çekecek ruhlar olmak üzere üç çeşit ruh vardır. Kişi hayatta yaptıkları ve nitelikleri ile kendi hayatını ve kaderini biçimlendirir. Tanrı fark edene kadar her varlığın yeniden bedenlenildiğine inanılır ve sevgi, şiddetten kaçınma ve iyi davranışlarla bu fark edilmenin oluşturulmasına çalışılır.

yemeyi reddeder. Hindular vejeteryan olmayı ahlaki bir yaşam biçimi olarak görürler. Onlara göre et, bir katliam ürünü ve pistir. Kültürel Antropologlar tarafından, Hindistan'da ilk dönemlerde et yenilirken sonradan yasaklanmasının nedeni; ekonomik koşulların yetersizliği ve nüfus fazlalığı nedeniyle yeterli öküz bulunamaması ve bunların öncelikle ulaşım hayvanı olarak kullanılmaları olarak açıklanmaktadır. Hinduizm'de yedi kutsal ırmaktan herhangi birisinde yıkanan kişinin günahlarından arındığına inanılır. Yıkanmanın ardından kişi kutsal yerin etrafında döner ve bir armağan sunar.[288]

Bölgedeki inanışlar bazı farklılıklar gösterse de temelde aynıdır. MÖ 800 yılları civarından itibaren Hindistan'da din düşüncesi giderek daha karmaşık bir hâl almaya ve diğer bazı akımlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar sanki inanışı biraz farklılaştıran mezhepler gibiydi. Bunlardan birisi "önde oturmak" anlamında "Upanişad" denilen akımdı. Bu akımın öğretisine göre bireyin amacı, "kendini kontrol ederek acı çekmekten ve sonsuz yeniden doğmaktan kurtulmak" olmalıydı.

Buda öğretisi ise MÖ 563 yılında ortaya çıkmasından sonra 500 yıl boyunca Hindistan'da sınırlı kaldı. Ortaya atan kişi, Himalaya dağları eteklerinde küçük bir devletin hükümdarının oğlu olan Buda idi.[289] Bu inanışa göre bireyin amacı; "acıyı ve yeniden doğuş döngüsünü sona erdirmek" ve tam karşılığı, sönmek olan "Nirvana"ya ulaşmak olmalıydı. İnanışta esas; "derin düşünme, cinsel saflık, şiddete başvurmamak ve yoksulluktan oluşan hayatı benimsemek" olarak bilinen, Buda'nın hayat tarzını benimsemekti. Budacılıkta hem erkek, hem de kadın rahip vardı.

Budacılık daha sonra Orta Asya ve Çin'de bazı değişikliklere maruz kalarak buralara uyum sağladı. Taoculuk uyumluydu ve "meditasyon" gibi bazı öğretileri Çin inançlarıyla uyuşuyordu. MS 400 yılından başlayarak Çin, Budist bir devlet haline geldi ve Budizm'in Kore ve Japonya'ya yayılma merkezi oldu. Bu çok önemli bir kültürel etkileşimdi. MS 477 yılında Çin'de 6000 civarında manastır ve 77.000 keşiş varken, MS 534 yılında 30.000'den fazla manastır ve 2 milyon keşiş bulunuyordu. Zamanla manastırlar ekonomik ayrıcalıklar kazandılar ve kontrolü güçleşen kültürel ve sanatsal yaşam merkezlerine dönüştüler.

Daha sonra, bir prens olan "Mahavira" tarafından, sıkıntıları sona erdirecek yolları gösteren ancak fazla yayılamayan bir öğreti daha ortaya atıldı. Bu öğretide, tüm doğa kozmik insanın hayat bulmuş bir haliydi ve bu yüzden tüm varlıkların, karşı şiddet uygulamaması gerekiyordu. Bedensel zevklerden

[288] *Ana Britannica*, 30.cilt,s.68.

[289] Asıl ismi "Sidharta" olup, "Buda" olarak bilinmektedir. Buda "8 Yol" olarak bilinen ızdırabın evrenselliğini ve ona son vermenin yöntemlerini öğretti.

önemli ölçüde vazgeçen bu öğretiyi benimseyenler, tarım yapmayı dayanılmaz bulduğundan, ticarete yönelmişlerdi.

Hint yazısının ilk örnekleri ise yine MÖ 269 yılından günümüze ulaşmış kitabelerde görülmektedir. Hintli matematikçiler 1'den 9'a kadar olan sayılara ilaveten, sayıları ondalık hale getirmek için, "sıfır" sayısını da kullanmaya başlamışlardı.[290] Veremden söz eden en eski yazılı belge de MÖ 2000 yıllarına ait bir belgedir ve Hindistan'da bulunmuştur.[291]

Bu dönemde bahsedilmesi gereken başka bir devlet Finikelilerdir.[292] MÖ 1200'lü yıllarda Mısır ile Anadolu arasında kalan sahil şeridindeki kentler Asur'un yükselişiyle birlikte yeniden canlanmış ve bunun sonucunda Akdeniz çevresinde koloniler kurmak için uygun bir ortam oluşmuştu. Finikeliler, Akdeniz ve Ege çevresinde çoğunlukla zengin sahil kentlerinde kontrolü sağladılar ve küçük krallıklar şeklinde örgütlendiler (Akdeniz çevresinde Finike şehirlerini gösteren harita için Bkz. Ek-Harita:11). Başkentleri Orta Doğu'da bulunan Tsor'du. MÖ 900'lü yıllarda büyüme ve yayılmaları, maden ticareti nedeniyle artmaya başladı. Alfabe'yi Yunanlılara taşıyan ve okumayı öğretenler de bunlardı. Yunanlılar da zaten bu alfabeye "Finike Harfleri" adını vermişti. O alfabe daha sonra Akdeniz yöresine yayıldı. Afrika kıtasında yer alan Kartaca kenti de MÖ 814'te Finikeliler tarafından kuruldu. Bu kent daha sonra imparatorluk haline gelecek ve Roma'yı ele geçirmeye çalışacaktı.

Birçok şehir devleti kuran Finikelilerin kendi medeniyetleri ile ilgili bıraktıkları çok az kalıntı vardır. Ticaretle uğraşmaktan bunları yazmaya vakit bulamamışlardı. Finikeliler, İspanya'ya ve Cebelitarık Boğazı'nı aşarak daha güneydeki Afrika sahillerine dahi ulaştılar.

Her ne kadar Yunan ve Roma tarihçileri kabul etmese bile, Roma ve Yunan medeniyetlerini oldukça etkilediler.[293] Finikeliler, ortasında bir göbek bulunan hamam tası kullanırlardı. Bunun benzeri, hemen hemen hiç değişmeksizin 3000 yıl kullanıldı ve bugünkü Anadolu kültüründe de halen kullanılmaktadır. Romalılarda da, bu hamam tası aynı şekilde kullanılmıştı.[294] Finikelilerin kendilerine özgü bir alfabeleri vardı. Yunanistan'a birçok teknik yeniliğin yanında alfabeyi de, Finikeli kahraman "Kadmos" getirmişti.[295] Finikeli denizcilerin MÖ 596 –MÖ 593 yılları arasında Afrika çevresini dolaşmış olduklarına dair kanıtlar da vardır.

---

[290] Giddens,a.g.e.,s.21.

[291] Özbek, Metin. *Dünden Bugüne İnsan*, İmge Kitapevi, İstanbul, 2007.s.505.

[292] Başkaları Finike derken onlar kendilerini "Kenan" olarak isimlendirirlerdi. Başkentleri Tsor idi.

[293] Ponting,a.g.e.,s.187-194.

[294] Okur,a.g.e.,s.77.

[295] Altaş,a.g.e.,s.59.

Finikeliler, "diğerleri girmesin ve öğrenmesin" diye düşündüklerinden, deniz yolları ile ilgili bilgilerini sır gibi sakladılar ve bu sayede üstünlük kurdular. Ayrıca korku salmak için deniz canavarları hakkında asılsız hikâyeler uydurdular.[296] Daha sonra Avrupalı denizcileri etkileyen korkuların esas kaynağı da, muhtemel ki Finikelilerdi. Finikeliler zamanla zayıflamalarına rağmen, Asurlular, Finikelilerden gelir elde ettiklerinden, MÖ 800 yıllarına kadar bağımsız kalabildiler ve MÖ 568'de Babil İmparatorluğu tarafından görüntüde sona erdirildiler. Finikelilerden sonraki boşluktan ise Yunanlılar istifade etmişlerdir.

Finikeliler o kadar zengindiler ki, gemilerinin madeni bölümleri som gümüştendi. MÖ 700 yılında Ümit Burnu'nu dolaşmışlardı. Onlar aynı zamanda uygarlığı Avrupa'ya taşıdılar. Persler, Yunanlılarla yaptıkları savaşlarda Finike gemilerini kullanmıştır.

Tunç; bakır ve %5-25 oranında kalayın karışımından oluşuyordu. Karışımda kalay oranı arttıkça ergime noktası azalıyor ancak buna karşılık sertliği artıyordu. Tunç Çağı'nda, Hint-Avrupa dil grubuna dâhil iki atlı bozkır kavmi Asya'daki bozkırlardan Avrupa kıtasına yöneliyordu. Bunlar Kimmerler ve İskitler'di.[297] MÖ 750 civarında Kimmerler, Asurlularla birleşerek Urartu Krallığı'nı yıktı. İskitler'in üstünlüğü bozkıra özgü savaş tekniğine dayanıyordu. Bunlar çift kıvrımlı ve kirişli boynuzdan bir yay ile taştan, kemikten, tunç ve demirden üç köşeli uçları olan oklar kullanan hafif silahlı atlılardı. Asya'nın İskitler tarafından fethini izleyen dönemde bütün Ortadoğu'da savaş tekniğini belirleyen ordular kurulmuştur.[298]

İskitli kadınlar da savaşa katılıyor, hatta orduya bile komuta edebiliyorlardı. Yunan mitolojisinde geçen kadın savaşçılar (amazonlar) muhtemelen bunlardan esinlenmişti.[299] İskitli kadınlar savaşçı oldukları kadar temizliğe ve güzelliklerine de düşkündü. Servi, sedir gibi ağaçların parçalarını bir kabukta dövüp, bunları su ile karıştırıp, çam sakızı katarak vücutlarına sürerlerdi. Ertesi gün bunu kaldırdıklarında, altından pırıl pırıl ciltleri ortaya çıkardı.

Finikeliler zamanla Asur ve Babil egemenliğine girince, koloniler bağımsız olmaya başladı. Bunlardan en önemlisi Kartaca kentiydi ve Finikelilere, elde ettiği gelirin %10'unu vergi veriyorlardı. Gelişmenin zirvesinde nüfusu 75.000'in üzerine çıkmıştı. MÖ 600 yıllarından itibaren Güney İspanya ve Kuzey Afrika ile Sicilya adasının bir bölümü ve Sardinya'nın yönetimini ele geçirdiler. En önemli özelliklerinden birisi, ailelerde ilk çocuğun kurban edilme-

---

[296] *Dünya Tarihi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010.s.41.

[297] İskit ve Kelkitler'in Uygurların soyundan geldiği iddia edilir. Candan, Ergün. *Türklerin Kültür Kökenleri*, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul, 2011.s.522.

[298] Kinder Herman ve Werner Hilgemann. (1964), *Dünya Tarih Atlası*, Çev. Leyla Uslu, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2006.

[299] *Dünya Tarihi,a.g.e.*,s.47.

siydi. MÖ 400 ve MÖ 200 yılları arasında 20.000 kadar çocuk bu şekilde kurban edilmişti.

Finike ticaret kentleri yükselirken Suriye'nin güneyindeki sahillerde bazı küçük devletler ortaya çıkmıştı. Aslında önemsiz olan bu kentler, Eski Ahit'te geçtiği için bilinmektedir. Ancak bunların eski İsrail şehirleri olduğuna dair iddiaları destekleyecek bilimsel bir kanıt günümüze kadar bulunamamıştır. Efsaneye göre: Kâhinler Kral Hirodes'e, Yahudilerin kralı olacak bir çocuktan söz ettiler. Kral kendisine zarar vermesin diye doğacak tüm çocukların öldürülmesi emrini verdi. Bir melek Yusuf'a, çocuğu ve annesini ikinci bir emre kadar Mısır'a götürmesini söyledi. Böylece, Samilerden ayrılan ve "İbraniler" denilen bir kısım insan Sümer ırmağını bırakıp yola çıkıyordu. Yusuf'un oğulları ve sürüsüyle Mısır'a yerleşmesi muhtemelen MÖ 1800 ile 1600'lerde geçiyor. Hirodes öldükten sonra melek bir kez daha gözükerek eski yerlerine tekrar dönmesini söyledi.[300] Mısır'dan kaçan Musa ve Yahudilerin öyküsü de muhtemelen MÖ 1209'lu yıllara denk geliyor. İbrahim'den Davut'a kadar toplam 14 kuşak, Davut'un Babil'e sürgününe kadar 14 kuşak ve Babil sürgününden İsa'ya kadar 14 kuşak geçtiği söylenmektedir.[301]

İbrani de denilen bu halk tek tanrı inancına sahipti. Sünnet oluyorlardı. Anlatılara göre İbrahim peygamber bu halktandı. İbrahim oğlunu kurban edecekken Tanrı'nın emri ile son anda kurtulmuştu. Kurtulan, İshak peygamberdi. Sonra oğlu Yakup bunun yerini aldı. Yakup daha sonra "İsrail" ismini alacaktı. İbrahim, İshak, Yakup muhtemelen MÖ 1800'lü yıllarda yaşamışlardı. Yine muhtemelen MÖ 1600'lü yıllarda bir grup ile Mısır'a gitmişlerdi.[302]

Yakup'un 12 oğlu vardı. Yusuf bunların en küçüğüydü. Firavunun rüyasını yorumlayarak kıtlık olacağını bilmişti. Sonradan İbranilerin önderi olacak Musa, baskının arttığı bir dönemde Mısır'dan kaçmıştı ve inanışa göre denizi geçtikten sonra Sina Dağı'nda ona peygamberlik verilmişti. Ancak o dağa gidip döndüğünde, geride bıraktığı kabilesi ellerindekilerini eritip kendilerine tapacakları bir buzağı heykelini çoktan yapmıştı bile!

İbraniler, Finikelilerin ülkesine geldiklerinde, buralardaki insanlar İbranilere göre daha medeniydiler. Alfabeyle yazı yazıyorlar, güzel kaplarda, güzel yemekleri yiyorlardı. Demiri işlemeyi biliyor ve demirden aletler yapıyorlardı. İbraniler buraları yakıp yıkarak ele geçirdiler ve soylarını kuruttular. MÖ 1000 yılına gelinirken, Davut ve daha sonrasında Süleyman, İbranilerin başında Filistinlileri bozguna uğratıyor ve Kudüs'ü başkent yapıyordu. Bu dönem hem Mısır, hem de Mezopotamya'daki devletlerin zayıf düştüğü bir dönemdi ve

[300] *İncil*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 1995.s.7.
[301] *İncil*,a.g.e.,s.5.
[302] Davis,a.g.e.,s.31-47.

kuvvet boşluğu vardı. Davut ve Süleyman'dan sonra krallık parçalandı. Müteakiben kuzeyde İsrail, güneyde ise Yahuda isimli devletler kuruldu.

Bunlar belki demiri işleyemiyorlardı ama tanık oldukları olayları ve hikâyeleri çok iyi kaleme alabiliyorlardı. O tarihten sonra sürekli yazdılar. Mısırdan kaçışı, çölde yolculuğu, savaşları, kehanetleri, On Emiri, şiirleri ve öyküleri yazdılar. Diğer kavimlerin sahip olmadıkları bir yetenekleri vardı: Bellek. Kaydediyor ve bunları diğerleri gibi unutmuyorlardı. İsrail devleti MÖ 721 yılında Mezopotamya bölgesinden gelen Asurlular tarafından sonlandırıldı. Kabile diğer yerlere dağıldı ve yabancı kabileler içinde eridiler. Tarihte bu olaya "On Kayıp Kabile" olayı denildi. MÖ 586 yılında ise Babilliler, Yahuda Krallığı'nı ve Kudüs'ü ele geçirdi. Halk, Babil'e esir götürüldü. Persler Babil'i ele geçirince Yahudileri serbest bıraktı. Yahudiler tarafından Persler, kendilerini esaretten kurtaran halk olarak bilinir.[303] Kayıp 10 kabile ise hâlâ aranır. Bazı Yahudi bilim adamları bugün bile Amerika yerlilerinin bazı inançlarıyla kendi inanç benzerliklerini bulmaya ve bu suretle kayıp kabilelerden olduğunu ispata çalışır.

İsrail Devleti ortadan kalktıktan sonra Yahudiler artık Musa'ya inanan tek halk olarak kaldı. Bu şartlar altında asimile olmamaları mümkün değildi. Ancak bu noktada "Talmud Öğretisi" onlara yardım etti. Talmud Öğretisi; Yahudi ırkının birliğini sağlayan bağ idi ve bu öğretide Yahudilerin başka milletlere asimile olamayacağı bildiriliyordu.[304] Bu sayede binlerce yıl asimile olmadan bugünlere gelebildiler. Kutsal kitapları Tevrat'tı. Ancak Tevrat ilk gönderildiği orijinal halini zaman içinde muhafaza edememişti. Bugünkü Tevrat ise en az üç ayrı kitabın harman edildiği metinlerden oluşturulmuştu.[305]

Daha sonra; Romalılar, Yahudilerin bulunduğu toprakları kendisine bağladı. Yunanlılar gibi Romalılar da Yahudileri pek sevmiyorlardı. Yahudiler MÖ 70'den başlayarak birkaç kez ayaklandılar ancak Romalılar bunları her seferinde yenilgiye uğratarak onları Akdeniz'in dört bir yanına dağıttılar. Bu olaydan sonra varlıklarını diğer halkların arasında devam ettirseler de yaklaşık 2000 yıl Yahudilerin kendilerinin diyebileceği bir ülkeleri olmayacaktır.

MÖ 800'lerde Atlantik Okyanusu boyunca esen rüzgârlar nedeniyle kış yağışları artmış, Alp dağlarının kuzeyinde yaşayanlar bundan olumsuz olarak etkilenmişti. Bunun sonucu Kuzey ve Batı Avrupa'da nüfus azalmış, Akdeniz civarında ise artmıştır. Yine bu dönemdeki Sibirya'dan esen rüzgârlar havayı daha kuru ve serin yaptı. Çin'de ise taşkınlar azaldığından ırmaklar civarında tarım kolaylaştı, nüfus arttı.

---

[303] Okur,a.g.e.,s.26.
[304] Amstrong George. *Para İmparatorluğu,* Çev. Mert Akcanbaş, Destek Yayınları, İstanbul,2011.s.23.
[305] Sakioğlu, Mehmet. *Tevrat'ı kim Yazdı,* Ozan Yayıncılık, 2004.s.13.

MÖ 1000 yıllarında Batı Anadolu'da İzmir ve Didim arası kıyı şeridi ile yakın adalarda "İyonya" diye isimlendirilen bir bölge vardı. Burada İyonlar; 12 şehir devleti kurmuşlardı. Başkentleri yoktu. Bunların her biri kısa sürede gelişerek birer uygarlık merkezi haline geldi. Foça, Efes, İzmir, Selçuk, Milet, Priene gibi şehirler bunların arasındaydı. Ayrıca; Amasra, Sinop, Trabzon, Batum yanında; Napoli, Marsilya ve Nis gibi kentler de ilk defa onlar tarafından kolonize edilmişti. 5. yüzyılda Atina ve daha sonra Roma uygarlıklarının doğmasında Finikeliler ile beraber en önemli rol bunlara aitti. Mimarileriyle, heykelleriyle, güzel sanatlarıyla ve kültürleriyle zamanın zirvesindeydiler. Bağımsız kentler halinde tertiplenmeleri özgür düşünce geleneğinin gelişmesine önderlik etmişti. Dünyadaki ilk gerçek demokrasi ve seçim sistemi de buralarda gelişmişti. Burada gölgesini ölçerek piramidin yüksekliğini hesaplayan, yıl ve mevsim uzunluğunu bulan, kilit ve anahtarı keşfeden, atom sözcüğünü ilk kullanan, ilk astronom, dünyanın yuvarlak olduğunu ilk defa ortaya atan bilim adamları yetişiyordu. Thales'in öğrencisi Anaksimandros, resmi kayıtlar ve kutsal metinler dışında dünyada ilk kez bağımsız kitap yazan kişiydi.

Milet'li Hekataios ise eleştirel tarih alanında ilk eserleri vermiş ve ilk dünya haritasını yayımlamıştı. Samos'lu Pythagoras ise günümüzdeki Doğu ve Batı müziğinin temelini oluşturan ses dizelerini tanımlamıştı. Yunanlı olarak bilinen Homeros ise aslen İzmirliydi. "Tarihin Babası" unvanlı Heredot bile İyonyalıydı. İyonyalılar Finike alfabesini geliştirip Ege'ye yaymışlardı. Yunan alfabesi de bu şekilde oluşmuştu. Düşünce bakımından gelişmiş olan Anadolu'daki bu İyonya Medeniyeti, MÖ 4. yüzyıla gelindiğinde bu üstün özelliklerini Ege'nin öbür tarafına kaptırmıştır.[306] Milet'li Anaksagoras İyonların felsefesini ve kültürünü Atina'ya taşıyarak Eflatun ve Aristo'ya ilham vermiştir.

MÖ 900'lerde Ege, 300 yıllık bir karanlık çağdan çıktığında, hâlâ ekonomik ve kültürel olarak çevresindeki daha gelişmiş alanlara bağımlı durumdaydı ve öyle de kalacaktı. Yunan ve Ege kültürünün temeli orijinal olarak civar medeniyetlerden gelmişti.[307] Gerçekte de bütün dünyanın Yunan Uygarlığı olarak bildiği şeylerin çoğu kent devletleri ve Finikeliler tarafından başlatılmış ticari faaliyetlerin bir devamıydı. Bu kültür özellikle Anadolu ve Güneybatı Asya'daki kültürlerin izlerini taşıyordu ve onlarla kurulan ilişkiler sonucu geliştirilmişti.[308] Çanak ve çömleklerde kullanılan lotus çiçekleri, palmiyeler, hayat ağacı figürleri ağırlıklı olarak Asya'dan etkilenmişti. Yunan tanrılarının genel sistematiği dahi Güneybatı Asya mitine dayanıyordu. Yunan alfabesinde kullanılan harfler Finikelilere ait nesnelerdi ve onlardan uyarlanmıştı. Dizilişleri

[306] Sander, Oral. *Siyasi Tarih*, İmge Kitapevi, İstanbul, 2003.s.38.
[307] Lucas, S. Henry. *A Short History of Civilization*, MCGraw-Hill Book Company, New York, 1953.s.131.
[308] Ponting,a.g.e.,s.197-203.

ve anlamları Finikelilerin alfabesi ile aynıydı. Bunlar Anadolu'da Yunan Uygarlığı'ndan önce var olmuş İyon Uygarlığı içinde gelişmiş ve Yunanistan'a aktarılmıştı. Yunancadaki; çanak, çömlek, balıkçılık, denizcilik, giyim kuşama ilişkin terimler ise Orta Doğu'dan gelmişti. Homeros'un hikâyelerinin dahi eski zaman hikâyelerinin tekrar anlatımı olduğu söyleniyordu.[309] Yunalıların bütün mitlerinin kökeni MÖ 2000 ile MÖ 1000 yılları arasındaki Girit medeniyetine ait olanlardı. Arkeologlar bu mitlerin karanlıklarından yeni şehirler ve yeni kahramanlıklar ortaya çıkardılar. Efsane siteleriyle kişileri, gerçek siteler ve kişiler durumuna dönüştürdüler.[310] Bunların Yunanlılara mal edilmesinin nedeni Batı'nın, medeniyet tarihi köklerini daha gerilere götürme güdüsü yanında, Yunanistan'da MÖ 776'dan itibaren kayıt tutmanın yaygınlaşmasıdır. Kayıt bir belge olduğundan, kayıt tutanlar tıpkı Yahudiler ve Yunanlılar gibi kendi öğretilerini gelecek kuşaklara daha iyi aktarabiliyorlardı. Dahası kayıt tutanlar bu kayıtları tutmayanların medeniyetini de sahiplenebiliyordu.

Bazı yazarlara göre ise, Yunanlılar Doğu'nun efsanelere dayanan yanlışlıklarını atmış ve evreni yöneten yasaların ancak akıl yoluyla bulunabileceğini göstermişlerdi. Yunanlılar bu bilgileri Romalılara bırakmış ve bunlarla Hıristiyanlığın sentezi oluşmuştur.[311]

Aslında Paleolitik Çağ'da Yunanistan'da insan yaşamadığı sanılmaktadır. Sonraki Neolitik Çağ'da Asya'dan gelen insanlar buralara yerleşmişti. Bu yaklaşık MÖ 3000 yıllarıdır. Sonra Tuna ve diğer uygarlıklar gelmiştir. MÖ 1900'lü yıllarda dahi ortaya çıkan yeni ulusta Yunan izi yoktur. Bu Bronz Çağı'nın başlangıcı dönemidir. MÖ 1600 yıllarında ise başka bir göç dalgası bölgeye girer. Bu göçmenler Homeros'un destanlarında bahsettiği Yunanlılardan başkası değildir.[312]

Yunanlıların diğer medeniyetlerden etkilendiği düşüncesi bu medeniyetin önemsiz olduğu düşüncesini ortaya atmak olarak anlaşılmamalıdır. Burada ortaya konulmak istenen, sadece tarihi gerçeklerin ortaya çıkarılması ve taraflı olarak bazı medeniyetlerin öne çıkarılma yanlışlığını vurgulamaktır. Şüphesiz Yunanlılar da, daha önce etkilendiği medeni dünyaya katkı yaptılar.

Yunan Uygarlığı'nın başlangıcı, MÖ 6 ve 7. yüzyıllarda Anadolu'nun Ege kıyılarında gelişmiştir. Yine Anadolu'nun İyon şehirlerinde yaşayanların bilimi icat etmesi önemliydi. Ancak daha sonra propaganda, özgüven ve büyük yazarlar sayesinde bu medeniyetin Atinalılara mal edildiği görülür. Aslında bu birliktelik uzun sürmemiştir. Zaten Perslerle yapılan savaşlarda bile Yunan şehirlerinin kendi aralarında mücadeleleri vardı ve Atinalıların uyanıklık ede-

[309] Lucas,a.g.e.,s.133.
[310] Lissner,a.g.e.,s.338.
[311] Lissner,a.g.e.,s.343.
[312] Lissner,a.g.e.,s.336.

rek sahip çıktıkları şehir medeniyetleri zaten çok önceden Anadolu'da oluşmuştu. Atinalıların onlara verebileceği bir şey de yoktu. Gerçekte çoğu Yunanlı, gelenekler, akıl dışı düşünce ve batıl inançlardan oluşan bir yapı içinde yaşayıp gidiyordu. Yunan düşüncesi denilen şey yekpare bir yapı olmayıp, Anadolu başta olmak üzere diğer kültürlerle gelişmiş ve etkisi 3-4 yüzyıla yayılan ve tarihsel devamlılığı olan bir olguydu. Gerçekte Asyalı medeniyetler dünyayı Yunanlılardan daha farklı ve daha bağımsız şekilde araştırmışlardı.[313]

Bilinen ilk olimpiyatlar MÖ 776 yılında yapılmıştır.[314] Yunanistan'da edebiyata dair ilk örnekler ise Pers tehlikesinin ortadan kalktığı MÖ 500'den sonra görülmeye başlamış ve bundan sonra Plato ve Aristoteles gibi düşün adamları ortaya çıkmıştır. Bunlarda önemlidir ve ortak kültürün gelişimine önemli katkılar sağlamıştır.

Dünya tarihi incelendiğinde şüphesiz, felsefi anlamdaki en büyük gelişmelerin MÖ 600-400 yılları arasında gerçekleştiğine şahit oluruz. Dünya, hiçbir zaman bu dönemde olduğu kadar çok sayıda yazar, din kurucusu ve felsefeci çıkarmamıştı. Çinli Konfüçyüs ve Lao-Tse yanında, Atina da altın çağlarını MÖ 480-430 yılları arasında yaşadı.[315]

Bir bakıma kültürün temeli Anadolu'dan geldiğinden ve araştırılmadan hepsi Yunan kültürüne dâhil edildiğinden Anadolu ve Atina kültürleri bir aşamada birbirine karışır. Bu bakımdan Yunan ve Anadolu kültürünün benzer özellikleri fazladır. Bu dönemin düşün adamları için de aynıdır. Bilinen ilk filozof Anadolu'da yaşamış Thales'ti. Piramitlerin boyunu gölgesine eşitken hesaplamış, MÖ 585 yılında ise Güneş tutulmasını önceden saptamıştır. Bundan sonra yaşamış Herakleitos: "Aynı nehre iki kez giremezsin." derken, MÖ 400 yıllarında öğrencisi Kratylos: "Aynı nehre bir kez bile giremezsin." diyerek konuyu geliştirmiştir. Yine MÖ 490 ile 430 yılları arasında yaşamış Empedokles: "Dünya; hava, toprak, ateş ve sudan meydana gelir." ve "Doğada sevgi ve çatışma olmak üzere iki farklı güç vardır. Sevgi bağlar, çatışma ayırır." derken, MÖ 500-428 yılları arasında yaşayan Anaksagoros: "Her şeyde bir başka şeyden bir parça vardır. Her şey sonsuz sayıda küçük şeyden oluşur." demiştir. MÖ 470-399 yılları arasında yaşayan Sokrates tek kelime yazmamıştır. O kimseye bir şey öğretmez, aksine onlardan bir şeyler öğrenirdi. Bir şey bilmiyormuş gibi konuşur ve sadece sorular sorarak karşı tarafa doğruyu buldururdu. Ona göre, bilgi insanın içindeydi ve bilge insan kötü olamazdı. O dönemlerde bilgi önemliydi.

---

[313] Roberts,a.g.e.,s.56-59.

[314] Boray, Ferit Erden. *Bilinmeyen Tarih ve Türkler*, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2005.s.30.

[315] Lissner,a.g.e.,128,129.

Sokrates'ten birkaç asır sonra yaşamış ve onunla aynı fikirde olan Romalı filozof Çiçero, Roma'nın neden battığını soranlara şöyle diyordu: "Çok konuşuyorlardı, ama bilgisizdiler." Çiçero MÖ 106 yılında doğmuştu ve konuşmaları senatoda ilgiyle dinleniyordu.[316]

Platon, Sokrates'in öğrencisiydi. "Duyularımızla kesin olmayan sonuçlara, aklımızla ise kesin bilgilere ulaşırız. Okul insana arzunun nasıl denetleneceğini öğretir, ondan sonra cesaret gelişir ve en sonunda insanlar akılları ile bilgeliğe ulaşan yolu bulur." diyordu. Ona göre, iyi bir devlet yaratmanın yolu mantıkla yönetilmesiydi.

Aristo ise (MÖ 384-322) Platon okulunda öğrencilik yapmıştı. Ona göre bu dünyada; arzu ve isteklerin olduğu bir hayat, özgür ve sorumlu bir vatandaş olarak bir hayat ve son olarak araştırmacı ve filozof olarak bir hayat olmak üzere üç tür hayat vardı. Gerçek mutluluk için bunların üçünün bir arada olması gerekiyordu. Aristo, dünyanın hareketsiz olduğunu, güneş, ay ve gezegenlerin dünyanın etrafında döndüğünü düşünüyordu. Yine bu dönemde yaşamış filozof Antisthenes ise, "Gerçek mutluluğa ulaşmak için geçici şeylere bağımlılıktan kurtulmak gerekir." görüşünü savunuyordu.[317]

Arşimet, suyun kaldırma kuvvetini keşfetmişti sonra da, diğer kullanışlı bazı icatları. İcadı olan "mancınık" Romalıları bezdirmişti. MÖ 212'de Romalılarla yapılan savaşta mancınıklar, Romalı askerlerin üzerine devasa taşlar savururken, yine onun icadı olan vinçler Roma gemilerini suda yakalayıp silkelemekteydi. Aylar süren kuşatma sonrası Arşimet masanın üzerinde kumlarla şekiller çizerken bir Romalı asker onu götürmek için geldi. Arşimet, "dokunma!" diye bağırdı ve bir kılıç darbesiyle orada can verdi.[318] Arşimet kendini bilime adamıştı ve dünyayı yerinden oynatabilirdi ancak cahil Romalı asker için bu bir şey ifade etmiyordu.

Bu dönemde diğer ülkelere gidenler tıpkı Finikeliler gibi; "Libya'da kara insanlar yaşar. Konuşmaları yarasa çığlığına benzer. Libya'daki Atlas Dağı yüksek mi yüksek, gökyüzüne yükseliyor. Bu dağ olmasa gökler çoktan çökerdi. Libya ötesinde köpek kafalı insanlar yaşar. Kuzeyde ise keçi ayaklı, tek gözlü insanlar yaşar. "[319] gibi korkunç hikâyeler anlatıyordu ve uydurma bile olsa Heredot bunları yazıyordu.

Yunanistan her ne kadar "demokrasi" olarak nitelense de gerçekte tam bir demokrasi olmaktan uzak bir yönetim anlayışına sahipti. Örneğin; Atina'da vatandaşların çoğu meclise katılamıyordu. Meclise katılım için ödeme yapılması gerekiyordu ve meclisin bulunduğu yere vatandaşların ancak 1/5'i sığdı-

---

[316] Lucas,a.g.e.,s.205.

[317] Gaarder, Jostain. *Sofi'nin Dünyası*, Çev. Gülay Kutal, Pan Yayıncılık, 17.Basım, 2007.

[318] Çimen, Ali. *Tarihi Değiştiren Bilginler*, Timas Yayınları, İstanbul, 2012.s.39.

[319] İlin ve Segal,a.g.e.,s.184-185.

ğından, kararlar az sayıda kişi tarafından alınıyordu. Kaldı ki ne görüşüleceğine karar vermek, 500'ler meclisi denilen bir kurulun elindeydi ve kararlarda hitap yeteneğine sahip, küçük bir elit grup her zaman etkili oluyordu. Hatta bir süre sonra oy kullanmak için mülkiyet belgesi zorunlu oldu ve vatandaşların 2/3'si oy kullanamadı. Öte yandan Atina, dünyada daha sonra var olacak köle toplumlarının ilkiydi. Yaklaşık 100.000 köle nüfusun 1/3'ini oluşturuyordu. Daha önce bazı devletlerde de köle vardı ama nüfusa oranı bu derece yüksek değildi. Köleler köle ticareti sayesinde çoğunlukla Karadeniz Bölgesi'nden geliyordu ve başta gümüş madenleri olmak üzere toplumun her alanında kullanılıyordu. Kendilerinin üstün olduğuna inanan Yunanlılar için bu sistem memnuniyet vericiydi. Aristo gibi bazı düşünürler de bunu destekliyordu.

Tarım toplumuna geçildiği dönemde kadınlar toplum içinde saygınlığını koruyordu. Mısırlılarda çarşıya kadın çıkar, alışverişini kendi yapar, erkekler ise evde bez dokurlardı. Ancak tarıma geçiş ve fiziki gücü olan erkeğin üretim fazlasını eline geçirmesiyle, o zamana kadar korkulan ve saygı duyulan kadının rolü giderek geriye gitti. Bütün güç erkeğin elindeydi ve artık kadının yazgısı erkek tarafından belirlenecekti.

Yunanlılarda kadına pek önem verilmezdi. Yunanistan'da Hesiodos'un eserindeki Pandora Mitolojisi, kadını erkeklerin baş belası olarak gösteriyordu.[320] Buna göre; kadınlar geldikten sonra insanların hayatı acılar ve kötülükler içinde geçmeye başlamıştı. Yine Yunanlı şair Simonides[321] bir şiirinde; pis kadınların domuzdan, zeki kadınların tilkiden, meraklı kadınların köpeklerden, diğerlerinin huylarına göre değişik hayvanlardan geldiğini söylüyordu. Ona göre sadece arı soyundan gelen kadınlar iyiydi. Homeros zamanında bile kadınlar parayla alınıp satılırdı. Daha sonra fiyatlar arttığından bu sefer kız babası erkeğe "drahoma" denilen bir para vermeye başladı. Erkeğin bağımsızlığı arttıkça, kadının bağımsızlığı azalıyordu. Yunanlılar için aşk bir hastalıktı, öyle olmasa bile en azından dengesizlikti. Aşk, ruhla beden arasındaki dengeyi bozuyor ve zihinsel etkinliği azaltıyordu. Ancak iş, şehvet konusuna gelince bu hiç umursanmıyordu.[322]

MÖ 500 yıllarında Atina'da, doğum yapılan evin kapısına erkek ise zeytin dalı, kız ise yün asılırdı. Kız çocuğunun yaşamasına baba izin verirdi ve on gün içinde ölmesine karar verme hakkı vardı.[323] MÖ 354 yılında Ege Denizi'nde Halikarnas'ta bir kadın, kocası için olağanüstü bir mezar yaptırdı. An-

[320] MÖ 700'lü yıllarda yaşamıştır.
[321] MÖ 558 yılında.
[322] Lissner,a.g.e.,s.379.
[323] Tokalak, İsmail. *Bizans-Osmanlı Sentezi*, Gülerboy Yayıncılık, İstanbul, Eylül 2010.s.554,555.

cak ölüsü oraya konulmadı. Dul kadın ölüsünü yaktırdı ve küllerini karıştırdığı şarabı, "kocası kendi içine gömülsün" diye içti.[324]

MÖ 500'de dünya nüfusu 100 milyona ulaşmıştı. Bu dönemde Çin 30 milyon, Hindistan 25 milyon, Yunanistan 3 milyon nüfusa sahipti. Büyük kentlerden; Babil 250.000, Atina 150.000 ve Kartaca 50.000 nüfusa sahipti.

Ege'de yer alan küçük devletler içinde en güçlüsü "Sparta" olarak biliniyordu. MÖ 800'lü yıllarda kurulmuş ve MÖ 400'lerde Makedonya'nın yükselişine kadar egemen olmuş küçük bir krallıktı (Sparta'nın bulunduğu bölge için Bkz. Ek-Harita:12).

Sparta Krallığı'nda askerlik öncelikliydi. Devletin ayakta kalması için, zayıf olan erkek bebekler ölüme terk ediliyor ve kalanlar 7 yaşından itibaren katı bir askeri eğitime tabi tutuluyordu. Çocuklar 7 yaşına kadar yabancı kadınlar tarafından yetiştiriliyor, korkmasına, yiyecek seçmesine, mızmızlık yapmasına kesinlikle izin verilmiyordu. 7 yaşından itibaren çocuğu devlet teslim alıyor ve korkusuz bir savaşçı olması için ne lazımsa yapıyordu.[325]

Spartalılar için asıl sorun; 25.000 kişilik bir nüfusla, kendilerinden 20 kat daha fazla bir bölgeyi yönetmekti. Ele geçirilen yerlerin halklarını hiçbir siyasal hak vermeden serbest bırakıyor veya köle olarak kullanıyorlardı. 12 yaşından sonra erkek çocuklar askeri bir kampa alınıyorlar, okumayı, bedenlerini geliştirmeyi ve savaşmayı öğreniyorlardı. Kimin daha iyi dayanacağını göstermek için çocuklar kırbaçlanıyordu.

Sparta'lı Lykurgos; insanları nasıl eğitirsen, öyle olacaklarını göstermek ister. İki kardeş köpek alır ve birini mutfakta, diğerini kırlarda büyütür. Bir gün köpekleri çarşının ortasına getirip karşılarına, bir yemek ve bir tavşan bırakır. Kardeş olmalarına rağmen köpeklerden birisi yemeğe koşarken, diğeri tavşanı kovalamaya başlar.[326]

Sparta'da herkes savaşçıydı ve savaştan kaçmak veya kalkanını yere düşürmek utanç verici bir olaydı. Anneler çocuklarını: "Ya kalkanınla ya da onun üzerinde geri dön." diye savaşa gönderirdi. Kadınlar da askeri eğitim alıyordu. Erkekler kurnazlıkları gelişsin diye eşlerini sadece geceleri, o da gizlice görebiliyorlardı.[327] Spartalıların evlilik kurumuna bakış açıları değişikti ve evlilikte toplum menfaatlerini ön planda tutmak gibi bir gelenek geliştirilmişti. Az olan nüfusu artırmak ve sağlıklı savaşçılar yetiştirmek maksadıyla yaşlı vatandaşlar genç olan eşlerini, daha genç ve güçlü erkeklerle paylaşıyor ve bunu bir erdem olarak kabul ediyorlardı. Doğan çocuklar yaşlı erkek tarafından öz evlat olarak kabul ediliyor ve eğitimi ile bizzat ilgileniliyordu. Bazen iki savaşçı eşlerini

---

[324] Lissner,a.g.e.,s.137,138.
[325] Kaya,a.g.e.,s.21.
[326] Boetie, la de Etienne. *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, İmge Kitapevi, 1995.s.38.
[327] Davis,a.g.e.,s.52-54.

paylaşıyor ve doğan çocuklar ortak evlat olarak kabul ediliyordu. Doğan çocuklar, "Ben şu ve şu savaşçıların oğluyum" diye iki babaya sahip olmaktan gurur duyardı. Kıskançlık çirkin ve kabul edilemez bir davranıştı. Bir Spartalı'ya ihanetin ne olduğu sorulduğunda, olmayan bir şey için söyleyecek sözleri olmadığını söylüyorlardı. Çünkü diğer toplumlar için ihanet kabul edilen şeyler onlarca sıradan ve toplumca kabul edilen bir davranış biçimiydi.[328]

Spartalılara göre hayatta kalmak için yapılan hırsızlık suç değildi. Yakalandıklarında ise hırsızlık yaptığı için değil beceriksiz olup yakalandığı için şiddetli bir şekilde cezalandırılıyorlardı. Spartalılar mezar taşlarına isim yazmazlardı. Sadece savaşta ölen erkekler ile doğumda ölenlerin isimleri mezar taşlarına kazınırdı. Erkekler, ancak savaşa giderken koku sürerler, savaşa giderken banyo yaparlar ve sadece savaşa giderken güzel yemek yerlerdi.[329] Spartalılar'da temizliğe pek önem verilmezdi. Bir Spartalı ancak savaşa giderken ve savaştan geldiğinde, o da süngerle temizlenirdi.

Sparta, 5. yüzyılın sonunda Atina'yı ezici bir yenilgiye uğrattı. Ancak Spartalıların müdahale yetenekleri sınırlıydı ve ordularının büyük bir bölümünü savunma için kendi topraklarında tutmak zorundaydılar.

Persler MÖ 512 yılında Avrupa'yı işgale başladılar ve Kuzey Yunanistan'ı işgal ettiler.[330] O dönem incelendiğinde olaylar şu şekilde gelişmişti. Ege denizinin Asya tarafında Batı Anadolu'da İyonlar Perslere karşı mücadele ediyorlardı ve MÖ 499 yılında Perslere karşı ayaklandı. Yunanlılar İyonlara yardım etti ama Persler kontrolü sağladı. Pers imparatoru Dareion, Yunanlıların bu yardımına sinirlenip Yunanlılara saldırdı ancak 300 gemilik filosu çıkan fırtınada battı. 490 yılında tekrar saldırdılar ve Atina'nın yakınına kadar geldiler. Burada bir kez daha bozguna uğrayan Persler geri döndüler. Persler yılmadı ve on yıl sonra muazzam bir donanma ile tekrar saldırdılar. Dar bir geçitte savaşırken, Yunanlılardan birisi geçidin diğer ucuna giden yolu Perslere gösterdi. Yunanlılar 300 Spartalıyı bırakarak geri çekildiler. Spartalı Leonidas ve Askerleri, tamamı ölmesine rağmen, sırf Atinalılar "Selamis Çarpışması"nı kazansın diye, Termopil geçidinde Perslere direndiler. Bu geçidi koruyan zayıf bir ordu, kolayca çevrildiğinden geçidi bırakmıştı. Leonidas ve 300 Spartalı gönüllü olarak orada kalmıştı. Lykurgos kanunlarının onlara bu ödevi verdiği söylenir. Ancak bu kanunlar sadece kaçmayı yasaklıyordu, fakat çekilmek yasak değildi.[331] MÖ 480 yıllarındaki İranlı Perslerin (Ahameniş) saldırılarına direnişi Spartalılar yönetmesine rağmen, daha sonra Atinalılar kendilerinin elde ettiği başarılar etrafında hikâyeler yaratmış ve kendilerini ön plana çıkar-

[328] Kaya, Önder. *Avrupa Tarihi*, Timas Yayınları, İstanbul, 2013.s.24,25.
[329] Kaya,a.g.e.,s.22,23.
[330] *Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.s.16.
[331] Condorcet, de Marquis. *İnsan Zekâsının Tarihsel Gelişimi*, Çev. Mahmut Özgül, Sayfa Yayınları, İstanbul, 2011.s.167.

mışlardır. "Biz Atinalılar" diyorlardı. "Maraton'da Perslerle tek başımıza savaştık."[332] Herodotos, MÖ 480 yılında Salamin Savaşı'nda Zurksez'in ordusu ve filosunun durumunu görünce gözyaşları içinde: "İnsan yaşamının kısalığı beni üzüyor. Yüzyıl sonra şu insanların hiçbiri yaşamayacak." dediğini yazar.

Persler kara savaşlarını kazanmıştır. Hatta Atina'ya girerek kenti yağmalamıştır. Ancak Atinalıların donanması hâlâ duruyordu ve Pers donanmasını Atina yakınlarında bir körfeze çekip büyük bir bölümünü batırmayı başardılar. Buradaki dar bir alanda Pers gemileri manevra yapamamıştır. Bundan sonra, bir daha Perslerin saldırmaması için, Atina, Adalar ve Batı Anadolu'yu içine alan bir birlik oluşturuldu. Ancak bu birliğe kısa sürede Atina egemen oldu ve diğerlerine sormadan bağımsız bir dış politika izlemeye başladı. Sonuçta bu birlik adeta bir Atina İmparatorluğu'na dönüştü.[333] Dünya politikasının bir başka biçimi; görece bir bütünlük içinde olan ancak bir üst yönetimi bulunmayan devletlerden meydana gelen anarşik devlet sistemleridir. Eski Yunan şehir devletleri bu statüde devletlerdi.[334] John Locke ortak bir hükümdar olmasa da insanların bağlar kurup sözleşmeler yapabildiği, dolayısıyla anarşinin o kadar da tehdit edici olmadığını ileri sürmüştü.[335]

Hoşlarına gitmesede pek çok Yunanlının, para karşılığı Pers ordusunda yine kendilerine karşı savaşması bir Yunan geleneğiydi. Ancak yine de maksatlı olarak Perslerle yapılan savaşlar, Aristo'nun Troya savaşını Avrupa ve Asya arasında bir çatışma olarak göstermesi gibi, sürekli olarak bir Doğu ve Batı mücadelesi gibi gösterilmek istenmiştir.[336] Homeros Destanında da, Akalar'ın Truva'yı 10 yıllık bir kuşatma sonucunda "Truva Atı" hilesi ile ele geçirdiğinden bahsedilir. Aslında Homeros MÖ 1184 yılında Truva'nın ele geçirilişinindeki Yunanlıların rolünü aşırı abartmış ve övmüştür.[337] Batılı tarihçiler, 1453 yılında İstanbul'u ele geçiren Sultan Mehmet'in: " Truva'nın öcünü aldık" dediğini söylerler. Aynı söz 1922 yılında Yunan ordusunu Dumlupınar'da bozguna uğratan Türklerin lideri Atatürk için de söylenilir.[338]

Homeros aslen Anadolu kökenli bir İzmirlidir. Bu yüzden Truvalılara hayrandı. Ona göre Truvalılar; temizliğe önem veren bir halktı ve birçok bakımdan Yunanlılardan üstündü. [339] Yoldan gelen misafirlerin ayakları ibrik ve leğenle yıkanır, onlara temiz elbiseler verilirdi. Kadınları çok bakımlıydı ve ayrı banyoları vardı. Romalılar da Truva bölgesine önem verirlerdi. İmparator Sezar ve

[332] Lissner,a.g.e.,s.342.
[333] Davis, a.g.e. s.56-68.
[334] Nye, S. Joseph ve Welch A. David, a.g.e.s.4.
[335] Nye, S. Joseph ve Welch A. David, a.g.e.s.6.
[336] Roberts,a.g.e.,s.56.
[337] Lessner,a.g.e.,s.330.
[338] Boray,a.g.e.,s.48.
[339] Homeros. *İyada*, Azra Erhat, A. Kadir, Can Yayınları, 18.Basım, 2004.s.55.

Augustus başta olmak üzere birçok ileri gelen Romalı bu şehri ziyaret etmiştir.[340] Bizans İmparatoru Konstantin bile başkent olarak Truva'yı düşünmüş, ancak son anda bunun yerine 11 Mayıs 330 tarihinde İstanbul'u tercih etmişti.

Kızılırmak'a Yunanlılar, "tuz ırmağı" manasına gelen "Halys" diyorlardı. Ünlü Lidya Kralı Krezüs'e bir kâhin: "Eğer bu ırmağın öbür tarafına geçersen, büyük bir imparatorluğu yok edeceksin." kehanetinde bulunmuştu. Ancak Krezüs bu ırmağı geçmeye çalıştığında tam tersi olmuş ve MÖ 6. yüzyılda kendi krallığını kaybetmişti. Aynı hatayı I. Dünya Savaşı bittikten sonra fırsattan istifade ile Anadolu'yu ele geçirmeye çalışan Yunanlılar tekrar yapacak, ancak 1922 yılında, tarihi iyi bilmemelerinin sonucunu neredeyse ordularının tamamını aynı topraklarda bırakmak zorunda kalarak göreceklerdi.[341]

Atinalı istilacılar yenilgiye uğratmıştı ancak Perslerden gelen paranın yardımıyla Spartalılar, MÖ 404 yılında denizden Atina'nın Pire limanına ele geçirdiler. Bu zafer Sparta'yı en güçlü kent devleti yaptı ama Batı Anadolu'daki İyon kentlerini, sağlanan desteğin karşılığı Perslere vermişlerdi. Spartalılar Atinalıları hiç sevmezdi ve bu yüzden Sparta ve Atina arasında mücadele sürekli devam etti. Bu yüzden Atina ve Sparta arasındaki bu mücadele bugünkü Arap-İsrail çatışmalarına benzetilir.[342] Spartalılar, 30 yıl kadar diğer kentleri acımasızca yönetti ancak gerçekte sistemleri rüşvet ve yolsuzluk nedeniyle çökmeye başlamıştı. Böyle bir ortamda kendini toparlayan Atina, MÖ 371 yılında Spartalıları yenilgiye uğratmayı başardı. MÖ 369 yılında ise Atina tarafından istila edildiklerinde, Spartalıların varlıkları son buldu. Boşluklar sonunda güçlü devletler doğar. 431 yılında başlayan ve 27 yıl süren Atina-Sparta mücadelesi bölgeyi parçalı ve dağınık bırakmış, bu ortam İskender için uygun ortam hazırlamıştı. Atina boşluğundan İskender, onun boşluğundan ise Roma yararlanmıştır.

Bu dönemde vurgulanması gereken devletlerden birisi de Makedonya'dır. MÖ 300'lerin ortasında daha kuzeydeki bir krallık olan Makedonya iyi eğitilmiş ordusuyla gelişmeye başlamıştı. MÖ 359 yılında Makedonlar ortaya çıktı. Ege şehir devletleri kendi aralarında yaptığı savaşlardan yıpranmıştı ve Perslerde iç ayaklanmalarla uğraşıyordu. Ayrıca Makedonya'nın altın bakımından zengin olması güçlü bir ordu kurmalarını kolaylaştırdı.[343]

MÖ 338 yılında İskender, Atinalılar ve destekçilerini yenilgiye uğratarak varlıklarına son veriyordu. MÖ 336'da Kral Philippos'un öldürülmesinin ardından iktidara gelen oğlu İskender, Yunanistan'ı denetim altılan almış ve daha sonra Anadolu'daki kentleri Perslerden (Ahameniş) almıştır. Aslında

[340] Brandau, Birgit, Schichert Harmut. *Hititler*, Arkadaş Kitapevi, Çev. Nazife Mertoğlu, Ankara, Temmuz 2011.s.334.
[341] Brandou, Birgit.a.g.e.,s.16.
[342] Nye, S. Joseph ve Welch A. David, a.g.e.,s.2.
[343] Roberts,a.g.e.,s.70.

hiçbir şey değişmemiş bu kentler vergilerini İranlılar yerine Makedonlara vermeye başlamıştır. Büyük İskender'in yayılması ile Roma'nın yayılması birbirine benziyordu.[344] Yunan Medeniyetindeki adaletsizliği Büyük İskender kırmış ve Doğu ve Batı'yı eşit biçimde birleştirmek istemişti.[345]

22 yaşındaki İskender önderliğinde; Makedonlar, 35.000 kişilik bir orduyla Asya'ya geçmiş, MÖ 333 yılında Ahameniş (Pers) İmparatorluğu'nun önemli eyaletleri alınmış, 331'de Mısır fethedilerek İskenderiye kurulmuş, yine aynı yıl Ahameniş'ler (Persler) ortadan kaldırılarak başkentlerine girilmiştir. Bundan sonra güç zehirlenmesi altında megolaman eğilimleri artan İskender paranoyalara inanmaya başlamış ve seferini 30.000 askerle Hindistan'a kadar uzatmıştır. Dünyanın sonuna ulaştığı düşüncesi ise biraz abartıdır, çünkü buralar zaten 200 yıldır İranlılar tarafından ele geçirilmiş bölgelerdi. İskender, Hindistan ve Çin hakkında bir şey bilmiyordu ve fetih sadece askerin geçtiği yerlerle sınırlıydı. Memleketlerinden 5000 kilometre'den fazla uzaklaşan askerleri daha fazla ileri gitmeyeceklerini söylediler boyun eğen İskender bitkin bir halde İran'a geri döndü. Burada, kendisi ile birlikte savaşacak, 30.000 Persliden oluşan bir kuvvet oluşturdu. Halkları birleştirmek için askerlerinden 10.000'ini Asyalı kadınlarla evlendirdi. Aşırı içki ve yaralar yüzünden ateşli bir hastalığa yakalanmıştı ve MÖ 323 yılında 32 yaşında öldü. İskender'in Babil'de ölmesi üzerine cenazesi İskenderiye şehrine götürüldü. Ölümüyle imparatorluk üçe bölündü.

MÖ 340'lardan itibaren çok kısa bir sürede oluşan ve büyüyen bu devlet, kendisinin ayakta kalmasını sağlayan yapı ve kurumları geliştiremediğinden kısa bir sürede de parçalanmıştı. Coğrafya çok önemlidir. Tarih yapanların coğrafyayı iyi anlayan ve kontrol eden kişiler olduğu bilinir.[346] Ancak kalıcı kurumlar oluşturarak kültürel kalıcılık sağlamak da en az onun kadar önemlidir.

İskender, Aristo gibi bilginlerden ders almıştı. Cesur ve kurnaz bir komutandı. Ele geçirdiği yerlerde halka çok iyi davranıyordu. Persleri yenerek Hindistan'da İndus Nehri'ni 200 kilometre geçti ancak sonra adamlarının baskısı ile geri döndü. Kendisine ikinci eş olarak Pers İmparatoru Darius'un kızını almıştı. Persli eski memurlara görevlerini geri verdi. Ziyaretine gelenler, tıpkı öncesinde Pers Kralı'na olduğu gibi, kendisine karşı secdeye kapanıyordu. Kıyafeti bile Perslere benziyordu ve bu uygulamaları kendi adamlarınca hiç de hoş karşılanmıyordu. Kültürünü Doğu'ya yaymaya çalıştı ancak kırsal bölgelerde yaşayanlar neredeyse bu kültürden hiç etkilenmediler.[347]

---

[344] Lucas,a.g.e.,s.200.
[345] Lucas,a.g.e.,s.173.
[346] Roberts, J. M. *Avrupa Tarihi*, Çev. Fethi Aytuna, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1996.s.23.
[347] Roberts,a.g.e.,s.75.

Aslında tarih boyunca aynı şey olmuştu. Bir yeri ele geçirmek demek çoğu zaman oradan orduyla gelip geçmekti. Sonrasında ise oradakiler normal yaşantısına devam ediyorlardı. Bu nedenle devletlerin sınırlarını tam olarak çizmek, bugünkü kadar sağlıklı olmadığı kadar kolay da değildi. İskender'in kurduğu imparatorluk da aynı şekilde kurulmuştu ve sınırlarının büyüklüğü açısından Perslerden farklı değildi. Zaten tek yendiği de bu devletti ve daha sonrasında gittiği Hindistan'da pek başarılı olduğu söylenemezdi. Orada da gittiği yerlerin çoğu, zaten Perslerce daha önce kontrol altına alınmıştı. Ancak her nedense Batı bu başarıyı gerektiğinden fazla büyütmüştü (Persler ve İskender'in ele geçirdiği yerlerin karşılaştırılması için Bkz. Ek-Harita:13).

Yine de İskender girdiği hiçbir savaşı kaybetmeden, 10 yıl içinde bir imparatorluk oluşturmuştu. 256 kişilik birimlerden oluşan uzun mızraklı piyade askerleri savaş stratejisine girdi. Makedon ordusu sıradan mızrakların uzunluğunun iki katı olan yeni bir mızrak türü geliştirmişti. Birbiri ardına 10 sıra piyade askeri sıralanıyor, bunların araları açılıyor ve buradan arka sıradakiler de mızraklarını ileri doğru uzattığında, ortaya kirpi sırtını andıran, sivri uçlu mızraklarla dolu, oldukça ürkütücü bir silah çıkıyordu. Buna bir de zırhlı süvariler ve mancınıklar da eklenince üstünlük kendiliğinden sağlanıyordu.[348]

Mali ve askeri hususlar Makedonların elindeydi ancak diğer hususlar yerel unsurlar tarafından yerine getiriliyordu. Bu nedenle MÖ 326 yılında batıya dönüşünde Hindistan'da elde ettiği yerler hemen elden çıktı. İskender'in seferleri Batı tarafından, Yunan kültürünün doğuya doğru yayılması olarak lanse edilse de, Makedonlar kesinlikle Yunan değildi. Diğer taraftan, oluşturulan şehirlerdeki spor salonları, tapınaklar, tiyatrolar bir sömürge kültürü olarak kalmaktan öte gitmemiş ve elitlerin yerli halktan kopuk yaşadığı yerler olarak kalmıştır.[349]

İskender'in ölümünden sonra imparatorluğu parçalanırken, başka bir bölgede Roma'da başka bir imparatorluğun temelleri atılıyordu. Ancak Roma, İskender'in imparatorluğunun aksine, 450 yıldan fazla yaşadı ve kültürü ve yarattığı kurumlar bu etkiyi ilerilere taşıdı.[350] Orta Asya'da Türklerin dişi kurt Asena'sı ile Romalıların dişi kurt efsanesinin benzerlik göstermesi ise dikkat çekiciydi.[351] MÖ 1000 yıllarından önce Roma Medeniyeti hakkında çok az şey bilmemize rağmen, bu yörenin her tarafa ulaşabilir konumundan dolayı coğrafik olarak; Akdeniz dünyasının ve modern medeniyetlerin birleşim noktası olma avantajı vardı.[352]

---

[348] Roberts,a.g.e.,s.71.
[349] Ponting,a.g.e.,s.206.
[350] Roberts,a.g.e.,s.75,76.
[351] Boray,a.g.e.,s.33.
[352] Lucas,a.g.e.,s.188.

MÖ 800'lerden itibaren İtalya'da tüccarların etkisi ile diğer bölgeler ile etkileşim olmuş ve kasabalar oluşmaya başlamıştı. Bu süreç İtalya'da uygarlığın yavaş yavaş oluştuğu bir dönemdi. MÖ 1000'li yıllara kadar bu bölge gelişmelerden fazlaca etkilenmemiş, demir kullanan, tarımsal küçük yerleşimler olarak kalmıştı. Bu bölgede, yabancıların "Etrüsk" dedikleri, kökenleri belli olmayan bir kültür gelişti. Sembolleri "bir balta ve asa" olan bu kültür MÖ 500'lere gelindiğinde etki alanını genişletti.[353] O tarihlerde bir köy olan Roma ise bu kültürün bir parçası olarak MÖ 700'lerde gelişti. Romalı tarihçiler, Roma'nın tam olarak 21 Nisan 753 tarihinde kurulduğunu söylerler.[354] Roma'yı, Etrüksler yönetirken, MÖ 500'lerde bunlar kovularak yönetim el değiştirmiş ve bu tarihten itibaren MÖ 396 tarihine kadar çevrelerini denetim altına almak maksadıyla her yıl savaşılmıştı. MÖ 290'larda Roma hâlâ profesyonel bir ordusu ve kalıcı bürokratik kurumları olmayan, kıt kanaat geçinen çiftçilerden oluşan bir yapıya sahip yerel bir güçtü. Roma'nın kuzeyindeki Avrupa'da kalanlar MÖ 750 yıllarında dahi demir alet ve silahları yeni yeni kullanmaya başlamışlardı. MÖ 390 yılında kuzeyden gelen Galyalılar, Roma'yı yağmaladılar ancak 150 yıl kadar sonra Roma bütün İtalya'ya hâkim bir güç olmayı başardı.[355]

MÖ 500 ile 450 yılları arasında, güneyle yapılan ticaret birden zayıfladı ve bu tarihten sonra Avrupa'da çok farklı toplumlar birbiri ardına çıkmaya başladı. Orta Avrupa'da endüstriyel köyler ve etrafında savunma hattı olan şehirler oluştu. Ancak İngiltere gibi yerlerde, toplum hâlâ diğer uygarlıkların çok uzağında ve yoksul tarım köylerinin bulunduğu bir konumdaydı.

MÖ 200'lü yıllara kadar Anadolu, Mezopotamya ve Mısır'da gelişen uygarlıklarla, Çin ve Hindistan'daki uygarlıklar birbirinden tamamen ayrı gelişirken, bu tarihten sonra bunların birbirine entegre olmaya başladığı görülüyordu. Bu tarihe kadar Çin hemen yanı başındaki Hindistan'la bile temas kurmamışken, bu tarihten sonra Çin, Hindistan ve İran'daki Perslerle (Partlarla) temasa geçti. [356]

İskender'in imparatorluğunun çöktüğü ve bir boşluğun oluştuğu dönemde güçlenen Roma da, bu dönemde kendini göstermeye ve Mezopotamya'ya doğru genişlemeye başlamıştı. Çin-Pers-Roma bağlantısının sağlanmasıyla Avrasya'da tarihte ilk defa olmak ve kesilmemek üzere böylesi kapsamlı bir işbirliği ve ticaret faaliyeti kuruluyordu (Çin-Pers-Roma bağlantısını gösteren harita için Bkz. Ek-Harita:14). MÖ 36 yılında Çinli bir General, Orta Asya'da muhtemelen Perslerin saflarına geçmiş, asker kaçağı olan 150 Romalı lejyoneri ele

[353] Ponting,a.g.e.,s.209.
[354] Demircioğlu, Halil. *Roma Tarihi*, 1.Cilt, TTK Basımevi, 1998.s.39.
[355] Roberts,a.g.e.,s.78.
[356] Ahameniş (Pers)'lerden sonra yerine İran'da kurulan devlet.

geçirmiş ve imparatorluğun en kuzeybatısına göndermişti. MS 166 yılında ise deniz yolundan bir grup Romalı tüccar Çin'e ulaşmıştı.[357]

MÖ 1. yüzyıla gelindiğinde artık Roma Çin'i, Çin'de Roma'yı tanıyordu ama aradaki mesafeler hakkında fikirleri yoktu. Sezar, Tanrı bile ilan edilmişti.[358] Ancak MÖ 44 yılında Sezar, ardından MÖ 30'da ise Antonius ve Kleopatra öldürüldü.[359] Sezar'ın öldürülmesinden sonra iktidara gelen Oktavius,[360] Çin'i fethetmeyi düşündüğünde yaptırmış olduğu dünya haritasında, Çin'i Ren Nehri'nin doğusunda, ancak büyük bir hata ile Fransa'nın sadece 3 misli enin-de bir mesafede gösteriyordu.[361]

MÖ 220 tarihinden itibaren Çin tekrar birleşti ve 48 komutanlık bölgesine bölündü. Çin yazısı tek tip hale getirildi ve 20. yüzyıla kadar tedavülde kalacak olan tek para birimine geçildi. Ayrıca ağırlık ölçüleri ve tekerlek çapları standart hale getirildi, yol ve kanallar yapıldı. Bunun yanında yaklaşık 2500 kilometre boyunca uzanan ve kuzeydeki Türklerin yapmış olduğu taarruzlara karşı oluşturulan Çin Seddi uzatıldı. MÖ 213 yılında ise garip bir şekilde tıp ve tarım başta olmak üzere, tüm yazıların ve kitapların yakılması kararı alındı ama tam olarak uygulanamadı. MÖ 210 yılına gelindiğinde, pişmiş topraktan mezar muhafızları yer altı ordusunu yaptıran, imparatorunun ölmesi üzerine[362] Çin'de bir iç savaş çıktı ve küçük rütbeli bir görevli Liu Pang rakiplerini saf dışı bırakarak MÖ 202 yılında Çin'i kontrol etti ve yaklaşık 400 yıl sürecek istikrarlı "Han Hanedanlığı" dönemi başladı.[363] Ama bu ve bundan sonraki Çin, daha önce bahsedildiği şekilde, ilk Çin kültüründen farklı olacaktır. Bunun temel nedeni ise; Çin kuzeyden gelen göçebeleri asimile ederken, farkına varmadan kendisinin de bu kültürlerden bir şeyler alarak değişime uğramasıdır.

İç barış ve istikrar sağlanınca işlenen toprak alanı ile birlikte nüfusta da artış gözlendi. Zaman zaman ayaklanmalar olmuyor değildi. Sadece MÖ 22'den sonraki 40 yıl içinde 20'nin üzerinde büyük ayaklanma olmuştu ama bunların hepsi bastırılmıştı. Bundan sonra MS 108 yılına kadar büyük ayaklanma, MS 170 yılına kadar ise imparatorluğun önemli bir sorunu olmadı. Bu dönemde kıtanın en gelişmiş vergilendirme sistemine temel olacak, doğruya yakın bir nüfus sayımı yapıldı. MÖ 127 yılında 100.000 Çinli köylü Moğolistan'a yerleştirildi. MÖ 109 yılından itibaren ise Kore yarımadasının büyük bölümü ele geçirilerek 400 yıl kontrol edildi. Çinliler için güneye doğru ilerlemek kolaydı.

---

[357] Ponting,a.g.e.,s.212.
[358] Roberts,a.g.e.,s.86.
[359] Giddens,a.g.e.,s.26.
[360] Diğer ismi Augustus'tur.
[361] O zamanki adı ile Galya.
[362] Altaş,a.g.e.,s.22.
[363] Ponting,a.g.e.,s.213-217.

Bu bölgelerde askeri gücü olmayan zayıf ve dağınık gruplar bulunuyordu. Çin'deki uygarlık ise ülke içinde sürekli nüfus değişimi ile belirleniyordu. MÖ 2'de yapılan sayımda Çin nüfusunun 2/3'si Çin'in kuzeyinde yaşarken, MS 1200 yılında bu 1/5'in altına düşmüştü. 1550 yılına gelindiğinde nüfusun 2/3'sinden çoğu güneyde yaşıyordu.

Çin'in batıya doğru etki alanlarını geliştirmesi düşüncesi ise MÖ 4'üncü yüzyılda başlamıştı ve bundan sonra Orta Asya'da bulunan göçebelerle ticari ilişkiler artırılmıştı. Çinliler genişleyerek MÖ 111 yılında Vietnam'a ulaştılar.[364] Birmanya'daki Tien Krallığı ise MÖ 109 yılında ele geçirildi. MÖ 150'lerden sonra müttefik arayışı ile batıya elçi gönderildi. Gönderilen elçi 10 yıl Hunların elinde esir kalmasına rağmen kaçarak bugünkü Özbekistan-Kırgızistan sınırında yer alan Fergana'ya ulaştı. MÖ 115 yılında ikinci bir görevle Orta Asya vahalarına gönderildi ve buraların denetim altına alınmasının önemini anladı. Bu tarihten sonra Çinliler, bu bölgelere ilgi duymaya başlayacaklardı.

Geçmişi hakkında pek az şey bilinen Hindistan'ın aksine Çin, önemli bir belge yükünü ve geleneklerini günümüze taşımıştır.[365] Çinlilerle aynı bölgede yaşamasına rağmen MS 7. yüzyıla kadar yazılı bir belge bırakmadıklarından, Türkler hakkında bilgiler ancak Çin kaynaklarından ve Çinlilerin bakış açılarına göre öğrenilebilmiştir.

Çinliler batı bölgelerine elçiler gönderdikten sonra gittikleri yerleri ele geçirmek istediler. Ardından harekete geçerek MÖ 101 yılında Taklamakan Çölü'ne kadar olan bölgeyi denetim altına aldıktan sonra, Fergana'yı ele geçirdiler ve vergiye bağladılar. Buralara boşuna gitmemişlerdi. Bu bölgeler Çin'in Part İmparatorluğu ile daha doğrusu Akdeniz'le olan bağlantısının en önemli parçalarıydı ve bundan sonraki 1500 yıl boyunca Avrasya tarihinin önemli bir unsuru olacak İpek Yolu'nu oluşturuyordu. Çin'den başlayıp Akdeniz'e ulaşan, 8000 kilometreden daha uzun, güvenli olmayan bu yol sadece bir ticaret yolu olmaktan öte, fikir ve teknolojinin karşılıklı etkileştiği, misyonerlerin, hacıların ve daha birçok meslek grubunun çeşitli maksatlarla kullandığı bir yol olma özelliğini taşıyordu. Bu aynı zamanda Hindistan'a ulaşma açısından da önemliydi. Yolculuğun tamamı çoğu zaman tek tüccar tarafından yapılmaktan ziyade aracı tüccarlar kullanılarak gerçekleştiriliyordu. Ticaret çok karlıydı. O dönemde Avrupa Asya'nın ihtiyacı olan bir şeyi üretemiyor, buna karşı başta ipek, dökme demir, kumaş, fildişi, akik ve diğer mallar Doğu'da üretilerek Batı'ya gidiyordu. Malların karşılığı altın ve gümüş madenleriyle alınıyordu. Roma sadece 100 yılda, 55 milyondan fazla sikke altını bu maksatla harcamıştı.

---

[364] Altaş,a.g.e.,s.24.

[365] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.45.

Bu dengesiz ticaret MS 19. yüzyıla kadar bu şekilde devam edecekti (İpek Yolu ile dğer ana ticaret güzergâhlarının geçtiği yerler için Bkz. Ek-Harita:15).

Çin'de yaşayan Konfüçyüs bir öğretmendi ve "insanlar yaşamda onlardan ne isteniyorsa onu yapmalı" diyordu. Kral kral olmalı, tebaa ise tebaa. 551 ve 478 yılları arasında yaşamıştı. Çok gezmiş ve insanlar hakkında düşünmüştü.[366] O bir felsefi sistem kurmayı hiç düşünmemiş, yeryüzünde tanrısal bir durum yaratmaya çalışmamış, sadece düşünce ve anlatımda açıklığı hedeflemişti. Çünkü, Çin pratik ahlakın ülkesiydi. Çinlilerin ne tanrı, ne de öteki hayat gibi kaygıları vardı. Ölümsüzlük, göklerde ve yerin derinliklerinde olanlar onları pek ilgilendirmezdi. Onlar yaşamı olduğu gibi severlerdi. Bu yüzden Çinli romancılar eserlerinde; günlük yaşamı, çiçekleri, ince yapılı kadınların gülmesini, yemekleri, eğlenceleri, ayın önünden geçen siyah bulutları anlatırlardı.[367] Konfüçyüs'e "Ölüm nedir?" diye sorulduğunda, "Daha yaşamın ne olduğunu bilmeden ölümü nasıl bileceksin?" demişti. O büyük bir toplum bilimciydi. "Sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma." sözü ona aitti. Hiçbir zaman değişmeyecek iki tür insan vardı. Bilgeler ve aptallar. Bilgeler iyi davranışı benimser, aptallar ise hor görür, küçümserdi. Disiplin ve doğruluğun bu dünyada huzurun temeli olduğuna inanırdı.

Konfüçyüs'ün öğretilerinin temel erdemleri; cömertlik, yumuşak başlılık, çalışkanlık, tutumluluk ve görev bilinciydi. Konfüçyüs öğretileri, ülkesine ve ilkelerine bağlı yönetici bir sınıf yarattı. Ardından bu öğretileri esas alan sınavların yapılmasına başlanıldı.[368] Çin'de sivil idarede görev alacaklar için Konfüçyüs Üniversitesi açılmıştı.[369] Ardından MÖ 380-320 yıllarında yaşayan Çuang-çö, Taoizmi kurdu.[370]

Konfüçyüs ile aynı dönemde yaşayan ancak fazla bilinmeyen bir başka bilge daha vardı. Lao-Çe. Anlamı "yaşlı efendi" idi. "Yol ve Erdem" isimli bir kitap yazmıştı. Ancak Lao-Çe, Konfüçyüs'ün aksine saf insanları severdi. Hakkında pek fazla şey bilinmezdi. Konfüçyüs şehirli, o köylüydü. Ona göre insan alçakgönüllü, gösterişsiz, silik bir yaşam sürmeli ve doğayı sevmeliydi. Sadece basit insanlar özgürlüklerini tam olarak kullanabilirdi. O, "Bilginin bilgelikle hiçbir bağı yoktur." diyordu. Ona göre devletin başında bir felsefecinin bulunması en büyük felaketti. Buna karşılık basit bir köylü olağanüstü bir hükümet başkanı olabilirdi. İnsanlar ne kadar çok şey düşünürlerse, o kadar çok şey ortaya çıkarırlardı. Çok şey ortaya çıktıkça da felakete o kadar yaklaşırlardı. En büyük bilgelik hiçbir şeyle uğraşmamaktı. İnsan saklanmalı, göze batmayan

---

[366] Lucas,S. Henry. *A Short History of Civilization*, MCGraw-Hill Book Company, New York, 1953.s.125.
[367] Lissner,a.g.e.,s.130-133.
[368] Davis,a.g.e.,s.75.
[369] Giddens,a.g.e.,s.25.
[370] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.45.

sıradan biri olmalıydı. Ancak o zaman üzüntülerden uzak kalırdı. En korkunç zalimliklere karşı korunabilmek için saf ve bön gözükmek gerekiyordu.[371] Bu düşünceleri benimseyen bir öğrencisi: "Bir damla gibi akıntıyı izlemek ve kendi kendine hareket etmemek gerekir." diyordu. Bu düşünceler Uzakdoğu'da yayıldığında; sabır, alçakgönüllülük, pasiflik, bekleme politikası uygarlıkların üzerinde yükseldiği temeller haline geliyordu.

Aslında bu dönemde Avrupa'yı Çin ve Hindistan'a bağlayan, Mısır'ın güneyinden Kızıldenizden başlayıp muson rüzgârlarıyla Hindistan'a ve oradan da Çin'e ulaşan ve ileride İpek Yolu'nun yerini alacak olan başka bir yol da kullanılıyordu. Baharat, Hint ve Çin kumaşları ile ipek bu ticaretin ana malzemeleriydi. Bazen bir sezonda 120'den fazla gemi konvoy halinde gidiyordu ve MS 200'lerde bu gemilerin arasında boyu 60 metreye ulaşanlar bulunuyordu. Bu gemiler 200'e yakın insan ve 300 ton yük nakledebiliyordu. Akdeniz'de gemicilik hâlâ ilkeldi ve uzaklara gidilemiyordu. Ayrıca belli aylar dışında seyahat sınırlıydı ve Hint Okyanusu ve Çin sularında yolculuk muson rüzgârlarının insafına kalmıştı. İlk insanlar denizin önemini pek kavrayamamışlardı. Önlerinde Karadeniz ve Akdeniz vardı. Sonra okyanuslar. Daha sonra insanlar rüzgâr ve akıntı sistemlerinin varlığını öğrendiler ve bu onlara dünyayı dolaşmaları için fırsatlar sundu.[372]

Avrasya'nın kuzeyinde göçebe kavimler yaşıyordu. Göçebelik bir kültürdü. Bugün dahi Anadolu'da göçebe yaşam devam eder. İmkânı olanlar ya yaylalara çıkar, ya da yazlık ev alır.[373] Bu kavimler, başlangıçta avcı toplumundan yerleşik tarım düzenine geçiş yapamamış ve bu nedenle arada kalmış bir grup olarak değerlendirilmesine rağmen, aslında çevresel koşullara başarılı bir şekilde uyum sağlamış insanlardı. Göçebe hayatın temeli, MÖ 4000'lerden sonra atın evcilleştirilerek kullanılmasına dayanıyordu. Göçebeler at sayesinde geniş alanlara yayılma imkânı bulmuşlardı. Taşınabilir evleri olan bu insanların yerleşik insanların ürettiği mallara da ihtiyacı vardı ve üstünlükleri sahip oldukları askeri yetenekleriydi.

Göçebelerde, süratle hareket eden atlı birimler her zaman yerleşik piyadelere üstünlük sağlıyor, saldırıya uğradıklarında bozkıra çekilerek izlenilmesi zor küçük gruplara bölünüyorlardı. Yerleşik olanlar ise; onlarla baş edebilmek adına duvarlar inşa etmek dışında, zaman zaman onları dağıtma amaçlı saldırılar düzenliyor veya onları kendi içlerinde bölme gibi diplomatik çalışmalar yapıyorlardı. 17. yüzyıla gelinirken ateşli silahların yaygınlaşması, göçebe üstünlüğünü sona erdirecektir.

---

[371] Lissner,a.g.e.,s.133-136.
[372] Roberts, J. M. *Avrupa Tarihi*, Çev. Fethi Aytuna, İnkilap Yayınları, İstanbul, 1996.s.25.
[373] Okur, İbrahim. *Temizliğin Tarihi*, Okursay Kitapları, Bursa, 2005.s.12,13.

Bu dönemde Çin'i rahatsız eden en önemli konu, kuzeydeki bozkırlarda yaşayan Türklerdi. Kuzeyden gelen atlı akıncıları durdurmak için binlerce kilometrelik duvarlar örülmüştü. Bu duvarlar o kadar büyüktü ki, çok sonraları astronotların uzaydan onları seçebildikleri söylenecektir. Hunlara ait ilk kayıtlar Çinli bakış açısı ile yazılsa da, bilinmeyen dönemlere ait kayıtlara ulaşmak bakımından önem taşımaktadır.[374]Araştırmalara göre, Çin kaynakları MÖ 2700-2600 arasında Çinlilerin, Moğolistan'ın Cahar bölgesinde Hunları yendiğinden bahseder ki, bu kayıt Hunlar hakkında en eski haberdir.[375] Bu kaynaklar MÖ 3000'lerden itibaren Türklerin Çinlilerle savaştığını göstermesi bakımından da önem taşır.[376]

Atları ve okçuları büyük bir beceri ile kullanan ve bozkırlara süratle çekilen bu savaşçıların yerleşik devletlere karşı daima askeri bir üstünlüğe sahip oldukları açıktı. MÖ 201-200'de Çinliler bu savaşçılara yenildiler ve kısmen inşa edilen Çin Seddi'nin gerisine çekilerek zamanla bu setleri geliştirdiler. Çin Seddi, uç uca getirilse ekvator gibi yeryüzünün çevresini kuşatırdı.[377]

Çin seddi'nin her metrekaresi bir işçinin hayatına mal olmuştu.[378] Çinli şair Li Tai Po, bir şiirinde: "Büyük çöl'den Çin'i ayıran büyük duvar, sonsuzluğa yılan gibi gider, dağılmış birkaç kemik şurda burda, yuvalarından zorla alınan üç yüz atmış bin adam, veda ederek ailelerine ağlıyorlar, prensin buyruğu boyun eğmek gerek, ancak kim sürecek şimdi bu tarlaları." diyordu.

Ancak bu duvarlar da yeterli olmadı ve Türkleri durdurmak için ittifak evlilikleri yaptılar, vergi ödediler. MÖ 2. yüzyılın başında bunlara yapılan ödeme Çin'in devlet gelirlerinin 1/10'ini buluyordu. MÖ 133'de bu verginin ödenmemesi kararı alınmış ve MÖ 127-119 yılları arasında o zamana kadar dünyanın herhangi bir yerinde seferber edilen en büyük kuvvet olan 100.000 kişilik bir ordu ile Hunlulara saldırı düzenlenmişti. Ancak sonuçta büyük bir hezimet yaşanmış ve Çinliler ordularının %80'ini kaybederek bu defa gelirlerinin %50'sini bulan bir ödeme yapmak zorunda kalmışlardı. Gerçekte set inşasına rağmen, Çin ile kuzeydeki Hunlular ile arasında kesin bir sınır yoktu ve sürekli değişken bir şekilde iki halk birbirine girmişti. Zenginliğini diğer güçlere karşı koruma güdüsü, Çin'de tarih boyunca devam edecek ve her seviyede içine kapanma ve böylece korunma düşüncesi gelişecektir. Bu düşünce ilklerine öylesine işlemişti ki, ilerleyen dönemlerde Çin İmparatorları, insanlardan

[374] Orsoy, Sema. Çin'in Resmi Hanedanlık Kayıtlarında Türk Kavimlerine Ait Monografiler, Türkler, Cilt 1, Bölüm 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.554.
[375] Baykuzu, Deniz Tilla. *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları, Konya, Nisan 2012.s.22.
[376] Türkeli, Cevat. *Çin Kaynaklarına Göre Hunların Ataları*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1990.s.110.
[377] Lissner,a.g.e.,s.136-137.
[378] Morris,a.g.e.,s.328.

uzak durursa daha uzun yaşayabileceklerine inandıklarından, içinde güzel kadınların olduğu 270 saray yaptıracaklardı.[379]

Çinliler kuzeyden gelen halklara Hsiung-nu (Hunlar) veya "Kun" (Hun) diyordu. Bu isim onlara başındaki hanedanın adı nedeniyle verilmişti. [380] Bu sözcük ilk kez MÖ 1400'lerde Çin belgelerinde geçmektedir. Anlamı "güçlü" demekti. Bizans yazarları Hunları, Herodot'un anlattığı eski çağ kavimlerine benzetmişlerdi. Türkler MÖ 700'lerde Çin topraklarını ele geçirmeye başlamıştı.[381] Hunların ilk kurucusu Teoman (MÖ 220-209), sonraki ise Mete (MÖ 200-173) Handır. Hunlar daha sonra "Türkler" diye isimlendirilen boyların ilk atalarıdır. Teoman ve Mete'den sonraki hanların Türkçe isimleri bilinmemektedir.[382] Büyük Hun İmparatorluğu MS 216 yıllarına kadar hüküm süren bilinen ilk büyük Türk devletiydi.

Tarihçi Rou, Türklerin tarihini MÖ 318 yılında Hun Devleti'nin kuruluşuna dayandırır ve onları "Kuzey ormanlarından çıkıp geldiler. Cesur, dağınık, marifetli ve henüz yolun başındaydılar. Önce bozkırlara, sonra Çin içlerine ve sonra da sonu başı belli olmayan bir sel gibi batıya doğru yayıldılar..." diyerek tarif eder. Ona göre, Sümerler Türk olmasa bile, en azından Türklerle akraba bir ulustu. Sümerce ile eski Türkçe arasında ortak en az 350 kelime bulunuyordu.[383] Bu devlet daha sonraları Roma İmparatorluğu sınırlarına kadar Batı Hun Devleti olarak genişleyecekti.[384] Bu seferler sırasında Avrupalılar zırhlı süvari teknolojisini Hunlulardan öğrendiler.[385] Hunlar daha sonra Kafkaslar bölgesindeki kavimlere saldırdılar. Küçüklüklerinden beri at üzerinde büyüdüklerinden mükemmel at kullanıyorlardı.[386] Türklerle birlikte, Macar, Fin, Bulgarlar da göçebe kavimlerdendi.[387]

Hunlar zamanın dağınık Türk Boyları derlenip toparlanmışlardı. Kore'den başlayarak Karadeniz'e kadar bölgede egemen olmuşlar ve buralara düzen getirmişlerdi. Bu Mete'nin Çin İmparatoru'na yazdığı bir mektupta açıkça geçmektedir. Askeri yönden güçlü olan ve teşkilatçı bir yapıları bulunan Hunlar, tarihte ilk defa, daha sonra Cengiz Han tarafından geliştirilecek "Onlu Sistemi" oluşturmuşlardı. Orduyu 10, 100, 1.000, 10.000 kişilik gruplara ayırıp, bunların başına onbaşı, yüzbaşı, binbaşı ve tümen başlarını tayin etmişlerdir.[388]

---

[379] Harman, Chris. *Halkların Dünya Tarihi*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, Yordam Kitap, İstanbul, 2009.s.69.
[380] Başlangıçta Türk adı Türkçe konuşan kavimlerden birisinin adıydı ve "Türük" deniliyordu.
[381] Çeçen,a.g.e.,s.10-12.
[382] Çeçen,a.g.e.,s.48.
[383] Jean Paul Rou, *Türklerin Tarihi*, Çev. Lale Aslan Özcan, Kabalcı Yayınları, Aralık, 2007.
[384] Çeçen, Anıl. *Türk Devletleri*, Fark Yayınları, Ankara, 2007.s.47.
[385] İnancık, Halil. *Osmanlı*, Timas Yayınları, İstanbul, 2011.
[386] Lucas,a.g.e.,s.259.
[387] Lucas,a.g.e.,s.260.
[388] Çeçen,a.g.e.,s.56.

Bu sistemi daha sonra Romalılar, Ruslar, Moğollar ve Çinliler kendilerine uyarlamıştır.

Başka bir kaynakta ise, Türk adı ilk defa MÖ 14. yüzyılda "Tik" ya da "Tikler" şeklinde geçer. Çinli tarihçiler MÖ 2000'li yıllarda Türk adından bahsediyordu.[389] Türk adıyla kurulmuş ilk devlet ise MS 552 yılında kurulan Göktürk devleti oldu.[390] Kendilerine ait bir alfabeleri bile vardı. Öyle küçük bir imparatorluk da değillerdi ve imparatorlukları İskender'in imparatorluğundan daha geniş bir alanı kapsıyordu (En geniş sınırlarında Göktürkler için Bkz. Harita-16). Göktürkler Moğolistan'dan İran'a kadar bölgeyi kontrol altına almışlardı.[391]

Çinlilerin entrikaları sonucu Göktürklerin ilk devletleri çökmüştü. Efsaneye göre, Çinlilere esir düşen Türkler bunu kabul etmez. Kürşat[392] isimli bir kahraman 40 adamıyla Çin İmparatoru'nu öldürmek ister. Ancak o gün İmparator şehre inmez. Savaşçılarıyla sarayı basan Kürşat ve adamları kahramanca savaşır ancak geri çekilirken taşan ırmağı geçemez ve sayıca kalabalık Çin askerleriyle savaşırken hepsi ölür. Ancak bu olaydan sonra Türkler arasında bağımsızlık şuuru gelişir ve isyandan 42 yıl sonra Türkler devletlerini tekrar kurarlar. Belli bir süre unutulan bu olay Çin kayıtlarında geçer ve Türklerin ilk bağımsızlık girişimidir. Orhun Yazıtları'nda, 682 yılında kurulan II. Göktürk devleti'nin[393] Hakanı: "Türk doyunca acıkacağını, acıkınca doyacağını bilmez. Çinlilerin entrikalarına kandıkları için devletlerini yitirdiler." diyordu.[394] Tonyukuk ve Bilge Kağan yazıtları MS 720'den itibaren dikilmeye başlamıştı.[395] Daha sonra diğer Türk devletlerinde de güvenlik hizmetini sağlayan "subaşılık" sisteminden ilk defa bu yazıtlarda bahsedilmektedir.[396] Tonyukuk kitabesinde açıkça, "İnel Kaan'ı subaşı olarak tayin ettim" şeklinde yazar. Subaşılık yanında, Orhun kitabeleri'nde geçen "yargan" kelimesi de bugünkü anlamda jandarmaların görevleri ile aynı görevleri yapan, askeri statülü bir kuvvettir.[397] Göktürkler, bildiğimiz kadarıyla kayağı da ilk kullanan halktır. Bir Çin belgesinde, kayağın Göktürkler tarafından kullanıldığından açıkça bahseder. Türkler hakkında; "Ağaçtan yapılmış iyi evlerde yaşarlar, iyi atları vardır derken, ayaklarına kayak yaparlar, buz üstünden ağaçtan ata binerek koşar, oynarlar

---

[389] Yazıcıoğlu, Önder. *Türklerin Kültür Tarihi*, Kalipus Yayınları, İstanbul,s.17.

[390] Yazıcıoğlu,a.g.e.,s.122.

[391] İnancık,a.g.e.,s.18.

[392] Çinli eşi tarafından zehirlenerek öldürülen Göktürklerin 10. Hakanı Çuluk Kaan'ın oğludur.

[393] Taşağıl, Ahmet. *Göktürkler II*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.s.10.

[394] Güvenç, Bozkurt. *Türk Kimliği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.s.114.

[395] Sümer, F. *Oğuzlar*, 2.Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972.s.17.

[396] Orhun Kitabelerinde, Subaşı olarak İnel Kagan'ın görevlendirilmesinden bahsedilir.

[397] Kayalıbalı İ., Aslanoğlu,C. *Türk Kültürü*, Ağustos-Ekim Sayıları, Sayı 130-132, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973.s.1479.

ve yarış yaparlar. Bunu yaparken de ellerine bir eğri ağaç dalı alıp bununla kayağı iterler" şeklinde kayıtlar vardır.[398]

Çin, Avrupa kıtası kadar büyüktü ve atlarla bir bilginin bir uçtan ötekine iletilmesi bir aydan fazla süre alıyordu.[399] Çinliler kuzeye karşı bilgi aktarmak için MÖ 166 yılında flama ve dumana dayanan bir yöntem geliştirdiler. Kendilerini göçebelere karşı savunmak maksadıyla sadece askeri yöntemleri kullanmıyorlar; ticaret, rüşvet, iskân, diplomasi, asimilasyon gibi yöntemleri de deniyorlardı. Bunun sonucu olarak MÖ 59 yılında Hunlar kendi aralarında ikiye bölünmüştü. Ancak bunlar yetmedi. Başka çare kalmadı ve Çinliler başka bir yöntem geliştirdiler. MS 1. yüzyıla gelindiğinde Çin ordusunda, imparatorluk dışındaki göçebeleri kontrol altına almak için, 250.000 Hunlu görev yapıyordu. Çinliler hâlâ Hunlara vergi vermeye devam ediyorlardı ve 500 kadar Hunlu aristokratı, ağır maliyetine rağmen kendi saraylarında ağırlıyorlardı. "Yönetimi onlara vererek zamanla asimilasyon." Bu asimilasyonun Çince uygulamasıydı ve aynı usulü Cengiz Han sonrasında Moğollara karşı da uygulayacaklardı.

Çin'de verimli araziler fazla olmadığından köylüler küçük araziler için büyük emek harcamaya alışıktılar. Toprak değerli olduğundan, sığır yetiştirmek yerine çer çöp yiyerek beslenen ördek, tavuk, domuz gibi hayvanlar besleniyordu. Falcılar ise kemik üzerindeki çatlaklara bakarak geleceği söylüyordu. Çiftçiler tavanı sazdan yerlerde yaşarken, asillerin kalın duvarlarla çevrilmiş şehirlerde lüks evleri vardı.[400] Çinliler, yemekte çatal ve bıçağı birer silah olarak kabul ediyor ve belki de bu nedenle tahta çubuklarla yemek yiyorlardı.[401]

Hindistan MÖ 200 ila MS 200 yıları arasında siyasi olarak bölünmüş olarak kaldı. Ahamenişler (Pers) sonrasında, MÖ 247-226 yılları arasında yaklaşık 500 yıl İran ve çevresinde egemen olan ve Avrasya tarihinde önemli bir rol oynayan İran Part İmparatorluğu hakkında fazla bilgimiz yok. Burasının o dönemdeki önemi sadece Roma ve Çin arasında bir köprü konumunda olmasıydı. Partlar MÖ 92 yılında Mezopotamya'ya doğru ilerleyen Romalılar ile karşılaştılar. Bu karşılaşma daha sonra halefleri Sasaniler döneminde de devam edecek ve yaklaşık 600 yıl sürecek, bir çatışmanın da başlangıcıydı. MÖ 53 yılında bugünkü Türkiye'nin sınırları içinde yer alan Urfa Harran'da yapılan savaşı Partlar kazansa da, her iki tarafın da karşı tarafı kesin ve stratejik bir yenilgiye uğratacak gücü yoktu.[402] Partlar, kendilerini, önceki Ahameniş uygarlığının

---

[398] Öngen Basri H. *Türk Kültür Tarihinde Spor*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 2001.s.36.

[399] Davis,a.g.e., s.73.

[400] Davis,a.g.e.,s.69.

[401] Havemann, Robert. *Yarın, Sanayi Toplumu Yol Ayırımında Eleştiri ve Gerçek Ütopya*, Çev. Erol Özbek, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1990.s.87.

[402] Ponting,a.g.e.,217-219.

mirasçısı olarak görüyorlardı. Ünlü "Part Atışı" taktiği ise, bir atlı süvarinin kaçar gibi yaparken aniden eyerinden dönerek kendini izleyene ok fırlatmasıydı.[403]

Roma'nın ilk imparatorunun kim olduğu kesin olarak bilinmemektedir. MÖ 275 yıllarında Roma genişlemeye başladı. Romalılar MÖ 92 yılında Fırat'a ulaştılar. 40 yıl sonra nehri geçen bir Roma ordusu Partlar tarafından imha edildi. Daha sonraki tarihlerde ise Roma sınırı doğuda Hazar Denizi'ne kadar dayanacaktır.[404] Roma, tarihteki en büyük imparatorluklardan birisi olarak örnek altyapısı ve ordusuyla Batı Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yı kapsayan çok kültürlü bir yapı içerisinde uzun dönemli bir istikrar ortamı sağladı.[405] Acımasızlıkları ile tanınıyorlardı. Erkeklerin çoğunluğu, yaklaşık 7 yıl süre ile orduda eğitim görüyordu. Teslim olmayı kabul etmeyen bir kentin tüm halkını, soğukkanlı bir şekilde katledebiliyorlardı. Bu bakımdan ülkelerin birbirinden bir farkı olmadığı açıkça görülüyordu. İtalya dışına çıkmaları, Epir hükümdarını MÖ 275 yılında yenmeleri ile başladı. Daha sonra Kartaca'ya meydan okumuşlar ve üstünlüklerini kabul ettirmişlerdi. Bunun ardından üç yıl içinde Romalılar, Sardinya ve Korsika'yı da ele geçirdiler.

Kartaca askerlerine bir dönem Spartalılar eğitim vermiş ve o dönem Romalıları yenmeyi başarmışlardı. Hannibal(Anibal) , 25 yaşında Kartaca'nın komutanıydı. MÖ 247 ve MÖ 183 yılları arasında yaşamıştır. Babasına Romalılardan nefret edeceğine dair söz vermişti. Afrika filleriyle desteklenmiş ordusu ile Avrupa'ya geçmiş ve kışın Alpleri geçerek Roma'ya saldırmıştı. Romalılar, onun İtalya'ya girmek için kuzeydeki sarp yolları izlemeye asla cüret edemeyeceğini düşünüyorlardı.[406] Roma zor bir dönemdeydi. MÖ 218 yılında Kartacalı General İtalya'yı istila etti ancak belirgin bir üstünlük sağlayamadı ve İtalya'da 12 yıl geçirdikten sonra açlığa yenilerek geri çekildi.[407] Kartaca önce Avrupa'da, daha sonra Afrika'da yenilgiye uğratıldı. Bu olay Finike gücünün sonuydu.[408] Şehirleri yerle bir edildi, sabanlarla sürülüp üstüne tuz döküldü. Kente ait kayıtlar papirüs üzerine yazıldığından ortadan kayboldu. Kartacalı 25.000 kadın köle olarak satıldı. Kuzey Afrika, Roma'nın bir eyaleti oldu.[409] Sahra çölü Roma için tahıl kaynağıydı. Burası olmasa Roma aç kalırdı. Her yıl Roma'ya yarım milyon ton tahıl gönderiyordu. Hannibal Anadolu'ya kaçtı. Romalılar peşine düşünce zehir içerek intihar etti. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk, Hannibal'in mezarının ortaya çıkarılması için talimat verdi

---

[403] Morris a.g.e.,s.343.
[404] Roberts, a.g.e.,s.101.
[405] *Dünya Tarihi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010.s.74.
[406] Çelikpazu Hulusi, Tağma Korkmaz. *Günümüze Kadar Taktik ve Strateji anlayışı*, HAK Yayınları, 1983. S.26.
[407] *Dünya Tarihi*,a.g.e.,s.22.
[408] Roberts,a.g.e.,s.79.
[409] *Dünya Tarihi*,a.g.e.,s.24.

ancak 1934 yılında başlatılan çalışmalardan bir sonuç alınamadı. 1935 yılında Gebze ilçesinde Anibal Tepesi üzerine sembolik bir mezar yapılarak bu büyük komutan onurlandırıldı.[410]

Romalılar ardından, İskender'den sonra bölünen zayıf imparatorluklara saldırdılar. MÖ 168 yıllarına gelindiğinde Roma Makedonya'yı da yenmişti ve artık Akdeniz civarında, en güçlü devlet durumundaydı. Makedonya ve Yunanistan'dan sonra Pers İmparatorluğu'nun batıda kalan yerlerini ve Mısır'ı aldılar. Kartaca ile savaşa başladıktan 250 yıl sonra bütün Akdeniz havzasını ele geçirmişlerdi.[411] En geniş sınırlarında neredeyse 5 milyon kilometrekareyi aşan bir alana ulaşmışlardı (En geniş sınırlarında Roma İmparatorluğu için Bkz. Harita-17). Akdeniz doğudan batıya 3700 kilometreden fazlaydı ve gemilerle iki aydan fazla bir yolculuğu gerektiriyordu. Ele geçiremedikleri tek yer Almanya bölgesiydi.[412] Oktavianus, Almanya'nın ele geçirilmesini emretse de Varus Savaşı'nda Roma kuvvetleri Almanlar tarafından yok edildi. Bundan sonraki dönemde Ren ve Tuna nehirleri Roma İmparatorluğu'nun kuzeyindeki doğal sınırları oluşturdu. Roma Almanları bir türlü yenemedi. MS 378 yılındaki Edirne'deki savaşta Roma ordusunun 2/3'si yok edildikten sonra ise neredeyse 100 yıl boyunca Roma ordusunun büyük bölümü Alman (Germen) paralı askerlerinden oluşacaktı.

MÖ II. yüzyılda insanlar bilimin gücünü keşfediyordu. Buharın itme gücü için bir ateşi yakmak yeterliydi. Isınan hava buhar oluşturuyor, buhar suyu itiyor, su kovaya doluyor, kova bir ipi çekiyor, ipte kapıyı açıyordu. Mekanizma, görünmeyen bir yerde olduğundan herkes kapının kendiliğinden açıldığını sanıyordu. Aynı sistemle kuklalar hareket ettiriliyordu. Para atılınca kutsal suyun aktığı düzenekler de yapılmıştı. İnsan artık aklıyla cansız cisimleri harekete geçirebiliyordu.[413]

Romalılar döneminde yolların kenarları birbirine benzeyen kentlerle dolmuştu. Bu kentlerin; mahkemeleri, tiyatroları, ibadet yerleri, hamamları hatta kanalizasyon sistemleri vardı.[414] Buralarda konaklanabilir ve temizlenebilinirdi. Roma dünyasında hamam hem günaha girme, hem de günahtan arınma yeriydi. Âşıklar orada buluşur, orada temizlenirdi.[415] Hamamların iç mekânları hem zevkli, hem de lüks bir şekilde döşeniyordu.[416]

Böylesi muazzam şehirleri idame ettirmek kolay değildi. MÖ 200 dolaylarında Roma'nın devlet gelirlerinin çoğu ele geçirilen bölgelerden geliyordu.

---

[410] Kaya, Önder. *Avrupa Tarihi*, Timas Yayınları, İstanbul, 2013.s.40-41.
[411] Altaş,a.g.e.,s.199.
[412] Davis,a.g.e.,s.98.
[413] İlin ve Segal,a.g.e.,s.306.
[414] Davis,a.g.e.,s.101.
[415] Yegül, Fikret. *Roma Dünyasında Yıkanma*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.s.47.
[416] Yegül,a.g.e.,.s.24.

Dışarıdan gelen gelir artınca, MÖ 167 yılından itibaren İtalya topraklarından vergi alınmamaya başladı. Savaş, ganimet ve yağmalardan elde edilen gelirlerin bir kısmı askerlere dağıtılıyor bir bölümü ise iktidarı elinde tutan zengin elitlere gidiyordu. Bu durum bir süre sonra Roma kurumları ile toplumsal yapıda değişiklere neden oldu. Vergi alınmayınca toprak değerlendi ve bazı zenginler küçük köylünün arazisine el koydu, köylülük ve tarım sistemi çöktü. MÖ 90 yılında 250.000 askere toprak dağıtıldıysa da bu topraklar da bir süre sonra yine elitlere kaptırıldı. Bu dönemde 1.5 milyondan fazla insan topraklarından atıldığından, bunların çoğu gittikçe kalabalıklaşan ve nüfusu 500.000'e ulaşan Roma'ya gitti. Aç olan bu topluluğu devlet MÖ 58'den itibaren bedava yiyecek dağıtarak kontrol etti. Diğer taraftan devlet büyüdükçe belirli bir kesim zenginleşme derdine düşmüştü. Bunun sonucu yozlaşma, rekabet, düşmanlık, açgözlülük arttı ve devlet kurumları güç kaybına uğradı.

Köle sahibi olmak elitler arasında bir üstünlük simgesi olarak algılanıyordu. Bu dönemde Roma, aynı Yunanistan'da olduğu gibi, bir köle devletine dönüştü. MS 1. yüzyılın başlarında köle sayısı nüfusun 1/3'ine denk gelen 2 milyonu geçti. Düzenin sürdürülebilmesi için yılda 250.000 köle gerekiyordu ve bu iyi kurulmuş bir köle ticareti sayesinde Avrupa'nın kuzeyi ile Afrika ve Karadeniz civarından sağlanıyordu. Köle sayısı artınca zaman zaman köle ayaklanmaları da meydana geldi. MÖ 140 ve MÖ 70 yılları arasında üç büyük köle ayaklanması oldu. Bunlardan en önemlisi, güçlükle bastırılan ve 6000 civarında kölenin çarmıha gerildiği Spartacus'un çıkardığı ayaklanmaydı.

MÖ 90 yıllarından itibaren, geçen bir yüzyıl içerisinde Roma, bir iç kriz yaşasa da toprak kaybına uğramadı. Çıkan iç savaşta, bir general ilk kez Roma hükümetine karşı kullanıldı ve bundan sonraki benzer müdahaleler için örnek oluşturdu. MÖ 44 yılında 20 yıllık bir savaştan sonra Sezar iktidarı ele geçirerek kral oldu ama Brutus ve Cassius tarafından düzenlenen bir suikast sonucu öldürüldü.[417] Yerine Lepidus, Marcus Antonius ve Octavius'un olduğu üçlü bir yönetim kuruldu. Daha sonraki dönemde ise bu üçlü arasında mücadeleler başladı ve MÖ 31 yılında Antonius ve sevgilisi Mısır Kraliçesi Kleopatra yenildiğinde Octavius[418] tek başına hükümdar oldu ve her ne kadar cumhuriyet olarak görülse de, gücü kendinde toplayan ve ufak sorunlarla 200 yıldan fazla devam edecek bir sistem oluşturdu.

Roma MS 9 yılından itibaren 25 lejyonluk daimi bir ordu bulunduruluyor ve bunun için devlet gelirlerinin yarısı harcanıyordu. "Temel Romalı Birliği" 100 piyade askerinden oluşuyordu. Bu askerler 16-20 yıl görev yaptıktan sonra

[417] Akşit, Oktay. *Roma İmparatorluk Tarihi*, İstanbul, 1985.s.29.

[418] Adını daha sonra soylu, yüceltilmiş kişi manasına gelen Augustus olarak değiştirmiştir.

para ve arazi verilerek ödüllendiriliyordu.[419] MÖ 1. yüzyıldan itibaren her lejyon "kartal" simgesi taşımaya başladı. Bunlar kısmen dini bir simge, kısmen ise alayın rengini taşıyordu ve lejyonun şeref ve birliğini simgeleyen sancaklardı.[420] Romalı mimarlar, savaşta düşman savaş gemilerinin üstüne çıkmayı sağlayacak bir iskele tahtayı geliştirmişlerdi.[421] Bu dönemde İmparatorluğa dışarıdan önemli bir saldırı olmuyordu. MS 43 yılında İngiltere ele geçirildi. Ancak adanın sadece güney yarısı ele geçirilebilmişti. MS 68 yılında ise Neron öldüğünde bir iç savaş çıktı ama istikrar sağlandı. İmparator Hadrianus (MS 117-138) döneminde önemli başarılar kazanıldı. Hadrianus eyaletlerini ayrıntılı olarak gezen ilk imparatordu. Antalya ilinde bir örneği görüleceği şekilde, birçok şehrin girişine onun anısına "Hadrianus Kapıları" yapılmıştı. Edirne şehrine ise; yaptırdığı kalenin anısına, ismi verilerek bir dönem "Adrianapolis" denilmişti. Askeri idare bakımından mükemmel bir hükümdar olmasının yanında, diplomasi ve savunma alanında da önemli faaliyetler gerçekleştirmişti. MS 2. yüzyılda ise yaklaşık 100 yıl sürecek bir istikrar dönemi yaşandı. Ancak 3. yüzyılda çökme belirtileri görülüyordu ve MS 235 yılından sonraki 50 yıllık dönemde 25 farklı imparator tahta çıkacaktı.

Bu dönemin sonundaki önemli olaylardan birisi de Hıristiyanlık inancının peygamberi olan İsa'nın doğumuydu. Aslında İsa milattan daha önce doğmuştu.[422] İnancın kutsal kitabı olan İncil, milattan sonraki ilk yüzyıllarda değişik zamanlarda değişik kişilerce yazılmış olan kitapçıkların derlenerek bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştu.[423] Bilimsel araştırmalara göre birden fazla İncil vardı ve bunların yazılması MS 60 ila 100 yılları arasında gerçekleşti.[424] İlk yazılan Markus inciliydi ve MS 60 yılında yazılmıştı.

HIRISTİYANLIK VE MÜSLÜMANLIĞIN YAYILMASI

14 milyar yaşındaki evrenimizde, insan yaklaşık 7 milyon yıldır dünyadaydı. En son Buzul Çağı yaklaşık olarak MÖ 13.000'lerde sona erdi. MÖ 10.000'lere gelirken insanlar tarım toplumuna geçmeye başlamışlardı. Önce köyler, daha sonra şehirler gelişmeye başladı. MÖ 2000'li yıllara gelindiğinde birçok imparatorluk birbiriyle artık daha yakın ilişki içerisindeydi. Güneybatı Asya bölgesinde ticaret giderek güçlendi ve Ege bölgesi de bu uygarlığa dâhil oldu. En eski uygarlıklar Mezopotamya ve Anadolu'da oluşmuş, buradan Mısır'a ve daha sonra Girit'e yayılmıştı. Girit yolu ile de Batı

---

[419] *Atlas of World History*, Geddes and Grosset, UK, 1997.s.23.
[420] Roberts,a.g.e.,s.86.
[421] Giddens,a.g.e.,s.23.
[422] Davis,a.g.e.,s.118.
[423] *İncil*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 1995.
[424] Sakioğlu,a.g.e.,s.270.

Avrupa uygarlıkları etkilendi. Çin'de ise ilk uygarlıklar MÖ 2000 dolaylarında ilkel devletlere dönüştü. MÖ 1500'lere gelindiğinde gelişmeler hızlı arttı ve büyük devletler birbirine daha sıkı bağlarla bağlandılar. Bunu izleyen 300 yıla "Devletlerarası İlişkilerin Geliştiği Çağ" denildi.

MÖ 560 civarında İran'da, gelecek 1000 yılda bölge tarihinde etkili olacak üç büyük İran İmparatorluğundan ilki ortaya çıktı. MÖ 334 yılında ise İskender, Makedon ordularının başında Hindistan'a kadar uzanan bir imparatorluğu kurdu. Ölümünden sonra imparatorluğu parçalanırken başka bir bölgede, Roma'da, başka bir imparatorluğun temelleri atıldı. Çin kuzeyindeki Türklerle uğraşırken, İsa'nın doğum yıllarında dünya birbirine iyice entegre olmaya başlamış ve Roma, İran Part ve Çin bağlantısı sağlanmıştı.

Türkiye'nin doğusunda bulunan Nemrut heykelleri, Doğu ve Batı kültürlerinin birbiriyle kaynaşmasını simgelediğinden ilginçtir. Heykeller MÖ 1. yüzyıl ile MS 1. yüzyıl arasında bu bölgede kurulan Commanage Krallığı döneminde yapılmıştır. Bu krallık bir Doğu-Batı sentezidir.[425] Heykeller bu yüzden hem batı, hem de doğuya dönüktür. Yaptıran kral 1. Antiochos olup, baba tarafından İranlı Darius'tan, anne tarafından Makedonyalı Büyük İskender'den geliyordu. Savaşlarda hem Romalı General Pompey'e karşı İranlıları, hem de Pompey'i desteklemişti. Heykellerin yapımındaki teknik çok ilginçti. Üstekiler çöktüğünden aşağıdan bir heykel alınamıyordu, üstüne ise zaten çıkılamıyordu.

Romalılar Avrasya'nın her iki ucuna da refah ve istikrar getirmişti. MS 1. yüzyılda durumu uygun olanlar; Suriye'den başlayarak Almanya'ya ve İngiltere'ye kadar yolculuk edebiliyor, seyahatleri esnasında birbirine benzer Roma kentlerinde mola verebiliyor ve tiyatrolarında birbirinden güzel oyunları seyredebiliyorlardı. Bu ortamda eğlence hayatı giderek arttı.[426] Zamanla yerel liderler Latince kitabeler diktirmeye ve köylüler bile kendilerini Romalı olarak görmeye başladılar. Makedonlar gibi Romalılar da, Yunanlıların kültürel açıdan esiri olmuş, çocuklarını bu kültüre göre yetiştirmişlerdi.[427] Ancak şurası bir gerçek ki, Romanın güzel sanatları, edebiyat öğretisi hiçbir zaman halkın tamamına yayılmış bir zevk olmadı.[428] MÖ 2. yüzyıldan itibaren Roma dört kez Mezopotamya'yı işgal etti ancak her seferinde bırakmak zorunda kaldı. Zenginliğine karşı bu bölge çok uzak ve elde tutması güç bir alandı.[429] İmparator Hadrianus buraların savunulmasının zor olduğunu gördüğünden, buralardaki

---

[425] Candan, Ergün. *Türkleri Kültür Kökenleri*, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul, 2011.s.233.
[426] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.56.
[427] Roberts,a.g.e.,s.80.
[428] Condorcet de Marquis. *İnsan Zekâsının Tarihsel Gelişimi*, Çev. Mahmut Özgül, Sayfa Yayınları, İstanbul, 2011.s.78.
[429] Morris, a.g.e.,s.345.

kuvvetlerini geri çekmişti. MÖ 2. yüzyılda Anadolu'nun batı kısmında Asya adı verilen bir Roma eyaleti daha kuruldu.

6000 yıl önce Mezopotamya kent devletleri arasında büyük bir toplum oluştuğunda, bölgenin çapı en çok 1000 kilometre iken, 2000 yıl önce Roma Akdeniz çevresinde etkin bir güç olduğunda bu alan 3.200 kilometreye ulaşmıştı.[430] Bu gelecekte de devam edecek ve güç merkezi olan devletlerin etki alanının sınırları giderek büyüyecektir.

Göçebe ve tarım imparatorlukları arasındaki artan ilişkiler Avrasya coğrafyasını değiştirerek dünyayı daha da küçültmüştü. Ayrıca ticari ilişkilerin gelişmesi refahı da artırıyordu. O dönemde bir Çinli şair, imparator topraklarında gezi yaparken, "Her yer ışıl ışıl parlıyor." diyordu. Bu dönemde; Çin, Hindistan ve İran'la temaslarını geliştirdiler. Roma da kendini göstermeye ve Mezopotamya'ya doğru genişlemeye başladı. Çin-İran-Roma bağlantısının sağlanmasıyla, Avrasya'da, tarihte ilk defa ve kesilmemek üzere, kapsamlı bir işbirliği ve ticaret faaliyeti kurulmuş oldu.

Bu dönemin önemli olaylardan birisi de Hıristiyanlık inancının peygamberi olan İsa'nın doğumuydu. Dini yaymaya başlayınca, Kudüs'te Yahudiler onu valiye şikâyet ettiler ve İsa yakalanarak öldürüldü.[431] Bundan sonra Roma tarihinin önemli bir bölümünü Hıristiyanlıkla yapılan mücadele oluşturdu. Kudüs, Yahudiler'in yanı sıra Hıristiyan ve Müslümanlar için de kutsal bir şehirdi. Tarihi boyunca birçok defa yıkılmış ve yok edilmiş, 23 kez işgale, 52 defa saldırıya uğramış bir şehirdi. Yahudilere göre İsrail Kralı Davut burasını başkent olarak inşa etmiş, Hıristiyanların İsa peygamberi burada çarmıha gerilmiş, Müslümanlıkta, Kâbe'den önce, MS 610 yılında ilk kıble burası olmuştu. Daha da önemlisi İslam Peygamberi buradan miraç'a çıkmıştı. Yahudi ve Hıristiyan inanışına göre, İbrahim Peygamberin oğlunu kurban etmek istediği yer burasıdır. Diğer taraftan burasının gökyüzüne en yakın yerleşim yeri olduğuna inanılır. Yeryüzünün en düşük rakımı da bu bölgededir.

MS 200 yıl boyunca Roma İmparatorluğu'nun doğası değişti. 212 yılında imparatorluk içindeki tüm özgür insanlar, bir buyrukla Roma yurttaşı olma hakkı kazandı.[432] Buna göre artık Romalı olmak, "belli bir yerde doğmak" değil, "belli bir uygarlığa ait olmak" anlamına geliyordu. Evrensel yurttaşlık verilmesinden itibaren artık imparatorlar da Romalı elitlerden değil, İspanya ve Fransa gibi diğer bölgelerdendi. "İmparator" kelimesi ve unvanı, askerlerin savaş meydanındaki komutanı anlamına geliyordu. MS 100'den itibaren senatoya, MS 200 yılından itibaren ise lejyonlara diğer bölgelerden gelenler seçil-

[430] Sander Oral. *Siyasi Tarih*, İmge Yayınevi, Ankara, 2003.s.37.38.
[431] Altaş,a.g.e,.s.199.
[432] Sander,a.g.e.,s.43.

meye ve komuta etmeye başladılar. Roma artık bir Akdeniz İmparatorluğuydu.

Aslında MÖ 2600'lerde başlamasına rağmen, bugünkü Meksika'nın olduğu bölgede, MÖ 250 yılından başlayıp 900'lü yıllara kadar hüküm sürecek bir medeniyet oluşturulmuştu. MS 1000'li yıllarda bunların yerini Aztek'ler alacaktır. Mayalarla aynı dönemde, Güney Amerika kıtasında bugünkü Peru ve Şili bölgesinde ise İnka Medeniyeti oluşmuştu.

Bu dönemde Avrupa'nın geri kalanı, az sayıda küçük kasabanın bulunduğu yoksul ve gelişmemiş bölgeler olma konumunu devam ettiriyordu. Diğer taraftan yönetici elitlerin halkla bağlantısı çok zayıf, hatta kopuktu. MS 200'lerde Roma İmparatorluğunda sıkıntılar başladı. Askerler siyasete girmişlerdi. İmparatoru öldürerek zorla iktidarı ele geçiren komutanlar devlet yönetiminden pek anlamıyorlardı ama zaten bunun önemi de yoktu. MS 235 yılından 284 yılına kadar, 26 imparatordan biri hariç hepsi öldürülmüş ya da intihar etmişti. Her ne kadar zaman zaman diktatörler tarafından yönetilse de, Roma insanlık tarihinde ilk büyük cumhuriyet olup, Batılı anlamda modern devletin öncüsüydü. İmparatorluğun kuruluş aşamasında askerler İtalya'da yetişiyordu ancak ülke genişleyince Kuzey Afrika'daki kabilelerden, Almanya'dan ve hatta İngiltere'den asker devşirilmeye başlandı. Ancak bu askerler imparatorluğa daha öncekiler gibi sadık değillerdi. Düşmandan çok birbirleri ile savaştılar. Bu yüzden savunma hatları çöktü. Vandallar; tıpkı tarihin ilerleyen dönemlerinde İngilizlerin 1588 yılında İspanyol armadasına yaptığı gibi, tutuşturdukları köhne gemileri, sıkışık düzenli Roma gemileri üzerine gönderdiler ve tutuşmaya hazır kuru ipleri olan, ahşap güverteli ve bez yelkenli antikçağ gemilerini saniyeler içinde cehenneme dönüştürdüler.[433]

MS 161 yılında Roma'da büyük ve etkili bir veba salgını oldu.[434] Artık zenginlik dönemlerinin sonuna geliniyordu. MS 1. yüzyılda İmparator Augustus, Roma'yı tuğla bir kentten mermer bir kente dönüştürmekle övünürken, 400 yıl kadar sonra, Roma'nın hâkimiyeti sona eriyor ve Avrupa, açık alanlara öylece rasgele kondurulan ahşap evlere geri dönüyordu.[435] Roma'da özgün düşünce ve bilim kök salamadı çünkü zenginliğe değer verilmesi bilimi aşağılamıştı. Bu nedenle yaratıcılık zamanla kayboldu ve değişen koşullara uyum sağlanamadı. İstanbul, Doğu Roma ayrıldığında, MS 320 civarında, Karadeniz girişinde inşa edilmişti. Batı Roma yaklaşık 100 yıl daha yaşadı. Aslında Roma İmparatorluğu saldırılara rağmen uzun süre direnmişti. Bunun nedeni diplomatlarının, sınırlarının ötesinde barbar halklar arasında bir ağ kurarak, bu küçük ülkeleri

[433] Morris, a.g.e.,s.370.
[434] *Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006.s.30.
[435] Morris, a.g.e.,s.374.

birbirine karşı kullanmasıydı.[436] 455 yılında Roma kuzeyden gelen Vizigot ve Vandallar tarafından yağmalandı.[437]

Bütün Avrasya bölgesinde MÖ 200'den MS 200 yıllarına kadar süren 400 yıllık istikrar döneminden sonra, Roma'nın zayıflamasıyla MS 200 yılından MS 600 yılına kadar sürecek 400 yıllık bir istikrarsızlık dönemi başladı.[438]

MS 200-500 arasında dünyada ortalama sıcaklıklar yaklaşık olarak 1 derece düştü.[439] Roma'nın zayıflamasının ardından sadece Avrupa değil, dünya da yeni bir krize girdi ve uzun bir süre basit yaşadı. Bu yeni bir küresel krizdi. Bu dönemde para basımı ve yazının kullanımı azaldı. Çin'de bile bazı paralar öyle hafiflemişti ki, adeta suda yüzecek hale gelmişti. Çin ve Avrupa'nın birçok yerinde nüfus azaldı, tarlaları otlar ve çalılıklar bürüdü.

MS 2. yüzyılın sonuna doğru Avrasya'da artık istikrar döneminin sonuna yaklaşıldığının belirtileri gözükmeye başlamıştı. Bu dönemde Çin harap bir hale gelmişti. Çin nasıl bu hale düşmüştü? Çin'de nüfus beslenemeyecek kadar arttı ve ağaçların kesilmesi nedeniyle Sarı Irmak boyunca sel felaketleri yaşandı. Toprak kaybı, hastalık ve yıkımlar nedeniyle ayaklanmalar başladı. MS 189 yılında "Sarı Türbanlılar" denilen bir ayaklanma nedeniyle ordunun gücü arttı ve ardından askerler başkenti yağmaladı. Bu yağma esnasında kütüphaneler ve arşivler imha edildi. Rakip ordu komutanlarının mücadeleleri nedeniyle ülke iç savaşa sürüklendi ve Çin neredeyse dağıldı.[440] Eski düzeni oluşturmak yaklaşık 400 yıl sürdü. Sistem şaşırtıcı şekilde sarsılmıştı ve MS 3. yüzyılda özgür düşünürlerinin oluşturduğu "Bambu Korusunun Yedi Bilgesi" grubu, rivayete göre günlerini klasikler üzerinde çalışmak, devlete hizmet etmek yerine sohbet, şiir, müzik, içki içmek ve uyuşturucu kullanmakla geçiren simgelere dönüşmüştü. Ayrıca bu dönemde manastırların çoğaldığı görüldü. Öyle ki, MS 509'da Çin'de bir memur: "Bugün manastır olmayan tek bir yer kalmadı" diyordu. Yine bu karanlık dönemde görgü kuralları skandallar yaratacak şekilde ihlal ediliyordu.

Roma da, MS 190 yılından sonra o zamana kadar mücadelelerin ve yıpranmaların bir sonucu olarak, Çin'deki anarşi dönemine benzer bir döneme girdi. Çin, Part, Roma'nın hep birlikte krize girmesi ve istikrarsızlığı sebebiyle Avrasya'nın 400 yıllık huzur dönemi son buldu.

Roma ve Çin yanında bu sorunlar doğal olarak ticaret yollarına ve Part İmparatorluğuna da yansıdı ve buralarda da ayaklanmalar oldu. Son Part Hükümdarı MS 224 yılında Sasaniler tarafından öldürüldü ve 10 yıl içinde Part

[436] Roberts,a.g.e.,s.125.
[437] Sander,a.g.e.,s.43,44.
[438] Ponting, a.g.e.,s.243-273.
[439] Morris, a.g.e.,s.349.
[440] Ponting,a.g.e.,s.239.

direnişi tamamen sona erdi. Ardından İslamiyet'in yayılışına kadar sürecek Sasani egemenliği başladı.

MS 150 yıllarında dünyada yaklaşık 180 milyon kişi yaşıyordu. Çin 60 milyon, Hindistan ise 40 milyon nüfusa ulaşmıştı. Yine, Roma 500.000, İskenderiye 400.000 ve Antakya 150.000 kişiyle büyük şehirler olarak göze çarpıyordu.

MS 200-MS 600 yılları arasının en önemli özelliği Hıristiyanlık inancının ve Buda öğretisinin yayılmasıdır. Şüphesiz bunların yaşanan krizlerle bir bağlantısı vardı. Ardından İslam dini ortaya çıktı. Roma İmparatorluğu batıdaki topraklarını kaybetti, buralarda Roma kültüründen faydalanarak yeni devletler ortaya çıkmaya başladı. Zaman içinde Roma imparatorluk merkezi olma konumunu yitirdi ve bir daha kazanamadı. Batıdaki denetim MS 4. yüzyılın sonundan itibaren yavaş yavaş kaybolmakla birlikte, Roma İmparatorluğunun nispeten zengin olan Doğu Bölgesi yeniden yapılanarak, İslamiyet'in yükselişine karşın, ayakta kalabildi. Bu dönemde İznik ve Selanik gibi yeni merkezler inşa edildi. Artık Roma'dan ayrı bir imparatorluk oluşmuştu. Bizans İmparatoru Constantin'in, (Konstantin) 312 yılında din değiştirmesi Hıristiyanlık için dönüm noktasıydı. Roma uzun süre direndikten sonra bu dini serbest bıraktı ve 381 yılında Hıristiyanlık resmi din oldu.[441] Başlangıçta çoğu devlet görevlisi İmparatorun gözüne girmek ve güç edinmek amacıyla bu görüşü benimser gözüktü. Konstantin MS 306 yılında iktidara geldi. Dünya tarihini en çok değiştiren imparatorlardan birisiydi. 20 yıl süren bir iç savaştan sonra imparatorluğu 324 yılında birleştirdi. Bu mücadele esnasında 312 yılında önemli bir savaş öncesi askerlerine kalkanlarının üzerine Hıristiyan işareti koymalarını istedi ve ardından savaşı kazandı. Bu olaydan sonra kiliselere bağış yaptı, yeni kiliseler yaptırdı. Ardından eski dinleri yasaklamadan, kendini Hıristiyan ilan etti. 325 yılında İznik'te toplanan konsüle başkanlık etmesine rağmen ölüm döşeğine kadar vaftiz olmadı. Pagan olarak nitelendirdiği eski başkentin yerine yenisini yaptırdı. En büyük katkısı imparatorluğu Hıristiyan yapmaktı. Kendisi bilmese de Hıristiyan Avrupa'nın temellerini kurmuştu.[442] Batılı hükümdarların birçoğu yine de Bizans'ı Romanın devamı saydılar ve onların verdiği unvanları kabul ettiler.[443] Bizans ise kendisine rakip olarak Frankları görüyordu. Batı Avrupalıların hepsine birden Frank diyorlardı. Bu tabir daha sonra bütün Asya kıtasına yayıldı. İlginç olan Bizans'ı ele geçiren Osmanlılar da aynı tabiri, aynı anlamda kullanacaktı. Avrupa ismi ise 10. yüzyıldan itibaren bugünkü anlamına yakın olarak coğrafi bir terim olarak kullanılmaya başlandı.[444]

---

[441] Altaş, a.g.e.,s.199.
[442] Roberts,a.g.e.,s.107.
[443] Roberts,a.g.e.,s.124
[444] Roberts,a.g.e.,s.156,157.

Şarlman, Roma'dan sonra Batıdaki en büyük gücü yöneten bir hükümdardı. Frank (Tam olarak karşılık gelmese de genel olarak bugünkü Fransa) topraklarının tamamı 771 yılında onun elinde toplandı. En çarpıcı yanı Hıristiyanlığa sahip çıkması ve bilimi desteklemesiydi. Ağırlık ve uzunluk ölçülerinde reformlar yaptı. Avrupa'da uzun süre kullanılan 240 peniye denk gelen bir para sistemi icat etmişti. Bu sistem İngilizler tarafından 1000 yıldan fazla kullanıldı. Ancak buluşlarını kurumsallaştıramamıştı. 843 yılında torunları Verdun Anlaşması ile topraklarını böldüler. Bu paylaşım, günümüzdeki Fransa ve Almanya arasındaki siyasi farklılığın oluştuğu dönemdir. Ren Nehri'nin doğusunda kalan topraklar ise daha sonra Cermen (Tam olarak karşılık gelmese de genel olarak bugünkü Almanya) Ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğuna dönüşecektir.[445]

Bundan sonra Bizans'ta Hıristiyanlık kendi içinde büyüyecek ve farkına varılmasa da eski dinin, yani pagan (çok tanrılı inanç) geleneklerinin izlerini taşıyacaktı. Yeni kiliseler Roma yapılarından sökülen tuğlalardan inşa ediliyor, bazı yerlerde de eski pagan tapınakları yeniden kilise olarak düzenleniyordu. Ancak Konstantin eylemleriyle, Batıdaki imparatorlukla kendisi arasındaki kültürel bölünmeyi onaylamaktan da geri kalmıyordu. Bu anlayış yanında uygulanan din politikası giderek mezhepler arasındaki ayırımı büyüttü. Ancak ayırım sadece Katolik ve Protestanlarla sınırlı kalmamıştı. MS 500'lerde Mısırdaki Kıpti kilisesi Ortodokslukla yollarını ayırdı. Suriye'de ise Yakubi kilisesi kuruldu.[446]

Ortaçağın ilk papası, 590 yılından 604 yılına kadar hüküm süren, Gregorius'tur. Bir dönem Batıda bütün piskoposlara "baba" anlamına gelen "papa" deniliyordu ancak daha sonra sadece bir kişi için bu unvan kullanılmaya başlandı. 663 yılında Roma'yı ziyaret eden II. Konstans, 15. yüzyıla kadar bu şehre gelen son imparator oldu. İstanbul'a giden son papaysa, 710 yılında tesadüf eseri adı Konstantin olan tek papaydı.[447]

Doğu Roma İmparatorluğu'nda Yunanca, imparator Herakleios döneminde resmi dil olarak kabul edildi.[448] Yunanca yok olup giderken ancak bu suretle ayakta kalabilmişti. Yunan olmayanlar bile bu dili konuştuğundan, Yunan olmamalarına rağmen sonradan Yunan gibi kabul edilmeye başlandı. Doğu Roma ayrıldığında yönetici ve memurlar kendisini Romalı diye nitelendirmeye devam etti. Doğudaki komşuları da aynı nitelendirmeyi yaptı. Batıda yaşayanlar ise onların Yunanlı imparatorlar tarafından yönetildikleri gibi yanlış bir

[445] Roberts,a.g.e.,s.162-165.
[446] Roberts,a.g.e.,s.108.
[447] Roberts,a.g.e.,s.133-135.
[448] *Dünya Tarihi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010.s.84.

düşünceye sahiptiler ve onlara Yunanlı diyorlardı.[449] Bizans'ta, Yunan dili kullanılsa da, sadece şehirlerde yaşayan küçük bir azınlık tarafından kullanılıyordu ve kırsalda yaşayanlar bu dili pek bilmiyor ve kullanmıyorlardı.[450]

Bundan sonraki imparatorların da Costantin gibi bu inancı benimsemeleri Hıristiyanlığın yayılmasına imkân sağladı. Bundan sonra Hıristiyanlık yıllık % 3.4 gibi bir büyüme hızını yakalayarak, yıllık % 2.3 hızla yayılan Budizm'den bile daha hızlı yayıldı. MS 32 yılında İsa öldürüldüğünde ancak birkaç yüz müridi varken, MS 250 yılında Hıristiyanların sayısı 1 milyona ulaştı. 391 yılında imparator Theodosios, Hıristiyanlığı yasal din olarak ilan ettiğinde ise 30 milyonu aşan Romalı din değiştirerek Hıristiyan olmuştu.[451]

Julius Sezar, 365 günden oluşan ve artık saatlerin dört yılda bir hesaba katıldığı Mısır takvimini kullanmaya karar vermişti. Bu takvim şüphesiz eski ve karmaşık geleneksel Roma takviminden daha iyiydi. Constantin döneminde ise 7 günde bir tatil yapılması kabul edildi. 525 yılında İsa'nın doğumu matematikçi ve keşiş Dionysius tarafından birkaç yıl hatalı olsa da hesaplandı ve milat olarak kullanılmaya başladı.[452] Böylece MÖ ve MS tabirlerinin kullanılmasına da başlandı. İsa'nın doğum yeri büyük ihtimalle Filistin'deki Nasıra kasabasıydı. Ne zaman doğduğu kesin olmamakla birlikte en olası tarih MÖ 6 gibi gözükmektedir. İsa genç yaşta çarmıha gerilerek öldürüldüğünde ise takvimler MS 33'ü gösteriyordu.[453]

Toplumdaki birçok işlev zamanla kilise tarafından devir alındı ve taraftarlarının sayısı arttı. Diğer inançlara karşı son derece hoşgörüsüz olan kilise, gücünü giderek inançları zorla kabul ettirmekten yana kullandı. 386-392 yılları arasında Suriye ve İskenderiye'de paganizme ait tapınaklar tahrip edildi. Yahudiler Yunanlıları pek sevmiyorlardı. Onlar da Yahudileri.[454] Romalılar da bunu başlangıçta devam ettirdiler. Yunanlıların yaptığı gibi Yahudilere karşı politikalar geliştirdiler. İmparator Hadrianus döneminde, MS 132-135 yılları arasında, çıkan büyük bir Yahudi isyanı bastırıldı. Hıristiyanlık döneminde de Yahudiler yönetimden uzaklaştırıldı ve 438 yılında tüm devlet görevleri, Yahudilere yasak hale getirildi.

Bizans İmparatorluğu'nun başlangıcı genellikle 395 yılı kabul edilir.[455] Hıristiyanlıkta, Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile büyük göçler başlamıştır.[456]

---

[449] Roberts,a.g.e.,s.123.
[450] Roberts,a.g.e.,s.139.
[451] Morris,a.g.e.,s.381.
[452] *Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, Çev. Furkan Akderin, İstanbul, 2007.s.36.
[453] Roberts,a.g.e.,s.87-90.
[454] Roberts,a.g.e.,s.89.
[455] Bailly, Auguste. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Haluk Şaman, Nokta Kitap, İstanbul, 2006.s.15.
[456] Havemann, Robert. *Yarın, Sanayi Toplumu Yol Ayrımında Eleştiri ve Gerçek Ütopya*, Çev. Erol Özbek, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1990.s.27.

337 yılında Constantin ölünce üç oğlu arasında mücadele başladı. 350 yılında hayatta kalan II. Constantin imparator oldu ama varisi yoktu. 395 yılında ise Theodosius ölünce Roma İmparatorluğu iki oğlu arasında paylaşıldı ve batıda Honorius, doğuda Arcadius olacak şekilde bir bölünme gerçekleşti. Doğudaki imparatorluk, zengin kaynaklara sahip olması ve yaptığı düzenlemeler nedeniyle ayakta kaldı. Bu bölünme, 476 yılında batıdaki son imparator devrilene kadar devam etti. Aslında 406 yılında German kabileler Ren Nehrini geçmeye başlamış, Ostrogotlar 410 yılında Roma'yı yağmalamıştı. Ertesi yıl Roma lejyonları İberya'yı (Genel olarak bugünkü İspanya ve Portekiz toprakları) terk etti. 418'de Vizigotlar Güney Galya'yı (Fransa'nın güneyi) alıp İspanya'ya geçtiler. 428 yılında ise Romalı askerler, son seferlerinde, Ren boyunda savaştılar. 432 yılında Kuzey Afrika'daki askerlerin tamamı çekilmişti. 439 yılında ise Korsika ve Sardinya adaları kaybedildi.

Got kralı Odoacer 476 yılında İstanbul'daki imparator Zenon'a yazdığı mektupta, dünyanın artık iki imparatora ihtiyacı olmadığını söylüyordu. 476 yılından itibaren varlığını sembolik olarak sürdürse de Roma geleneği uzun yıllar etkisini sürdürdü. 580 yılında Avarlar ve Slavlar Balkanlardan büyük parçalar aldılar. 540 yıllarındaki hıyarcık vebası salgını ve savaş masrafları nedeniyle imparatorluk ciddi olarak zayıfladı. Roma'da kölelerin 4. yüzyılın sonlarında çalıştıkları topraktan bağımsız olarak satılmaları yasaklanınca, özgür olmayan köylü sınıfına yükselen, köleler 1000 yıl kadar daha bölgede taşra halkının çoğunluğunu oluşturdular.

MS 1. yüzyıldan itibaren Avrupa'ya akın eden Germenler savaşçı bir kavim olarak tanınıyorlardı. Hunlar batıya doğru göç ederken beraberlerinde Cermen ırkına mensup kabileleri de sürüklemişlerdi. Tarihçi Tacitus, gerektiğinde gözünü kırpmadan savaşan Germen kadınlarının cesaretinden söz eder. Bazıları sonradan Roma ordusunda görev aldı ve böylece Romalılar ile Barbar dedikleri kavimler arasındaki çizgi kayboldu.[457] Romalılar ekonomik nedenlerle İngiltere'den çekilince 5. yüzyıldan itibaren Anglosaksonlar buralara yerleşmeye başladı.

Orta Asya'daki Büyük Hun İmparatorluğu MS 216 yılında sona ermişti. Bu devlet başka isimlerle devam edecektir (Bkz. Ek-Harita:18). MS 318 yılında Hun İmparatorluğunun bir devamı olarak Batı Hun veya Avrupa Hun İmparatorluğu diye isimlendirilen devlet kuruldu. Hunlar MS 350 yıllarında Asya steplerinden batıya doğru harekete geçmişlerdi. MS 375 tarihinden itibaren Avrupa'yı işgale başladılar. Kendilerine "Tanrının kırbacı" deniliyordu. Çünkü Tanrının onları cezalandırmak için gönderdiğine inanılıyordu. Hunlar diğer

[457] *Dünya Tarihi*, 2010.a.g.e.,s.84.

dillerle karışsa da Türk dilini konuşuyorlardı.[458] Romalıların 200.000 kişilik ordusunu yendikten sonra neredeyse bütün Avrupa'yı ele geçirdiler. Hatta Roma Ordusunun asker deposu olan Galya (Bugünkü Fransa) bile işgal edildi. Ülke sınırları 4 milyon kilometrekarenin üstüne çıkmıştı (Batı Hun İmparatorluğu haritası için Bkz. Ek-Harita:19).

Hunların Macar ve Finlilerle akrabalığı konusunda çeşitli görüşler vardır. Macar Türkolog Rasonyi'ye göre, Türkler Macarların babası, Finlilerin ise anasıdır.[459] Romalılar, 3000 kg altın ödemesi karşılığında barış yapılan ve ödeme yapılmadığından saldıran Hun Türk'ü Atilla'nın başkentlerini ele geçirme tehlikesini kıl payı atlatmıştı.[460] Ancak her nedense 452 yılında Hun ordusu bilinmeyen bir sebepten Roma'ya saldırmaktan vazgeçti.[461] Yine de Hunlardan kaçan kavimler Roma'da karışıklığa neden oldu ve bölünmeyi hızlandırdı. Hunların çekilmesinden sonra ise uzun süre bu bölgelerde istikrar sağlanamadı.[462] Büyük Hun Devletinden sonra kurulan Batı Hun Devleti sınırlarını Avrupa'nın en ucuna taşımıştı. Güneyde ise Akhunlar vasıtasıyla sınırlar Hint Okyanusuna ulaşacaktır.

453 yılında Atilla öldü.[463] "Tanrının Kılıcı" lakaplı Atilla, 60 yaşında ölünce Asya geleneklerine göre iç içe geçmiş altın, gümüş ve demirden yapılmış üç tabuta eşyaları ile birlikte gömüldü. Bulunmasın diye mezarının üstü kat kat toprakla kapatıldı ve gömüyü yapanlar da aynı gün öldürüldü. 1229 yılında vefat eden Cengiz Han'da benzer bir törenle gömülecektir.[464] Cengiz Han 1227 yılında öldüğünde, askerleri onun öldüğü duyulmasın diye cenazesini götürürken gördükleri herkesi öldürdüler ve yeri bilinmesin diye gömüldüğü tepeye kimseyi yaklaştırmadılar.[465] Atilla'nın ölümünden bir yıl sonra Hun'lar dağıldı, 469 yılında ise Hun varlığı sona erdi. Buna rağmen Macaristan'daki Hun kültürünün izleri uzun yıllar devam etti.[466]

Hunların baskısıyla doğan göç hareketleri Avrupa'nın sosyo-kültürel yapısını değiştirdi ve günümüzdeki yapının temellerini oluşturdu. Bu dönem aslında Avrupa'nın şekillendiği dönemdi. Alfred Weber'de, Atilla'dan başlayarak atlı kavimlerin etkisini, Batıda uygarlıklar doğuran bir neden olarak görür.

---

[458] Helfen, Otto Maenchen. *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture*, University of California Press. 1973.s.441.

[459] Doğan, İsmail. *Macar Ulusal Kimliğinin Oluşmasında Türk Etkisi*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 47, 2, 2007.

[460] Bu olay Avrupa için binlerce yıl unutulmayacak bir olay olarak kalmıştır. 1800'lü yıllarda Çin'e karşı saldırının liderliğini üslenen Alman İmparatoru II. Vilhelm Çin'i cezalandırmada örnek olarak bu olayı hatırlatacaktır.

[461] *Dünya Tarihi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010.s.97.

[462] *Dünya Tarihi Ansiklopedisi,a.g.e.*,s.58.-61.

[463] *Dünya Tarihi*,2007.a.g.e.s.36.

[464] Boray Ferit, Erden. *Bilinmeyen Tarih ve Türkler*, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2005.s.110.

[465] Davis,a.g.e.,s.106.

[466] Candan, Ergün. *Türkleri Kültür Kökenleri*, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul, 2011.s.34.

Göçebe kavimlerin merkezkaç gücü, Çin settinden İran'a kadar ilk bölge dışı imparatorlukları kurdu. Bu da ilk defa belki de bilmeden uygarlıklar arası ilk kucaklaşmaları sağladı.[467] Asya'nın neredeyse tamamını birleştiren Moğollar, kıtalar arası büyük yollar açtı. Atlıların geçtiği yerler, sadece düşmanlıkları değil aynı zamanda kültürleri buluşturan yollardı.[468]

Hıristiyanlık yayılıyordu. Bugünkü Türkiye sınırları içinde yaşayan Harran kentinin komşusu olan Urfa Kent Kralı, Hıristiyanlığı devletin resmi dini yapan ilk kraldı. Kent tek tanrılı din inancına pek de yabancı değildi. O dönemde kentte kendine özgü bir Sabiilik inancı vardı. Sabiilik dininin peygamberi, İdris Peygamberdi. Kıblesi Kuzey kutbuydu. Tek kadınla evlenilir, mirastan herkes eşit pay alırdı. Yılda 30 gün oruç tutar, günde 3 vakit namaz kılarlardı. Namazdan önce de abdest alırlardı.

Hıristiyanlık yayılırken, imparatorluk dinine saldırmak için aralarında uyuşan, ama birbiriyle de kıyasıya mücadele etmekten de geri kalmayan 20 kadar Mısır ve Yahudi mezhebi, sonundan Hıristiyanlık içinde eriyip gittiler. İmparatorluk ne kadar zayıf düşerse Hıristiyanlık o kadar çabuk ilerliyordu.[469] Karışık ve adaletsizliğin olduğu bir dönemde din insanlar için büyük bir teselli ve ümit kaynağıydı.

Aslında İskenderiye kenti, Büyük İskender'den daha önce kurulmuştu. Ancak İskender'den sonra buraların kralı olan Ptolema (MÖ 366-MÖ 322) buraya bir kütüphane yaptı. Burada 500.000'den fazla kitap vardı. Bu ortamda sayısız bilgin yetişti.[470] Sezar zamanında MÖ 47'de çıkan bir yangında bu kitapların bir kısmı yandı. Buna büyük tepki oldu. Daha sonra Antonius döneminde Anadolu'daki Bergama şehrindeki kütüphaneden buraya 200.000 civarında kitap gönderildi. Bütün bu kitaplar Paganizmi savunduğu gerekçesi ile MS 415 yılında Romalı Hıristiyanlar tarafından yakıldı. Olayın asıl sorumlusu ve kışkırtan ise İskenderiye Patriğiydi.[471]

Hıristiyanlığın kabul edildiği tarihe kadar Roma İmparatorluğu'nda "Paganizm" hâkimdi. Roma'da her şehrin kendi tanrıları ve inançları vardı ve bu yüzden ciddi bir din sorunu ortaya çıkıyordu.[472] Bizanslılar, Yunan mitolojisini, eski zamanların pagan Yunanlıları kadar iyi öğrendiler ve bunu kendi yaşantılarına uyarladılar.[473] Pagan geleneklerinin birçoğu Hıristiyan törenlerine uyarlanmıştı. 15 Ağustos'ta kutlanan "bağbozumu" geleneğini Bizans devam ettirdi. Noel gününün saptandığı 10. yüzyılın sonuna kadar Güneş Tanrısı

---

[467] Tanju, İzzet. *Tarih Üzerine Düşünceler*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2009.s.18.

[468] Tanju,a.g.e.,s.19.

[469] Condorcet, de Marquis. *İnsan Zekâsının Tarihsel Gelişimi*, Çev. Mahmut Özgül, Sayfa Yayınları, İstanbul, 2011.s.76.

[470] *Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1995, Sayı: 331, s.17.

[471] Okur, İbrahim. *Temizliğin Tarihi*, Okursay Kitapları, Bursa, 2005.s.296-297.

[472] Lucas,S. Henry. *A Short History of Civilization*, MCGraw-Hill Book Company, New York, 1953.s.233.

[473] Rice, Talbot, Tamara. *Bizans'ta Günlük Yaşam*, Çev.Bilge Altınok, Özne Yayıncılık, İstanbul.s.25.

onuruna 25 Aralık'ta ulusal bir bayramın kutlanması da bir gelenek olmuştu.[474] Hıristiyan Ortaçağ sanatı, doğanın ruhunu dolayısıyla güzelliğini görmüyordu. Doğa, cansız bir kulis, arka plan ve insan eylemlerinin geçtiği bir yer olarak resmedilirdi. Rönesans esnasında tekrar insan, ölü çevreyi canlı bir yer haline getirecektir.[475]

Doğuda Zeus, batıda Jüpiter daha önemliydi. Paganizm hoşgörülüydü ve diğer inançları kabul ediyordu. MS 1. yüzyılda ortaya çıkan Hıristiyanlığın, temelde Paul'un öğretilerinin etkisi altında kaldığı söyleniyordu. MS 2. yüzyıla geldiğinde Roma için bunun fazla bir önemi yoktu. Daha doğrusu farkına bile varılmamıştı. 3. yüzyılın sonuna kadar Hıristiyanlık kendi içine kapalı küçük gruplar tarafından inanılan bir cemaat görünümündeydi. İnsan duyguları ve davranışları değişmediğine göre, bir şeylere inanma ihtiyacı da değişmiyordu. İsa'ya inanan 12 kişiye havari deniliyordu ve bunlar dini yayma faaliyetlerini sürdürdüler.[476] MS 251 yılındaki bir mektuba göre, 500.000 kişilik Roma kentinde ancak 1500 kişilik küçük bir grup Hıristiyanlığa inanıyordu. 325 yılında İznik'te toplanan konsül dahi küçük bir azınlıktı. 12 inancına birçok kültürde rastlanır. 12 Havari (13 Havari'nin biri ihanet ettiğinden) yanında, 12 inancı Uzak Doğu'da da bulunuyordu.[477] Friglerin ululara da 12 hizmetçi eşlik ederdi. Türklerde "3'ler 7'ler 40'lar", Çin'de "8 ulu", Japonya'da ise "7 talih" inançları vardı.

Hıristiyanlık yayılmaya başladıktan bir süre sonra Kuzey Afrika, Roma, Antakya, Kudüs, İskenderiye ve İstanbul gibi başlıca kentlerin piskoposlukları arasında rekabet ve bölünmeler gerçekleşmeye başladı. Paganizm Romalılar için içselleştirilmişti ve büyük bir öneme sahip olarak yüzyıllar boyu yerleşmiş inanç ve adetleri bünyesinde barındırıyordu. Bu nedenle kısa bir süre sonra Noel, Paskalya gibi paganizmin birçok unsuru Hıristiyan inançlarına dâhil edilmeye başladı. Kilise bu gibi pagan geleneklerini ortadan kaldırmaya çalıştı ancak eskinin bu keyifli ve eğlenceli geleneklerini ortadan kaldırmayı başaramadığından, bunları dini temellerle oturtarak Hıristiyan törenler içinde eritmeyi denedi.[478]

Aslında Hıristiyanlık dinine karışan bu inançların çoğu Doğu kaynaklıydı. Buradan Girit yoluyla Batıya geçmişti. İnsanlar bu adetleri kendilerine yarar sağladığına inandıkları için destekliyordu. Neredeyse her imparatorun benimsediği bir tanrısı vardı. Batıda var olan "yeniden doğuş" fikrinin Hint düşüncesinden etkilenmemesi zaten mümkün değildi. MS Roma'da yayılan "Mitracı-

---

[474] Rice, a.g.e.,s.49.
[475] Balazs, Bela. *Görünen İnsan*, Çev. Oya Kasap, Say Yayınları, İstanbul, 2013.s.10.
[476] Altaş,a.g.e.,s.199.
[477] *Mitoloji,a.g.e.*,s.242.
[478] Rice,a.g.e.,s.59.

lık" ise muhtemelen İran'dan etkilenmişti. Mitra, bir boğanın törenle kurban edilmesini müteakip dünyayı kurtaran yenilmez güneş ile özdeşleştirilen bir kurtarıcı tanrı olarak görülüyordu. İbadet edecekleri tapınaklara girmeden önce yıkanarak kendilerini arındırıyorlar, kutsanmış ekmek ve suyla Mitra'nın anısına bir dua ediliyor ve yemek yeniliyordu. Mitracılıktan bir yüzyıl sonra, 216-276 yılları arasında yaşamış Zerdüşt bir aileden gelen Mani tarafından oluşturulan "Manicilik" akımına göre ise dünyayı "iyilik ve kötülük arasında bir savaş" olarak gören kendi dinleri evrenseldi.

Roma'da hastalık sigortası bile vardı.[479] Ancak tıp bilimi Roma ve Bizans'ta MS 5. yüzyılda gerilemeye başladı. Hıristiyan din adamları hastalıkların iyileşmesi için günah çıkarmanın yeterli olacağını düşünüyorlardı.[480] Bizanslı gökyüzü gözlemcileri ise vebanın yayılmasını o sırada geçen bir kuyruklu yıldıza bağlayıp, bunun vebanın kutusundan çıkmasına neden olduğunu iddia ediyorlardı. Bizans'ta ise Hıristiyanlığı benimseyen Konstantin, Paganlara ait olduğu gerekçesiyle bütün hastaneleri kapatmıştı. Sonra bir kısmı yeniden açıldı ancak yine de onlara göre dinden gayrı ilaç aramak papaz sınıfının şerefine yakışmazdı. Daha sonra bu biraz yumuşadı ancak günah çıkarmadan hekimlerin hastalara bakması yine de yasaktı. Yine bir Hıristiyan, asla kendi dininden olmayan birisine tedavi olamazdı. Oysa Müslümanlıkta Peygamber, "Allah hastalığı da, ilacı da indirmiştir." diyecek ve tedavi olmayı tavsiye edecekti.[481]

İmparator İustinianos'un en büyük eseri Ayasofya kilisesiydi ancak ne var ki bu kilisenin dev kubbesi yine onun hükümdarlığı sırasında çökmüştü. İslamiyet'in ortaya çıkmasından hemen önceki dönemde İustinianos sonuç getirmeyen iki büyük savaşın ardından 565 yılında öldü. Ardından 610 yılında Ermeni kökenli Heraklius tahta çıktı. Bu sırada Slav ve Avarlar Balkanlara inmiş, Pers ordusu bir anda Ermenistan, Kapadokya ve Suriye'yi işgal etmişti. Pers orduları 615 yılında Kudüs'ü yağmalayarak gerçek haçın kalıntısını götürdüler. Buradaki Yahudiler Pers işgalini olumlu karşılamışlar ve zulümden kurtulduklarını düşünmüşlerdi. Ertesi yıl Pers ordusu Mısır'ı da ele geçirdi. Ardından Kıbrıs'a saldırıp Rodos'u Bizans'tan kopardı. Daha sonra Pers Ordusu öncü birlikleri İstanbul'un bir kilometre yakınına kadar geldiler. Heraklius 626 yılında bu yazgıyı tersine çevirdi. Persleri yenerek Mezopotamya'ya girdi. Çıkan bir iç isyanda Hüsrev öldürülünce halefi barış istedi. Gerçek Haçın kalıntısı Kudüs'e geri götürüldü.[482] MS 800 yılına kadar Bizans İmparatoru'nun

[479] Çığ,a.g.e.,s.343.
[480] *Ana Britannica,* 15.Cilt,s.43.
[481] Canan, İbrahim. *Hadis Ansiklopedisi,* 10.Cilt, s.549.
[482] Roberts,a.g.e.,s.128.

bütün Hıristiyan dünyasının temsilcisi olduğu fikrine pek karşı çıkan olmadı. Ta ki, o yıl bir Frank kralı imparator olarak ilan edilene kadar.[483]

Hıristiyanlık 7. yüzyılda İslamiyet'in geldiği zamanlarda bile tam yerleşmemiş ve 9. yüzyılın başlarında Batı Avrasya'ya komşu bölgelerden püskürtülmüştü. Yine de din tüccarlar vasıtasıyla İran'dan Hindistan'a kadar alanda yayılma fırsatı buluyordu. Ancak İslamiyet'in ortaya çıkması bu akımı bütün Güneybatı Asya'dan sildi. Buna rağmen akım, Orta Asya ve Çin'deki diğer dini inanışlara karışıp değişerek yayılmaya devam etti.

Çin saraylarının kendine özgü kuralları vardı. Saraydaki yüzlerce bürokrat sözde imparatorun emirlerini yerine getirmek, ancak özde kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için çalışıyordu. Bazı imparatorlar işlerini yaptırmak için akrabalarına, bazıları ise hadımlara başvuruyordu. İşler öyle gidiyordu ki, MS 88'den sonra uzun bir süre 14 yaşından büyük hiçbir prens tahta çıkacak kadar hayatta kalamadı.[484] Saraylarda siyaset; kıdemli nazırlar, hadımlar ve çocuk imparatorların aile üyeleri arasında yürütülen entrikalar içinde yozlaştı. Bunun sonucu sağlam sanılan üst düzey devlet kurumları zamanla yok olup gitti.[485] Bu döneme ait bir şiirde: "Sayısız soylar yok olup gitti, tarlaları at kemikler bürüdü." diyordu.

Kore yarımadası Çinlilerin kontrolü altındaydı. Çinliler MS 265 yılından itibaren Kore'deki kontrolü yavaş yavaş kaybettiler. MS 4. yüzyılın başından itibaren ise Kore yarımadasında 3 ayrı devlet kuruldu. Bunlardan Kogurya isimli devlet Çin'e yakındı ve büyümek için uygun bir konumdaydı. Bu devlet giderek büyüdü ve 5. ve 6. yüzyıl boyunca diğerlerinden büyük bir imparatorluk oldu. Ancak her üç devlet de ilkeldi ve Buda öğretisinin bir sonucu olarak Çin yazısı, Kore diline hiç uygun olmamasına rağmen, Kore'de yayılmıştı. Budacılık daha sonra Kore yoluyla Japonya'ya geçti.

Japonya Avrasya ana kıtasına yaklaşık 100 mil mesafedeydi ve MS 4. yüzyıla kadar Çin'den hiç etkilenmemişti. Bunun yanında1945 yılında ABD'nin işgali hariç ve tarihinde bir kez sınırlı Moğol tehdidi dışında, istila tehlikesi ile de karşı karşıya kalmamıştı. Topraklarında maden yoktu ve arazisinin sadece 1/5'i tarıma uygundu. Çinliler onlar için "cüce" tabirini kullanıyorlardı. "Yamota Güneş Kültü" her inancın üstündeydi ve diğer kültler 3.000'den fazla kademede derecelendirilmiş bir sistemle kabul edilmekteydi. Japonya, MS 6. yüzyılda ilerleme hızı yavaş ve etkili bir merkezi yapısı bulunmayan bir devlet konumundaydı.

---

[483] Roberts,a.g.e.,s.136.

[484] Çin sarayları ile Bizans ve Osmanlı saraylarının düzeni şaşırtıcı şekilde birbirine benzemektedir.

[485] Morris,a.g.e.,s.353.

Kuzey Hindistan'da MS 320-550 yılları arasında kısmen egemen olan "Guptalar", her ne kadar ticaret yollarının denetimini ele geçirseler de güçlü bir yönetime sahip değillerdi. Bu nedenle Orta Asya'dan Hunlu Türk gruplar, MS 515 yılında imparatorluğun kalbi olan Keşmir'i ve Ganj Ovası'nı ele geçirdiler. Hindistan 6. yüzyılın başlarından itibaren 50'den fazla devlete bölündü. Daha sonraları İngilizlerde bu bölme yöntemini tekrar kullandılar çünkü yönetmek böyle bir yapıda daha kolaydı. Demirin savaş usullerinde yarattığı değişiklik, Hindistan'da küçük prensliklerin kurulmasına zemin hazırlamıştı. Demir aletlerin tarımda kullanımı ise verimi artırdı. Ancak yine de Hindistan dışarıya kapalı bir toplum olmaktan kurtulamadı.[486]

Çin, MS 25 yılından itibaren Hunlulara karşı izlediği politika gereği, kuzeyindeki bölgede Orta Asya'daki göçebelerin dolaşmasına ve yerleşmelerine müsaade ediyordu. Çin ayrıca İpek Yolu'nu açık tutmaya önem veriyor ve bu maksatla Hindistan, Vietnam ve İran'daki Sasaniler başta olmak üzere çevresindeki ülkelerle diplomatik ilişkilerini devam ettiriyordu. Bu ortamda bilimsel çalışmalar da devam ediyordu. 485 Çinli Matematikçi Tsu Ch'ung Pi sayısını hesapladı.[487]

Uzun süren karışıklık ve ayaklanmalardan sonra 589 yılında "Suiler" güneydeki zayıf devleti kolayca fethedip neredeyse 400 yıl sonra Çin'de birliği yeniden sağladılar. Her ne kadar kesintisiz bir Çin kültürünün varlığından ve göçebeleri asimile eden yapısından söz edilse de, MS 5. yüzyıldan sonra Çin 500 yıl kuvvetli bir Budacılık etkisi altında oldukça değişmiş ve daha önceki "Han Hanedanı" dönemi kültüründen tamamen değişik bir kültür haline gelmişti. Etkileşim sadece Çin kültürünün göçebeleri etkilemesi değil, aynı zamanda kuzeydeki göçebe kültürlerinden de birçok etkileşimi içeriyordu. Bu etkileşim sonucu yeni bir kültür, yeni bir sosyal yapı ortaya çıkıyordu ve 10. yüzyıla kadar Çin'de devleti yöneten büyük ailelerin birçoğu, kuşkusuz Türk göçebelerden gelmişti. Li adını alan T'ang hükümdarları bile aslında Türk asıllıydı.[488] Bu Çinlilerin bilerek uyguladıkları ve memnun oldukları bir sistemdi.

Kamu hizmetlerine alınacakların sınava tabi tutulması uygulaması Çin kaynaklıydı. Öyle ki sınavlar MS 7. yüzyılda Çin'de başarının tek ölçütü haline gelmişti. Bunun bir sonucu olarak kamu hizmetine girme rekabeti iyice kızışmıştı. Ortaya gülünç ve üzücü olaylar da çıkıyordu. Bazı aileler özel hocalar tutuyor, yeni icat edilen matbaalar binlerce alıştırma kitabını basıyordu. Sınavlar, eğitimli bir toplum ve toplumsal bir hareketlilik yarattı. 1880'lerde İngilizler bu sistemi örnek aldılar.[489]

---

[486] Altaş,a.g.e.,s.209.
[487] *Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, Çev. Furkan Akderin, İstanbul, 2007.s.36.
[488] Ponting,a.g.e.,s.259.
[489] Morris,a.g.e.,s.395.

Tıpkı Londra'nın daha sonraki tarihlerdeki hali gibi, 7. yüzyılda da Çin'de moda gelişmişti. Çin'in zengin aileleri polo oynamaya çalışıyor, korseler, pileli etekler giyiliyordu. Herkes şilteler yerine sandalyelerde oturmayı öğreniyor, şık hanımefendiler, Zerdüşlük ve Hıristiyanlık gibi dinlerin mabetlerinde vakit geçiriyordu. Toplumsal hareket tarzları bile giderek standartlaşıyordu. 8. yüzyılda Çin'de yazılan "Büyükbabanın Aile Klavuzu" kitabında: "Bir gelin tıpkı babasına yaptığı gibi kocasına hizmet eder, sesi hiç işitilmez, nasıl bedeni ve gölgesi görülmemeliyse, kocası babası ve ağabeylerinin yanında ağzını bile açmamalıdır." denilmekteydi.[490]

224 yılında kurulan ve İran'da kurulmuş üç büyük İran İmparatorluğu'nun sonuncusu olan Sasaniler, zaman zaman sarsıntılar yaşamasına rağmen bu dönemde nispeten istikrarı sağlayabildi. Sasani ordusunun temelini aristokrat süvariler ile piyade köylülerden oluşan zorunlu askerlik sistemi oluşturuyordu. Ordu için ihtiyaç duyulan para, etkili bir arazi vergi sistemi oluşturulması ile karşılanıyordu. 602 yılında Bizans'ta kargaşa çıkınca Sasaniler Antakya, İskenderiye ve Kudüs'ü ele geçirdiler ancak daha sonra tekrar kaybettiler. Roma ve Sasani çekişmesi nedeniyle her iki devlet de zayıfladı ve 630'lardan sonra kendilerinde Arap ordularına karşı mücadele edecek gücü bulamadılar. Bizans'la savaştan zayıflayan Sasaniler, Müslüman ordular için kolay bir avdı.[491] Roma İmparatorluğu da dağıldığından Arap orduları Kuzey Afrika ve Avrasya bölgesinde kolayca ilerlediler.

628 yılında Pers Kralı Hüsrev ölmüş ve imparatorluğu parçalanmıştı. Bizans İmparatoru İraklios, kiliseden ödünç para alarak, bozkırlardaki Türk göçebe süvarileri kiraladı ve Türk atlılar Sasanileri yenerek Mezopotamya'yı yakıp yıktılar. Bu başarılardan sonra İraklios'a "şiddetli bir sevinç ve tarif edilemez bir mutluluk bütün evreni ele geçirdi" diye övgüler düzülüyordu. İraklios, Türkleri Mezopotamya'da konuşlandırdı. Sasanilerin çekilmesinin yarattığı boşluk, yüzyıla yakın bir şiddet, veba ve ekonomik gerilemeyle bölgeyi karşı karşıya bıraktı.[492] Partların ve daha sonra Sasanilerin kurduğu devletler Perslerin devamıydı.[493]

Bu dönemde de, Avrupa ve Asya arasında ticari ilişkiler devam ederken, bütün Avrasya bölgesinde hastalıklar yayıldı. Yerleşik düzen yaygınlaştıkça kentlerde sağlık sorunları başladı. İnsanlar evcilleştirdikleri hayvanlardan geçen çeşitli hastalıklara maruz kaldılar. Pireler 15-20 dereceden sonra aktif hale geliyordu.[494] Başlangıçta, kendi içerisinde yaşayan bu insanlar salgın hastalık-

---

[490] *Family Instructions of the Grandfather*, Çevirisi Erey, 1996, s.127.
[491] *Dünya Tarihi*, NTV, İstanbul, 2010.s.88,89.
[492] Morris,a.g.e.,s.405.
[493] *Dünya Tarihi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010.s.88.
[494] Morris,a.g.e.,s.403.

lara karşı kendi içlerinde zamanla bağışıklık kazanmıştı. Ancak insanlar diğer ülkelerdeki insanlarla temasa geçmeye başlayınca, salgın hastalıklar buna karşı bağışıklık kazanmamış toplumlara geçti. Daha önceleri Asya bölgesinde çiçek ve kızamık hastalığı hemen hemen hiç görülmezken, MS 161 yılından sonra Çin'de askerler arasında kuvvetli bir salgın yayıldı. Benzer salgın MS 165 yılından sonra Mezopotamya'da askerler arasında da meydana geldi. Bu salgın MS 250'li yıllarda tekrar etti. Bunların hemen hemen hepsi ticaret yolları üzerindeydi. MS 310 ile 322 yılları arasında Çin'in tamamını etkileyen bir salgında, Çinlilerin 1/3'i hayatını kaybetti. Hıyarcık vebası ise Hindistan'da ortaya çıktı, Akdeniz'e gitti ve 542 yılında İstanbul'a ulaştı. Hastalık neredeyse günde 10.000'den fazla kişiyi öldürüyordu. Bu hastalık 610 yılında Hindistan'a, 762 yılında Çin'e, 808 yılında ise Japonya'ya ulaştı. Aynı tarihlerde Avrupa'da cüzzam hastalığı yayılıyordu. Cüzzam sinir sistemi ve deri başta olmak üzere birçok organı etkileyen bulaşıcı bir hastalıktı. Bütün bu salgınların sonucu tam anlamıyla bir felaket oldu. Bu nedenle dünya nüfusu MÖ 200 ile MS 1000 arasında sadece 54 milyon artarak 220 milyondan 265 milyona ancak çıkabildi.

MS 600 ve 1500 yılları arası büyük imparatorlukların kurulduğu bir dönemdi. 600 yılından sonra 150 yıl içinde büyük imparatorluklar bir yayılma hamlesi yaptılar ve nispeten istikrarlı bir dönem geçirdiler. MS 7. yüzyılda ortaya çıkan İslam dini ise ortaya çıkışından 100 yıl kadar bir sürede dünya üzerinde daha önce hiç görülmemiş bir boyutta kültürel ve sosyal bir birlik oluşumunu sağladı. O güne kadar hiçbir inanç bu kadar çabuk ve bu kadar uzağa yayılma fırsatı bulamamıştı. Öyle ki, İslamiyet İspanya'dan, Kuzey Afrika'ya, İran'dan Hindistan'a kadar süratle yayıldı. Bunun sonucu, çoğunlukla Arapça konuşulan bir dil ile birbirine bağlanan bölgelerin oluşturulması oldu. Yeni ele geçirilen ülkeler bir sosyal dönüşümü yaşarken, Arap elitler de bu kültürler tarafından benimsendi. Dahası, bu din Hıristiyanlığın ortaya çıkışıyla unutulan ve dikkate alınmayan Arşimet, Platon ve Aristo gibi felsefe ve bilim adamlarının fikirlerini ve Hindistan'ın özellikle matematik alanındaki başarılarını da muhafaza etti ve Avrupa'ya aktarılmasına aracılık yaptı.

İslamiyetin yayıldığı dönemde Çin en parlak dönemlerinden birini yaşıyordu. An Lu-shan, Çin'de pek sevilmeyen ancak zeki ve savaşçı bir komutandı. Türk meleziydi. 755 yılında Türk ve göçebelerden oluşan 200.000 kişilik ordusuyla Çin'i ele geçirerek Büyük Yen Devletini kurmuştu. Bu bir bakıma, bozkırın Çin'i ele geçirmesi olarak nitelendiriliyordu.[495] O dönemde Çin topraklarında olduğu kadar, Çin yönetiminde de çok sayıda Türk vardı. Sokaklar canlıydı. Büyük şehirlerde oturanlar arasında Araplar, İranlılar, Tatarlar, Tibetliler, Koreliler, Japonlar ve hatta Suriyeliler vardı. Elit sınıfa mensup olanlar

[495] Baykuzu, Deniz Tilla. An Lu-Shan İsyanı ve Büyük Yen Devleti, Kömen Yayınları, Konya, 2013.s.1,2.

güzel yazı, aritmetik ve müzik öğreniyorlardı. Kütüphanelerin raflarında ise 200.000'den fazla kitap bulunuyordu. Şehirler; oyuncu, heykel yapımcısı, ressam ve müzisyenlerden geçilmiyordu.[496] Ancak Çin daha sonra uzak savaşlara maruz kaldı ve saray entrikalarına tanık oldu. Bunun sonunda felaketler geldi.

8. yüzyılda, Çin ve İslamiyet ilk defa doğrudan karşı karşıya geldi. Bu tarihte, Orta Asya'da Türkler ve Tibetliler de bir güç olarak bulunuyordu. 751 yılındaki Arap ve Çinliler arasındaki Talas Savaşından sonra her iki devlette de sorunlar başladı. Bir tarafta Çin zayıflarken, diğer tarafta Abbasiler iktidar geldi. Ancak Abbasiler iktidarı elde tutmakta zorlanmaya başladılar. Bunun yanında Türklerin ve Tibetlilerin Orta Asya İmparatorlukları yıkıldı. Batı Avrupa'da ise 800'lü yıllardaki kısa süreli toparlanma çabası çevreden gelen halkların saldırılarıyla son buldu.

İslamiyet öncesi Arabistan, kurak iklimi nedeniyle, pek önem taşımıyordu. Çölün iç kesimlerinde deve, kenarlarında koyun ve keçi besleyen göçebeler vardı. Romalıların ve Sasaniler'in bölgedeki sınırlı otoriteleri iç bölgelere fazla etki edememişti ve kabile hayatı devam ediyordu. Hem Bizans, hem de Persler askerlerine ödeme yapmaktansa, daha ucuza geldiğinden çöl sınırlarını Araplar vasıtasıyla koruyorlardı. 6. yüzyılda her iki imparatorluk da Arabistan'la daha çok ilgilendiler ve kendilerine bağlı Arap krallıkları kurdular. Bizans Yemen'i istila etti. Araplar, çölde kendi krallıklarını ve ticaret güzergâhları üzerinde vaha kentleri kurmaya başladılar. Pers-Bizans savaşları bu bölgeyi sarstı ve Araplar bu bölgede birbirleri ile savaşlara tutuştular.

En önemli gelişme 6. yüzyılda Mekke'nin, ticaret yollarını denetim altında tutan bir merkez olarak ortaya çıkmasıydı. Mekke ayrıca kutsal bir mekân olarak bir hac merkeziydi. Medine ise "peygamberin şehri" manasındaydı. Mekke ve Medine şehirleri de 620'lerde ticaret güzergâhları için birbirleriyle savaşıyorlardı ve Medine'deki müslümanlar 630 yılında Mekke'yi ele geçirdi.[497] Bu dönemde Arap Yarımadasında nüfus fazlalığı oluşmuştu ve bu da fetihler için gerekli insan gücünü fazlasıyla sağladı.

Hazreti Muhammed 40 yaşında peygamber oldu.[498] Mekke'yi 630 yılında aldı. 632 yılında ise öldü.[499] İslam kelimesi, "güvenme ve teslim olma" manasına geliyordu.[500] Getirdiği hak ve adalet prensipleri o dönemin en büyük boşluğunu kapatıyordu. Bu büyük bir askeri başarı olma yanında, faaliyetler zorlama olmadan gerçekleşiyordu. Araplar ele geçirdikleri yerleri nadiren tahrip etti. Ele geçen halklar dinlerinde kalabiliyor sadece vergi veriyorlardı. Ancak

---

[496] Lissner,a.g.e.,s.143.
[497] Morris,a.g.e.,s.406,407.
[498] Dünya Tarihi Ansiklopedisi,s.79.
[499] Lucas,S. Henry. *A Short History of Civilization*, MCGraw-Hill Book Company, New York, 1953.s.286.
[500] Roberts,a.g.e.,s.143.

Arap fetihleri batılılarca yanlış değerlendiriliyordu. Hıristiyanlığın o dönemdeki içe kapanıklığı ve diğer inançlara hoşgörüsüzlüğü nedeniyle de Avrupa'da, özellikle Kuzey Avrupa'da 1100 yılına kadar Müslümanlığın peygamberinin ismini duyan pek olmayacaktı. Bu yüzden 1143 yılına kadar Kur'an Latinceye çevrilemedi. Sıradan insanlar ve sıradan din adamları İslamiyet hakkında pek bir şey bilmiyorlar ve her şeye önyargı ile yaklaşıyorlardı. Ortaçağda Hıristiyan ülkelerdeki hoşgörüsüzlük düşünüldüğünde Müslüman ülkelerde Hıristiyan ve Yahudilerin yaşaması daha kolaydı. Her ne kadar Hıristiyanlık uzun yıllar Müslümanlığa karşı çıksa da, yine de Hıristiyanlığa kazandırdıkları düşünüldüğünde, Avrupa tarihinde hiçbir uygarlığa İslamiyet kadar borçlu olmadı.[501]

639 yılında Mısır'ı sadece 4000 Müslüman istila etti. İskenderiye kenti ise hiç direnmedi.[502] Hazreti Muhammet'in ölümünden 10 yıl kadar sonra Güneybatı Asya, İran ve Mısır ele geçirilmişti. Kuzey Afrika'nın tamamı 643-711 yılları arasında ele geçirildi. Müslümanlar 713 yılında Kuzeybatı Hindistan'a ulaştılar. Bizans kısa sürede vergi kaynaklarını ve topraklarının 3/4'ünü kaybederek Anadolu'ya çekildi.

İslamiyet'in en büyük başarısı Arabistan'a din birliğini getirmesiydi. Bu onlar için birleştirici oldu.[503] İslamiyet temizliğe önem vermiş, bu kapsamda hamamların kullanılmasını bile belli kurallara uymak kaydıyla uygun görmüştü. İslam peygamberi bir hadisinde: "Acem (İran) diyarı bir gün sizin tarafınızdan ele geçirilecek. Sakın ola erkekler oralara örtünmeden girmesinler." demişti.[504] Temizliğe verilen önemin bir sonucu olarak 10. yüzyılda Endülüst'ün Kurtuba şehri şüphesiz Avrupa'nın en temiz kenti görünümündeydi.[505]

İslamiyet, o dönemde Hıristiyanlığın aksine, bilime önem veriyor ve özellikle hastalıkların tedavisinde ondan istifade ediliyordu. Endülüs'te İbn Rüşt, aralarında çiçek hastalığının da bulunduğu bulaşıcı hastalıkların, bir kez atlatıldıktan sonra bağışıklık kazanıldığını eserlerinde belirtmişti. Endülüslü bir başka devlet adamı, tarihçi ve hekim İbnü'l Hatip (1313-1374) ise yazmış olduğu bir makalesinde, vebanın temas yoluyla geçen bulaşıcı bir hastalık olduğunu açık olarak ortaya koyuyordu.[506] Bu esnada Avrupa'da hâlâ veba hastalığının hastaların gözlerinden ve bakışlarından geçtiğini iddia edenler vardı ve vebalıların gözlerinin bağlanması tavsiye ediliyordu. Ayrıca bu hastalığı casus-

[501] Roberts,a.g.e.,s.228-230.
[502] Morris,a.g.e.,s.410.
[503] Lucas,a.g.e.,s.283.
[504] İbrahim, Canan. *Hadis Ansiklopedisi*, Akçağ Yayınevi, 10.Cilt.s.338.
[505] Okur, İbrahim. *Temizliğin Tarihi*, Okursay Kitapları, Bursa, 2005.s.118.
[506] Hunke.a.g.e.,s.138-141.

lar vasıtasıyla ve özellikle Türk ve Yahudiler vasıtasıyla yayıldığı da söylentiler arasındaydı.

İslam dininin kitabı, İncil gibi sonradan yazılmamış, gerçek haliyle kalmıştı. Kur'an-ı Kerim'in orijinali; palmiye yapraklarına, taşlara ve kemiklere yazılmıştı. Peygamber'in ölümünden sonra 635 yılında bunlar toplanarak bir araya getirildi.[507] İslamiyet okumaya ve gelişmeye büyük önem veriliyordu. İlk ayet, "Oku seni yaradan Rabbinin adıyla oku..." idi.[508] Peygamber ise "İlim Çin'de bile olsa gidip öğrenin." diyerek bilimsel olmayı ve okumayı teşvik ediyordu. Araplar bilim ve felsefe alanında önemli bilim adamları yetiştirdiler. Hintlilerden alarak, sıfır dâhil rakamları buldular.[509]

622 yılında Mekke'den ayrılmak zorunda kalan Müslümanlar, 630 yılında Mekke'yi ele geçiriyorlardı. 632 yılında Hazreti Muhammet vefat ettiğinde Arap Kabilelerinin çoğu İslamiyet'i kabul etmişti. Aslında yeni bir din ile birlikte yeni bir siyasi cemiyet yaratılmıştı. Bunun sonucu Arap toplumu süratle değişerek, çok tanrılı pagancılığın yerine, tek Allah inancını benimsediler ve bu dinin savunucusu oldular.[510]

Hazreti Muhammed, sadece dindar değil güçlü ve örnek bir kişiliğe sahipti. Kibar ve hoşgörülüydü. Sade bir yaşamı vardı, kerpiçten yapılmış basit bir evde yaşıyor, elbiselerini yamıyordu. Birbiri ile savaşan kabilelere, onları kaynaştırıp güçlendiren bir inanç vermişti. [511] Müslümanlıkta birçok unsur Hıristiyanlık ve Museviliğe yakındı.[512] Eşitliği savunan din aynı zamanda daha önceki tek tanrılı dinleri de reddetmiyordu. Bir ayette, "Deyin ki: biz Allah tarafından Musa ve İsa'ya verilen (Tevrat ve İncil) ile diğer peygamberlere Rabbimden verilenlere iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırt etmeyiz."[513] şeklinde bahsediyordu.

Müslümanlar tarafından 632 yılından sonraki ilk birkaç yılda Doğu Roma ve Sasani İmparatorluğu'na karşı akınlar yapıldı. 636 yılında Şam, 638 Kudüs, 641 yılında Suriye'nin geri kalan kısmı ele geçirildi, 637 yılında Sasanileri yendiler ve 640'lı yıllarda Sasani İmparatorluğu son buldu. MS 489 yılında İran'daki Cundişapur şehri, Bizans'tan kovulan Nasturi Hıristiyanlar yanında, Hintliler ve diğer bölgelerden gelenlerle, uluslararası bir şehre dönüşmüştü. 638 yılında Halife Ömer burasını kansız bir şekilde ele geçirdi. Ardından Horasan 654 yılında ele geçirildi. 643 yılında İskenderiye düştü ve Mısır ele geçirildi. Aynı yıl Trablusgarp'a ulaşıldı. 674 yılında Müslümanlar, Bizans'ın baş-

[507] *Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, Çev. Furkan Akderin, İstanbul, 2007,s.36.
[508] Lucas,a.g.e.,s.284.
[509] Lucas,a.g.e.,s.293.
[510] Ponting,a.g.e.,s.278-279.
[511] Davis,a.g.e.,s.127.
[512] Lucas,a.g.e.,s.284.
[513] Bakara Suresi, 136.

kentini kuşatıyor, 40 yıl sonra Pakistan'da İndus Nehri kıyılarına ulaşıyordu. 732 yılına gelindiğinde ise bir savaşçı birlik Orta Fransa'da görülüyordu (En geniş sınırlarında İslam İmparatorluğu için Bkz. Ek-Harita:20).

8. yüzyılın başlarında İslamiyet, dünyanın o zamana kadar gördüğü en büyük imparatorluklardan birisi haline gelmişti. Halife Ömer zamanında ise Basra, Küfe, Şam ve Musul gibi yerler güvenlik hizmetinin sağlanması, posta hizmetleri, piyasa kontrol mekanizmaları kurulması gibi hizmetlerle şehir olma hüviyeti kazanmıştı.[514]

Askeri fetihlerden dolayı ele geçirilen toprakların halklarının Araplaştırılmış ve İslamlaştırılmış olması olayın gerçek mucizevî yönünü oluşturuyordu. Araplar kısa süre sonra imparatorluğun kontrolünü bıraksalar da hukukları, dinleri ve dilleri hâkimiyetini devam ettirmiştir.[515]

İslamiyette ayrılıklar daha başlangıçtan itibaren oluşmaya başlamıştı. Hazreti Muhammet daha hayattayken de sahte peygamber ortaya çıkmış ve "Beni Halifa" kabilesi tarafından isyanlar çıkarılmıştı.[516] Halife Osman'ın öldürülmesinden sonra yönetimi ele geçirmeye yönelik beş yıllık bir kargaşa yaşandı. 656-661 yılları arasındaki bu iç savaş temel bir bölünme yarattı. 661 yılında Halife Ali öldürüldü.[517] Sonuçta iktidarı ele geçiren Muaviye tarafından başkent, Medine'den Şam'a taşındı. Muaviye'nin, oğlu Yezid'i halefi olarak göstermekte ısrarı nedeniyle, 680 yılından 692 yılına kadar devam edecek ikinci bir çatışma daha yaşandı. Bu dönemde Hazreti Ali'nin oğlu Hüseyin ve ailesi Kerbela'da şehit edildi. Yezid'in 683 yılında ölümünden sonra I. Mervan halife seçildi ve Suriye ile Mısır'ı denetimine aldı. Birlik ancak 692 yılında sağlanabildi. Emeviler anlaşma yolu ile değil kuvvet kullanarak gücü ele geçirdiler ve 740 yılına kadar hüküm sürdüler.

İslamiyet'in ilk yıllarında topraklar devlete aitti. Araplar, garnizonda yaşayan askeri bir zümre olarak kalacaklardı ve tarım yapmaları yasaklanmıştı. Bu prensip, ele geçen ülke halklarının Arapları hemen kabul etmelerini sağlamıştı. İslamiyet hoş görülüydü ve başlangıçtaki politika, ele geçen yerlerdeki halkın mümkün olduğunca az rahatsız edilmesine dayanıyordu.[518] Emeviler döneminde istikrar sağlanınca, Araplar ordudan ayrılmaya ve sivil işlerle uğraşmaya başladılar. Birçoğu Mezopotamya ve İran'da büyük toprakları ele geçirdiler. Diğer taraftan Araplar yerel toplumla kaynaştıkça asker alma sistemi de değişti. Araplar yanında artık Suriye'den yerel milisler de orduya kabul edilir oldular. Aynı sorunu Romalılar da yaşamıştı. Zamanla ordu iç denetimin temel

---

[514] Akyol Taha. *Tarihten Geleceğe*, Truva Yayınları, İstanbul, 2005.s.45.
[515] Lewis, Bernard. *Ortadoğu*, Çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2007.s.74.
[516] Akyol,a.g.e.,s.41.
[517] Lucas,a.g.e.,.s.287.
[518] Ponting,a.g.e.,s.283.

aracına dönüştü ve eyalet valileri de ordu içinden çıkmaya başladı. Birde, yeni fetihler ve din değiştirmeler sebebiyle ağırlık merkezi Irak bölgesine kayınca, istikrarsızlık daha da arttı. Devlet sadece Arap olmaktan çıkarak daha çok İslami bir nitelik kazandı. Özellikle Sasanili elitlerin de müslümanlığı kabul etmesiyle, artık vergi vermeyen Arap ve Arap olmayan müslümanlardan da vergi alınması bir zorunluluk oldu ve bu durum kurulan sistemi sarstı.

Bu dönemde Arapça yönetim ve edebiyat dili olarak İslam dünyasında yayılmakla beraber İran bölgesinde Farsça yerini korudu.

Halife Ömer zamanında, 717 yılında Malatya şehri 100.000 esir karşılığı satın alınmıştı.[519] İslam peygamberinin ölümünden 20 yıl sonra Bizans neredeyse sadece Anadolu'dan ibaret kalmıştı. İmparatorluk kendisine vergi veren Suriye, Mısır, Kuzey Afrika gibi bölgelerdeki denetimini kaybettikçe bölgesel bir devlet konumuna geriledi. Bizans, Balkanlarda Slav ve Avarlara toprak kaptırdı ve sadece Selanik, Atina, Edirne gibi kalelerin kontrolünü elinde tutabildi. Elindeki tek koz başkentinin Karadeniz'e geçiş yolunu kontrol etmesiydi ve Mısır yerine besin ihtiyacını Trakya bölgesinden karşılaması gerekiyordu. Bizans'ta iç çatışmalar ve savaşlar nedeniyle toplum bitkinleşti. Alt yapıyı besleyecek tarım fazlası üretilemedi. Yapılan düzenleme ile askerlere babadan oğla geçen ve asla satılamayan bir toprak bağışı yapıldı ve bunun karşılığında ordunun büyük bölümünü oluşturmaları istendi. Bu sistem tımarlı sipahiler olarak Osmanlı'da da uygulandı.

Bizans hakkında birçok yanlış inanış vardır.[520] Söylenenin aksine kendilerini Bizanslı değil, Romalı ve Hıristiyan olarak görüyorlardı. Bizans tarihi bir gerileme olarak görülse ve dünyadaki dengeler nedeniyle 1204 yılında batıdan gelen Hıristiyanlar tarafından bir süre ele geçirilip yağmalansa da yeniden yapılanması sayesinde 800 yıl daha ayakta kalmayı başardı.

Müslümanlar arasında 656 yılındaki 5 yıllık iç savaş Bizanslılara biraz nefes aldırdı. Ancak 660-678 yılları arasında başkentleri kuşatmalara maruz kaldı ve Aşağı Tuna bölgesi 681 yılında Bulgarlar tarafından ele geçirildi. 10 yıl sonra da Ermenistan İslam orduları tarafından fethedildi. Daha sonra imparatorluk, uzun bir süre karışıklıklara maruz kaldı. 775 yılında Bizans neredeyse yüzyıl sürecek istikrarsız dönemine girdi. Bu dönem 860 yılına kadar sürdü.

Paulusçular, İsa'nın insan olduğuna ama Tanrı'nın ona tanrısallığından bir pay verdiğine inanıyorlardı. Bu düşünceleriyle Nasturilere yakındılar. Bu dönemde yayılan İkonoklazm[521] ise Anadolu köylü orduları ve manastır sistemine tabi olmayan din adamları arasında yayılan bir akımdı. 726 yılında İmpara-

[519] Uslubaş ve Dağ, a.g.e.,s.86.
[520] Lucas,a.g.e.,s.267.
[521] Bunu sevenlere ikonofiller denilmektedir.

tor tarafından onaylandı ve 730 yılında tüm dini tasvirlerin tahrip edilmesini emreden bir ferman çıkarıldı.

Bizanslılar 572 yılında İspanya'yı, ardından İtalya'yı kaybettiler. 613 yılında Kudüs İranlıların eline geçti. Bunu İslam'ın yükselişi izledi. 640 yılına gelindiğinde Suriye, Filistin, Mısır kaybedilmiş ve İstanbul kuşatılmıştı. Rum ateşi bu saldırıların savuşturulmasında başlıca kullanılan silahtı. Türklerin Anadolu'ya ilk gelişleri Bizans zamanında 530 yılında Bulgar Türkleri vasıtasıyla olmuştu. Bunlar Bizanslılar tarafından Trabzon ve civarı ile Yukarı Fırat bölgesine yerleştirilmişti.[522] Bizans'ı Selçuklular zayıflattı, Osmanlı ise son darbeyi vurdu.[523] Bizans'ta vatansever olmak Ortodoks dini geleneklere bağlı kalmakla eş anlamlıydı. Bu nedenle halkın Türklerin siyasi egemenliği altına girmesi bir anlam ifade etmiyordu.[524]

Bizans'ta, imparatorlar simge olarak kartalı benimsediler. 14. yüzyılda bu çift başlı kartala dönüştü. Bu imparatorluğun Doğu ve Batı'daki topraklarını simgeliyordu. Daha sonra Selçuklular ve Ruslarda da, benzer şekilde bu kartalı kullanmıştır. Bizans başkentinde sık sık ayaklanmalar oluyor ve bunların çoğu imparatorun değişmesi ile sonuçlanıyordu.[525] İmparator birden çok evlendiği için imparatorun oğulları arasında da taht için kavgalar meydana geliyordu. Varisler kör edilmek, dilinin veya burnunun kesilmesi gibi işkencelere maruz kalıyor ve ölünceye kadar zindana hapsediliyordu. Manastıra çekilmesine izin verilenler şanslıydı. Bu sorun Çin ve Osmanlı saraylarında da yaşanmıştır.

Her şeye rağmen Bizans'ta imparatorlar Sasaniler'in yaptığı gibi halktan kopmadılar. Devleti kadınların da yönettiği oldu. Roma'da kadınlar erkeklerle birlikte dans ederlerdi. 700'lü yılların başında Bizans'ta kadınların topluluk içinde dans etmeleri yasaklandı.

6. yüzyılda doğudan satranç ve tavla getirildi. Dama ve zar oyunları da yaygındı. 9. yüzyılda ise Polo oyunu oynanmaya başladı. 561 yılında Çin'den Bizans'a İpekböceği kaçırıldı.[526] 675 yılında, Bizanslılar alev makinesini kullanmaya başladılar.[527]

İstisnalar olsa da Bizans'ta imparatorların çoğu dengeli ve sağlam kişilikli insanlardı. Elçiler imparatora güven mektubunu vermeye geldiklerinde imparator kendilerine İran veya Müslüman bir ülkeden geliyorsa "kardeşim", Avrupa'dan geliyorsa "oğlum" diye hitap ederdi.[528] İmparator elçi onuruna yemek verirken, büyük bir ülkeden gelmişse onun yerini yüksek bir masada ayı-

---

[522] Ekincikli, Mustafa. *Türk Ortodoksları*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1998,s.108.
[523] Rice, Talbot, Tamara. *Bizans'ta Günlük Yaşam*, Çev. Bilge Altınok, Özne Yayıncılık, İstanbul.s.36.
[524] Tokalak, İsmail. *Bizans Osmanlı Sentezi*, Gülerboy Yayıncılık, İstanbul, 2010,s.108.
[525] Rice,a.g.e.,s.46.
[526] *Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, Çev. Furkan Akderin, İstanbul, 2007.s.36.
[527] Dünya Tarihi,a.g.e.,s.36.
[528] Rice,a.g.e.,s.51.

rırlar, aşağılamak isterlerse alçakta bir masaya oturturlardı. 10. yüzyılda Alman Büyükelçisi, Bulgar elçisi özel bir bölümde otururken kendisinin daha alçakta oturtulmasına tepki göstermişti. İmparatorun sağ göğsünü öpmek senatörlere tanınmış bir ayrıcalıktı.

732 yılında Roma'dan ayrıldığında, Bizans Piskoposluğu zaten oldukça güçlenmişti. 1054 yılında, Roma kilisesi Piskoposluğun bazı yetkilerini tanımayıp, papalık elçisi elindeki fermanı Ayasofya'daki gümüş mihraba atıp gittiğinde ilişkiler iyice bozuldu. Bu günümüzde bile düzeltilemedi.[529] Osmanlı ilerlerken bile kilise saygınlığını korudu. 1204 yılında Haçlı orduları İstanbul'u işgal ve yağma ettiler.[530] 1439 yılında Bizanslılar, Osmanlıya karşı Floransa'da toplanan konseyde yardım istediyseler de konsey, 1443'e kadar buna cevap vermedi. Bu olay Bizans'ta öyle bir öfke uyandırdı ki, Bizans sona erdiğinde sırf bu yüzden birleşme önerisi şiddetle reddedildi.

Orta Asya, Budist yaşamında manastır hayatı ve çilecilik yaygındı ve bunlar tüccarlar vasıtasıyla Batıya taşınmıştı. Budist keşişlerin geliştirdiği disipline Hıristiyan rahipler katı bir çileciliği kattılar. İstanbul'da ilk cami 717 yılında yapılmıştı. İkincisi Anadolu Selçuklu hükümdarı ile yapılan ittifakın işareti olarak yaptırıldı. 1189 yılında ise diğer bir cami daha yaptırıldı.[531] Bizans Latince konuşurdu. 6. yüzyılda Yunanca yayılmaya başladı ve resmi dil ilan edildi. Bir kuşak sonra sadece bilim adamları Latinceyi biliyordu. Katolik kilisesine duyulan öfke Bizans'ta Latinceden Yunancaya geçişi hızlandırmıştı. Roma ve Bizans sayesinde bugün Avrupa dilleri Yunan ve Latince kelimelerle doludur.[532]

Bizans başkentinde siyasal partiler gibi hizip gruplar vardı. Bunlar mavi, yeşil, beyaz ve kırmızılar olarak ayrılmıştı. Bir süre sonra bunlar mavi ve yeşil altında birleştiler. Yeşiller işadamları, sanayiciler ve devlet memurlarından oluşurken, maviler grubunda toprak sahipleri ve senatörler vardı ve her grup kendi kilisesinde ibadet ederdi.[533]

Bizans ordusu 6. yüzyılın sonlarına doğru doğrudan imparatora bağlı Doğu, Balkanlar ve Trakya orduları olmak üzere 3 bölüm halinde tertiplendi. Her alay 7000 kişiyi geçmemek üzere bir general komutasında oluşturulmuştu ve ordular 8 alaydan oluşuyordu.[534] Generaller doğrudan imparator tarafından atanıyor ve ücretlerini imparatordan alıyorlardı. Osmanlı'nın tımar sistemine

[529] Rice,a.g.e.,s.62.
[530] *Dünya Tarihi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010.s.148.
[531] Rice,a.g.e.,s.82.
[532] Roberts,a.g.e.,s.113.
[533] Rice,a.g.e.,s.96.
[534] Rice,a.g.e.,s.106.

yakın bir sistem oluşturulmuştu. Bu sistem Sasanilere karşı başarılı olmuştu ancak güneyden gelen Arapların önünü kesemedi.[535]

Bulgar prensi 1. Boris, Bizans'ı uzun süre oyaladıktan sonra, 865 yılında Hıristiyan oldu. Bu Slav halkının Hıristiyanlaştırılmasına yol açan bir adımdı. "Kril" isimli Ortodoks misyoner daha önce Hazar'da misyonerlik yapmıştı. Kardeşi ile birlikte bir komşunun din değiştirmesinden de öte bir iş yaparak, Slavların ilk alfabesi olan kril alfabesini icat ettiler. Böylece hem Slav kültürü hem de Hıristiyanlık yayılma imkânı buldu. Bulgarlar Bizans için bir tehlike olduğundan 1014 yılında Bulgar-kıran diye isimlendirilen İmparator II. Basileios döneminde büyük bir savaş sonunda güçleri yok edildi. Tutsak alınan 15.000'den fazla askerin gözleri oyularak ülkelerine gönderildi. Bulgar Kralı girdiği şoka dayanamayarak öldü.[536]

Bu dönemde Çin'de Suiler ve halefleri T'anglar egemen oldu. Her ikisi de kültür bakımından milattan önceki Han Hanedanı Çinlileri ile göçebelerin bir senteziydi. 589 yılında Nanking'deki zayıf Ch'en devleti ile birleşince, 7. yüzyıl boyunca Çin'de bir yayılma ve ekonomik bir canlanma meydana geldi. Aslında 629 yılından 683 yılına kadar dönem Çin tarihinin en büyük askeri yayılma dönemidir. 630 yılında, Uygur Türklerinin yardımıyla, Doğu Türkleri Baykal Gölü'nün güneyinde büyük bir yenilgiye uğratıldı. Bu Çin'in Batıya ve Orta Asya'ya doğru ilerlemesinin önünü açtı. Böylelikle Çinliler sadece İpek yolunun denetimini ele geçirmekle kalmayıp 600 yıl önce Hanların egemenliğini genel olarak tanımış olan yerleri de yeniden ele geçirdiler. Ardından, İran sınırındaki Buhara, Taşkent ve Semerkant şehirlerinde valilikler oluşturuldu. 660 yılından itibaren Kore'ye tekrar egemen oldular. Bu dönemde öylesine güçlenmişlerdi ki, Kuzey Hindistan'da kurulan devletin idaresine bile karışabiliyorlardı. 50 yıl içinde Çin daha önce görülmemiş biçimde İran sınırından Kore, Mançurya, Moğolistan ve Vietnam'a kadar yayılmıştı.[537] Ancak devlet geniş bir alana yayılınca idaresi de güçleşmişti. Kaşgar şehrindeki garnizonları başkentlerinden 4500 kilometre uzaktaydı.

Bu dönemde Çin nüfusu sürekli olarak tarım açısından verimli olan güneye kayıyordu. Sulu tarım yapılabiliyor ve yılda iki kez pirinç elde edilebiliyordu. Ülke içinde bu dönemde yoğun nüfus hareketleri görüldü. 600'lerde nüfusun 1/5'i güneydeyken, 150 yıl sonra bu oran iki katına çıkmıştı. Elde edilen ürünleri karadan nakletmek zor olduğundan 587-608 yılları arasında büyük bir çalışma ile nehirleri birbirine bağlayan ve üzerinde gemilerin işleyebildiği kanallar inşa ettiler. En büyük kanal 5 milyondan fazla kişinin çalışmasıyla inşa

[535] *Dünya Tarihi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010.s.85.
[536] Roberts,a.g.e.,s.152,153.
[537] Ponting,a.g.e.,s.287-295.

edilmişti. Kanal 35 metre genişliğinde 1800 km uzunluğundaydı ve 50.000'den fazla güvenlik görevlisi tarafından korunuyordu. Taşınan tahılı muhafaza için ise 50 milyon kilo kapasiteli ambarlar inşa edilmişti. 700 yılında başkentlerinin nüfusu 1 milyonu aştı. Bu nüfusu beslemek için başkente her yıl 120.000 tondan fazla pirinç nakledilyordu.

Çinliler bu başarılarını, bir de yapmış oldukları toprak reformu ile desteklediler. 486 yılından beri hak sahiplerine ömür boyu kullanılmak üzere arazi dağıtıyorlardı. 624 yılından sonra bunu daha da genişlettiler ve hazırladıkları vergi sistemi ile birleştirdiler. Yetişkin erkek köylüler için 10 dönümden biraz fazla araziyi parselleyerek dağıttılar. Bu oran rütbelere göre artıyor ve 3000 dönümü aşabiliyordu. Bu kadar mükemmel bir sistem içerisinde sadece vergilendirmede bir sorun vardı ve o da, dini ve aristokrat sınıfa tanınan ayrıcalıklar nedeniyle yükün köylülere binmesiydi.

Çinli askeri liderler, eski göçebeler arasından ve özellikle Türklerden çıkıyordu. Bunlar seçkin yöneticilerdi. Süvarilerin çoğunluğu da Türklerdendi. Bu dönemde Türkler taklit edilerek, kundaklı yay kullanan okçulara ve süvarilere büyük önem verildi. Atlar Türklerden ele geçirilenlerdi ama 650 yılından itibaren 700.000 at kapasiteli haralar kuruldu. Bozkır atları Orta Asya ve Tibet atlarıyla çiftleştirip melez atlar yetiştirildi.

Çinlilerin T'u-chüeh olarak bildikleri ve "zorlu, kuvvetli" manasına gelen Türk İmparatorluğu Çin ile aynı zamanda yükseldi. Göktürkler olarak bilinen bu devlet kendi kayıtlarına sahipti ve 6.yüzyılın ortalarında Bumin liderliğinde ortaya çıktılar. Boylar ve oymaklar halinde örgütlenmişlerdi. Gelişmiş bir siyasi yapıları vardı. 552 yılında Juan Juan İmparatorluğunu yıktılar ama Bumin'in ölümünden sonra Çinlilerin etkisi ile bölündüler. Doğu kısmı 553 yılından Mukan liderliğinde hızla yayılarak Çin sınırına ulaşan bir devlet haline geldi. İpek yolunu kontrol etmekten kaynaklanan bir zenginlikleri vardı. Doğu Roma ile doğrudan temas kurmak istiyorlardı ve bu nedenler 567 yılında Bizans'a bir elçi gönderdiler. Çinliler bu devleti parçalamak için uzun süre uğraştıktan sonra, Türkleri ancak 630 yılında yenebildiler ve böylece Orta Asya'nın büyük bir bölümünde denetimi sağladılar.[538]

8.yüzyılın başlarına gelindiğinde, Asya'da Çin, Türk, Tibet ve Araplar arasında çekişmeler tekrar başlamıştı. Kuzey'deki Türk Devleti 689 yılında Kutluğ Kağan ayaklanması sonrasında tekrar toparlanmıştı. 712 yılından itibaren ise Araplar Buhara ve Semerkant'ı ele geçirerek doğuya yanaştılar. 715'de de Çinliler Fergana'yı ele geçirerek batıya yaklaştı. Böylece Avrasya'nın karşıt uçlarındaki iki büyük imparatorluk dünya tarihinde ilk defa doğrudan askeri temas kurdular ve 8. yüzyıl boyunca güç mücadelesine giriştiler. Bölgedeki 4 güç

[538] *Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.s.40.

arasında bir denge vardı ve aralarında zaman zaman ittifaklar kuruluyordu.[539] Tibetliler 720 yılında Türklerle ittifak kurarak Araplarla mücadele ettiler. 730 yılında Türklerin kurduğu devlet, Araplar ve Uygur Türklerinin baskısı ile çöktü. Yerini, Altay Dağlarından Baykal Gölü'ne uzanan bölgede Uygurların kurduğu devlet aldı. Bu sefer 744 yılında Araplar Tibetlilerle Çin'e karşı bir ittifak yapmak istediler ama Tibet zayıfladığından bu mümkün olamadı. Asıl çekişme Çinlilerin daha batıya, Semerkant'a ilerlemek istemesiyle oldu. Çin kaynaklarına göre savaşın sebebi Taşkent hükümdarının Çin ile yaptığı anlaşmaya uymamasıydı.[540]

Çin zaten bazı iç sorunlar yaşıyordu ve 751 yılında Talas Savaşı'nda Arap orduları Çin ordusunu kesin bir yenilgiye uğrattı. Ancak bu dönemde Tibetliler güçlenmişti ve Çin ile Araplar arasına girdiklerinden Araplar bu durumdan yararlanamadılar. Tibetliler ilerleyerek 762 yılında Çin'in başkentini ele geçirdiler. Tibetlilerin 789 yılında Çin'i ikinci kez istila niyetleri başarıya ulaşamasa da, ticaret yollarının denetimini 50 yıl daha ellerinde tuttular. Diğer taraftan Talas Savaşı sonunda Araplar Çin'e doğru ilerleyememiş olsalar da, Orta Asya'nın büyük bölümü üzerinde İslamiyet'in üstünlüğü kanıtlandı ve bundan sonra İslamiyet, ticaret yolları boyunca doğuya doğru yayılmaya devam etti. Daha önemli bir sonuç ise sonraki yüzyılda bozkırlardaki Türk boylarının İslamiyet'i kabul edecek olmalarıydı. Bu suretle Türkler artık Çin yerine, Batı ve İslam dünyasına doğru yönelmeye başlayacaklardı. Türklerin bu yöneliminin etkileri ise günümüze kadar gelecektir. 8. yüzyılın ilk çeyreğinde Arap orduları ilk kez Orta Asya'da gözüküyor, 9. yüzyılda ise bazı Türkler Müslüman olarak Abbasi ordusunda görev almaya başlıyorlardı. Ancak Türklerin kitleler halinde İslamiyet'e geçişi 10. yüzyılda olacaktır.[541]

721-724 yılları arasında Çin'de nüfus kayıtları yenilenmişti. Bu arada generallerin yönettiği orduların gücü arttı. Böylece 8. yüzyılın ortalarına kadar Çin gücünü ve istikrarını muhafaza edebildi. Bu dönemde barut, Taocu bir simyacı ebedi yaşam iksirini ararken, tesadüfen bulundu.[542] 819 yılında Çin'de bir manastırdaki Buda'ya ait olduğu söylenen kemiklerden birisinin yeri değiştirmesi nedeniyle kitlesel olaylar meydana geldi. 11. yüzyılda ise devlet memurlarının sınavlarına ekonomi, coğrafya ve hukuk dâhil edildi. Bunları öğretecek okullar kuruldu ve bunlarda başarılı olanların maaşlarına zam yapıldı. 1050 yılında Çin'de artık o kadar çok kömür çıkarılıyordu ki bunlar konutlarda da kullanılmaya başladı. Kömür, halka ve memurlara dağıtılıyordu. Bu durumuyla

---

[539] Ponting, a.g.e.,s.296.
[540] Yıldız, Dursun Hakkı. *İslamiyet ve Türkler,* Kamer Yayınları, İstanbul, 2000.s.60.
[541] Memiş Ekrem. *Genel Tarih.* Öz Eğitim Basım, İstanbul, 1997.s.106.
[542] Morris,a.g.e.,s.434.

Çin'de 1000 yıl önceki Roma'nın ulaştığı gelişmişlik zirvesi geçilmişti ve 18. yüzyıla kadar Batı bu duruma erişemeyecekti.

Çin ticaret yolları üzerindeydi ve her türlü inançlara açıktı. 631 yılında başkentte ilk Zerdüşt tapınağı kuruldu. 694 yılında ise Manicilik öğretisine izin verildi. Nasturiler, aforoz edildiğinden, Doğu Roma'da kendilerine düşmanlık beslenmişti ve bu nedenle Sasani İmparatorluğu içinde gelişme fırsatı bulmuş, İslam dininden hoşgörü görmüş, doğuya doğru ticaret yolları boyunca yayılmıştı. 635 yılından sonra Çin'de bu öğretiye izin verildi. İslam dini ise Çin'e Hindistan ve Güneydoğu Asya'dan gelen tüccarlar vasıtasıyla ulaştı.[543]

Bu dönemde dünyanın diğer bölgelerindeki duruma bir göz atacak olursak. Japonya Çin ile ilişkilerini geliştiriyordu. Çinliler Japonlar için kullandıkları "cüce" terimi yerine "Güneşin kaynağı" terimini kullanmaya başladılar. Ülke Çin'deki gibi eyalet, ilçe, köylere bölündü. Çin modelleri ve takvimi benimsendi. Kyoto kenti 200.000 nüfuslu bir kent haline geldi.[544] Japonya'da 764 yılındaki isyan sonrası, 500 yıldan fazla bir isyan olmadı. 592-770 yıllarına kadar imparatorların neredeyse yarısı kadındı. Devletin kuruluşundan sonra 400 yıl Çin yazısını kullanan Japonlar, 8. yüzyıldan itibaren Çin'le ilişkiler zayıflayınca kendi yazılarını oluşturdular.

Avrupa kıtasında ise Roma İmparatorluğu'nun 5. yüzyılda yıkılmasından sonra bazı küçük ve zayıf krallıklar ortaya çıktı.[545] Bunlar arasında ticaret ve iletişim zayıftı. Ren Nehri doğusunda kalan bölgede yaşayanlar, neredeyse Romalıların MÖ 1. yüzyılda karşılaştıkları zamandaki gibi, kabile düzeyinde yaşıyorlardı.

İspanya'da ise bitmek bilmeyen iç kavgalar yaşanıyordu. Bu nedenle 8. yüzyılda Araplar geldiğinde kolay bir yıkılma ve teslimiyet yaşandı. 711 yılında Toledo şehri ele geçirildi ve 10 yıl içinde yarımadanın tamamı Arap kontrolüne girdi.[546]

İngiltere, zaten Roma zamanında bile fakir ve önemsiz bir ülkeydi. 470 yılında Romalı askerlerin ayrılmasından sonra birçok küçük ve rakip krallığa bölündü. Anglo Sakson gruplar Roma ordusunda paralı asker olarak burada görev yapıyorlardı ve Roma çekilirken geri dönmediler. 757 yılından başlayarak bu küçük krallıklar içinden Mercia güney kısma doğru genişlemeye başladı.

İtalya'ya giren Hunları papa haraç vererek durdurabilmişti. Daha sonra 476 yılında Vizigotlar'dan bir aşiret reisi İmparator Romulus'u tahtından indirdi ve imparatorluk alametlerini Bizans'a göndererek kendisini İtalya kralı

---

[543] Ponting,a.g.e.,s.298.

[544] Kentte halen 8. yüzyıldan kalma sokak numaraları bulunmaktadır.

[545] *Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.s.38.

[546] Ponting,a.g.e.,s.301.

ilan etti.[547] Roma zayıflamaya başlayınca kilisenin gücü arttı ve Roma İmparatorluğu'nun eski dış çevrelerine doğru genişlemeye başladı. 597 yılına gelindiğinde Roma kilisesi Britanya adasına kendi misyonerlerini gönderiyordu.[548]

Fransa'da Frank denetimi 500'lü yıllarda oluşturuldu. Çeşitli çalkantılı dönemlerden sonra Franklar 534 yılında Burgonya krallığını ele geçirdiler ve tekrar birleştiler. Ancak bu birleşme uzun sürmedi ve 638 yılında tekrar bölündüler. 800 yılında Roma'daki papalık ile ittifaktan sonra ekonomik ve sosyal altyapı olarak zayıf olsa da bir imparatorluk olabildiler. İmparator Charles, dönemin Avrupalı diğer imparatorları gibi, okuma yazma bilmiyordu. Buna rağmen döneminde bazı Frank Kanunnamelerini hazırlaması bir başarıydı. 10. yüzyıl başlarında Frank imparatorluğu birçok yerel devlete bölünüp dağıldı ve bu yüzyıl bu devletler ve aileler arasında anlaşmazlıklar, ittifak evlilikleri dönemi oldu. Batı Avrupa'daki bu zayıflığın bir sonucu, çevreden özellikle İskandinavya'dan gelen saldırılara maruz kalmak oldu. Kuzeyden gelen ve Pagan olan bu halk acımasızlıklarıyla ünlüydü ve Vikingler olarak anılıyordu. İlk akın 793 yılındaydı. Saldırılar özellikle zenginliğin kaynağı olarak görülen manastırlara karşıydı. 840 yılında Paris'in yağmalanması para verilerek önlendi. Kuzey İspanya, Güney Fransa ve Dublin yağmalandı. 850'lere gelindiğinde Vikingler küçük bir devlet kurmuşlardı ve 860 yılında Bizans'ın başkentine saldırıyorlardı. Saldırı sırası daha sonra İngiltere'ye gelecekti.

Güneyden de Arap akınları devam ediyordu ve Batı Avrupa zayıf ve çaresizdi. Daha kötüsü bu dönemde başka bir önemli tehlike batıdan, Macarlardan geliyordu. Macarca, içinde Türkçe unsurlar da bulunan ve Hint-Avrupa dilinden olmayan bir dildi. Peçeneklerin baskısı ile batıya doğru göç etmişler ve 890'lı yıllardan sonra Alpler üzerinden İtalya'ya ve daha sonra Fransa ve Almanya'ya doğru akınlar yapmaya başlamışlardı. Macar ovasına yerleştiler ve 955 yılına kadar yenilgiye uğratılamadılar. 1000 yılına gelindiğinde Batı Avrupa'daki fakirlik, yoksulluk ve karışıklık devam ediyordu.

Tartışmalı olmakla birlikte 5. yüzyıl ile Rönesans'ın ortaya çıktığı 1500 yılı arasına Orta Çağ denilmektedir.[549] Bu dönemi tekrar özetleyecek olursak Çin'de Hanlar, İran'da Partlar yıkılmış ve ardından 400 yıllık bir istikrar dönemi ortaya çıkmıştı.[550] İslam yükselmiş ve o zamana kadarki en büyük imparatorluk haline gelmişti. Çin ve Araplarla birlikte Türkler ve Tibetliler bu dönemin güçlü devletleriydi. Bizans toprak kaybetmesine rağmen kendini yeniden yapılandırarak ayakta kalabilmişti. Japonya ise bir devlet olarak ilk defa ortaya çıkarken, İngiltere ve Fransa henüz oluşmaktaydı.

---

[547] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.54.
[548] Ponting,a.g.e.,s.302.
[549] Johan Huizinga. *Ortaçağın Günbatımı*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitapevi, Ankara, 1997.s.7.
[550] Ponting,a.g.e.,s.306.

Abasiler, Emevilerden iktidarı teslim aldığında, Emevilerin Suriyeli askerlerinin yerini Abbasilerin Türklerden oluşan askerleri alıyordu.[551] Türklerin İslam dünyası sınırları içine girmeleri İslamiyet'e yeni ve askeri bir canlılık vermişti. Böylece 1000'li yıllarda ilerlemesi yavaşlayan İslamiyet, Türklerle birlikte yeni bir gelişme dönemini yakalayacaktı.

Abbasiler peygamberin amcası Abbas'ın soyundan geliyordu. 750 yılından başlayarak 1268 yılına kadar egemen oldular.[552] Abbasiler döneminde başkent, Şam'dan 754-775 yılları arasında inşa edilen Bağdat'a taşındı ve Bağdat'ın 100 yıl içinde nüfusu 900.000 kişiye ulaştı.[553]

Müslüman İspanya'da öğrenim görmeye giden Hıristiyanlar dönerken, yüzlerce yıl Arap bilim adamlarınca muhafaza edilmiş, Aristo'nun mantık risalelerini de beraberlerinde getirdiler ve bunları Hıristiyanların entelektüel yaşamını geliştirmekte kullandılar. İslam dini bilimi ve ilerlemeyi teşvik ediyordu. Bu nedenle Müslümanlar Aristo başta olmak üzere bilimsel eserleri kendi dillerine çevirmiş, astronomi, optik, hekimliğin bütün kollarına el atmış ve bu bilimleri birtakım yeni buluşlarla zenginleştirmişlerdi. Eğer Müslümanların bu çabaları olmasaydı ve onlar tarafından korunup "Batı Dünyası"na aktarılmasaydı, bilimde günümüzün ilerlemelerini kaydetmek asla mümkün olamayacaktı.[554]

Batı'nın aydınlanmasında diğer bir etken de Osmanlı'nın fetihleri sonucu Bizans ve Balkanlardan kaçan bazı bilginlerin İtalya'ya giderek buralarda felsefe, tarih gibi bilimleri tekrar ortaya çıkarmalarıydı.[555]

İspanya'da kurulan İslami devlet gittikçe gelişiyordu ve İslami idare altında hoşgörülü bir dünyayı yaşıyordu. "Batı Dünyası" Doğu'dan, özellikle Müslümanlardan çok şey öğreniyordu. İspanya'daki İslam âlimleri, Batı'nın doğu âleminin uygarlık bilimlerini öğrenmelerine kılavuzluk ettiler. Ayrıca sulama ve tarım teknikleri ile portakal, limon gibi meyveleri ve şeker gibi yeni ürünleri öğrettiler.[556]

Batılılar, güzel kokular, ipek kumaşlar ve yeni bir mutfak düzeni gibi kendi evlerinde bulamayacağı şeyleri müslümanlarda görüyorlardı. Şüphesiz her iki uygarlığın birbiriyle en uzun süre temasta bulunduğu, birbirini anlama konusunda fırsatı yakaladığı ortam İspanya'da oluşmuştu. Bazıları, onlardan daha sık banyo yapma alışkanlığı da edindi. 19. yüzyılda bu duruma İspanyolca bir tabir de bulundu. "Convivencia". Bu kelime birlikte yaşayan farklı etnik ve

---

[551] Sander,a.g.e.,s.51.
[552] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.87.
[553] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.88.
[554] Condorcet, de Marquis. *İnsan Zekâsının Tarihsel Gelişimi*, Çev. Mahmut Özgül, Sayfa Yayınları, İstanbul, 2011.s.91.
[555] Condorcet,a.g.e.,s.107.
[556] Roberts,a.g.e.,s.149.

dini toplulukların birbirlerinin farklı yaşam biçimlerine hoşgörü göstermesi anlamında kullanılıyordu.[557] Yahudiler de, Hıristiyan baskısından sonra, İslam idaresi altında huzurlu bir döneme girmişti. Bölgedeki halk, başka dinlerden de olsalar, Müslüman kültürünü, yeme ve giyinme adetlerini benimseyen Mustaribler'e dönüştü. Ancak yine de İslamiyet'in İspanya'daki hoşgörülü yönetimi Hıristiyan halkın ayaklanma ihtimalini ortadan kaldırmamıştı.[558]

789 yılında Fas, İdrisiler önderliğinde imparatorluktan ayrıldı. 900'lü yıllara gelindiğinde başkent Kurtuba, 160.000 nüfusu ile Batı Avrupa'nın en büyük kenti haline gelmişti ve 400.000'den fazla kitabın bulunduğu kütüphanesi olan bir kültür merkeziydi.

İslam İmparatorluğu büyüdükçe asker ihtiyacı, başka ülkelerden alınan köle askerlerle çözüldü. Bu sistemi daha sonraları Osmanlılar da uygulayacaklardı. Aslında köle olmaktan ziyade ailesi olmayan gençler askere alınıyor ve belli değerlere sahip olacak şekilde eğitilip elit birlikler oluşturuluyordu. İlk köle askerler, 833 yılından itibaren Orta Asya'daki Türkler arasından seçilmişti. Bunların başarılarından sonra bu sistem güvenilir hale geldi ve yaygınlaştı. Bu askerler Mısır'daki Memluklar döneminde başarının zirvesine ulaştılar. Önce orduya hâkim oldular, ardından yönetenler sınıfına geçtiler.

İbn Sina 980 yılında doğmuş ve 57 yaşında hayatını kaybetmişti. Antik çağ felsefe ve düşüncesini yeniden Batı'ya tanıtan filozof olarak tarihe geçmiştir. Sağlık konusunda verdiği eserler sadece İslam dünyasında değil, Batı'da da kabul görmüştür. "Tıbbı iki satırda topluyorum" diyerek şu ünlü vecizesini söylemişti: "Sözün güzelliği kısalığındadır. Yediğin zaman az ye, yedikten sonra beş saat bir şey yeme. Midenin üçte birini havaya, üçte birini suya, üçte birini ise yemeğe ayır."[559]

Kimyayı tıbbın hizmetine sokan ise El-Razi'dir. Aslen Türk olan bu bilim adamı, "Bir Saat İçinde Tedavi" isimli eserinde, "Eğer bir hastalık bir saat içinde tedavi edilmez ise bu doktorun daha fazla para talep edecek olmasından ötürüdür." diyordu. Ayrıca herkes için kolay anlaşılacak şekilde, "Yanında Hekim Bulunmayan Herkesin Kitabı" isimli bir eser de yazmıştı.[560] Ona göre bir doktor hastasına ümit vermeli ve iyi olacağına inandırmalıydı. Ayrıca mıknatısın demiri çekmesi, boş uzayın gizemi ve evrenin şekli üzerine de eserleri vardı. El Razi, Güneşin Dünya'dan büyük, Ayın ise Dünya'dan küçük olduğunu iddia ediyordu. 925 yılında yoksulluk içinde öldü. Horasan Valisi, bir konuda kızmış ve onu kamçıyla dövdürmüştü. Bu yüzden gözleri görmüyordu. Ölümünden sonra kız kardeşi tuttuğu notları sultana götürdü ve bunlardan 30

[557] Roberts,a.g.e.,s.227.
[558] Roberts,a.g.e.,s.148..
[559] Çimen, Ali. *Tarihi Değiştiren Bilginler*, Timas Yayınları, İstanbul, 2012.s.79.
[560] Sigrid, Hunke. *Allahın Güneşi Avrupa'nın Üzerine*, Altın Kitaplar,İstanbul, 2001 s.123.

ciltlik bir ansiklopedi ortaya çıktı. Kardeşi de bir servet değerinde ödül aldı. 15. yüzyıla gelindiğinde, Paris tıp fakültesinde bulunan tek tıp kitabı El-Razi'ye aitti.[561]

Fatımiler 960'lı yıllarda Mısır'ı ele geçirdikleri zaman, Abbasiler ortadan kalkmıştı ve 945 yılında paralı askerler tarafından yıkılana kadar, denetimleri Mezopotamya bölgesi ile sınırlı hale gelmişti.[562] Bu karışıklık döneminde de ticaret aksamadan devam etti. Köle bir asker olan İbn Tulun, Mısır'da iktidarı ele geçirdi. 869 yılında burada tarlalarda çalışmak üzere getirilen bir dizi köle isyanı 15 yıl kadar devam etti. Sonrasında, siyasi bir hareket olan İsmailililik, 909 yılından itibaren Kuzey Afrika'yı denetim altına aldı. Dışarıdan bakıldığında Berberi denilen Kuzey Afrikalı beyaz Araplarla, Türk ve Sudanlı köle alaylarının bölgeleri ele geçirmesi gibi gözüküyordu ama aslında Abbasi karşıtı gelişen radikal bir Şii hareketiydi. Ancak bu akım daha sonra Şiilikle yollarını ayırdı. İslam'ı yeni bir anlayışla, Mesih inancı içinde tanımladı. İslam öncesi batıl inançları da benimsemişti. Yönetimin önemli bir kısmı Yahudi ve Hıristiyanlar tarafından yürütülüyordu ve hükümdar Bizans ritüellerini benimseyip geliştirmişti. Fatımiler 978 yılından başlayarak 100 yıl süresinde Güney Suriye, Şam'ı da denetimleri altında tuttular ancak iç savaş ve dini bölünmelerle 1021 yılından itibaren çöktüler.

Bu dönemde Bizans biraz toparlanıyordu. Müslümanlar 9 ve 10'uncu yüzyıllarda kendi aralarında savaşmaya başlayınca Bizans'ın gücü biraz canlandı ve 975 yılında bir Bizans ordusu Kudüs şehrini görecek kadar yaklaştı.[563] Bizanslılar 864 yılında Bulgarları yenmiş ve onları zorla Hıristiyan yapmışlardı. Her ne kadar 902 yılında Sicilya'daki son merkezler kaybedilse de, 930'lardan itibaren Abbasilerin zayıflaması ile birlikte Doğu Anadolu ve Suriye'nin kuzeyinde bazı topraklar ile 960 yılında Halep ve Girit ele geçirildi. 989'da Kiev Prensi din değiştirmeye ikna edildi. 1018 yılında ise Bulgaristan Bizans'a dâhil edildi.[564] Bu dönemde Girit'le birlikte Ege de Müslüman saldırıları büyük ölçüde azalmıştı. 1045 yılında Ani şehri alınınca, "Dört Ermeni Krallığı" sona erdi. Bizans bütün bu kısmi gelişmelere rağmen yine de Abbasilerin zayıflığından yeterince istifade edemedi, üstelik Anadolu'daki askeri aristokrasinin konumunun güçlenmesi nedeniyle vergi gelirleri azaldı ve devletin temelleri zayıfladı.

Çinliler 751 yılında Talas Savaşı'nda Arap ordularına yenilince Türk soyundan gelen General An Lu-shan ayaklandı. 755 yılında başkenti ele geçirdi. İki yıl sonra öldüğünde tekrar çıkan isyanı Çinliler, Uygur ve Tibetlilerin yar-

[561] Hunke,a.g.e.,s.116.
[562] Ponting,a.g.e.,s.309-312.
[563] Morris,a.g.e.,s.432.
[564] Ponting,a.g.e.,s.312.

dımıyla bastırdılar. Ancak 750 yılından itibaren 40 yıllık bir dönemde yaklaşık 400 yıl denetim altında tuttukları yerleri birbiri ardına kaybettiler. Kore ve Vietnam bağımsız oldu.

Uygurlar bozkırlara hâkimdi ve genelde aldıkları haraç nedeniyle Çinlilere yardımcı oluyorlardı. Türk soyundan gelen generalin ayaklanmasında da bu nedenle Çinlilere yardım etmişlerdi. Çinliler Uygurlara, daha önce Türklere ödediklerinin sekiz katı daha fazla ipek ve atı haraç olarak veriyordu. Uygurlar kısa sürede Orta Asya ticaret yollarını kontrol eden yerleşik bir halk haline geldiler ve ticaretin güvenliği için garanti veren bir hukuk sistemi geliştirdiler. Ancak 832 yılında iç anlaşmazlıklar nedeniyle zayıfladılar ve Ötüken yöresinden gelen diğer bir Türk boyu olan Kırgızlar tarafından yenilgiye uğratılarak üç ayrı parçaya bölündüler.

Uygurlar Ötüken'i başkent yaparak 745 yılında bir devlet kurmuşlardı. Çinlilerden kâğıt ve baskı metodunu öğrendiler.[565] Kendilerine has bir alfabeleri ve Moğolların Türkleştirilmesinde önemli rolleri vardı. Ancak salgınlar, açlık ve şiddetli soğuklar nedeniyle zayıfladılar.[566] Uygurlar zayıflayınca Tibet Devleti güçlendi ve çok uzaklardaki Semerkant'ı bile kuşatma fırsatı buldular. 822 yılında Çinliler, Tibet'in bağımsızlığını tanıyan bir barış anlaşması imzaladılar. Ancak Tibet Devleti uzun ömürlü olmadı ve 840 yılı civarında çöktü. Ardından bir karmaşa dönemi yaşandı ve küçük krallıklara bölündüler. 10. yüzyılın başlarında ise Budacılık bölgeye geldi. Uygurlar çökünce Çinliler en önemli destekçilerinden birisini kaybetmiş oldular. Hizipleşme arttı. 870 yılında elitlerin çiftçilerin topraklarına el koyması nedeniyle toprak düzeni çöktü ve eşkıyalık arttı. Bu gruplardan bazılarının sayısı 600.000'i geçmişti ve 881 yılında başkenti ele geçirdiler. Şehri tekrar ele geçiren hükümet birlikleri ise şehri yağmaladı. İmparator da artık harabe haline gelen başkenti terk etti. 880'lere gelindiğinde imparatorluk dağılmıştı. 979 yılında kısa bir birlik sağlansa da 10. yüzyılda tekrar bölündüler.[567]

Bu dönemde Çinli olmayanlara karşı bir düşmanlık gelişti ve "Yeni Konfüçyüsçülük" akımı yayıldı. Taoizm, az çok gizli birtakım bilgiler çerçevesinde kurulmuş, ancak sınırları iyi çizilememiş bir gelenekti.[568] Lao-tzu dünyadaki bütün fenalıkların öğrenilen şeylerden geldiğini kabul ediyordu. İhtirasları uyandıran şeyleri öğrenmektense, insan kendisini dinlemeli ve içini okuma yolu bulmalıydı. İnsan, ancak böyle yaparak mümkün mertebe sükûnete ve

---

[565] Fransız Sinolog'u Pelliot 1906-1909 yılları arasında yaptığı araştırmalarda Uygurlara ait yüzlerce Türkçe matbaa kalıntısını keşfetti. *Yeni Türk Ansiklopedisi*, İstanbul,1985.s.4483.

[566] Altaş,a.g.e.,s.296.

[567] Ponting,a.g.e.,s.315-316.

[568] Ribard, Andre. *İnsanlığın Tarihi*, C.I. Çev. Erdoğan Başer ve Şiar Yalçın, İstanbul, 1974. s.122. "Bunun biricik çaresi de bir şey yapmamak" yani hareketsiz kalmaktır. Ancak o zaman ezeli erginliğe erişilebilir.

huzura erişebilirdi. İnsanların kendisini denetlemesinin ise eksik kalan alanları dolduracak gizem ve tılsımlara ihtiyacı vardı.[569] Bu nedenle sağlık ve uzun ömür verdiğini düşündükleri muskalara ve törenlere önem veriyorlardı. Bunların insana havada uçma gibi yeteneklere izin vereceğini umuyorlardı. Onların varlığı Çin dünya görüşüne, Konfüçyüsçülüğün sağlayamayacağı bir denge kazandırdı.

Çin'de 640'lardan sonra Zerdüştçülük, Manicilik ve Nasturi Hıristiyanlığı yasaklandı. Budacılığa karşı önlem alındı, 5.000'e yakın manastır kapatıldı, 250.000'den fazla erkek ve kadın dünyevi hayata dönmeye mecbur edildi. Bu dönemin sonuna gelindiğinde kuzeyden gelip Çin'e yerleşen göçebeler gruplardan gelen aristokratların çoğu savaşlarda yok oldu. Zamanla ordular tam zamanlı asker ordularına dönüştü. Politik parçalanma olsa da, bir sonraki 300 yılın sulama tekniklerinin ve yüksek verimli pirinç türlerinin geliştiği, tüccarların güney dâhil kentlerine yöneldiği ve deniz yollarının önem kazandığı bir dönem oldu.

Roma'nın en parlak döneminde dahi Avrupa, imparatorluğun en güzel yeri değildi. Bataklıklar, ormanlar, yarı uygar sığır çobanlarından başka bir şey yoktu. MS 500 yıllarında bile Avrupa'nın bu dağınık görünümü devam ediyordu. Özellikle 500 yılı ile 1000 yılları arası Avrupa'da "Karanlık Çağ" olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde büyük bir kalesi ve küçük bir askeri birliği olan, hemen çevresindeki araziyi denetimi altına alıyordu.

Avrupa'da, dokuz kişi çalışıyor ve bir soyluyu besliyordu. Din adamları da savaşa katılıyordu ama kılıç yerine gürz taşıyorlardı, çünkü kan dökmelerine izin yoktu. Gürz kan dökmeden kafataslarını parçalıyordu. MS 1000'den sonra durum biraz düzeldi. 1250 yılından sonra serflik ortadan kalkmaya başladı. Köylüler en azından biraz özgürleşmişti. Zenginlik arttıkça Ceneviz, Venedik, Marsilya gibi ticaret yapan güney kentleri, Asya'dan gelen karanfil, karabiber, şeker, incir, üzüm gibi çeşitli yiyeceklerle ilgilenmeye başladı. Ayrıca doğudan kâğıt, esans ve dokumalar da geliyordu.[570]

[569] Altaş, a.g.e.,s.223.
[570] Davis, a.g.e.,s.131-136.

DİN SAVAŞLARI, DENGESİZLİK VE DENGE DÖNEMİ

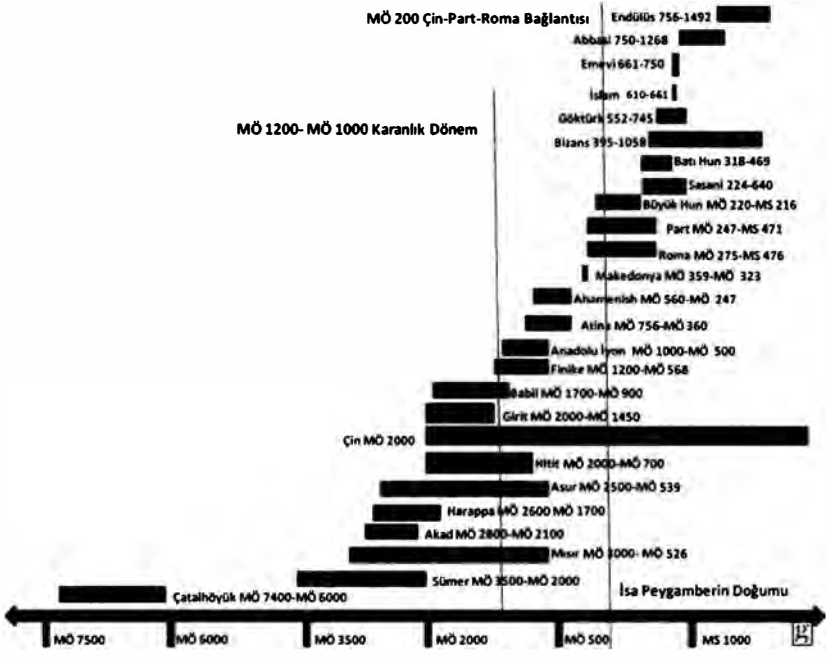
İnsan yaklaşık 7 milyon yıldır dünyadaydı. MÖ 10.000'lere gelirken insanlar tarım toplumuna geçmeye başlamışlardı. İlk yerleşim yerlerini, ilk devletlerin kurulması izledi. En eski uygarlıklar Mezopotamya ve Anadolu'da oluşmuş, buradan Mısır'a ve daha sonra Girit'e yayılmıştı. Girit yolu ile de Batı Avrupa uygarlıkları etkilendi. MÖ 1500'lere gelindiğinde gelişmeler arttı ve büyük devletler birbirine sıkı bağlarla bağlandılar. Bunu izleyen yıllara "Uluslararası İlişkilerin Geliştiği Çağ" denildi. Hitit ve Mısır savaşının galibi olmadı. Savaşta iki tarafta yıprandı.

MÖ 1200-MÖ 1000 yılları arasında hakkında fazla bir şey bilmediğimiz karanlık bir dönem yaşandı ve büyük devletler çöktü. Sebebi pek anlaşılamayan bu çöküşe, MÖ 1159 yılında İzlanda'dan Çin'e uzanan büyük bir patlamanın, ya da denizden gelen yarı barbar bir dalganın neden olduğu değerlendiriliyor. Anadolu kıyılarındaki şehir devletlerinin yarattığı medeniyet, zamanla Ege Denizine yayıldı. Ardından MÖ 560 civarında İran'da, gelecekte bölge tarihinde etkili olacak üç büyük İran İmparatorluğu'ndan ilki ortaya çıktı. MÖ 334 yılında ise İskender, Makedon ordularının başında Hindistan'a kadar uzanan bir imparatorluğu kurdu. İskender'in ölümünden sonra oluşan boşlukta Roma İmparatorluğu ortaya çıktı. Uluslar arasındaki artan ilişkiler Avrasya coğrafyasını değiştirerek dünyayı daha da küçülttü. Çin-İran-Roma bağlantısının sağlanmasıyla, Avrasya'da, tarihte ilk defa olmak ve kesilmemek üzere, kapsamlı bir işbirliği ve ticaret faaliyeti kuruldu. Büyük Hun İmparatorluğu, MÖ 200'lerden başlayarak MS 200'lere kadar 400 yıldan fazla hüküm sürecek olan Asya'yı kaplayan ilk büyük Türk devletiydi. Bu devlet daha sonraları Batı Hun Devleti ismiyle sınırlarını Roma İmparatorluğuna kadar genişletecekti. MÖ 200'den MS 200 yılları arasındaki dönem ise dünyada istikrar dönemiydi. Bu dönemden sonra, Müslümanlığın ortaya çıkmasına kadar yaklaşık 400 yıllık bir sürede ise istikrarsızlık ve karmaşa dönemi yaşandı.

Karmaşa döneminde toplumlar bir boşluktaydı. Bu nedenle MS 200-MS 600 yılları arasında Hıristiyanlık ve Buda öğretisi yayılma fırsatı buldu. Bu dönemde Roma İmparatorluğu batıdaki topraklarını kaybetti, Doğu Roma ise yeniden yapılanması sayesinde daha uzun süre ayakta kalabildi. Batı Hunları MS 375 tarihinden itibaren Avrupa'yı işgale başladılar. Hunların çekilmesinden sonra ise uzun süre bölgelerinde istikrar sağlanamadı. Üç büyük İran imparatorluğunun sonuncusu olan ve MS 224 yılında kurulan Sasaniler, Bizans ile çatışmalardan dolayı zayıfladı ve 630'lardan sonra Arap ordularına karşı koyamadı. MS 7. yüzyılda ortaya çıkan İslam dini ise 100 yıl kadar bir sürede, dünya üzerinde daha önce hiç görülmemiş bir boyutta kültürel ve sosyal bir birlik oluşturmayı başardı. 751 yılında Arap ve Çinliler arasındaki Talas Savaşından sonra her iki devlette de sorunlar başladı. Çin zayıfladı, Abbasiler iktidara geldi. Türkler İslam dinini kabul etti. Ancak Türklerin toplu olarak İslam dinine geçiş-

leri 1000'li yıllardan sonra gerçekleşecektir. Batı Avrupa'da ise 800'lü yıllardaki kısa süreli toparlanma çevreden, özellikle kuzeyden gelen halkların saldırılarıyla son buldu. 500 yılı ile 1000 yılları arası Avrupa'da "Karanlık Çağ" olarak nitelendirildi. MS 1000'den sonra Avrupa'da durum biraz düzelmeye başladı.

Anladığımız kadarıyla toplumlar, her 1000 yılda bir gelişmesini durdurarak biraz geri gidiyor sonra tekrar gelişimine devam ediyor.[571] Nüfus arttığında tarım alanları yetmemeye başlıyor. Kaynak kıtlığı kadar zenginlikte çatışmalara neden oluyor. Dünya bu düzende devam ediyor ve her dengesizlikten sonra dünya her seferinde yeni bir dengeye geliyor. Aşağıda MS 1000 yılına kadar kurulan belli başlı devletler, kurulma tarihleri ve hayatta kalma süreleri ile birlikte, gösterilmiştir.[572]

1000'li yıllara gelindiğinde Avrasya steplerinden göçler devam ediyordu. Önce Hint Avrupalılar, sonra Türkler ve en son da Moğollar batıya doğru göç ettiler. Türklerin göçünden sonra, yerleşik tarım toplumları ile göçebeler arasında bir kayma oldu.[573] Göç edenler gittikleri yerlerde kaybolup gittiler. Türklerin çoğu ise askeri yeteneklerinin verdiği gurur duygusu ile benliklerini yi-

[571] Morris,a.g.e.,s.385.
[572] Kitabın yazarı tarafından hazırlanmıştır.
[573] Sander,a.g.e.,s.53.

tirmeden ayakta kalabildiler.[574] Refah içindeki yerler saldırılara hedef oluyordu. Bu nedenle o dönemde refaha erişen bölgeler kenarlarını duvarlarla çeviriyordu.[575] MS 1000 yıllarında tarihte ilk defa Hindistan, Çin'in nüfusunu geçerek 80 milyona ulaşmıştı. Aynı dönemde Çin'in nüfusu 65 milyon kadardı. Aslında Çin'in nüfusu beklenen oranda artmamıştı. Bu tarihten önce Çin'in nüfusu Hindistan'dan hep fazlaydı ve bu tarihten sonra da hep fazla olacaktı. Asya'nın geri kalanında ise 40 milyon civarında insan yaşıyordu. O dönemde en büyük kentler 450.000 kişiyle Çin'de yer alıyordu. Ardından 300.000 kişiyle Bizans'ın başkenti geliyordu. Bu dönemin diğer büyük kentleri arasında Bağdat, Sevilla, İsfahan, Semerkant, Venedik, Milano ve Londra bulunuyordu. Dünya nüfusu o dönemde pek artmamıştı. MÖ 2000 yılında 30 milyon civarında olan dünya nüfusu, 1000 yıl sonra ancak 20 milyon artabilmişti. Demirin tarım aletlerinde kullanılmaya başlanması teknolojik bir ilerleme sağlamış, bunun sonucu üretim artmış ve 500 yıl içinde nüfus ikiye katlanmıştır. Bundan sonraki dönemde teknolojinin tekrar durağan hale gelmesi ve bölgeler arasında ilişkilerin artması nedeniyle tekrar salgın hastalıklar meydana geldi. Bu yüzden dünyadaki nüfus artış hızı tekrar düştü. MS 1000 yıllarında dünya nüfusu 250 milyon civarındaydı.[576]

MÖ 1500'lü yıllarda Arabistan'da ehlileştirilen develer, İslam dünyasında tekerlekli araçların yerini almıştı. MÖ 100'e kadar develer sütü için beslenmiş, bu tarihte bunun üzerine semer yapılması ile taşıma amaçlı kullanılmaya başlanmıştı. Deve beslemek; öküz, katır ve at beslemekten daha ucuz ve kolaydı. Develer daha hızlı ve yola ihtiyaç duymadan gidebiliyordu. Bu nedenle daha önce yapılmış ve çoğu kez kötü durumdaki yollar terk edildi. Yol yapmak yerine kervansaraylar ve köprüler yapmak daha iyiydi. Deve kullanımı zamanla İpek Yolu boyunca yayıldı. İslamiyet'in yayılması ile Doğu ve Batı toplumları birbirine kültürel olarak da bağlandı. Ticaret öylesine gelişmişti ki, bazı ticari kentlerde 100'e yakın dil konuşuluyordu. Bu sayede ürünler Doğu-Batı ekseninde yer değiştirmeye, bilgi birikimi yayılmaya ve ürün çeşitliliği artmaya başladı. Zamanla ticaret güzergâhına yeni yerler eklendi, yeni ticari kentler oluştu, kimileri ise önemini kaybetti. Artan ilişkilerin bir sonucu olarak, bir yerde olan basit bir olay diğer bölgeleri de kolayca etkilemeye başladı. 1000'li yılların ilk yarısında Arapça eserler Latinceye çevrilmeye başladı. Yine aynı yıllarda İbni Sina, "Tıp Kanunu" eserini yazıyor, Ömer Hayyam doğuyordu.[577]

Dünya kurulalı çok zenginler ve çok fakirler olmuştu. Eski Mısır'da varlıklı bir çiftçinin 2000'e yakın büyükbaş hayvanı olabilirken, o dönemde İsrail'de

---

[574] Sander,a.g.e.,s.54

[575] James,a.g.e.,s.192.

[576] Ponting,a.g.e.,s.321.

[577] *Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.s.49.

yoksul birisinin bir çift çarık için satıldığı oluyordu. Mısır'da öyle zenginler vardı ki, Mısırlı zengin bir fahişe kendisi için bir piramit bile yaptırmıştı. Ticaretin artması zaman içinde toplumların daha da zenginleşmesine yol açtı. Aslında nüfusun yoğunlaştığı yerler aynı zamanda zenginliğin de oluştuğu yerlerdi. O dönemde Çin ve Hindistan hem verimli tarım alanlarına sahipti, hem de ticaret sistemini geliştirmişlerdi.

Avrupa'da ise tarımsal üretimin pek verimli olduğu söylenemezdi. Avrupa'da yapılan tarımda, ekilenin ancak iki katından biraz daha fazlası alınabiliyordu.[578] Üzüm bağları bugünkü seviyesinin 6 katından daha az üzüm veriyordu. Yine ineklerden 6 kat daha az süt, 3 kat daha az et alınabiliyordu. Hayvanlar için yeterli otlak yoktu. Hayvanlar kıştan çok kilo kaybederek çıkıyorlardı. Avrupa kıtasında kıtlık tehlikesi hep vardı. 11. yüzyıl boyunca sadece Fransa'da 26 kıtlık meydana gelmişti. Rusya bölgesinde ise kışlar 200 günden fazla sürdüğünden hayvanları beslemek zordu.[579] Avrupa'da ısınma bu dönemde de devam etti. 900-1300 yılları arasında yağışlar %10 azalırken, sıcaklıklar yükseldi.[580]

Avrupa'da insanlar yeterli şekilde beslenemiyordu. İnsanlar çoğu zaman lapa veya bulaşık suyu gibi bir çorba ile besleniyordu. Yetersiz beslenme yaşam süresini de kısaltıyordu. Avrupa'daki ölümlerin çoğu hastalıklardandı. İskandinavya'da 13. yüzyılda yaşam süresi 20 yılın altındaydı. Nüfusun ancak % 25 kadarı 40 yaşın üstüne çıkabiliyordu. Fakirlikten Avrupa'da çocuklar terk ediliyor veya öldürülüyordu. Avrupa köylüleri fakirdi ve penceresiz, kerpiç veya ağaçtan yapılmış evlerde çoğu zaman hayvanlarıyla birlikte yaşıyorlardı. Temizlik kültürü pek gelişmemişti. Hamamlar ancak Müslüman ülkelerde ve Çin'de vardı.

Pirinç ve pamuk Hindistan kökenliydi. Pirinç ve pamuk Hindistan'dan gelene kadar Mezopotamya bölgesinde bilinmiyordu. Pirinçten sonra şeker yetiştiriciliği de Güneybatı Asya'da yayıldı. Bu ürün daha sonra Avrupalıların, Amerika ve Afrika kıtasındaki tarımının ve köle ticaretinin temelini teşkil edecekti. Portakal, limon gibi narenciye ürünleri ile mango ve muz da ağırlıklı olarak Hindistan'dan getirilerek Akdeniz bölgesinde yaygınlaştı. Yavaş bir şekilde yayılan bu ürünlerin Avrupa'ya ulaşması çok sonraları gerçekleşti. Sert buğday ise İspanya'ya ancak 13. yüzyılda ulaşabildi. Hindistan'dan gelen bu ürünler İslam dünyasında tarımsal bir patlamaya neden oldu. Mezopotamya ve civarında köleler; madenlerde, şeker kamışı tarlalarında ve ev işlerinde kullanılıyordu. Köleler; Orta Asya'dan, Avrupa'dan ve Afrika'dan getiriliyordu.

---

[578] Bugün modern yöntemlerle 30 katını aşabiliyor.
[579] Ponting,a.g.e.,s.324-326.
[580] Morris, a.g.e.,s.422.

Verimli alanlarda birden fazla ürün almak mümkün oluyordu. Ticaretin de artmasıyla Şam, Kahire ve Bağdat gibi şehirler hızla gelişti ve büyüdü. O dönemde tipik bir İngiliz kasabasının nüfusu ancak 1000'in biraz üzerine çıkarken, Bağdat'ın nüfusu 900.000'i geçmişti. Emeviler döneminde ilk altın ve gümüş para Halife Abdülmelik zamanında (685-705) basıldı. Altın paraya dinar, gümüş paraya dirhem denildi.[581] Tarih boyunca güç kimdeyse ekonomik sisteme de o hükmediyordu. 8. yüzyılın başında Bizans ve Sasani paraları geçerliliğini yitirirken, altın sikke, dinar, gümüş sikke ve dirhem geçerli olmaya başlamıştı.

Müslümanlar, Avrupa'nın çevresinden kürk, kehribar ve kendilerinde az bulunan kereste gibi maddeleri alıyordu. Kereste, genellikle şeker üretimi ile gemi ve kömür yapımında kullanılıyordu. İpek böceği ile ilgili teknolojiler Çinliler tarafından uzun yıllar korunmuştu. Bir Nasturi keşiş Çin'den ipek böceğini nasıl yapılacağını sırrıyla birlikte getirmeyi başardı. Ardından kısa süre içerisinde Şam ve Halep başta olmak üzere bazı şehirlerde Müslümanlar tarafından üretilmeye başlandı. İpek üretimi giderek Bizans'a yayıldı, ancak Çin ipeği yüksek kalitesi nedeniyle talep görmeye devam etti.[582]

Ortaçağ'da, İtalya'da bankacılık sektörü güçlüydü. 16. yüzyılda bu sektör Flaman ve Almanlara daha sonra da bunlar vasıtasıyla Hollandalılara geçti. Uzun vadeli faiz oranlarının düşmesi, ticaretin gelişmesine neden oldu ve uluslararası ticarette madeni paranın yerini kâğıt para almaya başladı.[583]

Yahudiler, Hıristiyan dünyasında baskı gördükten sonra, İslam dünyasında hoşgörü ile karşılanıyordu. Bundan istifade ederek Nasturi Hıristiyan ve Ermeni tüccarları saf dışı bıraktılar ve ticareti denetimleri altına aldılar. Özellikle uzak mesafeli ticaret onların kontrolündeydi. Merkezleri Mısır'dı.[584] O dönemde Kahire'de para değiştiriciler yaygınlaşmıştı. Ayrıca muhasebe sistemi de geliştirilmişti. Paranın yanı sıra, geçerliliği tüccar, banker veya hükümet tarafından onaylanan mühürlü kasalar kullanılıyordu. Bankalar ise bono, ödeme emirleri, tahviller düzenliyordu. Hindistan'a bakır, kurşun, dokuma gönderiliyor, oradan boya, baharat ve yiyecek getiriliyordu. Hindistan'ın aldığı mallar sattığından fazlaydı. Bu nedenle Batı'nın altın ve gümüşü bu bölgeye gidiyordu. 12. yüzyıla gelindiğinde Hindistan ile yapılan ticaretin ana maddeleri, tuz, şeker, silah, kurutulmuş gıda, ipek, hububat gibi maddeler olmuştu.

---

[581] Altaş,a.g.e.,s.360.

[582] Ponting,a.g.e.,s.330-333.

[583] Roberts, J.M. *Avrupa Tarihi*, İnkılâp Yayınları, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, 1996.s.299.

[584] Mısır özellikle ilerleyen dönemlerde Hindistan ticaretinin merkezi konumuna gelecekti. Hindistan'ı kontrol ettiklerinde bu yolun emniyeti İngilizler için önemli olacaktı. Bu nedenle İngiltere Başbakanı William Pitt, Rusların Akdeniz'e inme politikasındaki tehlikeyi görerek 1791 yılında Ruslara ültimatom verecekti.[584]

Ticaret o kadar gelişmişti ki, Hindistan'ın sadece bir liman şehrinde 15.000'den çok Müslüman tüccar faaliyette bulunuyordu.

Abbasiler iktidara gelince, 762 yılında başkent Şam'dan Bağdat'a taşındı[585] ve 800'lü yıllarda Abbasiler güçlerinin doruğuna ulaştılar[586] ve "Binbir Gece Masalları"na konu olan zenginliklerine eriştiler.[587] 751 Talas Savaşı'nda ele geçirilen Çinli esirler Mezopotamya'ya getirilmişti.[588] Bu esirler 762 yılında bir Çin yelkenlisiyle geri gönderildi. Çin'de ilk Müslüman elçilik 660 yılında açıldı ve bu tarihten sonra Çin'in birçok kentine Müslüman tüccarlar gitmeye başladı. Aynı şekilde Çinli tüccarlar da gemileriyle Arabistan Yarımadası civarında görülmeye başladılar. İpek Yolu dışında Çin ve Hindistan'a denizden gemilerle de gidiliyordu. Ancak Çin'e gitmek, sadece mevsim rüzgarları yakalandığında mümkün olduğundan, yaklaşık 1.5 yıl sürüyordu ve tehlike nedeniyle tek tek gitmek yerine gruplar halinde hareket tercih ediliyordu.

Diğer taraftan Avrupa; şarap, yün, kereste, balık ve kürk üretimini sürdürüyordu. Avrupa'nın sattıkları, aldıklarından çok çok az olduğundan ödeme yapmakta sürekli sorunlarla karşılaşılıyordu. 13. yüzyılın sonlarına kadar, Avrupa gemileri yeterince sağlam olmadıklarından Atlantik Okyanusu'nda pek kullanılamıyordu. Oysa İslam, Hint ve Çin gemileri bu yolculuklara ve tehlikelere alışıktı. Avrupa'nın ticareti giderek gelişmekle birlikte, 15. yüzyıla gelindiğinde bile İslam Dünyası ve Çin'e oranla çok gerideydi.

Ticarette ustalaşmış İstanbul'un, Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi 1453 yılında gerçekleşecekti. O dönemin Avrupa'sına bir göz atacak olursak durum şu şekildeydi: Venedik'te 1400'lü yıllarda yaklaşık 20 kadırga vardı ve bunların sadece 5 tanesi yaz aylarında Suriye'ye gidebilme kapasitesine sahipti. Altın ve gümüş yokluğundan takas sistemi kullanılmak zorundaydı. 14. yüzyılda Fransa'daki darphaneler, altın ve gümüş bulamadığından, kapanmak zorunda kalmıştı. 15. yüzyılın sonlarında Orta Avrupa'da madenler işletilmeye başlanınca görece bir rahatlama yaşandı. Zamanla İtalyan tüccarlar Müslüman tüccarların ticari sistemini öğrenmeye ve benimsemeye başlamıştı. Bu dönemde borç vermek oldukça riskliydi. 1300'lü yıllarda bir İngiliz kralı borçlarını ödemeyi reddedince, Floransa'daki iki zengin aile iflas etmişti. Yine aynı dönemde, ilk poliçeler İtalya'da kullanılmaya başlıyor ve bir yüzyıl içinde yaygınlaşıyordu. Ancak her malzemenin bir kez giriş, bir kez çıkış olmak üzere iki kez kayda alındığı "çift defter tutma" sistemine alışık olmadıklarından, bu sistem 15. yüzyıl sonuna kadar hiçbir şekilde kullanılmadı. 15. yüzyıla kadar Avrasya

[585] Halife Mansur zamanında.
[586] Harun Reşid döneminde.
[587] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.88.
[588] *Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.s.42.

için Avrupa hâlâ önemsiz bir bölgeydi. Ancak Avrupalılar Doğu'dan çok şey öğreniyorlardı.[589]

Bu dönemde İslam ülkeleri ve Çin, bilim, yaratıcılık ve teknikte Avrupa'nın hayallerinin bile önündeydi. 11. yüzyılda İslam bilginleri yeryüzünün küre biçiminde olduğunu çoktan bulmuşken, kilisenin düz dünya anlayışında en ufak bir değişiklik bile gözükmüyordu.[590] İslam dünyasında, cebir ve matematik bilimi de ileri durumdaydı.[591] İslam bilim adamları, matematikte, Hindistan ve Çin'de kullanılan sıfır kavramını benimsemişlerdi. 875 yılında ise El-Harizmi cebirin temellerini atmıştı.

Aynı gelişme Çin'de de mevcuttu. Çinliler MS ilk yüzyıldan itibaren sismografı kullanıyorlardı. Çinliler ayrıca astronomide de iyiydiler. MÖ 1400'lü yıllarda parlayan yıldızların farkına varmışlar, MÖ 1361 yılında ise ilk kez kuyruklu yıldızları keşfetmişlerdi. MÖ 467 yılında Halley kuyruklu yıldızını keşfettiler. MÖ 350 yıllarında Çinliler yıldızların yerlerini derece cinsinden buldular. Bundan sonra Güneş tutulması tanımladılar ve MÖ 28 yılında Güneş lekelerini kaydettiler. MÖ 635 yılında ise kuyruklu yıldızların Güneş'ten daha uzaktan geldiğini biliyorlardı.[592] Çinlilerin zaman ölçümleri de önemliydi. Onlar MS 725 yılında, Avrupa'dan 600 yıl önce, daha önce Güneybatı Asya ve Mısır'da kullanılan su saatlerini, günümüzün kol saatlerine uyarlamışlardı.[593]

Su değirmenleri İngiltere'de 1000 yılından sonra yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Venedik'e cam yapım teknolojisi, 13. yüzyıl sonlarında Suriye'den geldi. Yine Çin'de 3. yüzyılda kullanılan el arabası ancak 1000 yıl sonra Avrupa'ya gelebildi. 600 yılında Çin'de kullanılan demir zincirli asma köprüler ise 1600'lü yılların sonlarında Rusya'da, 1700'lü yılların ortalarında ise Floransa'da inşa edilebildi.

Manivela MS ilk yüzyılda ekinleri kabuğundan ayırmak için kullanıldı ama 700 yıl sonra Avrupa bunu öğrendi. 1200'lere gelindiğinde ise Çinliler, körük makinelerini su gücüyle birleştirerek dokuma ve ipek endüstrisinde kullanmaya başladılar.

Baş ve kıç yelkenleri MS 3. yüzyılda Çinliler tarafından geliştirilmişti. Çinlilerin MS ilk yüzyıldan itibaren kullandıkları kıç dümeni, ancak 1180 yılında Avrupalılar kullanmaya başladı. Akdeniz'de 17. yüzyılın başlarına kadar forsaların kürekle çektiği kadırgalar vardı. Çinliler, nehir ve göllerdeki savaşlar için yaptıkları yandan çarklı ayak değirmeniyle çalışan tekneleri kullanıyorlardı. Ayrıca yön bulma sistemini de geliştirmişlerdi. İlk pusula Çinliler tarafın-

---

[589] Ponting,a.g.e.,s.333-335.

[590] Özakıncı, Cengiz. *İslam'da Bilimin Yükselişi ve Çöküşü*, Otopsi Yayınları, İstanbul, Mayıs, 2013.s.242.

[591] *Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.s.47-49.

[592] 2004 yılında NASA Wild 2 kuyruklu yıldızından örnek parça topladı ve bunun doğruluğu kanıtlandı.

[593] Ponting,a.g.e.,s.336,337.

dan yapıldı. İlk manyetik göstergeler de yine onlar tarafından MS ilk yüzyılda yapıldı. Çinliler, MS 4. yüzyıldan itibaren doğru koordinatlara sahip haritalar yapmaya başlamışlardı ve 15. yüzyıla gelindiğinde gemiciler için eksiksiz seyir haritaları yapıyorlardı.

Atların, daha ağır yükleri ve ağır toprakları yaran sabanları çekmelerinin sağlanması MS 3. yüzyılda geliştirilen bir düzenekle mümkün oldu. Bu sistem Avrupa'da 300 yıl sonra kullanılabildi. Yine Çin'de hayvanın boynuna bir boyunluk geçirilmesi MS 500'lerde kullanılıyordu ve bu Avrupa'ya ancak 500 yıl sonra ulaşacaktı. Avrupa'da ağır bir saban kullanılıyordu ve bunu çekmek için 8 öküz gerekiyordu. 1100 yılından itibaren atların çektiği sabana geçilince, iki at bunu daha rahat ucuz şekilde yapabildi. Ata binmek için üzengiyi benimseyen son yerlerden birisi de yine Avrupa kıtası oldu. MS 3. yüzyılda Hindistan'da bilinen sistem ancak 730 yılında Frank orduları tarafından kullanılmaya başlandı. Demir nallarının Avrupa'da kullanımı ise aynı şekilde 10. yüzyılı buldu. O dönemde Avrupa'da tarım, ana ekonomik faaliyet alanıydı ve kişiler özgürlüğünün bir kısmını devretme karşılığında, zengin bir kişinin himayesine giriyor ve tarım alanlarında köle gibi çalışıyorlardı.[594]

İslamiyet, kendisinden önceki Ege'de oluşmuş medeniyetin de koruyucusu, mirasçısı ve geleceğe aktarıcısı oldu. O döneme ait el yazması eserler Arapça'ya tercüme edildi ve kütüphanelerde muazzam bilgi kaynakları toplandı. Bunun sonucu olarak; arsenal, amiral, alkol, alkali, şeker, şurup, şerbet, safran gibi birçok kelime Arapça'dan diğer dillere geçti.

Orta Çağ'ın felsefi doktrini, inanç ve bilgiyi, kilise doktrini ve Aristo görüşü ile uzlaştırma esasına dayandırıyordu ve buna "Skolastizm" deniliyordu. Müslümanlarla karşılaşmak Avrupalıların gelişmesinin de temelini oluşturdu. 13. yüzyılla birlikte Batı Avrupa'da siyasi birliğe ve merkezileşmeye doğru hızlı adımlar atıldı.[595] Bugünkü Avrupa'nın köklü üniversiteleri de daha o dönemlerde kurulmaya başlanmıştı. 13. yüzyılda Paris Üniversitesi tüzel kişiliğe kavuştu ve Aristo'nun okutulmasını yasaklayan piskoposluğun etkisinden kurtularak bağımsızlığını ilan etti. Yine bu dönemde İngiltere'de uzay bilimleri ile matematik ve felsefenin; Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd gibi Arap bilginlerinin yazılarından öğrenildiği Oxford ve Cambridge üniversiteleri açıldı.[596] Bütün bu gelişmeler neticesi Avrupa 15. yüzyıla gelindiğinde teknolojide Avrasya'nın geri kalan kısmındaki gelişmeleri yakalamaya başlamıştı.

İslam dünyasında kullanılan gemiler, Çin kadar olmasa da Avrupa'da kullanılanlardan oldukça ileriydi. Bu nedenle Bizanslılar tarafından örnek alındı.

---

[594] *Çağdaş Dünya Tarihi*, AÖF Yayınları, Eskişehir, 1999.s.3.
[595] Altaş,a.g.e.,s.325.
[596] Altaş,a.g.e.,s.327.

İslam dünyasında su değirmenleri kullanılıyor, denizler için seyir haritaları hazırlanıyordu. Yine askeri maksatlı petrol ve katran karışımı yanmaya karşı dirençli özel elbiseler ve yangın çıkaran özel savaş teknikleri geliştirilmiş, ayrıca petrol kullanarak alev makineleri yapılmıştı. Bu teknikleri, Suriyeli bir mimar Bizanslılara ulaştırdı ve Rum ateşi denilen silaha dönüştürdü.

Kâğıt icat edilmeden önce taş üzerine, ağaç kabuğuna, kil tabletlere, deri üzerine de yazı yazılıyordu. Bunlar ağır ve kırılgandı. Deri üzerine yazmak için ise yaklaşık 200 hayvanın derisi gerekiyordu ve uygun deri bulunamadığından Avrupa'da birçok kez kitap yazma işi durduruluyordu.[597] Kâğıt yapımı Çin'de MS 105 dolaylarında başlamıştı.[598] Teknikler zamanla gelişti ve 100 yıl içinde Çin'de kullanımı yaygın hale geldi. Üretimi gizli tutulmadığından hızla Orta Asya'da yayıldı.[599] Bağdat'ta esir alınan Çinliler kullanılarak bir kâğıt fabrikası kuruldu ama paçavra oranı fazla olduğundan, kalite başlangıçta düşük kaldı. Kâğıt, İslam dünyası aracılığı ile batıya ulaştı. Bağdat'a 800'lü yıllarda, Kahire'ye 900'lü yıllarda, Fas'a 1100'lü yıllarda, İtalya'ya 1300, Almanya'ya 1400 ve İngiltere'ye ise 1500'lü yıllarda gelebildi. Hollanda'da ilk kâğıt fabrikası 1586 yılında açıldı. Kağıt yapımında 19. yüzyılda paçavra yerine odun hamurunun kullanılmaya başlamasına kadar, teknoloji fazla değişiklik göstermedi.

Kâğıt yapılınca baskı da mümkün oldu. İlk baskı 700'lü yıllarda Çin'de gerçekleşti. Hemen ardından Kore ve Japonya'ya geçti. 754 yılında milyonlarca, Budist öğretisi basılıp tapınaklara konulmaya başlanmıştı. İlk kitap 868 yılında basılmıştı. Yine geniş çaplı blok baskı 10. yüzyılın sonlarında Çin'de gerçekleşti. Bu şekilde Konfüçyüs klasikleri ile Taocu yasaların basımı yapıldı. Bu dönemde kâğıt fabrikalarında ortalama 1000 işçi çalışıyordu ve kâğıt rulolaların uzunluğu 150 metreyi geçiyordu. Bunun için özel mürekkepler bile geliştirilmişti. 12. yüzyılın başında ise çok renkli baskı alışıldık hale geldi. Ancak matbaanın batıya yayılması kâğıttan daha zor ve geç gerçekleşti. Matbaa, Moğol İmparatorluğu zamanında batıya yayıldı. 1294 yılında İran'da kullanılıyordu. 14. yüzyılın başlarında, Doğu Avrasya'dan 600 yıl sonra, Avrupa'da kitap basımı yaygınlaşıyordu ve teknikleri Çinliler ile aynıydı. Matbaanın mucidi olarak bilinen Johann Gutenberg, matbaayı bulmamış sadece 1440'ların sonlarında hareketli harfler ile bir kitap basmıştı. 1445 yılında Almanya'da Gutenberg matbaa makinesini kullanmaya başladı. 1476 yılında Londra'da bir baskı

---

[597] Ponting,a.g.e.,s.345-349.

[598] Ham elyaf, özellikle dut ağacının kabuğu ile defne ve ot ve paçavraları karışımından oluşuyor. Bu elyaf 100 gün suda bekletildikten sonra dış kabuklar ayıklanıyor, kâğıt hamuru kireçle karıştırılıyor ve 8 gün kaynatılıp tekrar tekrar yıkandıktan sonra yumuşak hamur elde edene kadar ağartılıyor, yıkanıyor ve suyu akıtıldıktan sonra ısıtılmış bir duvar üzerinde kurutuluyordu.

[599] Altaş,a.g.e.,s.114.

makinesi kuruldu. Sonra İspanya, Benelüks ülkeleri ve Macaristan'a yayıldı. Avrupa'da 1500'lere gelindiğinde 35.000'den fazla farklı kitap basılmıştı.[600]

Osmanlı Sultanı II. Beyazıd, 1485 yılında çıkardığı bir fermanla Arapça baskı yapılmasını kesin bir biçimde yasakladı. 1515 yılında Yavuz Sultan Selim bunu pekiştirdi. 1727 yılında dahi Müteferrika matbaa kurduğunda, basılanlar kadılardan oluşan üç kişilik bir heyet tarafından denetleniyordu. 1729 yılından 1743 yılına kadar ancak 17 kitap basılabildi. Ailesi geleneği sürdürmeye çalışsa da, 1797 yılına kadar ancak yedi kitap daha basabildiler ve sonunda pes ettiler. İstanbul'da o dönemde 80.000'den fazla kâtip vardı. 1800 yılına gelindiğinde İngiltere'de erkeklerin %60'ı, kadınların %40'ı okuryazarken, Osmanlıda bu oran yaklaşık %2 kadardı. Bu dönemde Hollanda ve Almanya'daki okuma oranları İngiltere'den daha da yüksekti. En düşük orana sahip Portekiz bile Osmanlı'dan 10 kat daha fazla bir okuryazarlık oranına sahipti.[601] Doğal olarak uzun dönemde bunun bir sonucu olacaktı.

Daha önce Asurlular ve Persler neft yağına batırılmış oklar fırlatıyorlardı.[602] Barut ise ilk defa, Çin'de[603] kimyacılar tarafından barutun içine konulan kömür, potasyum nitrat ve kükürtün tehlike yarattığını keşfettikleri, 9. yüzyılda geliştirildi. O dönemde alev makinelerinde kullanılıyordu. 950 yılına gelindiğinde Çinliler artık barutu roket düzeneklerinde de kullanılabiliyorlardı. Potasyum nitrat miktarı artırılınca patlayıcılar gelişti. 1000 yılında, artık ilkel bombalar yapılıyordu ve 1044 yılında bunların formülü bile yazılmıştı. Bu formülün Avrupa'ya ulaşması 1327 tarihini buldu. 12. yüzyıl sonlarında hedef üzerine gelince otomatik ok yağdıran çoklu roket atıcılar da kullanılmaya başlandı. Daha sonra, mermilerin atılabildiği sağlam dökme demir borular geliştirildi ve 1280 yılında Çinliler tarafından merminin namlu içini kapladığı ilk gerçek silah geliştirilerek Moğollara karşı kullanıldı. Barut teknolojisi Moğollar tarafından batıya yayıldı ve Müslümanlar tarafından öğrenildi. Müslümanlar ilk defa 1291 yılında Akka kuşatması sırasında ilkel patlayıcıları surları yıkmak için kullandı. İlk ilkel toplar ise Memluklar tarafından Mısır'da kullanıldı. Bu teknik 14. yüzyılda Kuzey Afrika'da yayıldıktan sonra İspanya'ya ve buradan Batı Avrupa'ya ulaştı.

1453 yılında İstanbul kuşatılırken 70 öküz ve 1000'den fazla insanın çektiği, çapı bir metreyi aşan ve ağır gülleler atan toplar kullanılıyordu. Fatihin döktürdüğü toplar, yüksekliği 15 metre ve kalınlığı en az 4 metre olan surlarda kullanıldı. Ortalama 600, azamisi 2000 kilo olan gülleler bir milden fazla uzaklığı atılıyor ve en az 1 kulaç derinliğinde çukurlar açıyordu. Günde 7 kez ateş

[600] Roberts,a.g.e.,s.274.
[601] Acemoğlu Daron, Robinson A. James. *Ulusların Düşüşü*, Çev.Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul, 2014.s.200,201.
[602] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.111.
[603] Basalla, George. *Teknolojinin Evrimi*, 5.Basım, Çev. Cem Soydemir, s.231-232.

edebiliyordu ve doldurulması ile soğutulması en az ikişer saati buluyordu. Bu şekilde 4'er toptan oluşan 14 batarya oluşturulmuştu.[604]

Osmanlılar ateşli silahları 1380'lerde Sırplardan öğrenmişlerdi. Hırvatistan'da Dubrovnik şehri bu teknolojiyi İtalya'dan öğrenip Osmanlılara satmıştı. Top Bizans'a önerilmiş, ancak fiyatı yüksek olduğundan reddedilmişti. Bundan sonra ise Osmanlı sultanına satılmıştı. İstanbul ele geçirildikten sonra Osmanlı Sultanı Fatih, topları yapan Macar Urban'a İstanbul'da çok güzel bir ev hediye etmişti. Daha önce I. Murat, Kosova Savaşı'nda top kullanmıştı. II. Murat zamanında ise Osmanlılar tarafından tüfek kullanılmıştı. 1500'lerde silah ustaları omuzdan atılan demir boruları keşfetmişlerdi ve bununla 180 metreye kadar mesafedeki düşman askerlerini öldürülebiliyordu.[605] Yivli top ise ilk defa yine Osmanlılar tarafından 1517 Mısır Seferi'nde kullanılmıştır. Topçu birliklerini ise ilk defa Osmanlı Sultanı Kanuni oluşturmuş ve İstanbul'da top imalatı için bir fabrika kurulmuştu. Bu toplarla, ele geçirilemez olarak bilinen Rodos adası ile Macaristan dağlarındaki kaleleri kolayca ele geçirmek mümkün olmuştu.[606]

Toprağı işlemek için kullanılan sabanlar toprağı yüzeysel olarak işleyebiliyordu ve daha fazla çekici hayvana ihtiyaç duyuluyordu. Çinliler 8. yüzyılda saban bıçağını biraz daha geliştirdiler. Bu suretle tek bir at veya öküzle, kesek devirici sabanlar kullanmak mümkün olabildi. Bu küçük keşif, zamanının şartlarında tarım alanında bir devrimdi. Böylece Çinliler, geliştirdikleri teknikler ve teknolojik ilerlemelerle tarımsal toplumun kısıtlamalarından ilk kurtulan devlet oldu. Kâğıt para Avrupa'dan 800 yıl önce Çin'de yaygınlaşmıştı. 1024 yılında basıldı. Ancak, Avrupa'daki endüstri devriminden 600 yıl önce ekonomik ve sosyal değişimlerin eşiğine gelen Çin, daha sonra Avrupalıların başardığı gibi, bir dönüşümü gerçekleştiremedi.[607] Bunun başlıca nedeninin kuvvetli düşmanlar nedeniyle askeri harcamaların artması ve Moğolların ortaya çıkışı olarak gösterilebilir. Askeri harcamaların artması, Çin başta olmak üzere, Avrasya'da bütün büyük devletler için geçerliydi. Zenginlik artınca düşmanlar artıyor, düşmanlardan korunmak için askeri harcamalar artınca masraflar artıyor, masrafları karşılamak için vergiler arttırılınca köylü ayaklanmaları oluyordu.

Çin ordusunun mevcudu, 900'lü yılların sonunda 375.000 kadarken, 11. yüzyılın ortasında 300.000'i başkent çevresinde olmak üzere 1.250.000'i geçti. Dünya üzerinde 19. yüzyıla kadar böylesi büyük bir ordu kurulamadı. Oldukça pahalı olan bu sistemi Çin, ekonomik zenginliği ile idame ettirebiliyordu.

---

[604] Çelikpazu Hulusi, Tağma Korkmaz. *Günümüze Kadar Taktik ve Strateji Anlayışı*, HAK Yayınları, İstanbul, 1983.
[605] James,a.g.e.,s.146.
[606] İnancık, Halil. *Osmanlı*, Timas Yayınları, İstanbul, 2011,s.42.
[607] Ponting,a.g.e.,s.350-361.

Çin ordusu profesyonel bir yapıya sahip olma yanında teknolojik silahlara da sahipti. Ancak teknolojik silahların sırlarını korumak mümkün olmadığından komşu devletler tarafından alınıp geliştirilebiliyordu. Artan zenginlik düşmanları artırıyor, bunlarla mücadele için giderek daha fazla kuvvet ayırmak gerekiyordu. Zenginliğin belli merkezlerde toplanması ise gelir adaletsizliğine ve köylü ayaklanmalarına neden oluyordu.

1200'lü yıllara gelindiğinde Çin'de 400 sene önceki nüfus, iki katına çıkarak 115 milyona ulaşmış, başkent nüfusu ise 2 milyonu geçmişti. Büyüme Moğolların ortaya çıkışı ve istilası nedeniyle yavaşladı. Bunun sonucu ağır oldu ve bu nedenle dönüşüm gerçekleştirilemedi. 1300 yılına gelindiğinde, Çin'in nüfusu 100 yıl öncesine göre dörtte birden fazla azaldı. Bir sonraki yüzyılda yine veba gibi hastalıklar nedeniyle azalma devam etti. Tahribat ancak 1360 yılında Moğollar ülkeden çıkarıldığında düzeltilmeye başladı.

1100 yıllarında Avrupa'daki en önemli kent olan Venedik, normal bir Çin kentinin ancak 1/10 büyüklüğündeydi. Matbaanın gelişmesi ile 11. yüzyılda 600 yıldır Çin düşüncesi üzerinde önemli etkileri olan Budacılık önem kaybetmeye, onun yerine doğal bir akılcılık, bilim ve deney ruhu almaya başlamıştı. Artık eserlerde önceki kaynaklar eleştirilmeye başlanmıştı.

Marco Polo, Çin'in kültürünü tanımak için Çin'de yaşadı.[608] 13. yüzyılın sonlarında Çin'i ziyaret ettiğinde bir limanda 5000'den fazla gemi olduğunu görmüş, araştırmalarında ülkede bu şekilde 200'den fazla liman olduğunu öğrenmişti. 1295 yılında Venedik'e döndüğünde, onun Çin ile ilgili anlattıklarına başlangıçta pek inanan olmadı. 1492 yılında Kolomb, Çin'e ulaştığını sanarak Amerika kıtasına ayak bastığında ise her ne kadar bir 300 yıla daha ihtiyaç olsa da, dünyada yeni bir dengenin oluşacağının işaretlerini veriyordu. 1513 yılında ise Kolomb'un kuzeni Rafael, gerçekten Çin'e ulaşan ilk Avrupalı denizci olacaktır.[609]

Abbasilerin 9. yüzyıl içinde zayıflamasından sonra İslamiyet politik anlamda parçalandı ancak siyasi ve kültürel anlamda genişlemeyi ve yayılmayı sürdürdü.[610] 1031 yılında İberya yarımadasındaki Kurtuba şehri Kuzey Afrikalı, Berberi Araplar tarafından yağmalandı. Sonra bu bölgedeki küçük Hıristiyan imparatorluklar kuzeyden baskı yapmaya ve yayılmaya başladı. 1086 yılında eski başkent olan Toledo şehri kaybedildi. Gerileme bir süre kuzey Afrika'dan getirilen El Murabıtlar[611] ve arkasından El Muvahhitler vasıtasıyla giderildi.

---

[608] Lucas,S. Henry. *A Short History of Civilization,* MCGraw-Hill Book Company, New York, 1953.s.265.
[609] Morris,a.g.e.,s.446,447.
[610] Ponting,a.g.e,.s.367.
[611] Kutsal savaş gönüllüleri manasına geliyordu.

Türkler, doğuda Çinlilerin baskısı yanında Uygur ve Tibetlilerin de baskısı ile batıya sürülünce, "Müslüman Dünya" ile ilişkileri geliştirdiler ve 9. yüzyılın sonlarından itibaren Müslüman olmaya başladılar.[612] 10. yüzyılın sonlarında Kuzey İran'daki hâkimiyet, Gazneliler tarafından ele geçirilmişti.[613] Gazneliler Türklerin önderliğinde o bölgede yaşayan Gur ve Hintli halkların katılımıyla kurulmuş bir devletti.[614] Hızla genişleyen Gazneliler, 11. yüzyıl başlarında İran, Horasan, Afganistan ve Hindistan İndus Vadisi'ni ele geçirdiler. Gazneliler 1025 yılında Sultan Mahmut döneminde, bazı Selçuklu Türklerini Horasan'da askerlik yapmak üzere davet etmişlerdi. Bu askerler 1036 yılında isyan ederek İslam İmparatorluğu'nun başkentini ele geçirdiler ve sonuçları, 900 yıl ötesine, 1918 yıllarına gidecek bir önderlik sürecini başlattılar.

Selçuklu Devleti'nin kurucusu Selçuk Bey babası öldüğünde 17 yaşlarında idi. Babasının ölümünden sonra onun yerine subaşı oldu. Subaşılık müessesesi daha sonraki Türk devletlerinde de, bugünkü jandarmaların karşılığı olarak, kullanılacaktı. Kökeni Orta Asya'ya dayanan "su" kelimesi: ordu, asker manasına geliyordu. "Subaşı" ordu komutanı demekti. Selçuklularda subaşı bir vilayetin "askeri valisi" demekti. Osmanlılarda da Osman Gazi Karacahisar'ı ele geçirince şehrin ve sancağın asayişini sağlamak üzere kardeşi Gündüz Bey'i buraya subaşı tayin etmişti. Fatih Kanunnamesi'nde ise biri "Miri Subaşı" diğeri "Tımar Subaşı" olmak üzere iki tür subaşılık oluşturulmuştu. Bunların biri gündüz, diğeri gece o bölgelerin emniyet ve asayiş hizmetlerini yerine getiriyordu.[615] Bunlar, sancak beyinden sonra sipahilerin en önemli subaylarıydı ve bugünkü Jandarmaların görevleri yapan, askeri statülü kolluk kuvvetleriydi.[616]

Selçuk Bey bir tartışma yüzünden, 100 atlı ile ülkesinden ayrılarak Seyhun Nehri kenarında Cend kentine gelerek çevresindekilerle birlikte Müslüman oldu.[617] Ardından 1040 yılında Gazneliler'i yendikten sonra İran'ın tamamını ele geçirdi.[618] Selçuklular, İran'a ait yönetim geleneklerini kendilerine uyarladılar ve bundan sonraki 900 yıl boyunca İran, Türk elitler tarafından yönetildi. 1050 yılında Halife tarafından Selçuklu lideri Tuğrul Bey'e, "Sultan" unvanı verildi. 11. yüzyıla gelindiğinde Bizans'ın gücü zayıflamaya başlamıştı, 1071 yılında Malazgirt Savaşı'nda Selçuklulara yenildiler. Bunun sonucu, Anadolu'nun büyük bölümünün Selçuklu hâkimiyetine girmesi oldu. Bizanslılarda ordunun önünden sürekli casuslar ve izciler giderdi ancak Malazgirt Savaşı öncesi bu yapılmamıştı.

---

[612] Ponting,a.g.e.,s.368.
[613] Alptigin önderliğinde.
[614] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.s.95.
[615] Turan, Nezihi Ahmet. *Selçuklulardan Bügüne Tarih*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2006.s.265.
[616] Turan, a.g.e.,s.266.
[617] Turan, a.g.e.,s.9.
[618] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.95.

Orta Çağ'da Hıristiyan haritaları, İsa'nın öğretisini yaydığı ve öldüğü Kudüs'ü dünyanın merkezi olarak gösteriyordu.[619] MS 1000'li yıllarda ve daha sonraki birkaç yüzyıl boyunca Batı Hıristiyan dünyasının sakinlerinin, değişimlerin nereden geldiği veya gelmiş olabileceği hakkında hemen hemen hiç bilgileri yoktu. Belki Bizans hakkında yalan yanlış bir şeyler biliyorlardı ancak onun dışındaki dünya hakkında bildikleri çok sınırlı ve güvenilir değildi. Denizci ve tüccarlar ise Müslüman dünya bir tarafa, Antik Çağ coğrafyacıları kadar bile bilgiye sahip değillerdi.

Hıristiyanlık giderek yayıldı. 10. yüzyıldan itibaren papanın sözleri, artık Alpler'in kuzeyinde de önem taşıyordu.[620] MS 1000'lerden itibaren Avrupa'nın kuzeyindeki Polonya, Macaristan, Danimarka ve Norveç gibi ülkelerin Hıristiyanlaşması, bu halkları Avrupa için bir tehlike olmaktan çıkardı ve bundan sonraki mücadeleler bilinçli bir şekilde Müslümanlar üzerine yöneldi.[621] Haçlı Seferleri için fakir köylüleri ikna etmek gerekiyordu. Onlara şöyle deniliyordu: "Ne kadar utanç verici. Böylesine değersiz ve şeytanların kölesi olmuş Türklerin, Tanrı güveniyle ödüllendirilmiş ve İsa adına ışık saçan Hıristiyanları alt etmesi. Din kardeşlerinize yardım etmezseniz, Tanrı ne kötülükler açacak başınıza!.." Fransız, Alman, İngiliz ve Roma'dan çoğunluğu köylülerden oluşan güruhlar; çalarak, çırparak, evleri yakarak Avrupa boyunca Asya'ya doğru ilerledi. Ancak genel olarak Haçlı Seferleri gülünç ve başarısız olmuştu ve Avrupalıların, Türkler gibi savaşçı bir halka üstün gelecek güç ve yetenekte olmadığı açıkça ortaya çıkmıştı. Türklerin kendinden emin gelişmiş bir kültürü vardı ve Tanrı Türklerden yanaydı.[622]

İlk ve en başarılı sefer, 1096 yılındaki papanın girişimi ile başlatıldı ve Haçlılar Kudüs'ü geri aldılar. Ardından kadın ve çocuklar dâhil bütün tutsakları katliamdan geçirdiler. Suriye'de 4 adet küçük krallık kuruldu.[623] 1147 yılındaki ikinci sefer ise Ren bölgesinde Yahudi katliamı ile başladı. Her iki olay da günümüzde dahi gündemdedir. Üçüncü sefer en görkemlisiydi ancak Alman İmparator'u sefer sırasında Türkiye sınırları içinde boğuldu. [624]

Anadolu Selçuklu Hükümdarı Süleyman Şah, 1072 yılında İznik'i kendisine başkent yapmıştı.[625] Birinci Haçlı Seferi'nde taht şehri İznik'ten, Marmara ve Ege Denizi kıyıları da terk edilerek, Konya'ya taşındı. Başkent daha sonra çöküş dönemlerinde Sivas ve Kayseri'ye de nakledilecekti. Kılıçarslan çok zor bir

---

[619] Roberts,a.g.e.,s.209.
[620] Roberts,a.g.e.,s.173.
[621] Roberts,a.g.e.,s.210.
[622] James, C.Davis. *İnsanın Hikâyesi*, Çev. Barış Bıçakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 6.Baskı 2011, s.136,137.
[623] Suriye'nin bu bölünmüşlüğü tarih boyunca hep devam edecektir. Bugün de aynı bölünmüşlük vardır.
[624] Roberts,a.g.e.,s.214.
[625] Turan, Nezihi, Ahmet. *Selçuklulardan Bugüne Tarih*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2006.s.48.

dönemde hükümdar olmuştu. Hem sayıları 100.000'leri aşan Haçlı ordularına, hem de Bizanslılara karşı koymak zorundaydı. O bu zorlukların üstesinden gelmeyi bildi. Anadolu coğrafi derinliğini iyi değerlendirdi ve alışılmamış taktiklere başvurdu. Ordusunu küçük birimlere ayırdı, gerilla savaşları yaptı, yolları bozdu, pusular kurdu, su kuyularını tahrip ederek karşı tarafı susuz bıraktı.[626] Haçlı Seferleri 1096 yılında başladı. 1097 yılında Selçuklu Sultan'ı I. Kılıçarslan, İznik, Eskişehir ve Konya Ereğlisi'nde olmak üzere 3 ayrı yerde meydan savaşı yaptı, Haçlı ordularına ağır kayıplar verdirdi. 1100 ve 1101 yıllarındaki arka arkaya gelen üç Haçlı ordusu da imha edildi.[627] 1146 yılında ise Konya'yı kuşatan Bizans kuvvetleri bozguna uğratıldı. 1147 yılındaki II. Haçlı Seferi'nde Selçuklular, Eskişehir'de yapılan savaşta III. Konrad'ın Batı Roma (Alman-Fransız) ordusunu imha etti.[628] Bilinen ilk Türk-İngiliz ilişkileri de Selçuklu kuvvetleriyle İngiliz Haçlı kuvvetlerinin çatışmasıyla başladı.[629] İngilizlerle Türklerin asıl ilişkileri, daha sonraki dönemlerde İngilizlerin Hindistan'ın ele geçirilmesinden sonra olacaktır.

Kızıl sakalından dolayı Barbarossa (Daha sonraları Osmanlı Donanmasının başındaki Barbaros Hayrettin Paşa'da aynı lakabı alacaktır.) olarak anılan, Alman tarihinin en görkemli İmparatoru 1. Frederik, Papa ile yaptığı görüşme sonrası Kudüs'ü ele geçirmek üzere Haçlı Seferine karar vermişti. Sefer karadan yapılacaktı.[630] İngiliz ve Fransız desteğini de alarak III. Haçlı Seferini düzenleyen Alman İmparator'u Barborossa, bu ilerleyişinde Hıristiyan Slavlarla karşılaşmıştı. Bu sefer Almanlar tarafından öylesine abartılacaktır ki, 1941 yılında Hitler Rusya'ya düzenlediği saldırıya da "Barbarossa harekâtı" ismi verecektir.[631] Ancak Almanların bu harekâtının sonu da ilki gibi olacaktı.

1176 yılında Selçuklu ordusu Miryokefalon'da Bizans ordusunu yenmişti. Bu savaştan sonra Avrupalı tarihçiler Anadolu'ya, "Türkiye" demeye başlamıştı.[632] II. Kılıçarslan zafer haberini bildiren yazısını Alman İmparatoruna da gönderdi. Alman İmparator'u buna sevindi çünkü o dönemde Roma mirası yüzünden Bizans ile Roma Germen arasında bir çekişme vardı. Her ikisi de kendisini Roma'nın devamı olarak görüyordu. Kudüs Eyyübilerin elindeydi ve onların da Selçuklularla arasında çekişme vardı. 1189 yılında Frederik yola çıktı. Bizanslılar onları derhal Anadolu'ya geçirdi. Frederik 1190 yılı Mayıs ayında Konya'yı ele geçirdi. Ancak Selçuklular pes etmeyerek iç kaleye çekildi-

---

[626] Turan,a.g.e.,s.51,52.

[627] *Anadolu'da Türk Varlığı*, ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.s.6,7.

[628] Öztuna, Yılmaz. *Devletler ve Hanedanlar*, Cilt 2, Kültür Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1996.s.32.

[629] Karakuş, Erdoğan. *İngiliz Belgeleriyle İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk ve İngiliz İlişkileri*, GENKUR Basımevi, Ankara, 2004.s.I.

[630] Kaya, Önder. *Avrupa Tarihi*, Timas Yayınları, İstanbul, 2013.s.49-51.

[631] Roberts,a.g.e.,s.215.

[632] Kılıçarslan döneminde Avrupalılar Anadolu'ya "Türkia-Türkiye" demeye başlamışlardır.

ler ve savunmaya devam ettiler. Frederik ve askerleri burada uzun süre kalamazdı. Uzlaşma talep ettiler ve ikmal ihtiyaçlarının karşılanması şartıyla kenti terk ettiler. Konya ili Meram Bağları bölgesinde bir hafta süre ile konakladıktan sonra Karaman yoluyla Silifke Ovasına geldiler. Ancak burada beklenmedik bir şey oldu ve Frederik, Silifke'ye 10 kilometre mesafede Göksu Nehri'nin Akdeniz'e döküldüğü yerde suyu geçerken, zırhlarının ağırlığı yüzünden boğuldu. Bu, sefer konusunda ilahi bir işaret olarak değerlendirildi. Komutansız kalan askerler dağıldı. Ordusunun bir kısmı oğulları ile birlikte ülkelerine döndü. Diğer bir kısmı ise Antakya'ya geldi. Hatta bir kısmı orada kalarak bir daha ülkelerine dönmedi.

Haçlı Seferleri, Batı Hıristiyan dünyasının 12 ve 13. yüzyıldaki Suriye ve Filistin'e yaptıkları seferleri ifade etsede, günümüzde bu kelime kamuoyunda, harekete verilen coşkun desteği ifade etmek için kullanılmaktadır.[633] 1229 yılında, daha önce aforoz edilen, bir Alman imparatoru kısa bir süreliğine Kudüs'ü yeniden almayı başarsada, bir güç olarak ilk 4 Haçlı Seferi hızını kaybetmişti ve bu seferler Avrupa'nın denizaşırı emperyalizminin ilk örnekleri olarak tarihte yerini alacaktı.[634] Gerçekten de Haçlı Seferleri, Avrupa'nın emperyalizm karakterinin ilk örnekleriydi. Batı bundan sonra keşfetmeyi ve ele geçirdiği yerlerin kaynaklarından yararlanmayı öğrenecektir. İlk seferler, İslam dünyasında o dönemde meydana gelen karışıklıklar nedeniyle, kısmen başarılı olmuştu. Bu seferler sadece Müslümanlara karşı değil, Slav ve Prusyalılara karşı da açılmıştı. Diğer taraftan Bizans başkenti de ilk defa Hıristiyanlar tarafından yağmalanmıştı. Bütün bunlar "Doğu-Batı" kültürel ayırımının daha da artmasına neden oldu.

Büyük Selçuklu vezirleri genel olarak İran asıllıydı. Nadiren Arap asıllı vezirler olsa da sadece "Togan Bey" Türk asıllıydı. Anadolu Selçukluları da çoğunlukla aynı geleneği devam ettirdiler.[635] Anadolu Selçuklularında ilk defa ordu mensuplarının vezirlik makamına yükseldikleri görülür.[636] Devletin resmi dili Farsça idi. İran asıllı vezirlerden bazıları Türkçe bile bilmiyordu. Ancak ordu, Türkçe konuşuyordu. Devlet kademesinin İran asıllı olması nedeniyle zaman zaman tehlikeli boyutta Türk-İran çatışmasına rastlanıyordu. Bunun başlıca nedeni; Anadolu'daki Türkmenler, İranlıların etkili mevkilere gelmelerinden rahatsızdılar. Büyük Selçuklu'nun tebaası İranlıydı ancak Anadolu Selçuklularında Türkler çoğunluktaydı.[637] Anadolu'ya iki büyük göç dalgası olmuştu. Birincisi, Malazgirt Zaferi'nden sonra, ikincisi ise Moğolların baskısı

[633] Roberts,a.g.e.,s.212,213.
[634] Roberts,.a.g.e.,*s.214*.
[635] Osmanlılar da başlangıç dönemlerinden sonra aynı geleneği sürdüreceklerdir.
[636] Turan, Refik. *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, MEB Yayınları, 2005, 2.Baskı, İstanbul,s.95.
[637] Turan,a.g.e.,s.28.

sonucuydu. Anadolu'da Türk nüfusunun yoğunluk kazanması ikincisinden sonra olmuştu.[638] Haçlıların yapamadığını Moğollar yaptı ve Sultan II. Mesut 1302-1308 yılları arasında Kayseri'deki sarayında sessiz sedasız otururken Selçuklu Devri kendiliğinden kapandı. Bu esnada Osmanlı Devleti de 1299 yılında kurulmuştu. Osmanlı kuruluşunda şüphesiz Selçuklu kurumlarını esas almıştı ve bunu Bizans'ın imparatorluk tecrübesiyle birleştirmişlerdi.

Şüphesiz Anadolu'daki filozoflar ve gönül insanları, Anadolu insanının iç dünyasını zenginleştirmişler, barış ve hoşgörü ortamı oluşturmalarının yanında toplumsal düzeni sağlamada ve bunu gelecek kuşaklara aktarmada önemli bir görev üstlenmişlerdi. İşte bu felsefi altyapı, Osmanlılarla imparatorluğa dönüşecektir.

Yunus Emre (1240-1321) Mutasavvıf ve filozoftur. 1991 yılı UNESCO tarafından doğumunun 750. yılı olarak anılmıştır. Moğol istila ve yağmasının yaşandığı, Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmaya ve Türk beyliklerinin kurulmaya başladığı zamanda yaşamış, Mevlana, Hacı Bektaş ve Ahi Evran gibi ilim ve irfan önderleriyle Anadolu birliğinin oluşmasında büyük katkılar sağlamıştı. Çağının toplumsal düşünüş biçimini ve kültürünü, konuşulan dille yalın, akıcı ve şiirsel bir şekilde dile getirmiştir. Özellikle insan sevgisi üzerine deyişleri, toplumsal barışı sağlamada önemli rol oynamıştır. O karışık dönemde, "ko ikiliği gel birliğe" diyordu, "gönül kırmamaktan, kendini bulmaktan" bahsediyordu. Yine "Yunus Emre der hoca, gerekse bin var hacca, hepisinden iyice, bir gönüle girmektir", "Bir kez gönül kırdın ise o kıldığın namaz değil, yetmiş iki millet dahi, elin yüzün yumaz değil" ve "İlim ilim demektir, ilim kendin bilmektir, sen kendini bilmezsin, ya nice okumaktır." sözleri ona aitti.

Muhammed Celalettin Rumi (1207-1273) "İslam ve Batı Dünyasında" tanınmış, şair ve düşünce adamıdır. Horasan'da doğmuştur. Vefat ettiği gün olan 17 Aralık, Allaha kavuştuğu kutlu gecesi olduğu için "Şeb-i Aruz" (Düğün Gecesi) olarak anılır. Barış, kardeşlik, sevgi ve hoşgörü alanında yazdığı eserler bütün dünyaca bilinir ve saygı görür. Onun insanları ayırmadan kucaklayan "İster kâfir, ateşe tapan, putperest ol yine gel, bizim dergahımız ümitsizlik dergahı değildir. Yüz bin defa tövbeni bozmuş olsan da yine gel." sözü dünyaya insan sevgisinin en güzel örneği olarak yayılmıştır.

Horasan doğumlu, Hacı Bektaş Veli ise (1209-1271) Anadolu'da yaşamış şair ve mutasavvıf'tır. 13. yüzyılda Anadolu'nun İslamlaştırılmasında önemli katkıları bulunan bir filozoftur. Ahilik teşkilatı ile Anadolu'da sosyal yapının gelişmesine katkıları olmuştur. "Oturduğun yeri pak et, kazandığın lokmayı hak et." diyen yapıcı, hoşgörü sahibi bir erendi. Onun "incinsen de incitme." "Her ne ararsan kendinde ara" sözleri, hoşgörüsünü ortaya koymuş, deyişle-

[638] Turan,a.g.e.,2006.s.126.

riyle bütün insanlığı barış ve kardeşliğe davet etmiş, "Düşmanın bile olsa insan olduğunu unutma." sözü ile insanlığa verdiği değeri göstermiştir. Yine " Eline, diline, beline hâkim ol." "Bir olalım, iri olalım, diri olalım." deyişleri insan ve toplum hayatına yön veriyordu.

Selçuklularda özellikle Türk nüfusunun azaldığı dönemlerde Rum kadınlarla evlenmek teşvik edilmişti.[639] Kılıçarslan'ın eşlerinden birisi de Bizans soylusuydu.[640] Bu gelenek daha sonra Osmanlılarda da uygulanacaktır. Selçuklular isyan edeceğini düşündüğü halklardan en az 1000, hiç olmazsa 500 kişiyi rehin olarak sarayda esir bulundururlardı. Saygı ifadesi olarak hükümdar görülünce attan inilip toprak öpülür, ölümlerde ise matem ifadesi olarak eyerler ters çevrilir ve atlar siyaha boyanırdı.[641] Selçuklu döneminde Anadolu dünyanın en zengin ve en nüfuslu yerlerinden birisi olmuştu. Alaattin Keykubat, bir bakıma Selçukluların Kanunisiydi.[642] Anadolu tarihinde ne önce ne de sonra böyle bir dönem yaşanmamıştır.[643] Onun döneminde İngiliz Krallığı'nın mevcudu 2 milyonu bile bulamazken, Anadolu'da nüfus 15 milyonu aşmıştı. Bu nüfusa Anadolu ancak 1920'lerdan sonra tekrar ulaşabilecektir.

Sibernetiğin kurucusu olan El Cezeri, 1136 yılında Cizre-Diyarbakır'da doğmuştu. Artuklu Türklerindendi. Su saatleri, su robotları, otomatik termos gibi yeryüzündeki ilk robot çalışmaları geliştiren Anadolulu bu mühendis 1208 yılında vefat etmiştir. El Cezeri, Arapça olarak kaleme almış olduğu bir eserinde 50'den fazla farklı aletin plan ve işleyişini yapmıştı. Bunlar arasında kendi kendine öten tavus kuşları, robot filler, otomatik saatler, ele su döken robot insanlar da bulunmaktaydı. Elektrik kullanmadan, sadece su ve mekanik parçalarla yaptığı makineler günlük yaşamda kullanılmıştı. El Cezeri, sibernetik biliminin önemli isimlerinden, İngiliz Nöroloji Profesörü Ross Ashby'nin 1951 yılında "Üstün Denge Durumunu" ortaya atmasından, 800 yıl önce otomatik sistemler kurmakla yetinmemiş, otomatik çalışan sistemler arasında dengeler kurmayı da başarmıştı. Leonardo Da Vinci'den 150 yıl önce yaşamış ve mekaniği ondan kat kat daha iyi kullanmıştır. Orijinali günümüze ulaşmayan "Kitab-ı Hiyel" isimli eserinin 15 kopyasının çoğu, bugün Avrupa müzelerinde olup, sadece 5 tanesi Topkapı ve Süleymaniye kütüphanesindedir. El Cezeri'nin mezarı Cizre'dedir.[644]

Göktürkler'de olduğu gibi, Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Gazneliler, Karahanlılar, Harzemşahlar ve Anadolu Beyliklerinde, Avrupa ve Türkiye'deki

[639] İnalcık, Halil. *Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.s.66.
[640] Öztuna, a.g.e.,s.31.
[641] Turan, a.g.e.,s.80,81.
[642] Osmanlılara en kudretli dönemlerini yaşatan Avrupalıların "Muhteşem" lakabını taktıkları Kanuni Sultan Süleyman dönemi.
[643] Öztuna, Yılmaz. *Devletler ve Hanedanlar*, Cilt 2, Kültür Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1996.s.29.
[644] Çimen, Ali. *Tarihi Değiştiren Bilginler*, Timas Yayınları, İstanbul, 2012.s.89.

Jandarmalara esin kaynağı olmuş "Candar" denilen bir güvenlik sistemi mevcuttu.[645] Hatta Anadolu'da "Candaroğulları" isimli bir beylik de kurulmuştu. Bu sistem daha sonra Eyyübiler ve Memluklarda da uygulanmıştır. Candarlar, genellikle Türk çocukları arasından seçilip, saraylarda koruma ve muhafızlık hizmetleri için özel olarak yetiştirilen bir kuvvetti.[646] Savaşta en önden gider, hakanı korurlardı. Mülki ve adli görevleri de vardı.[647] Emir-i Candar, sultanın silahını taşıyan, onu koruyan ve candarlara komuta eden kişiydi.[648] Candarlar "Bani Marin" adıyla Kuzey Afrika'daki diğer devletlerde de uygulanmıştır.[649] Daha sonra bu sistem Avrupa'ya geçmiştir.

Fransa'da da 1791 tarihine kadar Jandarma teşkilatı tıpkı Candar'lar gibi saray muhafızlığı görevini sürdüren saygın bir teşkilattı. Hollanda'da jandarma teşkilatı 1791-1814 yılındaki Fransız işgaline kadar mevcuttu. Bu tarihte Fransız işgaline tepki olarak isim değiştirmişti.[650] Napolyon Bonapart iktidara geldiğinde ilk işi, kralı korumakla görevli olan saygın jandarma teşkilatının isminden yararlanmak oldu. Yozlaşmış ve saygınlığını yitirmiş askeri güvenlik sisteminin ismini "Jandarma" olarak değiştirdi ve jandarmalar bu saygınlıktan yararlanarak kısa sürede ülke içinde asayişi tekrar sağladı.[651] Türkler, tarihinde birçok Türk devletinin uyguladığı ve unuttuğu bu sistemi yüzyıllar sonra 1839 yılında, sanki yeni bir sistem gibi, Avrupa'dan alarak tekrar uygulamaya başladı.[652]

Osmanlılarda "Derbent" teşkilatı denilen başka bir güvenlik gücü daha vardı.[653] Farsça'da "der" geçit, "bend" ise tutma manasına geliyordu. Devletin kuruluşundan itibaren duyulan ihtiyaç üzerine oluşturulmaya başlanmıştı. Bunlar günümüzün jandarmaları gibi yollar ve özellikle dağlık bölgeler üzerinde emniyeti sağlarlardı.[654] İlhanlıların "tutkavul' sistemi esas alınarak geliştirilmişti. Yollar üzerindeki kalelerde 25-30 kişilik muhafızlar bulunurdu. Bunlar güvenliğini sağladıkları yolculardan bir miktar ücret alır ve bunun karşılığında başlarına bir iş gelirse tazminat öderlerdi. Küçük bir kale etrafında cami, okul ve dükkânlar bulunurdu. Böylece etrafında, bugünkü Türkiye'deki Konya ili Derbent ilçesinde olduğu gibi, köy ve kasabalar gelişirdi. Bu bir şekilde güvenliği alınmış bölgede iskân politikasıydı. Osmanlı Devleti ile birlikte derbent

---

[645] *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, Milli Eğitim Basımevi,1963, s.24.

[646] Turan, a.g.e.s.75.

[647] Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul,1941.s.35-37.

[648] Akgündüz, A. *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, Kamu Hukuku*, Cilt I, Osav Yayınevi, İstanbul,2001. s.168.

[649] *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, Milli Eğitim Basımevi,1963, s.24.

[650] *Dünya Jandarmaları*, J.Gn.K.lığı Basımevi, Ankara, 2012.s.6-1.

[651] Soytürk, M. *Modern Devlet ve Güvenlik: Fransa, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Jandarma Teşkilatı*, History Studies, İnternational Journal of History, Volume 4, İssue 2, 2012, s. 306,307.

[652] Süer,H. *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Ankara, 1986.s.72,73.

[653] Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, İstanbul 1990, s.2.

[654] Tongur, Hikmet. *Türkiyede Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Ankara, 1946,s.103.

teşkilatı da ortadan kalktı. Avrupalılar bu sistemi de modellediler ve güvenliği sağlamada kullandılar.

"Derbent Sistemi", 1500'lü yıllardan itibaren Portekiz, İspanya, Fransa ve Hollanda gibi ülkelerde uygulanmıştır. Fransa'da ilk "Maraşose" (Yol Güvenlik) bölükleri, Osmanlılardaki "Derbent" teşkilatlarına benzer bir şekilde 1501 yılında kurulmuştur. Fransızca "mare'chausse'e", jandarma anlamına gelmektedir.[655] Hollanda dilinde aynı kelime "mareşose" olarak isimlendirilir.[656] Şose kelimesi Türkçede de "yol" anlamındadır ve Fransa'da oluşturulan bu birimin kuruluş anındaki görevi, yollarda emniyetin sağlanması olmuştur. Hollanda'da 1814 yılında benzer şekilde kurulan teşkilatın ismi, 1791-1814 yılları arasında devam eden Fransız işgaline, bir tepki olarak jandarma yerine "Mareşose" olarak isimlendirilmiştir.[657] Bugün Hollanda Jandarması, hâlâ "Maraşose" ismini kullanmaktadır.

Anadolu kaybedilince Bizans gücünü bir daha bulamadı ve dışarıdan yardıma muhtaç oldu. 1082 yılında Venedik'e yardım karşılığı imparatorluğun her yerinde ticaret hakkı tanındı. Venedikliler, imzalanan anlaşma ile 1082 yılında İstanbul'da kapsamlı ticari imtiyaz hakları elde ettiler ve şehirde bir Venedik mahallesi kurdular. Buraya kısa sürede 10.000'den fazla Venedikli yerleşti.[658] Bu sayı sonraları daha da arttı ve Venedikliler, Antik Çağ Ege uygarlığından sonra yeniden buralarda bir ticaret ve deniz imparatorluğu oluşturdular. Daha sonra Romanya'nın bir kısmını ele geçiren Venedikliler İtalyan etkisini buralara taşıdılar.[659]

Venedik MS 810 yılında bağımsızlığını ilan etmişti. O tarihlerde Roma çöküyordu ve Avrupa ekonomisi toparlanıyordu. Akdeniz'in ortasında bir denizciler ülkesiydi. Doğudan gelen mallar sayesinde giderek zenginleşti. 1050 yılında 45.000, 1200 yılında 70.000, 1330 yılında 110.000 kişilik nüfusa ulaştı. Artık Londra şehrinin üç katı bir nüfusu vardı. Gelişmiş bir ekonomik sistem oluşturmuştu. Ticaret iki ortaktan oluşuyordu. Biri sermayeyi koyan sabit ortaktı ve Venedik'te kalıyordu. Diğeri ise seyahat eden ortaktı. Yolculuktaki zararlar sermaye oranında bölüşülüyordu.[660]

Selçuklu İmparatorluğu'nun devamı olan Anadolu Selçukluları'nın, göçebe veraset anlayışının bir sonucu olarak, birçok küçük bölgeye ayrılmasından Bizans yararlanmak istedi ve Batı Avrupalı devletleri yardıma çağırdı. Oysa toprak düzeninin bozulması ve yüksek vergiler nedeniyle, halk zaten Bizans

---

[655] Alpar, Güray. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 2 (1), Güvenliğin Sağlanmasında Bir Kolluk Kuvveti Olan Jandarmanın Geçmişten Günümüze Rolü ve Dünyadaki Konumu, J.Okullar K.lığı Yayını, Ankara, Mayıs, 2013.s.79-106.

[656] www.fransizcasözlük.net/marechaussee.htm, Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2014.

[657] *Dünya Jandarmaları*, J.Gn.K.lığı Yayını, Ankara, 2012.s.6-1.

[658] Acemoğlu Daron, Robinson A. James. *Ulusların Düşüşü*, Çev.Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul, 2014.s.146.

[659] Roberts,a.g.e.,s.259.

[660] Acemoğlu Daron, Robinson A. James. *Ulusların Düşüşü*, Çev.Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul, 2014.s.145.

yönetiminden pek memnun olmadığından, bu düzeni sağlayan Selçuklu ve daha sonra Osmanlı'nın gelmesine pek de karşı çıkmıyordu.

Bizans, özellikle Batılı tarihçiler tarafından, her nedense hep kaba ve entrikaları ile gündeme getirilmişti. Ancak onlar söylenenin tersine okuma yazma bilen, sofrada çatal kullanan ve savaş yerine diplomasiyi tercih eden insanlardı. 1096 yılındaki ilk Haçlı Seferi'nin Bizans'a pek yararı olmadığı gibi, başkenti ciddi biçimde yağmalandı. İstanbul ele geçirildiğinde Haçlılar, Ayasofya kilisesindeki imparatorun koltuğuna bir fahişeyi oturtarak Bizanslıları aşağılamak istemişlerdi.

4. Haçlı seferinden sonra Venedikliler, Haçlıları Bizans'ın başkentine yönlendirerek yağmalatmışlardı. Bunun sonuçları pek iyi olmadı. Latinler 1204 yılında İstanbul'u talan ettiklerinde hastaneler ile birlikte sağlık kurumları da harap olmuştu. Bu olay aslında imparatorluğun sonunun geldiğinin habercisiydi.[661] 1200 yılından sonra Bizans, Asya kıtasında ileri karakolları olan küçük bir Balkan devletine dönüşmüştü. Ancak Moğolların Türklere saldırıları onların bir süre daha ayakta kalmalarını sağladı.[662] Halep 1128, Urfa 1144 yılında Hıristiyanlardan geri alındı. 1187 yılında Hattin Savaşı'ndan sonra da Kudüs geri alındı. Bundan sonra 50 yıl boyunca Kudüs'ü geri almak için yapılan bütün saldırılar geri püskürtüldü ancak 1291 yılına kadar Akka küçük bir üs olarak Hıristiyanlarda kaldı. Bizans 1071 yılından yaklaşık 100 yıl kadar sonra, 1176 yılında Miryakefalon Savaşı'nda Selçuklulara karşı en az Malazgirt kadar kötü bir yenilgiye uğradı.

Doğuda bir başka Türk hanedanlığı olan Harzemşahlar, 1148 yılından itibaren Afganistan, Kuzey Hindistan ve İran'da Horasan'ı ele geçirdiler. 1200'lü yıllara gelindiğinde İslam coğrafyasında en az 9 ayrı devlet veya imparatorluk bulunuyordu. Bağdat artık İslam dünyasının tek merkezi değildi ve Semerkant, Buhara, İsfahan, Kahire ve Fas gibi şehirler oluşmuştu. Ancak bu tarihlerde giderek dini farklılaşmaların arttığı, mezhep ve cemaatlerin ortaya çıktığı da görülüyordu.

Gazneliler, 1030 yılında bazı çekirdek bölgeleri Selçuklulara kaptırdığı sırada, Hindistan'da Lahor'u ele geçirmişlerdi. 12. yüzyılda Gaznelilerin yerini Gurlular aldı ve Peşaver, Lahor ve Delhiyi ele geçirdiler. General Kutbettin Aybeg 1060 yılında bağımsızlığını ilan ederek, 1526 yılına kadar Hindistan'ın büyük bölümüne hükmedecek olan ve hepsi Türk elit liderlerin yönettiği Delhi

---

[661] 1095 yılında konumunu güçlendirmek isteyen Papa'nın öncülüğünde yapılan zirvede Türkleri Kudüs'ten atmak için Haçlı Seferi düşüncesi ortaya çıkıyordu. Çılgınca başlayan coşkuyla onbinlerce köylü Orta Avrupa'yı yağmalayarak ve yollarına çıkan Yahudileri katlederek doğuya doğru yola çıktı ancak esir alınanlar dışında hiçbiri Kudüs'e ulaşamadı. 1099 yılında ise daha gerçekçi bir girişimle Ceneviz tüccarlarının desteğinde şövalyeler, o sırada Selçukluların da bir biriyle mücadele içinde olmalarından istifade ederek Kudüs'e ulaştılar. Ancak bu saldırılar hiçbir zaman İslam için ciddi bir tehlike oluşturmadı. 1187 yılında Müslümanlar kenti geri aldılar.

[662] Roberts,a.g.e.,s.259.

sultanlıklarından ilkini kurdu. Bu dönemde Hindistan refah bir dönem yaşadı ve Çin'le birlikte Avrasya'nın en zengin yöresi oldu. Ortak bir edebiyat oluşmasına ve bazı etkileşimlere rağmen Hindistan'ın özellikle güneyinde Hint gelenekleri ve yapıları kendine özgü özelliklerini muhafaza etti.

Afrika'da, özellikle sahra güneyinde, gelişme yavaştı. Ekvator ormanlarına girilmesi zordu, yiyecek ve av hayvanları azdı dahası yeterli tarım arazisi bulunmuyordu. Yerleşim alanları köy düzeyini nadiren geçti ve bu yüzden bu bölgelerde kuvvetli devletler oluşturulamadı. Daha sonra çöl koşullarına dayanıklı develerle kervan teknolojilerinin ortaya çıkışı ticareti artırmaya başladı. 700-900 arasında altın ve diğer ticareti elinde tutan Çad civarında Kanim, Doğu Moritanya'da Gana Krallığı ve 1000'li yıllarda, Nijer boyunca Gao Krallığı Müslüman oldu. Gana ise 1070 yılında Müslüman oldu.

Gana 1240 yıllarında yıkıldı ve yerine Mali kuruldu.[663] Mali'nin yükselişinde ise Mısır'dan gelen süvarilik kültürünün gelişmesi büyük rol oynadı. At çok önemliydi ve ancak küçük bir elit grup ata sahip olabiliyordu. Öyle ki, 1450'li yıllarda bir at ile 14 köle alınabiliyordu. 13. yüzyılda Mali'nin Timbuktu şehri İslam dünyasının önemli bir kültür merkeziydi. Doğu Avrupa'dan beyaz köleler bile getiriliyordu. 15. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bile Benin hariç, Mali'nin güneyinde hâlâ devlet namına bir şey yoktu.

Doğu Afrika ise batının aksine, Hint Okyanusu ve körfezden gelen tüccarlar nedeniyle dünyayı biraz daha iyi tanıyordu. İran çömlekleri, MS 400 yıllarında Tanzanya ve Mozambik'te yapılabiliyordu. Kenya sahilinde ise 8. yüzyılda inşa edilmiş küçük bir cami bulunuyordu. 9. yüzyıldan itibaren tüccarların etkisiyle yerleşim alanları yaygınlaşmaya başladı. 1070 yılında Güney Tanzanya'da bir Müslüman hanedanlığı kuruldu. Burası 20.000 nüfuslu bir liman şehri oldu ve bölgedeki altın ticaretini denetimine geçirdi. Yılda 1000 kilodan fazla altın buradan diğer bölgelere nakledildiyordu. Bu bölge, altın rezervlerinin tükenmesinden sonra 15. yüzyılda geriledi. Yabancı tüccarlar sahillerde kalıyor ve nadiren iç bölgelere giriyorlardı. İç bölgelerdeki ticaret ise yerel tüccarlar tarafından sürdürülüyordu.

Hıristiyanlık, Güney Nil'in iç kesimlerinde dağlık alanlarda ve Etiyopya'da varlığını sürdürdü. Bölgede, Kızıldeniz ticaretine bağlantılı Assum Krallığı, 333 yılında Hıristiyanlığı benimsemişti. Burası, bölgede okuryazarlığın olduğu ilk krallıktı. Manastır inancının yanında Yahudi besin yasaklarına ve İslam'a karşı mücadele için seçilmiş bir ulus olduklarına inanıyorlardı. Dış etkilere karşı izole olmaları nedeniyle Hıristiyanlığın kendine özgü bir biçimini yaratmışlardı.

[663] Martin M. Phylkiss ve O'Meara Patrick. *Africa*, Third Edition, Indiana University Press, London, 1995.

1000'li yıllardan sonra Avrupa'da, Hollandalılar deniz suyunu tutan bentler inşa ederek toprak kazanıyor, Almanya'da bataklıklar kurutuluyor, Fransa'da orman alanları tarıma açılıyordu. 1200'lü yıllara gelindiğinde Batı Avrupa'daki iyi toprakların büyük bölümü tarım yapmak üzere ormanlardan temizlendi. Bunun sonucu olarak 1300'lü yıllarda Avrupa nüfusu artmaya başladı ve nüfus iki kat artarak 80 milyona ulaştı. Yeni köyler ve kasabalar kuruluyordu ama bunlar yüzyıllar önce atalarının yaşadığından farklı bir hayat sürdürmüyorlardı. Viyana 1018 yılında kuruldu ancak Macar istilası nedeniyle 12. yüzyıla kadar gelişemedi.[664] Tarım maksatlı yayılmalar iklimin uygun olduğu bir zamanda gerçekleşti. 1200'lü yıllara kadar ortalama ısı günümüzden bir derece daha yüksekti. Doğu Almanya'da yerleşme 1231 yılını buldu. Ancak Alman göçmenler ile yerli gruplar arasındaki sınırlar kesinleşmediğinden halklar birbirine karıştı. Bu karışma, daha sonra ortaya 20. yüzyılda dahi etkisini hissettirecek sorunlar çıkaracaktı.

1300'lü yıllara gelindiğinde Avrupa'da toprağın verimi, fazla işlendiğinden düştü. Nüfusun artmasından sonra ise besin yeterli gelmediğinden kıtlık oldu. 1350'lere gelindiğinde kıtlıkla birlikte bir başka sorun olan ve halk arasında kara ölüm denilen "veba" hastalığı ortaya çıktı. İngilizce, Tanrı seni kutsasın: "God blees you." sözü hapşırınca söylenir. Hapşırdığında içerideki kötülüklerin dışa çıktığına inanılır. İlk defa Orta Çağ'da papa tarafından, veba salgını esnasında söylenmesi zorunlu hale getirilmişti. Bu dönemde askerler, karşı tarafa zarar versin diye, ölüleri mancınıklarla düşmanlarının toplu bulunduğu yerlere atıyorlardı. Veba salgınları 100 yıl boyunca bir orada bir burada her yerde çıktı, ancak 1450'lere gelindiğinde birden azaldı. İnsanlar hastalıklara karşı bağışıklık kazanmıştı ve artık daha dayanıklıydı. Hastalık azalınca nüfus yeniden artmaya başladı. Avrupa'da her yer köyler ve yerleşim birimleriyle doldu. 1500 yılından itibaren hızlanan nüfus artışı 1600'lere gelindiğinde neredeyse durdu.

Norveçli Vikingler 870'li yıllarda İzlanda'ya yerleşmişlerdi. Başlangıçta yağmacılık ve çapulculuk yaparken, sonradan tarım ve ticaret yapmaya başladılar.[665] 1100 yıllarında nüfusları 60.000'e ulaşmıştı. Norveç Kralına bağlıydılar ama kendilerine ait bir meclisleri vardı. 982 yılında Grönland'ı keşfetmiş ve 14 yıl sonra küçük bir grupla tekrar gelerek buraya yerleşmişlerdi. 1000 yılı civarında ise daha batıya giderek, inanılmaz bir şekilde Kolomb'tan neredeyse 500 yıl önce Amerika kıtasına ulaştılar.[666] Vikingli bir grup Amerika kıtasına yerleşti. Onlara ne oldu bilmiyoruz ama muhtemelen Amerikalı yerliler tarafın-

[664] Ponting,a.g.e.s.382,383.
[665] *Dünya Tarihi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010,s.142.
[666] Grönland'ı keşfeden Vikingli Kızıl Erik'in oğlu Leif batıya yelken açınca Amerika kıtasına ulaşan ilk Avrupalı oldu.

dan yok edildiler. Diğer taraftan 1066 yılındaki fetihten sonra Normanlar, İngiltere'de yeni bölge arayışına girmişlerdi. Galler ve İrlanda'yı ele geçirdiler. Bu yerler iyi örgütlenmemiş olduğundan rahatlıkla ilerleyebiliyorlardı ama iş güneye gelince, zayıf anları dışında devlet geleneğine sahip örgütlü toplumlar üzerinde fazla etkili olamadılar.[667]

İspanya yarımadasındaki Hıristiyanlar, Müslümanların ele geçirmeyi değerli bulmadığı alanlarda varlıklarını sürdürdüler. Zamanla Endülüs kendi içinde çekişmeler nedeniyle yıprandı ve 1031 yılında beyliklere bölündü. Bu durumda Hıristiyanlar bu beylikleri yıkmakta güçlük çekmediler.[668] Müslümanların kurduğu devletin zayıflaması üzerine 1064 yılında Hıristiyanlar Portekiz'i ele geçirdiler. Asıl önemli olan ise 1085 yılında eski başkent Toledo'nun ele geçirilmesiydi. Kuzey Afrikalı Murabıtlar zamanında Müslümanlar toparlandı ve Lizbon ve Valensia şehirlerini tekrar aldılar. Lizbon, Hıristiyanlar tarafından ancak 1147 yılında geri alınabildi. Hıristiyanlar, 1212 yılında papalığın baskısı ile bir araya gelmeleriyle ilerleyişe başladılar. 1248 yılında Cadiz ve Sevilla'nın düşmesi ile Müslüman direnişi bu bölgede çöktü ve Granada[669] çevresi ile sınırlı bir yönetim kaldı. Valencia gibi bölgelerde Müslüman nüfusun %75'in üzerinde olması saldırgan Hıristiyanlar için bir sorun oluşturuyordu. Hıristiyanlar ancak 1400'lü yılların sonlarına doğru İberya yarımadasını tamamen ele geçirebildiler. Arkasından 1500'lerde İspanya'daki onca Müslüman nüfus birkaç yıl içinde yok edildi. Oysa bu esnada, Müslümanlığa geçmek çok cazip olmasına rağmen Osmanlı'da isteyen istediği dinde kalabiliyordu.[670]

Bu dönemde Avrupa'da sadece İslam değil, Yahudi düşmanlığı da ileri düzeydeydi.[671] Öyle ki 11. yüzyılda bazı yörelerde, rastladığı Yahudi'nin suratına bir yumruk atma gelenek gereğiydi. Yahudilerin Hıristiyanlarla evlenmeleri ve yeni sinagog inşa etmeleri yasaktı. Ancak Yahudiler, Hıristiyanlara göre daha okuryazardılar ve o dönem Avrupalıların sınırlarının dışına çıkan bağlantılara sahiptiler. Düşmanlık, Almanya başta olmak üzere Avrupa'da ilk Haçlı seferlerinin fanatik düşüncesiyle birleşerek zirveye ulaştı. Fransa Kralı II. Flippe, Yahudi düşmanıydı. Yahudileri 1181'de ülkeden kovdular ve mallarına el koydular. İngiltere Kralı 1. Richard'ın 1189 yılındaki taç giyme töreninde ise Yahudiler yakıldı. 1215 yılında kilise, Yahudilerin farklı bir elbise giymelerine karar verdi. 1289 yılında da ülkeden kovuldular. Kilise engizisyon mahkemeleri kurarak bireysel inançları da sorguluyordu. Kilise bu dönemde cüzamlılara

[667] Ponting,a.g.e.,s.383-389.
[668] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.s.92.
[669] Gırnata diyerek de isimlendirilir.
[670] Roberts,a.g.e.,s.312.
[671] *Dünya Tarihi*, NTV Yayınları, İstanbul,2010,s.156,157.

ve eşcinsellere yönelik de sert ve acımasız kurallar koydu. Çingenelere yapılanlar da bundan aşağı değildi.[672]

Çingeneler 9. yüzyılda Hindistan'dan dünyaya yayılmışlardı.[673] Portekiz, Avrupa'da Çingenelerini Afrika'ya gönderen ilk ülke oldu.1400'lü yıllarda Eflâk'ta kazığa oturtuluyordu. Hollanda'da 18. yüzyılda av partisinde öldürülen 2000'e yakın Çingene'den söz edilir. 1589 yılında Danimarka, 50 yıl sonra İsveç'te Çingenelere ölüm cezası verilmesi karara bağlanmıştı. İngiltere'de asılıyor, Fransa'da dağlanıyorlardı. Almanya, İspanya, Hollanda, Portekiz, Danimarka, İskoçya, Polonya, Litvanya, Slovakya ve İsveç'te akla gelmedik işkencelere maruz kalıyorlardı.[674] Bu akıl almaz insan hakları ihlalleri daha sonraki tarihlerde de devam etti. 1725 yılında Prusya'da bütün Çingenelerin asılması kararı alınmıştı. II. Dünya Savaşı sırasında ise 200.000 Çingene Almanlar tarafından katledildi. Üzerlerinde deneyler yapıldı.[675] 1941 yılında başlayan katliamda bir Alman kampında 23.000 Çingene tuzlu suyun insan üzerinde etkisini ölçmek için işkenceye tabi tutulmuş ayrıca deri ve göz üzerinde asit dökme yöntemi ile renk değiştirme deneyleri yapılmıştı.[676]

860 yıllarında Bulgarlar ve Sırplar din değiştirmişti. 988 yılında ise Ukrayna bölgesi din değiştirdi. 11. yüzyıla gelindiğinde Balkanlarda Latin ve Bizans kiliseleri arasında rekabet başladı. Boşnaklar "Begomilik" mezhebinden olduklarından kendilerini Hırvat ve Sırplardan farklı hissediyorlardı. Diğer taraftan Hırvatlar Katolik, Sırplar ise Ortodoks mezhebindendi. Tartışma 1054 yılında her iki kilisenin ayrılması ile daha da şiddetlendi ve günümüze ulaşan sorunlara neden oldu. Hıristiyanlık zorla yayılıyordu ve 1000 yılından sonra kilise, özellikle dünyevi konulara da girmeye başlamıştı. Bebeklerin vaftiz edilmesi, günah çıkarma, ekmek ve şarabın İsa'nın et ve kanına dönüştürülmesi gibi yeni doktrinler geliştirilmiş ve manastırlar gibi yeni kurumlar yaratmıştı. Din giderek cezalandırıcı ve hoşgörüsüz bir duruma getirilmişti. Bu durum Hıristiyanlar arasında tepki çekiyordu. Öyle ki, Avrupa'da reform hareketlerinin başladığı dönemde Luther, kilisenin kötülüklerinden kurtulmak için Türklerin Roma'yı ele geçirmesini dilemekteydi.[677] Diğer taraftan, 1215 yılında baronlar, İngiliz Kralı John'a kafa tutarak Büyük Fermanı (Magna Carta) imzalatmışlardı. Bu belge kralın otoritesini kısıtlıyordu. Fermanın 39. maddesine göre; öz-

[672] Bugün de Fransa ve Yunanistan gibi ülkelerde başka şekillerde uygulamalar devam ediliyor. Yunanistan'da 350.000 Çingene kimlik kartı verilmediğinden kamu ve sağlık hizmetlerinden yararlanamamaktadır. Fonseca, İsabel. *Ayakta Ölüyorlardı*, Çev.Özlem İlyas, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002,s.255-259.

[673] Waterson'a göre dünyadaki Çingene sayısı tam olarak bilinememekle birlikte 17-33 milyon arasındadır. Bunun 10-20 milyon arası Hindistan'dadır. Hindistan dışında en fazla Çingene Romanya'da yaşamaktadır.

[674] Fonseca, İsabel. *Ayakta Ölüyorlardı*, Çev.Özlem İlyas, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002,s.255-259.

[675] *New Enclylopedia Britanica*, 1991, 593.

[676] Fonseca,a.g.e.s.295.

[677] Eren, Ahmet Cevat. *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, İstanbul, 1966.s.28.

gür olan hiçbir kimse ülke kanunlarına göre yargılanmadan tutuklanamayacak, hapsedilemeyecek, malları elinden alınamayacak ve sürgün edilemeyecekti. John bundan hoşlanmamıştı. Fermanı Papa'ya fes ettirdi, ancak baronların siyasi gücü ve fermanın etkisi sürdü. Elitlerin iç hesaplaşması Güller Savaşıyla devam edecekti.[678] Bu savaş 1455-1485 yılları arasında gerçekleşen bir savaştı ve adını savaşa neden olan York hanedanının armasının beyaz gül, Lancaster hanedanının armasının ise kırmızı gül olmasından alıyordu.

Hıristiyanlık uzun bir süre Avrupa'nın kuzeyine yayılma imkânı bulamamıştı. Hatta 1303 yılında bir Fransız kralı papayı dövdürüp zindana attırmıştı.[679] 1000 yılından hemen sonra Polonya ve Macaristan'da ilk piskoposluklar kuruldu.[680] İskandinavya'da ise din değiştirmeler 10. yüzyılın ortasında başladı. Norveç ve İsveç, Hıristiyanlığı 11. yüzyılda kabul etti. 1103 yılında İsveç, 1164 yılında Danimarka'da piskoposluk açıldı. 13. yüzyılda ise Litvanya ve Estonya din değiştirdi. Hıristiyanlarla temasa geçen bütün ırklar eninde sonunda Hıristiyanlığı kabul etmişlerdi. Bunun tek istisnası Türkler olmuştu. Türkler Hıristiyanlığı kabul etmedikleri gibi, 1048 yılından itibaren Haçlı karşıtlığının simgesi olmuşlardı.[681]

Bu dönemin sonlarında Danimarka, Norveç ve İsveç'te devletler oluştu. Polonya'da ise krallıklar gelişti. 12. yüzyılın sonlarına doğru Macaristan büyük bir devlete dönüşerek hâkimiyet alanını Bosna'ya uzattı. Rusya ise ulaşım şartları kötü ve kraliyet ailesi arasında anlaşmazlıklar olan bir konumdaydı. Rusya'da kürk ve bal dışında ticari ürün yoktu. İlkel bir durumda bulunan Ruslar, 988 yılında hükümdarları Hıristiyanlığı benimseyip Bizans'la tanıştıktan sonra örgütlü bir devlet kurma imkânına kavuştular. Rusya'da, 1036-1054 yılları dışında, gevşek bir prenslikler konfederasyonu bulunurken ve bu tarihten sonra bu da parçalandı.

MS 1200-1350 yılları arasında hüküm süren Moğol İmparatorluğu, daha önceki imparatorluklar gibi Orta Asya bozkırlarındaki bir güç boşluğundan çıkmıştı. Her ne kadar Moğolların dönemi bilinçsiz bir saldırı, yağma ve talan dönemi olarak tanımlansa da, yine de onlar Avrasya'da var olan en büyük imparatorluğun yaratıcısıydılar. Sonraki yüzyıllarda İngilizler daha büyük bir imparatorluk oluşturacaklardır ama İngilizlerin topraklarının hepsi ayrı ayrı yerlerdeydi. Moğolların imparatorlukları zirvesinde, Kore ve Çin'den Macaristan ve Suriye'ye ulaşıyor ve imparatorluk sınırları dünyanın %22'sinden fazla bir alanı kapsıyordu (En geniş sınırlarında Moğol İmparatorluğu için Bkz. Ek-Harita: 21). Moğollar Fransa ve Mısır'a bile akınlar yapmışlardı. Bu haliyle

---

[678] Acemoğlu Daron, Robinson A. James. *Ulusların Düşüşü*, Çev.Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul, 2014.s.174.

[679] Morris,a.g.e.s.461.

[680] Türklerin Müslüman olmasından sonra.

[681] Güvenç, Bozkurt. *Türk Kimliği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.s.309.

1200-1350 yılları arasında bütün komşu yerleşik devletleri hâkimiyeti altına alan ve 150 yıl süresince etkisi hissedilen ilk ve tek bozkır imparatorluğu oldular. MS 1200'lere gelindiğinde Moğolların ortaya çıkışıyla dünya yeni bir döneme daha girdi. Dünya nüfusu 360 milyona ulaşmıştı. Çin 115 milyon nüfusu ile Hindistan'dan 30 milyon daha fazla bir nüfusa sahipti.[682]

Moğolların yükselişleri, sonradan "Cengiz" ismini alacak olan "Timuçin" ile başladı. Timuçin 1162 yılında Moğolistan bozkırlarında doğmuştu. Okuma yazması yoktu. Napolyon'un ve Hitler'in ele geçiremediği Moskova'yı ölümünden sonra onun askerleri ele geçirecektir. Hun Türklerinin ve Moğolların beşiği Gobi bölgesinde doğmuştu. Burası Amerikan Doğal Bilimler Müzesi görevlileri Roy Cahpman Andrews ve Henry Fairfield Osborne göre insanlığı da beşiğiydi. Bu bölgede çocukları savaşa hazırlamak gereksizdi. Çünkü onlar doğuştan savaşçıydı. Soğuk ve açlık ise çocukların alışkın oldukları şeylerdi.[683] Cengiz'in annesi güzel bir kadındı. Babası, annesini başka birinin karısı iken kaçırmıştı. Anne ve babası kendisiyle o kadar ilgilenmiyordu ki, bir keresinde obası göç ettiğinde onu unuttular ve ancak bir yıl sonra dönüp aramak akıllarına geldi. Babası öldürüldüğünde, gelenekleri gereği üvey abisi annesi ile evlenmek zorunda kalmıştı. Timuçin, abisini öldürdü. Tutsaklıktan kaçtı ve nişanlısını kaçıran adamı öldürerek nişanlısını kurtardı. 1203 yılında boylar arasında ittifak sağlanmıştı.[684] Üç yıl sonra yapılan kurultay'da Timuçin lider olarak seçilip anlamı: "korkusuz önder" veya "imparatorların imparatoru" olan Cengiz Han unvanını aldı. Cengiz Han, uyguladığı strateji ile Moğol savaş sanatını dönüşüme uğrattı. 1216 yılında Kuzeydoğu Çin'in büyük bölümünü, 1220 yılında Buhara ve Semerkant'ı ele geçirdi. İran'a yaptığı saldırıda Merv kentini ele geçirince 100.000 kişiyi öldürdü. Başka bir kent ayaklanınca aynı şeyi onlara da yaptı. Bu katliamları gören bir Rus: "Geride ölüler için ağlayacak kimse kalmadı." diyordu. Moğollar gittikleri yerleri yaktılar, yıktılar. Pekin'deki yangın bir aydan fazla sürmüştü.[685] Bu dünyanın o zamana kadar alışmadığı bir savaş biçimiydi. Yüzyıllar boyunca inşa edilmiş sulama kanalları ve tesisler Moğollar tarafından bilinçli bir şekilde imha edildi. Bunun sonucunda, nüfus kaybı ve üretimde dehşet verici sıkıntılar yaşandı, insanlar açlıktan öldü. Cengiz Han şu genel kuralı uyguluyordu: "Yenilenler hiçbir zaman yenenlerin dostu olmaz. Yenenlerin güvenlerini ancak yenilenlerin yok edilmesi garantiler."[686]

---

[682] Ponting,a.g.e.,s.399.
[683] Lissner,a.g.e.,s.157.
[684] Balcuna Ahdi ile.
[685] Morris,a.g.e.,s.449.
[686] Lissner,a.g.e.,s.149.

Moğollar, Avrasya bölgesinde dengeyi değiştirdiler. Başıboş yaşıyorlardı. Cengiz onlara yemin ettirmişti.[687] Dişe gelen her şey onların gıdası olabiliyor, gerektiğinde hiç et yemeden, ateş yakmadan on gün ata binebiliyorlardı. Susuz kaldıklarında ise atların kanını içiyorlardı. Su az olduğundan Moğollar bunu idareli kullanmayı öğrenmişlerdi. Moğollarda Cengiz Han zamanından kalma bir âdet vardı. Vücutlarının hepsini birden yıkarlarsa balık olacaklarına inanıyorlardı.[688] Su önemli olduğundan Cengiz Han suyun kirletilmemesi için yasalar çıkartmıştı.[689]

Cengiz attan düşüp yaralandı. Dinlenmesi gerekiyordu ancak devam etti, 1225 yılında tekrar attan düştü.[690] Cengiz Han öldüğünde daha Kuzey Çin bile tamamen ele geçirilmemişti ve ölümünden sonra imparatorluğu dört oğlu arasında pay edildi. Rusya'da kurulan devlet ise Altın Ordu devleti olarak da söylenen Altın Orda (1242-1502) devleti oldu.

İlk kurulduklarında Moğolların mevcutları birkaç yüz bini geçmiyordu. Ancak daha sonraki katılımlarla bu sayı giderek arttı. Herkes güçlünün etrafında toplanıyordu. Cengiz Han öldüğünde Çin'de bulunan 40.000 kişi hariç, yaklaşık 130.000 kişilik bir ordusu vardı.[691] Moğolların dili Türk diline yakındı.[692] Kıpçaklar da Türkçe konuşurdu. Kıpçaklar kitleler halinde Moğollara katılınca, Moğol ordusu da adeta bir Türk ordusuna dönüştü.

Moğollar 1236 yılında Gürcülere isteklerini kabul ettirdiler. 3 yıl sonra da Ermenilere. Ancak Gürcüler bunu kabullenmeyip sıkıntı çekerken, Ermeniler, Moğolları İslamiyet düşmanı olarak görüp onlarla işbirliği yaptılar ve onlarla birlikte diğerlerine karşı savaştılar. Bu nedenle Moğollar tarafından kabul gördüler ve el üstünde tutuldular.[693]

Moğollar giderek genişlemenin sınırlarına ulaşmışlardı. 1260 yılında bir Mısır ordusu kendilerini durdurana kadar yarattıkları yıkım çok büyüktü. Çin'de ise asimile olma pahasına, Çin'i yönettiler. Ancak diğer yerlerde bunu sayıca yapmalarına imkân yoktu. Ayrıca, yeterli otlak bulamadıkları yerlerde göçebe olarak harekâtı sürdüremez duruma gelmişlerdi.

İslamiyet'in ilk yıllarında Suriye, Mısır, Irak ve İran'ı fethetmiş olan Araplar, zamanla kentlerin insanı rehavete sürükleyen tantanalı yaşamının kurbanı olmuşlar ve askeri yeteneklerini yitirmiş kentlilere dönüşmüşlerdi. Halife Ömer döneminden itibaren, özellikle İran ve Türk kökenlilere önemli ayrıcalıklar tanınarak orduya alınmaya başlandı. 794 yılında Abbasilerin iktidara gel-

[687] Roux, Jean Paul. *Cengiz Han İmparatorluğu*, Yapı Kredi Genel Kültür Dizisi, İstanbul, 2012.s.17.
[688] Akpınar, Turgut. *Türklerin Din ve Hukuk Tarihi*, İletişim Yayınları, 1999.s.70.
[689] Okur, İbrahim. *Temizliğin Tarihi*, Okursay Kitapları, Bursa, 2005.s.254.
[690] Roux,a.g.e.,s.32.
[691] Roux,a.g.e.,s.60.
[692] Roux,a.g.e.,s.14.
[693] Roux,a.g.e.,s.38.

mesiyle birlikte de ordunun en iyi birliklerini esas itibarıyla Türk soyundan gelenler oluşturmaya başladı. Bu askerler zamanla devlet kademesi içinde ilerleyerek, bazıları yönetimde en üst mevkilere kadar geldi. 1182 tarihli bir şiirde şöyle diyordu: "Türkler sayesinde Arapların saltanatı güçlü ve saygın hale geldi."

İslam Ansiklopedisine göre, "Memluk" iktidara tabi olan alanı ifade eder.[694] Memlukların hemen hepsi, Moğol istilasından kaçan Doğu Sibirya kökenli Türklerdi. Yoksuldular ve çoğu zaman vergilerini ödemek üzere çocuklarını satmak zorunda kalıyorlardı. Gözündeki bir beyaz leke yüzünden, sadece 40 dinara satın alınmış olan Baybars, bu köleliğe son verecek ve Eyyübileri yıkarak 1250 yılında Mısır'da "Köle İmparatorluğu" da denilen tarihin en ilginç devletlerinden birisini kuracaktır. Köle-asker sisteminin bir sonucu olarak, sistem içinden yükselmiş Türk ve Çerkezler hükümdar ya da elit kesimi oluşturuyordu. Onlar köleliği tarihten silmek için özgürlük uğruna savaşıyorlardı. Memluklarda, mesleğinde ilerlemek isteyen her memur Türkçe bilmek zorundaydı. Emirler Konseyi'nde de resmi dil Türkçeydi. Yerlilerin komutan olma imkânı yoktu.[695] 1260 yılında Moğolların teslim olma talebini geri çevirdiler ve Moğol saldırılarını durdurup varlıklarını 1517 yılında Osmanlı Sultanı Yavuz'a yenilene kadar Mısır ve Suriye'de sürdürdüler.

1260 tarihinde, Kurtboğa komutasındaki Tatarlardan oluşan Moğol ordusunun Türk Memluklar tarafından bozguna uğratılması sadece İslamiyet'i değil, muhtemelen Avrupa'yı da kurtarmıştı. Bu savaş, Arap tarihçi Ebu Şama tarafından, aynı ırktan olan iki ordunun çarpışması olarak nitelendirilir. Bu savaş bir dönüm noktasıydı ve Moğolların da yenilebileceğini göstermişti. Eğer Moğollar bu savaşı kazansalardı muhtemelen Kuzey Afrika'ya, oradan da zaten zayıf olan Avrupa'ya saldıracaklardı.[696]

Moğollar, Kahire'yi yağmalayamadıkları için bu kent zengin bir kent olarak kaldı. Ancak Moğol saldırıları sonucu eski Müslüman topraklar darmadağın oldu. MS 1100 yılından itibaren Doğu ve Batı arasında teknoloji transferi artarak devam etti ve bundan doğal olarak daha gerideki Batı istifade etti. Avrupalılar ilk başlarda Moğollar hakkında uydurulan dedikodulardan dolayı korktular.[697] Başlangıçta onların kafasında Doğu vardı ve Moğollar Doğu'nun bir parçasıydı. Ancak daha sonra Doğu'nun da kendi içlerinde farklı olduğunu gördüler ve onların Müslüman olmamalarından istifade etmeye çalıştılar. Bu

---

[694] Clot, Andre. *Kölelerin İmparatorluğu, Memlukların Mısır'ı, 1250-1517,* Çev. Turhan Ilgaz, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 2005.s.13.

[695] Ponting,a.g.e.,s.405.

[696] Clot, Andre. *Kölelerin İmparatorluğu, Memlukların Mısır'ı, 1250-1517,* Çev. Turhan Ilgaz, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 2005.s.29.

[697] Lucas,S. Henry. *A Short History of Civilization,* MCGraw-Hill Book Company, New York, 1953.s.263.

sayede 1243'den sonra Hıristiyanlık, Çin'e girdi ve misyonerliğin de aktif şekilde uygulanması ile Çin'de ilk kilise 1300 yılında açıldı.[698]

Portekizliler, 1498 yılında Ümit Burnu'nu döndükten sonra Güneydoğu Asya ve Uzakdoğu ticaretini tehdit etmeye başlamışlardı. Başlangıçta Arabistan yarımadasında kutsal toprakları da ele geçirmeye çalıştılar ancak bu Osmanlılar tarafından engellendi. Portekiz Kralı karabiberi çok pahalı satıyordu. Bu nedenle Venedikliler Memluklarla anlaştı. Ancak o dönemde Portekizlilerle bir tek Osmanlılar başa çıkabiliyordu. Osmanlılar, Hint Okyanusu'nda fazla başarılı olamasalarda[699] diğer bölgelerde Portekizlileri her zaman yendiler ve Kızıldeniz XV. yüzyılda kısa bir süreliğine kaybettiği konumuna, 1560'tan sonra tekrar kavuştu ve yeniden Akdeniz'in ve Doğu'nun en büyük ticaret merkezlerinden birisi haline geldi.[700]

Moğollar, 1240 yılında Kiev'in düşmesi ile tüm Rus prenslikleri üzerinde denetimi ele geçirmişlerdi. 1241 yılında Macaristan Krallığı'na saldırdılar ve kısa sürede ele geçirdiler. Aynı yıl Alman ve Leh şövalyelerinden oluşan orduyu da tamamen bozguna uğrattılar. Avrupa'daki durum Moğolların ilerlemesi için çok uygundu. Ancak aşırı içkiden liderleri Ögedey'in ölmesi nedeniyle yeni lider seçemediler ve fikir ayrılıkları içine düştüler. Möngke tahta çıktığında kötü bir miras almıştı. Durumu düzeltmeye çalıştı. 1258 yılında Bağdat alındı, sulama sistemi tahrip edildi ve kent yağmalandı. Yağma esnasında 100.000'den fazla insan ile birlikte son Abbasi halifesi de öldürüldü.

Hazreti Muhammet Medine'de devlet kurduktan sonra çeşitli maksatlarla 25 defa buradan ayrılmış ve her defasında diğer kabilelerden olan kişileri de vekil tayin etmişti. Dolayısıyla Halife başka yerlerden olabilirdi.[701] Buna dayanılarak Mısır ele geçirilince Halifelik de Osmanlılara geçti. Aslında Osmanlı padişahları, Mısır'ın ele geçirilmesinden önce de halife olarak isimlendiriliyordu.[702] Yavuz Selim bu seferden önce de halife olarak anılmakta ve yetkilerini kullanmaktaydı. Halifelik II. Abdülhamit döneminde, biraz da Almanların isteğiyle, İngiliz, Fransız ve Rus sömürgeciliğine karşı bir denge olmak üzere kullanıldı.[703] Bu dönemde, Osmanlı padişahı zaten İslam dünyasındaki tek bağımsız hükümdardı.

Moğollar, Macaristan ve Polonya'ya dahi saldırdı. Ardından 1279 yılında Çin'in fethini tamamladılar ve imparatorluklarını zirveye taşıdılar. Tibet'i ise alacakları vergi karşılığı ele geçirmekten vazgeçtiler. Moğollar öylesine güç-

---

[698] Lucas,a.g.e.,s.365.

[699] Osmanlı gemileri iç denizlerde başarılı olmasına rağmen, açık denizlerde Avrupalılara karşı başarı sağlayamadı ve bu durum üstünlüğün zamanla yitirilmesine neden oldu.

[700] Clot,a.g.e.,s.203.

[701] Hamidullah, Muhammed. *İslam'a Giriş*, Ankara,s.156.

[702] Pierce, P.Leslie. *Harem-i Humayun*, Çev. A.Berktay, İstanbul, 1996.s.216.

[703] Karpat, H.Kemal. *Panislamizm ve II. Abdülhamid*, Türk Dünyası Araştırmaları,48, Haziran 1987.s.13.

lenmişti ki, Moğol hanlarından birisi Papa'nın ve diğer Avrupa krallarının bağlılık yemini için Çin'e gelmeleri gerektiğini bildiren bir mektup bile göndermişti. Ancak gelinebilecek sınırların sonuna gelinmişti. Büyük Çin hükümdarları bile hiçbir zaman Tibet ve Birmanya'yı kontrol altına alamamışlardı. Vietnam ise gerilla saldırılarına karşı hassastı. Buna rağmen Moğollar durmuyorlardı. Beklenmedik bir şekilde 1281 yılında hiçbir zaman hâkimiyet kurulmamış bir alan olan Japonya'ya saldırdılar. 45.000 civarındaki atlı askeri 4400 civarında gemi taşıyordu. Ancak bütün Moğol donanması çıkan bir tayfunda yok oldu.[704] Japonlara göre bu olay, kendilerini yıkımdan kurtaran "ilahi bir rüzgâr" manasına gelen kamikazeydi.[705] "Kamikaze" deyimi daha sonraları yaygın olarak kullanılacaktır. Bu olaydan sonra Moğollar için fetih dönemi kapanmış, bundan sonra yerini sağlamlaştırma dönemine girilmiştir. Daha sonraları Moğollar gittikleri ülkelerin geleneklerini benimsediler, savaştan bıkmaya, ipek giysiler giymeye ve sabunla hamamlarda yıkanmaya başladılar. İlhanlı Devleti yıkıldı, Moskova prensi Altın Orda (Altın Ordu) Devleti'ni yendi.

Moğol askerleri kendilerine söylenmeden ne zaman ne yapmaları gerektiğini bilirlerdi.[706] Başlangıçta ordu bir Moğol kurumu olma özelliği taşıyordu. 1312 yılına kadar orduya sadece Moğollar katılabildi. Ancak daha sonra imparatorluk genişleyince bu durum zorunlu olarak değişmeye başladı. 1258 yılındaki Bağdat kuşatmasını, kuşatma tecrübesi nedeniyle, Çinli bir general yönetmişti.[707] Ele geçirilen yerlerdeki insanlar askere alınıyor böylece büyük ordularla birden fazla cephede savaşmak mümkün oluyordu. Yine de egemenlikleri altındaki bölgelerde emniyet ve asayişi sağlamışlardı. Öyle bir güven algısı oluşturulmuştu ki, bu dönemde İran'dan Orta Asya'ya kadar, herhangi birinin başında altın bir tepsi olduğu halde, çekinmeden gidebileceği söyleniyordu.

Moğollar büyük fetihlerine rağmen göçebe yaşam biçimini korudular. Yönetici olarak genelde aile üyelerini atadılar. Bir yeri ele geçirmekteki amaç, çoğu zaman ganimet elde etmekti. Fransa Kralı'nın Moğollara gönderdiği elçiye bile bol miktarda koyun ve sığırlarının olup olmadığını soruyorlardı. Aslında öğrenmek istedikleri, tıpkı yıllar sonra Amerika kıtasında İspanyolların altın ve gümüşü sorduğu gibi[708] o ülkenin fethetmeye değip değmeyeceğiydi.

Moğollar 1252 yılında bir nüfus sayımı yaptılar. Sayım tam 10 yıl sürdü. Fermanlarını ülkelerinin büyüklüğü ve değişik halkların yaşaması nedeniyle

---

[704] Ponting,a.g.e.,s.406.

[705] Daha sonra II. Dünya Savaşı'nda Amerikan gemilerine saldıran Japon uçakları için de kamikaze terimi kullanılacaktır.

[706] Greene, Robert, Joost Elffers, *33 Stratejide Savaş, Altın Kitapları*, Çev. Füsun Doruker, İstanbul, 2011.s.160.

[707] Ponting,a.g.e.,s.409.

[708] Smith, Adam. *Ulusların Zenginliği*, Çev. Metin Saltoğlu, Palme Yayıncılık, Ankara, 2006.s.4.

birçok dilde çıkarmak zorundaydılar. Ülke büyük olunca önemli haberler bile çok geç ulaşıyordu. Möngke'nin ölümü Suriye'de kardeşi Hulagu'ya neredeyse iki yıl sonra ulaşabilmişti. Buna çareler arandı ve 1234 yılında etkili bir ulaşım sistemi kuruldu. Her 30-40 kilometrede menzil denilen noktalar kullanıldı ve hızlı kuryeler vasıtasıyla günde 300 kilometre mesafeye ulaşma kapasitesine erişildi. Bu sistem o zamana göre ulaşımda çağ atlamak manasına geliyordu.

Moğollar yapısal bütünlük içeren belirgin bir dine sahip değildi. Animizm ve Şamanizm karışımı bir inançları vardı. Dinlere karşı tarafsızdılar ve bu yüzden ele geçirdikleri yerlerde dini inançlara pek karışmadılar. Batı Avrupa'da din adamları onların bu durumunu anladığında bundan yararlanmak istemişlerdi. Onların desteğini almak maksadıyla 1245-1253 yılları arasında Moğol saraylarına çeşitli heyetler gönderdiler. Pek sonuca ulaşamasalar da, Hıristiyan gezginler ve din adamları Moğol hâkimiyeti altındaki topraklarda serbestçe dolaştılar. 1275 yılında Marco Polo Çin'e ulaşmıştı. Bu bağlantıdan yararlanan tarihçi İbn Batuta ise 1325 ve 1348 yılları arasında Asya, Avrupa ve Afrika kıtasında günümüzün 50'ye yakın ülkesinin bulunduğu bölgede seyahat etme fırsatını buldu. İbn Batuta, 1348 yılında 23 yıllık seyahatini tamamladığında 120.000 kilometrenin üstünde yol yapmıştı.[709] Gezileri ve yazdıkları Polo'ya göre daha ayrıntılıydı. Marco Polo gezilerinde Çin Seddi'nden hiç bahsetmezken, İbn Batuta buradan bahsetmişti. İbn Haldun sosyolojinin kurucusu kabul edilir. İbn Batuta ise gittiği yerde insanların adet ve inançlarını yakından incelediğinden "antropolojinin babası" olarak kabul edilir.[710]

Cengiz Han zamanında altyapı tahribatı nedeniyle 13. yüzyılda Çin'in nüfusu 115 milyondan 85 milyona düşmüştü. Başlangıçta Moğol elitlerin çoğu Çince öğrenmedi ve Çin adetlerini benimsemedi. Ancak Çin her zaman olduğu gibi sabırlıydı. 1294 yılında Cengiz Han ölünce imparatorluk İran'da İlhanlıların kazandığı bir iç çatışma dışında genelde barışçıl bir şekilde parçalandı. 1220'li yıllarda Cengiz Han'ın oğlu Çağatay tarafından Buhara ve Semerkant şehirlerini içine alacak şekilde Çağatay Hanlığı kuruldu. Buraya gelen Moğollar zamanla Türk azınlığın içinde eridiler ve Çağatay Türkçesi adıyla yeni bir dil doğdu. 1334 yılında bu hanlık ikiye bölündüğünde göçebe fatihlerin sonuncusu Timur ortaya çıktı. İran'da kurulan devlet ise bir yıl sonra 1335 yılında çöktü. Çin'de felaketler ve açlık nedeniyle köylüler ayaklandı. 1368 yılında Moğollar Çin'in başkenti Pekin'i ele geçirdiler ancak savaşmadan bozkıra geri döndüler. Çağatay Hanlığı 1330 yılında bölünmesine rağmen Moğol hükümdarların kontrolü altındaki Kıpçaklar, 1380 yılında Toktamış liderliğinde toparlanarak Moskova'yı ele geçirerek yağmaladılar ve yaktılar. Kıpçaklar 1430 yıl-

[709] Okur, İbrahim. *Temizliğin Tarihi*, Okursay Kitapları, Bursa, 2005.s.200

[710] *İbn Batuta Seyahatnamesi*, Yapı Kredi Yayınları, Çev. A.Sait Aykut, 2004.s.48.

larında Kırım, Astrahan ve Kazan hanlıkları olmak üzere üçe ayrıldılar ve 300 yıl daha varlıklarını devam ettirdiler.

Avrupa bu dönemde de zayıf ve saldırılara açık durumdaydı. Barbarlıkta Cengiz Han'ı bile geçen bir Moğol olan Timur'un Müslüman dünyaya saldırısı, Hıristiyanların bir kez daha ayakta kalmasını sağladı. [711] Gençliğinde koyun çalarken bir çoban tarafından omzundan ve kalçasından vurulduğu için topal kalması nedeniyle Timurlenk ismiyle de biliniyordu. O aslında Cengiz Han'a özenmişti ve onu taklit ediyordu. 1387 yılında İsfahan şehrinde halk isyan edince yedi yaşından küçük 7.000 çocuğu toplayıp ailelerinin gözü önünde atlı askerlere defalarca ezdirmişti. Tarihçi Hafız Ebu şehri dolaştığında, her biri 1500 kelleden oluşan 28 kule gördüğünden bahsetmiştir. Bazen şehir teslim edilirse kan dökmeyeceğini söylüyor, şehir teslim edilince de insanları büyük çukurlara gömmek suretiyle öldürüyor ve "bakın size kan dökmeyeceğime söz vermiştim" diyordu. 1395 yılındaki bir savaşta ise ordusundaki kadınlara asker kıyafeti giydirip düşman ordularını oyalarken, diğer taraftan erkeklerle saldırarak onları yenilgiye uğratmışlardı. Timur, Cengiz Han'ın soyundan geliyordu.[712] Seferlerinde mutlaka Cengiz Han soyundan birisini yanında bulundurdu.

Timur 1334 yılında Moğol Çağatay hanlığının dağılması ile oluşan halef devletlerden biri olan Çağatay kabile konfederasyonunun 1370 yılında lideri oldu. Onun komutasında 1400'de Şam'ı yerle bir eden Moğollar, bir yıl sonra Bağdat'ı yağmalıyorlar, 1402 yılındaki Ankara Savaşı'nda ise Batıda Avrupa'nın başına bela olan Osmanlıları yenilgiye uğratıyorlardı. Askerleri o zamanın tankları olan filleri kullanıyor ve düşman üzerine yanar oklar atıyordu. Ancak Timur'un, 1405 yılında, kendisine hakaret edildiği gerekçesi ile cezalandırmak üzere, 200.000 kişilik ordusuyla Çin'e giderken ölmesiyle[713] Osmanlılar tamamen yok olmaktan kurtuldular. Timur sağlığında mezarını hazırlatmıştı ve yerini Atilla ve Cengiz gibi gizli tutmuştu. Anıt mezarda, bu mezarı açanın lanetleneceği yazılıydı. 1941 tarihinde bir Sovyet antropolog Gerasimov mezarı açtı ve üç gün sonra Almanlar Sovyetler Birliği'ne savaş ilan etti.

Timur merkezi bir yönetim oluşturmadan savaş ve istila siyasetini ömür boyunca güttü. Yağma ve katliamlar nedeniyle gittiği bölgelerin toparlanması neredeyse 100 yıl gecikti. Yine de âlimlere önem vermişti ve Orta Asya göçebelerinin İslam dinini kabul etmelerinde önemli katkıları olmuştu. Timur bir Moğol olmasına rağmen Türkçe konuşurdu.[714] Ordusu; Türkler, Tacikler, Araplar, Gürcüler ve İranlılardan müteşekkildi. Ordusunda hem Hıristiyan hem de

---

[711] Aksak anlamına gelen Timurlenk adıyla da bilinir. Adını verdiği Büyük Timur İmparatorluğu'nun kurucusudur.

[712] Lucas,S. Henry. *A Short History of Civilization*, MCGraw-Hill Book Company, New York, 1953.s.363.

[713] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.134.

[714] Lissner,a.g.e.,s.155-161.

Müslümanlar görev yapıyordu. Ele geçirilen yerlerin yöneticileri, vergi verdikleri sürece yerlerinde bırakılmıştı. Ölümünden sonra kurduğu imparatorluk kısa bir süre devam etse de hemen dağıldı.[715] Cengiz Han, steplerdeki ilkel toplumları birleştirmişti. Timur ise bu toplulukları kullanarak diğer ülkelere üstünlük kurdu. Diğer taraftan Cengiz'in aksine Timur şehir yaşantısını seviyordu. Askerleri çadırda kalırken o Semerkant'ta oturdu.

Moğollardan sadece Çin değil, İran ve Mezopotamya da büyük zararlar görmüştü. Moğolların özellikle tarımsal altyapıyı yok etmesi nedeniyle nüfusu besleyecek yeterli miktarda ürün yetiştirilemedi.[716] Çin, 1368 yılında Moğol hâkimiyetinin sona ermesinden sonra, bir toparlanma dönemi yaşadı ancak daha sonrasında isyanlarla karşı karşıya kaldı.

Moğollar her ne kadar Müslüman dünyanın harap olmasına neden olsalar da, Türk kavimlerinin Batı Asya boyunca yayılmasına imkân sağlamışlardı. Moğollar kalabalık bir kavim değildi ve bu bakımdan Cengiz Han bağlılığına güvendiği Türk boylarını güçlendirmekte bir sakınca görmemişti. Bu nedenle, bir süre sonra Moğol ordusundaki Türklerin sayısı, yerli Moğolları aştı. Moğolca konuşan azınlık, Türk kitlesi içinde eridi.[717] Moğolların Türklerin içinde erimesine en fazla katkı sağlayanlar II. Göktürk Devleti'ni yıkan Uygur Türkleriydi. Uygurlar yerleşik hayata geçen ilk Türk topluluğu olarak da bilinirler. 18 harfli Uygur alfabesini kullanmışlardı. 840 yılında ise bir başka Türk kavmi olan Kırgızlar da Uygurları ortadan kaldırdı.

Timur sonrası toparlanan Osmanlılar, 20 yıl sonra Avrupa'da tekrar ilerliyorlar ve Avrupalılar hafif atlılardan oluşan Osmanlı süvarileri ile mücadele etmekte zorlanıyordu. 1444 yılında Macarlar, eğer Macar kralı kendisini öldürtmemiş olsaydı, sahip oldukları ateş gücünü kullanarak neredeyse Osmanlı ordusunu yeniyordu. Türkler çabuk öğreniyorlardı ve Macarlardan görünce Avrupa'nın ateş gücünü satın aldılar. Bir Macar, Osmanlılara Bizans başkentini ele geçirecek topların sırlarını verdi. Demirden 500 kiloyu geçen gülleler atıyor ve dünyanın o zamanki en güçlü surlarını parçalıyordu. Aslında top atış esnasında parçalandı ancak Macar usta bunun yerine kısa sürede yenilerini yaptı.

Avrupa'nın nüfusu, yeni tarım alanlarının da açılması nedeniyle, 1000'li yıllarda 35 milyon kadarken, 1300'lerde 86 milyona çıkmıştı. Avrupa'nın birçok yerinde nüfus yoğunluğu yaşanmaya başlamıştı. Ancak eldeki teknoloji ile üretimin sınırına gelindiğinden daha fazla nüfus beslenemiyordu. Buna bir de, 1200 yılından sonra Avrupa'da iklim şartlarının bozulması eklendi. 1315 yılından başlayarak durum daha da kötüleşti. 1315 yılında her mevsim yoğun yağış

[715] Ponting,a.g.e.,s.434.
[716] Ponting,a.g.e.,s.417.
[717] Sander, a.g.e.,s.57.

altında geçti, tarlalar sular altında kaldı. Ürün beklenenin yarısı bile değildi. Kıtlık oldu. Otların yetişme süresi kısaldığından verim düşüyor ve hayvanların kışın hayatta kalması zorlaşıyordu. Ortalama ısı düştüğünden İzlanda'da buğday üretimi son buldu, yine aynı şekilde 1400'lü yıllardan sonra da İngiltere'de üzüm üretimi sona erdi. Hayvanların çoğu yem bulamadıklarından öldü. 1319 yılından sonraki dört yıl içinde Avrupa'da öküzlerin 2/3'si ölmüştü. Ölü hayvanların yenilmesi nedeniyle de salgın hastalıklar ortaya çıktı.[718] Tarım ürünlerinin fiyatı neredeyse 10 kat artmış bunun sonucunda asayiş bozulmuş, hırsızlık ve soygunlar zirve yapmıştı. Bu dönemde İngiltere ve Baltık ülkelerinde insan eti yenildiğine dair raporlar bile vardır. Açlık o boyuttaydı ki, 1318 yıllarında İrlanda'da cesetler bile mezardan çıkarılarak yenilmişti.

Avrupa'dan sonra, Avrasya'nın geri kalan kısmında da, "kara ölüm" denilen veba salgını yayıldı. Bu salgın, çağının en öldürücü hastalığıydı.[719] İlk salgın 1331 yılında Çin'de meydana geldi. Hastalık farelerdeki pirelerle ve hastalığa yakalanmış insanlarla taşınıyordu. 1338 yılında Orta Asya'da, 1346 yılında Kırım, İstanbul, Sicilya ve Mısır'da, 1347 yılında Fransa'da, 1347 yılında İngiltere'de ve 1350 yılında ise tekrar dönerek Moskova'da yayıldı. Bu süre zarfında Avrupa ve Asya kıtasında nüfusun muhtemelen en az 1/3'i bu hastalıktan öldü. Bu oran bazı yörelerde bunun da çok üstündeydi. Köyler boşaldı, toplumsal parçalanmalar oldu. Bunun ardından sonraki 15 yılda başka salgınlar da oldu ve insanlar bağışıklık kazanana kadar neredeyse 100-150 yıl kadar sürdü. 1596 yılında çıkan bir salgında İspanya'daki nüfusun yaklaşık %50'si öldü. 17. yüzyılda Fransa'da çıkan bir salgında ise yaklaşık 2 milyon insan hayatını kaybetti. İngiltere'de ise Amsterdam'dan gelen bir salgında haftada yaklaşık 6.000 kişi ölüyordu. İngiltere'de en son salgın 1665 yılında, Batı Avrupa'da ise 1721 yılında Marsilya'da görüldü. Salgın hastalıklar sonrası, işçi bulmak zorlaştığından işçilerin fiyatları arttı.[720]

1000 yılında 265 milyon kadar olan dünya nüfusu, 1200'lü yıllara gelindiğinde 365 milyon civarına ulaştı.[721] Ancak sonraki 200 yıl boyunca Moğol istilası, iklim şartlarının olumsuzluğu, veba ve salgın hastalıklar nedeniyle hiç artış olmadı, hatta bir miktar da azaldı. 1400'lerde Asya kıtasının nüfusu, 1100'lü yıllardaki nüfusu kadar bile değildi. Moğollar döneminde kavimler yerinden edilmiş, dağıtılmıştı. Moğol topraklarının genişliğine İskender bile ulaşamamıştı. Yine de Moğollar zamanında, Asya ve Avrupa kısa bir süre için bile olsa birleşerek birbirini tanıma imkânı buldu. Bu istila ayrıca Avrupa'nın

[718] Ponting,a.g.e.,s.420.
[719] Kerr, Gordon. *Avrupa'nın Kısa Tarihi*, Çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011.s.48.
[720] Kerr,a.g.e.,s.49.
[721] Ponting,a.g.e.,s.422.

çürümekte olan uygarlığına yeni bir canlılık verdi ve Avrupa'nın gelişmesinde etkisi büyük oldu.[722]

Moğollardan en fazla zarar görenlerden birisi de Çin'di.[723] Altyapısı ve ekonomisi tahrip olmuş, nüfusu azalmış ve felaketlerle dolu bir yüzyıl geçirmişti. 1151 yılında Moğollar Pekin'i kuşatmıştı. Pekin, Çin Seddine 60 kilometre mesafede yer alıyordu. Gülle dökmek için bronz kalmayınca, Çinliler önce gümüş, sonra da altın kullandılar.[724] Toplar, saldıranların üzerine altın gülleler yağdırıyorlardı. Ancak şehir Moğolların eline geçti. Çin'de Moğollardan sonra bir süre kargaşa dönemi oldu ve ardından 1360 yılından itibaren, "Ming" (Aydınlık) hanedanı istikrarı sağladı ve uzun yıllar sürecek bir yönetim modeli oluşturdu. Moğol karşıtı bazı düşüncelere rağmen, Çin ordusunda yeni dönemde Moğollardan istifade edilmiş, bazı Moğol uygulamalarından yararlanılmıştı. Yüzyılın sonuna kadar, tahrip olan tarımsal altyapı yeniden düzenlenmiş, 1 milyardan fazla ağaç dikilmiş, 40.000 bent inşa edilmiş ve onarılmış, nüfus sayımı yapılmış, ülke yüzölçümü hesap edilmişti. Ayrıca paraya dayalı ekonomi yeniden kurulmuştu. 15. yüzyılın sonunda ise gümüş madeni alışverişte ağırlıklı olarak kullanılmaya başlandı.

Çin bu gelişmelerden sonra, birçok ülke ile diplomatik ilişkilerini tekrar kurdu ve ticaret heyetleri göndermeye başladı. Yine bu dönemde Çinliler, önceden olduğu gibi, Hindistan ve Doğu Afrika sahillerine denizden açılmaya başladı. Aslında Çinliler bu bölgeyi çok önceden biliyorlardı ve Doğu Afrika'da Çin sikkelerine 620 tarihinden beri rastlanıyordu. Çinliler bu bölgeleri bilen Müslüman tüccarlardan çok şeyler öğrenmişlerdi. Şimdi yapılan sadece eski bağlantıları tekrar ortaya çıkarmaktı. 1400'lü yılların başındaki bir Çin haritasında, Güney Afrika başta olmak üzere bölgedeki denizlerin ve limanların yerleri tam olarak gösterilmekteydi. Oysa bu dönemde Avrupalılar, Güney Afrika'nın hâlâ doğu istikametini gösterdiğini düşünüyorlardı. Çinliler 1500'lü yılların başından itibaren yaklaşık 1500 tonluk gemiler yapma kapasitesine sahiptiler. Oysa o tarihlerde Avrupa gemileri ancak 300 tona ulaşabiliyordu. İsa peygamberin doğumuna yakın yıllarda yapılan sayımda, Çin nüfusunun 2/3'si Çin'in kuzeyinde yaşarken, MS 1200 yılında bu 1/5'den aza düşmüştü. 1550 yılında ise nüfusun 2/3'sinden çoğu güneyde yaşıyordu. Akdeniz'de ise gemicilik ilkeldi ve uzaklara gidilemiyordu. Belli aylar dışında sınırlı seyahat vardı ve hâlâ Hint Okyanusu ve Çin sularında yolculuk muson rüzgârlarıyla kısıtlıydı.[725]

---

[722]Sander,a.g.e.,s.57.

[723]*Atlas of the World History*, Geddes and Grosset, UK, 1997.s.32.

[724] Lissner,a.g.e.,s.149.

[725] Ponting,a.g.e.,s.126.

Çinliler gittikleri yerlerle ilgili olarak kitaplar yayınlıyorlardı. Bunlardan bazıları 1434 yılında yazılan: "Batı Okyanuslarının Barbar Krallıkları", 1436 yılında yazılan: "Galaksi Yolunda Teknenin Keşfettiği Harika Şeyler" ve 1451 yılında yazılan: "Okyanusların Harikaları" kitaplarıydı. Çinliler; Mozambik, Madagaskar gibi yerlere de seyahatler yaptılar ancak gittikleri bölgelerde Avrupalıların 16. yüzyılda davrandıklarından farklı olarak dini düşüncelerini zorla kabul ettirmeye çalışmadılar ve ele geçirdikleri yörelerde kölelik müessesesi oluşturmadılar.

Moğolların yıkılmasından sonra, Çin'in kuzeyinde Oyratlar ve Türk kökenli Tatarlar bulunuyordu. Çin ordusu 1410 yılında kuzeye ilerleyerek bu iki grubu yenilgiye uğrattı ve Vietnam'a müdahalede bulundu. Vietnam'ı işgal ettiler ancak her zamanki gibi hâkimiyet kuramadılar.

Çin Seddi'nin temeli, MÖ 403 yılından başlanarak 20'den fazla ayrı krallık tarafından atılmıştı. İlk temellerini atan Tsn Şih-Huang-Ti'dir. Birçok saray yaptırmış ve saltanat anlayışını yerleştirmişti. Söylentiye göre, imparatorun o kadar çok karısı varmış ki, eşlerinden birisi ile yeniden ilgilendiği zaman aradan 5 yıldan fazla geçermiş.[726] En büyük korkusu Hunlular olan hükümdar, 300.000 askerle onları oyalarken, bu seddin yapımına girişti. 400.000 tarım işçisinin yanında, cezaevlerindekiler, hatta kitapları toplatılıp yakılan aydınlar bile buralarda çalıştırıldı. Bu işçilerin yiyecek ihtiyacı surların yakınlarındaki tarlalardan elde edilen ürünlerle sağlanıyordu. Yetmeyince bütün ülke kaynakları seferber edildi ancak ihtiyacı karşılamadığından binlerce işçi yetersiz beslenmeden hayatını kaybetti. MÖ 221 yılında bu duvarlar birleştirildi. Bazı dönemlerde çalışanların sayısı 1 milyonu aştı. Dünyanın en uzun duvarlarıydı. Seddin uzunluğu neredeyse 6.000 kilometreyi buluyordu. Asıl inşaat MS 608 yılında sona ermişti. Ancak bu yeterli olmadığından 1440'dan başlayarak, 50 yıl süresince içerideki duvarların inşasına başlandı. Diğer duvarlar ise tamir edilerek savunma amaçlı kullanıldı. Duvarları kullanan son hanedan Ming Hanedanı'ydı ve duvarlar bir bütün olarak 1644 yılına kadar kullanıldı. Üzeri araba geçebilecek genişlikteydi ve her 200 metrede bir gözetleme kulesi vardı. Bugün turistlerin gezdiği bu son yapılan duvarlardır.[727] Duvarlar 2007 yılında "Dünyanın Yeni Yedi Harikasından" birisi olarak seçilmiştir.

Çin'de, 1421 yılında Pekin, eski başkent Nanking'in yerine yeni başkent oldu. Çin'in başkenti kuzeye çok yakın olduğundan bozkır saldırılarına karşı savunmasızdı ve bu nedenle 1449 yılında Çin imparatoru esir alınmış ve istenen haraç verilerek serbest bırakılmıştı.[728] Aslında Pekin 1368 tarihinden beri

---

[726] Lissner,a.g.e.,s.138-139.
[727] Ponting,a.g.e.,s.426-429.
[728] *Dünya Tarihi*, NTV Yayınları, İstanbul, 1007.s.76.

zaman zaman imparatorluğa başkentlik yapmıştı. Pekin'e ulaşan kanallar tamamlanınca, büyük tekneler bile her mevsim kullanılır oldu. 1600 yılına gelindiğinde Çin'in 200 sene önce 80 milyon olan nüfusu iki katına çıkmıştı. Pekin 1500 yılında 670.000'i aşan bir nüfusa sahip olarak tartışmasız dünyadaki en büyük kentti. O dönemlerde dünyadaki 7 büyük kentin 4'ü Çin'de yer alıyordu. Dünyadaki ilk 20 kent arasında Avrupa'dan sadece Paris (225.000 kişi) ve Londra (50.000 kişi) bulunuyordu. Kısacası 16. yüzyılın başında Çin zenginliğiyle şüphesiz Avrasya bölgesinin en gelişmiş toplumuydu (1500'lü yıllardaki Çin haritası için Bkz. Ek-Harita:22).

Ancak her gelişme, içerisinde hataları da barındırıyordu ve bu ancak yıllar sonra anlaşılabiliyordu. 1421 yılında Çin gemileri yeniden Doğu Afrika'yı ziyaret ettiler. Ancak Çin imparatoru 1433 yılında uzun denizlerde yapılan yolculukları yasakladı.[729] Bu tarihte Çin gemileri Doğu Afrika'ya son seferlerini yaptılar. Devlet yönetimi ciddi bir işti ve Çin imparatoru bilerek ya da bilmeyerek ülkesine en büyük kötülüğü yapıyordu.

Kore'nin dış siyaseti, "büyüğe hizmet" anlayışı olarak tanımlanıyor ve yılda üç defa büyükleri Çin'e haraç vermek üzere heyet gönderiliyordu. Sistemlerin tamamı Çin'den modellenmişti. Çin sınav sistemi, kâğıt parası, ateşli silahları, top ve roketleri örnek alınmış, 1446 yılında Çin'den alınan ve Korece'ye uymayan yazı değiştirilerek yeni bir sistem benimsenmişti. Kore'de, 1566'dan sonra, dünyada ilk defa olmak üzere hareketli metal harf takımı matbaada kullanıldı.

Japonya, 4 büyük, 600 küçük adadan ve 800 adacıktan kurulu bir ülkedir. Ülkenin ancak 1/5'i tarıma elverişlidir. Neredeyse her 3 günde bir deprem olur.[730] Moğol ordusunun ilahi rüzgâr anlamına gelen Kamikaze ile yok edilişinden sonra bir süre Japonya'da güçlü bir devlet oluşturulamadı. Sonra Japonya'da cesaret, sadakat ve şerefe dayalı özel bir grup oluşturan, savaşçı bir elit kesim egemen olmaya başladı. "Harakiri" kaba bir terim olup "karnını yarmak" manasına geliyordu. Bu intihar etme yöntemi giderek kutsallaştırıldı. Japonya'da 1338'den 1573 yılına kadar, "Şogunlar Hanedanı" hüküm sürdü. Japonlar 11. yüzyıldan itibaren Çin ve Kore ile kendi gemileri üzerinden ticaret yapmaya başlamıştı. Bu anlaşma 1404 yılında yeniden düzenlendi. Japonlar Çin'e bakır, kükürt, kereste satıyordu. Bunun dışında özel kılıçlar da gelir kaynağıydı. 1480 yılında yılda 40.000'e yakın özel kılıcı Çin'e satıyordu ve bu yüzden Çin'den büyük miktarda gelir Japonya'ya akıyordu. Ticaret gelişirken para ekonomisi, kredi mekanizmaları, para transferleri ve bankerler oluşmuştu.[731]

---

[729] *Dünya Tarihi*, a.g.e.,s.74.
[730] Lissner,a.g.e.,s.169,170.
[731] Ponting,a.g.e.,s.430.

13. yüzyıldan itibaren Japonya'da, Çin'dekinden farklı bir şekilde kendilerine uyarlanmış "Budacılık" hızla gelişti.

1543 yılında bir Çin yelkenlisi Japonya'ya sürüklenmişti. Gemideki üç Portekizli, muhtemelen bu ülkeye ayak basan ilk Avrupalılardı. Ardından Portekizli, İspanyol, Hollandalı ve İngiliz tüccarlar ve misyonerler Japonya'ya geldi. Japonlar din değiştirmeye başladı. Bir süre sonra Katolik olan 3000 Japon ayaklanma çıkardı. Bunun üzerine yabancılar kovuldu ve bir daha gelmemeleri istendi. Onlara: "Bizi akıllarından çıkarsınlar, sanki dünyada yokmuşuz gibi davransınlar." deniliyordu. Sonraki 200 yıl Japonlar kendilerini dünyadan tecrit ederek yaşadılar. Ta ki, 1853 yılında Amerikalılar ülkeyi kapılarını ticaret için açması için zorlayana ve 1854 yılında ticaret anlaşması imzalatana kadar. Ancak Japonlar, köle olmak istemiyorlarsa modernleşmeleri gerektiğini öğrenmişlerdi ve Çini dünyaya kapatan hükümdarın aksine Japon İmparatoru'na göre bilginin dünyanın her yerinde aranması gerekiyordu.[732]

Çin dışa kapandıktan sonra giderek zayıf düşecekti. Öyle ki, 19. yüzyılda bir İngiliz: "Tabancalarında yeteri kadar mermisi olan küçük bir grup ülkenin bir ucundan öbürüne gidebilir." diyordu. 1894 yılında Japonya Çin'e saldırdığında dünya şaşırmıştı. Çünkü bu tarz savaş becerilerinin sadece Avrupalılara mahsus olduğu düşünülüyordu. Asya doğal kaynaklara sahipti ve Japonya'nın bunlara ihtiyacı vardı. Japonlar, 1904 yılında bu kez Ruslara saldırıyor ve kazanıyordu. Rusya demiryolunu tamamlayamadığından kuvvetlerini gemiyle Avrupa, Afrika ve Asya'yı dolaşarak gönderdi ancak yeni oluşturulan Japon donanması bunları batırdı veya ele geçirdi. Savaşın sonunda Almanya'ya savaş ilan ettiler ve 1918 yılında Fransa'daki barış konferansına, tanınmış büyük bir güç olarak katıldılar.

13. yüzyılda Moğollar yayılırken çok sayıda Türkmen batıya doğru göç ederek Batı Anadolu'da Bizans ve Selçukluların arasına yerleşmişti. Osmanlılar pek önemli bir grup gibi gözükmüyordu ancak neredeyse 100 yıllık bir sürede Bizans'ı sona erdirecek bir yapıya erişeceklerdi.[733] Romalılar Atilla'nın kendilerine Allah tarafından ceza olarak gönderildiğine inanıyorlardı.[734] Benzer şekilde Hıristiyanlar tarafından da Anadolu'ya gelen Türkler için aynı şeyler söylendi. Bizans yönetiminde Selçuklulardan çok önce Bulgar, Hazar, Peçenek, Kuman gibi Oğuz asıllı boy ya da oymaklar askere alınmış ve bunların bir kısmı da Anadolu'ya yerleştirilmişti. Bunlar hâlâ Türkçe konuştuğundan, Selçukluları görünce ilk önce bunlar Müslüman oldular ve Türklere katıldılar.

---

[732] James,a.g.e.,,s.267.

[733] Ponting,a.g.e.,s.435.

[734] Saydam, Abdullah. *Osmanlı Medeniyet Tarihi*, Derya Kitabevi, Trabzon, 1999.s.20.

Anadolu'nun ele geçirilmesinden sonra dünyadaki Türk nüfusunun yaklaşık 1/3'i buraya gelip yerleşmiştir.[735]

Osmanlılar kendi kaynaklarını yaratma yanında, komşu devletlerin entelektüel bilgi birikimlerinden ve verimli kaynaklarından da yararlanmasını bildiler. Onlar, zaten daha çok Rumlar arasında yaşıyorlardı ve dinsel bağnazlıktan uzaktılar. Rumlar da, Osmanlılarla birlikte yaşıyor, âdet ve gelenek yönünden büyük benzerlikleri görüyor ve onları garip karşılamıyorlardı.[736] İpek Yolu'nu 1453, Baharat Yolu'nu 1517'de geçiren Osmanlı, "Eski Dünya" denilen Asya-Avrupa ve Afrika üçgeninin tam ortasında yer alıyordu.[737]

Bizans'ın başkenti 1204 yılında Haçlı ordusu tarafından yağmalanmıştı. Şehir ancak 1261 yılında Cenevo ile ittifak kurularak geri alınabilmişti. Bu olaydan sonra Latinlere daima bir şüphe duyulacaktı. 1260-1320 yılları arasında toprakları küçük şehir devletleri olarak düzenlenmişti. Bu şehir devletleri arasında çekişmeler devam ediyordu. Bu dönemde ortaya çıkan Osmanlılar oldukça hoşgörülü bir yönetim anlayışına sahipti. O dönemlerde Müslüman olmak, Türk olmakla eş anlamlıydı. Selçuklularda, Hıristiyan kadınlardan doğan çocuklar hür sayılıyor ve Selçuklu bürokrasisi ile ordusunda önemli rol oynuyorlardı.[738] Osmanlılarda gaziler de Hıristiyan kadınlarla evlenmeye arzuluydu. Orhan Bey zamanında İznik ele geçirilince bunu özellikle teşvik etmişti. Kendisi de, Selçuklularda uygulandığı şekilde, Tekfurun kızıyla evlenmiş ve ona "Nilüfer" ismini vermişti. Başlangıçta Bizans, Sırp ve Bulgar idarecilerin kızlarıyla evlenilerek devleti güçlendirmek esas olsa da, Fatih'ten itibaren cariyelerle evlenilmeye başlanıldı. Teorik olarak cariyenin efendisi üzerinde bir etkisi ve bağı yoktu. Oysa önemli aile kızlarıyla yapılacak evlilik bağ oluşturuyordu.[739]

Bazen padişah bir devlet adamına sempatisini göstermek ve onu ödüllendirmek isterse, onu küçük yaşta kızı ile sembolik olarak nişanlandırırdı. Bu adam daha sonra öldürülürse, kız nişanlı değiştirir ve 17-18 yaşlarına gelince uygun birisi ile evlendirilirdi. Padişah kızı ile evlenmek kolay değildi. Evlenen, eğer evliyse karısını boşardı. Başka cariye de istenmezdi. Geçimsiz olsa bile saltanata hürmeten ses çıkarılamazdı.[740]

Osmanlılar, Selçuklu kurumlarını kendilerine uygulamışlardı. Osmanlı'nın Bizans ile yaptığı ilk savaş Koyunhisar Savaşıydı. 1302 yılında gerçekleşen bu

---

[735] Dikici, Mehmet. *Anadolu'ya Türk Göçleri*, Burak Yayınevi, İstanbul, 1998.s.188.

[736] Kindross, Lord. *Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü*, Çev. Meral Gaspirali, Altın Kitaplar, İstanbul, 2008.s.16.

[737] Saydam,a.g.e.,s.21.

[738] İnalcık, Halil. *Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.s.66.

[739] Pierce, P.Leslie. *Harem-i Humayun*, Çev.A.Berktay, İstanbul, s.50.

[740] Saydam, a.g.e.,s.85.

savaş Osmanlı Beyliği'nin Anadolu'da tanınmasını sağlamıştı.[741] Osmanlılar 1320 yılında Bursa'ya kadar gelmişlerdi. Orhan Bey zamanında Osmanlılar, 1345 yılında Çanakkale Boğazı doğusunda Karesi Prensliği'ni ele geçirdiler. Orhan Bey Bizans İmparatoru'nun kızı Theodero ile evlendi ve ona Sırp ve Bulgarlara karşı mücadelesinde destek verdi. Yapılan sefer sırasında Gelibolu'daki Çimpe Kalesini aldı ve geri vermedi. Bu Avrupa'ya açılmak için stratejik bir köprübaşıydı. İlerleyen yıllarda Osmanlılar Balkanlarda yayılmaya başlamıştı.

1360 yılında 1. Murat[742] zamanında asıl yayılma gerçekleşti. 1369 yılında Balkanlara açılış kapısı ele geçirildi. Üç yıl sonra Bulgaristan fethedilmişti. 1385 yılında Arnavutluk kıyısına ulaşıldı. 1389 yılındaki Kosova Savaşı'nda ise Balkanların neredeyse tamamı ele geçirilmişti. 1369 yılında Haçlı kuvvetleri Niğbolu Savaşı'nda yenilince de Sırp direnişi de sona erdi.

Osmanlılar Edirne'yi ele geçirdikten sonra, ordusunu ele geçirdiği Müslüman olmayan kölelerden oluşan "yeniçeri" denilen sınıfa dayandırmaya başladı. Devşirme sistemi Osmanlılara özgü değildi. Daha önce de bazı İslam devletlerinde, Memluk adıyla uygulanmaktaydı. Amaç devlete ve hanedana sadık, menfaatini devletle özdeşleştiren bir zümre meydana getirmekti.[743] Osmanlılar, ele geçirdikleri yerlerde Hıristiyan çocukları alıp özel olarak yetiştiriyorlar ve devlet kademesinde önemli görevler veriyorlardı. 1453-1566 yılları arasında görev yapan 24 sadrazamın 20'si devşirilen Hıristiyan çocuklardan gelmişti.[744] Padişah sefere bunlarla gider, savaşta bunların arasında dururdu. Ele geçirdiği halka iyi davranması ve vergilerde adalet sağlanması ilerleyişi kolaylaştırıyordu. Zaten bu konulardan dolayı bir yönetim boşluğu vardı ve bu çok iyi kullanıldı. Yerel elitler sırf bu nedenle uzun yıllar imparatorluğun bir parçası olarak kaldı.

Osmanlılar daha sonra doğuya yönelerek, İlhanlılardan sonra 1341-1381 yılları arasında Sivas başkent olmak üzere Anadolu'da kurulan, Eretna Beyliği'ni ortadan kaldırdılar. 1390 yılına gelindiğinde Osmanlılar Tuna'dan Fırat'a kadar uzanan büyük bir imparatorluğu yönetiyorlardı. Bu ortamda daha önce belirtildiği şekilde, 1402 yılında Timur ve onun göçebe askerlerinden oluşan ordusu ile karşı karşıya geldiler ve yenilen Osmanlılar, hükümdarları Sultan Yıldırım Beyazıt'ı da esir verdiler. Aslında Timur'la yapılan Ankara Savaşı'nda Osmanlı ordusu güçlüydü ve başında savaşmasını bilen cesur bir hükümdar vardı. Ancak Osmanlı ordusunda bulunan Kara Tatarlar, Timur ile anlaşarak Osmanlı ordusunu arkadan vurmuşlardı. Bu durum beyleri Timur ordusunda

---

[741] Ertürk, M. Fatih. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Kalipso Yayınları, İstanbul, 2009.s.12,13.
[742] Hüdavendigar lakabı ile bilinir.
[743] Saydam, Abdullah. *Osmanlı Medeniyet Tarihi*, Derya Kitabevi, Trabzon, 1999.s.49.
[744] Yediyıldız, Bahaeddin. *Osmanlı Toplumu*, Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi, İstanbul, 1994.s.48.

savaşan Anadolu Türkmen süvarilerinin de Osmanlı ordusundan ayrılmasına neden oldu.[745] Savaşın kaybedilmesinin ardından Beylikler tekrar ortaya çıktı ve imparatorluk bir süre kargaşa ve taht mücadelesi içine düştü. Timur istilası Osmanlı Devleti'ni gerçekten sarsmış ve toparlanma neredeyse 20 yıldan fazla sürmüştü. Bizanslılar bu sırada Selanik'i tekrar ele geçirmişlerdi. Ancak Avrupalılar iç sorunları nedeniyle Osmanlı'nın zayıf konumunu değerlendiremediler. Balkanlarda hâkimiyeti tamamen ele geçirmek, 1444 yılında Varna'da Macarlara karşı savaşı kazanınca mümkün oldu.[746]

Bu dönemde Avrupa güçsüzdü. Avrasya'nın hâlâ en geri bölgesiydi. Tarımsal sorunlar, salgın hastalıklar büyük krizlere neden olmuş, nüfus azalmıştı. Avrupa, Moğol ve Timur istilasına maruz kalmasa da sorunlar ve parçalanmalar devam ediyordu. 1350-1450 yılları arasında, papalık dâhil Avrupa'daki tüm krallıklar bu zayıflama dönemini yaşadı. Bölge, küçük devletlerle doluydu. İstanbul'un Osmanlılar tarafından ele geçirildiği yıl, Fransa ülkesini yeniden kazanmış ve İngilizlerle olan uzun süreli savaşı henüz sona ermişti. İngiltere de bu dönemde parçalanıyor gibi gözüküyordu.

Bir devletin yok olması, o devletin yarattığı medeniyetin yok olmasına neden olmaz. Bizans için de bu geçerliydi. Osmanlılar İstanbul'un ele geçirilmesine kadar 150 yıldan fazla süre birlikte yaşamışlardı ve imparatorluk kültürü ve kurumları Osmanlıları ister istemez etkilemişti. Oluşan Bizans-Osmanlı sentezi Anadolu'da muazzam bir kültürel kimliğin oluşmasına neden oldu.[747] Osmanlılar, Bizans ve dolayısıyla Roma'nın binlerce yıllık birikimli kültür ve kurumlarını kendilerine uyarladılar ve kendi imparatorluklarını oluşturmada bundan fazlasıyla istifade ettiler. Fatih, 1481 tarihinde 300.000 kişilik bir orduyla İstanbul'dan hareket ettiğinde nereye gideceği bilinmiyordu. Ancak Roma'yı ele geçirmesinden endişe ediliyordu. Rahatsızlanarak vefat ettiğinde Batı Dünyası rahat bir nefes almıştı.[748]

Orta Çağ'ın sonuna kadar İspanya olarak bilinen bir ülke yoktu. 1492 yılında Amerika keşfedilirken, İspanya'da kalan son Müslümanlar da yenilgiye uğratılıyor ve Yahudiler ülkeden kovuluyordu.[749] Yahudileri koruyan ve onlara kucak açan da yine Müslüman bir devlet olan Osmanlılar olacaktı. Bu dönemden itibaren Avrupalılar hep kendi içlerinde savaştılar. Çok savaştıkları için de öldürme konusunda uzmanlaştılar. En beğenilen askerler İsviçrelilerdi.

---

[745] Agoston, Gabor. *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.s.60.
[746] Ponting,a.g.e.,s.441.
[747] Tokalak,a.g.e.,s.613.
[748] Ertürk,a.g.e.,s.67,68.
[749] James,a.g.e.,,s.142.

Parçalanan Yuğoslavya'yı saymazsak, Avrupalıların kendi aralarındaki savaşları İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam edecekti.[750]

Bütün Avrupa'da 14 ve 15. yüzyıllarda köylü isyanları görüldü. Özellikle Fransa'daki 1358 yılındaki isyanda 30.000'den fazla insan hayatını kaybetmiş, İngiltere'deki 1381 yılındaki isyanda ise köylüler bir süreliğine Londra'yı ele geçirmişti.[751] İsyanlar sebebiyle iş gücü fiyatları arttı. Derebeylerin kira gelirleri ise 14. yüzyıldan sonra düşmeye başladı.[752]

1400'lü yıllarda İngiltere ve Fransa çekişme halindeydi. İngilizler 1415 yılında Fransızlar karşısında zafer kazanmışlar ve 1419 yılında Paris'i ele geçirmişlerdi. İngilizlerin tekrar kovulması, İstanbul'un Türkler tarafından ele geçirilmesiyle aynı tarihte, 1453 yılında gerçekleşti. Ardından İngiltere, 1485 yılına kadar süren bir iç savaşa girişti. İngiltere ve Fransa, 1300'lü yıllardan başlayarak İstanbul'un ele geçirildiği 1453 tarihine kadar sürekli savaş halindeydi. Asıl sorun İngiliz krallarının Manş Denizi'nin karşı kıyısında Fransa topraklarında hak iddia etmeleriydi. Savaşın masrafları yüksekti ancak yine de bu savaşlar İngilizlerde bir ulus olma bilincinin gelişmesini sağladı. İngiltere'nin Fransa'daki toprakları 1500'lerde elinden çıktı ve İngiltere bir kez daha "Ada Devleti" haline geldi. Yine de İngiliz kralları 18. yüzyıl sonuna kadar "Fransa kralı" olma iddialarını sürdürdü.[753]

Roma İmparatorluğu'nun dağılması sonrası İtalya yarımadası zaten parçalanmıştı. 1379 yılında ayrı bir papa seçildiğinde, iki papa büyük bölünmeye yol açtı ancak 1409 yılında üçüncü bir papa seçilmesi ile bölünme sona erdi. Bu tarihte Osmanlılar Timur'a yenilmişti ve karışıklık devam ediyordu. İberya yarımadasında ise sınır çatışmaları dışında önemli bir gelişme olmadı. 1400'lerden sonra Avrupalılar iş gücü maliyetlerini düşürerek, artık bir şeyler üretmeye ve satmaya başlamışlardı. Artık Avrupalıların üretip sattıkları arasında saat, kâğıt, sabun, yünlü elbiseler, kadeh, ayna ve gözlük gibi ürünler bulunuyordu. Öyle ki Müslümanların camilerinde kullanılan cam lambalar bile Venedik'te üretiliyorlardı.[754] Cam işçiliği Bizans'ın fazla vergi koyması nedeniyle Venedik'e geçmişti. Venedikliler cam ile ilgili sırları uzun süre sakladılar. Ancak bir süre sonra sırlar Fransa'ya, daha sonra da bütün Avrupa'ya yayıldı.[755]

1314 yılından sonra ise Venedik'te ticaret devletleştirildi ve ticaret devlete ait gemilerle yapılmaya başlandı. Bir süre sonra uzun mesafeli ticaret soylula-

---

[750] James,a.g.e.,s.145.
[751] Roberts,a.g.e.,s.203.
[752] Roberts,a.g.e.,s.203.
[753] Roberts,a.g.e.,s.249,250.
[754] James,a.g.e.,s.139.
[755] *Gelişim Haşette Ansiklopedisi*, 2. Cilt, s.658.

rın eline geçti. Bu ise ekonomik bir gerilemeyi başlattı. 1500'e geldiğinde Venedik'in nüfusu 100.000'in altına düşmüştü. Avrupa'da nüfus artarken Venedik'te giderek düşüyordu.[756] İlk Avrupa bankaları 13. yüzyılda ortaya çıkmıştı. 14. yüzyılda Avrupa'daki külçe altın açığı ise ancak Mali'den getirilen altınla giderilebilmişti.[757]

1350'lerde Paris'te 80.000 civarında insan yaşıyordu. Venedik, Cenova ve Floransa'da da yaklaşık nüfus aynıydı. Almanya'da nüfusu 15.000'i geçen şehir sayısı onun biraz üzerindeydi. Londra ise 15.000 kişilik nüfusu ile İngiltere'nin en büyük kentiydi.[758] 1500'lü yıllardan sonra modern Avrupa'nın görünümü ortaya çıkmaya başlamıştı. Portekiz, İspanya, Fransa ve İngiltere neredeyse bugünkü boyutlarına yakın bir şekilde haritada görülebiliyordu. Ancak İtalya ve Almanya'da hâlâ devletle ulus arasında bir bağlantı yoktu. Bu dönemde İngiliz parlamentosu köklü bir kurum haline gelmeye başladı.[759]

12. yüzyılda, Avrupalı bilginler için filozof ve Müslüman deyimi neredeyse aynı anlama geliyordu.[760] Papa 5. Clement ise 13. yüzyılda üniversitelerde okutulacak kitapların arasına İbn Sina'nın kitaplarını da koydurmuştu.[761] 1423 yılında Floransa'nın Osmanlı elçisi Giovanni, ülkesine 238 adet el yazması eser ile dönmüştü.[762] İslam dünyasından bunun gibi götürülen kitaplar Avrupa için başlangıç noktaları olacaktı. Artık kitaplar da basılmaya başlamıştı. 1400'lerden önce kitaplar tek tek kopyalanıyordu. Bu nedenle Kutsal kitabı bile bir kez kopyalamak neredeyse dört ayı buluyordu. Ancak 1450'lere doğru bunların bir mekanizmayla basılmaya başlanmasıyla, kitaplar ucuzlamaya ve daha fazla kişi tarafından okunmaya başlandı.

İbn Sina daha 1000'li yılların başında, belirli organlarda bulunan fakat bütün vücudu etkileyen hastalıklardan ve mikrop kavramından söz etmişti.[763] Fatih'in hocası Akşemseddin, salgın hastalıkların insandan insana geçtiğini açıkça söylerken, aynı tarihlerde Avrupa'da hekimler hastalığa kötü kokuların neden olduğunu öne sürüyorlardı.[764] Avrupa'da bu fikri ilk savunan ve hastalıkların tohumların yayılması sonucu oluştuğunu iddia eden bilgin 1490-1541 yılları arasında yaşayan Paracelsus olacaktı.[765]

Aslında Paracelsus garip bir insandı. Paracelsus, "insanları yönetenlerin yıldızlar olduğu" inancını reddederek: "Tanrı yıldızları insanları yönetmesi

---

[756] Acemoğlu Daron, Robinson A. James. *Ulusların Düşüşü*, Çev.Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul, 2014.s.148.
[757] Roberts,a.g.e.,s.198.
[758] Roberts,a.g.e.,s.197.
[759] Roberts,a.g.e.,s.254.
[760] Hentch, Thierry. *Hayali Doğu, Batının Akdenizli Doğuya Bakışı*, Metis Yayınları, 1996.s.67.
[761] Sayılı, Aydın. İbn Sina, *Temizlik Kurumu*, 1984.s.64.
[762] White, Michale Leonardo, *İlk Bilgin*, İnkılâp Yayınevi, 2.Baskı, 2001.s.51.
[763] Terzioğlu, Aslan. *İbn Sina*, TTK Yayınları, 1984.s.55.
[764] Gürkan, Ahmet. *İslam Kültürünün Garbi Medenileştirmesi*, Akçağ Yayınları, 1969. s.244.
[765] *Bilim Tarihi*, Doruk Yayınları, 1997.s.134.

için değil, onlara yardımcı olsunlar diye gönderdi." demişti. Paracelsus her şeyi kendisinin bildiğini iddia ediyor, kendisinden önceki tıp bilginlerinin insanları oyalamaktan başka bir şey yapmadığını söylüyordu. Bir gün üniversite bahçesi önünde İbn Sina dâhil bütün tıp bilginlerinin kitaplarını yaktı. Oysa kısa bir süre sonra ortaya atacağı, civanın tedavide kullanılması ile ilgili projeyi, yıllar önce İbn Sina'nın kullandığı herkes tarafından biliniyordu.

Avrupa'nın kendi arasında savaşları hiç bitmedi. Öyle ki, Osmanlı yayılmasının zirve yaptığı 1540-1640 yılları arasında sadece 3 yıl savaş olmadı. Daha kötüsü savaşlar daha da öldürücü olmaya başlamıştı. O tarihlerde Avrupa'da halk yoksulluk, pislik ve cehalet içindeydi. Dar evlerde kalabalık aileler tıkış tıkış yaşıyordu.[766] 1600'lerde ise tekrar hastalıklar başladı. Çiçek, dizanteri ve tifüs vebanın yanına eklenen hastalıklardı. Tifüs, bitlerin dışkısından bulaşıyordu. Hekimler de hastalıklar hakkında fazla bir şey bilmiyorlardı. Virüs ve bakteriler konusunda bilgileri hemen hemen hiç yoktu. İlginç olan hekimlerin tedavisinden sonra yaşama şansının daha da azalmasıydı. 1685 yılında İngiliz kralı hastalandığında hekimler kan aldılar ve kemikten yapılmış bir ilaç içirdiler. Kısa bir süre sonra kral ölmüştü.[767]

Hıristiyanlıkta kilise, eski kültürü dinselleştirerek antik bir kültür yaratmıştı.[768] Giderek bazı aydınlar kilisenin uygulamalarına karşı çıkmaya başladılar. Luther daha önce kiliseye karşı çıkanlardan farkının, ondan kurtuluşu hedef alması olarak açıklıyordu.[769] Luther bir köylü çocuğuydu. Babası onu hukuk okuması için üniversiteye göndermişti. Bir gün yolda giderken yanına yıldırım düştü. Günahkâr bir insan olarak cehenneme gideceğini düşünen Luther, hayatta kaldığını görünce Tanrı'nın kendisini korunduğunu düşündü. Rahip olmaya karar verdi. Roma'yı ziyareti esnasında gördüğü manzaralar hoşuna gitmedi ve dinin başka şekilde anlatılması gerektiğini ortaya attı. Tanrı'nın cezalandırıcı değil, bağışlayıcı olduğunu insanlara anlatması gerekiyordu. İnsanların "Endüljans" isimli bir belgeyi satın almak suretiyle öbür dünyadaki cezalarının affedilmesi fikrine karşı çıktı. Halk onu destekledi. 1520 yılında kendisini aforoz eden papa fermanını yaktı. Bu olay nedeniyle 1521 yılında imparator onu kanun kaçağı ilan etti ve bütün yasal haklarını aldı. 1546 yılına kadar öylece yaşadı. 1555 yılında imparatorluk meclisi Almanya'nın, Katolik ve Protestan devletler olarak ikiye bölündüğünü kabul etti.[770]

Avrupalıların evren hakkındaki bilgileri de Roma ve öncesine dayanıyordu. Onlara göre Dünya, merkezde ağır maddelerden yapılmış ve hareketsizdi.

---

[766] James,a.g.e.,s.196.
[767] James,a.g.e.,s.200.
[768] Altaş,a.g.e.,s.327.
[769] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.s.164.
[770] Roberts,a.g.e.,s.315.

Güneş, ay, gezegen ve yıldızlar ağırlığı olmayan hafif maddelerden oluşmuştu ve Dünyanın çevresinde dönüyorlardı. Hıristiyanlar yıldız kümesinin ötesinde, Tanrı'nın âleminin var olduğuna inanıyordu. Küreleri döndüren ve yörüngede tutanlar ise onun melekleriydi.[771] 1533 yılında doğan Montaigne; Avrupa'ya serbest düşünceyi öğreten kişi olarak bilinir.[772] Ona göre, insan kanunlarını bildiği olayları, geçmişten alınan tecrübe ile birleştirebilirse, geleceği gerçeğine yakın bir şekilde tasavvur edebilirdi.[773]

Matbaa, kitapların basılması, üniversitelerin açılması, tercümeler, keşifler ve dünyaya açılım bir süre sonra etkisini göstermeye başlamıştı. "Rönesans" insanın keşfedilmesi olarak bilinir. İtalya'da başlayıp Avrupa'da yayılmıştır.[774] O dönemlerde bilim, sanat ve felsefede sadece Latinceyi yazı dili olarak kullanma alışkanlığı, yavaş yavaş her ülkenin kendi konuşma diline yerini bıraktı.[775] Dünya merkezli evren teorisi 1400 yıl varlığını sürdürmüştü. 1500'lü yılların başında Macellan Dünyanın çevresini dolaşırken, Polonyalı Kopernik evrenin merkezinde hareketsiz duranın Dünya değil, Güneş olduğunu buluyordu. Buna rağmen kuramlarını, alay edilmek korkusuyla ancak 1543 yılında ölürken bastırılabiliyordu.

Optik bilimi, bugüne gelişini İbnül'l Heysem'e (965-1040) borçluydu. Onun "Görüntüler" kitabı 12. yüzyılın sonlarında Latinceye çevrilmişti. Fatimi Halifesi de onu Mısır'a getirtmişti.[776] En büyük başarısı, daha önce savunulan, ışığın gözden çıkarak nesneye ulaştığı ve bu suretle görmeyi sağladığı, yerleşik inancını matematiksel yöntemler kullanarak yıkmasıydı.

Oysa kilise, ona ve doğudan gelen optik aletlerle birlikte, büyülten ve küçülten her şeye karşıydı. Kilise bir şeye karşı çıkmamıştı o da 17. yüzyılda savaşlarda uzağı görmeye yarayan dürbündü. Dürbün ilk kez 1609 yılında Frankfurt şehrinde bir panayırda ortaya çıkmıştı. Adı: Hollanda Borusuydu. Dürbün daha sonra Londra, Milano ve Venedik gibi Avrupa'nın diğer şehirlerinde gözüktü.

Çin'de 10. yüzyılda merceğin olduğu bilinmektedir. Galile teleskopu icat etmedi sadece geliştirdi. Aslında optik biliminden habersiz birisiydi. Bizzat Galile'nin kendisi de, teleskopun iki küçük çocuk tarafından bir tesadüf sonucu bulunduğunu itiraf eder. O icat eden değil ilk kez gökyüzüne çeviren kişiydi ve alet yapımında usta birisiydi. Önce görüşünü 10 katına çıkardı.[777] Sonra

---

[771] James,a.g.e.,s.203.

[772] Montaigne, *Denemeler*, Tutkun Alaca, Melisa Matbaacılık, İstanbul, 2012.s.13.

[773] Condorcet, de Marquis. *İnsan Zekâsının Tarihsel Gelişimi*, Çev. Mahmut Özgül, Sayfa Yayınları, İstanbul, 2011.s.175.

[774] Altaş,a.g.e.,s.383.

[775] Condorcet, de Marquis. *İnsan Zekâsının Tarihsel Gelişimi*, Çev. Mahmut Özgül, Sayfa Yayınları, İstanbul, 2011.s.121.

[776] Topdemir, Gazi Hüseyin. *Modern Optiğin Kuruluşu*, İbnül'l Heysem, Hayatı Eserleri ve Teorileri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002.s.54.

[777] Boorstin J. Daniel. *Keşifler ve Buluşlar*, İş Bankası Yayınları, 1994.s.303.

buluşunu 1611 yılında kilise üyelerine gösterdi ve alkışlandı. Teleskop yapılınca otomatik olarak mikroskop da yapılmış oldu. Sonra bir şeyler oldu ve daha önce alkışlayan kilise bu sefer 1633 yılında onu tutuklattı. Galile icatları dolayısıyla özür diledi. Öldüğünde kördü.

Teleskop ve mikroskop önemli buluşlardı. Victor Hugo "Sefiller" isimli eserinde: "Teleskopun bittiği yerde mikroskop başlar." derken,[778] mikroskop icat edildiğinde İrlandalı şair Jonathan Swift (1667-1775) bir şiirinde şöyle diyordu:[779]

Pireler üzerinde diyor doktorlar
Daha küçük pireler var beslenen,
Onlar da daha küçükleri ısırmakta
Ve böyle sürmekte hayat sonsuza dek.

Yine o dönemde mikroskoba bakan bir kişi, bir tohumun 1/30'inde 1000 hayvancığın gözlemlenebildiğini hayretler içinde diğerlerine anlatıyordu.

Galileo'nun 17. yüzyıl başlarında teleskopu keşfetmesinin ardından Kepler teleskopun çalışma prensiplerini anlatan bir eser yazdı. 1610 yılında bu eser yayınlandığında Kepler bunu önemsemeyerek: " Eserimi kimin okuyacağı umurumda değil. Tanrı bunların öğrenilmesi için 6000 yıl beklemişse, eserim de okunmak için daha 100 yıl bekleyebilir." demişti. Kepler, "Düş" isimli eserinde Ay'a yapılan hayali bir yolculuğu anlatmıştı.[780] Copernicus ise çok uzun zamandan beri unutulmuş olan dünyanın gerçek sistemini yeniden kurmuştu. Bunun üzerine Kepler'in dehası gezegenlerin sonsuz kanunlarını keşfetti. Galile ise mükemmelleştirdiği dürbünlerin yeni şeklini astronomiye uyarlayarak insanların gözlerine yeni bir gökyüzü açtı.[781]

Galile ayrıca: "Evrenin dilini ve bu dilin yazıldığı harfleri öğrenmeden evreni anlamak mümkün değildir." demişti. Pisagor'a göre, 2 sayısı dişiliği temsil ediyordu. 3 sayısı uyum ve düzeni, 7 sayısı akıl ve sağlığı, 8 aşkı, 9 ise adaleti çağrıştırıyordu.[782]

Galileo öldüğünde dünyanın ve gezegenlerin uzağında sonsuz bir uzayın olduğu biliniyordu. İnsan uzay boşluğunda kaybolmuştu. Daha sonra fikirlerini duyan bir İtalyan Piskopos, Kopernik'i hapse atmak istemiş, ancak öleli 70 yıl olduğunu duyunca şaşırmıştı.

1609 yılında teleskop icat edildiğinde gökyüzünü incelemek daha da kolaylaştı. 1666 yılında Newton Dünya'nın aynı yörüngede durduğunu, bunun

---

[778] Boorstin,a.g.e.,s.283.
[779] Richard S. Westfall. *Modern Bilimin Oluşumu*, V Yayınları, 1987.s.95.
[780] Çimen, Ali. *Tarihi Değiştiren Bilginler*, Timas Yayınları, İstanbul, 2012.s.126.
[781] Condorcet, de Marquis. *İnsan Zekâsının Tarihsel Gelişimi*, Çev. Mahmut Özgül, Sayfa Yayınları, İstanbul, 2011.s.119.
[782] Çimen,a.g.e.,s.11-14.

için harcadığı çekim kuvvetinin Ay'ın savrulma kuvvetine eşit olduğunu hesaplıyordu.

İngiliz bilim adamı Edmond Halley, 1692 yılında "İçi Boş Dünya" fikrini ortaya atmıştı. O dünyanın iç kısımlarında yaşayan varlıklar olduğuna inanıyordu. Bu nedenle bir dalış aygıtı bile geliştirerek denizde denemişti.[783]

1300'lerden sonra Doğu Avrupa'da, Macaristan ve Polonya gibi büyük topraklara hükmeden iki krallık ortaya çıkmıştı. 15. yüzyılda Polonya-Litvanya devleti sürekli büyüdü. 1410 yılında Polonyalılar, Litvanlar, Çekler ve Ulahlardan oluşan karma bir ordu ile şövalyeleri yenilgiye uğrattılar. Şövalyelerin yarısı öldürüldü, 14.000 kişiden oluşan diğer yarısı ise esir edildi.

Macaristan, 1440'larda kısa bir süre için birleştiği Polonya ile gelişme olanağı buldu. Moğol saldırılarından sonra çok yavaş toparlandı ancak 13. yüzyılın sonlarında merkezi devlet tamamen çöktü. 1301-1308 yılları arasında hiçbir kral tahta çıkamadı. 1382 yılına kadar 40 yıl tahtta olan kral ise bütün gücünü ve kaynaklarını Napoli tahtını ele geçirmek için harcadı. Ölünce yeniden iktidar mücadeleleri yaşandı ve 1410 yılına kadar karışıklık devam etti. Ortam gelişmek için müsaitti ancak bu sırada da Bohemya denilen bölgede çıkan isyanlarla uğraşılmak zorunda kalındı. Macaristan 1444 yılında Osmanlılarla yaptığı Varna Savaşı'ndan önce de kargaşa içindeydi. Bundan sonra 1485 yılında Doğu Avusturya'nın alınıp Viyana'nın başkent yapılması ile toparlandı ancak bu seferde 1490 yılında Viyana ve Doğu Avrupa üzerindeki hâkimiyet kaybedildi.

Batı Avrupa gerçekten güçsüzdü. 1453 yılında Osmanlı Padişahı Fatih, Bizans'a karşı neredeyse 10 kat büyük bir ordu topladı. Böylece Konstantin'in kurduğu şehir manasına gelen Konstantinopolis (İstanbul) ele geçirildi. Fatih savaş esnasında zincirle kapatılan Haliç'i geçmek için gemileri karadan yürütmüştü. Söylentiye göre, 10. yüzyıl başlarında yaşayan Kiev Prensi Oleg'de İstanbul'a saldırmış ve Haliç'in girişi zincirlerle kapalı olduğu için gemileri kıyıdan tekerleklerle kaydırarak denize indirmişti.[784] Fatihin elinde 1000 yıldır ele geçirilemeyen kuvvetli surlarda gedikler açabilecek güçlü toplar vardı. Ardından 1460 yılında Mora, birkaç yıl sonra ise ileri bir karakol olan Trabzon Osmanlıların eline geçti.

Fatih, İstanbul'u ele geçirdiğinde 30.000 kişi kalmış bir harap kente girmişti. Bazı elit Bizanslılar zaten ülkeyi terk etmişti. Ancak Fatih'in kendisine özgüveni vardı. Kilise ve Bizanslılara güvence verdi ve en azından büyük bölümünün İstanbul'da kalmasını sağladı ve bunlardan, ülkenin daha büyük bir İmparatorluk olmasında yararlandı. Osmanlılar Bizans yönetiminden kalan

[783] Çimen,a.g.e.,s.156.
[784] Roberts,a.g.e.,s.220.

birçok şeyi ödünç aldı ve geliştirdi. Osmanlılar, Bizans'tan ele geçirdikleri Avrupa topraklarına, "Roma Ülkesi" manasına gelen "Rumeli" ismini verdiler. Çağdaşları Müslüman hükümdarlar ise Osmanlı Sultanı'na Kayser-i Rum (Romanın Sezar'ı) diyorlardı.

Osmanlı kuruluş aşamasında, Anadolu'daki diğer beyliklerle mücadele etmişti. Uzun süren bu mücadelelerin şüphesiz bazı sonuçları ve güvensizlikleri oldu. Fatih'in, Çandarlı ailesini etkisizleştirmek suretiyle başlattığı hareket, ileriki yıllarda da devam etmiş ve rakip olabilecek kuvvetli aileler fırsat bulundukça Balkanlar'a göç ettirilip nüfuz alanlarından uzaklaştırılmıştır. Anayurtlarından koparılan köklü aileler böylece birkaç nesil sonra güçlerini tamamen yitirmekteydi.[785] Osmanlı böylece hem Balkanların Türkleşmesini sağlamış, hem de Anadolu'da kendisine rakip unsurların gelişmesinin önüne geçmişti. Bunların bir kısmı daha sonra Balkanlar kaybedilince tekrar yüzyıllar önce gittikleri yerlere dönecektir.

Osmanlı, İstanbul ve Balkanlara göçü teşvik etti. Balkanlarda alınan vergi Anadolu'nun yarısı kadardı. Örneğin Rumeli'de 22 akçe olan çift resmi, Erzurum ve Malatya'da 50 akçeye çıkıyordu.[786] Diğer taraftan İstanbul'a gelecek olanlarda Müslüman olma şartı da aranmıyordu. Bu nedenle Ermeni, Yahudi ve Rumlar ülkenin diğer taraflarından buralara göç etti. Bunlara vergi ve askerli muafiyetleri tanındı. Bu muafiyetler ancak 1876 yılında kaldırılabildi. Aynı şekilde Balkanlar'dan Anadolu'ya iskân değişikliği de yapılmıştı. 1454 Sırbistan seferinde esir edilenler dahi İstanbul çevresindeki köylere yerleştirildi.[787] Trabzon ele geçirilince buna yakın Amasya, Çorum, Tokat, Samsun ve Konya gibi Türk şehirlerinden ve Arnavutluk'tan buraya yoğun bir zorunlu iskân politikası da uygulanmıştı.

Osmanlılarda lonca denilen esnaf teşkilatları sayesinde mal standartları temin edilmiş ve tüketici korunmuştu.[788] Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nde padişahın yetkileri ve gücü sanılanın aksine sınırlı ve sembolikti. Düzeni korur, iç ve dış güvenliği sağlardı. Düzenin önemli bir bölümü azınlık gruplar, loncalar, dini gruplar tarafından sağlanırdı. Kanuni de bizzat kendisi devletin bütün işlerinin bir kişiye bırakılmasının doğru olmayacağını söylerdi.[789] Osmanlı'nın merkezi iktidara sahip olması ancak 19. yüzyılda ve Batı etkisi ile gerçekleşecekti.

---

[785] Faroqhi, Sureiya. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Çev. Elif Kılıç, İstanbul, s.36,37.
[786] Emecan, Feridun. *Çift Resmi, Dinayet İslam Ansiklopedisi, VIII*, s.310.
[787] Uzunçarşılı, İ.Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1977. s.14.
[788] Halaçoğlu, Yusuf. *Osmanlı Kimliği ve Aşiretler*, Tarih Yayınları, İstanbul, 2010.s.22.
[789] Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1988.s.50,51.

İstanbul'da ilk kahvehane 1554 yılında Şamlı ve Halepli iki Arap tarafından açılmıştı. 1648 yılında kahve içimi serbest bırakılınca yeniden açıldı. İlk işleticileri de yeniçerilerdi.[790]

Bir devletin imparatorluk olmasında deniz gücünün önemi tartışılmazdı. Osmanlılar gecikmiş olmakla birlikte İstanbul'un fethinden sonra oluşturdukları donanma ile Sırbistan'ı 1459, Mora'yı 1460, Bosna'yı 1469 tarihinde yeniden ele geçirdiler ve Akdeniz'de Batı Avrupa için tehdit oluşturmaya başladılar. 1480 yılında ise İtalya yarımadasına çıkıp Otranto'yu aldılar. Bu artık İtalya'yı ele geçirmek için engel olmadığı manasına geliyordu. Papa Fransa'ya kaçmaya hazırlanıyordu ki, Sultan Fatih Mehmet öldü ve Osmanlı, içinde çıkan yeniçeri ayaklanmasını bastırmak zaman aldı. Sultan Fatih Mehmet'in ölümünden sonra Otranto kaybedildi ve 15. yüzyılın son 20 yılı toparlanma ile geçti. Sınır boyları çoğu zaman kendilerine özgü melez kültürü olan yerlerdi. 16. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı topraklarında 20'den fazla millete mensup 50 milyondan fazla insan yaşamaktaydı.[791] Osmanlılarda zorla din değiştirme olmaması ve hoşgörü devletin gelişmesinde en önemli üstünlüklerden birisi olmuştu ve böylece Osmanlı birçok bölgeye herhangi bir direniş olmadan girmişti.[792] Osmanlı topraklarında, hoşgörü ve kültürel kaynaşma öyle boyutlardaydı ki, Yeni Çağ'da Balkanlardaki Hıristiyan ve Müslümanlar zaman zaman birbirlerinin dergâhlarında bile ibadet edebiliyorlardı.[793]

Bu arada kuzeyde, Rusya diye bir devlet büyümeye başlamıştı. Rusya'nın bulunduğu bölgede hüküm süren Kıpçak Ordası 1430'lu yıllara kadar egemen olduktan sonra; Kazan, Kırım ve Astrahan olmak üzere üç hanlığa bölünmüş ve bu durum küçük devletlere biraz manevra alanı sağlamıştı. Moskova hükümdarları, Moğollar tarafından işbaşına getirilmişti. Ancak o kadar zayıflardı ki, sürekli Moğol desteğine ihtiyaç duyuyorlardı. Ruslar 1257 yılından beri Moğol koruması altındaydılar. Onlardan at sırtında savaşmayı ve idari uygulamalarını öğrenmişlerdi. Rusya'da 19. yüzyıla kadar devam eden sosyal statü ve askeri rütbe sistemi, tamamen Moğol sisteminden örnek alınmıştı. Ayrıca Moğol cezaları da Ruslara uyarlanmıştı. Ortodoks kilisenin yetkililerinin 1325 yılında Moskova'ya taşınması, Moskova'nın konumunu güçlendirdi. 1453 yılında ise Bizans varlığı sona erince, Moskova III. Roma olma iddiasını ortaya attı. 16. yüzyılın başlarında bir keşiş Moskova Prensi III. Vasili'ye yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Sen dünyanın tek Hıristiyan hükümdarısın... İki Roma çöktü, ama üçüncüsü hâlâ ayakta ve bir dördüncüsü olmayacak."[794] Bu suretle

---

[790] Emiroğlu, Kudret. *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.s.491.
[791] Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, İstanbul, Ekim 2004.s.69.
[792] Sander, Oral. *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara, 1993.s.30,31.
[793] Burke, Peter. *Kültür Tarihi*, Çev. Mete Tuncay, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.s.167.
[794] Verdadsky, G. *A source Book for Russian History*, New Haven, 1972.s.156.

Bizans kültürü de Moskova'ya geldi. Ruslar 1430-1440 yılları arasında çıkan iç savaşta ikiye bölünse de tekrar toparlandılar. Bütün bu gelişmelere rağmen, 15. yüzyılın sonuna gelindiğinde bile Rusya hâlâ birbirinden kopuk ve salgınlarla boğuşan güçsüz bir yapıdaydı.

III. Petro'nun Alman olan karısı ismini Rus'a benzeyen Katerina'ya çevirmişti. Zeki ve dikkat çekici bir kadındı. Fransız yazarları ile özellikle Voltaire ile aklın ilkeleri ve Rusya'ya nasıl uygulayabileceği hakkında mektuplaşıyordu. Ayrıca 1767 yılında Fransız aydınlanmasının simgesi ve politik düşünürü Montesquieu'nun, "Yasaların Ruhu" eserini kullanarak "Rus Hukuk Sistemi"ni rasyonel çizgide yeniden örgütlemişti.[795] Ancak yine de 1768-1774 yıllarında Rus çariçesi Katerina'nın, Türkleri yenip, yeni bir Ortodoks Bizans kurma planı gerçekleşmeyecekti.[796]

1500 yılında dünya nüfusunun 425 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakam 1800'lerde 900 milyonu geçecektir. Avrupa'da 1500'lerdeki 80 milyon nüfus ise 1700 yılında 140 milyon, 1800'lerin başında ise 200 milyona ulaşacaktır. Ancak yine de 1500'lerde bile geleceğin Avrupa'ya ait olacağına dair işaretler pek yoktu ve Avrupalılar henüz modern toplum özelliği taşımıyordu.[797] Gelişmelere rağmen taassup devam ediyordu. William Lee isimli bir mucit Cambridge Üniversitesi'ndeki çalışmalarını bırakarak örgü makinesini 1589 yılında tamamladı. Ancak icadı Kraliçe Elizabeth tarafından kabul görmedi. Kraliçe şöyle demişti: "Hedefiniz çok yüksek Efendi Lee. İcadınızın zavallı kullarıma ne yapacağını bir düşünün. İşlerini elinden alarak onları yıkımın eşiğine getirir, dilenciye çevirir."[798]

KEŞİFLER

MÖ 10.000'lerde insanlar tarım toplumuna geçmeye başladıktan sonra ilk uygarlıklar Mezopotamya ve Anadolu'da oluşmuş, buradan Mısır'a ve daha sonra Girit'e yayılmıştı. Girit yolu ile Batı Avrupa uygarlıkları etkilendi. MÖ 1500'lere gelindiğinde büyük devletler birbirine sıkı bağlarla bağlandılar.

MÖ 560 civarında İran'da, gelecekte bölge tarihinde etkili olacak üç büyük İran İmparatorluğundan ilki kuruldu. Ardında MÖ 334 yılında İskender, Makedon ordularının başında Hindistan'a kadar uzanan bir imparatorluğu kursa da bu uzun ömürlü olmadı ve ölümünden sonra Roma'da başka bir imparatorluğun temelleri atıldı. Göçebe ve tarım imparatorlukları arasındaki artan ilişkiler Avrasya coğrafyasını değiştirerek dünyayı daha da küçülttü. Çin-İran-Roma bağlantısının sağlanmasıyla, Avrasya'da

[795] Kerr, Gordon. *Avrupa'nın Kısa Tarihi*, Çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011.s.96.
[796] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.217.
[797] Roberts, J. M.,a.g.e.,s.276.
[798] Acemoğlu Daron, Robinson A. James. *Ulusların Düşüşü*, Çev.Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul, 2014.s.172-174.

tarihte ilk defa olmak ve kesilmemek üzere kapsamlı bir işbirliği ve ticaret faaliyeti kuruldu. MÖ 204 yılında ortaya çıkan Hunlar, Atilla zamanında bütün Avrupa için bir tehdit oluşturdu.

MS 200-MS 600 yılları arasında Hıristiyanlık ve Buda öğretisi yayıldı. Bu dönemde Roma çökerken Doğu Roma yeniden yapılanarak ayakta kalabildi. MS 7. yüzyılda ortaya çıkan İslam dini ise ortaya çıkışından 100 yıl kadar bir sürede dünya üzerinde daha önce hiç görülmemiş bir boyutta kültürel ve sosyal bir birlik oluşumunu sağladı. 751 yılındaki Arap ve Çinliler arasındaki Talas Savaşı'ndan sonra Türkler İslam dinini kabul etti. Türkler 1000'li yıllardan itibaren gruplar halinde Müslüman oldular ve bu tarihten itibaren İslamiyetin savunucusu rolünü üstlendiler. 500 yılı ile 1000 yılları arası Avrupa'da Karanlık Çağ olarak nitelendirildi.

1096 yılında başlayan Haçlı seferleri genel olarak başarısız olmakla birlikte, Avrupalılar İslam dünyası hakkında çok şeyler öğrendi. MS 1100 yılından itibaren Doğu ve Batı arasında teknoloji transferi artarak devam etti ve bundan doğal olarak daha gerideki Batı istifade etti.

MS 1200- 1350 yılları arasında hüküm süren Moğol İmparatorluğu bölgede dengeyi değiştirdi ve Müslüman dünya darmadağın oldu. Ardından, bir başka Moğol olan Timur'un Müslüman dünyaya saldırısı ise Hıristiyanların bir kez daha ayakta kalmasını sağladı. 1402 yılında Osmanlılar Moğollara yenildiler ancak Timur'un 1405 yılında ölümü ile Osmanlılar yıkımdan son anda kurtuldular. Ancak o dönemde zayıf ve kendi sorunları ile uğraşan Batı bundan istifade edemedi.

13. yüzyılda Moğollar yayılırken çok sayıda Türkmen batıya doğru göç ederek Batı Anadolu'da Bizans ve Selçuklular arasına yerleşmişti. Bu gruplardan birisi olan Osmanlılar neredeyse 100 yıllık bir sürede Bizans'ı sona erdirecek bir yapıya erişmişti. İpekYolunu 1453, Baharat Yolunu ise 1517'de ele geçiren Osmanlılar, eski dünya denilen, Asya-Avrupa ve Afrika üçgeninin tam ortasında yer alıyordu.1453 yılında Bizans varlığı sona erince Moskova üçüncü Roma iddiasını ortaya attı ancak 15. yüzyılın sonuna gelindiğinde bile hâlâ güçsüz bir yapıdaydı. Avrupa 15. yüzyıla gelindiğinde teknolojide Avrasya'nın geri kalan kısmındaki gelişmeleri yakalamaya ve artık bir şeyler üretmeye ve satmaya başlamıştı. 1492 yılında Kolomb'un, Çin'e ulaştığını sanarak Amerika kıtasına ayak basması, her ne kadar bir 300 yıla daha ihtiyaç olsa da, yeni bir dengenin oluşmaya başladığının ilk işaretlerini veriyordu.

Dünyaya egemen olma çabaları o dönemlerde de devam ediyordu. Güneybatı Asya'da 3000 yıldır uğrunda mücadele edilen üç stratejik koridoru, MS 16. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlılar dışında hiçbir güç sürekli olarak kontrol etmeyi başaramamıştı. Bu yollar; Akdeniz'i Hint Okyanusu ticaret sistemine başlayan Kızıldeniz koridoru, Suriye'nin deniz kıyısından başlayıp, Kuzey Mezopotamya'dan geçen bir yolla Körfezden Hint Okyanusu'na, diğeri karadan Orta Asya'ya giden yol ve son olarak Ege Denizi'nden Çanakkale Boğazı

ile Karadeniz'e çıkan ve oradan Orta Asya'ya giden kara yollarıydı. O dönemde Mısır'dan Çin'e ulaşmak en az 8 aylık bir yolculuğu gerektiriyordu. Bu bazen 2 yılı bulabiliyordu. Yine Kırım'dan Çin'deki Büyük Kanala ulaşmak en az 250 gün gerektiriyordu.[799]

Yeni Dünya deyimi ilk kez 1505 yılında kullanılmıştı.[800] 1500'lü yıllara gelindiğinde bile Batılı toplumlar hâlâ 1500 yıl önceki Roma'nın gerisindeydiler. Bu dönemde, "Yeniden Doğuş" yani "Rönesans" hareketi başladı. Bunu 400 yıl önce Çin de bir şekilde yaşamıştı.[801] 12. yüzyılda Avrupa eski Ege Uygarlığına dair metinleri Araplardan almıştı. Diğer yandan Avrupa eski Yunan mirasına dair kavramları 16. yüzyılda terk etmeye başladı.[802] 16. yüzyıl Avrupa'sında Rönesans hareketi böyle bir ortamda gerçekleşti. 1500 yılında Leonardo da Vinci pratikte pek kullanımı olmayan bir helikopter çizdi. Ardından 1503 yılında "Mona Lisa" isimli meşhur tablosunu tamamladı. Alman saat yapımcısı Peter Henlein ise 1505 yılında bir cep saati yaptı. İtalya'da, 1514 yılında silahların ateşlenmesinde kullanılan çarklı düzenek keşfedildi.[803]

Osmanlıların Akdeniz'de üstünlüğü sağlamaya çalıştığı dönemlerde, Akdeniz çoktan dünyanın merkezi olmaktan çıkmıştı. Venedik ve Osmanlı birbirini bilinçsizce tüketmişti. 15. yüzyıldaki en önemli gelişme Avrupa'nın keşif ruhu ile Atlantik'e açılması olmuştur. Başlangıçta mali kaygılarla küçük gruplarla icra edilen bu keşifler, karlılık arttıkça en üst düzeyde desteklenir hale gelecekti.[804] 1620'lerde ise Batı Hint Adaları'nda yaşayan İngilizler, anavatanlarında yaşayan İngilizlere göre daha zengindiler.[805] Keşifler Avrupalıların kitap basmaya ve top kullanmaya başladığı dönemden başlayıp, yaklaşık 300 yıl kadar sürmüştür.

Keşifleri başlatan Avrupa'da küçük bir ülke olan Portekizlilerdi. Korkuyorlardı. Daha önceleri Finikeliler denizler hakkında korkunç hikâyeler yaymışlardı. Bu korkuları nedeniyle ihtiyatlı hareket ediyorlardı. Yıllarca Afrika'nın güneyine doğru yelken açtılar ve her seferinde bir öncesinden biraz daha uzağa giderek karış karış ilerlediler. Bir seferinde Fas'ın güneyindeki bir burnu dönmek için 15 den fazla sefer yaptılar ve her defasında vazgeçtiler. Çünkü bu burnun ötesinde denizlerin kaynadığı ve havanın yaşanamayacak kadar sıcak olduğuna dair söylentiler vardı. Bu söylenti de muhtemelen daha önce, başkaları gitmesin diye, Finikeliler tarafından çıkarılmıştı. Sonunda kaptanın birisi bu burnu dönmeyi göze aldı. Korkulan olmadı ve artık açık bir gökyüzü ve

---

[799] Roux, Jean Paul. *Cengiz Han İmparatorluğu*, Yapı Kredi Genel Kültür Dizisi, İstanbul, 2012.s.92.
[800] Roberts,a.g.e.,s.288.
[801] Morris,a.g.e.,s.484.
[802] Ponting,a.g.e.,s.524-530.
[803] *Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.s.83.
[804] Ponting,a.g.e.,s.451-454.
[805] Roberts,a.g.e.s.392.

durgun sular onları bekliyordu. Kıyıya demirleyip mal karşılığı altın aldılar. Kısa bir süre kaldıktan sonra, satılmak üzere 200 Afrikalıyı köle ile birlikte Avrupa'ya döndüler. 1442 yılında Portekizliler Müslüman zannettikleri siyahî insanları bilmeden ülkelerine getiriyor ve ilk köle satışı 1444 yılında Portekiz'in başkenti Lizbon'da gerçekleşiyordu.[806] Sonraki seferlerde daha da güneye gittiler ama bu sefer biraz daha hızlıydılar.

Avrupalılar yavaş yavaş keşfederek ilerlediler. 1434 yılında Bohador burnunu dolaştılar, 50 yıl sonra Ümit Burnu'na ulaştılar. 1498 yılında Avrupa'da Ümit Burnu'nu dolaşan Vasco da Gama olmuştu. Aslında 1497 yılında Dias, "Fırtınalar Burnu" ismini verdiği Afrika kıtasının en güney ucunu dönmüştü.[807] Ancak adamları daha fazla devam etmek istemedi. Bu burnu dönerek daha da ileri gitmek Vasco da Gama'ya nasip oldu. 1498 yılında Afrika çevresini dolaşarak Hindistan'a ulaşan gemilerin komutanı Vasco da Gama, gerçekte başarısızlığa uğraması umudu ile seçilen bir hiçti. Dönüşte mürettebatının yarısını kaybederken kalanlar iskorbüt hastalığı yüzünden sakat kaldı. Gama, yüzde 6000 karlı bir işe girişmişti.[808] Hint liman şehrine ilk ulaştığında, Arapların 1000 yıldır buralarda ticaret yaptığını öğreniyordu. Gittiği yerde Gama'nın getirdiği mallar hiç beğenilmedi ancak güçlükle de olsa biraz tarçın ve karabiber alıp dönebildi. Yolculuğunda dört geminin yarısını, 170 adamının ise 115'ini yitirmişti ancak getirdiği baharatlar o kadar değerliydi ki seferin masrafının 60 katına satılmıştı. Keşifleri başlatan cesur Portekizliler olmuştu ancak bunca zorlukla başarılan keşiflerin sonuçlarından Portekizliler ancak 50 yıl kadar yararlanabildi. Küçük bir ülkeydi ve nüfusu 1 milyondan azdı. Ayrıca seferleri devam ettirecek kaynakları oluşturamamışlardı. Giderek savaş gemisi inşa edemeyecek ve bunu insanla donatamayacak duruma geldiler. Yine de dünyayı keşfetme konusunda Portekizlilerin cesareti önemliydi. Onlar için, "Başka bir dünya olsaydı eminiz onu da bulurlardı."[809] denilmesi boşuna değildi.

Osmanlı o dönemde ileride kendileri için tehlike oluşturabilecek bu keşiflerle ilgili pek bir şey yapmadı, daha doğrusu yapamadı. Gelişme döneminde kısa bir süre hariç, stratejik deniz gücünü oluşturacak ve devam ettirebilecek denizciler yetiştirilememişti. Osmanlının deniz gücünü yeterince geliştiremeyişi, onun coğrafi alanda kuşatılmasına neden olmuştur. Kuşatma tarih boyunca stratejik üstünlük sağlamanın esas unsurunu oluşturmuştu. Kuşatan hep

[806] Roberts,a.g.e.,s.301.
[807] *Dünya Tarihi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010.s.220,221.
[808] *Atlas of the World History*, Gedes and Grosset, UK, 1997.s.93.
[809] James,a.g.e.,s.151-157.

kazanacaktı. Daha önce Haçlı seferleri sırasında Türklerle karşılaşsalar da, İngilizlerin Türklerle asıl ilişkisi Hindistan'ı ele geçirince başladı.[810]

Tarihçi Toynbee; Batı'nın cephe hücumu şeklinde değil, okyanusu ele geçirerek kuşatma şeklinde saldırdığına işaret eder. Bu görüşe göre; Portekizliler Afrika yolundan Hindistan'a, İspanyollar ise Atlantik-Pasifik yolundan Filipinlere ulaşarak yeni cepheler açmışlar ve sonuçta Batı dünyası okyanusları fethederek 16. yüzyılın sonunda Müslümanları kuşatmayı başarmıştır.[811] Osmanlı ise bu faaliyetler karşısında ilgisiz kalmamış ancak çeşitli nedenlerle uygun bir strateji oluşturulamamıştı.[812]

Osmanlı Akdeniz'e ve bu denizdeki Venedik gibi küçük deniz güçlerine odaklanmıştı. Venedik, Osmanlıyla savaşından zayıf düşmüştü ve ticaret okyanuslara kaymıştı.[813] 17. yüzyılda Akdeniz'de Osmanlı donanmasına rakip bir gücün bulunmaması nedeniyle denizcilikle ilgili konular gündemden düştü. Denizcilikten yetişmemiş kimselerin donanmanın başına "kaptan-ı derya" olarak tayin edilmeleri ise donanmadaki gelişmeleri durdurdu.[814]

Keşifler Portekizliler tarafından başlatılmıştı. Portekizliler güneylerinde bulunan Faslılara göre daha fakirdiler ve en az 1/6'i nüfusa sahiptiler. Bu nedenle açıktan dolaşmaları gerekiyordu. Ancak açıklarda akıntı sorunu vardı. Müslüman denizciler saat yelkovanı istikametinde Afrika'yı rahatça dolaşıyordu ancak akıntılar nedeniyle bunu tersinden yapmak zordu. Bu durumda üs olarak kullanacakları ve atlama yapabilecekleri adalara ihtiyaçları vardı. Bunun için önce Kuzey Afrika sahilindeki Septe adası, sonra Kanarya adaları ele geçirildi. En son ada 1496 yılında ele geçirildi. Buradaki 7 adada Berberilere oldukça yakın olan Guançeler denilen bir halk yaşıyordu. MS ilk yüzyılda Berberiler yanlarına evcilleştirdikleri hayvanları alarak gelip bu adalara yerleşmişlerdi. Mevcutları yaklaşık 80.000 kişiydi. Bu halkın özelliği, Avrupalılar tarafından toptan yok edilen ilk halk olmalarıydı. Avrupalılar tarafından yerlilerin topraklarına el konuldu, malları ellerinden alındı, köle olarak Avrupa'ya götürüldü. 1540 yılında, son Guançe öldüğünde, bir halk dünya üzerinden tamamen silinmişti.

Afrika'da sadece başka yerlerden alınanlar köle olarak satılabilirdi. Hem çölden gelen Arap ve Berberi tüccarlar, hem de sahilden gelen Avrupalılar köle alıyorlardı. 1500'lerde başlayan köle ticaretinden sonra, 1680'lerde Avrupalıların bölgeden ihraç ettikleri malların yarısından fazlası köle ticaretindendi.[815]

---

[810] Gökkaya, A. Kürşat, Cemil Cahit Yeşilbursa. *Yeni ve Yakınçağ Tarihi*, Ekinos Yayınları, Ankara, 2013.s.164.
[811] Akad, Mehmet Tansu. *Osmanlıların Stratejik Sorunları*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1995.s.55.
[812] İnegöllüoğlu, Metin. *Asya Pasifik'te Türk İzleri*, Manisa, 1999.s.2-9.
[813] Roberts, J.M. *Avrupa Tarihi*, İnkılap Yayınları, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, 1996.s.298.
[814] Saydam, Abdullah. *Osmanlı Medeniyet Tarihi*, Derya Kitabevi, Trabzon, 1999.s.347,348.
[815] Wills E.John. *Bir Dünya Tarihi*, Çev. Ali Çakıroğlu, Aykırı Tarih, İstanbul, 2002.s.65.

Avrupalılar şekerle, Venediklilerin "Haçlı Seferleri" sırasında tanışmış ve buralardaki bazı köyleri ele geçirerek Avrupa'ya şekeri ihraç etmeye başlamıştı. O güne kadar Avrupa'da baldan başka tatlandırıcı yoktu ve şeker giderek önem kazandı. Avrupa yayılmasının nedenlerinden birisi de, şeker elde etme isteğiydi. Temel sorun, yetiştirmek ve işlemek için yoğun iş gücü gerekiyordu ve nakledilmesi de pahalıydı. Bu nedenle oluşturulan alanlarda üretim yapılırken işgücü ihtiyacı kölelerden karşılanmaya başladı. Kereste ve hammadde sömürüsü sona erince yeni ele geçirilen toprakları kullanmanın en kârlı yolu şeker üretimi oldu. Avrupalılar bu zor işte çalışmak istemediğinden Afrika'dan köle getirilmeye başlanıldı. Köle ticareti esas olarak 1440'lardan itibaren Portekizlilerin yerel idarecilerle iş birliği sonucu başladı. 1442 yılında papalık Afrika'da ele geçirilen yerlere yerleşmeyi ve ticaret yapılmasını Haçlı Seferi olarak kabul etti. Bu karar köleliği ve sömürüyü dinen ve ahlaken haklı kıldı. Lewis'e göre; Avrupalıların yayılmasında daha önce Moğol, Hun, Arap ve Osmanlıların görece masum istilalarında bulunmayan, ahlaki bir kusur vardı.[816] 1440 yılından 1500 yılına kadar Afrika'dan götürülen köle sayısı 150.000 civarındaydı ve duyulan ihtiyaç nedeniyle bu sayı giderek artıyordu. 1480'lerde köleler Portekiz nüfusunun 1/10'ini geçmişti bile. Artık yeni bir dönem başlıyor, dünyadaki dengeler değişiyordu. Bir şeyler değişiyordu ve bazıları farkında olmasa da, artık Avrupa'nın yükselen bir güç olma yönünde ilerlediği açıkça görülüyordu.

Cenovalı bir denizci olan Kolomb, Dünya'nın yuvarlak olduğunu biliyordu. Antropoloji'nin babası El-Biruni'de öyle. El Biruni bir seyahatinden dönüşünde, dünyada iki nokta üzerinde devamlı olarak 6 ay süresince Güneş'in doğmadığını söylüyordu.[817] Kolomb bazı şeyleri biliyordu ama bazı konulardaki düşüncesi gerçek olmanın ötesindeydi. Colomb, Afrika'dan Japonya'ya olan mesafeyi 2500 deniz mili hesaplıyordu. Ancak gerçekte mesafe bunun dört misli olan 10.000 milden fazlaydı. Seyahati sırasında gidilen mesafeden daha azını söyleyerek adamlarını kandırıyordu. Kolomb 3 gemi ile yola çıkmıştı ve 90 kişiye komuta ediyordu. İlk seferinde Santa Maria isimli gemisi 40 mürettebatıyla, bugünkü Haiti topraklarında yakalandığı şiddetli bir fırtınada battı.[818] İlk rastladıkları San Salvador adasıydı. Burada yaşayanları Hintli sandığından, İngilizce karşılığı, "Indians" diye isimlendirdi. Bu daha sonra "Kızılderili" anlamında kullanıldı. Daha sonra Küba'ya ve Haiti'ye ulaştılar. Küba'da Kolomb, otlardan çıkan dumanı sırayla içine çeken insanlara rastlamıştı. Bunlar dev sigaralardı.[819]

---

[816] Lewis, Bernard. *Ortadoğu'da Irk ve Kölelik*, Çev. Enver Günsel, İstanbul,2006.s.150.
[817] Dilipak, Abdurrahman. *Coğrafi Keşiflerin İçyüzü*, İnkılâp Yayınları, 6.Baskı, 1990.s.14.
[818] Dilipak,a.g.e.,s.6.
[819] James,a.g.e.,s.158-161.

Aslında Kızılderili ırkı bir hayal ürünüydü. Ten, göz ve saç rengi bakımından Moğol ırkına yakındılar. Elmacık kemiklerinin çıkıntılı oluşu onların Asya kökenli olduğunu kanıtlıyordu. Ön-Moğol ırkından gelmişlerdir. Kuzey Amerika yerlileri ile Güneydekiler arasındaki farklar ise Kuzey Afrika'daki Berberiler ile İskandinavyalılar arasındaki fark kadardır.[820]

Kolomb sonraları üç yolculuk daha yaptı ancak umduğunu bulamadı. Öncelikle Asya'ya giden kestirme bir yol bulamadı, sonra yeterli altını toplayamadı. İspanya'ya götürdüğü Amerikalı yerlilerin ise işçi olarak pek işe yaramadığı ortaya çıkmıştı. İspanya kraliçesi onu desteklemeye devam etti ama kraliçenin kocası onun faydasız olduğunu düşünüyordu. Son yolculuğunda bir körfezde büyük bir ırmak bulduğunda: "Bunun bugüne kadar bilinmeyen büyük bir kıta olduğunu düşünüyorum." demişti. Kolomb gerçekten de Güney Amerika'yı bulmuştu.

Kolomb'un ilk yolculuğundan beş yıl sonra, İngiliz John Cabot, Kanada'nın doğusundaki Newfoundland adasına çıkıyor ve dönüşünde Asya'ya ulaştığını iddia ediyordu. Cabot'da bilmeden Kuzey Amerika kıtasını bulmuştu. Cabot dört gemiyle başladığı ikinci yolculuğundan dönemedi. Cabot'un kaybolmasından sonra 1497 yılında İtalyan bir denizci, Amerigo Vespucci, Kolomb'un gittiği yerlerden güneye indi ve Kuzey Amerika'nın güney sahilini dolaştı.[821] Bir Alman bilim adamı, Kolomb'u hiçe sayarak, yeni bulunan kıtaya onun ismini vererek Vespucci'yi onurlandırdı.[822] Alman harita yapımcısı Martin Waldseemüller'in kendi adıyla anılan haritası, içinde Amerika kelimesinin geçtiği ilk haritadır. 1507 tarihinde yapılmıştır. Waldseemüller bu yeni kıtaya bu ismi verme kararını şu şekilde savunuyordu: "Avrupa ve Asya'ya kadın ismi verildiğine göre bu yeni kıtaya onu keşfeden akıllı ve dahi adamın adının verilmemesi için hiçbir sebep ya da haklı gerekçe göremiyorum." Ancak Waldseemüller de diğer harita yapımcıları gibi hatasını ancak birkaç yıl sonra anlayacak ve kıtanın Colomb tarafından daha önce keşfedildiğini öğrenecektir.[823] Flaman kartograf Mercator da 1538 yılında çizdiği dünya haritasında, bu kara parçası için Amerika adını kullanmıştır. Kıtanın, "Kuzey" ve "Güney" olarak ikiye ayrılması ise daha sonraları gerçekleşmiştir. Sonuçta Kolomb hem bir keşif, hem de bir hata yaptı. Keşfettiği kıtaya onun ismi verilmedi, geldiği yere ise zincire vurulmuş olarak döndü.[824]

---

[820] Lissner,a.g.e.,s.230.

[821] Ponting,a.g.e.,s.459-468.

[822] *Atlas of the World History*, Gedes and Grosset, UK, 1997.s.40.

[823] Merry E. Wiesner-Hanks. *Erken Modern Dönemde Avrupa*, Çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.

[824] İlin M., Segal E. *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, Çev. Ahmet Zekerya, Say Yayınları, İstanbul, 2009.s.115.

1492 tarihinde, Kristof Kolomb Amerika kıtasına ayak bastığında, Amerika'ya ulaşan ilk Avrupalı değildi. 500 yıl önce Vikingler bu kıtaya gelmiş ve kısa süreli de olsa bazı yerleşim alanları oluşturmuştu. Bu tarihten sonra, zorla da olsa bu kıta Avrasya kıtasına dâhil ediliyordu. Böylece Avrupalılar büyük kazançlar ve güç elde edebilecekleri yeni bir dünya elde ettiler ve bu gücü kullanarak sonraki 300 yıl boyunca sürekli gelişebildiler.

1519 yılında ise Macellan, 5 gemiyle İspanya'dan Amerika kıtasının güneyinden Hindistan'a ulaşmak üzere yola çıkıyordu. Macellan, 1519-1522 yılları arasında dünyayı çepeçevre dolaştı. Şilinin güneyinden döndüler ve artık Hindistan'ın yakın olduğunu düşünüyorlardı ama arada dünyanın 1/3'ini kapsayan dev bir okyanus vardı ve 99 günde gidebilecekleri 20.000 kilometre daha yolları vardı. Açlıktan ölmek üzereyken fareleri yediler, tahtaları çiğnediler, derileri kaynatıp kemirdiler. Pek çok denizci açlıktan, susuzluktan ve iskorbüt hastalığından öldü. Sonunda, önce Guam adasına, sonrada Kral Filipe'nin adından dolayı, Filipin adası dedikleri adaya ulaştılar. Macellan yanında Malay dilini bilen çevirmen getirmişti. Çevirmen yerlilerle anlaşınca amaçlarına ulaştıklarını anladılar. Portekizlilerin 10 yıl önce doğudan ulaştıkları yola batıdan ulaşmışlardı. Ancak Macellan burada büyük bir hata yaptı. Hıristiyan yaptığı bir kabile reisinin yanında, armağan olarak bir kile[825] (yaklaşık 25 kilogram) pirinç göndermediğinden dolayı, bir başka kabileye karşı savaş açtı ancak gereksiz özgüveni ona pahalıya mal oldu ve savaşta öldürüldü. Bu yenilgi üzerine, Hıristiyan yaptığı kabile reisi dinini tekrar değiştirerek gemicilerin bir kısmını kılıçtan geçirdi. Kalanlar kayıplar vere vere Ümit Burnundan İspanya'ya geri döndüklerinde, 250 mürettebattan ancak 18 kişi kalmıştı ve Viktoria isimli tek gemiyle dönebilmişlerdi. Ayakta zor duruyorlardı. Ancak getirdikleri karanfil seferin bütün masraflarını karşılamıştı. Bu seferden dönen tek gemi olan Victoria'nın kaptanı ise diğer seferinde Büyük Okyanusu geçerken öldü ve Victoria ikinci seferinden dönerken bütün mürettebatıyla birlikte battı. Keşifler onu yapanlar için adeta uğursuzluk getiriyordu.

[825] Meydan larousse, cilt 11, s.286.

Bütün bu seferler sonucu insanlar nereye nasıl ulaşabileceklerini öğrenmişlerdi. 1501 yılında Portekizliler, Kızıldeniz'i tıkayarak Müslüman denizcilerin geçişini engellemeye çalışıyordu.[826] Portekizlilerin Ümit Burnu'nu dolaşmaları ise Müslüman dünyası için bir felaket oldu. 1505 yılından sonra kuvvetli bir donanma ile bölgeye açılan Portekizliler karşılarına çıkan en ufak engeli yakarak yıkarak aşıyorlardı.[827]

Ancak keşfedilen bölgeleri kontrol altına almak kolay olmadı. 250 yıl sonra 1750'lere gelindiğinde dahi Kuzey Amerika doğu sahili ile Orta ve Güney Amerika'nın bir bölümü ve Afrika sahilinde az sayıda kale ve yerleşim yeri kontrol altına alınabilmişti. 1500-1750 yılları arasındaki dönemde, Avrasya'daki diğer önemli devletler olan Çin, İran, Hindistan ve Osmanlılar Avrupa'dan çok az etkilendiler ve gelişmelerini kendi iç dinamiklerine göre devam ettirdiler.

Keşifler daha sonra da durmadan devam etti. 1640 yılında Abel Tasman isimli Hollandalı bir denizci, Avustralya'nın çevresini kıtayı görmeden dolaşıyordu. 1768 yılında ise İngiliz Deniz Kuvvetleri'nden James Cook, Yeni Zelanda adalarını keşfettikten sonra Avustralya kıtasına ulaşıyordu. Burada Aborijinler yaşıyordu. Cook bunları kavgacı olmayan, ürkek ve zararsız bir toplum olarak tanımlarken aslında, perişan olarak görülen bu insanlar, Avrupalılardan daha mutlu ve huzurluydular. Sahip oldukları toprak ve deniz onların yaşaması için her şeyi sağlıyordu. Bumerang onlar tarafından bulunmuştu.[828] Ancak daha sonra 100 yıl içinde Avrupalılar tarafından bunlar zorla ve tecavüzlerle melezleştirildiler ve dinleri değiştirildi. İlk 100 yılda mevcutlarının %90'ını kaybettiler. Bugün Aborjinlerde kendi dini inançlarını taşıyanların oranı ise %1'in çok çok altında.

1770 yılında Cook, bir başka göreve, dünyanın güneyini keşfetmeye gitti. Günlerce kara parçasını aradılar fakat ahşap gemilerin buzlardan parçalanmasından korktuklarından geri döndüler. Farkında olmasalar da Antartika kıtasına 120 kilometre yaklaşmışlardı. Bu kıtayı ilk defa görmek ise 1820 yılında Ruslara nasip oldu. 1911 yılında köpeklerin çektiği kızaklarla bir Norveç ekibi Güney Kutbu'na ulaştı. Bütün bu zorlu çabalar sonucunda dünya giderek daha fazla tanındı ve birbirine bağlandı.[829]

Buzlar eriyip, Bering Boğazı sular altında kalınca, Asya'nın Amerika kıtası ile karadan ilişkisi kesilmişti.[830] Ancak Eski Dünya ile hiçbir bağlantıları kalmadığı halde, buradaki yerliler yine de kendilerine bir yaşam kurdular, tarım

---

[826] *Dünya Tarihi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010.s.82.
[827] Kavas, Ahmet. *Geçmişten Günümüze Afrika*, Kitabevi, İstanbul, 2005.s.24.
[828] *Ana Britannica*, Cilt 3, 1987.s.46,47.
[829] James,a.g.e.,s.171.
[830] *Atlas of the World History*, Gedes and Grosset, UK, 1997.s.38.

yapmayı öğrendiler kentlerde yaşamaya başladılar. Eski Dünya ile aynı gelişmeleri yaşıyorlardı ancak gelişme sadece 3.000 yıl geriden gelmiş gibi görünüyordu.

Bu insanların en büyük buluşları, mısır gibi işe yaramaz gibi görülen bir bitkiyi muazzam bir besin kaynağı haline getirmeleriydi. Bunun dışında patates, yerfıstığı, domates, biber, kabak, fasulye gibi bitkilerde onların buluşlarıydı. Pek yararlı olmasa da tütün ve kokain de onlara aitti.[831]

Amerikan yerlileri pek öyle geri de değillerdi. Çeşitli uygarlıklar meydana getirmişlerdi. Ressamları, tarihçileri ve şairleri vardı. Dev binalar inşa ederek kıtaya damgalarını vurmuşlardı.[832] Pamuktan dokunmuş kumaşlar giyiyorlardı. Vatandaşları, o dönemin Avrupa ve Asya köylerinden daha iyi şartlarda yaşıyorlardı. Roma daha yeni kurulurken bunların 150.000'i geçen şehirleri vardı. Yazıları, resimleri, insanı hayretler içinde bırakan ve acaba uzaylılar mı yaptı dedirten büyük piramitleri, top oynadıkları spor sahaları ve tribünleri de vardı. Ancak tekerlek kullanımından ve maden işlemekten habersizdiler.

Maya Uygarlığı MS 250'lerde başlamış, 1000 yıllarında yerini Aztekler almıştı. Aztekler öyle yollar yapmıştı ki, 8 atın yan yana geçebileceği geniş yolları gördüğünde bir İspanyol gözlemci şaşkınlığını gizleyememişti.[833]

MS 200 ile 1200 yılları arasında Meksika Vadisi'nde nüfus 10.000'lerden 2 milyona kadar yükselmişti ve yüksek bir uygarlık yaşanıyordu.[834] Kesin olmamakla birlikte Avrupalılar geldiğinde nüfusları Avrupa'dan az değildi. Avrupa'nın nüfusu o dönem 80 milyon kadardı.

Güneyde ise aynı dönemde 10 milyon civarında bir nüfusa hükmeden, İnkalar bir imparatorluk oluşturmuştu (Amerika kıtasında oluşan uygarlıklar için Bkz. Ek-Harita:23). İnkaların yazıları yoktu ama iplere düğüm atarak saymayı biliyorlardı.[835] Böylece düzenli kayıtlar tutabiliyorlardı. Yazıları olmadan böyle bir medeniyeti nasıl yarattıkları hayret vericiydi. Avrupa'da yolların çukurlarla dolu olduğu dönemde 30.000 kilometreye varan düzgün yollar yapmışlardı ve nöbetleşe çalışan haberciler günde yaklaşık 250 kilometre yol alabiliyorlardı.[836] Oluşturulan haberci zinciri sayesinde her türlü hava şartlarında koşarak, mesajlarını ağızdan ya da renkli kordonlardan yapılmış düğümlerden oluşturdukları bir şifre sistemi ile aktarıyorlardı. Ancak ne var ki, İspanyolların Peru'yu ele geçirmek için bu yolları izlemeleri yetti.[837] Bir şeyin büyüklüğünü sağlayan şey aynı zamanda düşüşüne de neden olabiliyordu.

---

[831] James,a.g.e.,s.174.
[832] Frederic, Louis. *Medeniyet Tarihi III*, Çev. Vahdet Gültekin, İstanbul, 1974.s.553.
[833] Roberts,a.g.e.,s.386.
[834] Harris, Marvin. Yamyamlar ve Krallar, Çev. Fatih Gümüş, İmge Kitapevi, Ankara, 1994.s.146.
[835] Altaş,a.g.e.,s.280.
[836] James,a.g.e.,s.177.
[837] Lissner,a.g.e.,s.245.

İnkalarda herkes kendisi için belirlenen yerde oturmak zorundaydı. Dışarıdan birisiyle evlenmek yasaktı. Üretilen her şey devletin malıydı. Altını güneşten gelen bir çeşit şekerleme sanıyorlardı. Lamanın etinden sütünden yararlanıyorlar ayrıca ulaştırma amaçlı kullanıyorlardı. 40'dan fazla bitki türünü yetiştirebiliyorlardı. Hiçbir zaman köpek eti yememişlerdi. Ördek eti ise önemli günlerde yenilirdi. Sadece ileri gelenler sandalyeye benzer yerlerde oturabilirdi. En fazla karısı olan en fazla saygı görürdü. Kral ödüllendirmek istediklerine kadın hediye ederdi. Kral ölünce en büyük oğlu yerine geçerdi. Ölen kralın sarayı anıta dönüştürülürdü. Aydınların görevi halkın krala saygı duymasına aracı olmaktı. Kralın huzuruna sandaletler çıkarılıp girilir ve bir saygı ifadesi olarak sırtta bir yük taşınırdı. Kralın yüzünü görmek bir onurdu. Kral ölünce ilaçlanır ve mumyalanırdı. Yanındaki uşakları ve hizmetçileri mezara kadar ona eşlik eder, orada kendilerine uyuşturucu verilir ve sonra öldürülerek kralın yolculuğuna eşlik ederlerdi.

Yetenekli gençler memurlar tarafından köyler dolaşarak seçilir ve yetiştirilirdi. Yine memurlar köylerden 10 yaşındaki kızlar arasından seçme yöntemi ile devlet hesabına yetiştirilecekleri belirlerlerdi. Kalanlar köy meydanında toplanan gençlerle zorla evlendirilirdi. Bir kadının engelli birisi ile evlenmek istemeyeceği göz önünde bulundurularak, "engellilerin engellilerle evlenmesi" kuralı getirilmişti. Seçilen kızlara örgü, yemek, dikiş gibi yetenekler kazandırılırdı. Bunların bir kısmı kral için bir kısmı ise diğer üst düzey memurlar için yetiştirilerek paylaştırılırdı. Bir bölümü ise kurban edilirdi. Kurban edilirken onlara, ailelerine büyük bir onur kazandıracakları ve diğer hayatlarında daha mutlu yaşayacakları söylenirdi.

İnkalarda işsizlik diye bir şey yoktu. Yaşlı, genç herkes çalışmak zorundaydı. Bir İnka atasözü: "İşsiz güçsüz bir ulus, ayaklanma için olgunlaşmış demektir." diyordu. Bu nedenle herkes çalışırdı. Bir kale yapımında 30.000'den fazla kişi çalışmıştı. Kralların en büyük derdi işsizler ordusu için iş bulmaktı. Düş gücü zayıf olan ve başka bir çözüm bulamayan bir kral, bir yerdeki tepeyi başka bir yere taşımak için binlerce adam kullanmıştı.[838]

Ticaret yoktu. Bir suç işleyenin cezası uçurumdan atılmak olduğundan cezaevlerine de ihtiyaçları yoktu. Aralarında savaşlar devam ediyordu. Ele geçirdikleri yerlerde halka iyi davranıyorlar ve kültürel değerlerine saygı gösteriyorlar. Bunları imha etmek yerine kendi kültürleri ile bütünleştiriyorlardı. Güzel ve zarif şeyler üretebiliyorlardı ancak etkili bir düşmana dayanabilecek psikolojik ve teknolojik birikimleri yoktu ve bunun sonucunu acı bir şekilde gördüler.[839]

---

[838] Lissner,a.g.e.,s.248.
[839] Roberts,a.g.e.,s.387.

Aztekler ise 5 milyona yakın bir nüfusa sahipti. Yönetimleri altındakiler onlara yiyecek ve altın yolluyordu. Bu arada kurban edilmek üzere insanlar da gönderiliyordu. Onlar için kurban edilmek bir onur olarak düşünülüyordu. Her yıl 15.000'den fazla esiri ilahlarına kurban olarak sunuyorlardı. Öldükten sonra rengârenk kuşlar, bulutlar, değerli taşlar olarak yaşamaya devam edeceklerine inanıyorlardı. Ülkede olup bitenleri türkülerle anlatıyorlardı. Tiyatro oyunları da gelişmişti.[840] Kapı ve pencerelerini yamuk yapmaları ilginçti. Ancak bundan sonra tarihleri İspanyollar tarafından yazılacaktır.

İspanyollar Amerika kıtasına 1519 yılında askeri bir birlik göndermişlerdi.[841] Aztek inancında, kısa sakallı beyaz yüzlü bir tanrının kendilerini kurtarmak için bir gün geleceği inancı vardı ve beyaz adamın ilk gelişi tıpkı kendi efsanelerinde anlatılanlar gibiydi. Bu nedenle beyaz adama çok iyi davrandılar. Beyaz adam bu iyiliğe iyilikle karşılık verdi ve onları kendine bağladı![842] İspanyol İmparatorluğu 5 kıtada da toprağı olan ilk küresel devletti. 18. yüzyılın sonlarına doğru topraklarının genişliği 18 milyon kilometreye ulaşacaktı.

Elde top gibi üstün bir silah varsa, taştan ve bakırdan silahlar kullanan yerlileri yenmek kolaydı. İnkalar da öyle ele geçirildi. İspanyolların sömürge stratejisi öncelikle yerli liderinin ele geçirilmesine dayanıyordu. Böylece liderin serveti üzerinde hak iddia edip, yerli halkı vergi ve yiyecek vermeye zorluyorlardı.[843] Zaten çiçek hastalığı İnkaları tüketmişti. Bir de ateşli silahlar olunca kısa sürede yok edildiler. Altın ve gümüşleri ile birlikte şehirleri de İspanyollar tarafından yağmalandı. İspanyollar ele geçirdikleri yerleri yönetemediler. İnkaların oluşturduğu düzen, paylaşım, yollar ve köprüler yok oldu gitti. Güney Amerika'daki İspanyol toprakları Meksika, Kolombiya, Peru ve Arjantin olmak üzere bölünmüştü. Avrupalılar şeker, kahve, kereste ve tütün sayesinde zenginleşirken yerliler sefalet içindeydiler. O dönemlerde bağımsızlık ve özgürlük için konuşma yapan bir komutan yerlilere ne istediğini sorduğunda, hep bir ağızdan "Konyak Senyör" diye bağırmışlardı.

Napolyon'un, kardeşini İspanya Kralı olarak ataması ve bunun Amerika'daki İspanyol'lar tarafından kabul edilmesi ile 1800'lerden itibaren Amerika'daki İspanyol topraklarında bağımsızlık söylemleri başladı. Meksika yerlilerinin ayaklanması ile başlayan olaylar, İspanyolların Güney Amerika'daki son ordusunun Bolivya'da yenilgiye uğratılmasıyla sona erdi. Bolivya, ismini kurtarıcısı Bolivar'dan alıyordu. Ancak Bolivar, İspanyol egemenliğinden kurtardığı ülkelerin daha sonra birbiriyle savaştığına şahit oluyor ve üzüntü içinde bir arkadaşına: "Bir devrime kendini adayan kişi, denizi sabanla sürüyor de-

[840] Altaş, a.g.e.,s.281.
[841] Cortes liderliğinde.
[842] Dilipak, Abdurrahman. *Coğrafi Keşiflerin İçyüzü*, İnkılâp Yayınları, 6.Baskı, 1990.s.42.
[843] Acemoğlu Daron, Robinson A. James. *Ulusların Düşüşü*, Çev.Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul, 2014.s.19.

mektir." diye yazıyordu. Dediği gibi de olacak, bağımsızlık ve özgürlüğün Güney Amerika'da yerleşmesi için 20. yüzyılın ikinci yarısını beklemek gerekecekti.

İspanyollar Amerika'nın keşfine 1490'larda başladığında, İngiltere hâlâ Gül Savaşları'nın ardından toparlanmaya çalışan küçük bir Avrupa gücüydü.[844] İspanyol fethi esnasında Kuzey Amerika'da nüfus yoğunluğu mil karede 0.75 kişiyken, Meksika ve Peru bölgesinde 500 kat fazlasıydı. İngilizler sömürgeleştirmede başlangıçta geç kalmıştı. Kendisine kuzey bölgesi kalmıştı ve buralarda altın ve gümüş de yoktu.[845]

Kuzey Amerikan Kızılderilileri 17. yüzyılda tarım aşamasına henüz girmişlerdi.[846] Avrupalılar geldiklerinde, Amerika kıtasında orada para, tüccar, zengin ve fakir gibi kavramlar yoktu.[847] Yerlilerin en çok şaşırdıkları Avrupalıların getirdiği yeleli ve kuyruklu atlardı. Yerliler atları daha önce hiç görmemişlerdi. İnsanlar ile atların bir bütün olduğunu sandıklarından bu canavarları görünce paniğe kapıldılar.[848] Korkup kaçtılar. Altını biliyorlardı ancak değerini bilmiyorlardı. Kristof Colomb'un adamlarını ilk defa gördüklerinde, ilginç buldukları boncuklarla altınları hemen değiştirmişlerdi. Kızılderililer, beyazların neden bir avuç altın için insanları öldürdüklerini bir türlü anlayamayacaklardı. İspanyollar Kızılderilileri insandan saymıyordu ve at olmadığından onları hamal olarak kullanıyorlardı. En ufak hatalarında ise onları köpeklerin önüne atıyorlardı. Şartlar o kadar dayanılmazdı ki, birçok Kızılderili buna dayanamayıp intihar etti.[849] 1877 yılına gelindiğinde Mez-Perce (Delik Burunlu) kabilesinin reisi: "Artık çarpışmaktan yorgun düştüm. Hava soğuk ve benim battaniyem yok. Küçük çocuklar soğuktan donuyor, kalanlar hasta." diyordu.

Kızılderili Siaux Kabilesi reisi, "Bize anımsayacağımızdan çok sözler verdiler ve sadece birisi hariç hiçbirini tutmadılar. Topraklarımızı alacaklardı ve aldılar." derken, Kızılderililer olanları şöyle özetliyorlardı: "Beyaz adam özgürlük ve adalet önermişti. Güzel kelimeler neye yarar bir sonuç vermezse. Konuşmaktan bıktım artık. Bütün o güzel vaatleri hatırlayınca yüreğim sıkışıyor. Konuşmaya hiç de hakkı olmayan insanlar ne kadar da fazla konuştular. Özgürlük ve adalet dedikleri şeyi gördük. Neredeyse kökümüz kurutuldu."[850]

Hispaniola adasında İspanyollar geldiğinde 4 milyon kişi yaşıyordu. Bunlar aynı zamanda Jamaika ve Porto Riko'da yaşayan halklardı ve Amerika kıta-

---

[844] Acemoğlu Daron, Robinson A. James. *Ulusların Düşüşü*, Çev.Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul, 2014.s.25.
[845] Acemoğlu,a.g.e.,s.28.
[846] Roberts,a.g.e.,s.393.
[847] Frederic,a.g.e.,s.570.
[848] Lissner,a.g.e.,s.292.
[849] İlin M., Segal E. *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, Çev. Ahmet Zekerya, Say Yayınları, İstanbul, 2009.s.68.
[850] Yaşamın Bilgeliğinden Ruhun Gökkuşağına, *Kızılderililerin Hayat Felsefesi*, Çev. Mesut Küçükoğlu. Karakutu Yayınları, İstanbul, 2005.s.102-114.

sının gelişmiş bir yerinde bulunuyorlardı. Ancak 15 yıl sonra nüfusu 100.000'in altına düştü.[851] Adalar direndi, direndikçe öldü. Adalarda nüfus azalınca diğer yerlerden köleler getirildi. 1515-1542 yılları arasında sadece Nikaragua sahillerinden 200.000 köle getirildi ama bunlar da çok çabuk öldüğünden yeterli olmadı. Hastalık, salgın gibi felaketlerle tükendikten sonra 1530'lu yıllara gelindiğinde, Orta Amerika ve Peru'nun bir bölümü İspanyol hâkimiyetine girdi. 1780'lerde bile İspanyollara karşı bir İnka ayaklanması devam ediyordu.

1516 yılının başlarında İspanyol bir denizci olan Juan Diaz Solis, Güney Amerika'nın doğu sahillerinde geniş bir halice demir atmıştı. Bölgede gümüş olduğu için keşfettiği bu nehrin adını Rio de la Plato yani "Gümüş Nehri" koydu. Bölgeye İspanya adına el koyan Solis, yerliler tarafından sopalarla öldürülmüştü. Bulundukları Buenos Aires şehri, "iyi havalar" anlamına geliyordu ancak onların iyi havaya değil, altın ve gümüşe ihtiyaçları vardı. Yeni yerler keşfetmek istediler ve 1537 yılında Juan de Ayolas liderliğinde bugünkü Paraguay sınırlarında İnkalara ve dolayısıyla altın ve gümüşlere ulaştılar. Buenos Aires şehri terk edildi ve 1580 yılına kadar buraya bir daha yerleşilmedi.[852]

Aztek ve İnka İmparatorluklarının ele geçirilmesi esnasında değerli madenler eritilerek Avrupa'ya gönderilmiş, tapınaklar yıkılmış, halk köleleştirilmiş ve din değiştirmeye zorlanmıştı. 1545 yılında Bolivya'da gümüş yatakları keşfedildiğinde, yerli halk zorla çalıştırılarak yılda 300 tonun üzerinde gümüş çıkarılmaya başlandı. Bunun dışında altın madeni de çıkarılıyordu. 1640 yılına gelindiğinde Avrupa'ya 17.000 ton gümüş ve 200 ton altın gönderilmişti. Portekizliler 17. yüzyılda İspanya'nın egemenliğine girdiler ve üstünlüklerini kaybettiler. Portekiz'in çöküşü de yükselişi kadar hızlı olmuştu. Finike, Kartaca ve Venedik gibi tüccar kent devletlerinin yerini alan Portekiz, kendisine yüksek karı hedef almıştı. Genellikle kıyı kentlerde üsleniyor ve diğer işler için yerli halkı kullanıyorlardı. Zamanla yüksek kar oranları yeni rakipleri ortaya çıkardı. Bir süre sonra İspanyollar, daha sonra Hollandalılar, daha sonra da İngilizler liderliği ele aldılar.[853]

Batı Afrika'dan Lizbon'a her yıl ortalama 700 kilo altın ve 10.000 köle getirilmesi diğer Avrupa ülkelerinin emperyalist duygularını tahrik etmişti.[854] Portekizlilerin ve İspanyolların neredeyse tek başına paylaştıkları bu zenginlik doğal olarak Fransa, İngiltere, Hollanda gibi diğer ülkelerin de ilgisini çekmiş ve bu yeni kıta ile ilgilenmeye başlamışlardı. İspanya'dan sonra Portekizliler ve İngilizler de o bölgeye gittiler ve bir an önce kaynakları ele geçirmek düşüncesiyle Amerikan yerlilerine pek de hoş davranmadılar. Direnişle mücadele

[851] Ponting,a.g.e.,s.471.

[852] Acemoğlu Daron, Robinson A. James. *Ulusların Düşüşü*, Çev.Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul, 2014.s.17,18.

[853] Gökkaya, A. Kürşat, Cemil Cahit Yeşilbursa. *Yeni ve Yakınçağ Tarihi*, Ekinos Yayınları, Ankara, 2013.s.38.

[854] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.155.

için geçirecek zamanları yoktu ve bir an önce kaynaklara sahip olma düşüncesiyle en kısa ve kestirme yolu tercih ediyorlardı.

Mısırlılar, uzun süre kendileri dışındaki dünyayı görmezden gelmişlerdi. Dünyadaki tek ırmak Nil'miş gibi Nil'e "ırmak", kendilerine de Mısırlı yerine "insan" derlerdi. Mısır toprağı kara olduğu için siyah iyi renk, çölde yabancılar yaşadığı ve toprağın rengi kırmızı olduğu için, kırmızı kötü renkti. Zamanla Mısırlılar kuzeye doğru kendi ülkeleri dışına çıktığında, bütün ırmakların Nil gibi, sadece güneyden kuzeye değil, bazı ırmakların da kuzeyden güneye aktığını hayretle gördüler. Bundan binlerce yıl sonra Kolomb Haiti'ye ayak basarken, adalarının ismini sorduğunda yerlilerden aldıkları cevap kendi dillerinde "dünya" idi. Kendi adalarını dünyanın tamamı sanıyorlardı. Yerliler gelen beyazlara şu soruyu sordular: "Nereden geldiniz, gökten nasıl indiniz." Dünyayı tanımadan, sadece kendisi etrafında görme yanılgısı tarihin her döneminde karşımıza çıkacaktır.

Avrupalılar yeni kıtada aynı MÖ 2000 yıllarındaki Avrasya dünyasındaki insanların düzeyindeki insanlarla karşılaştılar. Amerika insanların MÖ 12.000 dolaylarında yerleştikleri son büyük bölgeydi. Amerika kıtasında tarımın başlaması ve gelişmesi Asya'dan yaklaşık 6000 yıl sonra MÖ 2000'li senelere dayanıyordu. Esas Maya Uygarlığı 731- 900 yılları arasındaydı. İleri bir uygarlık meydana getirmişlerdi.

Amerikalı bir Arkeolog William Niven 1920'li yıllarda yapmış olduğu araştırmalarda Meksika'da tabletler bulmuştu. Bunlar muhtemelen MÖ 10.000 yıllarında yazılmıştı. Bunların kaybolan "Mı" uygarlığına ait olduğu[855] ve Mayaların Orta Amerika'ya kaybolan "Mı" kıtasından geldikleri düşünülmektedir. Halen bu kıtanın Pasifik Okyanusu'nda bulunduğuna inanılmaktadır. Çıkan tabletlerde 70.000 yıl önce dünya üzerinde 64 milyon insan yaşadığı anlatılmaktadır. Anlatılara göre, günümüzden 12.000 yıl önce, 83.000 yıllık bu uygarlık sulara gömülmüştü.

Maya Medeniyeti MÖ 2600'lerden itibaren oluşmaya başlamıştı. MS 250 ve MS 900 yılları arası Mayaların en parlak dönemidir.[856] Aslında 20.000 yıl önce Bering Boğazını geçtikleri ve MÖ 5000'lerde ilk yerleşimlerini oluşturmaya başladıkları bilinmektedir. 1726 yılına kadar Amerika kıtasının Bering Boğazı vasıtasıyla Asya'ya bağlandığı bilimsel olarak ortaya konulamadı.[857] Bazı yazarlar Mayaların, kaybolmuş 10 İsrail kabilesinden geldiğini ispat etmek için yoğun araştırmalar yapmışlar ve onların Musa Peygamberin kitabını bildiğini iddia etmişlerdir.[858]

---

[855] Babacan, Reha. *Mayalar*, Kalipso yayınları, İstanbul.s.15.
[856] Babacan,a.g.e.,s.19.
[857] Roberts,a.g.e.,s.281.
[858] Lissner,a.g.e.,s.288.

Roma, Mısır ve Doğu uygarlıkları, bir uygarlık tarihi yazmaktan ziyade hükümdarlarının tarihini yazıyorlardı. Mayalar da yazıyordu ancak onlar hükümdarlarını ve ekonomik kazançları yazmıyorlardı.[859] Kendi başlarına çimentoyu icat eden Mayalar marifetli inşaatçılardı.[860] Mayalar zamanın hesabını 10'luk değil, 20'lik sisteme göre yapıyorlardı. Mayaların Dünyanın bir yıllık dönüşü hakkındaki hesapları, bilgisayarlar icat edilmeden önce yapılan hesaplardan daha kesin ve hatasızdı. Onlar matematikteki sıfır kavramını eski dünyadan 1000 yıl önce kullanıyorlardı. Astronomi bilgileri ise Venüs yörüngesinin her 6000 yılda bir gün geri alınmasını gerektirdiğini bilecek kadar mükemmeldi.[861]

Dünyanın en şaşmaz takvimini oluşturan Mayalar, Pleiades yıldız kümesine büyük anlamlar verirlerdi. Bu yıldız kümesi dünyamızdan en rahat gözüken yıldız kümesiydi. Kepçe şeklindeydi ve aslında daha fazla sayıda olsa da çıplak gözle 7 yıldızı görülebiliyordu. Bir ışık yılı 9 trilyon kilometredir. Bu yıldız kümesinin çapı ise 40 ışık yılıdır. Yıldız kümesinin gökyüzünün en tepe noktasına yerleşmesi 52 yıllık döngülerle gerçekleşmektedir. Mayalar sürekli olarak dünyanın yok olacağı korkusuyla yaşayan bir halktır ve nereden kaynaklanır bilinmez, her 52 yılda bir dünyanın sonunun geleceği fikrine sahiptirler. Bu nedenle yıldız kümesi zirveye geldiğinde kurtulduklarını düşünerek büyük kutlamalar yaparlar ve önlerinde bir 52 yıl daha olduğuna inanırlar.[862]

Mayalar bir yılın 365.2550 güne eşit olduğunu hesap etmişlerdi.[863] Astronomide oldukça iyiydiler. En önemli tanrılarının ismi "Kulucan" idi. Kıvrılmış olarak duran bir yılan biçiminde tasvir ediliyordu. Ayrıca özgürlüğe olan tutkunlukları nedeniyle "Kuetzal" isimli bir kuş da kutsaldı. Bir insan uzun süre tutsak edildiğinde kalbinin duracağına inanılıyordu.[864] Nedense MS 800'lerden sonra bu uygarlık aniden çökmeye başladı ve ondan sonra şehir kültürü kaybolup yerine köy kültürü kaldı.[865] Maya dili hâlâ Orta Amerika yerlileri arasında bir dereceye kadar yaşamaktadır. Mayaların yerine Meksika civarında kurulan Aztekler ise 1519 yılında İspanyolların bölgeye gelişine kadar egemenliklerini devam ettirmiştir. Azteklerin askeri fethi ancak 1521 yılında tamamlandı.[866]

Azteklerde de para yoktu. Değiş tokuş yapıyorlar veya farkı kakao taneleri ile ödüyorlardı. Sanılanın aksine, tütünü sadece dini törenlerde kullanıyorlar-

[859] Baver, Susan Wise. *Ortaçağ Dünyası*, Çev. Mehmet Morali, Alfa Tarih, Nisan, 2014.s.212,213.
[860] Acemoğlu,a.g.e.,s.138.
[861] Babacan,a.g.e.,s.10.
[862] Babacan,a.g.e.,s.96-98.
[863] Ponting,a.g.e.,s.95.
[864] Altaş,a.g.e.,s.287.
[865] Frederic,a.g.e.,s.568.
[866] Acemoğlu,a.g.e.,s.20.

dı. Nadas ve sulama yöntemini biliyorlardı ve bahçecilikte oldukça ileriydiler. Azteklerin başlıca tanrıları savaş, güneş ve yağmur tanrısı ile yarı kahraman yarı tanrı bir tüğlü yılandı.[867] Güney Amerika'da Peru bölgesinde gelişen uygarlık ise yerini İnka Uygarlığına bıraktı. İnkalar İspanyollar bölgeye gelmeden bir yüzyıl kadar önce, bugünkü Şili'nin bulunduğu bölgede kurulmuştu. Bu dönemlerde devletin ihtiyacı olan para halktan toplanıyordu. Bir tapınak veya saray inşa edilecekse halka angarya görev yüklemek veya savaş esirlerini çalıştırmak suretiyle yerine getiriliyordu. Devlet gelirleri genelde komşu ülkelere saldırmak, yağmalamak ve tarımsal ürününe el koymak suretiyle elde ediliyordu.

Yerlilerin atlı savaşçıları, ateşli silahları bulunmuyordu ve en önemlisi Avrupalıların taşıdıkları hastalıklara karşı bağışıklıkları yoktu. Bu toplumlar daha önce Avrasya'da meydana gelen salgın hastalıklardan etkilenmediklerinden bağışıklık kazanamamışlardı.[868] Kolomb gelmeden önce Amerika'da cüzzam yoktu. Oysa yapılan incelemelerden Danimarka'da ortaya çıkan Orta Çağ'a ait 10.000 mezardan tamamının cüzzamdan öldüğü anlaşılıyordu.[869]

Avrupalılar ilk geldiklerinde boş yer aradılar ancak 100 yıl sonra zaten birçok yer hastalık ve salgınlardan dolayı boşalmıştı. 16. yüzyılda çıkan salgınlarda Yeni Dünya'da yaşayanların yüzde 70'den fazlası ölünce bir Fransız: "Tanrı, yerlilerin yerlerini açıkça yeni halklara bırakmasını arzu ettiğini gösteriyor." demişti.[870] Zaten kilisede bu keşifleri desteklemişti ve bir şekilde buralar el değiştirecekti. Bugün Kanada'da 400.000 civarında yerli kaydı bulunmakta olup bunların %60'ından fazlası kendilerine ayrılmış rezervasyon kamplarında yaşamakta ve ürettikleri geleneksel giysileri turistlere satarak geçimlerini sağlamaktadır. Resmi kayıtlar bu yerlilerin kendi istekleri ile bu alanlara göç ettiklerinden söz eder.[871]

İlk hastalık 1519 yılındaki çiçek hastalığıydı. Ardından diğer salgınlar geldi. Yerliler zaten kendi aralarında mücadeleden yıpranmışlardı. Ardından, Avrupalıların ateşli silahlarına karşı savaşa girdiler. Aztek ve İnkalar, sayıca üstünlükleriyle daha da direnebilirlerdi ancak hastalıklar onlardaki bu gücü tamamen yok etmişti. O kadar çok kişi ölüyordu ki, sağ kalanlar onları gömmeye yetmiyor, cesetler çoğu zaman açıkta çürüyordu. Hayatta kalanların çoğu ise ya çiçek bozuğu, ya da kör oluyordu. Ardından Avrupalıların Afrika'dan getirdikleri köleler vasıtasıyla 1530'da kızamık, 1546 yılında tifüs gibi hastalıklar geldi. Sıtma ve sarıhumma bunları takip etti. Gerçekten kaç kişinin

---

[867] Altaş,a.g.e.,s.286.
[868] Brzezinski, Zbigniew. *Kontrolden Çıkmış Dünya*, Çev. Haluk Menemencioğlu, Kültür Yayın, İstanbul, 1996.s.58.
[869] Özbek, Metin. *Dünden Bugüne İnsan*, İmge Kitapevi, İstanbul, 2007.s.508.
[870] Morris,a.g.e.,s.370.
[871] Özbek,a.g.e.,s.427-429.

öldüğü ise tam olarak tespit edilemedi. 1500 yılında Meksika'daki Azteklerin nüfusu 20 milyon kadarken, bir yüzyıl içinde 1 milyona düşmüştü. Yine güneydeki İnka İmparatorluğu'nun nüfusu da aynı sürede 11 milyondan 1 milyonun altına düştü. Amerika kıtasında toplam nüfus ise 100 yılda 70 milyondan 8 milyona düşmüştü ve 50 yıl sonra 1650'lerde bu rakam 4 milyonun altına düşecekti. Sağ kalanlar ise yaşıyor sayılmazdı. Onlar da büyük bir kültür şokuna maruz kaldı. Avrupalılar bu dönemde acımasızdı.

Keşiflerin sonucu sadece yerlilerin hastalanması değildi. Avrupalılar da bundan etkilendi ve sonuçları, kayıtlar olmadığından tam olarak açıklığa kavuşturulamadı.[872] 1490'lardan sonra Avrupalılarda frengi hastalığı çıkmaya başladı. Salgın ilk defa 1493 yılında Barcelona'da görüldü ve askerler vasıtasıyla yayılarak 6 yıl geçmeden İngiltere, Hollanda, Macaristan ve Rusya'ya ulaştı. Her toplum bunu yabancılardan bulaşan bir hastalık olarak gördü. İngilizler ve İtalyanlar Fransız hastalığı derken, Polonyalılar Alman hastalığı, Japonlar için Portekiz hastalığı Hintliler ve diğer Doğu toplumları için ise Frenklerin hastalığıydı.

Avrupalılar, verim düşük olduğundan kıtalarında tarımsal alanda geri durumdaydılar. Yaratıcı bir teknolojiye sahip değildiler. Demir dökümü, kâğıt, matbaa, barut, denizcilik teknolojisi doğuda gelişmiş ve yüzyıllar sonra Avrupa'ya ulaşmıştı. Ancak keşfettikleri Amerika kıtası bir mucizeyi yarattı. Tek avantajları Avrupa kıtasının coğrafi konumuydu. Amerika kıtasına yolculuk için yerleri uygundu ve Avrasya'nın güçlü devletlerinin aksine burada kendilerine karşı koyamayacak seviyede zayıf toplumlar bulunuyordu. Karşılarına çıkabilecek sadece Çin ve Japon gemileri olabilirdi ancak onların da Avrupalılarla boy ölçüşebilecek ölçüde topları yoktu.[873] Böyle bir ortamda 1750'lere gelindiğinde Avrupa artık zenginlik ve güçte Avrasya'nın geri kalan bölümleri ile aynı seviyeyi yakalayacak konuma ulaşmış ve daha önce Avrasya'da hiçbir toplumun başaramadığı dönüşümü yapabilecek duruma gelmişti. Bu tarımsal ve ticari toplum modelinden çok daha farklı bir dönüşümdü ve Çinlilerin 600 yıl önce çok uygun bir konumdayken başaramadığı işte buydu.

Amerika kıtasının keşfi ile buralardaki ürünler ve hayvanlar eski kıtalara getirildi. 1700'lerde her iki kıtada da ürün çeşitliliği ve verim arttı. Kültürler birbiri ile etkileşti. Hint acı yemeğinin biberi Amerika kıtasından geliyordu. İtalyan yemeklerindeki domates yine bu kıtadandı. Avrupa'da evcilleştirilmiş hayvanlar da bu kıtaya götürüldü. Süt ve yün ürünleri Orta Amerika için yeniydi. Yerliler atı görünce çok şaşırmıştı ama bir süre sonra kullanmaya başladılar. Amerika kıtasında sığır yetiştirilmesi ve bazı ürünlerin tarımının yapıl-

[872] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.153.
[873] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.150.

ması Avrupalıların hayat tarzlarını değiştirdi. Ekonomi canlandı. 1587'lerde Meksika'dan İspanya'ya yılda 100.000'den fazla deri ihraç ediliyordu. 16. yüzyılın sonunda Avrupa'nın önde gelen bütün besin bitki ve hayvanları Amerika kıtasında yetiştiriliyordu.

Mısır, patates, kabak, biber, avakado, ananas yeni kıtanın tanıştırdığı ürünlerdi. Bunlar Avrupa'da kalmadı bütün Avrasya ve Afrika'ya yayıldı. En çabuk benimseyen Çin oldu. Yer fıstığı, mısır ve patates yaygınlaştı. Amerika'dan gelen diğer önemli iki ürün kakao ve tütün oldu ve bütün dünyaya yayıldı. Artık İrlanda'da beş ya da altı dönüm patates ve biraz sütü olan bir aile bir yıl süresince geçinebiliyordu. Bu nedenle ada nüfusu 1754 yılında 3 milyon civarındayken, 90 yıl sonra 8 milyonu geçti. Ancak patates haşeresi nedeniyle, aynı adada, 1840 yılında açlık felaketi meydana geldiğinde göç etmek zorunda kaldılar.

1600'lü yıllarda üretim elle yapıldığından pahalı ve zahmetli bir işti. Oysa herkesin daha fazla şeye daha ucuza sahip olması için daha fazla üretmek, daha doğrusu sanayileşmek gerekiyordu. 1700'lerde İngiltere, adasında savaşlardan uzakta zenginleşmişti. Mallara güçlü bir talep vardı ve bu yüzden sanayileşen ilk ülke oldu. 1750 yılına gelindiğinde Avrupalılar neredeyse her şeyin kendilerinin lehinde olduğu tek taraflı bir ticaret sistemi ve ekonomi oluşturmayı başarmışlardı. Afrika'nın iş gücü ve Amerika'nın zengin toprakları Avrupa kıtasının zenginliğinin başlıca kaynağıydı.

Bu dönem sadece coğrafi keşifleri değil, teknolojik keşifleri de beraberinde getirmişti. Kan dolaşımı 1618, pancarda şeker miktarı 1747, oksijenin varlığı 1771, çimento 1799 yılında bulundu. Yine, üç renkli baskı 1711, cıvalı termometre 1718, paratoner 1752 yılında keşfedildi.[874]

1000 yılında Vikingler basit gemileriyle Amerika kıtasına gitmişlerdi. Aslında Çinliler de isteseydi Amerika'ya gidebilirlerdi. O çağa ait bir yelkenli 1955 yılına Amerika kıtasına giderek bunu yıllar sonra kanıtladı.[875] Keşifler sonucu Batı'nın kendine güveni gelmeye başlamıştı. Onca yıl geride olmanın getirdiği duygularla bu güven, bazen daha farklı yönlere de gidebiliyordu. 1770'lerde filozof Hume, sadece beyaz ırkın gerçek uygarlığı yakalayabileceğini iddia ederken, Kant sarı ırkın gerçek bir ırk olup olmadığından emin değildi. Ona göre sarı ırk, Hint ve Moğol karışımı bir ırktı.[876] Fransa'nın ilerlemesi karşısında Voltaire ise; 18. yüzyılda insanlığın son aşamasında, Fransızların tüm dünyaya egemen olacaklarını fikrini savunyordu.[877]

---

[874] Kinder H., Hilgemann W. *Dünya Tarihi Atlası*, ODTÜ Yayınları, Ankara, 2006.s.279.
[875] Morris,a.g.e.,s.478.
[876] Morris,a.g.e.,s.548.
[877] Tokalak, İsmail. *Bizans Osmanlı Sentezi*, Gülerboy Yayıncılık, İstanbul, 2010.s.37.

Avrupalılar tarafından yapılan keşifler, tıpkı Haçlı Seferleri gibi kutsal bir niteliğe dönüştürülmüştü. Papa Portekiz ve İspanya'nın talebi ile dünyayı boylamasına ikiye bölen bir hat çizmişti. Böylece dünya paylaştırılmıştı ve her iki ülke bu bölgelerde keşfettikleri yerlerin sahibi olabileceklerdi. Portekizli denizci Henrique keşiflere servet akıtırken, Afrika'da bir yerlerde Avrupa'yı İslam'a karşı koruyacak ölümsüz bir Hıristiyan kralın bulunduğuna inanılıyordu. Yeni bölgelerin paylaşılması konusunda anlaşma yapılmıştı. 1500'de Hint Okyanusuna yol alan bir Portekiz filosu ters rüzgârlardan kaçmak için Atlantik içine doğru yol alınca karaya rastladılar. Şaşkınlık içindeydiler. Burası, "anlaşma hattı"nın doğusunda yer almasına rağmen Afrika değil Brezilya'ydı. O andan itibaren Portekizlilere sadece Asya değil Amerika kıtasından da pay düşecekti.[878]

Kolomb'un Amerika'yı keşfettiği 1492 yılında, Yahudiler de İspanya'dan kovuluyordu. Kilisenin de etkisiyle Araplar, Yahudiler ve yabancılar önceden kararlaştırıldığı gibi Amerika kıtasının nimetlerinden uzak tutuldu.

Üstünlük açıkça kendisini göstermeye başlamıştı. Sorun bunun farkına varılamamasıydı. 1509 yılında Hindistan sahilinde 100'den fazla gemiyle 18 Portekiz gemisine saldırıldığında üstün ateş gücü ile Portekizliler bunları paramparça ediyordu. Bu noktada Hindistan civarındaki hükümdarlar bu topları kopyalamak istediler ancak Portekizlileri yenmek için toptan daha fazlasına bir dönüşümü gerçekleştirmeye ihtiyaçları olduğunu çok sonraları anlayacaklardı.

Altın ve gümüşe sahip olma yanında, ordusunu besleyebilmek için tüketim mallarını da sağlayabilen uluslar savaşları yürütebiliyordu.[879] Osmanlıların 16. yüzyılda Kızıldeniz ve Basra'daki faaliyetleri bu bölgedeki Portekiz faaliyetlerine karşı bir engel teşkil etmişti.[880] Düşük faiz oranlarıyla borçlanan Hollandalılar ise İspanyol gücünü yavaş yavaş kıran bir yıpratma savaşını finanse edebildiler. Para kazanabilmek için para gerekiyordu. Daha sonra İngilizler de aynı yolu izleyeceklerdi. Robinson Crusoe'nin yazarı Danile Defoe: "Savaşı ve barışı kredi yapıyor, orduları donanmaları o kuruyor, kentleri kuşatıyor." diyordu.

Hollanda'nın Doğu Hindistan Şirketi, modern şirket gelişiminde İngilizlerin Doğu Hindistan Kumpanyası'nın ardından ikinci Avrupalı anonim şirketti. Şirket, Avrupa'nın sanayi büyümesinde önemli bir rol üslenecektir. Bu şirket kendi ordusunu kuracak, savaş açacak, yabancı ülkeleri sömürgeleştirecekti.[881] Şirket, 1618 yılında Java Adası'nda yeni başkentini kurdu. 1821 yılında bir filo

---

[878] Roberts,a.g.e.,s.281.

[879] Smith, Adam. *Ulusların Zenginliği*, Çev. Metin Saltoğlu, Palme Yayıncılık, Ankara, 2006.s.15.

[880] Ertürk,a.g.e.,s.126.

[881] Günümüzde de Irak'ta faaliyette bulunmuş tank ve uçağı olan uluslararası büyük güvenlik şirketleri uygulaması görülmektedir. Ayrıca bazı güçlü şirketler devletlerin yönetiminde büyük oranda söz sahibi olabilmektedir.

ile Banda Adası'na geldi ve nüfusun neredeyse tamamı olan 15.000'den fazla insanı katletti. Sadece Hindistan cevizi kabuğu üretimiyle ilgili temel bilgi sahibi bir avuç insan bırakılmıştı. Adada kimse kalmadığından daha sonra üretim için köle ithal edildi. Bu suretle Hollandalılar baharatların üretimini % 60 azaltarak fiyatını iki katına çıkarmayı başardılar. Sonra bu stratejiyi bütün Güneydoğu Asya'da uyguladılar. Hollandalıların şerrinden korkan birçok bölge ülkesi üretimlerini kendi istekleriyle kıstı. 1620 yılında Java Adası'ndaki Banten devleti, Hollandalılar belki kendilerini rahat bırakır düşüncesiyle, bütün biber ağaçlarını kendileri kesti. Kentler boşaldı, nüfus azaldı. Bölge halkı ticareti bıraktı, içine kapandı. Asya'nın gelişmesi engellenmişti.[882]

Avrupa'da 1500'den önce kölelik olsa da, büyük oranda köle sahibi bir toplum değildi. Avrupalılar siyahi köleleri, Nuh'un lanetli oğlu Ham'ı temsil eden kişi olarak tanımlıyorlardı.[883] 1601 yılında İngiliz Kraliçesi, tüm siyahların İngiltere'den kovulmasını emrediyordu. 1753 yılında ise İskoçyalı bir filozof olan David Hume: "Dünyada beyazlar dışında hiçbir deri rengi uygar ulus olmadı." diyordu. 1550 yılında İspanyol Amerikasında 15.000 civarında köle varken 50 yıl sonra bu rakam resmi olarak 50.000'i geçiyordu. Ama gerçekte rakamlar bunun iki katıydı. Karayipler'de sağlıklı bir kölenin ortalama yaşamı yedi yıl kadardı ve 20 sterline bir köle satın alınabiliyordu. Ölüm oranı yüksek olsa da köle ticareti muazzam kâr bırakıyordu ve kölenin ölmesi bir şey ifade etmiyordu. Afrikalılar İngiltere Başsavcısının 1677 yılında "zenciler eşya ve mal sayılmalıdır" diyerek ifade ettiği şekilde bir mala dönüştürülmüştü. Bölgede köleleştirme yasalarca bir araç haline getirilmişti. Ne suç işlerseniz işleyin, cezası kölelikti. Özellikle kar elde edebilmek maksadıyla suç bulmak için çaba sarf ediliyordu ve incir kabuğunu doldurmayacak suçlarda bile kölelik cezası veriliyordu.[884] Köleler birçok yerde isyan ettiler ama acımasız bir şekilde bastırıldı. Ancak Batılıların, eski kölelerin kontrol ettiği Jamaika gibi yerler ile Brezilya gibi bölgelerin derinliklerini kontrol altına alabilmek için daha uzun yıllar uğraşması gerekecekti.[885]

Afrikalı kölelerin çoğu 17. yüzyılın başlarında, Portekizlilerin hâkimiyetindeki Brezilya'ya tarım alanlarında çalıştırılmak üzere getirilmişti. 16. yüzyıla gelindiğinde köle sayısı yerlilerin oranını aştı. 17. yüzyılın başlarında Brezilya, yılda 20.000 ton şeker üretimiyle Avrupa ihtiyacının % 80'ini karşılıyordu. 1690 yılından sonra Brezilya'nın güneyinde altın bulunmasından sonra yerliler köleleştirerek buralarda kullanılmaya başlandı. 1720'lerde yılda 10 ton altın çıkarı-

[882] Acemoğlu Daron, Robinson A. James. *Ulusların Düşüşü*, Çev.Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul, 2014.s.245.
[883] Ponting,a.g.e.,s.474.
[884] Acemoğlu Daron,a.g.e.,s.250.
[885] Ponting,a.g.e.,s.476.

lıyordu ve 1750'lerde yerli köle sayısı 500.000'i aşmıştı. 1889 yılında Brezilya köleliğin en son kaldırıldığı yer oldu.[886]

Daha önce sınırlı olarak işin içine girseler de, Hollandalılar ve Fransızlar 17. yüzyıl başlarında sömürgecilik ve köle ticareti ile ilgilenmeye başladı. Ardından İngiltere geldi. Avrupalılar sömürgecilik faaliyetlerinde Kültürel Antropologlardan da bilimsel destek sağlamışlardı.[887] Batı'nın medeniyet temelinde Çinlinin, Hintlinin, Afrikalının ve Kızılderililerin kanı ve katkısı vardı.[888] Ancak keşifler sadece onu yapan kâşifler için değil, sömürgeci ülkeler için de hayır getirmedi. Portekiz ve İspanya'da fazla çalışmadan zengin olma kültürü tembelliği getirdi ve bu ülkelerin çöküşünü hazırladı.[889]

İngiltere 1660'lardan itibaren büyük ölçekte köle ticareti yapmaya başladı. Kuzey Amerika'da, 1770'lerde 500.000'in üzerinde köle bulunuyordu. Bunlar tütün ve pirinç üretiminde kullanılıyordu. Batı Hint adalarında da bir zenginlik yaratılmıştı. Buralarda 1800'lü yıllara gelindiğinde 100 yıl öncesine göre köle miktarı 10 misli artıyor, Fransızların 700.000, İngilizlerin ise 500.000'e yakın kölesi bulunuyordu. 1800'lü yıllara gelindiğinde Avrupa'da Danimarka gibi küçük devletlerde bile kölelik sistemi kurulmuştu.[890] Ancak günümüzde Afrikalıların kendi tarihleri Batılılar tarafından yazıldığından bu konu hakkında fazla bilgisi yoktur. Onca acı, Batılılar tarafından yazılmış kitaplarda genelde, "Kölelik Araplar ve Portekizliler tarafından başlatıldı, 1806 yılında İngilizler tarafından kaldırıldı." şeklinde kısaca geçiştirilir.[891] Oysa sadece 18. yüzyılda, Afrika'dan Amerika kıtasına 6 milyondan fazla köle götürülmüştü. İngilizler en az 2.5 milyon, Portekizliler 1.8 milyon, Fransızlar 1.2 milyon köle taşıdılar. Kölelerin 2/3'si erkek, 1/4'i çocuktu. 1600'lü yıllarda 3 sterlin olan köle fiyatı Amerika kıtasında 18. yüzyılda 50 sterline kadar yükselmişti. 1820'lerde ise Amerika kıtasının yarısı siyah, yarısı ise beyazdı.[892] Avrupalılar sadece sömürmüyor, bir yandan da Afrika'ya silah satıyorlardı. Sadece 1750-1800 yılları arasında İngilizlerin Batı Afrika'ya sattığı silah sayısı yılda neredeyse 400.000 civarındaydı. Yine bu dönemde İngilizler yılda 100.000 tona yakın demir ile birlikte, 22 tondan fazla barutu Afrikalılara satmıştı. Kongo Krallığı bile her yıl Avrupalılardan 50.000'den fazla silah alıyordu.[893]

---

[886] Ponting,a.g.e.,s.477.
[887] Donalt Wied. *History Of Africa, South of the Sahara*, New York, 1962.s.185.
[888] Dilipak,a.g.e.,s.179.
[889] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.156.
[890] Phyllis M. Martin and O'Meara Patrick. *Africa*, Third Edition, Indiana University Press, London,1995.
[891] Alpar, Güray. *Türkiye'nin Afrika Ülkeleriyle İlişkilerini Geliştirmesinde Gambiya Modeli*, Yeditepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.s.56.
[892] Ponting,a.g.e.,s.484.
[893] Acemoğlu Daron, Robinson A. James. *Ulusların Düşüşü*, Çev.Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul, 2014.s.249.

Portekizliler uzun yıllar Afrika'ya çıkamadılar ve kıyılarda kaldılar. Kıyı ticareti Afrikalıların egemenliği altındaydı. 1446 yılından itibaren Senegambiya[894] bölgesine çıkışları püskürtülmüştü. 1700'lü yılların başında, Batı Afrika'ya gönderilen her 10 askerden 6'sının ilk yıl içinde, gerisinin ise 7 yıl içinde öldüğü ve 10 askerden sadece birinin hayatta kalabildiği tespit edilmişti. Afrikalılar, Avrupalılardan sadece basit ürünleri talep ediyorlardı. Bunun karşılığı, 17. yüzyıl boyunca Senegambiya bölgesinden bir milyondan fazla hasır İngiltere'ye gönderilmişti. Ayrıca 17. yüzyıl sonunda, yılda 150 ton kaliteli demir buradan Avrupa'ya gönderiliyordu. Kıyıdan içerilere uzun süre gidilememişti. Ancak, sonradan bu etki misyonerlik faaliyetleri sayesinde fazlasıyla mümkün oldu.[895] Kendilerine karşı çıkan kabileler sert biçimde cezalandırıldı.[896] Avrupalılar Senegal'in Goree Adasında ve Hindistan'da olduğu gibi Avrupa tarzı büyük kaleler inşa ettiler ve kendilerini emniyete aldılar. Büyük çatışmalara girmiyorlardı. Kendilerine karşı gönderilen ordular karşısında zayıftılar ve en ufak saldırıda bu kalelere sığınıyorlardı.[897]

Afrika'dan elde edilen kölelerin asıl kaynağı savaşlardı ve köle ticareti tamamen Afrikalıların elindeydi. Bu şekilde 20 milyondan fazla kişi köleleştirilmişti. Önceleri sadece sahillerden köle temin edilirken, 19. yüzyılda 450 kilometre içerilerden bile köle temin edilmeye başlanmıştı.[898] Kongo Krallığı değişim geçirerek köleci bir devlet haline gelen ilk Afrika ülkesiydi.[899] Giderek daha fazla köle elde edebilmek uğruna bütün değerler altüst ediliyordu. Nijerya'da bir kâhin kutsal kabul ediliyor ve değer veriliyordu. Her türlü sorun ve ihtilaf durumunda buna gidilirdi. Gidiş yerine uzun bir mağaradan geçilerek ulaşılırdı. Köle tacirleri bu kâhinin adamlarıyla anlaşıyor ve buraya giden insanlar köle tüccarlarının eline düşüyordu.

Vasco da Gama, 1498 yılında Kalikut'a ulaştığında Avrupa'dan getirdiği malları hediye olarak vermek istemişti. Hediyeleri gören hükümdar ve saray halkı çok gülmüştü. Çünkü sunduğu hediyelerin kalitesi o bölgede üretilenlere göre çok çok düşüktü. Portekizliler, bölge ticaretinde tıpkı 1500 yıl önce Romalıların karşılaştığı sorunla karşılaşmıştı. Asya dünyanın en zengin ve gelişmiş kısmıydı ve Batı'dan çok az şey talep ediyordu. Bu nedenle Batı ancak Atlantik dünyasından elde ettiği altın ve gümüşü ödeyerek Asya ticaret sistemine girebildi ve bu sayede Atlantik-Hint Okyanusu ticaret sistemi birbirine bağlandı. Avrupa'nın kendisi çok az altın ve gümüş üretiyordu. 1530 yıllarında 100 ton

---

[894] Senegal ve Gambiya'nın bulunduğu bölgeye Senegambiya ismi verilmiştir.
[895] Ajayi JF. Ade, Crowder Michael. History of West Africa, Volume 2, Longman Group, UK, 1977.s.8.
[896] Alpar, Güray.a.g.t.,s.46.
[897] Bruce B. Robert, Phyllis G. ve Diğerleri. *Dünya Savaşı Tarihi*, Timas Yayınları, İstanbul, 2011.s.160.
[898] Ponting,a.g.e.,s.489.
[899] Acemoğlu Daron, Robinson A. James. *Ulusların Düşüşü*, Çev.Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul, 2014.s.251.

altın başka yerlerden geliyordu. Amerika dışında, yılda 20 tondan fazla altın da Batı Afrika'dan geliyordu. Afrika'dan gelen altın miktarı 17. yüzyıl başlarında iki katına çıkacaktı. Şüphe yok ki, sömürgecilerin Afrika'ya geliş nedenleri zengin doğal kaynaklarıydı.[900] Elmas, altın, platin, krom Sierra Leone'den, altın ve manganez Fildişi sahilinden, kömür ve diğer bazı madenler ise Nijerya'dan sağlanıyordu.[901]

1545 yılında bir yerli Ant Dağları'nın zirvelerinde yerel bir tapınağı ararken, rüzgârla yere devrildi ve önünde gizli bir gümüş cevheri belirdi. Bu İspanyolların "Zengin Tepe" dedikleri büyük gümüş dağlarının bir parçasıydı. Ancak bunu işleyecek yerel iş gücüne ve bunun dizayn edilmesine gereksinim vardı. Etrafında büyüyen Potesi şehri, 1650 yılında 160.000 kişilik nüfusu ile aynı dönemin Lizbon ve Venedik şehirlerinden bile büyüktü. Yerel halkın ihtiyacı asgari düzeyde karşılanıyor, düşük ücretler ödeniyor, böylece İspanya Krallığı'na büyük bir zenginlik kazandırılıyordu.[902]

Bundan sonraki 300 yılda dünya gümüş üretiminin % 85, altın üretiminin ise % 70'inden fazlası Amerika kıtasından gelecektir. İspanyollar Atlantik üzerinden resmi olarak 330 ton, gayrı resmi olarak ise bunun iki katı gümüş elde ediyorlardı. Elde edilen bu altın ve gümüşün çoğu, Doğu ile yapılan ticarette kullanılıyordu ve 17. yüzyıl boyunca 28 milyon tondan fazla gümüş Asya'ya transfer olmuştu. 1640'larda Çin'e gönderilen Amerikan gümüşünün yıllık miktarı 750 tondan fazlaydı. 17. yüzyıl boyunca gönderilen toplam miktar Çin'in 25 yıllık devlet gelirine eşitti. Bu yüzyılda sıradan bir Çinli tüccarın cirosu bile 5 ton gümüşü geçebiliyordu.[903]

Portekizliler 1500'lü yılların başından itibaren Hint Okyanusu'nu kontrol altına almaya çalıştı. İlk başta başarısız olsalar da ilk başarıları Hindistan'da Gao şehrini 1510 yılında ele geçirmeleri oldu. Bundan sonra 50 yıl boyunca Avrupa ile yapılan baharat ticaretinin yarısını kontrol etmeyi başardılar. Bu devlet gelirlerinin neredeyse tamamını karşılıyordu. Ardından Çin'e giden deniz yolu üzerindeki kilit ticaret şehri Malakka'yı ele geçirdiler. 1513 yılında Aden'i, Osmanlıların engellemesi yüzünden ele geçiremediler ancak İran'ın Hürmüz liman kentini 1515 yılında aldılar. Durum Portekizliler açısından iyi gidiyordu. Ancak 16. yüzyılın son yarısında Osmanlıların bazı bölgelere, Portekizlilere karşı direnmek üzere, yüksek kaliteli askeri teçhizat sağlamasıyla dengeler değişti. Böylece Portekizliler bölgedeki konumunu kaybetmeye başladı. Portekizliler için bir diğer rakip ise Hollandalılar'dı. Uzun mücadeleler

[900] Boahen Adu. *General History of Africa, Unesco*, USA, 1985.s.25.
[901] Padnore, George. *Africa, Britain's Third Empire*, London, 2005.s.23.
[902] Acemoğlu,a.g.e.,s.22.
[903] Ponting,a.g.e.,s.490.

sonunda 1641 yılında Hollandalılar Malakka'yı ele geçirdi. Bundan sonra süratle bölgeyi denetim altına alarak Çin ve Japonya ile ticarete başladılar.[904]

16. yüzyılda İngiltere hâlâ Avrupa'nın diğer devletlerine göre nispeten fakir durumdaydı. İhracatının çoğunu kumaş oluşturuyordu ama bunu 17. yüzyılın başlarında Japonya'da satmaya kalkışınca kalitesiz oluşundan dolayı sorunlarla karşılaşmıştı. O sırada İngilizleri kurtaran Osmanlılar oldu. Osmanlılar 1581 yılında İngilizlere Ege adaları ile Halep'e ticaret izni verdiler. 1600 yılında kurulan Doğu Hindistan Şirketi diğer Avrupalı girişimler gibi bir tekeldi. Bugünkü uluslararası büyük şirketler gibi devletler üzerinde bile etkilere sahipti. Bu İngilizlerin işine yaradı. Böylece İngilizler Safevilerle iş birliği yaparak Hürmüz şehrini Portekizlilerden geri aldı ve körfez bölgesindeki en büyük tüccar oldu. Doğu Hindistan Şirketi'nin durumu 17. yüzyıl boyunca giderek düzeldi. Bu şirket zamanla büyüdü ve Hindistan ile ticaret yapan başlıca kurum oldu. Daha sonra bu ticareti Çin'e kaydırarak büyüdü. Dokumaları başlangıçta kalitesiz olsa da, 18. yüzyılda endüstri devrimi ile birlikte gelişme fırsatı buldu. Zaten İngilizler kalitesiz olsa da bu dokumaları, Hindistan'da olduğu gibi, gerekirse zor kullanarak satıyordu. İngiltere 1707 yılından itibaren Birleşik Krallık adıyla anılmaya başladı.[905]

1550-1600 yılları arasında, Avrupa'da fiyatlar ortalama 2 kat artmıştı. Fiyatlar önce İspanya'da arttı, sonra diğer Avrupa ülkelerine yayıldı. İspanya'da fiyatlarda 100 yıl içinde 4 kat artış olmuştu.[906] Paris'te ise buğdayın fiyatı 1500'lere göre 1600'lü yıllarda 15 kat daha fazlaydı.[907] En küçük bir tüccar veya yumurtasını pazarda satan köylü bile fiyatların bu yükselme sonuçlarından kendisini kurtaramadı. Bunun ardından başka sıkıntılar geldi ve 1645-1715 dönemi Avrupa'da soğuk geçti.

16. yüzyılda Portekiz, Asya ile ticaret yapan tek Avrupa devletiydi. 1630'lara kadar doğuya, yılda ortalama 10 civarında gemi gönderiyordu ancak bunlardan en az 3'ü kayboluyordu. 1750'li yıllara gelindiğinde Asya ticaretindeki Avrupa gemilerinin ortalama büyüklüğü 1000 tonun üstüne çıkmadı. Bu dönemde bile hâlâ Çin'in 12. yüzyılda kullandıklarından küçüktüler. 16. yüzyılın başlarında Avrupa'nın ticaret hacmi 4300 gemiye geldiğinde, ancak Osmanlı başkentinin ticareti ile karşılaştırılabilir düzeye gelmişti. Başlangıçta Avrupa gemileri açık deniz ve okyanuslarda mücadele edemiyordu. Kuşkusuz en önemli gelişme Portekizlilerin iki yeni gemi tasarımı oluşturması oldu. Bu tasarımlar Avrupa'daki ilk gerçek okyanus gemisiydi. Yüksek ve yuvarlak yapı-

[904] Ponting,a.g.e.,s.494.
[905] Roberts,a.g.e.s.335.
[906] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.153.
[907] Sander,a.g.e.,s.93.

sıyla uzun yolculuklara ve erzak depolamaya uygundu.[908] Avrupa gemi yapımını ve ticareti öğrenmişti. Bu onların dünyaya açılımına zemin hazırladı. 1570'lerde Körfez ile Japonya'nın Nagasaki şehri arasında 10.000 Portekizli bulunuyordu. 1700'lerde ise Bombay'da 700, Kalküta'da 1200 İngiliz yaşıyordu. 1600'lü yıllar boyunca Hint Okyanusu'ndaki ticaret şehirlerinin çoğu önemini kaybetti, başka şehirler ortaya çıktı.[909]

Avrupalılar bölge ile ticarette, yerlilerle iş birliği yapıyorlardı. Ayrıca oralara kendi adamlarını da gönderiyorlardı. 1739'larda Londra'daki Kraliyet Afrika şirketi, Gambiya'daki Müslüman tüccarlarla iş bağlantıları için Arapça bilen bir Ermeni'yi işe aldı. Bu şahıs yıllarca Gambiya'da kaldı ve birçok Avrupalı gibi orada öldü.[910] 1503 yılında Milano'lu iki top dökümcüsü Kalikut'a geldi. İki yıl sonra Venedikli teknisyenler Malabar'a ulaştı. Goa'da Asyalı tüccarlar Hint, Ermeni ve Nasturiler'den oluşuyordu. Birmanya'da ise çok sayıda Portekizli bulunuyordu. Tayland kralının bile Yunanlı bir danışmanı vardı. Asya gemileri sağlam keresteden yapıldığından Avrupalılar tarafından tercih ediliyordu. 18. yüzyılda Çin mallarını İngiltere'ye getiren gemilerin neredeyse tamamı Hindistan'da yapılmıştı. O dönemde Avrupa bu bölgelerde çok fazla etkili değildi ve Ümit Burnu ticareti henüz İpek Yolunu saf dışı bırakacak kadar karlı olmamıştı. Bu ticaret yolunun etkisi bir sonraki yüzyıla kalacaktı. Sahra ötesi yollar, deniz yollarının rekabeti nedeniyle kayba uğrasa da, güçlü bağlar ve iç bölgelere Avrupalıların girememesi nedeniyle 19. yüzyıla kadar değişmedi. İpek Yolu yolculuğu 16. yüzyılda 18 ay sürse de, muson rüzgârı nedeniyle hemen hemen aynı süreyi alan deniz yolları ve Rusya'daki yolların gelişmesi nedeniyle, 17. yüzyıl ortalarına kadar parlak günlerini sürdürmeye devam etti. Osmanlılar ile İran'da Safeviler ve Çin, bu bölgeleri kontrol ediyordu. 16. yüzyıl boyunca İstanbul'dan, Halep ve Mezepotamya'yı aşarak İran'a giden yolları Ermeni tüccarlar kontrol altında tutuyordu. Süveyş Kanalı açılana kadar bu yol ciddi bir kesintiye uğramadı. Ancak daha sonra Ermeniler Safeviler ile kuvvetli bağlar kurarak, Hazar Denizi ve Volga Nehri yollarını kullanmaya başladılar ve Osmanlı topraklarına uğramayan yeni bağlantı yolları geliştirdiler.

Bu dönemde en hızlı sanayileşme tekstil sektöründe oldu. 1730 yılında Kay isimli bir mucit, dokumacıların işini çok kolaylaştıracak bir makine yaptı. Ancak işlerini kaybetme korkusu taşıyan işçiler Kay'a öyle düşman oldular ki, Kay yapılan linç girişiminden bir çuvalın içine saklanarak zor kurtarabildi. Ardından bir berber, suyu kullanarak bir su tezgâhı üretti ve aynı anda 80 ipli-

[908] Kerr, Gordon. *Avrupa'nın Kısa Tarihi*, Çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011.s.65.
[909] Ponting,a.g.e.,s.500.
[910] Ponting,a.g.e.,s.502.

ği eğirmeyi başardı. Bu berber kısa sürede onlarca fabrika kurdu ve büyük bir servetin sahibi oldu. Geliri o kadar inanılmaz boyutlardaydı ki, bir şato satın aldı ve yakında ulusal borcu ödeyecek seviyeye geleceğini ilan etti. 1815 yılında bir çocuğun gözetimindeki makineler bile eski tarz çalışan 15 dokumacının işini yapabiliyordu.[911] Sanayi devrimi felaketler getirse de, onun sunduğu imkânlar sayesinde artık daha uzun ve daha sağlıklı yaşam imkânlarına kavuşulmaya başlanmıştı.

1764 yılında İngiliz iş adamları Hindistan'ın en zengin eyaleti olan Bengal'in hükümdarı olmuşlardı.[912] İngilizler tıpkı yıllar önce Romalıların yeni yerleri ele geçirirken söylediği gibi, eğer fethetmezlerse fethedileceklerini ileri sürüyorlardı. 1800'lere kadar İngilizler Hint dilini öğreniyor, Hint adetlerini ve kıyafetlerini kabul ediyorlar ve onlara hoş gözükmeye çalışıyorlardı. Ancak bu tarihten sonra Hindistan'da tamamen üstünlük sağlayınca bu durum değişti ve onları küçük görmeye başladılar. Onlara göre, bu tembel ve kaderci millet kendileri sayesinde uygarlığı tanıyacaklardı. Bu bir bakıma doğruydu. Hızla gelişen demir yolu sayesinde kıtlık azaldı, okuma yazma oranı yükseldi. Hatta çok eleştirilen, kadınların ölen kocaları ile yakılma geleneği sona erdirildi. Hintliler her şeye katlandılar ancak 1857 yılında büyük bir isyan çıkardılar. Sebebi Hintli askerlerin, ineklerden çıkan yağ ile fişeklerin yağlandığı şeklinde bir haberi duymalarıydı. İsyan ancak iki yılın sonunda bastırılabildi. Ancak bu olaydan sonra İngilizler, Hintlilere daha az güvendiler.

Osmanlılar 1517 yılından sonra, Avrasya tarihinde Güneybatı Asya'daki üç kilit ticaret yolunu kontrol eden ilk ve tek devlet olarak ortaya çıkmıştı. Osmanlılar ticaret yapanları hiç vergilendirmiyor ya da çok az vergi alıyordu. İlerleme döneminde kuvvetli bir donanmaları vardı ve ticaret yollarının emniyetini sağlayabiliyorlardı. 17. yüzyılın başlarında hükümet 56 gemi sahibinden oluşan bir birliğe, 118 gemi ile Karadeniz'den İstanbul'a 658 sefer düzenleyerek hububat getirme görevi verebiliyordu. Osmanlı gerçekten büyük bir deniz ve kara gücüydü. 1527 yılında Osmanlı Sultanı Muhteşem Süleyman, 75.000 kişilik sipahi ve topçu kuvvetleriyle desteklenen 28.000 yeniçerisi ile iftihar ediyordu.[913] 1517 yılında Mısır ele geçirilince İstanbul, 900 yıl önce Araplar ele geçirince Bizanslıların kaybettiği, tahıl ambarına tekrar kavuşuyordu (En geniş sınırlarında Osmanlı İmparatorluğu için Bkz. Ek-Harita:24).

Diğer taraftan o dönemde Çin hâlâ gerek ticaret gerekse gelişmede en güzel dönemini yaşıyordu. 1600 yılında, önceki döneme göre verimlilik %60 artmıştı ve bu verim Fransa'daki verimin en az iki kat üstündeydi. Çin şekerka-

[911] James,a.g.e.,s.246.
[912] James,a.g.e.,s.260.
[913] Morris,a.g.e.,s.512.

mışı ve porselen üretiminde uzmanlaşmıştı. Ayrıca bankacılık ve ticaret sistemi de gelişmişti. Pamuklu ürünleri 1300 kilometreden daha uzaklara gönderebiliyorlardı. Devlet gelirlerinin yarısından fazlası ihracat ürünleriydi. 18. yüzyılın sonlarında, yılda 3500 gemi dolusu 40 milyon ton pamuğun taşındığı söyleniyordu. Çin o dönemler sadece Hindistan'a yılda 13 milyon tondan fazla pamuk satıyordu. 16. yüzyılın sonunda 30.000'den fazla işçi çalıştıran 30'dan fazla kâğıt fabrikası vardı. Demir ve çelik endüstrisi zirve yapmıştı ve her biri 2000'den fazla kişi çalıştırıyordu. Ulaşım ağı ve kanalları ise oldukça iyi durumdaydı.

Toplumsal gelişme paradoksu hiçbir şeyin sonsuza kadar sürmeyeceğini göstermektedir. Toplumsal gelişme hızlandıkça ve gelişme gerçekleşince buna karşı tehditler de oluşmaya başlıyordu. Bunun sonucu sorunlar denetimden çıkıyor, karışıklık çöküşe dönüşüyordu. 16. yüzyıla kadar dünyanın en iyi âlim, filozof, mühendis ve astronomları Müslüman'dı. İbn Rüşt'ün aklın özgürleşmesi ve bilimin gelişmesi bakımından önem taşıyan "iki hakikat öğretisi" aydınlanmaya büyük katkı yapmıştı.[914] Bu gerçeğe rağmen daha sonraları Hegel "Felsefe Tarihi Üzerine Dersler" adlı yapıtında Avrupa merkezli bir tutumla "Doğuya ilişkin ne varsa felsefeden atılmalıdır." diyebilmişti.[915]

Ateşli silahları Çinliler geliştirmişti. 1280'lerden başlayarak 300 yıl boyunca sadece patlayıcı maddeleri değil, namlulu tüfekleri, roket ve topları da yaptılar. Demir birbirine iyi kaynak yapılmadığında silahlar parçalanabiliyordu. Ancak daha sonra bronz ve pirinç kullanılmasıyla etkili silahlar yapılabildi.[916] Ateşli silahları ilk kez etkili kullanan Osmanlılardı. Top ilk defa 1389 yılında Kosova Savaşı'nda kullanılmıştı.[917] 1453 yılında İstanbul ele geçirilirken Osmanlı'nın 62 topu vardı. Bu sayı üç yıl sonra Belgrat ele geçirilirken hızla artarak 200'e çıkmıştı. Balkanlarda topların kullanılması şehirlerin ele geçirilmesini kolaylaştırdı. Osmanlıların gerek Bizans'ı sona erdirmelerinde ve Safevileri yenmelerinde, gerekse Balkanları ele geçirmelerinde ateşli silahlardaki bu gelişmeyi erken yakalamalarının önemi büyüktü.

Hindistan'da ilk top 1440'larda kullanılmıştı. Bu toplar çok ağır olduğundan bazen yerinde dökmek gerekiyordu. İlk gelişmeleri gerçekleştirmelerine rağmen Çinliler, 1520'lerde Çin'e giden bir diplomatik heyetin ardından, Osmanlılardan büyük kuşatma topları alıp kullanıncaya kadar İslam dünyasının gerisinde kalmışlardı. Osmanlılardan top satın aldıktan kısa bir süre sonra 1564 yılında Çinliler kuzey sınırlarında demir gülleler kullanmaya başladılar.

---

[914] Kula, Onur, Bilge. *Avrupa Kimliği ve Türkiye*, Böke Araştırma, İstanbul, 2006.s.55.
[915] Kula,a.g.e.,s.58,59.
[916] Ponting,a.g.e.,s.508.
[917] Sander,a.g.e.,s.95.

Avrupa'da ise ilk dökme top 1543 yılında yapıldı. 17. yüzyıla kadar pirinç ve bronz topların yapılmasına devam edildi. Fransızlar bu topları 1660'lara kadar kullanamadılar. Avrupa'da ilk piyade silahı 16. yüzyılın başlarında geliştirildi ve 1550 yıllarında ilk ilkel yivsiz namlulu tüfekler yapıldı. 16. yüzyılda Japonya'da birliğin yeniden sağlanmasında ise ateşli silahlar büyük rol oynadı.

O dönemde surların kalınlığı 13 metreyi buluyordu. 1840 yılında 74 toplu bir İngiliz savaş gemisi bir şehri iki saat boyunca topa tutmuş, ama bunun hiçbir etkisi olmadığı rapor edilmişti. Bir İngiliz generali 1860 yılında Pekin'e geldiğinde surların kalınlığının ve yüksekliğinin 15'er metre olduğunu gördüğünde şaşkınlığa düşmüştü.

1600'lerde Çin, 160 milyon nüfusu ile dünyanın en büyük devleti konumundaydı. Diğer taraftan İran'da Timur'un sonrasında Safevi Devleti ve Hindistan'da Türk Hükümdar Babür tarafından oluşturulan Mugallar bulunuyordu. O dönemde Osmanlı, büyümeye devam ederek gücünün zirvelerine doğru çıkıyordu. Bir de daha küçük olan Özbek Devleti (1500-1860) vardı ve birbirine yakın Türk lehçelerinin konuşulduğu bu dört devlet, zaman zaman uyuşamasalar da, Avrasya'nın merkezi alanlarının ve ticareti kontrol ediyorlardı. İslam dünyasının merkezindeydiler ve bu dört devletin 135 milyona ulaşan nüfusu, Avrupa nüfusunun neredeyse üç katıydı. 1600 yılında Müslüman Mugal Hükümdarı Ekber'in yıllık geliri, İngiliz Kralının gelirinin 25 katından fazlaydı. 16. yüzyılda Avrasya'da, Avrupa hâlâ önemsiz bir bölgeydi.

Osmanlı İmparatorluğu, binlerce yıldır uygarlık merkezlerine beşiklik eden Güneybatı Asya'da egemen olan, büyük imparatorlukların sonuncusuydu.[918] Bu bölgeyi Akdeniz ve Balkanlara birleştirmeyi başarmış tek imparatorluk olarak, 500 yıl 3 büyük ticaret yolu (İstanbul Boğazı, Suriye ve Mezopotamya, Orta Asya'ya giden yollar) ile hububat ihraç eden üç ana bölgeyi (Mezopotamya, Mısır ve Karadeniz civarı), hâkimiyeti altında tutma başarısını göstermişti. 1918 yılına kadar, son dönemde Mısır hariç, bu bölgeleri elinde tuttu ve hâkimiyeti resmi olarak 1923 yılına kadar son bulmadı. 18. yüzyılda bile hâkimiyet alanını büyüten bir devletti. İlk büyük toprak kayıpları 18. yüzyılın sonunda gerçekleşecekti.

13. yüzyıldaki Moğol istilaları sırasında, İran'da işgale karşı çıkanlar arasında İslam'a yeniden bir dönüş yaşanmış ve bunun sonucunda Safevilik hareketi oluşmuştu. Buradan yola çıkarak, Timur istilası sona erince 1501-1722 yılları arasında 200 yıldan fazla hüküm sürecek Safevi Devleti kuruldu. Kurucusu doğrudan peygamberin soyundan geldiğini iddia ediyordu ve hareketi tarikata dönüştürmüştü. 1514'de Çaldıran'da Safeviler Osmanlılar tarafından yenilgiye

[918] Ponting,a.g.e.,s.509.

uğratıldı[919] ve 1516 yılında Halep ele geçirildi. 1517 yılında ise Ridaniye'de Memluklar yenilgiye uğratılarak Mısır ve Arabistan ele geçirildi.

Avrupalıların, "Muhteşem" unvanını verdiği Kanuni Sultan Süleyman zamanında ise Osmanlılar Balkanlarda yeniden ilerledi. 1521 yılında Belgrat, 1522 yılında ise Rodos adası ele geçirildikten sonra, 1526 yılında Mohaç Savaşı ile Macaristan ele geçiriliyordu. Bu dönemde Osmanlı güç olarak doruğa ulaşmıştı. 1538 yılında donanma Arabistan kıyılarını ele geçirdi.[920] Osmanlıların Akdeniz, Karadeniz ve Hint Okyanusu'nda donanmaları vardı. Donanma 1580'lerde Afrika'nın güneyinde Mozambik'e bile saldırılar yapacak seviyelerdeydi. Akdeniz sahillerinin büyük çoğunluğunu kontrol ediyordu ve bütün bölgelerde dikkate alınması gereken bir güçtü. Bu nedenle Avrupalı devletler, Osmanlı'yı yanlarına almak için uğraşıyordu. Osmanlı da Avrupa'nın kendi içindeki çekişmelerden istifade ediyordu. Osmanlılar 1533 yılında Fransızlara 100.000 altın yardım yaptılar, 1535 yılında bunu tekrarladılar. Ayrıca onlara bazı ticari ayrıcalıklar tanıdılar. Bunun karşılığında güney Fransa'ya giriş izni aldılar. Osmanlı Devleti 1535 yılında Fransızlara, 1579 tarihinde İngilizlere, 1598 yılında ise Hollanda gibi devletlere kapitülasyonlar vermişti.[921]

Osmanlı'nın, zamanın kudretli bir devleti olması nedeniyle, birçok kurumu gibi haremi de ilgi görmüş ve hakkında türlü efsaneler uydurulmuştu. Oysa Amerikalı bir araştırmacı tarafından kaleme alınan, "Harem-i Hümayun" isimli eserde Harem'in, cinselliğin sergilendiği bir yer olmaktan ziyade, adeta bir manastıra benzediği anlatılır.

Avrupa kendi içinde çekişme içindeydi. Venedik ve Papalık ittifakı 1538 yılında gerçekleşti. Ancak Adriyatik'te Osmanlı deniz gücünün başındaki Barboros Hayrettin Paşa'ya karşı Preveze Deniz Savaşı'nı kaybettiler. Osmanlılar için tek başarısızlık 1566 yılında Rodos şövalyelerinden Malta adasını alamamalarıydı. Buna rağmen 1571 yılında Kıbrıs adasını aldılar. Aynı yıllarda İnebahtı'da donanmalarını kaybetmelerine rağmen bunu kısmen telafi ettiler ve ardından Tunus'u ele geçirdiler. İnebahtı'daki kayıplar bir ölçüde giderilse de, bu olay ileriki yıllarda dünya dengelerini değiştirecek sonuçlar doğuracaktı.

1530 yılındaki kayıtlara göre Anadolu ve Rumeli'de nüfus 11 milyonun üzerindeydi. Bu dönemde Osmanlı'nın toplam nüfusu ise 35 milyon civarındaydı. [922] Avrupa'daki nüfusunun çoğunluğu Hıristiyan'dı.[923] Osmanlı bütün dinlere karşı hoşgörülüydü ve bunları huzur içinde bir arada yaşatmayı başa-

[919] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.188.
[920] Dünya Tarihi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007,s.84.
[921] Uçarol Rıfat. *HAK yayınları*, İstanbul, 1985.s.142.
[922] Aydın, Mahir. *Sultan II. Mahmut Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri*, Sultan II. Mahmut Döneminde Yapılan Reformlar Semineri, İstanbul, 1980.s.81-106.
[923] Bazı dönemlerde ¾'üne ulaşmıştır.

rıyordu. İspanya, Fransa, Portekiz ve İtalya'dan kovulan on binlerce Yahudi bile ancak Osmanlı topraklarında huzur buluyordu. Yine Batı zulmünden kaçan diğer ülke insanları da Osmanlıya sığınıyordu. Özellikle yükseliş döneminde Osmanlılar kendi ülkelerine kırgın olanlardan faydalanmışlar ve bunları koruyarak kendilerinden önemli bilgiler almışlardı. Ancak gerileme döneminde bu tersine dönmüş, bu sefer Osmanlı sarayında bulunan yabancılar diğer ülkelere bilgiler sızdırmıştı.[924]

Osmanlılar, Balkanlar'da ele geçirilen yerlerdeki insanları inançlarında serbest bırakmıştı. 16. yüzyılın başlarında Balkanlardaki nüfusun %20'si Müslüman idi ki, bunların 1/3'i de Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçenlerdi. Begomilik mezhebinden olan Bosna'da, Müslümanlığa geçme oranı diğerlerine göre çok daha yüksekti. İmparatorlukta sayısız görev Hıristiyanlara ayrılmıştı. Avrupa'daki Hıristiyanlar Osmanlıların egemenliği altındaki Hıristiyanların isyan edeceğini düşünüyorlardı ama beklenenin aksine 19. yüzyıla kadar herhangi bir direniş olmadı. Tam tersi birçok Avrupalı Hıristiyan, Osmanlı topraklarında iş bulmaya çalışıyordu. Osmanlı'da köleler bile hiyerarşi içinde yükselebiliyor, zengin olabiliyor ve yerli kadınlarla evlenebiliyordu. 17. yüzyılda İngilizler Osmanlıya esir düşmüş bazı vatandaşlarını kurtarmak için birilerini göndermiş ancak esirler geri dönmeyi reddetmişlerdi.

Japonya'nın birliğinin yeniden sağlanmasında ateşli silahların önemli bir yeri vardı. Çinlilerden bazı silahlar alınmasına rağmen, ilk Avrupa silahlarına 1543 yılında sahip olundu. 1575 yılındaki savaşta, yaylım ateşi tekniğini uygulayan, 3000'den fazla tüfekli asker bulunuyordu. 1580'lerde Japonya'yı birleştirmek için yapılan savaşlarda, 300.000'den çok asker bulunan büyük ordular savaşıyordu. Avrupalılar sadece silah değil misyonerler de getirmişti ve 16 yüzyılın sonlarında toplam nüfusu 12 milyon olan Japonya'da yüz binlerce Hıristiyan bulunuyordu. Hıristiyanlar çoğalınca 1587 yılında misyonerler sınır dışı edildi. 1592 yılında, 160.000 kişilik bir orduyla Japonya, Kore'yi istila provası yapmıştı. Başarısız olmalarına rağmen, Japonlar bu tecrübelerden daha sonra yararlanacaklardı. 1603 yılında Japonya güçlü bir merkezi yönetime sahip birleşik bir devlet oldu.

17. yüzyılın başlarında Japonya'daki Hıristiyanların mevcudu bir daha olmayacak şekilde 500.000'in üstüne çıkmıştı. Ardından binlerce Japon'un hayatına mal olacak bir sindirme kampanyası başladı. Önce İngilizler ülkeden kovuldu, 1620 yılında da İspanyollar ve ardından Portekizliler. Durumu konuşmak için gönderilen elçiler de öldürüldü. Sadece Nagazaki limanındaki küçük bir adada haçı çiğneyen Hollandalılar kaldı ve Avrupa ile yıllarca bunlar irti-

[924] Özcan, Abdulkadir. Casus, *Dinayet İslam Ansiklopedisi*, VII,s.167.

batı sürdürdü.[925] 1630'lara gelindiğinde Hıristiyanlık din olarak Japonya'dan silinmişti. 17. yüzyılda Japonya, ilişkilerin şartlarına kendi karar verecek ve savaştan uzak duracak kadar güç kazanmıştı.[926]

Avrupa nüfusu 1300'lerde 80 milyondu. Salgın hastalıklar nedeniyle 1500 yıllarında da aynı kaldı. 1600'lere gelindiğinde nüfus 100 milyonu aşmıştı. Ancak topraksız işçilerin sayısındaki artıştan dolayı gelir düşmeye başladı. Amerika'dan gelen altın ve gümüş enflasyona neden oluyordu. Bu nedenle 1600'lerin başında alım gücü 50 yıl öncesine göre yarıya düşmüştü. Halk fakirleşmeye başladı, hırsızlık ve soygunlar artı. 1630'larda Torino'da bir evde 65 kişi yaşıyordu. Floransa'da bu sayı bazen 100 kişiyi buluyordu. Avrupa'da halkın %10'u ya dilenci ya da dilenciye yakındı.

Engizisyon mahkemelerinde yargılanan birinin beraat etmesi mümkün değildi.[927] Kişiler bazı durumlarda elbisesinin üstüne çizilen sarı renkte bir haçı cezası bitene kadar taşımak zorundaydı.[928] 1550-1580 yılları arasında engizisyon mahkemeleri, yaklaşık 150.000 davaya bakmış ve çoğunluğu büyücülükle suçlanan kadın olmak üzere 100.000'den fazla insanı öldürmüştü. 60.000'i yakılarak öldürülen bu insanların yarıdan fazlası Almanya'daydı. 1572 yılında Paris'te 2000 Protestan'ın öldürüldüğü bir katliam yaşandı.

Polonya 1600'lü yıllara gelindiğinde Avrupa'nın geri kalan kısmı gibi bir hanedan devletiydi. İspanya ise 17. yüzyılı sonlarına gelindiğinde nispeten ekonomik, sosyal ve siyasi bir gerilemenin içindeydi.

Bu dönemde Rusya dünya siyasetinde yerini almaya başlıyordu. 1547'de "Korkunç İvan" Rusya'da ilk çar ilan edildi.[929] Ruslar bu dönemde çift başlı kartal sembolünü kullanmaya başladılar. 15. yüzyılın sonlarında güçlü bir ordu oluşturulmasına karar verildi ve ateşli silahlar kullanılmaya başlanıldı. Bu maksatla İtalya'dan teknisyenler getirildi. Ancak 16. yüzyıl ortasına kadar pek başarı kazanılamadı. 1550'lerde Rusya'da, ilk kez tüfekli askerlerle gösteri yapıldı. 1552 yılında Kazan ele geçirildi ve böylece Moskova artık Karadeniz'e inen Volga ticaret yoluna hâkim oldu ve Kazan'ın fethi ile doğuya doğru ilerlemenin önü açıldı.[930] Ancak, güçleri sınırlı olduğundan, daha kuvvetli Kırım Hanlığı'na saldırı sonraya bırakıldı. 1584 yılında ise ülkede bir süreliğine çözülme ve karışıklık yaşandı. Kazan ve Astrahan'ı ele geçirilince Karadeniz'e doğru giden alanlar yerleşime açıldı ve doğudaki Sibirya'ya doğru yön çevrildi. Bu Avrasya'daki dengeleri değiştirecek önemli bir aşamaydı. 1550'li yıllar-

[925] Roberts,a.g.e.,s.397.
[926] Ponting,a.g.e.,s.522.
[927] Akır, Haydar. *Ortaçağ Avrupa'sında Cadılar ve Cadı Avı,* Ankara, 1960.s.183.
[928] Akır,a.g.e.,s.186.
[929] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.201.
[930] Ponting,a.g.e.,s.540.

dan sonra Rusya göçebelerin aleyhine olmak üzere doğuya doğru yayılmaya başladı. Orta Asya'yı 19. yüzyıl ortalarına kadar tam olarak ele geçirememelerine rağmen, Sibirya'nın uç kısımlarına, hatta Alaska'ya kadar gittiler. Başlangıçta doğuya gidişin ana sebebi kürk teminiydi. 15. yüzyılın başında önemli miktarda kürk elde edilirken, aşırı avlanma sebebiyle artık bunlar yeterince bulunamamaya başlamıştı ve 16. yüzyılın başında Uralların doğusunda kürk hayvanı nesli neredeyse tükenmişti. 1580'lerden başlayarak kürk tüccarları, haydutlar ve kanun kaçaklarından oluşan gruplar Uralları geçip yayıldılar ve 1647 yılında Ruslar daha Karadeniz'e ulaşmamışken, Pasifik sahillerinde yer alan Ohotsk şehrine ve 1652 yılında Baykal Gölü yakınlarındaki Yakutsk'a ulaştılar. Sibirya'daki kabilelerden, zorla kürk haracı ve yerleşimcilere satmak üzere kadın köleler aldılar. Rusya'da kölelik 1825 yılında kaldırılana kadar devam etti. Ruslar ilerlemeye devam ederken, Amur Nehri civarında Çinlilerle karşı karşıya geldiler ve kabilelere davrandıkları gibi davranamayacaklarını ilk kez anladılar. Aynı zamanda Orta Asya'daki Müslüman devletler karşısında da başarılı olamadılar.

18. yüzyılda neredeyse tüm Orta Asya devletleri Rus tüccarlarını kovdular. Ruslar köle ihraç ediyorlardı ve kendi dinlerinden Ortodoks olmayan köleleri dahi Orta Asya'ya satıyorlardı. Bu nedenle kuzeye yöneldiler. 1707 yılında Bering Boğazı'na ulaşıldı. Avlanma o kadar acımasızdı ki, Sibirya'da dahi kaynaklar azaldı. Kaynak azalınca Kuril adalarına, ardından 1740'lı yıllarda Alaska'daki su samurlarına yöneldiler. Kısa bir süre sonra su samurları da yok olma tehlikesine maruz kaldı. 1799 yılında ticaret yapmak maksadıyla Rus-Amerikan ortak şirketi kuruldu ve Ruslar Kuzey Pasifik'in Petropavlosk limanında küçük bir filo bulundurdu.[931]

İlk Osmanlı-Rus Savaşı, Çar ordularının 1677 yılında Kiev'i ele geçirmelerinden 10 yıl sonra 1677 tarihinde Kırım Hanlığı ile Ukrayna arasındaki topraklara Rus ordusunun saldırısı ile başladı. Osmanlının seferi üzerine korkan Ruslar, elçilerini 1681 yılında Kırım Hanına gönderip bir daha saldırmayacaklarına dair söz verip bir anlaşma imzaladılar. Bu iki ülke arasındaki ilk anlaşmaydı.[932] Büyük Petro (1689-1725) döneminde Moskova Prensliği, Rusya Devleti'ne dönüşmüş ve yeni başkent Leningrad (St.Petersburg) olmuştu. Onun zamanında Rus toprakları genişledi.[933] 1709 yılında İsveçlileri kesin bir yenilgiye uğrattılar. Sonra batıya Polonya'ya yöneldiler ve önce zayıflattılar ardından 1795 tarihinde son paylaşımında Prusya ve Rusya arasında paylaşıldı ve varlığı sona erdirildi. Polonya bu kaderi bundan sonra da birkaç kez yaşayacaktır.

---

[931] Ponting,a.g.e.,s.587-591.

[932] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.202.

[933] Kerr, Gordon. *Avrupa'nın Kısa Tarihi*, Çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011.s.96.

Bu dönemdeki diğer bir önemli gelişme ise Hindistan'daki Müslüman Mugal İmparatorluğu'nun zaman içinde giderek gelişmesiydi. 1600 yıllarında dünyanın en güçlü ve zengin devletlerinden birisiydi ve 1700 yılında nüfusu 160 milyona ulaşmıştı. Hindistan Avrasya deniz ticaret ağının merkezindeydi ve zengin tarım alanlarında birçok ürün yetiştirilebiliyordu. 1631 yılında Şah Cihan ölen gözde karısı için, dini amaçlı olarak, yapımı 17 yıl sürecek Taç Mahal'in yapımını başlattı.[934] 1633 yılında ise Hindu tapınaklarının yapımı ve tamiri yasaklandı.

Bütün bunlar olurken, 1620 yılında Hindistan açıklarında İngilizler, Portekiz donanmasını yeniyor ve 1639 yılında Hindistan'da ilk kolonilerini kuruyorlardı.[935] Üstünlük el değiştiriyordu.

15. yüzyıl sonlarında ordular, 180 metreye kadar isabetli olarak dakikada 10 ok atabilen okçulardan ve süvarilerden oluşuyordu ve çok az sayıda top ordulara girmeye başlamıştı. Topun kullanılması savunma sisteminde değişime yol açmış ve artık kaleler içinde kalarak savunma yapılamaz hale gelmişti. Avrupa'da ilk ateşli silah, 16. yüzyılın başlarında kullanılan, okçunun yarı menzilinde ağır bir silahtı ve dolduruşu dakikalarca sürüyordu. 1550'lerde yivsiz namlulu silahların geliştirilerek, İspanyollar tarafından İtalya'da kullanılması ile bir devrim gerçekleşti. Levha zırhı 90 metreden delebilen bu silah sayesinde kılıç, balta, mızrak gibi silahlar önemini kaybetmeye başladı. İngilizler bile 1560'lara gelindiğinde geleneksel büyük yaylarından vazgeçmişlerdi.[936] 1590'larda artık uzun saflar halinde askerler yaylım ateşi açabiliyorlardı. 1620'lerde İsveç ordusunda altı saf halinde sürekli ateş edebilen eğitimli askerler bulunuyordu. Yivli tüfeklerin ateş hızı en başta düşüktü. İlk sahra topları 17. yüzyılın başlarında Osmanlılar tarafından geliştirildi. 1630 yılında ise İsveçliler bunlardan 80 tanesini aynı anda savaşta kullanabiliyorlardı.[937]

15. yüzyılın sonlarında, Avrupa'da ordular küçük çaplıydı. Ortalama 20.000 mevcutlu ordular vardı. Bir yüzyıl sonra durum değişti. 16. yüzyıla gelindiğinde İspanyolların 200.000 kişilik orduları vardı. Bu dönemde artık 150.000 kişilik ordular normal kabul ediliyordu. 17. yüzyıl sonlarında Fransız ordusunun mevcudu 400.000'i geçmişti. Aynı dönemlerde Hollanda ve İsveç gibi orta büyüklükteki devletlerin orduları dahi 100.000 kişinin üzerine çıkmıştı. 1500'lü yılları izleyen 300 yıl Batı'nın yükselişiydi ve bu askeri alanda da

[934] Ponting,a.g.e.,s.598.
[935] *Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.s.94.
[936] Ponting,a.g.e.,s.543-552.
[937] Ponting,a.g.e.,s.542.

kendini gösteriyordu.[938] Bütün bunlara rağmen, 1500-1800 yılları arasında Avrupa'da hiçbir devlet evrensel bir imparatorluk oluşturamamıştır.[939]

1450 yılından sonra 200 yıl boyunca denizcilikte de büyük gelişmeler oldu. 16. yüzyılın başlarında ağızdan dolan bronz toplarla 30 kiloluk gülleler atılabiliyordu. Yüzyılın sonunda ise, Hollandalılar tarafından İspanyollara saldırmak maksadıyla, yeni bir çeşit kalyon geliştirilmişti. 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Hollandalıların 150 gemiden fazla bir filosu vardı. 17. yüzyılın sonlarında ise Avrupa donanmaları, her türlü denizde harekât yapabilecek ve binlerce mil uzaklarda birbirlerine saldırabilecek durumdaydılar. Asya'da da bundan daha gelişmiş olanları yapılabiliyordu. 1590'larda Koreliler ilk zırhlı gemiyi ürettiler. Gemi 30 metreden uzundu. Gemi madeni plakalarla kaplanmıştı ve üzerinde delik açılamıyordu. 1590'larda Japon istilasının püskürtülmesinde bu gemiler önemli rol oynadı. Ancak bu ordu ve donanmaların beslenmesi ve idamesi büyük bir sorundu. Osmanlı gelirlerinin 2/3'si orduya harcanıyor, İngiltere gibi devletler ise harcamalar nedeniyle iflas edebiliyordu. İngiliz devletinin geliri 200.000 sterlin olduğu halde 1542-1550 yılları arasında İskoçya ve Fransa ile savaşın maliyeti yılda 500.000 sterline ulaşmıştı. Aynı nedenlerle İspanya da; 1575, 1596, 1607 ve 1627, 1647 ve 1653 yıllarında 6 kez iflas etti.

1661 yılında Kanada'da sadece 3.000 civarında Fransız yaşıyordu.[940] 1707 yılında İngiltere, denizaşırı ülkeleri olan Hindistan ve Kanada'da kesin bir zafer kazandı. Batı Avrupa kendi aralarında çekişirken, Doğu Avrupa'da güç dengesi köklü bir değişikliğe uğruyordu. Bunun sonucunda ise 1648 yılından sonra Polonya, İsveç, Flemenk'ler büyük ve güçlü bir imparatorluk olma durumlarını kaybediyorlardı.[941] Yapılan keşifler ve bunun sonucunda elde edilen gelirlere rağmen İspanya ve Portekiz, güçlü devletler olarak gelişmemişti ve 17. yüzyılın ortalarından itibaren gerilemeye başladılar. Diğer taraftan Hollanda'da gelişemedi. Almanya ise 17. yüzyıldaki savaşlar nedeniyle büyüyemedi. Ancak doğu ucundaki Prusya biraz başarı kazandı. İngiltere ise izole konumu ve coğrafyası nedeniyle, sorunlarına rağmen ayakta kalabildi.

Avrasya kıtasında, milattan başlayarak 17. yüzyıla kadar geçen süreçte 4 büyük kriz meydana gelmişti.[942] İlk olarak, MS 2. yüzyılın sonlarından 6. yüzyıla kadar süren karışıklık döneminde Çin dağılmış, Roma İmparatorluğu zayıflamış, İran Part İmparatorluğu çökmüştü. Sonra, 750 yıllarında başlayıp 1000 yıllarına kadar devam eden dönemde İslam İmparatorluğu parçalanmış, Çin gerilemiş ve Avrupa'da başlayan toparlanma son bulmuştu. Moğol İmpa-

[938] Sander,a.g.e.,s.145.
[939] Ponting,a.g.e.,s.546.
[940] Roberts,a.g.e.s.392.
[941] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.220,221.
[942] Ponting,a.g.e.,s.553.

ratorluğu'nun çöküşü ile birlikte, 14. yüzyılın ortasında meydana gelen salgınlar feleketlere ve açlığa neden olmuştu. 17. yüzyılda başlayan ve 1560-1660 yılları arasında etkili olan son krizde ise Osmanlı ve Çin sarsılmış, en kötü etkilenen bölge ise iç savaş, kıtlık ve köylü ayaklanmaları yaşayan Avrupa olmuştu.

17. yüzyıldaki krizin sebeplerinden birisi nüfus artışıydı. 1400-1600 yılları arasında dünya nüfusu o güne kadar görülmemiş şekilde arttı. 1400-1600 yılları arasındaki dönemde dünya nüfusu 350 milyondan, 550 milyona ulaştı. Doğal olarak kişi başına tarım alanı azaldı. 1500-1700 yılları arasında Anadolu'da tarım alanı % 20 büyürken, nüfus % 70 arttı. Çin'de ise kişi başına alan 1/3 oranında azaldı. Ancak daha önce belirtildiği şekilde Amerika kıtasından mısır ve patatesin gelmesi beslenme sorununu bir miktar azalttı.[943]

Asıl sorun 1500'lerde başlayıp 1850 yıllarına kadar olan dönemde Avrupa'da küçük bir "Buzul Çağı"nın yaşanması oldu. Isı bugünkünden ortalama 1 derece aşağı seviyedeydi. Bu düşüş nedeniyle ürün yetiştirme mevsimi kısaldı, ürün yetiştirilebilen alan yaklaşık 200 metre aşağılara düştü, sular tarlaları kapladı, yazlar serin geçti, bazı bölgelerde ise seller ve kuraklıklar meydana geldi. Bu dönemde sık sık Avrupa'daki nehirlerin donduğu görüldü. 1595 yılında Marsilya'da deniz buz tuttu. İzlanda ve İngiltere civarlarında buzul kütleleri görüldü. Soğuk rüzgârlar nedeniyle zeytinlikler ve meyve bahçeleri zarar gördü. Bunun sonucunda, Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda hububat fiyatları en az 5 kat artarak görülmemiş seviyelere çıktı. Avrupa'da 1594-1598 yılları arasındaki 5 yıl süresince hasat o kadar kötüydü ki, kedi köpek yemek mecburiyetinde kalanlar oluyor, insanlar uygun olmayan şeyleri öğütüp ekmeklere katıyorlardı. Yiyecek bulamayanlar özellikle kimsesizler ve yaşlılardı. Birçok dul kadın ağzında yabani ot parçaları olduğu halde sokaklarda ölü olarak bulunuyordu. Ayrıca dizanteri hastalığı yayılmıştı. Bu kıtlıkta Finlandiya'da halkın 1/3'i hayatını kaybetti. Fakirlik ve kıtlık yüzünden, 1520-1600 yılları arasında Londra nüfusu 4 kat artarken, dilenci miktarı 10 kat arttı. Bu durum 1800'lü yıllarda bir kez daha gerçekleşecektir.

1700 yılında Avrupa çok daha tenhaydı. Bugünkü çiftliklerin ve büyük kentlerin yerleri yeşil kuşak kaplıydı. Bazı insanlar sabah kalktıklarında canları isterse atlarına binip kurt avlayabiliyordu. Kimse de uzun yıllar hayat tarzında bir değişim beklemiyordu.[944] İletişim daha gelişmemişti ve bu tarihte bir Hollandalının Amerika kıtasındaki yeğenine yazdığı mektubun ulaşması neredeyse bir yılı buluyordu.[945]

---

[943] Ponting,a.g.e.s.554.
[944] Wills, E.John. *Bir Dünya Tarihi*, Çev. Ali Çakıroğlu, Aykırı Tarih, İstanbul, 2002.s.15.
[945] Wills,a.g.e.,14.

Çin 1400-1550 yılları arasında istikrarlı bir dönem geçirmişti. Çinlilerin 15. yüzyılda Amerika kıtasına bile ulaştığını düşünenler vardı. Çinliler 1430'larda okyanus aşırı seferleri yasakladılar ve 1470'lerde bütün kayıtları imha ederek Çin'in keşif çağına son verdiler.[946] Bunun ardından Osmanlı'daki Lale Devri (1718-1730) gibi, Çin'de 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın ilk yarısında tiyatronun, güzel sanatların ve yarı popüler kültürün geliştiği kentli bir orta sınıf oluştu. Bu muhteşem bir dönemdi ve kitap endüstrisi muazzam gelişme gösterdi.[947] 1642 yıllarına gelindiğinde ise bazı yerleşim yerlerine silahlı adamlar bile giremiyordu.[948]

16. yüzyıl başlarında Moğollar tekrar toparlanmaya ve 1540'lardan itibaren Pekin'e akınlar yapmaya başladılar. 1542 yılında sadece bir ay içinde bir milyon at ve sığır ile birlikte 200.000 esir ele geçirmişlerdi. 1550 yılında ise Pekin'i kuşattılar.[949] 1552 yılında eski başkent Karakurum'u işgal ettiler, 1570 yılında da Kazak ve Kırgızları yenilgiye uğrattılar.

Bu dönemde Doğu Avrupa'daki Polonya-Litvanya devleti genelde savaşa karışmaktan kaçındı. Beslemek kolay olduğundan ordularında süvariler ağırlıklıydı. Ayrıca 1627 yılında İsveç'i yenilgiye uğratmış güçlü bir donanmaları vardı. Ancak 1648 yılında Moskova'nın desteklediği bir köylü ayaklanması oldu. 1655 yılında Varşova dâhil birçok kent yağmalandı. Halk Yahudilere saldırdı. Yaklaşık 100.000 kişi öldürüldü veya kaçmak zorunda bırakıldı. Kalanlar gettolara kapandı. 1648-1660 yılları arasında Polonya halkının 1/4'i öldü ya da öldürüldü. Polonya, 17. yüzyılda yaşanan bu sorunların ardından bir süre toparlanmış görülse de, sonraki yüzyılda bölünme ve devlet olarak yok olmasına yol açacak gelişmeleri yaşayacaktır.

Dönemin sonuna doğru, 17. yüzyılda nüfus artışı %12 ile bir önceki yüzyılın yarısı oldu. Bu azalma ve yeni kıtalarda üretimin artırılması istikrarı sağladı. Amerika kıtasındaki büyük çiftlikler nedeniyle İngiltere ve Fransa zenginleşip büyümeye başladı. Bu ülkelerdeki refah, iç istikrara olumlu yansısa da, yeterli olmuyor ve sorunlar devam ediyordu.

1650'lerde ordularda ateşli silahlar artık iyice yerleşmişti. Artık üç sıra halinde tertiplenmiş askerler, yivsiz namlulu tüfekler kullanarak kesintisiz ateş edebiliyorlardı. Ancak henüz nişangâhları olmadığından, sadece ileri kabaca doğrultup ateşleyebiliyorlardı. Ordular piyade, topçu, süvari olarak ihtisaslaşmaya başlamıştı. Devamlı ordular yaygınlaşıyordu. Asker ihtiyacı çoğu zaman başka ülkelerden karşılanıyordu. Napolyon'un 1812 yılındaki Rusya seferinde, ordunun büyük bölümü Fransızca bilmiyordu. Bu dönemde büyük

[946] Morris,a.g.e.,s.28.
[947] Harman, Chris. *Halkların Dünya Tarihi*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, Yordam Kitap, İstanbul, 2009.s.222.
[948] Harman,a.g.e.,s.223.
[949] Ponting,a.g.e.,s.557.

orduları geniş ve birbirinden ayrı bölgelerde komuta etme güçlüğü nedeniyle, bağımsız hareket edebilen tümen düzenlemesine geçildi. Fransızlar bunu ilk kez 1740'larda denediler ancak 1790'larda uygulayabildiler.

Uluslararası ilişkiler deyimi ilk defa 18. yüzyılda İngiliz filozof Jeremy Bentham tarafından kullanılmıştı.[950] 1800'lere kadar profesyonel diplomatlar yoktu. Büyükelçi ve diplomatlar genelde soylular arasından seçilip gönderiliyordu.[951] Uluslararası ilişkilerde en etkin güç hâlâ orduydu. Bu dönemde giderek büyük ordular oluşturulmaya başlandı. Fransız ordusu 18. yüzyılın başlarında 400.000 kişiyle, Avrupa'da o zamana kadar ki en büyük orduydu. 1812 yılında Rusya seferinde bu rakam 600.000'i aşmıştı. Bu ordu 1000'de fazla topla destekleniyordu. Bu toplar üç at tarafından çekiliyor ve sekiz asker tarafından kullanılıyordu. 1789 yılında Avrupa devletlerinin tamamında 450 savaş gemisi varken, 1815 tarihinde sadece İngiliz donanması 1000'den fazla gemiye ve 140.000 mürettebata ulaşmıştı. Prusya devleti de 18. yüzyıla girerken 200.000'i aşan bir orduya sahipti. Bu Avrupa'da dördüncü büyüklükte bir orduydu. Hâlbuki Prusya nüfus olarak 13. sıradaydı. Askerler tek tip üniforma giyiyorlar ve 60.000 askere iki yıl yetecek yiyecek stokları bulunduruyorlardı. Prusya her dört erkekten birini askere almıştı. Ordunun 1/3'i yabancı askerlerden oluşuyordu. Devlet gelirlerinin %90'ı ise askeri harcamalar için ayrılıyordu. Maliyet o kadar yüksekti ki, sırf dul maaşı bağlamamak için askerlerin evlenmelerine izin verilmiyordu. Ayrıca ordu ihtiyaçlarını sağlamak için askerler yanında siviller de görevlendirilmeye başlanmıştı.

Ateşli silahların da yayılması ile ordu beslemek iyice zorlaşmıştı. Orduların masrafları 16. yüzyıldaki masrafların neredeyse 10 katına ulaşmıştı. Çin, 1590'lara kadar Amerika kıtasından gelen ve stok edilen gümüş sayesinde masrafları karşılayabiliyordu ancak Japonların Kore'yi işgal girişimleri esnasında girdiği 1593-1598 savaşlarını kazanmasına rağmen, bu savaşın masrafları nedeniyle, parasız kaldı ve yeni vergiler koydu. Bundan sonra sistem her zamanki gibi bozuldu ve iç ayaklanmalar çıktı. 1644 yılında yönetim el değiştirdi ve iktidar Mançu'lara geçti.

Dalay Lama 1652 yılında Pekin'i ziyaret etti ve bunun ardından Çin'de Budist akımı yayıldı. Mançu yönetimi daha önce Hollandalılara ait olan Tayvan'ı 1683 yılında ele geçirdi ve bu tarihten itibaren Çin'e iyice yerleşerek, Batılıların zorla geldiği, 19. yüzyılın ortalarına kadar sürecek istikrar ve refah dönemini başlattı. 1670 yılında ise Batı Sincan bölgesi ele geçirildi. Bu bölgenin işgali ise sonucu günümüze ulaşan sorunlara neden oldu. Ardından 1751 yılında Tibet, Çin mandası oldu. 1760 yılında Çin, tarihinin en büyük alanına erişmişti. 1780

[950] Roberts,a.g.e.,s.331.
[951] Roberts,a.g.e.,s.334.

yılında Orta Asya'da çıkan isyanlar bastırıldı. 1800'lerde Avrupa'nın genelinde 180 milyon insan yaşarken Çin'in nüfusu 330 milyonun üzerindeydi.

1650-1800 yılları arasında Sincan ve diğer bölgelerde koloniler oluşturulunca verimlilik ikiye katlandı. Bunda, Amerika kıtasından gelen mısır ve patates gibi ürünlerin, giderek daha fazla yetiştirilmesinin, büyük katkısı oldu. Vergiler düşürülerek sabitlendi. Çay ihracatı 18. yüzyılda neredeyse 30 katına çıkmıştı. Ticaret giderek artıyordu. Sadece Borneo'da 200.000'den fazla tüccar faaliyette bulunuyordu. 1800'lerde Pekin 1 milyonu aşan nüfusuyla dünyanın en büyük kenti konumundaydı. Ancak 18. yüzyılın sonlarına doğru topraklardaki verimlilik sınırının sonuna gelinmişti ve artan nüfusu besleyememe tehlikesi giderek artıyordu. Bu ise kırsal alanda köylü ayaklanmalarını gündeme getiriyordu.

Osmanlı, yeni toprakları tarıma açarken bunun kayıtlarını iyi tutamadı ve vergilendiremedi. Avrupa'da olduğu gibi nüfus artışı kişi başına arazi miktarını düşürdü. Topraklar tımar denilen bölümlere ayrılmıştı.[952] 16. yüzyıldaki tahıl fiyatlarındaki artış nedeniyle tımarlı sipahiler artık kendilerini besleyemedi. 1560 yılındaki 90.000 civarındaki tımarlı sipahi sayısı zaman içinde azalarak, 70 yıl içinde 8000'e kadar düştü. Diğer taraftan 1530 yıllarından sonraki yüzyıl içinde ordu 5 kat büyüdü.

1579 yılında Sokullu gibi bir devlet adamı öldürülünce Osmanlı'da gerileme başlamıştı.[953] Aslında, "İpek Yolu" ticaretinden elde edilen gelirler dört misline çıkmıştı ama bu bile, bozulan toprak düzeni ve azalan vergiler nedeniyle, 17. yüzyılda bütçe açığını kapayamadı. 1590'larda vergi artışı yapıldı ve bu artış köylü ayaklanmalarına yol açtı. Çin'de de aynı tarihte yapılan aynı uygulama aynı sonuçları vermişti. Celali İsyanları denilen bu ayaklanmalar 1599-1607 yılları arasında hızla yayıldı ve giderek Anadolu ve Suriye'yi kapsadı. Suriye'de 1635 yılına kadar devam eden ayaklanmaları, Dürzî Fahreddin Maan yönetiyordu. 1589 yılında İstanbul'da çıkan yeniçeri isyanı da önemliydi ve bu tarihten sonra sık sık askerler yönetimde faal rol oynamaya başlayacaktı. 1622 yılında Sultan II. Osman'ın katledilmesi bu sürecin bir sonucuydu.

Osmanlıların 1683 Viyana Kuşatması'nın sonucu tam bir felaketti. Türk ordusu Viyana önlerinde görüldüğünde Viyana zor durumdaydı. Ancak öylesine acele ve hazırlıksız saldırıldı ki, yenildiler. Erzak ve ağırlıklarını arkalarında bıraktılar. Askeri kasada, 2 milyon dolara yakın para bulundu. Toplam ganimet ise 10 milyon dolardan fazlaydı. Ganimet hemen oracıkta fetihler tarafından paylaşıldı.[954]

---

[952] Ponting,a.g.e.,s.560.

[953] Sander,a.g.e.,s.135.

[954] Porter James, Larpent George. *İngiliz Büyükelçilerinin Kaleminden Türkiye'nin Bir Asrı*, Çev. Esma Selçuk Demir, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2013.s.289.

Kanuni dönemindeki Birinci Viyana Kuşatması ile 1683 tarihindeki ikincisi arasında büyük farklar vardı. Birincisinde çekilme düzenliyken, ikincisi bir bozguna dönüşmüştü.[955] Sultan Süleyman, Viyana'yı ulaşım sorunları, hava muhalefeti ve ağır topların olmaması yüzünden alamamıştı ama ordusuna hiçbir zarar verdirmeden dönmeyi başarmıştı. 150 yıl sonra yapılan ikincisinde ise ordu darmadağın olmuştu.[956] Bu askeri yenilgi siyasi, ekonomik ve kültürel alanda gerilemenin bir sonucuydu.

1603 yılından başlayarak Azerbaycan'ı ele geçirip Bağdat ve Musul'u alan Safeviler, buradaki Sünni halkın büyük bir kısmını katlettiler. Osmanlı çeşitli girişimlerle Bağdat'ı 1639 yılında alabildi. Ertesi yıl imzalanan Kasr-ı Şirin Barış Antlaşması her iki devlete yüzyıllar sürecek bir barış ortamı sağladı. 1648 yılında Sultan I. İbrahim öldürüldü. 1658 yılında Abaza Hasan Paşa isyanı bastırılınca istikrarsızlık sona erdirildi. Bundan sonra Köprülü ailesinin egemen olduğu istikrarlı bir dönem başladı. Azerbaycan kaybedilse de diğer topraklar elde tutulabildi.

Girit adasının büyük bölümü Osmanlılar tarafından 1646 yılında alınmıştı. Son liman 1699 yılında alınarak Akdeniz'in doğusuna tamamen hâkim olundu. Girit Savaşı sonrası Osmanlı donanmasının zayıflığı ortaya çıkmıştı. Venedikliler 1648 yılında Bozcaada'yı ele geçirdiler. Bir süre sonra oradan çıkarılsalar da, boğaz'ın ablukası bir süre daha kaldırılamadı. Bu durum İstanbul'da yiyecek sıkıntısına neden oldu.

Hazerpare Ahmet Paşa'nın sadrazamlığı döneminde padişah I. İbrahim samura düşkündü ve bu yüzden neredeyse her yer samur kaplıydı. Döneme "Samur Devri" diyenler bile vardı. Halktan kürk vergisi alınıyordu. Girit seferinden yeni dönen Yeniçeri Ağası Kara Murad, kendisinden samur ve amber vergisi isteyen memura: "Benim barut ve yağlı kurşundan başka bir şeyim yoktur. Samur ve amberin adını ise biz elden işitiriz, görmemişiz!" diyerek kovduğu İstanbul'da anlatılıyordu. Kürk ithalatı artmış ve çok miktarda gümüş ve altın Kuzey ülkelerine ve Rusya'ya gitmişti. Bu dönemde Osmanlı'da rüşvet ve kayırma da iyice artmıştı. Öyle ki güzel bir karısı olan Sivas Valisi Varvar Ali Paşa'dan, 30.000 kuruş bayram harçlığı ile Anadolu beylerbeyi İbşir Paşa'nın Sivas'taki güzelliği ile ünlenmiş karısının İstanbul'a gönderilmesi dahi istenebilmişti. Bu uygunsuz isteğe sinirlenen Ali Paşa isyan etti ve 1847 tarihinde İstanbul'a yürüdü. İsyanı bastırma görevi Ali Paşa'nın dostu İbşir Paşa'ya verildi. İsyan bastırıldı ve Ali Paşa idam edildi. İstekler çoğalınca İs-

[955] Lewis, Bernard. *Ortadoğu*, Çev.Selen Y.Kölay, Arkadaş Kitapevi, İstanbul, 2003.s.345.
[956] Sander,a.g.e.,s.139.

tanbul karıştı ve sonunda sadrazam da idam edildi. Daha sonra sıra padişaha gelecekti ve o da tahttan indirildi.[957]

Gütenberg'in matbaası 1450'lerde çalışmaya başlamıştı. Osmanlı'da ilk matbaa, bundan yaklaşık 50 yıl sonra 1493 tarihinde açılan, Yahudi matbaasıdır. Ermeniler 1567 yılında, Rumlar ise 1627 yılında kendi dillerinde matbaa açtılar. Türkçe eser basan ilk matbaa ise İbrahim Müteferrika'nın 1727 yılında açtığı matbaadır. Müteferrika, Erdelli olup sonradan kendi isteği ile Müslüman olmuştu. 350 kuruşa satılan bir eseri, 15 kat daha ucuza yani 25 kuruşa mal etmişti.[958] Bu dönemde disiplinsizlikleri giderek artan Yeniçeriler için de bir takım çareler aranmaya başlanmıştı. Damat İbrahim Paşa tarafından 1720'li yıllarda Yeniçeri Ocağı yerine 300 kişilik bir birliğe eğitim yaptırılmış, ancak bir sonuç alınamamıştır.

Karadeniz'in kuzeyinde yaşanan çatışmalar nedeniyle, Dinyester ve Dinyeper nehirleri arasında, Podolya isimli yeni bir Osmanlı eyaleti kurulmuştu. 1683 yılında Viyana kuşatması başarılı olamadı. Yine'de bu olay Osmanlının gücünün hâlâ devam ettiğini gösteriyordu. Ancak 1699 yılında Macaristan ve Belgrat kaybedilince Osmanlılar, Azerbaycan hariç, 200 yıldır ilk kez toprak kaybına uğruyordu. Sultan II. Mustafa bu başarısızlığın sorumlusu olarak 1703 yılında tahttan indirildi. Ancak buna rağmen Osmanlı bir yüzyıl daha gücünü muhafaza etti. Ekonomik büyüme sürdürüldü, başarılı askeri seferler icra edildi ve bu yüzden Avrupalılar, 1770'lere kadar önemli bir başarı elde edemediler. Yeniçerilerin sayısı 1567 yılında 12.000 civarındayken, 1597 yılında 35.000'e çıkmıştı. 1694 yılında ise 78.000'i geçmişti. Daha sonra zaman zaman artış ve azalışlar yaşanmıştır. Yeniçerilerin çoğu İstanbul'daydı ve ancak %30'u sefere katılıyordu. 1710 yılında ise bu oran %15'lere düşmüştü.[959] Yeniçeriler zamanla savaştan başka her şeyi yapar olmuştu.

Diğer taraftan, Osmanlı ordusunda baruthaneler 16. yüzyılda 23.000 kantar barut üretebilirken, 17. yüzyılda bu oran 8000'lere düşmüştü. Bunun sonucunda İsveç'ten barut ithal edilmek zorunda kalındı.[960] Bir zamanlar top teknolojisinde önder olan Osmanlılar ise gerileme üzerine 1770 yılında, Macaristan doğumlu Fransız Tott'u top dökmek ve topçuları eğitmek üzere ülkeye davet ediyordu.[961] Osmanlı böylesi büyük sorunlarına rağmen, Avrupa kendi içinde savaştığından 17. yüzyıl krizini nispeten fazla bir zarar görmeden atlatabildi ve

---

[957] Turan,2006.s.319-321.

[958] Avcı, Orhan, Çınar Hüseyin ve diğerleri. *Tarih, Selçuklulardan Bugüne*, Ed. Ahmet Nezihi Turan, Grafiker Yayınları, Ankara, 2006.s.368,369.

[959] Agoston,a.g.e.,s.201-205.

[960] Agoston,a.g.e.,s.149.

[961] Virginia H.Aksan. Reframing the Question of Military Reform in the Ottoman Empire, *İnternational History Rewiew 24,2*, 2002.s.253.

17. yüzyılın ortalarında Osmanlı hâlâ Avrasya'daki üç büyük devletten birisiydi.

Avrupa 17. yüzyılı 4 yıl hariç savaşlarla, rekabetle ve dini bölünmelerle geçirmişti.[962] Bazı bölgelerde 24 yılda çıkan ayaklanma sayısı 250'nin üzerindeydi. Çıkan isyanların büyük bölümü, başka yerlerde olduğu gibi vergi talepleri üzerineydi. Moskova'da da aynısı oldu. İklim şartları nedeniyle yeterli ürünün alınamayışı, nüfus artışı ve Polonya ile yapılan savaşlar nedeniyle hoşnutsuzluklar arttı. Ayaklanmalar çıktı. Bu esnada Polonya ve İsveç, Rusya'daki bazı bölgeleri 1611 yılında ele geçirdiler. Polonyalı askerler Moskova'ya yerleşti. Anarşi dönemi kilise'nin dini nedenlerle direnmesi ile 1613 yılında son buldu ve Mikhail Romanov çar olarak seçildi. 1793 yılına kadar askerlik ömür boyu iken, bundan sonra 25 yılla sınırlandırıldı.[963] Romanov Hanedanlığı uzun yıllar zayıf olsa da sonradan istikrarı sağladı ve 1917'ye kadar iktidarda kaldı. Fransa'nın 1700'lerdeki nüfusu 21 milyon iken aynı tarihlerde İngiltere'nin nüfusu 6 milyonu bile bulmuyordu.[964]

BATININ İLERLEYİŞİ

En eski uygarlıklar Mezopotamya ve Anadolu'da oluşmuş, buradan Mısır'a ve daha sonra Girit'e yayılmıştı. MÖ 334 yılında ise İskender, Makedon ordularının başında Hindistan'a kadar uzanan bir imparatorluğu kurdu. Ölümünden sonra Roma'da başka bir imparatorluk oluştu. Çin-İran-Roma bağlantısının sağlanmasıyla, Avrasya'da kapsamlı bir iş birliği ve ticaret faaliyeti kuruldu. MÖ 200'den MS 200 yılları arası dünyada istikrar dönemiydi. MS 200-MS 600 yılları arasında Hıristiyanlık ve Buda öğretisi yayıldı. Bu dönemde Roma İmparatorluğu batıdaki topraklarını kaybetti, Doğu Roma ise yeniden yapılanarak ayakta kalabildi. MS 7. yüzyılda ortaya çıkan İslam dini ise 100 yıl kadar bir sürede dünya üzerinde daha önce hiç görülmemiş bir boyutta kültürel ve sosyal bir birlik oluşturmayı başardı. Batı Avrupa'da 800'lü yıllardaki kısa süreli toparlanma çevreden gelen halkların saldırılarıyla son buldu. 500 yılı ile 1000 yılları arası Avrupa'da Karanlık Çağ olarak nitelendirildi.

Genel olarak Haçlı seferleri başarısız olmuştu. Ancak Müslümanlarla karşılaşmak Avrupalıların gelişmesinin de temelini oluşturdu. MS 1100 yılından itibaren Doğu ve Batı arasında teknoloji transferi artarak devam etti ve bundan doğal olarak daha gerideki Batı istifade etti. 13. yüzyılla birlikte Batı Avrupa'da siyasi birliğe ve merkezileşmeye doğru hızlı adımlar atıldı ve Avrupa 15. yüzyıla gelindiğinde teknolojide Avrasya'nın geri kalan kısmındaki gelişmeleri kısmen yakalamaya başladı. MS 1200- 1350

[962] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.176,177.
[963] Ponting,a.g.e.,s.561-571.
[964] Roberts,a.g.e.,*s.292.*

yılları arasında hüküm süren Moğollar ise Avrasya bölgesinde dengeyi değiştirdiler. Başka bir Moğol Timur'un Müslüman dünyaya saldırısı ise Hıristiyanların bir kez daha ayakta kalmasını sağladı. 1492 yılında Amerika keşfedilirken İspanya'daki Müslümanlar da yenilgiye uğratılıyordu. Bu arada kuzeyde, Rusya diye bir devlet büyümeye başlamıştı. Ortodoks kilisenin yetkililerinin 1325 yılında Moskova'ya taşınması Moskova'nın konumunu güçlendirdi.

Güneybatı Asya'da 3000 yıldır uğrunda mücadele edilen üç stratejik koridoru MS 16. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlılar dışında hiçbir güç sürekli kontrol etmeyi başaramamıştı. 1500 yılında bile Batılı toplumlar 1500 yıl önceki Roma'nın gerisindeydiler. Bu dönemde yeniden doğuş yani Rönesans hareketi başladı. Osmanlı deniz gücünü yeterince geliştirememiş ve bu nedenle coğrafi alanda kuşatılmıştı. Batı cephe hücumu şeklinde değil, okyanusu ele geçirerek kuşatma şeklinde saldırmıştı. Portekizliler Afrika yolundan Hindistan'a, İspanyollar ise Atlantik-Pasifik yolundan Filipinlere ulaşarak yeni cepheler açmışlar ve sonuçta Batı dünyası okyanusları fethederek 16. yüzyılın sonunda Osmanlı'yı kuşatmayı başarmıştı (Bkz. Ek-Harita:25).

Avrasya kıtasında milattan başlayarak 17. yüzyıla kadar geçen süreçte 4 büyük kriz meydana gelmişti. İlk olarak, MS 2. yüzyılın sonlarından 6. yüzyıla kadar süren karışıklık döneminde Çin dağılmış, Roma İmparatorluğu zayıflamış, İran Part İmparatorluğu çökmüştü. Sonra, 750 yıllarında başlayıp 1000 yıllarına kadar devam eden dönemde İslam İmparatorluğu parçalanmış, Çin gerilemiş, Avrupa'da başlayan toparlanma son bulmuştr. Devamında, 14. yüzyılın ortasında ortaya çıkan salgınlarla ortaya çıkan felaketler, açlık, Moğol İmparatorluğu'nun çöküşü meydana gelmişti. Son olarak, 17. yüzyılda başlayan ve 1560-1660 yılları arasında etkili olan krizde ise Osmanlı ve Çin sarsılmış, en kötü etkilenen bölge ise iç savaş, kıtlık ve köylü ayaklanmaları yaşayan Avrupa olmuştur. 17. yüzyıldaki krizin sebeplerinden birisi nüfus artışıydı.

Avrupa 17. yüzyılı 4 yıl hariç savaşlarla, rekabetle, dini bölünmelerle geçirdi. Avrupa kendi içinde savaştığından Osmanlı 17. yüzyıl krizini nispeten fazla bir zarar görmeden atlatabildi ve yüzyılın ortalarında Osmanlı hâlâ Avrasya'daki üç büyük devletten birisiydi. Keşifler dönemi sonunda dünyadaki dengeler değişiyor ve Avrupa'nın yükselen bir güç olma yönünde ilerlediği açıkça görülüyordu. 1700'lerde İngiltere, adasında savaşlardan uzakta zenginleşmişti ve bu yüzden sanayileşen ilk ülke oldu. 1750 yılına gelindiğinde Avrupalılar, neredeyse her şeyin kendilerinin lehinde olduğu tek taraflı bir ticaret sistemi ve ekonomi oluşturmayı başarmışlardı. Afrika'nın iş gücü ve Amerika'nın zengin toprakları Avrupa kıtasının zenginliğinin başlıca kaynağıydı.

Batı, üstünlüğünün tadını çıkarıyordu. 1515-1572 yılları arasında yaşayan Protestan bir yazar, "Bir yüzyıl içinde bilim alanında atalarımızın 14. yüzyıl

boyunca göremediği kadar büyük ilerlemeleri gördük." derken, 18. yüzyıla gelindiğinde Voltaire: "Asya'da birkaç uygar kavimden söz etsek bile, onlar hakkında şunu söyleyebiliriz. Onlar bizden önceydi ama biz onları geçtik." 1800'lerde teorik olarak, "Avrupa'nın kendini üstün görmesi" manasında kullanılan "Avrosantrizm" deyimi ortaya çıkmaya başlamıştı. Artık diğer kıtalar, Avrupa ile olan ilişkilerine göre tanımlanıyordu. Avrupalı onları sömürse ve öldürse bile sömürülenler, Avrupalıların onları Hıristiyan yaparak ruhlarını kurtardıkları algısını edinmişlerdi.[965] Gidilen ülkelerde üniversiteler kuruluyordu. Ancak bunlar çoğu zaman bilim adamı değil, onların ruhunu kurtaracak Hıristiyan din adamları yetiştirmek içindi.[966]

1600'lere kadar Doğu ve Batı kabaca eşitti. Bazı yazarlara göre ise Batı'nın ilerlemesinin değil, Doğu'nun gerilemesinin üzerinde durmak gerekiyordu. 1750'lerden sonra gümüş yeterince elde edilemeyince Batı'yı üretime ve sanayileşmeye zorladı. Bazıları ise Batı'nın üstünlüğünü daha da ileri götürür ve son 15.000 yılın 1000 yılı hariç hepsinde (MS 550-1750) Batı'nın üstünlüğünü iddia eder.[967]

Güçlü olan istikrar sağlar, ancak güçlü gerilemeye başladığında savaş ve çatışma ihtimali de artar.[968] Tarihi yazanlar artık değişmeye başlamıştı. Uzaklardan gelen kavramlar, geçmişin derinliklerinden gelenlerle karışıyor, tarihi ise kazananlar yazıyordu. Tarih yazanlar ise kendisini kusursuz, haklı ve medeni gösteriyordu. Oysa Swift, kusursuz ne toplum, ne de uygarlık var diyordu.[969] Gerçekten de kusursuz olduğunu iddia edenler kendi kusurlarını gizlemek ister gibiydi. Bu nedenle bazıları kendi gelenekleri dışındaki her şeyi barbar olarak nitelendiriyordu.[970]

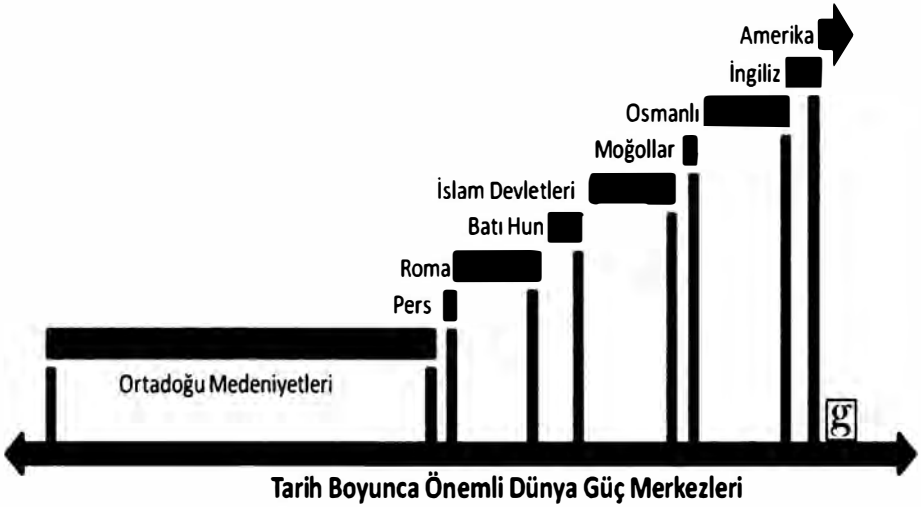
Yazar Bergman Edward, tarihin kazananlar tarafından yazıldığını doğrularken, "Kaybedenlerin tarihleri çalınır, barbar ve yararsız olarak gösterilir."der.[971] Montaigne ise, yerlilerin tutsakları öldürmekte kullandıkları yöntemleri, Portekizlilerin yerlilere karşı diri diri uygulandığı yöntemlerle karşılaştırarak: "Aklın kurallarına göre bunları yargılayabiliriz ancak sırf bize benzemiyor diye barbar diyemeyiz. Çünkü barbarlıkta biz onları aşmaktayız." diyerek bu görüşü destekler.[972] Diğer taraftan Nietzche: "Kötü insanların şarkısı yoktur." [973] görüşünü ortaya attığında, zaten kaybedenlerin, iyi bile olsalar,

---

[965] Roberts,a.g.e.s.407.
[966] Roberts,a.g.e.s.409.
[967] Burada Batı dünyasına Orta Doğu dâhil edilerek yorum yapılmaktadır.
[968] Nye, S. Joseph ve Welch A. David, a.g.e.s.110
[969] Mattelar,a.g.e.,s.69.
[970] Mattelar,a.g.e.,s.40.
[971] Edward, Bergman. *Human Geography*, Prentice-Hall, USA, 1995.s.118.
[972] Mattelar,a.g.e.,s.41.
[973] Kula, Onur, Bilge. *Avrupa Kimliği ve Türkiye*, Böke Araştırma, İstanbul, 2006.s.487.

şarkıları olmuyordu. Tarih günümüzü iyileştirmek, bulanıklık içinde aradığımız şeyi bulabilmekti ve bütün mesele tarihe bakış biçimi, görebilmek meselesiydi.[974] Konuyu tek bir yöntemle araştırmayı düşünmek, kültür tarihini yoksunlaştırıyordu.[975] Oysa her kültür, dolayısıyla her insan ilkesel olarak kendince yetkin ve yetenekliydi.[976]

Batı derken sadece Avrupa'yı anlamamak gerekir. Mezopotamya ve Anadoluda bu hattın içindedir ve Batı kültürüne dâhildir. Batıyı Doğu'dan ayıran 1 milyon yıllık hat[977] "Mavius Hattı" olarak bilinir. Güç merkezleri bu hatlar arasında gidip gelmiştir.[978] Bu görüşe göre güç merkezi olarak; MÖ 10.000'lerden başlayarak MÖ 250 yılına kadar Orta Doğu, MÖ 250-MS 250 Roma, MS 1400-1800 Osmanlılar ve sonlarında Batı Avrupa, MS 1900 İngiltere ve MS 2000'li yıllarda ABD öne çıkar. Buna MÖ 8000 ile MS 1800 arasında zaman zaman Çin ve 1900-2000 arası Japonya'da dâhil edilebilir. Diğer taraftan belirtmek gerekir ki, Hunlar, Persler ve Moğollar kısa sürelerle de olsa güç merkezi olma konumundadır.[979]

Tarih Boyunca Önemli Dünya Güç Merkezleri

Avrupa keşifler yapıp sanayileşme yolunda ilerlediği 17. yüzyılı Osmanlı, savaş ve buhranlara rağmen klasik mali sistemi ve örgütlenmesi ile atlatmayı başarmıştı.[980] Ancak bu dönemde Osmanlı ordusu da bozulmaya başlamıştı. Askerler göreve gitmiyor, köylüleri eziyor ve asker kaçaklarının oluşturduğu

[974] Akyol, Taha. *Tarihten Geleceğe*, Truva Yayınları, İstanbul, 2005.s.23.
[975] Burke, Peter. *Kültür Tarihi*, Çev. Mete Tuncay, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.s.162.
[976] Kula,a.g.e.,s.40
[977] Morris,a.g.e.s.66.
[978] Morris,a.g.e.s.193.
[979] Şema kitabın yazarı tarafından oluşturulmuştur.
[980] Oltaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, Ocak 2006.s.129.

eşkıyalık olayları artıyordu.[981] "Cülus" denilen bahşiş yüzünden Osmanlı'da sık sık isyanlar çıkıyordu. 1725 yılında doğan I. Abdülhamit, tahta geçtiğinde bahşiş isteğini duyunca kaşlarını çatıp: "Hazine'de para yok, bundan böyle bahşiş verilmeye!" dedi. Askerler biraz söylense de fazla uzatmayıp dağıldılar ve bu olay böylece sona erdi.[982] Avrupalılar 1750'lerde hâlâ Asya'dan geri durumda olsalar da, yeni keşfedilen ülkelerle altın ve gümüş, köle ticareti sayesinde gelirleri artıyor ve değişim geçiriyorlardı. Sömürgelerinde ucuza mal ettikleri ürünler sayesinde Avrupa ülkelerindeki zenginlik artmış ve her ne kadar Asya'daki büyük kara imparatorluklarını ele geçirmeye güçleri yetmesi de, sermaye birikimi oluşturmalarına ve bir sonraki döneme hazırlanmalarına imkân vermişti. 17. yüzyılda, İngilizler dış ticaretinin 1/10'ini Osmanlıyla yaparken, 1770'lerde bu oran 1/100'e düşmüştü. Oysa İngiliz ticareti aynı dönemde iki misli artmıştı. Bu oran Fransızlarda da benzer durumdaydı.[983] Osmanlı İpek Yolu ticaretinden almış olduğu gelirlerden de yoksun kalmıştı. 17. yüzyılın ikinci yarısında, Hindistan kıyılarındaki ticari gemi seferleri, hatta Mekke'ye hacı ticareti bile tehdit altındaydı.[984]

İngilizler, daha 1713 yılında Akdeniz'in okyanuslara tek giriş kapısı olan Cebelitarık'ı ele geçirmişti.[985] 1756-1763 yıllarında İngiltere ve Fransa arasında süren Yedi Yıl Savaşları, sömürge, ticaret ve deniz gücü için, Prusya ve Avusturya arasında süren savaş ise Orta Avrupa'da güç mücadelesi için yapılmıştı.[986] 1762 yılında Prusya Kralı Büyük Friedrich, Fransa, Avusturya ve Rusya'nın oluşturduğu koalisyon tarafından yenilmek üzereyken, Rus Çarı Petro'nun bu koalisyondan çekilmesi üzerine yenilmekten kurtulmuştu.[987] Dönem sonunda, Avrupa artık eskisi gibi içine kapalı Avrupa değildi ve dönemi tecrübe kazanmakla geçirmişti. 1775 yılında Batı gelişme endeksinde ilk defa Doğu'yu geçerek 1200 yıllık Doğu çağına son veriyordu.[988] Kişi başına düşen gayri safi milli hâsıla 18. yüzyıla gelindiğinde Doğu'daki güçlü devletlerde aşağı yukarı aynı seviyedeydi. Diğer taraftan 1800'lerde Avrupa nüfusunun dünyadaki oranı %20'lerde iken, bir yüzyıl sonra bu oran %25'lere çıkacaktı. Yeni eklenen bu nüfusu beslemek gerekiyordu.[989] Kendi kaynakları ile Avrupa zaten bu nüfusu besleyemezdi.

---

[981] Ankara Şer'iyye, *Hüküm Zilhicce*, 1098. Ekim 1687.
[982] Ertürk, Fatih. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Kalipso yayınları, İstanbul, s.213.
[983] Ralph, Davis. *English Imports from Middle East, Studies in Economic History of Middle East*, Ed.Cook, London, 1970.s.205.
[984] Roberts,a.g.e.*s.398*.
[985] Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarihi*, HAK Yayınları, İstanbul, 2005.s.48.
[986] Sander, Oral. *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.s.146.
[987] Nye, S. Joseph ve Welch A. David, a.g.e.s.59.
[988] Morris,a.g.e.,s.502.
[989] Roberts,a.g.e.*s.438*.

Avrupa'da fakirlik yüzünden bebek öldürme uygulamaları Orta Çağ'dan sonra da devam etti. Bebek öldürme olayların çoğu, kaza diye geçiştiriliyordu.[990] Bu durum karşısında İngiltere'de parlamento işin içine girdi ve buluntu hastaneleri oluşturuldu. Ancak devlet bunları büyütecek derecede masraflarını karşılayamadığından buralar adeta mezbahalar haline dönüştü. 1756 ile 1760 yılları arasında Londra'daki bu hastanelere 15.000 bebek kabul edildi, ancak bunlardan 5.000 kadarı ergenlik çağına kadar yaşayabildi.[991] Fransa'da da durum farklı değildi. 1770'lerde Avrupa'da nüfusun yarısı 15 yıl içinde ölüyordu. İsveç'te ise o dönemde doğan çocukların yüzde 20'sinin, ilk 2 yıl içinde yaşamını yitirdiğine dair belgeler vardır. Avrupa'da o dönemde ortalama yaşam beklentisi 30 yıldı.[992]

Avrupalılar 1800'lerde bile genç yaşta ölüyorlardı. Bu tarihe kadar ergenliğe erişen kadınlar genellikle kocalarından önce ölüyorlardı. Erkekler genç yaşta dul kaldıklarından hayatları boyunca iki ya da üç evlilik yapıyorlardı. Özellikle Baltık'tan Adriyatik'e inen çizginin batısında yaşayanlar geç evlendiklerinden evlilik yaşamları daha kısaydı.[993]

Avrupa gelişirken sağlık ve temizlik sistemi aynı hızda gelişmedi. 1568 yılında yazılan bir kitapta: "Hamamlar vücudun gözeneklerini açtığından hastalıklar daha çabuk içeri girer bu yüzden zararlıdır." diyordu. Daha sonraki yıllarda bu garip temizlik ve sağlık anlayışı pek kolay değişmedi. 1668 yılında ise vebaya karşı korunma ile ilgili bir kitapta: "Vücudunuzu ısıtın ve havadaki zehri açıp içinize çekin." şeklinde tavsiyelerde bulunuluyordu.[994] 1812 yılında Paris'te İngiliz bir yazarın "Etat actual de la Turquie" isimli eserinde, Avrupalılar sürekli olarak vebanın temizlikle olan bağını tekrar edip durmuşlardı. Hâlbuki Osmanlı'da zaten bu konu yüzyıllardır biliniyor ve uygulanıyordu.[995]

Osmanlı askerlerinin kışlalarını gören yabancı gözlemciler, onların disiplini ve kışlalarının temizliği ile tertip ve düzeni karşısında hayrete düşüyorlardı. Bu temizlik anlayışı onlarda neden Avrupa'daki ordularda olduğu gibi salgın hastalıklara maruz kalmadıklarını açıklıyordu.[996] 1771 yılında Osmanlı topraklarına gelmiş İngiliz elçisi Lord Montaque'nin eşi Lady Mary ise İngiltere'ye gönderdiği mektupta, çiçek aşısının Türkler tarafından kullanıldığından bahsediyor: "Bu topraklarda kimse salgın hastalıklardan ölmüyor." diyordu.[997]

---

[990] William Langer'e göre 18. yüzyılda caddelerde çocuk cesetlerini görmek sıradandı.
[991] Harris, Marvin. *Yamyamlar ve Krallar*, Çev. Fatih Gümüş, İmge Kitapevi, Ankara, 1994.s.268,269.
[992] Harris,a.g.e.,s.270.
[993] Hajnal, J. Population in History, "European Marriage Patters in Perspective", D.V. Glass and D.E.C. Eversley, Londra, 1965.
[994] Georges, Vigarello. *Temiz ve Kirli*, Kabalcı Yayınları, 1996.s.20.
[995] Okur, İbrahim. *Temizliğin Tarihi*, Okursay Kitapları, Bursa, 2005.s.224.
[996] *Osmanlı Orduları 1300-1774*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.s.12.
[997] Çimen, Ali. *Tarihi Değiştiren Bilginler*, Timas Yayınları, İstanbul, 2012.s.172.

Fransa kralı XV. Louis 1774 yılında çiçek hastalığından ölmüştü. İngiltere'de çiçek hastalığının tedavisi yoktu. 18. yüzyılda o kadar çocuk aşı yaptırmadığı için ölüyordu ki, hiçbir anne ya da baba, henüz çiçek hastalığı geçirmemiş çocuğunu kendi çocukları olarak görmüyordu.[998]

Avrupa'da 1700'lerden itibaren, adına İngiltere'de "Siyasi Aritmetik" denilen "Demografi" bilimi giderek ilgi görmeye başlamıştı. İngiliz Hükümeti ilk nüfus sayımını 1801 yılında gerçekleştirdi.[999] Bu yıllarda Londra 900.000, Paris 600.000, Berlin 170.000 kişilik nüfusa sahipti. 1900 yılında ise Londra 4.7 milyon, Paris 3.6 milyon ve Berlin 2.7 milyon nüfusa ulaşmıştı.

Fransa ve İngiltere'de 1800'lerde bile tarım sektörü hâkimdi. Tarım ve maden ürünlerini üretenler aynı zamanda büküyor, dokuyor, satıyor ve değiştiriyordu.[1000] 1810 yılında İngiltere'de fabrika işçileri, "ya ekmek, ya kan." diye bağırıyordu. Yoksullaşan kitleler karınlarını doyurmak için mecburen hırsızlığa başvuruyorlardı. 1805-1833 arasında hırsızlıktan hüküm giyenler %500 civarında arttı ve bu dönemde çoğunluğu küçük şeyleri çalan 26.000'den fazla kişi idam edildi.[1001]

1750'lerde Çin'de yaşayan ortalama bir insan Batı Avrupa'daki insandan yaklaşık %10 daha zengindi. Çinliler bireyi, aileyi, toplumu, ataları bir bütün halinde düşünüyordu. Kişi ahlakını geliştirmek, bunları anne babadan başlamak üzere toplumun diğer üyeleriyle uyumlu kılmakla yükümlüydü. Herkes yerini, konumunu, görevini bildiğinde doğadaki uyum gibi toplumdaki insanlar arasında da dirlik ve düzenlik gelir yerleşir anlayışı hâkimdi.[1002]

Bu dönemde Hindistan, Batı Avrupa ile aynı düzeydeydi. Japonya ise Avrupa'dan biraz daha az gelire sahipti. 1800'lerde büyük kentler hâlâ Asya kıtasındaydı ve Pekin Londra'dan, İstanbul ise Paris'ten daha büyüktü. Tarımsal altyapı Avrupa'da zayıftı ve endüstri üretimi gelişmemişti. Ancak şartlar ekonomik ve teknolojik büyüme için artık hazırdı.[1003]

Batı'nın neden üstün olduğu konusunda görüş ileri sürenler, "uzun vadeli kilitlenme" ve "kısa zamanlı odaklanma" olarak iki tür fikir ileri sürerler.[1004] Bir kısmı ise, Doğu'nun kendine özgü bir irfanı olduğunu kabul etmekle birlikte, Avrupalıların kültürel üstünlüğünden söz eder. Bu fikri savunanlar sık sık, 2500 yıl önce Antik Yunan ile birlikte kendilerinin akla, yaratıcılığa ve özgürlüğe dayalı eşsiz bir kültür yarattıklarına sözü getirir.[1005] Bu görüşü savunanlar

---

998 Çimen,a.g.e.,s.171.
999 Roberts,a.g.e.*s.290.*
1000 Roberts,a.g.e.,s.298.
1001 Harris, Marvin. *Yamyamlar ve Krallar*, Çev. Fatih Gümüş, İmge Kitapevi, Ankara, 1994.s.271.
1002 Ku Hung Ming, *Çin Halkının Zihniyeti*, Çev. Hanife Güven, Doğu Batı, İstanbul, 2013.
1003 Ponting,a.g.e.,s.505.
1004 Morris,a.g.e.,s.25.
1005 Morris,a.g.e.,s.26.

iklim ve doğal kaynaklar ile kültür, siyaset, felsefe ve din gibi faktörleri de ileri sürerler. Kimisi Son Buzul Çağı'nın sona erdiği 15.000 yıl öncesine giderken, kimileri konuyu Sokrates'e getirir. Hangisi olursa olsun, 1840 yılında top ve tüfekleriyle Çin'e giren İngilizler ile bundan 10 yıl sonra Japonları limanlarını açmak için zorlayan Amerikalılar, binlerce yıl önce harekete geçirilmiş bir olaylar zincirinin bilinçsiz failleridir. 1850'lerdeki Afyon savaşlarının çok öncesinde 1800'lerde Avrupa Asya'yı geçmişti bile. 16. yüzyılda Çin ekonomisi gümüş sıkıntısı çekerken, Amerika kıtası gümüşle doluydu. Peru ve Meksika dağlarında en az 150.000 ton değerli metal çıkarılıyordu.

Her ne olursa olsun Batı'nın gelişmesi için bütün şartlar gerçekleşmişti. Diğer taraftan sorunun asıl nedenlerini anlamadan, basit bir düşünüşle, Çinliler meseleyi birkaç Batı yapımı silah almakla çözebileceğini düşünüyordu. 1894 yılında Japonlar, Kore'ye sahip olmak için yapılan savaşta, Çinlileri yeniyordu.[1006] 1895 yılında ise Japonlar Çin'e saldırıp, Çinlilerin ellerindeki yabancılardan alınmış topları ele geçirip namlularını Çin gemilerine çevirince, Çinliler çözmeleri gereken sorunun daha derinlerde olduğunu anlıyor ve 1900'lara gelindiğinde tıpkı Japonların yaptığı gibi Batılı kitapları tercüme ile işe başlıyorlardı. Oysa bazı şeyler için çok geç kalmışlardı.

1890'larda, Japon erkek çocuklarının 2/3'si, kız çocuklarının ise 1/3'i parasız eğitim alırken, Çin eğitim konusunda neredeyse hiçbir çaba göstermiyordu. Her iki ülke de ilk demiryolunu 1876 yılında yapmıştı ancak Şanghay valisi, tıpkı yıllar önce Çin gemilerinin dışa çıkışını yasaklayarak keşifler çağını bitiren Çin hükümdarının yaptığına benzer bir uygulama ile "isyancılar kullanır" diye düşünmüş ve yapımından bir yıl sonra rayları geri söktürmüştü. Bunun gibi olaylar sonucu Japonya, Çin'in karşısına doğuda bir rakip oldu. Japonya kaynaklara sahip değildi ve zengin kaynaklara sahip Çin onun için hemen yakınında güzel bir hedefti.[1007] Çin'de 1377-1397 yılları arasında hiçbir okyanus aşırı ticaret görevine izin verilmemişti. Aynı durum 1436 yılında tekrar etti ve denizaşırı ticaret yasaklandı. Yasak 1567 yılına kadar devam etti. Sonra yasak kaldırıldı ancak ne olursa olsun bir sistem kolay oluşturulmuyordu ve bilgi birikimi kaybolmuştu. 1661 yılında ise imparator tüm sahil şeridi sakinlerinin 17 mil içeri taşınması kararını aldı ve askerleri devriye gezdirerek bunu kontrol ettirdi. "Yaratıcı Yıkım" korkusuyla Çin ticareti baltalandı. Aynı uygulamalar 18. yüzyıl boyunca devam etti. Çin kendi kendisini mahvediyordu ve bu genelde hep böyle olacaktı.[1008]

[1006] *Dünya Tarihi,* Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.s.164.

[1007] Morris,a.g.e.,s.605.

[1008] Acemoğlu Daron, Robinson A. James. *Ulusların Düşüşü,* Çev.Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul, 2014.s.217.

MS 500-1500 arası Orta Çağ olarak bilinir. Avusturya Hükümdarı 1488 yılında esir düştüğünde, Bruges'te işkence masalarının kurulduğuna, zavallıları yalvartan infazların, halk daha fazla zevk alsın diye geciktirildiğine şahit olmuştu. Orta Çağ'da, Fransa ve İngiltere'de ölüm mahkûmlarına son şaraplı ekmeği vermemek ve günah çıkarmasını engellemek geleneği vardı. Bu cehenneme gittiklerinden emin olmak ve daha çok acı çekmelerini sağlamak içindi.

Orta Çağ'da, önceleri aşkın rengi mavi iken, Hollanda'da mavi manto, kocasını aldatan kadını işaret etmekteydi. Fransa'da ise mavi renk, "aldatılan koca" manasındaydı. Yine sarı ve boz renkler olumsuzluğu simgelerken, sarı renk aynı zamanda "husumet" anlamına geliyordu.[1009] XV. yüzyılın ortalarında ise siyah ve beyaz yerlerini mavi ve sarıya kaptırmıştı. Gezgin şövalyeler için ise yeşil renk uygun görülüyordu.

Çin'in 11 ve 12. yüzyılda uygun koşullar oluştuğu halde başaramadığı Sanayi Devrimi'ni ve dönüşümü 18 ve 19. yüzyılda Batı Avrupa başarmıştı.[1010] Max Weber bunu, araştırmacı, dinamik bir girişim ruhu ve sıkı çalışmanın başardığını söylüyordu. Başarı Avrupa'yı bir araya getirme düşüncesini de ortaya çıkarmıştı. 1751 yılında Voltaire, Hıristiyan Avrupa'yı "birçok devlete bölünmüş ancak birbiri ile uyum içinde olan ve dünyanın diğer tarafında bilinmeyen aynı sosyal ve hukuk sistemine sahip bir çeşit büyük cumhuriyet" olarak tanımlamıştı.[1011] Montesquieu'da aynı görüşü paylaşarak, Avrupa'yı birden çok vilayetten oluşan bir devlet olarak tanımlıyordu. Bu düşünceler daha sonraları Avrupa Birliği (AB)'nin kuruluş felsefesini oluşturacaktı.

Başarıda düşün adamlarının da rolü büyüktü. Şüphesiz bir anlayış değişikliği yaratmak, onlar olmadan kolay değildi. Decartes:[1012] "Duyularımıza güvenemeyiz. Çünkü duyularımız bizi yanıltır. Akıl bedenden güçlüdür. Beden yaşlansa da akıl yaşlanmaz.", derken, 17. yüzyıl felsefesinin önde gelen ismi Spinoza:[1013] "Bizi gerçek mutluluğa ulaşmaktan alıkoyan şey ihtiras ve arzularımızdır. Kendimizi duygu ve arzularımızdan ayırırsak mutluluğu yakalarız." demişti. Alman felsefesinin kurucu isimlerinde İmmanuel Kant:[1014] "Başkalarına öyle davranmalıyız ki, bu davranışın geçerli bir kural olmasını isteyebilelim." ve Alman filozof Johann Gottfried Herder:[1015] "Başka bir insanı anlayabilmek için kendimizi onun yerine koymamız gerekir. Başka bir kültürü anlamak için de aynı şekilde o kültürün değerlerine göre düşünmek gerekir." derken, Batı toplumlarında bugün geçerli olan, başkalarının haklarına saygı gös-

[1009] Johan, Huizinga. *Ortaçağın Günbatımı*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitapevi, Ankara, 1997.s.402.
[1010] Ana nedenler iç çatışmalar ve Moğol istilası olarak gösterilir.
[1011] Kissenger,a.g.e.s.59.
[1012] 1596-1650 yılları arasında yaşamıştır.
[1013] 1632-1677
[1014] 1724-1804
[1015] 1744-1803

termek ve daha sonra kendisi için de bunu talep etme, kuralının ana esaslarını ve felsefesini ortaya koyuyorlardı.

Diğer taraftan George Wilhelm Friedrich Hegel'in:[1016] "Doğru olan tarihe direnebilen şeydir. Yüzeysel ve derin doğru olmak üzere iki türlü doğru vardır. Bir düşünce ne kadar doğru ise o kadar uzun yaşar.", ifadesi, doğru ve bilimsel kararlar almanın önemini ortaya koyarken, Danimarkalı filozof Soren Kierkegaard:[1017] "3 türlü yaşama biçimi vardır. Birinci aşamada yaşayan insanlar günübirlik yaşar ve her şeyden haz almaya çalışır. Daha sonraki aşamada bundan sıkılarak bir takım değerler edinir. Son aşamada ise bilgeliğe ulaşır. Bazı durumlarda iki aşamadan üçüncü aşamaya geçemezler ve birinci aşamaya geri dönerler." ve Alman filozof Arthur Schopenhaur:[1018] "İstenç canlıları yönlendirir. Farklı bireysel istençler nedeniyle insan kendi içerisinde kaçınılmaz bir çatışmaya girer ve bu da insanda sıkıntı yaratır. Tekdüzelikten kaçınmanın tek çaresi arzulara bir son vermektir. Arzulara, derin düşüncelere dalmakla, nefsi terbiye için çileli bir hayat sürmekle veya yüksek sanatsal aktivitelerle uğraşmakla son verilebilir."[1019] görüşleri ile insanları mutluluğa ve filozof olmaya götüren ipuçlarını veriyorlardı. Aslında bu görüşler yeni ortaya çıkmıyor, daha önce antik çağ düşünürlerinin görüşlerinin bir devamı olma niteliği taşıyordu.

18. yüzyıl sonlarında Batı Avrupa'da birkaç kadın sanatçı ve yazar çıkabildi. Ancak bütün bunlar geniş alana yayılma fırsatı bulamadı.[1020] 1856 Kırım Savaşı esnasında tamamen tesadüfi olarak kadınlar için yeni bir meslek olan hemşirelik mesleği başlayacaktır.[1021]

17. yüzyıldan itibaren Avrupa'da diplomasi ve savaşlarda Hıristiyanlık ilkesi artık daha az geçerliydi. 1800'lere gelindiğinde ise Avrupa'daki aydınlar arasında farklı bir uygarlık birliği fikri oluşmaya başlamıştı. Gibbon: "Artık Avrupa'yı tek bir cumhuriyet olarak düşünebiliriz. Bu cumhuriyetin farklı sakinleri hemen hemen aynı kibarlık ve terbiye seviyesine ulaşmış durumdadır." diyordu.[1022]1800'lerde ise "Doğu Sorunu" ortaya çıktı. Aslında konu şuydu. Osmanlının yarattığı düzenin yerini kim alacaktı. Ancak bu soru günümüzde bile karşılığını bulamayacaktır.[1023]

[1016] 1770-1831
[1017] 1813-1855
[1018] 1788-1860
[1019] Gaarder, Jostain. *Sofi'nin Dünyası*, Çev. Gülay Kutal, Pan Yayıncılık, 17.Basım, 2007.
[1020] Roberts,a.g.e.s.311.
[1021] Roberts,a.g.e.s.484.
[1022] Roberts,a.g.e.,s.331.
[1023] Roberts,a.g.e.s.335.

Diğer taraftan 18. yüzyılda Avrupa'da ilk kez banknot ve çek kullanılmaya başlandı. Daha önce kahvehaneler kullanılırken, 1773 tarihinde ilk defa Londra borsası bir mekâna kavuşuyordu.[1024]

İngiltere kolay, İngiltere olmadı. 1337 yılında büyük derebeylerini diğer soylulardan ayırmak için ilk kez "İngiliz Dükü" unvanı kullanılmaya başlanmıştı. Statü farklılıkları daha sonra sorun olmaya başladı. Bir kadın kendi düzeyinden aşağı birisi ile evlendiğinde statü kaybına uğruyordu.[1025] İngiltere önce yasalarla gelişmesinin önündeki engelleri aştı.

İngiltere'de 1701 yılında parlamento bir karar çıkardı. Buna göre, krallığın imalatçılarını teşvik ve yoksulların daha etkili çalıştırılması için Eylül 1701 tarihinden itibaren menşei İran, Çin ve Hindistan olan mamullerin ve oralarda boyanmış, işlenmiş ve üzerine baskı yapılmış bezlerin giyilmesi yasaklanmıştı. Ancak başka yerlere ihraç etmek için temin edilebiliyordu. Bu durum da 1722 tarihinde çıkarılan Patiska Yasası ve 1736 Manchester Yasası ile çözüldü.[1026] 1651 yılında çıkarılan Deniz Ulaşım Yasaları ile İngiliz ticaretinin İngiliz gemileri ile sürdürülmesi temel düstur olarak kabul edildi. Yabancı gemilerin İngiltere ve kolonilerine mal taşıması yasaklanmıştı.[1027]

1800'lerde telgraf görevini bayraklarla yapılan işaretler yapıyordu. Ulaşım hâlâ rüzgâr ve kas gücüne dayalıydı. Orduların hızlarında bir artış yoktu. Hiçbir ülkenin bugünkü gibi bir polis gücü yoktu.[1028]

Dünya tarihinde ilk defa bir ülke; İngiltere, topraklarındaki kömür yataklarının yerini tam olarak saptamıştı ve makineleri kullanarak hızla sanayileşti. Eğer bunu yapamasaydı yıllık 15 milyon dönüm ormanı kesip enerjiye dönüştürmesi gerekiyordu ki bu zaten imkânsızdı.[1029] 1550 yılına gelindiğinde ortalama bir İngiliz 500 kilodan fazla kömür yakmaya başlamıştı. 50 yıl içinde bu 3 katına çıkacaktır.

Robert Heinlein: "İlerleme, işleri daha kolay yapmanın yollarını arayan tembel adamlar tarafından gerçekleştirilir.[1030] Açgözlü, tembel, korkmuş insanlar; rahat olmak, olabildiğince az çalışmak ve güvende olmak arasında kendi tercih ettikleri dengenin peşine düşerler. İnsanlar bireyken olduklarının aksine gruplar halinde iken birbirlerine benzerler. İyi fikirler giderek daha da iyilerini gündemimize getirir." görüşünü savunurken doğru mu söylüyordu bilmiyoruz ama her ne nedenle olursa olsun, ilerlemeler dünyamızı başka bir boyuta aktarıyordu.

[1024] Roberts,a.g.e.,s.299.
[1025] Roberts,a.g.e.,s.204.
[1026] Acemoğlu,a.g.e.,s.189.
[1027] Acemoğlu,a.g.e.,s.190.
[1028] Roberts,a.g.e.,s.380,381.
[1029] Morris,a.g.e.s.33.
[1030] Morris,a.g.e.,s.40.

1860'ların başında Alman mühendis Manesmann, buharsız çelik boru üretmeyi başarırken, Fransız yazar Victor Hugo, 1862 yılında ünlü "Sefiller" isimli eserini yazıyor,[1031] Amerikalılar dünyanın ilk modern ordularında birbirlerini top ve tüfeklerle öldürürken, Çinliler de dünyanın son geleneksel savaşında aynı şeyi kılıçlar ve kargılarla deniyorlardı.[1032]

Batı, üstünlüğünü iyice göstermeye başlamıştı. Malezyalı bir hukukçu olan Shad Kafuri bu üstünlüğü kabul edercesine bir İngiliz gazeteciye: "Sizin giysilerinizi giyiyorum. Sizin dilinizi konuşuyorum, sizin filmlerinizi izliyorum ve sizin dediğinize göre bugünün tarihini atıyorum."[1033] derken, İngiliz şair Belloc ise 1898'de bu üstünlüğün keyfini çıkarırcasına: "Ne olursa olsun Maxim Makineli Tüfeği bizde var, onlarda yok." diyordu.

Osmanlıların yükselme döneminin sona erdiği ve duraklama döneminin başladığı kesin tarihi belirtmek istersek, Sultan III. Murat'ın saltanatının son yılları olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönem 1593-1683 yılları arasında 90 yıl kadar sürmüş ve ilerleme dönemi doruk noktasına III. Murat döneminde ulaşmıştır. Yazar Lamartine ünlü tarihinde bu döneme dair şu tespiti yapmıştı: "III. Murat'ın ölümünde imparatorluk Atlas Okyanusu'ndan Kafkaslara, Habeşistan'dan Tuna'ya kadar uzanıyor ve tam 22 eski krallığın topraklarını kaplıyordu."[1034] Gerçekten de Osmanlılar Büyük Okyanus hariç dünyanın bütün denizlerine ulaşmış durumdaydılar.

17. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa nispeten daha istikrarlıydı. İç savaşlar devam etse de artık kendi aralarında dini nedenlerle daha az savaş çıkıyordu. Bu dönemde İspanya, Hollanda ve İsveç bir gerileme içindeydi ve Polonya çöküyordu. Osmanlılar ve Avusturyalılar ise konumlarını korudular. Osmanlı 18. yüzyıldan sonra mekân ve zaman çizgisini başka bilinçle görmeye, dünya tarihi ve coğrafyasını daha iyi tanımaya başlayacaktır. Bu tarihten sonra Latince öğrenmiş aydınlar olacak, İbn Haldun'un Mukaddimesi gibi bazı ilmi eserler Türkçeye çevrilecektir.[1035] Bu dönemde Fransa Napolyon'un iktidarında geçici bir üstünlük sağlasa da, dönemin gelişen devletleri şüphesiz İngiltere ve Rusya oldu.[1036]

Rusya'nın kaderini değiştiren 1682 yılında iktidara gelen Petro oldu. Moskova'nın, Alman mahallesinde büyümüştü. Karada büyük zaferler kazandı. Buhara vahalarına sefer düzenleyip Tatarları haraca bağladı. Büyük Kuzey Savaşı'nda ise İsveçlileri yendi. 1703 yılında İsveç'ten ele geçirdiği

---

[1031] *Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.s.153.
[1032] Morris,a.g.e.,s.21-23.
[1033] Morris,a.g.e.,s.22.
[1034] Lamartine de Alphonse, *Osmanlı Tarihi*, Çev. Serhat Bayram, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011.s.589,590.
[1035] Oltaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, Ocak 2006.s.16.
[1036] Ponting,a.g.e.,s.587.

St.Petersburg'da bir şehir kurdu. Yabancı uzmanları ülkesine davet etti, okullar kurdurdu. Memurların Avrupalı gibi giyinmesini zorunlu tuttu. Onun döneminde kadınların sokağa Alman tarzı kıyafetlerle çıkması gerekiyordu. Ardından maden çıkarılmasını engelleyenlere ölüm cezaları getirildi. Petro'nun ölümünden birkaç yıl sonra Baltık Denizi su yolları ile Hazar'a bağlanmıştı.[1037] 18. yüzyılda Rusya'da nüfus iki katına çıktı. Yüzyıl sonunda ülkenin nüfusu 40 milyona yaklaşmıştı.

Rusya'nın ikinci şansı, bir Alman prensesi olarak doğan ve imparatoriçe olunca II. Katerina ismini alan kişiydi. 1762 yılında tahttan indirilen çarı öldüren kişinin metresi aslında bu kurbanın dul eşiydi. 34 yıl ülkeyi yönetti ve 1796 yılında öldüğünde Rusya'nın uluslararası konumu gerçekten etkileyici bir duruma ulaşmıştı. Akdeniz'e bir filo gönderirken, casuslarıyla Osmanlı topraklarında ayaklanmalar çıkarttı. 1774 yılında, küçük bir Bulgar köyü olan Kaynarca'da imzalanan antlaşma ile Türklerin, Kırım Tatarları üzerindeki hâkimiyetini sonra erdirdi. Bu imza Osmanlı için maddi ve manevi anlamda büyük bir kayıptı. Osmanlı hâkimiyetinden çıkan ilk Müslüman halk Tatarlar oldu. Tatarlar, Osmanlı için aynı zamanda insan gücü olarak büyük ve kuvvetli bir kaynaktı ve bu kaybediliyordu. Üstelik Ruslar Ortodoksların koruyucusu oluyordu. Bu olayın şüphesiz başka sonuçlara yol açması kesindi. Ardından 1783 yılında Katerina Kırım'ı ilhak etti. Artık Karadeniz ve Boğazlar Ruslara açılmıştı.[1038]

O dönemde hâlâ Amerika kıtasından gelen paralar Hindistan ve Çin'e gidiyordu. Avrupa'da mali sistem iyi değildi. 17. yüzyıl sonlarında bunu en iyi idare eden ülke İngiltere oldu. Ancak kredi mekanizmaları yeterli olmadığından bu işi büyük ölçüde, tüccar ve bankerler tarafından kontrol edilen Hollanda üslendi. Hollanda bugünde aynı konumunu aşağı yukarı sürdürmektedir.

Bilim ve kültür hayatında gelişmeler devam etti. 1705 yılında Berlin'de Bilimler Akademisi kuruldu. 1702 yılında ise Londra'da dünyanın ilk günlük gazetesi olan Daily Courant yayın hayatına başladı.[1039]

Büyük bir sömürge imparatorluğuna sahip olsa da, İspanya ordusu 1700'lere gelindiğinde 50 yıl öncesine göre yarıya inmişti. Hollanda 17. yüzyıl sonlarında en güçlü devletlerden birisiydi ve İngilizleri deniz savaşlarında iki kez yenmeyi başarmıştı. Zayıf tarafı güneyindeki Fransa'ydı ve bunlara karşı 100.000'in üzerinde bir gücü bulunduruyordu. Fransa ile 1697 yılına kadar süren savaşın maliyeti nedeniyle 18. yüzyıl içinde Hollanda; Fransa ve İngilte-

---

[1037] Roberts,a.g.e.,s.368,369.

[1038] Roberts,a.g.e.,a.g.e.,s.375,376.

[1039] *Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.s.103.

re'ye göre gücünü kaybetmeye başladı. 1790 yılında ise Fransız istilasına maruz kaldı.

Yedi Yıl Savaşları'nda Fransa'yı yenmeleri İngilizleri rahatlatmıştı. Sömürgeleri artık tehlikede değildi.[1040] 18. yüzyıla gelindiğinde Fransa önceki 50 yıla göre ordusunu 10 kat büyüttü. Ancak İspanya ve İtalya yönünde ilerlemekte zorlandı. Fransa, karada güçlü olsa da denizlerde İngilizlere karşı sömürge savaşı yapabilecek gücü yoktu. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda İngilizler kaybetse de bu savaşın yükü Fransa için ağır olmuştu ve masraflar nedeniyle Fransa iflas etti. 1780'lerde 650.000 kişilik bir ordu kurmuşlardı. Devrimden sonra, 1792 yılında İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya birlik oluşturarak Fransa'ya saldırdı ama Fransa yenilmedi. Sonrasında bu sefer, Fransa yayılma siyaseti güttü ve Hollanda'yı ele geçirdi. Ancak, 1798 yılında İrlanda ve Mısır'a yapılan seferlerde yenildi. 1804 yılında Fransa'ya egemen olan Napolyon imparator olarak taç giydi.[1041] Napolyon, çarpıcı birkaç zafer kazanarak rütbeleri son derece hızlı yükselmiş bir Korsikalıydı.[1042] Darbenin bir parçası olmaması için davet edilmişti ama asıl darbeyi kendisi yapmıştı.

1789 Fransız Devrimi öncesi Fransa, Avrupa'nın en güçlü, en zengin ve kültürel yönden önder ülkesiydi. Fransız İhtilali öncesinde moda ve gösteriş yayılmıştı. 1789 yılında Fransa'da soylu kanı taşıyan 250.000'e yakın erkek vardı.[1043] 1782 yılında saçların arasına minik şişeler konuluyor, bunların içerisi su ile doldurulup sahici çiçekler bile yetiştiriliyordu. Bu dönemde parfüm kullanımı da artmıştı.[1044] Orta sınıfın gelişmeye başladığı modern bir ülke olma yolunda ilerliyordu. 1788 yılındaki hasadın dolu ve kuraklık nedeniyle kötü olması açlık ve sefalet yaratmıştı. Temel besin olan ekmek fiyatları yükselmiş, bulmak zorlaşmıştı. Açlık öylesi boyutlara ulaştı ki, yabani hayvanlar avlandı, buğday taşıyan kafileler saldırıya uğradı. İşçiler ve ev kadınları ayaklandı, fırınlar kuşatıldı. Bastil kuşatıldı mahkûmlar serbest bırakıldı. Bu halkın gücünü gösteriyordu ve ayaklanmalar hızla ülke çapında yayıldı. 1794 yılına kadar çok fazla kan akmıştı. Genç bir General olan Napolyon bu dönemde bir darbe ile yönetimi ele aldı.

Lavoisier, ateşin sırrını çözmüş ve kimyanın kitabını yazmıştı. Fransız devrimi sırasında tutuklandı. Yargıçlar; berber, arabacı, manav ve kasap gibi değişik mesleklerden oluşuyordu. Mahkeme başkanı, 1794 tarihinde yapılan du-

---

[1040] Sander, Oral. *Siyasi Tarih*, İmge Yayınları, Ankara, 2003.s.152.

[1041] Avcı, Orhan, Çınar Hüseyin ve diğerleri. *Tarih, Selçuklulardan Bugüne*, Ed.Ahmet Nezihi Turan, Grafiker Yayınları, Ankara, 2006.s.462,463.

[1042] Kerr, Gordon. *Avrupa'nın Kısa Tarihi*, Çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011.s.103.

[1043] Roberts,a.g.e.s.421.

[1044] Vigarella *Temiz ve Kirli*, s.191.

ruşmada, onun bir bilim adamı olmasını dikkate almadı. Başkan: "Devrimin bilim adamına ihtiyacı yok" diyordu.[1045]

Napolyon'un dağ savaşları ile ilgili bir vecizesi vardı. Ona göre bir devenin geçebildiği yerden insan da geçebilir. İnsanın geçtiği yerden bir tabur hatta bütün ordu da geçebilirdi.[1046] Napolyon 1798 tarihinde Kölemenlere karşı Piramitler Savaşı'nı kazanarak, Mısır'a sahip oldu.[1047] Ancak Napolyon, 1798 yılında Akka'da[1048] Osmanlı kuvvetlerine yenilip Mısır'a çekilmek zorunda kalmıştı.[1049] Akka saldırısı 62 gün sürmüş ve bu savaşta İngiliz donanması Osmanlı kuvvetlerine yardım etmişti.

Osmanlılar Napolyon'un Mısır'a saldırısını öğrenememişti. Osmanlı Devleti 1797 yılında Fransa'da ilk daimi elçiliğini açmış ve Seyyid Ali Efendi'yi de buraya elçi olarak göndermişti. Elçi burada zevk ve sefa âlemine dalmış ve uyutulmuştu. Napolyon Mısır Seferine hazırlanır ve bir donanma hazırlarken bunu fark etmemiş, Mısır için Malta'ya gidişini ise "herkesi memnun edecek bir olay" olarak İstanbul'a bildirmişti. Mısır'ın işgal edildiğinden ise aylar sonra haberi olmuştu.[1050]

1809 yılında İspanya'daki ayaklanma, Fransızların buraya yönelik 350.000'in üstündeki askerine rağmen önlenemedi. Bu dönemde İspanyolların Amerika kıtasındaki topraklarında da bağımsızlık mücadelelerine başlanmıştı.

1812 yılında Fransa'nın Rusya'yı işgal planı başlangıçta iyi ilerlese de, Moskova ele geçirilip çekilirken durum tam bir felakete dönüştü. 400.000'den fazla Fransız askeri kaybedildi. Napolyon yenilgilerin ardından 1814 yılında, Elbe adasına sürgüne gönderildi ancak kaçarak iktidarı tekrar ele geçirdi. Ardından, 1815 yılında Waterloo Savaşı'nda İngiliz ve Prusya orduları tarafından yenilgiye uğratıldı. Böylece bir dönem daha bitiyordu ve artık açıkça anlaşılmıştı ki, Avrupa'da hiçbir devlet tek başına egemenlik kuramayacaktı. Anlaşılan bir diğer şey ise İngilizlerin artık tek egemen güç olduğuydu.

Osmanlılar ise Avusturya ve Rusya ile uğraşmak zorundaydı. Avusturya birbirine benzemeyen toprakları idare etse de, I. Dünya Savaşı sonuna kadar ayakta kalabildi. İsveç ve Polonya'nın gerilemesi ile de Prusya Devleti ortaya çıktı. Rusya ve İngiltere ise Avrupa'daki çatışmalardan nispeten uzak durarak kazançlı çıktı ve güçlerini diğer alanlarda geliştirdi.

Osmanlı siyasetinde 18. yüzyıldan itibaren Enderun'da yetiştirilen devşirme Hıristiyan çocuklar yerine Türklerden devlet adamları görevlendirilmeye

---

[1045] Çimen, Ali. *Tarihi Değiştiren Bilginler*, Timas Yayınları, İstanbul, 2012.s.163.
[1046] *Partizan Savaşı*, Çev. Nadiye R. Çobanoğlu, Yar Yayınları, İstanbul, 1977.s.77.
[1047] Uçarol, a.g.e.,s.57.
[1048] Bugünkü İsrail'in kuzeyindedir.
[1049] Tekindağ, Şehabeddin. Cezzar Ahmet Paşa, *İslam Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul, 1945.s.156.
[1050] Kuran, Ercümend. *Avrupa'da Osmanlı Elçiliklerinin Kuruluş ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri*, Ankara, 1968.s.25-31.

başlandı.[1051] Osmanlıcılık, bir yaşam tarzı ve toplum düzeniydi. Türk unsurlar çeşitli nedenlerden dolayı belli bir dönem idareye karıştırılmamaya çalışılmıştı. Gelibolulu Mustafa Ali, 1581 yılında yazmış olduğu Nushat'us Selâtin isimli eserinde, "Türk taifesine beylik edecekleri bir mevki verilirse isyan ederler." diyordu.[1052]

1660 yılında Charles II Stuart'ın tahta çıkması ile İngiltere o zamana kadar kendi kendine giden genişleme politikasını ilk defa bir plana bağlıyordu. Böylece İngilizlerin deniz üstünlüğü dönemi başladı.[1053] İngiltere Krallığı 1707'de İrlanda'yı ele geçirdikten sonra İskoçya ile birleşmişti. Bu diğer ülkelerin bu bölgeyi karıştırma imkânını ortadan kaldırmış ve istikrarı sağlamıştı. Bu tarihten sonraki yüzyıl içinde donanma ve ordu iki kat büyümüştü. Donanma bir süre sonra Avrupa'daki en güçlü donanma haline geldi. Bu sayede denizaşırı ticaretten kazançları artıyordu. Birçok tersaneleri vardı ve silah imalatını destekleyecek güçlü mekanizmalar geliştirmişlerdi. Buna karşılık askeri giderler, harcamaların %75'ini oluşturuyordu ve milli gelirin %10'una karşılık geliyordu. Bu durumda İngilizler, kendileri asker beslemek yerine müttefiklere mali destek sağlayan bir sistem geliştirdiler. 1813 yılında hükümet, Napolyon'a karşı savaşan 450.000 kişilik ordulara destek verirken, kendi orduları sadece 140.000 kişiydi. Buna rağmen savaş masraflarını karşılamak için 1815 yılına kadarki 150 yıllık dönemde vergiler 20 kata kadar artırıldı. 1780 yılında, hükümetin 100 yıl önce hiç olmayan borcu 250 milyon sterline çıkmıştı.

1674 yılında Hindistan'da, Hindu "Maratha" adında başka bir devlet ortaya çıkmaya başladığında, yıkılmanın da belirtileri görülüyordu. 1696 yılında Bangladeş'te bir ayaklanma çıktı. 1707 yılında Evrengzib öldüğünde, Mugal İmparatorluğu (Babür İmparatorluğu) hâlâ güçlü bir devletti, ancak sonraki 50 yıl içinde yavaş yavaş yıkılacaktı. Timur'un torunları tarafından kurulmuştu. Yöneticileri Türkleşmiş olan Barlaslardı. Bu imparatorluğun yıkılması Hindistan'daki kurmuş oldukları ekonomik ve sosyal düzeni fazla etkilemedi. Hatta daha sonra bölgeyi ele geçirecek olan İngilizler bile 1858 yılına kadar bunların imparatorluk sistemini görünüşte de olsa devam ettirdiler. 1790 yılına kadar Mugal İmparatorluğu içinde Sihler, Maratha'lar, Bengaller, Talpurlar gibi birçok yerel devletler oluştu/oluşturuldu. Ancak Mugal İmparatorluğu'nun yıkılışı ile bölgede dengeler yeniden değişti. Daha önce Avrupalılar sadece kıyılarda, limanlardaki ticaret alanlarında ve kalelerde kalıyordu. Fransızları yenerek Hindistan'da en etkili Avrupalı devlet konumuna ulaşan İngilizler, daha önce güçlü Mugallara karşı harekete geçemezken, 1750'lerden itibaren, kendi-

[1051] Oltaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, Ocak 2006.s.71.
[1052] Tietze, A. *Mustafa Ali's Counsel for Sultan of 1581*, 2. Bölüm, Avusturya, Viyana, 1982.s.284.
[1053] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.228.

sine ait bir Hindistan oluşturmak için, uygun şartları görmüştü. Artık İngilizler Hindistan'daki iç bölünmelerden yararlanarak içerilere açılabilir ve sonraki yüzyılda Hindistan'a egemen olup, Asya'ya açılmada ve kuşatmayı tamamlamada buradan bir üs olarak istifade edebilirlerdi. Bunu başaracaklardı. Ancak Hindistan'da yerli hükümdarlar, tüccarlar ve Avrupalı rakiplerle yaşanan fırtınalı olaylar, becerikli diplomasi ve rüşvetlere ihtiyaç göstermişti.[1054]

İngilizler Hindistan bölgesinde sadece kıyılarda birkaç ticari şehri kontrol ediyordu ve yörede hemen hemen hiç askeri yoktu. Bu yüzden birleşik ve kuvvetli Mugal Devleti'ne saldıramayacaklarının farkındaydılar. Bu nedenle bölünmeyi desteklediler. Hindistan bölününce de onlar için aradıkları fırsat çıktı. İngilizler 1750 başlarında Fransızları bir dizi küçük çatışmalar sonucu yenilgiye uğrattılar. Her iki tarafında yaklaşık 1000'er kişilik kuvveti vardı. İngiliz Şirketi ile Bengalliler arasında 1757 yılında çıkan ve Avrupalılar tarafından kazanılan zafer Hindistan'da İngiliz İmparatorluğu'nun kuruluşunun başlangıcı olmuştur.[1055] Bölgede hâkimiyet sağlamaya başlayan yeni devlet, İngilizlerin o bölgedeki Doğu Hindistan Şirketi (EIC) tarafından, 2000 kişilik yerli kuvvetinin desteğiyle, 1757 yılında ortadan kaldırılmış ve yerine kukla bir hükümet kurularak, bölgedeki gelirlerin toplanması izni alınmıştır. Bu gelirin toplanması ise Avrupalılar için o güne kadar görmedikleri bir gelir yaratmaya başlamış ve 20 yıl sonra gelir yıllık 7.5 milyon sterlini aşmıştır. İngiliz görevliler kendi hesaplarına ticaret yapabiliyor ve vergiden muaf oldukları için muazzam miktarda servet edinebiliyorlardı. Böylece yüzyıllardır Avrupa'dan bu bölgeye akan altın ve gümüş artık gönderilmiyor ve üstelik Hindistan'dan elde edilen gelirle büyük bir ordu finanse edilebiliyordu. Bu para İngiltere için ilave gelir kaynağıydı. Bir diğer konu ise İngilizlerin aldığından daha fazla malı Hindistan'a satmayı, prensip olarak benimsetmeleriydi.

19. yüzyılın başlarında Hint dokuma endüstrisi İngilizlerden daha kaliteli üretim yapabildiği halde, İngilizlerin zorlamasıyla, İngiliz kumaşları Hindistan pazarına vergisiz girdi ve zamanla Hint pazarını ele geçirerek Hint dokuma endüstrisini bu yüzyılda ortadan kaldırdı. 1890 yılında İngiltere yaklaşık 20 milyon sterlin değerinde pamuklu kumaşı bu ülkeye ihraç etmişti. İngilizler burada başka fabrikalar da kurdular ve gelirlerini İngiltere'ye gönderdiler. İngilizler 1853 yılında bölgede ilk demir yolunu inşa ettiler ve Bombay şehrini iç bölgelere bağlayan 40.000 kilometreden fazla demiryolunu 50 yıl içinde, o da Hindistan kaynaklarını kullanarak, kârlı bir şekilde yaptılar.

İngilizler, Hindistan'dan esas olarak baharat alıyordu. 18. yüzyıldan başlamak üzere baharat talebi yerini pamuklu ve ipekli kumaşlara bıraktı. Daha

---

[1054] Heaton, Herbert. *Avrupa İktisat Tarihi*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005.s.287.
[1055] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.227.

sonra da baharatın yerini şeker almaya başladı. Bu dönemde, Avrupalıların damak tatlarında da bir değişiklik olmuş ve yemeklerde baharatlı tatlardan uzaklaşırken, şekerli tatlara yakınlaşmışlardı.[1056] Şeker; pancar, şeker kamışı, şeker ve mısırdan elde edilir.

Şeker kamışı Yeni Gine kaynaklı bir bitkidir. Sömürgeci ülkeler tarafından elde ettikleri ülkelerde geniş çaplı üretimi yapılmıştı. Pancar ise zaten yüzyıllardır gıda ve yem amaçlı kullanılıyordu. İlk olarak 1747 yılında Berlin'de bir kimyager olan Robert Marggraf, pancar özsuyunda şeker olduğunu fark etti. İlk pancar fabrikası ise onun öğrencisi Franz Karl Achard tarafından, 1802 yılında yine Almanya'da kuruldu. Günümüzde bile Almanya şeker ve glikoz konusunda dünyada etkin konumdadır. Mısır'dan şeker elde edilmesi ise yenidir. Mısırdan nişasta elde edilmesine 1800'lü yıllarda başlandı. İlk mısır şekeri 1882 yılında üretildi. İlk ticari mısır özü yağı ise 1889 yılında gerçekleşti. Glikoz ve früktozu beraber içeren ilk ticari mısır şekerinin üretimi ise ancak 1967 yılında gerçekleşecektir.[1057]

1782 yılında Hindistan'daki İngiliz ordusu, % 90'ı yerlilerden oluşmak üzere, 115.000'i geçmişti. İngilizler Hindistan'da kendi vatandaşları arasında yozlaşmanın artması üzerine, 1783 ve 1793 yıllarında çıkarılan yasalarla Hindistan'a bir vali atadılar ve bunları denetlemek için Londra'da bir kurul oluşturdular. 1790'lara gelindiğinde Hindistan, İngiliz hazinesine yılda 500.000 sterlin katkı sağlıyordu. Bu para İngilizler için hayallerinin de ötesinde bir miktardı.

1801 tarihinde Hindistan'da Sihler, kendi imparatorluklarını kurdu. İngilizler ise 1803 tarihinde Delhi'yi işgal etti.[1058] İngilizler bölgedeki küçük devletleri ordu masrafları için haraç ödemeye mecbur ediyorlardı ve bu yüzden Hindistan sıkı İngiliz denetimi altında, İngiliz desteğiyle yerinde kalan hükümdarların oluşturduğu küçük devletlerle dolmuştu. Bu durum İngiliz çıkarları açısından en uygunuydu. Büyük alanlar hâkimiyetleri dışında kalsa ve İngilizlere karşı kuvvetli direnişler devam etse de 1818 yılına gelindiğinde İngiltere Hindistan'da büyük ölçüde egemenliğini sağlamlaştırdı ve 1820 yılındaki gelirleri 1770'lerin 7 katına ulaştı. Böylece Hindistan, İngilizler için askeri insan gücünün sağlandığı bir alan, yayılma için bir üs ve gelir kaynağı haline geldi. İngiltere, Hintli askerleri bölgede ve civar ülkelerde, kendisi için askeri ve ekonomik alanları ele geçirmek adına kullandı. Ancak her şeye rağmen, 1840'lı yıllarda Afganistan'ı ele geçirmeyi başaramadı.

Hindistan'da İngiliz hâkimiyeti devam ediyordu. İngilizler kast sisteminden bir şey anlamazken Hintliler, sistemin Avrupalıların geliştirdiği sınıf ve

---

[1056] Heaton,a.g.e.,s.288.
[1057] Hürriyet, *Tarım ve Gıda*, 26 Mayıs 2014,s.11.
[1058] *Dünya Tarihi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010.238.

statü sistemi ile arasında bir farkının olmadığını söylüyorlardı. Her şeye rağmen Hindistan'da İngilizlere karşı genel bir hoşnutsuzluk vardı ama geniş kapsamlı ortak bir hareket yoktu. Sadece bir isyan oldu. O da orduya Hintlilerce kutsal olan ineklerin yağıyla yağlanmış kartuş uçlarının geldiği dedikodusundan çıkmıştı. Yeni tüfeklerin kartuşlarının ısırılması gerekiyordu. Hintliler için inekler kutsaldı ve bu olay onlar için çok önemliydi.

1877 yılında, İngiliz kraliçesi imparatoriçe ilan edilerek doğrudan yönetime geçildi. Güvensizlikten dolayı 1875'den sonra, ordunun yarısı Sihlerden oluşuyordu ve bunların yanında Nepalli paralı askerler de kullanılıyordu. Sözde bağımsız, 600 ayrı Hintli prensin kontrol edilmesi sistemi pek fazla değişmeden 1935 yılına kadar devam etti. Hindistan bu tarihe kadar İngilizlerin hem yöredeki masraflarını karşıladı, hem de kâr bırakmaya devam etti. İngilizler Hintlilerin akıllanmasını pek istemediler. Sömürgeci sistem bazen gerekmeyeni öğreterek kitleleri kontrol ediyordu. Hindistan'da İngilizler, fen fakültelerinde matematik okuturken, 99 kere 99'un kaç ettiği gibi sorular soruyor ve bilenler bir üst sınıfa geçiriliyordu. Orada da 678 kere 678'in kaç olduğu gibi daha karışık şeyler öğretiliyordu.[1059]

Daha önce Avrupa orduları, kıtaları dışındaki hiçbir güç ile karşılaşmamışlardı. Sürekli kendi içlerinde dengeyi aramışlar, hesaplaşmışlar ve güç mücadelesine girmişlerdi. Çin ve Japonya üzerinde etkileri olmamış, Afrika'da ise kıyılarda sınırlı alanlar dışında, içerilere girememişlerdi. Ayrıca Avustralya, Yeni Zelanda gibi yerlere yerleşmemişlerdi. Ancak 1500-1750 yılları arasında Avrupa zenginleşmiş ve ilk defa Hindistan ve Çin düzeyine erişmeyi başarmıştı. Kölelerden yararlanarak Amerika kıtasında geniş çiftliklerde üretim yapıyor, Afrika ve Amerika'nın altın ve gümüşünden fazlasıyla yararlanıyorlardı. En önemlisi Avrupalı artık sömürgeciliği, ticareti öğrenmiş ve tadına varmıştı.

Avrupa zenginleştikçe refah düzeyi de artıyordu. 18. yüzyılda cebinde bir miktar parası olanlar, bir dilim ekmek alabilmenin ötesinde çay, kahve, tütün, şeker gibi ithal mallara ve pipo, şemsiye, gazete gibi yeniliklere ulaşma şansına sahipti. Deri ayakkabı ve cep saatleri ise beylerin şıklığını tamamlıyordu. Avrupa'dan, Afrika ve Amerika'ya ise battaniye, silah, şapka gibi ürünler götürülüyordu.[1060] Çay artık doktorlar tarafından tavsiye ediliyor ve ona Çin'in kuzeyinde "ça", güneyinde ise "te" diyorlardı.[1061] Türkler gibi bazı uluslar kuzeyle temas halinde olduğundan "çay" derken, bunu güneyden gemiyle alan Avrupalılar "tea" diye isimlendiriyordu. Diğer taraftan Avrupa'da 1800'lerde artık

[1059] Ünal, İbrahim, *Kitap Tiryakiliği*, Sim Yayıncılık, 1999.s.114.
[1060] Morris,a.g.e.,s.540.
[1061] Heaton, Herbert. *Avrupa İktisat Tarihi*, Çev. M.Ali Kılıçbay, Paragraf yayınevi, Ankara, 2005.s.288.

Orta Çağ'ın sıska hayvanlarının yerini diri, tombul ve besili hayvanlar almaya başlamıştı.[1062]

Avrupa'da ilk endüstrileşen ülke İngiltere'ydi. İkincisi ise 1830 yılına kadar bağımsız bir ülke bile olmayan Belçika oldu. Belçika 19. yüzyılda yapay bir devlet olarak ortaya çıkarılmıştı.

Fransa'da, 19. yüzyılda bile vatandaşlık bilinci gelişmemişti. 1870'lerde Fransa'da köylüler arasında yapılan bir araştırmada, çoğunluğun kendini Fransız olarak görmediği ortaya çıktı. Bunun üzerine, devlete bağlılık için büyük bir kampanyaya girişildi. Fransa'nın biraz geri kalmasının nedeni düşük nüfus artış hızı, kömür eksikliği[1063] ve daha az yıkıcı bir sosyal gelişme modelini benimsemesi olarak gösterilir. Buna rağmen Fransa 19. yüzyılın sonunda Avrupa'daki en zengin ülkelerden birisi olmayı başarabilmişti. Kömürü olmayan kuzey ülkeleri, sahip oldukları konumlarına göre stratejiler geliştirerek, zenginleşmeyi başarmışlardı. Danimarka ise sahip olduğu tarımsal üretimin 2/3'sini ihraç ederek zenginleşti. Avrupa'da, 1860 yılından I. Dünya Savaşı'nın başına kadar olan dönemde, kişi başına düşen zenginlik oranında en yüksek artış, İsviçre'de gerçekleşti. Norveç gemicilik endüstrisinde gelişti, Hollanda ithal ettiği ham maddeleri işleyerek tekrar sattı. İsviçre ise eğitimli bir iş gücü yaratma ve kaliteli üretim üzerine yoğunlaştı.[1064]

İngiltere'de inşa edilen gemilere vergi ve finansman kolaylığı sağlanıyordu. Denizciliği korumak ve geliştirmek için gerekli tedbirler de alınmıştı. Hatta halkın bazı günler balık yemesi zorunlu tutularak, balıkçılık sektörü de korunuyordu.[1065]

Başlangıçta ulaşımda gelişme diğer alanlar kadar olmadı. 1800'lerin başında dahi bir haberin gönderilme hızı, Romalı Julius Sezar zamanındakinden farklı değildi.[1066] Ulaşımın artması değişimi hızlandırdı. 1830'lardan sonra demir yolları hızla gelişerek büyük kentleri birbirine bağlayan ulaşım ağlarına dönüştü. 1840 yılında, İngiltere'de büyük kentler başkent Londra'ya bağlanmıştı bile. 1850'ye gelindiğinde hatlar Varşova'ya ulaştı. 1840 yılında Avrupa'daki 3.200 kilometre olan ağ uzunluğu, yüzyılın sonunda 362.000 kilometreyi buluyordu.

Demir yolları, ilk zamanlarda ata olan talebi azaltmak yerine artırdı. Demir yollarına rağmen özellikle kamu taşımacılığı bir süre daha ata bağımlı olmaya devam etti. İngiltere'de, 1810 yılında 15.000 fayton varken, 1870 yılında 70.000'e çıktı. Yük taşımacılığının %90'ı atla yapılıyordu. Kentlerde iş gereği

---

[1062] Roberts,a.g.e.,s.295.
[1063] İngiltere'nin 1/7'si, Belçika ve Almanya'nın 1/3'ü kadar.
[1064] Ponting,a.g.e.,s.603.
[1065] Heaton,a.g.e.,s.284.
[1066] Roberts,a.g.e.s.410.

bulundurulan at sayısı, 1830 yılında 350.000'den, yüzyılın sonunda 1.200.000'e çıkmıştı. Birleşik devletler de ise 1900 yılında 30 milyonu aşkın at bulunuyordu.

Amerika Birleşik Devletleri'nde de demir yolları hızla gelişti. 1840 yılında hat uzunluğu İngiltere'den fazlaydı ve 1860 yılında kıtanın bir ucu diğerine demir yolu ile bağlandı. Yüzyılın sonunda ise 2.703.000 kilometrenin üzerinde ray döşenmişti. Böylece bir bölgede bazı malların üretiminde uzmanlaşma ve üretimin kısa sürede diğer yerlere nakledilmesi mümkün oldu. Üstelik insanlar daha rahat ve ucuz seyahat etti, bilgi birikiminin aktarılması hızlandı. Halk arasında trenlerde seyahat uykuda yolculuk olarak nitelendiriliyordu.[1067]

Amerika Birleşik Devletleri, 1800'lü yıllarda 5 milyon nüfusu ile küçük bir ülkeydi. Ancak 19. yüzyılın sonunda dünyadaki mamul ürünlerin 1/3'ini üreten 80 milyona yakın bir nüfusa sahip en büyük endüstriyel güç haline geldi. Gelişme, köle ticaretinden elde ettiği birikimi pamuk imalatına aktaran tüccarların desteklemesiyle başladı. 19. yüzyılın başında büyüme hızı %1 civarında ve yavaştı. Özellikle 1865 yılında iç savaşın sona ermesiyle hızlı bir büyüme dönemine girildi. 1900'lerde endüstriyel üretim 5 kat büyüdü, üretim demir ve çelikten başlayarak gemi ve kimya sektörüne kadar birçok alanda çeşitlilik kazandı. Yeni kıtaya gelen Avrupalılar buralarda eşit koşullarda yaşıyorlardı. Avrupa'dan gelenler, işçilerin patronlarıyla aynı yerde yemek yediğini görünce, şaşırmışlardı.[1068]

Avrupalılar, Amerika kıtasındaki yerlileri de köleleştirmeyi denediler ancak onlar Afrikalılar gibi olmayıp en ufak fırsatta kaçıp ormanda kayboluyorlardı. Beyazlar için en iyi yerli, ölü yerliydi. Amerika'ya ilk köleler, İngilizlerin yerleşmelerinden 12 yıl sonra 1619 yılında satılmıştı. 500 yıllık sömürgecilik tarihinde Amerikan yerlilerinin direnişi hep devam etti.[1069] Avrupalılar bir şekilde yerlilerin topraklarını alıyorlardı. Tahılın nasıl yetiştirileceğini onlara öğretmişlerdi.[1070] Ancak başlangıçta yerlilerin topraklara sahip olma konusunda bir algıları yoktu. Günümüzde New York şehir merkezinde yer alan ünlü Manhattan Adası'nın yerlileri, bir sterlin değerindeki incik boncuk karşılığı, adayı Hollandalılara satmışlardı.

1700'lerde Almanlar, kitleler halinde Amerika kıtasına göçmeye başladılar.[1071] Aynı tarihlerde İngilizlerin Fransızlardan aldığı Kanada'ya ek olarak, Kuzey Amerika'da 13 kolonisi olmuştu. 1700'lerde, Kuzey Amerika'nın kıyı şeridi İngiliz yerleşimleri ile doldu. İlk kolonilerinden birisi olan Virginia'ya

---

[1067] Lilley, S. *The Fontana Economic History of Europe*, Vol..3., Londra, 1970.s.206.
[1068] James,a.g.e.,s.225.
[1069] Özbudun Sibel ve Temel Demirer, *Latin Amerika Yerlileri*, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 2006.s.11.
[1070] James,a.g.e.,s.224.
[1071] *Dünya tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.s.103.

ismi, o güne kadar hiç evlenmemiş Kraliçe I. Elizabeth'in anısına verilmişti.[1072] İngilizler, buraları 5000 kilometre uzaktan yönetmeye çalışıyordu. Ancak Amerikalılar, İngiliz vergilerine karşı çıktılar. Amerikalılar 1775 yılında, çaya uygulanan vergiyi protesto için sandıklardaki çayları denize döktüklerinde savaş başladı. 1776 yılında yayınlanan bildiride, bütün insanların eşitliğine vurgu yapılarak insanların, adil gücünü yöneticilerin rızasından alan hükümetler kurabileceğine değiniliyordu. Bildirinin önde gelen yazarı genç, eğitimli ve zengin bir çiftçi olan Thomas Jefferson'du. Köleleri, hatta köleden bir çocuğu vardı. Kölelikten nefret ediyordu ancak nefreti onları serbest bırakacak kadar büyük değildi.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda, Fransa, General Lafeyette komutasında bir birliği Amerika'ya gönderdi.[1073] Fransa'nın da yardımı ile İngiliz ordusu yenildi.[1074] Ancak bağımsızlık savaşını desteklemek, yanlış zamanda doğru bir girişimdi ve bu yüzden Fransız dış siyasetinin en başarılı döneminde, en kötü iç krizler yaşanmasına neden oldu.[1075] Savaşta İngilizlerin 42.000 kişilik bir ordusu ve 30.000 Alman kökenli paralı askerleri vardı. Amerikalılar ise eyalet milisleri ve köylülerden oluşan 20.000 kişilik bir kuvvete sahipti.[1076] Sonunda yenilen İngilizler Amerikan Bağımsızlığı'nı kabul etmek zorunda kalmıştı.[1077]

1781 yılında bir İngiliz ordusu, Yorktown denilen yerde karadan Amerikalılar, denizden ise Fransızlar tarafından sıkıştırılınca askeri harekât sona erdi. Bu İngiltere için tarihinin en utanç verici yenilgilerinden birisi oldu. Avrupalılar, yeni kurulan Amerika devletine pek önem vermemişlerdi. Hem sınırları belirsiz, hem de zayıf bir devletti sonuçta. Aslında ortada bir devlet olup olmadığı da pek anlaşılmıyordu. Herkes, zayıf kolonilerin birbiri ile kavga edip kısa sürede ayrılacağını düşünüyordu. Ancak, başarılı politikacılar sayesinde beş yıl sonra sorunlarını yabancı müdahalesi olmadan kendi kendilerine çözmüşlerdi bile.[1078]

Afrika'da köle ticareti o kadar kârlıydı ki, yıllık 4 milyon sterline ulaşıyordu. Bu İngilizlerin, İrlanda'daki topraklarından kazandığının beş katı, Doğu Hindistan'dan kazandığının 10 katı bir orandı.[1079] Ayrıca "toprak köleliği" denen başka bir sistem de Avrupa'da uzun yıllardan beri uygulanıyordu. Avrupa'da toprak köleliği denilen sistem, Fransa'da 1793, Napoli ve İspanya'da 1808, Prusya ve Avusturya'da 1848, Macaristan'da 1853, Rusya'da 1861, Ro-

[1072] Roberts,a.g.e.s.391.
[1073] Bemis, Samuel Flagg, *A Diplomatic History of the United States*, New York, 1963.s.19,20.
[1074] James,a.g.e.,s.226.
[1075] Kerr, Gordon. *Avrupa'nın Kısa Tarihi*, Çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011.s.103-118.
[1076] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.230.
[1077] Beard, A. Charles, R. Mary. *New Basic History of the United States*, Carden City, New York, 1960,s.116.
[1078] Roberts,a.g.e.s.407.
[1079] Ponting,a.g.e.,s.618.

manya'da ise 1864 yılında kaldırılmıştır.[1080] Amerika'da ise bu süreç daha sıkıntılı işledi.

Bağımsızlıklarını kazandıktan bir süre sonra, kölelik yüzünden Amerikalılar kendi aralarında çatışmaya başladı. Tarımın geliştiği yerlerdeki çiftçiler ucuz iş gücünden dolayı köleliğin devamını istiyordu. Sonuçta kölelik kalkmadı ancak 1808 yılından sonra dışarıdan köle getirilmesi yasaklandı. Bu sadece göstermelik bir yasaktı. Zaten her yer köle doluydu ve nüfus içindeki oranları artıyordu. Ancak buna rağmen kölelik kalkmadı ve daha da yayıldı. Bu yüzden, 1860'lı yılların başında Birleşik Devletlerde Kuzey ve Güney arasında bir iç savaş yaşandı. Buna rağmen, köleliğin tamamen kalkması için bir 100 yıllık süreye daha ihtiyaç vardı ve ancak o zaman oy verme hakkına sahip olabileceklerdi.[1081] ABD'de kadınlar bile oy hakkına 1920'lerde kavuştu.

1807 yılında Osmanlı Devleti'nde Kabakçı Mustafa önderliğinde yeniçeri isyanı sonucu III. Selim iktidardan uzaklaştırılırken,[1082]aynı tarihte buharla çalışan ilk gemi New York'ta Hudson Nehri'nde dolaşmaya başlıyordu. On yıl içinde bu gemiler Avrupa'nın her yerinde yaygın olarak kullanılmaya başlanacaktı. 1821 yılında buharlı bir gemi Manş Denizi'ni geçti. Ardından 1824 yılında Ren, 1830'da Tuna Nehri'nde sık sık görülmeye başlandı. 1839 yılında bu gemiler Atlantik Okyanusu'nu 14 günde geçtiğinde, olay değişik bir boyut kazanmıştı.

1820'lerden sonra buhar makineleri ve demir yollarının gelişmesi ekonomik gelişmeyi hızlandırdı. Bu sayede İngiliz ekonomisi 1800 yılına kadar ortalama %1 oranında büyürken, 1830'lardan sonra bu %3'ün üstüne çıkmıştı.

Tramvay ilk defa 1832 yılında New York şehrinde kullanıldı. 30 yıla varmadan 1860 yılında, Amerika'da 8 ayrı kentte tramvay ile taşımacılık yapılıyordu. Kısa bir süre sonra 1869 yılında, New York'ta kent merkezinden uzakta insanlar için raylı sistemler yapıldı. İlk buharlı metro sistemi 1863 yılında Londra'da kullanıma açılmıştı. Bunu 1897 Boston, 1900 yılında ise Paris izledi.

Pamuk eğirme makinesi 1764, iplik eğirme ve bükme makinesi 1779 yılında yapıldı. Ardından dokuma makinesi 1787 yılında icat edildi. 1791 yılındaki çırçır makinesi icadı ise üretimi 20 yılda 5 katına çıkardı. 1800'lü yıllarda Batı'da yapılanlar insanları hayrete düşüren boyuttaydı. 1820 tarihinde Fransızlar sıtmaya karşı kinini keşfettiler.[1083] Faraday, 1821 yılında ilk elektrik motorunu yaptı. 1831 tarihinde İngiliz kâşif James Ross Kuzey Kutbuna ulaşmayı başardı.[1084] 1851 yılında İngiltere ve Fransa arasında ilk denizaltı kablosu döşendi.

[1080] Ponting,a.g.e.,s.609.
[1081] James,a.g.e.,s.230.
[1082] Ertürk, Fatih M. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Kalipso yayınları, İstanbul, s.225.
[1083] *Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.s.137.
[1084] *Dünya Tarihi*, a.g.e.,s.141.

1870'li yıllarda Paris'te elektrik ile ilk aydınlatma uygulaması görülürken, 1884 yılında ilk defa elektrikli tramvaylar ortaya çıktı.

İngilizler ticaret yapmayı öğrenmişler ve bundan büyük fayda sağlamışlardı. 1845 yılında sadece Beyrut'ta 365 adet İngiliz ticaret evi vardı.[1085] 1800 yılında Pekin Londra'dan büyükken, 1850 yılında gelindiğinde dünyanın en büyük kenti 2.3 milyona ulaşan nüfusu ile Londra olmuştu. Samuel Johnson daha 1777 yılında "Bir insan Londra'dan bıktığında yaşamdan bıkmış demektir." diyordu.[1086] Çünkü o zamanlar Londra yeni bir tüketim kültürü içinde el çantaları, diş macunları, şemsiyeleriyle zarif hanımların ve şık beylerin dolaştığı modern bir kent haline gelmişti. New York 4.2, Paris 3.3, Berlin 2.4 milyon nüfusa sahipti. Yüzyıllar önce dünyanın gözde merkezi Pekin ise artık Manchester şehrinden bile küçüktü ve dünyadaki en büyük ilk 10 şehir arasında bile değildi. Güç kimdeyse insanlar oraya toplanıyor, zenginlik oraya akıyordu.

Her şeye rağmen Osmanlı'da halkın durumu iyiydi. 1800'lü yıllarda Osmanlı'da misafir olmuş bir yabancı bir kahvaltı sofrasını şöyle anlatır: "Önce nargilelerle kahve geldi, ardından sütten yapılmış pek hoş ve lezzetli bir yiyecek. Adı kaymaktı. Yanında sıcak keklerle kavun veriliyordu. Kahvaltımız ikinci bir kahve ile sonuçlandı. Kaldığımız süre boyunca ikide bir bize şerbet ve nargileler getirildi. Yere bir örtü seriliyor, üstüne kısa bacaklı bir masa ve bununda üstüne bakır bir tepsi yerleştiriliyordu. Karpuz ve kavun bol ve ucuzdu."[1087] Yine aynı misafir Osmanlılarda sağlık durumunu da Avrupa ile karşılaştırarak: "Akciğer hastalıkları bu ülkede yaygın değil. Başka milletlere musallat olan bazı hastalıkların Türklerde sorun olmadığı kesin."[1088] diyordu. Katolik birliğini kuran I. Maksimilian (1573-1651) yayınladığı fermanda, çiçek hastalığının tanrının bir cezası olduğunu bildirmişti. Oysa Osmanlılarda uzun yıllardır, hastalığı atlatan kişilerden bazı döküntülerin alınarak bunun sağlam kişilere verilmesi gibi bir çeşit aşı geliştirilmişti.[1089]

Avrupa'da bu hastalık ilahi bir takdir olarak düşünüldüğünden, aşı yaptıranlar kâfir olarak niteleniyordu. Kilise, aşıyı yaptıranların ayakta kaldığını gördüğünde dahi, hatasını kabul etmedi ve sessizce geçiştirdi. Kennety Walker, "İlacın Hikâyesi" isimli eserinde 18. yüzyılda çiçek hastalığı yüzünden 60 milyondan fazla kişinin öldüğünden bahsediyordu.[1090] Bu hastalığın aşısını Avrupa'da ilk kez 18. yüzyılda İngilizler bulacaktı. Sıradan bir İngiliz, doktor bile değilken, 18.000 kişiyi aşılattırmış, bunlardan sadece 5'i hayatını kaybet-

---

[1085] İngiliz Başkonsolos Monte'nin 1856 tarihinde Beyrut'tan verdiği ticaret raporu. s.183.

[1086] Morris,a.g.e.,s.55.

[1087] Wittman, William. *Osmanlı'ya yolculuk*, Çev. Belkıs Dişbudak, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2011.s.26.

[1088] Wittman,a.g.e.,s.29.

[1089] Bilim ve Teknik Dergisi, 14. Cilt, 164. Sayı, s.8.

[1090] Özakıncı, Cengiz. *İslam'da Bilimin Yükselişi ve Çöküşü*, Otopsi yayınları, 2000.s.192.

mişti. Aynı şeyi Amerika'da Cotton Mater isimli birisi yapmaya kalkınca evine el bombası atıldı.

Batı'da üretim artışı muazzam boyutlara ulaşmıştı. Demir ocaklarının işlemesi için odun gerekiyordu ve ortalama bir demir ocağı için her yıl 1100 dönümden fazla orman yok ediliyordu.[1091] Diğer taraftan gemi yapımı için de kereste gerekiyordu ve 16. yüzyılda Venedik'te kereste kalmadığından sömürge ülkelerden ithal etmek zorunda kalınmıştı. Bu durum diğer Avrupa ülkeleri için de aynıydı. Artan ihtiyaç ve odun sıkıntısı nedeniyle, o zamana kadar niteliksiz bir yakıt olarak görülen kömüre geçiş yapılmak zorunda kalındı. 1630'lardan sonra İngiltere'de önce fakirler, daha sonra da saygıdeğer zenginler kömüre geçiş yaptılar.[1092] 19. yüzyılda dünya kömür tüketimi, bir önceki yüzyıla göre, 46, demir üretimi ise 60 kat artmıştı.

Endüstrileşme, sorunları da beraberinde getirdi. Şehirleşmenin artmasıyla birlikte sorunlar da arttı. 1900'lü yıllara gelindiğinde, İngiltere nüfusunun 3/4'ü şehir ve kasabalarda yaşıyordu. 1800 yılında 2 milyon kişi şehirde yaşarken, 1900 yılında şehirlerde yaşayanların sayısı 30 milyona yükselmişti. 1750 yılında 50.000'den fazla nüfusu olan sadece Londra şehri bulunurken, 100 yıl sonra bu şekilde 29 kent bulunuyordu. 1830 yılında İngiltere halkının %10'u sadakaya muhtaç durumdaydı. 1899 yılında bile Londra nüfusunun 1/3'i yoksulluk sınırının altındaydı. Sanayileşme döneminde İngiltere'de ağır ceza davalarının sayısı, nüfus artışının 4 katına ulaşmıştı. İnsanların şehirlere yığılması, suç kavramının yeniden tanımlanmasına ve korku nedeniyle tehlikeli sınıf kavramlarının ortaya atılmasına neden oldu. Bu yüzden ilk defa 18. yüzyılda Paris için geliştirilen polislik kurumu, 1820 yılından sonra Londra'da, 1830'dan sonra ise tüm büyük kentlerde kuruldu.

Gelişmenin yüksek olduğu yerlerde ölüm oranı da yüksekti. İngiliz tekstil kenti Manchester şehrinde 20 yaşını gören şanslı sayılıyordu, kırsal bölgede ise 50 yaşına kadar yaşanabiliyordu. İyi besin dayanıklılığı artırıyordu. Pamuklu giysiler ise tifüs taşıyan bitlerden uzak tutabiliyordu. Diğer taraftan eğer bir kişi temiz kaplarda yemek yerse dizanteriye daha az yakalanıyordu.[1093] Veba görüldüğünde en etkili çare kaçmaktı. Vebanın aniden ortadan kalkışı da anlaşılamadı. İngiltere'de, Londra'da 1849 yılında bir kolera salgınında çok sayıda kişi öldü. Yöneticiler doktora ne yapmaları gerektiğini sordular. Cevap su kuyusundaki tulumbanın kolunu sökün olmuştu. Tulumba kapatılınca kolera salgını da doğal olarak sona erdi. Gerçekten de pis sular koleraya neden oluyordu.[1094] İngiliz evlerinde kamıştan yapılan çatıyı, altında yaşayan insanlar-

[1091] Ponting,a.g.e.,s.612.
[1092] O zamana kadar zenginler için kömür kullanımı alçaltıcı bir durum gibi görülüyordu.
[1093] James,a.g.e.,s.274.
[1094] James,a.g.e.,s.246.

dan ayıran bir kademe yoktu. Burada böcekler yaşar ve çoğu zaman aşağıya insanların başlarına düşerdi. Bu olaylar İngilizce deyimler için de kaynak oluşturuyordu. Sağanak yağmuruna İngilizlerin: "Kedi ve köpek gibi yağıyor" demesi buradan geliyordu. Yine o dönemde evlerin zemini topraktandı ve üzerine dışarıdan gelen pislikler nedeniyle, saman atılırdı. "Toprak kadar fakir" deyimi de bunun içindi.

Evlerde ekmekler bayatladığından çoğu zaman tabak olarak kullanılırdı. Kullanılan metal tabaklar ise yıkanmadığından, asidi yüksek yiyecekler nedeniyle, sık sık zehirlenmelere neden olurdu. İngilizler, zehirlediği gerekçesiyle, asidi yüksek olan domatesi neredeyse 400 yıl yemediler. Bu durum yıkanmayan kadehlerde de oluşurdu ve zehirlenen bazı insanlar öldü sanılarak gömülürdü. Oysa bunların bazıları sonradan dirildiğinden, İngilizler mezarlarında ölünün yanına çana bağlı bir ip koyuyor ve başına bir kişi dikiyorlardı. Buna, "mezarlık nöbeti" denilirdi ve bir gün boyunca ölüden ses gelip gelmeyeceği beklenirdi.

Kötü beslenme nedeniyle iskorbüt, raşitizm ve kansızlık gibi hastalıklar yaygındı. İşçilerin çalışma şartları ise çok kötüydü. İş gücünün yarısını çocuklar oluşturuyordu. 1833 yılında Manchester şehrinde 20.000'den fazla insan bodrum katlarında yaşıyordu ve aynı şehirde yüzlerce kişinin aynı helâyı kullandığı oluyordu.1847 yılında Londra Kanalizasyon İşleri Müdürlüğü raporunda, hiç gideri olmayan ve dayanılmaz şekilde pis kokan binlerce lağım çukurundan bahsediliyordu. 1858 yılında Thames Nehri'nin yaydığı koku o kadar dayanılmaz boyutlara ulaşmıştı ki, Avam Kamarası oturumu terk etmek zorunda kalmıştı. Lağımlar nedeniyle tüberküloz, tifo, kolera gibi hastalıklar yayılmaya başlamıştı. İngiltere'de son büyük kolera salgını 1866, Fransa'da 1884, Almanya'da ise 1892 yılında meydana geldi.

18. yüzyılda İngiltere'nin nüfusu 6 milyonda sabitlenmişti. 1751'den sonra artış iki katına çıktı. Bu artış giderek arttı ve 1820'lerde zirve yaptı. 1846'da Osmanlıların sistemi esas alınarak yıkanma evleri ve hamamlar yaptırıldı. İngiltere'de sabun vergisi ancak 1853 yılında kaldırılabildi.[1095]1867 tarihinde Abdülaziz Londra'yı ziyarete gittiğinde orada Türk hamamlarını gördü. Bu hükümetin aldığı bir tedbirdi. Yine de 1870'lerde bile Avrupa hastanelerindeki ölüm oranları evde tedavi edilenlere göre daha yüksekti.[1096] 1871 yılında Galler Prensi bir kontesin evine yaptığı ziyaret sonrası bulaşıcı bir hastalığa yakalanmış ve bundan sonra temizlik hastası olmuştu. 1883 yılında ise ülkede tuvalet kampanyası başlatıldı. Oysa Roma döneminde bile paralı umumi tuvaletler

[1095] Deane,a.g.e.,s.29.
[1096] Deane, Phyllis. *İlk Sanayi İnkılâbı*, TTK Yayınları, 1999.s.26.

vardı.[1097] Thomas Crapper, 1884 yılında lavabolarda su ihtiyacını azaltan bir çekme zinciri yaptığında, ona şövalyelik unvanı verilmişti.[1098]

1880 yılında Londra'da 3 milyondan fazla şömine bulunuyordu. Bu şöminelerde odun yakılıyordu. Yemek ve ısınma için kullanılan yakıt, Londra sisi ile birleşince sağlık için büyük bir tehlike oluşturuyordu. Sisli günler öncesine göre üç kat artmıştı. 1880 yılında yoğun sis nedeniyle 3 haftada 2000'den fazla insan öldü. Sokaklar atların dışkısıyla kaplıydı. Atların çoğu aşırı çalışma nedeniyle sokaklarda düşüp ölüyordu. New York şehrinde ise yılda 15.000 hayvan leşi sokaklardan toplanıyordu.

1800'lü yılların başında, her dört Amerikalıdan üçü İngiliz ya da İrlanda kökenliydi. 1847 yılındaki, İrlanda'da patateslerdeki küf mantarı yüzünden çıkan kıtlıkta yüzbinlerce kişi Amerika'ya göç etti. Bugün yine Amerika'da 40 milyona yakın İrlandalı yaşıyor. Almanya'daki 1849 yılındaki devrim sonunda birçok Alman da Amerika'ya göç etti. Günümüzde Amerikalıların %22'si Alman kökenlidir.[1099]

Sanayileşen ülkelerde, 18. yüzyıldaki kötü koşullar 19. yüzyılın başlarında biraz iyileşmeye başladı. Tatil süreleri arttı. İnsanlar yiyecek gibi temel ihtiyaçları dışında, giyecek ve barınma gibi ihtiyaçlarını da daha iyi şekilde sağlamaya başladılar. Ücretlerde de iyileşmeler görüldü. Böylece insanlar tatile bile gidebilecek seviyelere gelmeye başladılar. Fert olarak bir önceki yüzyıla göre refah düzeyleri artmış ve zenginleşmişlerdi ancak devasa eşitsizlikler ve muazzam bir yoksulluk var olmaya devam ediyordu. Dünya ise gelişmesini sürdürüyordu.

1750 yılından önce, genelde dünyanın az gelişmiş bölgelerine zar zor girebilen Avrupa, bu bölgeleri sömürmesi ve gelişmesiyle birlikte 1900 yılına gelindiğinde bu bölgenin derinliklerinde tüm Amerika ve Avustralya kıtasına girmiş ve Hindistan'ı ele geçirmiş durumdaydı.[1100] Çin büyük bir baskı altındaydı. 1800 yıllarında İngiltere kendi adası dışında 20 milyon kişiye hükmediyordu. Bu rakam 100 yıl sonra 400 milyonu geçmişti. Yine aynı dönemde kontrol ettiği alan dünyanın 1/3'inden, 4/5'üne çıkmıştı. Bu tarihin kaydettiği en hızlı güç yayılmasıydı. Dengeyi Avrupa lehine bozan arkadan dolan top ve tüfekle birlikte makineli tüfeğin icadı olmuştu. [1101] Daha sonra iç bölgelere girmeye uygun buharlı gambotların kullanılması ile nehirlerde yukarı doğru hızla hareket mümkün oldu. Bu botlar 1824 yılında ilk askeri amaçlı kullanımının ardından, 1830 yılında Çin'de geniş kapsamlı bir harekâtta kullanıldı.

[1097] Horan, Julie. *Tuvaletin Sosyal Tarihi*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1997.s.71.
[1098] Horan,a.g.e.,s.72.
[1099] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.312.
[1100] *Atlas of World History*, Gedes and Grosset, Scotland, 1997.s.54.
[1101] Ponting,a.g.e.,s.636.

Zaman zaman gelişmiş silahlar temin edilerek Batılılarla mücadeleye girişiliyor ancak sadece gelişmiş silahlara sahip olmak başarı için yetmiyordu. 1898 yılında Afrika'da bir savaşta 11.000'den fazla Afrikalı ölürken, İngilizlerin kaybı sadece 140 kişiydi. Yine Sudan'da kurulan Mehdi ordusu ile İngilizler arasında çıkan savaşta, 10.000 Sudanlı ölürken, İngilizlerin kaybı sadece 48 olmuştu. Teknik yanında zihinsel bir dönüşüm yapmak da gerekiyordu.[1102]

Avrupalıların, Afrika başta olmak üzere tropikal bölgelerde ilerlemelerine sıtma engel oluyordu. 1819-1836 yılları arasında İngilizlerin Sierra Leone'ye gönderdikleri askerlerin yarısı bu yüzden ölmüş, kalanları ise etkili görev yapma yeteneğini kaybetmişti. Bu yüzden askerler ceza çekmek yerine bu yerlerde görev yapıyordu. Kinin, ilk defa 1820 yılında bulundu ve 1840'lardan sonra yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Böylece yabancıların bu kıtada ölüm oranı 5 kat azaldı.

Pek çok zayıf yönü olmasına rağmen buharlı gemiler kısa sürede değerli kazanımlar sağladı. Hızlı, kesin ve emindiler. En azından ekvator rüzgârları onlara terör estirmiyordu artık.[1103] 1833 yılında Royal William isimli ilk buharlı gemi Atlas Okyanusu'nu geçmeyi başardı.[1104] 1850'li yıllara gelindiğinde ise Hindistan'da Bombay'a gitmek için kanalı vapurla geçtikten sonra, Fransa'yı trenle geçmek, İskenderiye'ye vapurla, Kahire'ye trenle ve Süveyş'e deveyle gitmek mümkündü. Neredeyse bir yılı geçen yolculuk bir aya düşmüştü. Değişim şaşırtıcıydı.

1830'larda elektriğin keşfi, mors alfabesi ve telgrafın keşfedilip yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte iletişim yöntemleri değişmişti. Artık bir şeyi başka bir tarafa iletmek için yolculuğa gerek yoktu. Bu suretle öncelikle kanal ötesine ve ardından Atlantik ötesine kablolar döşendi. Başlangıçta teknik zorluklar nedeniyle bu hatlar fazla dayanmadı ancak 1860'lardan sonra bu sorunlar çözüldü ve 1865 yılında İngiltere kabloyla Hindistan'a bağlandı. Artık aynı gün içinde mesaj gönderip cevabını almak mümkün oluyordu. 1885 yılında ise İngilizler dünyayı birbiri ile bağlayan bir deniz altı kablo hattını döşemişlerdi. Ardından diğer ülkeler sömürgeleriyle aynı bağlantıyı kurdular.

Her zaman olduğu gibi yenilikler, bazı dönemlerde engelleniyordu. Papin bir mucitti. Almanya'nin Marburg Üniversitesi'nde matematik profesörüydü. 1679 yılında bir buhar kazanı tasarladı ve 1690 yılında bunu bir pistonlu motora dönüştürdü. Meclis onun icadına engel çıkardı. Papin'in gemisine saldırdılar, hem gemiyi, hem de buhar motorunu paramparça ettiler. Papin yoksulluk içinde öldü ve kimsesizler mezarlığına gömüldü.[1105]

[1102] Roberts,a.g.e.,s.504.

[1103] Heaton, Herbert. *Avrupa İktisat Tarihi*, Çev. M.Ali Kılıçbay, Paragraf yayınevi, Ankara, 2005.s.462.

[1104] *Dünya Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007,s.140.

[1105] Acemoğlu Daron, Robinson A. James. *Ulusların Düşüşü*, Çev.Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul, 2014.s.191.

Avrupa ortak çıkarları ve güç dengesi sayesinde ayakta duruyordu. Ekonomik ve siyasal güç doğal olarak bir üstünlük ve özgüven duygusu yaratmıştı. Avrupalılar için siyahlara ve Amerikan yerlilerine karşı bu duygu üst seviyedeydi. Ancak şimdi tarihin yeniden yazılması ve Avrupalı'nın üstünlüğünü bir kavram olarak öne çıkarmak gerekiyordu. Bunun için eski Yunan ve Roma tarihine kendilerinin bir mirası gibi el konuldu ve bunlar işlenerek üstün ırk kavramı geliştirilmeye çalışıldı.

Vahhabi hareketi, 19. yüzyılın başlarında İngilizlerin kuvvetli desteğiyle Arabistan'da etkili olmaya başlamıştı.[1106] Bu hareket daha sonraki yıllarda İngilizlerin fazlasıyla işine yarayacaktır. 1852 yılında Hacı Umar Tamil, Arabistan'dan döndükten sonra, Timbuktu ve Yukarı Senegal bölgesinde yeni bir İslam devleti kurdu. Fransızlar bu devleti 1893 yılında zorlukla yenebildiler. 1856 yılında ise Sahra bölgesindeki dervişler İslam dinini barışçıl bir şekilde yaydılar. 1881 yılında, Sudan'daki Mehdi Devleti'nin dini ayaklanmaları, 1898 yılında İngilizler tarafından bu devletin yıkılması ile sona erdirildi. Somali'de de başlatılan mücadelelerin lideri Muhammed Abdullah Hasan, İngilizler tarafından, "Deli Molla" denilerek karalandı. 2000'li yıllarda benzer bir olayda aynı bölgedeki bir başka lider, yine aynı şekilde nitelendirilecektir.[1107]

İngilizler Hindistan'da bir imparatorluk kurmaya çalışırken, Kuzey Amerika kıtasında yer alan kolonilerinin hâkimiyetini kaybediyordu ve yeni bir devlet olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ortaya çıkıyordu. 1830'lara gelindiğinde Avrupalılar, Kanada hariç, Orta ve Güney Amerika'daki Portekiz ve İspanyol kolonileri dâhil, neredeyse bütün Amerika kıtasındaki kontrolü kaybetmişlerdi. Yerli halk neredeyse yok olma noktasına gelmişti. Değişen bir şey olmadı. Yeni yöneticiler de Avrupalıydı ve aynı düşünce sistemini paylaşıyordu. Bu nedenle bölge bir göç bölgesi, Avrupa için ise yiyecek kaynağı olmaya ve dünya ile bütünleşmeye devam etti.

ABD gemileri, 1773 tarihinden itibaren Akdeniz'de dolaşıyordu ve kendilerini koruması için Cezayir Beylerbeyi ile bir anlaşma imzalayarak vergi vermeyi kabul ediyordu. Osmanlı Türkçesi ile 1775 yılında imzalanan ve halen Washington Müzesi ile İstanbul Deniz Müzesi'nde örnekleri olan metin, ABD'nin tarihinde verdiği tek vergi ve İngilizce dışında imzaladığı tek metindir.[1108] 7 Mayıs 1830 tarihinde Osmanlı-ABD Ticaret ve Denizcilik Anlaşması imzalandı ve bu anlaşmayla ABD'ye en ziyade müsaadeye mazhar millet statüsü verildi.[1109] Bu anlaşmanın gizli maddesine göre, İstanbul'daki tersanelerde

---

[1106] Ponting,a.g.e.,s.640.

[1107] 14 Temmuz 2008 tarihinde Uluslararası Ceza Mahkemesi Savcısı, Sudan Devlet Başkanı Ömer el-Beşir'i soykırım ve insanlığa karşı savaş suçu işlediği gerekçesiyle tutuklanmasını talep etti.

[1108] Uslubaş, Tolga. *Şu İlginç Tarihimiz*, Melisa Matbaacılık, İstanbul, 2013.s.46.

[1109] Şimşir, Bilal. *Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine*, Erzurum, 1084.s.79.

Amerikalı mühendisler tarafından savaş gemisi yapılacaktı. Bu kapsamda, yapılan modern gemilerle Osmanlı donanması en büyük gücüne ulaştı.[1110]

1783 yılındaki Paris Anlaşması ile İngiltere Amerika'nın bağımsızlığını tanımıştı. İngiliz askerleri 25 Kasım'da Amerika'dan ayrılırken George Washington New York'a giriyordu.[1111] Fransa, Lousiana eyaletini 1800 yılında İspanya'dan almıştı. Amerika ile ilişkiler gerginleşince 15 milyon dolara Amerikalılara sattı.[1112] ABD daha sonra İspanyolların elinden Florida'yı, 1819 yılında 5 milyon dolara aldı. 1824 yılında Meksika'ya ait Teksas eyaletine göçmenler göndererek burayı önce bağımsız ilan ettirdi ve sonrasında 1844 yılında kendi topraklarına kattı. Kaliforniya ise 1848 yılında 15 milyon dolara Meksikalılardan alındı. Alaska da, 1867 yılında Ruslardan 7.2 milyon dolara alındı. Puerto Rico ise İspanyollardan savaş tazminatı olarak alındıktan sonra, Filipinler 20 milyon dolara İspanyollardan satın alındı.[1113] Böylece ABD neredeyse bugünkü genişliğine yaklaşmış oluyordu.

Amerika 1850 yılından itibaren çok geniş bir araziye ve kaynaklara sahip bir kıta devleti haline gelmeye başlamıştı. Bu durumda kaybedenler Amerikan yerlileriydi. Yerliler yerleşilmeye uygun olmayan bölgelere göçe zorlandı. Askeri güçler toprakları ele geçirirken, rahipler de ruhları fethediyordu.[1114] Hatta kendi okulları ve refah bir yaşamları olan Çerekiler bile zorla yerinden edildi. 90.000 kişinin batıya göçü esnasında 1/3'i yollarda öldü. Başka bir kabile, 1866 yılına kadar altı defa sürülmekten mevcudunun yarısını kaybetti. 1844 yılında Birleşik Devletler'in doğusunda ücra bir alanda 30.000'den az yerli kalmıştı. 1860 ve 1870 yılları arasında, acımasız saldırı ve savaşlar sonucunda, bütün yerliler topraklarından atıldılar. 1500 yılında 5 milyon olan nüfusları bütün birleşik devletlerde 1900 yılında 150.000'e düşmüştü. Yerliler bunu hiç unutamadı. Amerikalılar aya ayak bastığında, bunu televizyondan izleyenlere Amerikalı yerlilerinden biri şöyle bağırıyordu:[1115] "Ey siz oradakiler. Amerikalılar sizi kandırdı. Shango (İnandığı Tanrı), hiç beyaz bir adamın aya ayak basmasına izin verir mi sanıyorsunuz."[1116]

Avrupalılara karşı koymak kolay değildi ancak başaranlar da oldu. Haiti'de 40.000 beyaza karşı 500.000'e yakın köle bulunuyordu ve Fransız koloniler arasında nispeten en müreffeh yaşam sürenler bunlardı. Şekere olan talep yüzünden kölelerin nüfusu giderek kötüleşiyordu. 1790 yılındaki ayaklanma,

---

[1110] Erhan, Çağrı. *1830 Osmanlı Amerikan Anlaşmasının Gizli Maddesi ve Sonuçları*, Belleten C.2, Sayı 234, Ankara 1998.s.464.

[1111] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.233.

[1112] Uçarol,a.g.e.,s.224.

[1113] Uçarol,a.g.e.,s.224-233.

[1114] Özbudun Sibel ve diğerleri. *Latin Amerika Yerlileri*, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 2005.s.17.

[1115] Aktaran Jean Ziegler.

[1116] Serge, Latouche. *Dünyanın Batılaşması*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.s.68.

Fransızlarca bastırıldı ve duyulan kaygıların ardından 1791 yılında beyazlarla siyahlar eşit kabul edildi.[1117] Bunun ardından bölünmeler sonucu tekrar ayaklanma çıktı. Bu ayaklanmaya, 1793 yılında İngiliz ve İspanyol kuvvetleri de müdahale etti. Köleler buna rağmen 1798 yılında, hem İngiliz, hem İspanyol, hem siyah hem de Fransa'dan gönderilen "Genel Vali"yi yenerek bağımsızlığını ilan etti. Fransızların 1803 yılında yeniden fetih girişimi tam olarak başarı sağlayamadı. Fransa bunun üzerine ülkenin bağımsızlığı tanımak zorunda kaldı. Bundan sonra Haiti eski köleler tarafından yönetilen bir ülke olacaktı. Ancak Avrupalı devletler, tıpkı I. Dünya Savaşı'ndan sonra kendilerine direnen Türklere yaptıkları gibi, bunu asla affetmediler. Kısa bir süre sonra Haiti'deki şeker piyasaları çöktü, Avrupalı devletler tarafından yalnızlığa ve yoksulluğa mahkûm edildiler. Bunun sonucu istikrarlı bir yönetim sürdürülemedi ve ülke anarşi içine sürüklendi.

İngiltere kendisi gelişirken, bir yandan da kendisine rakip olarak gördüğü Fransa'nın gelişmesinden de endişe duyuyordu. Bu nedenle 1680'lerden 1815 yılında kadar dönemin yarısı İngiliz-Fransız savaşlarıyla geçmişti. 1759 yılında bir İngiliz, "Çanlarımız zaferleri duyurmak için çalmaktan yıprandı.", diye Fransızlarla dalga geçiyordu. 1763 yılında ise savaşlardan yorulan Fransızlar pes ediyor ve denizaşırı topraklarından çoğunu İngilizlere terk etmek zorunda kalıyordu. Bunu unutmayan Fransızlar, intikam amacıyla 1776 yılında İngilizlere karşı Amerikan bağımsızlık savaşını desteklediler.[1118]

Fransa 1778 tarihinde kendilerine müttefikler de bularak İngilizlere savaş ilan etti. İspanyol, Amerika, Fransa ve Hollanda, Britanya adalarını çevreleyen sularda denetim kurarak İngiliz deniz gücünü açık denize çıkamaz hale getirdi.[1119] Fransızların Amerika'yı desteklemek uğruna harcamaları, gerçekte Fransız İhtilali'nin en büyük nedenlerinden birisiydi.[1120] İngiliz siyasetçiler: "Fransızlar karada korkacakları bir şey kalmayınca bizi denizlerden silecekler." diyordu. O halde ona karada uğraşacakları bir şey vermeleri gerekiyordu. Bunun için en biçilmiş kaftan Almanya olacaktı. Düşünce basitti: "İngilizlere karşı Amerika, Fransızlara karşı Almanlar." Böylece Almanlar ortaya çıkacaktı.

Napolyon, 1805 yılında İngiltere'yi istila etmek istemişti. Limanları İngiliz ticaret gemilerine kapatarak bir kâbus yaratmayı başardı ancak İngilizlerin mali gücünü bir türlü kıramadı. Napolyon, Avrupa'yı ve Rusya'yı işgal etti ancak 1814 yılında İngilizlerin mali olarak desteklediği bir Rus ordusu Paris'e girdi. 1815 yılında Viyana kongresi toplandığında Avrupa'ya yeniden şekil verme düşüncesi tartışılıyordu.

[1117] Ponting,a.g.e.,s.655.
[1118] Morris,a.g.e.,s.561.
[1119] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.232,233.
[1120] Sander,a.g.e.,s.156.

Amerika'daki İspanyol sömürgelerindeki ilk ayaklanma, 1810 yılında Napolyon'un İspanya'yı istila etmesinden sonra başladı. Buralarda Avrupalı yönetici elit artık bağımsız olmak istiyordu ve şartlar bunun için uygundu. Yerli nüfusun fazla olması ve bölgeler arasında coğrafi kopukluklar nedeniyle bağımsızlık hareketleri Venezüella'dan başlayarak, Arjantin'de, Şili'den başlayarak Meksika ve Brezilya'da gerçekleşti. Bu bölgelerde Portekiz'e karşı ayaklanmaların çoğu ise 20 yıl içinde gerçekleşerek 1830 yılına kadar sonuçlanacaktı.[1121]

Köleliğin kaldırılması Fransa'da ve Danimarka'da 1848, Hollanda'da 1863 tarihinde gerçekleşti. 1861 yılındaki "Amerikan İç Savaşı"nın esas nedeni de köleliğin geleceğiydi. 180.000 köle bu savaşa katıldı, ancak kölelik resmi olarak 1865 yılında güneyin yenilgiye uğradığı tarihe kadar resmen kaldırılmadı. Birleşik Devletler'de 1776 yılında yayınlanan Deklarasyon'da, her ne kadar bütün insanların doğası gereği eşit olduğu belirtiliyorsa da, ilk 12 başkandan 8'i köle sahibiydi. Aslında bu Deklarasyon'da, köleler insan olarak görülmediğinden, 700.000'den fazla köle hesaba katılmamıştı. 1860 yılında, giderek büyüyen İngiltere'de pamuk piyasası nedeniyle, köle sayısı 4 milyondan fazlaydı. 1808 yılından itibaren yeni köle getirilmedi ancak kendi akışında köle sayısı arttı. Kuzey eyaletlerinin kölelikten ekonomik bir çıkarı olmadığından, 1777 yılından itibaren başlayarak 1804 yılına kadar köleliği yasakladı ve köleleri azat etti. Bunun aksine, 1800'den başlayarak, tarımda ihtiyacı olduğundan, güney eyaletleri kölelerin serbest bırakılmasını yasakladı.

18. yüzyılın sonunda köleliğin kaldırılması fikirleri öne çıkmaya başlamıştı. Bunun ana nedeni, bu düzenden İngilizlerin artık fazlaca bir ekonomik çıkarının kalmamasıydı. Ayrıca yeni pazarların açılması, Amerika kıtasına yapılan ticaretin önemini azaltıyordu. İngilizler diğer yandan kendisinden ayrılan ABD'nin gelişmesini istemiyordu. Bu nedenle 18. yüzyılın en büyük köle ticaretçisi olan ve bu işten önemli miktarda gelir elde eden İngilizler, artık buna karşı bir durum almıştı ve 1815 yılından sonra köle ticaretini aktif olarak engellemeye çalışıyordu. Aslında İngiltere'nin 1807 yılından sonra da kendine bağlı Batı Hint Adaları'nda 600.000'in üzerinde kölesi bulunuyordu. Yaptığı diğer ülkelerin ticaretine müdahale etmekti fakat istenilen ölçüde etkili olamadı. 19. yüzyıl boyunca İngilizler 1600 civarında köle gemisini yakaladılar ve 150.000 Afrikalıyı serbest bıraktılar. Bu engellemelere rağmen, yine de bu dönemde Brezilya ve Küba'ya 3 milyonun üzerinde köle götürülmüştü. Bu rakam 18. yüzyıldan azdı ama 17. yüzyılda götürülenin iki katıydı. Köleliği kaldıran son devlet olan Brezilya'da ise şeker ve kahve üretim alanlarında kullanılmak üzere 1850'li yıllarda hâlâ, yılda 37.000 köle ithal edilmeye devam ediyordu. An-

[1121] Ponting,a.g.e.,s.656-658.

cak bu ülkede 1880'lerden sonra köle ticareti azalmaya başlamış, 1888 yılında ise resmen kaldırılmıştır. Böylece 300 yıl süren bir insanlık ayıbı son buluyordu fakat acıların sona ermesi için daha zamana ihtiyaç vardı. Kölelik kaldırılsa bile, yine de siyahlar yaşamın her alanında ayrımcılıkla karşılaşan bir alt sınıf olarak kalmaya devam ettiler. Bir balıkçı teknesinde 4 beyaz ve bir beyaz olmayan adam vardı. Öğlen yemeği vakti geldiğinde beyaz olmayan adama kayığın baş tarafına geçmesini söylediler ve kendilerini tecrit etmek için aralarına yelken direğini yatay olarak uzattılar.[1122]

Osmanlılarda da kölelik vardı. Ancak kölelik Osmanlı'da farklı bir şekilde uygulanıyordu. 19.yüzyılda İstanbul'da görev yapan Fransız sefirinin yeğeni Fontmagne: "Haremdekilere köle denilmesi sizi şaşırtmasın. Öyle hoş tutuluyorlar ki, gören ailenin bir ferdi sanır. Bu ülkede kölelik genç kızların aileye alınarak yetiştirilmesi, büyüyünce aile içinden veya dışından birisi ile evlendirilmesi manasına geliyor." diyerek bu farklılığı ortaya koyuyordu.[1123] Osmanlılarda köleler çoğunlukla ev hizmetçisi durumundaydı. Aylık almazlar, ancak evlerde çok rahat ve varlıklı bir hayat sürerlerdi. Bunların içinde yetiştirilerek önemli mevkilere gelenler bile vardı.[1124] 1846 yılında yayınlanan bir fermanla köle ticaretinin yasak olduğu bütün ülkeye ilan edildi ve İstanbul'da bulunan esir pazarları kapatıldı.[1125] Fermanla kölelik yasaklandığında, İstanbul'da köle erkekler 3.000-5000 kuruş arasında, köle kadınlar ise yaşına göre 3.000 kuruştan başlayarak 1 milyon kuruşa kadar satılıyordu. 14-18 yaş arası bir Çerkez kızı yaklaşık 50.000 kuruş ediyordu.[1126] Sanılanın aksine Osmanlı'da birden fazla evlilik yaygın değildi ve birden fazla evlenenlerin oranı %10'un altındaydı. İslam hukukuna göre kölenin cezası hür olana göre yarı yarıyaydı, fakat ödülde ayrıcalık yoktu. 17 Kasım 1864 tarihli bir fermanla kölelere darp ve işkence yapanların cezalandırılacağı duyuruldu.[1127]

1830'lu yıllarda Avustralya kıtasında yaşayan Aborjinler yarı insan muamelesi görüyordu. Topraklarının tamamı İngiliz toprağı kabul edilmişti. Direnmeye çalıştılar ancak mücadelede 2000 Avrupalı'ya karşılık 20.000 kayıp verdiler ve hastalık ya da alkolle perişan bir halde yerleşimcilerin istemediği alanlara sürüldüler. Kültürel olarak aşağılanan insanlar üç türlü tepki verir. İçine kapanır, saldırganlaşır veya bağımlılığa yol açan maddelere yönelir.[1128]

[1122] Fenton, Steve. *Etnisite, Irkçılık, Sınıf ve Kültür*, Çev. Nihat Şad, Phoenix Yayınları, Ankara, 2001.s.23.

[1123] Fontmagne, de Durand. *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, Çev. Gülçiçek Soytürk, İstanbul, 1977. 245-267.

[1124] Örneğin, 1523 yılında Şeyhülislam Abdülkerim'in kölesi Amri, iyi bir eğitimden geçirildikten sonra kadılık görevinde bulunmuştur. Çavuşoğlu, Mehmet. Dinayet İslam Ansiklopedisi, IV,s.96.

[1125] Toledano, Ehud R.*Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)*, Çev. Y.H.Erdem, İstanbul, 1994.s.77-91.

[1126] Ubicini, M.A. *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, Çev. Cemal Aydın, Timas Yayınları, İstanbul, 1998.s.360.

[1127] BOA, İrade-Meclis-i Vala,22848,Lef-5.

[1128] Alpar, Güray. *Kırıkkale, Ankara ve İstanbul'da Yaşayan Üç Çingene Grubu Arasında Kimlik, Aile ve Eğitim*, Yeditepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.

Batı sömürgeciliği nasıl yapılacağını profesyonel şekilde öğrenmişti. 1850'lerde İngilizler geldiğinde Avustralya'nın orta kesimlerinde "Yir Yorant" denilen ilkel insanlar yaşıyorlardı. Bu kabile birbirine son derece bağlıydı. Yılda bir kere köyün yakınlarında bir tepede bir araya gelip baltalarını keskinleştirirlerdi. Ancak misyoner batılılar bu geleneği bozmak için köyün gençlerine çelik baltalar verdiler. Bu baltaları alan gençler artık gerek yok gerekçesiyle törenlere katılmamaya başladılar. Bir süre sonra toplumda çözülmeler ve çöküş başlamıştı.[1129]

En acı son Tasmanya yerlilerinin başına gelmişti. Sayıları 5000'den fazlaydı ancak vahşetler, bunu önce 2000'e düşürdü sonra da sıfırladı. 1830'dan sonra İngiliz Vali bunları yerleşim alanlarından tamamen uzaklaştırmaya karar verdi ve bütün yerliler başka bir adaya sürüldü. Avrupa yaşam tarzına zorlanan bu insanların mevcudu giderek azaldı ve 1843 yılına gelindiğinde sadece 43 kişi hayattaydı. Sonuncu yerli 1876 yılında öldüğünde, İngilizler açısından bir sorun kalmamıştı.

1890 yılında Yeni Zelanda'dan İngiltere'ye ilk kez peynir ve tereyağı, 1901 yılında da ise Jamaika'dan İngiltere'ye muz gönderilmeye başlandı. Bu gibi ithalatlar olmasa idi, İngiltere bu kadar hızlı gelişemezdi. Avrupa'ya yiyecek ithal eden Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda ve Arjantin gibi ülkeler zenginleştiler. 1900 yılında Arjantin'in kişi başına milli geliri, İtalya kadar fazla, Japonya'nın ise iki katıydı.

18. yüzyıl ortasından itibaren Osmanlılar her ne kadar Avrupa'daki güç merkezlerine yakın olsa da, Avrupa yayılmasına güçlü bir şekilde direnen tek ülke oldu ve varlığını 1918 yılına kadar sürdürebildi. 18. yüzyılın ortasında birtakım topraklarını kaybetse de hâlâ 16. yüzyılda olduğu gibi büyük bir devletti.[1130] Osmanlı için asıl tehlike kuzeyden gelen Ruslardı.

Ruslar, Kırım'ı Osmanlı'dan ayırmış ve 1774'de biten savaşın ardından, Osmanlı içindeki Ortodoks Hıristiyanların temsilcisi olduğu iddiasında bulunmaya başlamıştı. Osmanlı'nın dünyada, "I. Sınıf Devlet" kategorisinden düşmesi, 13 Temmuz 1771 yılında Kırım Hanlığı'nın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonradır. Rusların Karadeniz'e kesin olarak yerleşmesi ise 1784 yılında olmuştur. Osmanlı ise bu durumu, 1798 yılında kabul etmiştir.[1131] Kırım Hanı'nın nesli bugün de devam etmektedir. Günümüzde Aslan ve Ahmet Giray'ın oğulları Cengiz Han'ın 21. kuşak torunlarıdır. [1132]

[1129] Alpar, Güray. *Stratejik Görüşleri ve Modern Liderlik Kavramı Işığında Atatürk*, J.Okullar K.lığı Matbaası, Ankara, 2006.s.21.

[1130] Ponting,a.g.e.,s.666.

[1131] Uçarol,a.g.e.,s.143.

[1132] Öztuna, Yılmaz. *Devletler ve Hanedanlar*, Cilt 2, Kültür Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1996.s.542.

Bu dönemde Osmanlılar, uzak yerler üzerinde zayıf bir kontrol uyguluyor ve vergileri oldukça düşük tutuyorlardı. Vergiler imparatorluk gelirlerinin ancak %2'sini oluşturuyordu. Ticaret kendiliğinden yürüyor, ekonomik ve sosyal gücün çoğu yönetime bağlı olmayan gruplarca kullanılıyordu.

Napolyon'un Mısır'a yaptığı sefer, başlangıçta başarılı olsa da Osmanlılar tarafından 1799 Akka Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğratılmıştı. Bundan sonraki tarihlerde savaşlar kazanılamamaya başladı. Yeniçeri Ocağı zaten zayıflamıştı. Osmanlılar Yeniçeri Ocağı'nı 1826 yılında kaldırdı. İngiliz Sefiri Stratford Canning'in raporuna göre, İstanbul'da yeniçerilerin ortadan kaldırılması sırasında öldürülen yeniçeri sayısı 6000'dir. Ancak anlaşılabildiği kadarıyla bu sayı biraz daha yüksek olabilir.[1133] Tarihte bu olay "Hayırlı Olay" olarak nitelendirildi. Olay sonrasında, İngiliz, Fransız, Venedik ve Hollanda elçileri Osmanlı sadrazamını ziyaret ederek bu ocağın dağıtılmasının on Rus ordusunun mağlup edilmesinden daha hayırlı olduğunu, ayrıca bundan sonra Osmanlı'nın önünün artık açık olduğunu müjdelemişlerdi.[1134] Ancak bu olayın hemen arkasından, bu elçiler yeniçeriler tarafından korunan evleri artık korunmayınca kriz çıkarmışlar, düşmana karşı koyacak bir kuvvetin kalmamasından da en çok Ruslar istifade etmişti.[1135] Bu olaydan sonra yüzyılın sonuna kadar Osmanlı tek başına önemli bir savaşı kazanamadı.

Ruslar ve İngilizler, başlangıçta Yunanistan'ın özerk bir devlet olmasını Osmanlıya kabul ettirme kararı almışlardı.[1136] Bu olaydan sonra, 1827 tarihinde Osmanlı-Mısır donanması İngiliz, Fransız ve Rus donanması tarafından Navarin önlerinde yakılmıştı.[1137] Bu olay sonucu Osmanlılar aniden donanması olmayan bir deniz imparatorluğuna dönüştü.[1138]

Bundan sonra 1829 yılında Ruslar ilk defa batıda Edirne, doğuda Erzurum'a kadar geldiler.[1139] 1829 yılında ise ilk defa bir devlet Yunanistan, başka devletlerin desteği ile de olsa Osmanlı'dan bağımsızlığını kazanıyordu.[1140] Bundan sonra Yunanlılar I. Dünya Savaşı'na kadar, çoğu savaş kazanamadan ve dış destekle Osmanlılar aleyhine olacak şekilde, topraklarını 3 kat büyütecektir. Bunun başlıca sebebi, dışa açık olan Yunanlıların Batı'yı, onların medeniyetini ve geçmişini temsil ettiklerine inandırmalarıdır. Yine yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra doğan boşlukta, Mısır Valisi isyan etmiş, ordusu Ana-

[1133] Palmer, Alan. *Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Belkıs Çorakçı, Dişbudak, İstanbul, 1992.s.102.
[1134] Bardakcı, İ. Yeniçeri Ocağının Söndürüldüğü Gün, XXVIII, *Tarih ve Medeniyet*, İstanbul, 1996.s.24.
[1135] Uzunçarşılı,İ. H. *Osmanlı Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 1988.s.565-596.
[1136] Yorga, H. *Osmanlı Tarihi*, C.V, Çev. B.S. Baykal, Ankara, 1948.
[1137] Danişmend, Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1972.s.112.
[1138] Şimşir, N. Bilal. *Ege Sorunu Belgeler*, C.1, Ankara, 1976.s. XLII.
[1139] Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarihi*, HAK Yayınları, İstanbul, 2005.s.116,117.
[1140] Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1, Ankara, 1957.s.297.

dolu'ya girerek, neredeyse İstanbul önlerine gelmiştir.[1141] Daha kötüsü Çanakkale'deki Osmanlı donanması Mısır'a götürülerek Mısır Valisine teslim edilmiş, buna dayanamayan Padişah II. Mahmut 1839 yılında kahrından ölmüştür.[1142]

Doğu Sorunu, bir anlamda Osmanlı'nın parçalanması ile özdeşleştirilmişti.[1143] O dönemde Avrupa'nın yaptığı en büyük hata, Yunanistan'ı Osmanlı'dan koparmaktı. Yunanlılar Osmanlı Devleti içerisinde ticaret sebebiyle dışa açılmış ve özellikle Batı Avrupa ile iletişimini geliştirmiş bir durumdaydılar. Balkanlarda burjuvalaşan ulus olan Yunanlılar, bu sayede Bizans döneminde bile olmayan oranda bir bilinç ve birlik düzeyine kavuşmuştu.[1144] Avrupalılar bununla da kalmamış ve Osmanlı donanmasını Rusya lehine yok etmişlerdi.[1145] Sultan II. Mahmut Navarin'de Osmanlı-Mısır ortak donanmasının yakılması karşısında gözyaşlarına hâkim olamamış ve Avrupalı bir diplomata: "Tek başıma Rusları durdurmaya çalıştığım sırada Avrupa'nın Ruslarla birleşmesine ne demeli. Benden sonra Avrupa'nın Rus kontrolüne girmesi mi isteniyor?" demişti.[1146]

İngiliz ve Fransızlar daha sonra bir hata daha yaparak, Mısır'da Mehmet Ali Paşa'yı desteklediler ve bu serüvenci paşaya karşı başlangıçta Osmanlı'yı yalnız bırakarak zayıflattılar. Bunu anlayan Fransa sonradan geri çekildi ama olan olmuştu. Eğer Osmanlı ortadan kalkarsa bu boşluğu Rusya'nın dolduracağı muhakkaktı. Ardından İbrahim Paşa, birkaç bin Avusturyalı askerle Mısır'a kadar geri çekilmek zorunda bırakıldı.[1147] Kırım Savaşı öncesinde Ruslar İngilizlere, Osmanlı Devleti'ni paylaşma teklifi yapmış ve bu teklif o an için İngiliz çıkarlarına aykırı olduğundan kabul görmemişti.[1148]

Bonapart Mısır'ı işgal ettiğinde küçük rütbeli bir subay olan Mehmet Ali Paşa, sonrasında Osmanlı tarafından "Paşa" unvanı ile ödüllendirilecekti. Kavalalı Mehmet Ali Paşa dâhil bütün Kavalalılara verilen unvanlar, Osmanlılar tarafından verilmişti ve hepsi Osmanlı paşasıydı. Mehmet Ali Paşa Mısır halkını idareye pek katmadı. İdarede hep Türkçe hâkimdi. 1836 tarihli emirnamesinde bütün yazışmaların Türkçe tercümesinin yapılmasını emretmişti.[1149]

Mehmet Ali Paşa, Fransa'dan destek alarak, Mısır'ın gelişimine katkıda bulunmuştu.[1150] 1932 yılında oğlu İbrahim Paşa, Konya'da Osmanlı ordusunu

---

[1141] Altundağ, S. *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi,* I.Kısım, TTK Basımevi, Ankara, 1988.s.44.
[1142] Karal, E.Z. *Osmanlı Tarihi,* c.V. TTK Basımevi, Ankara, 1983.s.142.
[1143] Soysal, İsmail. *Fransız İhtilali ve Türk Fransız Diplomasi Münasebetleri,* Ankara, 1964.s.36.
[1144] Ortaylı,a.g.e., 2005.s.74.
[1145] Lamartine de Alphonse. *Osmanlı Tarihi,* Çev.Serhat Bayram, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011. s.xxx.
[1146] Lamartine ,a.g.e., s.xxviii.
[1147] Lamartine,a.g.e., s.xxix.
[1148] Esmer, Şükrü Ahmet. *Siyasi Tarih,* İstanbul, 1944.s.177-178.
[1149] Ehud, R. Teledona.State and Society in Mid Nineteenth Century Egypty, Cambridge University Press, 1990.s.158.
[1150] Karal, Ziya Enver. *Osmanlı Tarihi,* C.V, Ankara, 1961.s.127.

yendiğinde, İstanbul yolu kendisine açılmıştı.[1151] İngilizler, bunu kendi çıkarlarına aykırı görerek, müdahale ettiler ve Osmanlıların tarafını tuttular.[1152] 1833 yılındaki Hünkâr İskelesi Anlaşması ise Avrupa tarafından iyi karşılanmadı. Duruma müdahale eden devletlerin baskısıyla, 03 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı ilan edildi.[1153]

Rusların daha fazla ilerlemesi İngilizleri tedirgin ettiğinden, 1841 tarihindeki Londra Antlaşması ile boğazlardan geçiş uluslararası bir statüye bağlandı. Bu antlaşma, İngilizlerin, Rusların isteklerinin karşısında çıkardığı ilk ciddi engeldi.[1154] Ancak İngiltere'de ilerlemek istiyordu. Yine bu olaydan sonra İngiltere, 1839 yılında Aden'in ele geçirilmesi ile Arabistan yarımadasına ilk defa ayak basıyordu.[1155] 1873 yılında ise Yemen'i işgal etti. Daha sonra bu bölgede Osmanlı ile arasında bir rekabet başladı.[1156] Osmanlı egemenliği devam etmekle birlikte, İngilizler 1882 yılında Kahire'ye girerek Mısır'a fiilen yerleştiler.[1157] Olaylar hep planlanmış gibi birbirini takip etmişti. Mısır, her ne kadar 1805 yılında iktidarı ele geçiren Mehmet Ali Paşa'dan sonra Osmanlı'dan kopmaya başlamışsa da, İngilizler ülke kontrolünü ele geçiriyordu.

Rusların, Ayestefanos Antlaşması ile Osmanlı'ya yaklaşmaları, Berlin Kongresi'nde durduruldu. 1878 yılında ise Balkan Krizi'nde yardım vaadiyle Kıbrıs'a İngilizler el koydu. Aslında bu Süveyş Kanalı dâhil Akdeniz'i kontrol eden kritik bir adaydı ve İngilizlerin buna ihtiyacı vardı. 1908 yılında Bosna-Hersek, Girit, Bulgaristan gibi ülkeler fiilen elden çıktı. Devlet, toprak kaybedip Anadolu'ya çekildikçe, doğal olarak giderek Türkleşti.

Fransızlar da boş durmadı. Cezayir, 1533 yılında Barbaros Hayrettin Paşa tarafından ele geçirilmişti.[1158] 19. yüzyılda Avrupalılar, Cezayir'e saldırarak deniz gücünü yok ettiler.[1159] Böylece Fransızlar, 1830 yılında Cezayir'e rahatça saldırarak işgal edebildiler.[1160]Ancak yerel halkın direnişi 1847 tarihine kadar devam etti.

1870'lerden sonraki dönemde Mısır'ın işgal edilmesinden, Ermeni Sorununa, Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesine kadar Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı bütün sorunların arkasından İngiltere Başbakanı William Eward Gladstone çıkmaktaydı.[1161] Osmanlı Devleti'ni yıkıma sürükleyen en önemli isim de

---

[1151] Karal, a.g.e.s. 128.
[1152] Driault, Edouvard. *Şark Meselesi*, İstanbul, 1328.s.193.
[1153] Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarih*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul,1982.s.136.
[1154] Erkin, Cemal Feridun. *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968.s.29.
[1155] Uçarol,a.g.e.s.275.
[1156] Uçarol, Rıfat. *Bir Osmanlı Paşası Dönemi*, İstanbul, 1976.s.23.
[1157] Uçarol,a.g.e.,s.166.
[1158] Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarihi*, HAK Yayınları, İstanbul, 2005.s.121.
[1159] Kuran, Ercüment. *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti*, İstanbul, 1957.s.3.
[1160] Kuran,a.g.e.s.17.
[1161] Karaca, Taha Niyazi. *Büyük Oyun, Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timas Yayınları, İstanbul, 2011.s.11.

Gladstone oldu.[1162] 1875 yılında Gladstone ile başlayarak İngiltere'nin uluslararası politikasını değiştiren süreç sırasında Osmanlı Devleti büyük oyunun dışında bırakıldı.[1163]

Yine de Osmanlı 19. yüzyılda, merkezi gücünü artırması sayesinde, ayakta kalmayı başarmıştır.[1164] Osmanlı son döneme kadar Afrika'da vardır. Etki alanına Mısır, Sudan, Etiyopya, Mali, Somali, Çad, Kongo, Uganda ve Ekvator bölgesi dâhildi. Osmanlı'nın son döneminde Ekvator Valisi olarak atanan Mehmet Emin Paşa, Tanzanya sınırları içinde mücadele ederken ölmüştü.[1165] Madagaskar halkı 1977 Rus harbinde ve Kurtuluş Savaşı'nda para toplayarak Türkiye'ye göndermiş, Türkiye'de Cumhuriyetin ilanında sırasında ise bir hafta süre ile Türk bayrakları ile kutlama yapmışlardı.[1166] 19. yüzyılın ikinci yarısında Güney Afrika'ya gönderilen Ebubekir Efendi ise buradaki Müslümanları Osmanlıya bağlamıştı.[1167] Bugün Ebubekir Efendi adına Güney Afrika'da bir müze bulunmaktadır.

Her ne kadar Almanların düşüncesi olsa da, cihat ilanı sanılanın aksine bazı bölgelerde etkili olmuştur. I. Dünya Savaşı'nda Etiyopya İmparatoru Lij Iyasu, kendisini Türklerle müttefik ilan ederek İngilizlere cihat ilan etmişti. Aynı şekilde Darfur Sultanı da Fransızlara cihat ilan etti. Libya, Nijerya ve Batı Afrika'da da cihat ilanı karşılık bulmuş, İngiliz ve Fransızları epey uğraştırmıştı.[1168] 1924 yılında hilafet kaldırıldığında ise Hint Müslümanları başta olmak üzere, İslam dünyasından tepkiler gelmiştir.[1169]

Osmanlı, 19. yüzyılda Avrupa'nın baskısına uyum sağladı ve yapısal reformları kısmen başararak ayakta kalabildi. İlk değişiklik 1800'lü yılların başında III. Selim ile başladı. Avrupa'nın büyük başkentlerinde büyükelçilikler açıldı, eğitim ve askeri reformlar yapıldı. 1824 yılından başlayarak da Osmanlı'da ilkokullar açıldı ve ilköğretim zorunlu hale getirildi. Ardından 1827 yılında ilk nüfus sayımı yapıldı ve 1831 tarihinde ilk resmi gazete çıkarıldı.[1170] Masraflı olsa da 1840 yılında 300.000 kişilik bir ordu kuruldu. Ancak yeni ordu, ancak 1870'lerde Ruslara karşı etkili bir direniş gösterebildi.

Kırım Savaşı nedeniyle Osmanlılar, ilk kez 1854 yılında Kırım Savaşı ertesinde Londra'dan % 6 faizle 3 milyon sterlin borç almıştı. Daha sonraki yıl %4 faizle 5 milyon sterlin borç alındı. 1854-1874 yılları arasında bu şekilde 200

[1162] Karaca,a.g.e.,s.11,12.
[1163] Karaca, a.g.e.,s.493.
[1164] Pamuk, Şevket. *Seçici Kurumsal Değişim ve Osmanlı'nın Uzun Ömürlülüğü, Toplumsal Tarih Dergisi*, İstanbul, Şubat, 2005.s.34,35.
[1165] Kavas,a.g.e.s.X.
[1166] Kavas,a.g.e.s.xiii.
[1167] Sabah Gazetesi, 30 Eylül 2006.
[1168] Boahen, *General History of Africa*, USA, 1995.s.283-298.
[1169] Oltaylı, İlber. *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitapçılık, İstanbul, 2007. S.140.
[1170] Karal, a.g.e.s.142-164.

milyon sterline yakın borç alındı. 1875 yılına gelindiğinde ise anapara ve faizler ödenemez duruma gelmişti.[1171] 1875 yılında Osmanlı'nın bütçe geliri 25 milyon lira idi ve 5 milyondan fazla açık vardı. Aynı yıl ödenecek borç miktarı ise faizleriyle birlikte 14 milyon lira idi. Osmanlı'nın bunu ödeme gücü yoktu.[1172] Bunun sonucu, karışıklık ve padişahın değiştirilmesi oldu. Mali buhran nedeniyle 1876 yılında dış borç ödemeleri durduruldu. Ancak Osmanlı 1881-1914 yılları arasında da 26 defa borçlandı. Düyun-u Umumiye denilen borçlar 1928 tarihinde kaldırıldı ve son borç fazla fiyat verilerek 1954 yılında normal süresinden 29 yıl önce kapatıldı.[1173]

Kırım Savaşı'nın temel nedeni ilginçtir. 1847 yılında İsa'nın doğduğu kabul edilen Filistin Beytül-lahim'deki bir kilisedeki gümüş yıldız kayboldu. Ortodoks ve Katolikler birbirini suçladı. Ortodoksların koruyucusu Rusya, Katoliklerinki ise Fransa'ydı. Her ikisi de işin içine karıştı ve Avusturya-Macaristan'ı hakem tayin ettiler. Onlar önce Ortodoksları haklı buldu. Fransa baskı yaptı ve karar değiştirildi. 1852 yılında "Kutsal Yerler Sorunu" ortaya çıkarken, Fransızlara bazı ayrıcalıklar tanınmıştı. Fransız Büyükelçisi Lavalette, İstanbul'a gelirken muazzam büyük buharlı silahlı bir savaş gemisi ile geldi. Bu gösteri o kadar etkili oldu ki bu geminin hızı ve gücüne Rusların dayanamayacağına inanıldı ve Rus istekleri reddedildi.[1174] Bu sefer de Rusya memnun olmadı. Rus Prensi Mençikof, 28 Şubat 1853 tarihinde İstanbul'a geldi. Protokol kurallarına aykırı ve saygısız bir şekilde günlük kıyafetleri ile Osmanlı Sadrazamına çıktı ve ültimatom verdi. İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale önlerine geldi. Rus istekleri reddedildi ve Rusya ile savaşa girişildi. Bunun sonunda da Avrupa'dan ilk borç alındı ve borcun ödenmesi neredeyse 100 yılı buldu.[1175]

19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin yüzölçümü 12.187.705 kilometrekare ve nüfusu 63.700.000'di.[1176] Daha sonra yapılan bir sayımda, Avrupa'daki topraklarda 11.700.000 civarındaki Hıristiyan nüfusa karşılık, 3.800.000 Müslüman vardı. Asya'da ise 13 milyon Müslüman'a karşılık, 2.360.000 Ortodoks bulunmaktaydı.[1177] Savaşlar sebebiyle yaklaşık 100 yıl sonra 1927 yılındaki nüfus sayımında Anadolu'da Türk nüfus yine 13 milyon civarındaydı.[1178]

Aslında 1830 tarihinde Hıristiyanların köle yapılması yasaklanmıştı. 1957 yılındaki Abdülmecid'in köleliği yasaklama kararına en çok Mekke Emiri ile

---

[1171] Lewis, Bernard. *Ortadoğu*, Çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2007.s.379.
[1172] Yeniay, İ. Hakkı. *Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul, 1964.s.52-55.
[1173] Küçük, Cevdet, Ertüzün Tevfik. Düyün-u Umumiye, *Dinayet İslam Ansiklopedisi*, X.s.62.
[1174] Palmer, Alan. *Kırım Savaşı*, Çev. Meral Gaspırak, İstanbul, 2014.s.29.
[1175] Öztuna, Yılmaz. *Devletler ve Hanedanlar*, Cilt 2, Kültür Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1996.s.41.
[1176] Öztuna, Yılmaz. *Türkiye Tarihi*, Hayat Yayınları, İstanbul, 1963.
[1177] Ubicini, M.A. *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, Çev. Cemal Aydın, Timas Yayınları, İstanbul, 1998.s.36.
[1178] *Anadolu'da Türk Varlığı*, ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.s.56.

Hicaz uleması tepki gösteriyordu. Bu yasaklamaya ve Osmanlı'nın İrlanda'ya yaptığı yardıma İngilizler resmi olarak teşekkür ettiler.[1179]

1840 tarihinde yapılan sayımda sadece erkekler sayılmıştı. Buna göre Anadolu ve Rumeli'de erkek sayısı 7.5 milyondu.[1180] 1844 tarihinde ise Avrupa'da 15.5 milyon, Asya'da 16 milyon, Afrika'da 3.8 milyon olmak üzere genel nüfus 35 milyon civarındaydı. Yazılmayanlarla birlikte bu nüfusun 45-50 milyon civarında olabileceği tahmin edilmektedir. 1856-1876 yılları arasında, 1.5 milyondan fazla kişi Balkanlardan Türkiye'ye göç etti. Bunlar arasında Ruslardan kaçan Hıristiyan Gürcüler, Malakanlar, Yahudi, Macar ve Polonyalılar da vardı. Osmanlı'nın toprak kayıplarından en fazla zarar görenler de yine Museviler olmuştu. Kırım'da Osmanlıları ve müttefiklerini desteklemişler ve savaştan sonra göç edenler arasına Museviler de katılmıştı.[1181] Rusların ise özellikle XIX. yüzyılın başından itibaren Rum, Bulgar ve Ermenilerle birlikte, Kırım ve Kafkasları göç ettirmek için başarılı bir politika izlediği görülmekteydi.[1182]

Osmanlılarda 1843 yılında çıkarılan fermanla ordu yeniden düzenlendi ve standartlar belirlendi. Asker başına 300 dirhem ekmek, 80 dirhem et, 13 dirhem tereyağı, 25 dirhem pirinç, 9 dirhem sebze ve yeterli miktarda sabun, yağ ve mum tayın olacaktı.[1183] Bir neferin maaşı 20 kuruşken, başçavuş 50, teğmen 180, binbaşı 600, Albay 1.800, liva 7.500, ferik 15.000 ve müşir 70.000 kuruş maaş alıyordu.[1184] 1844 tarihinden itibaren askere alma, istekli ve yirmi yaşında olanlar arasından kur'a çekilmek suretiyle yapılmaya başlanmıştı.

Osmanlılarda "Mirliva", bir veya iki yıldızlı tuğgeneral ve tümgeneralin karşılığı olarak, Erkan-ı Devlet denilen devletin görevli tabakasını oluşturuyordu. Klasik zamanların "Sancak Beyi" rütbesinin, Avrupa'da ise "Baron" unvanının karşılığıydı. 19. yüzyıla kadar "Mekke Payesi" unvanı olarak biliniyordu. Yine klasik dönemlerde Paşa unvanı, Beylerbeyi veya Vezir karşılığı kullanılırken, 19. yüzyıldan sonra bütün generaller için kullanılmaya başlanılmıştı.[1185]

1847 yılında gayrimüslimlerin de askerlik yapmasına ve albay rütbesine kadar yükselmesine imkân tanındı. Ancak bu durum, o zamana kadar askerlik yapmayan gayrimüslimler tarafından huzursuzluk yarattığı için uygulanması durduruldu.[1186]

[1179] Başbakanlık Arşivi, İrad-Har. No:1888, 17 C 1263 (2 Haziran 1847).

[1180] Aydın, Mahir. *Sultan II. Mahmut Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri, Sultan* II. Mahmut Döneminde Yapılan Reformlar Semineri, İstanbul, 1980.s.81-106.

[1181] Burke Peter. *Kültür Tarihi*, Çev. Mete Tuncay, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.s.168.

[1182] Beydilli, Kemal. *Osmanlı Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Göçtürülen Ermeniler*, Belgeler,17, 1988. s.365-434.

[1183] 1 okka 1 kilo 262 gram, bir dirhem ise 1/400 okkadır.

[1184] Ubicini,a.g.e.,s.322,323.

[1185] Öztuna, Yılmaz. *Devletler ve Hanedanlar*, Cilt 2, Kültür Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1996.s.931,932.

[1186] Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*, VII, Ankara, 1977.s.182,183.

Rusların batıya ve Balkanlara yayılması Avusturya Macaristan İmparatorluğu tarafından engellendi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu çok uluslu bir imparatorluktu.[1187] Doğuda ise Ruslar, 1804 yılında Gürcistan'ı, ertesi yıl Azerbaycan'ı ele geçirdiler. 1864 yılına gelindiğinde Kuzey Kazakistan ele geçirilmişti ve bunu bir yıl sonra Taşkent izledi.[1188] 1868 yılında Semerkant şehri Rusların oldu. 1870'lerden itibaren Orta Asya'nın neredeyse tamamı Ruslar tarafından bir dereceye kadar sömürgeleştirilmişti ve Avrupalı olma iddiasındaki bir devletin hâkimiyetine girmişti. İngilizler için en büyük tehlike Rusların Hindistan'daki İngiliz çıkarlarını tehdit etmesiydi. Berlin Antlaşması, Balkanlardaki statüyü köklü olarak değiştirmiş ve Pan-Slavizm ideolojisini körüklemişti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı bu politikanın en büyük başarılarından birisiydi.[1189]

Başlangıçta felsefi ve edebi bir nitelik taşıyan, ancak daha sonra siyasal alana aktarılan, Panislavizm terimi ilk defa Batı'nın etkisi ile 1826 yılında kullanıldı.[1190] 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın görünürdeki nedeni Slavların haklarını korumak olsa da, gerçekte Balkanlar ve Boğazları kontrol etmekti.[1191]Ancak başlangıçta İngilizler Osmanlılara yardım etmedi.[1192] İngilizler, beklediler ve ancak Rusların Plevne'den sonra hızlı bir ilerleme göstermesi üzerine tepki gösterdiler. İngilizler bu olaydan sonra donanmalarını İstanbul'da Tuzla önlerine gönderdiler.[1193] Bunun üzerine Ruslar çok istedikleri halde İstanbul'a giremediler.[1194]

1887 yılında da Ruslar İstanbul'a yaklaşmıştı. Rus siyasi tarihçisi Potemkin Aleksiyeviç o günler üzerine şunları söyler: "İstanbul burnumuzun dibindeydi. Girebilirdik ancak İstanbul o eski bildiğimiz Bizans değildi artık. Esrarlı bir şehirdi. İstanbul'da bizi ürküten bir şey vardı. Üzerinde hâlâ Avrupa, Afrika ve Asya'da hâkim bir devlet vardı. Türklerin yanı başına geldiğimizde onların ne kadar köklü olduğunu daha iyi anlayabilmiştik. Ve herhalde 14. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul'a bu derece yaklaşabilen tek Hıristiyan devlet bizdik..."[1195] Ruslar için hayallerine bu kadar yaklaşmışken geri çekilmek oldukça zor olmuştu.

1830'lara gelindiğinde nüfus artışı, toprak yetersizliği gibi nedenlerle ayaklanmalar devam etse de Çin hâlâ gelişen güçlü ve zengin bir devlet olma du-

---

[1187] Evans J. Richard, *Tarihin Savunucusu*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitapevi, Ankara, 1999.s.10.
[1188] Ponting,a.g.e.s.673.
[1189] Evans,a.g.e.,.s.11.
[1190] Akdes, Nimet Kurat. *Rusya Tarihi*, Ankara, 1948.s.343.
[1191] Baykal, Sıtkı Bekir. 93 *Harbi Esnasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şayia ve Teşebbüsleri*, Belleten, C.V, Sayı 19, Ankara, 1941.s.353.
[1192] Sedes, İ. Halil. *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, İstanbul, 1935.
[1193] Kurat, Tekin Yulug. *Henry Layord'un İstanbul Elçiliği*, Ankara, 1968.s.62.
[1194] Robert, Blake. *Disraeli*, London, 1969.s.640.
[1195] Bardakçı, İlhan. *İmparatorluğa Veda*, Alioğlu Yayınları, İstanbul, 2002.s.108.

rumunu muhafaza ediyordu.[1196] 1793 yılında Çin'e gelen bir İngiliz heyetinin hediyelerini Çinliler, kendilerine haraç vermek istenildiği şeklinde algıladılar. Heyetin amacı ticareti başlatmaktı. Ancak Çinliler: "Biz zaten hepsini sizden daha iyi ve kaliteli üretiyoruz." diye teklifi ve hediyeleri reddettiler.

Bu sırada Avrupa'da yoğun bir çay talebi vardı. İngilizler çayı ihraç ediyorlardı ancak Çinlilere satacak kalitede malları olmadığından parasını ödeyemiyorlardı. Bu nedenle İngilizler Hindistan'daki afyonu Çin'e satmaya çalıştılar. Haşhaştan üretilen afyon, ağrı kesici bir maddeydi. Çin gibi bazı kültürlerde afyon, alkol yerine kullanılıyordu. Alkol coşku veriyor ve kontrolsüz davranışlara yol açıyordu ancak diğer taraftan afyon, sonu mutlu rüyaların görüldüğü bir uyuşukluğa ve hoşnutsuzluğa neden oluyordu. Ayrıca bunu kullananlarda, geleceğe aldırmamak ve sorumsuzluk gibi davranışlar görülüyordu ki bu Çinliler tarafından kabul edilemezdi. Ancak Avrupalıların da Çin'e satabileceği en iyi ürünü buydu.[1197]

Çin'de afyon, yozlaşmaya neden olduğundan yasaklanmış olduğundan, İngilizler bunu kaçak şekilde ve gittikçe artan miktarda yaptılar. Çatışma kaçınılmaz oldu. İngilizlerin, ticari imtiyazlar için Çinlilerle yaptığı bu savaşa "Afyon Savaşı" adı verildi.[1198] Çinlilerin bunu yasaklama kararı almasıyla, İngilizler 1840 yılından itibaren Çin limanlarına saldırdılar ve 1842 yılında Çinlileri Nanking Anlaşmasını imzalamaya zorladılar. Sonuçta kaybeden Çinliler, 21 milyon gümüş dolar tazminat ödediler, Hong Kong adasını İngilizlere verdiler, şehirlerini ticarete açtılar ve İngilizlere, Çin kanunlarına tabi olmama hakkını verdiler. Böylelikle İngilizler 1870 yılına gelindiğinde, daha öncesinden 20 kat artışla yıllık 100.000 sandık afyonu Çinlilere satmaya başlamıştı.

1850-1870 dönemi sıkıntılarla ve iyi örgütlenmiş ayaklanmalarla doluydu. Sadece 1850'lerde çıkan bir ayaklanmada ölen insan sayısı 20 milyon civarındaydı. Mücadeleler ülkeyi felakete sürükledi. 1860 yılından itibaren uzun süre her yıl sürekli sel baskınları oldu. Ardından 1870'lerin sonlarında Kuzey Çin'i etkileyen kıtlıkta, 13 milyon insan öldü. Ancak Çin köklü geleneklere sahipti ve 1870'lerdeki bu durumda dahi kendinin ayakta kalmasını sağlayacak yeni kurumları oluşturmasını bildi. Ülkede hâkimiyeti sağladı. Çin'in bu zor döneminde Avrupalılar, Amerikalılar ve hatta Ruslar, serbest ticaret, donanmaların serbest dolaşımı, bazı toprakların tahsisi, misyonerlerin serbest dolaşımı, serbest yerleşme, dokumaların gümrük vergilerinden muaf olması gibi bazı ayrıcalıklar kazanmaya çalıştı. Bu durum Çin ekonomisini sarstı. Bu karışıklık dönemi olmasaydı, Çin'in direnmesi mümkündü ama bu olmadı. Yine de karışık-

[1196] Ponting,a.g.e.,*s.676.*
[1197] Roberts,a.g.e.*s.527,528.*
[1198] Dönmez, Yılmaz. *Medeniyetten Yığına*, Düşünce Yayınları, İstanbul, 2012.s.39.

lık döneminde Çin, gemicilik ve silah endüstrisinde atılımlar yaptı, yabancılardan yararlanarak eğitimi geliştirdi ve 1888 yılına kadar iyi kötü bir donanma oluşturdu. Telgraf hatlarının inşası ile buharlı gemi şirketinin oluşturulması bu dönemdeki diğer uygulamalardı. Bu sayede ülke 1890 yılına geldiğinde toparlanmış görünüyordu. Ancak bu kez de Japonların saldırı onları çaresiz bıraktı ve belini büktü. Sonuç bir felaket oldu.

Japonya, 19. yüzyılın başlarında artık diğer ülkelerle girilecek ilişkilerin şartlarını kendisi belirleyebiliyordu. 1804 yılında bir Rus elçisinin ticaret isteğini geri çevirmişlerdi ve Hollandalılar başta olmak üzere Avrupalıları hâlâ ülkelerine sokmuyorlardı. Fransız, İngiliz ve Rus eserleri için 1811 yılında tercüme büroları kurulmuş, 1840 yılında buna Hollanda'da dâhil edilmişti. 1837 yılında, yaklaşan bir Amerika Birleşik Devletleri gemisine sahil savunma bataryaları ateş açmıştı. Çin'deki Afyon Savaşları'nın farkındaydılar ve varlıklarının Çin'e bağlı olduğunu biliyorlardı. 1844 yılında Hollanda Kralı'nın, onlara gönderdiği, bölgede artan Avrupa ve Amerikan gücü karşısında izolasyon politikalarını daha fazla sürdüremeyeceklerine ilişkin uyarı mesajını da iyi yorumlamışlardı.[1199]

Amerikalılar, Meksika ile 1848 yılında yaptıkları başarılı barış anlaşmasının ardından Japonya ve Çin'le ticaret yapmak istediler ve bu amaçla gerektiğinde zor kullandılar. 1853 yılında ABD Deniz Kuvvetleri'nden 4 gemi Japon limanına gelerek, Japon limanlarının ABD gemilerine açılmasını bildiren başkan mektubunu vermiş ve bu arada Japonlara gözdağı verilmiştir.[1200] Bu Japon tarihinde ilk defa oluyordu. Japonlar, 1854 yılında bunu kabul ettiler. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da ABD Japonya'yı, General McArthur komutasında tesis ettiği askeri yönetim ile 7 yıl yönetecek ve bu süre boyunca Japon bayrağı ve milli marşı yasaklanarak, diğer ülkelerle diplomatik ilişki kurmasına izin verilmeyecekti.[1201]ABD'nin yanı başında kendisini kuşatacak bir kuvvetin oluşmasına izin vermeye niyeti yoktu.

1868 yılındaki yenileşme hareketiyle Japonlar Batı'ya açıldı. Ülkede Batı teknolojisi benimsendi. Artık, pirinç yetiştirilmeyen alanlarda Amerikan ürünlerini yetiştiriyor ve bu sayede nüfus artışının ihtiyacı karşılanıyordu. Bu dönemde Japonya nüfus artışını, tıpkı Avrupa'da olduğu gibi kontrol ediyordu. Bu kontrol; ya çocuk aldırmak, düşürmek, ya da bebekleri öldürmek suretiyle gerçekleşiyordu. Bu sayede 1850 yılına kadar, yiyecek üretimi iki kat artarken, nüfus artışı yarıya düşürüldü. Bu arada kentleşme giderek arttı. Kentleşme düzenli ve planlıydı. 1870'lerde bir Japon kentinin su şebekesi Londra ile ay-

[1199] Ponting,a.g.e.,s.684.
[1200] Dönmez,a.g.e.,s.39.
[1201] Dönmez, Yılmaz. *Medeniyetten Yığma*, Düşünce Yayınları, İstanbul, 2012.s.71.

nıydı. Sokaklar, farklı olarak atlar olmadığından, Londra'ya göre daha temizdi. Japonya döneminde dünyada devam eden savaşların masraflarından akıllıca bir yol izleyerek kaçınmıştı.

ABD'lerinin Japonya'dan 1854 yılında aldığı haklardan 6 ay sonra İngilizler de aynı hakları elde ettiler. Japonlar Çin'in başına gelenleri biliyorlardı ve bu yüzden karşı koyma ile kendilerine de yarayacak ayrıcalık verme arasında tereddüt ettiler. 1858 yılında Amerikalılarla, daimi temsilci bulundurma ve serbestçe ticaret yapmaları için limanlarını açan bir anlaşma imzaladılar.[1202] Bunun karşılığında afyon ticaret yasağını güvenceye aldılar. Benzer anlaşma ardından İngiliz, Fransız, Rus ve Hollandalılarla yapıldı.

Japonya'da halkın yerleşime karşı çıkması sonucu bazı yabancılar öldürüldü. Bu olaylar üzerine tazminat ödemek zorunda kalındığı gibi, İngilizlerin 10 yıl süreli küçük bir piyade birliğini ülkede bulundurması kabul edildi. Japonlar bu sayede dış müdahaleyi az zararla atlatsa da, içeride çok fazla taviz verildiğini düşünenler ayaklandı ve bunları bastırmak 1869 yılına kadar sürdü. Bu esnada başkent Tokyo'ya taşındı. 1871 yılında ise ülke yeniden yapılandırıldı. Samurayların çıkardığı ayaklanma 1877 yılında bastırıldıktan sonra emekli edildiler ve kılıç taşımaları yasaklandı.

Bu dönemde ulusal birlik, Almanya ve İtalya'dan önce gerçekleştirilmiş oldu. Altyapı olmadan değişim gerçekleştirilemeyeceğinden, 1872 yılında heyetler kurularak gelişmiş ülkeler gezildi. Yabancıların aşırı taleplerinden korunmak için güçlü bir askeri yönetimin oluşturulması kararlaştırıldı. Bundan sonra senato ve meclis yeniden düzenlendi. Teknik ilerlemeler geliştirilirken bu arada donanma da modernleştirildi. 1875 yılında Kuril adaları alındı, ertesi yıl Kore üzerinde ayrıcalıklar elde edildi ve 1905 yılında Kore mandalaştırıldı.

Bu dönemde Ruslar da iyice doğuya açılarak, Japonya'nın karşısındaki Vilodivostok şehrini 1860 yılında ele geçirmişlerdi. Uzakdoğu'daki yabancı etkisi aslında fazla değildi. En güçlü donanmaya sahip İngilizler bile, 1860'larda bölgede ancak 35 gemi bulunduruyordu ve bu sayı daha sonra 20'ye düşecekti. Gemilerin etkileri de zaten sınırlıydı ve kıyılarda kalıyordu. Zayıf Kore bile, 1866 yılında Amerikan gemilerini yakabiliyor ve cezalandırmak amacıyla gönderilen kuvveti geri çekilmek zorunda bırakabiliyordu. Bu nedenle bölgede etkili güç Japonya oldu. 1894-1895 Japon-Çin Savaşı, Japonların ezici bir zaferi ile sonuçlandı. Japonlar, Tayvan ve bazı adaları aldılar ve Çin'i yıllık gelirinin üç katına ulaşan bir tazminat ödemeye razı ettiler. Bundan sonra ise Ruslar, Amerikalılar ve Avrupalılar Çin üzerinde öncekilerden fazla ilave ayrıcalıklar elde ettiler. 1904 yılında Japonlar, tıpkı II. Dünya Savaşı öncesi Amerikalılara yapacakları Pearl Harbor saldırısı gibi, Port Arthur'daki Rus filosuna saldıra-

[1202] Latourette, Scott Kenneth. *A Short History of the Far East*, New York, 1963.s.389-392.

rak Rusya'ya savaş ilan etti. Ardından Kore'ye asker çıkardı ve Mançurya'ya doğru ilerlemeye başladı. Ruslar Karadeniz filosunu buraya göndermek istedi. Ancak İngilizlerin desteğini alan Osmanlılar bunu reddetti. Ruslar bu durumda Baltık donanmasını bölgeye göndermek zorunda kaldı. 1905 yılında bu gemiler Hint Okyanusu'nda toplandığı sırada Japonların ani bir saldırısı sonucu bütün donanma yok oldu.[1203]

1900'lere gelindiğinde Çin'de, "Boksörler" denilen bir akım gelişmişti. Bunların çıkardığı ayaklanmalar sonucu yabancılar ve misyonerlerle birlikte 30.000 Çinli Hıristiyan öldürüldü. Bunun üzerine Avrupalı tüm devletler ve Japonlar, kendi aralarındaki anlaşmazlıkları bir tarafa bırakarak, Çin'i cezalandırmaya karar verdiler. Ayaklanmada Alman büyükelçisi de öldüğünden liderliği Almanlar ele aldı. Alman İmparatoru II. Wilhelm beyanında şöyle diyordu: "Pekin yerle bir edilmelidir. Merhamet etmeyin, esir almayın. Nasıl Atilla'nın Hunları tarihte silinmez bir nam saldıysa, siz de aynı şekilde binlerce yıl hiçbir Çinli'nin bir Alman'a yan bakamayacağı şekilde Almanya'nın namını salın."

1900 yılı Ağustos'unda, yarısı Japon askerlerden oluşan 20.000 kişi faaliyetlere başladı. Direniş olmamasına rağmen boğazlamalar, ırza geçmeler, köylerin yakılması olayları oldu. Pekin yakıldı, yıkıldı, binlerce Çinli öldürüldü. Ruslar aynı acımasızlığı, Mançurya'yı ele geçirirken yaptılar. Çarpışma sona erdikten sonra bile intikamlarını devam ettirdiler. Çin'in tüm gümrük gelirlerini aldılar ve muazzam tazminatlar talep ettiler. Pekin'deki tüm kaleler yıktırıldı. Elçilikler ilgi alanlarını genişlettiler. Yabancı askerlerin koruduğu ve Çinlilerin giremediği bölgeler oluşturuldu. Bütün bunlar Çin'i baş edemeyeceği ölçüde sıkıntılara soktu ve sonraki 50 yıl neredeyse bu sorunları çözmeye uğraştı. Çinliler Japonlar gibi dengeleri iyi kuramamışlardı. Çinliler 7000 kilometre uzaktan gelen yabancıları kolayca alt edeceklerini sanıyorlardı ama gerçek güçlerinin farkında değildiler. Oysa İngilizler 5.000 kişi ile başkenti kuşattılar, daha sonra Fransızlarla birleşip 20.000 kişi ile Pekin'i ele geçirip sarayı yaktılar.[1204]

"Boxer Olayı"nda, Alman İmparatoru II. Wilhelm, ayaklanmada bazı Müslümanların da bulunabileceği gerekçesi ile Osmanlı padişahından halife sıfatını kullanarak telkinde bulunmasını istemişti. Osmanlı bir Mirliva (Tuğgeneral) komutasındaki heyeti 1901 yılında bir Rus gemisi ile Çin'e yolladı. Heyet gittiğinde ayaklanma zaten sona ermişti. Heyet buna rağmen bazı görüşmeler yapıp döndü.[1205] Bu olay Almanya için, daha sonra halifelik sistemini siyasi olarak kullanılabileceğini göstermesi bakımından, bir ilk olmuştu.

[1203] Fuller, J.F.C. *A Military History of the Western World*, C.III, New York, 1956.s.142.
[1204] Harman, Chris. *Halkların Dünya Tarihi*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, Yordam Kitap, İstanbul, 2009.s.351,352.
[1205] Toros, Taha. *Geçmişte Türk-Çin İlişkileri*, Milliyet, 8-20 Haziran 1972. Tefrika 1-133.

1500 yılından sonraki yaklaşık 300 yıl Avrupalılar, Afrika üzerindeki hâkimiyetlerini birkaç kale ve ticaret noktası ile Ümit Burnu civarında küçük bir yerleşke ile sınırlamışlardı. Sahra güneyindeki Afrika'da nüfus 1900 yılında 100 milyona ancak ulaşabiliyordu. 19. yüzyıl sonuna gelindiğinde ise artık Avrupalılar iç bölgelere de girebiliyordu. 1871 yılından I. Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde Avrupalıların asıl rekabet alanı Afrika oldu.[1206]

İngilizler Gambiya Nehri çevresini, Fildişi Sahili ve Sierre Leone'yi kontrol ediyordu.[1207] Daha sonra, Nijerya'ya doğru yayıldılar. Güney Afrika da İngilizlere aitti. Liberya; Amerika'da yaşamak istemeyen özgür siyahlar için, 1822 yılında Amerika Birleşik Devletleri tarafından kurulmuştu. Fransızlar ise Kuzey Afrika haricinde Senegal bölgesini kontrol ediyordu. 19. yüzyılın sonuna doğru İngiltere ve Fransa arasında Batı Afrika'nın bölüşülmesine ilişkin anlaşma imzalanacaktı.[1208]

1830 yılında Paris şehri kanlı iç çarpışmalara sahne olurken[1209] Fransa; 1830 yılında Cezayir, 1881 yılında ise Tunus'u aldı.[1210] İngilizler, Fransızlar bunu 1904 yılına kadar diplomatik olarak kabul etmeseler de, zaten Mısır'ı kontrol ediyorlardı. Osmanlılar, Doğu Afrika'da Mozambik'in kuzeyinde bulunan Kilva'yı 1785 yılında, Zanzibar'ın kontrolünü ise 1800 yılında ele geçirdiler. Etiyopya ise 1870 yılında birliğini sağladı ve 1913 yılına kadar bölgesel bir güç olarak kaldı. Etiyopya 1880-1890 yılları arasında üç kat büyüdü. 1896 yılına gelindiğinde Etiyopya İtalyan saldırılarını püskürtecek kadar güçlüydü.

Almanya dünyada kendisine yeni yerler aramaya çıkmıştı ancak fazla bir yer kalmamıştı. Bu nedenle Osmanlılara yaklaştılar. Osmanlı için Almanya, kendisini yalnızlıktan kurtaracak yeni bir dost gibi gözüküyordu. 1889 yılında, Almanya İmparatorluk yatı Kayzer II. Wilhem ve eşini boğazlarda gezdirirken, adeta Osmanlı'ya siyasal destek müjdesi veriyor gibiydi. Bunun ardından 1898 yılında Wilhem'in ikinci ziyareti gelecekti.[1211]

Sömürge sahibi olmak, büyük devlet olmanın ve saygınlık sağlamanın en güzel göstergesiydi.[1212] Almanlar büyük devlet olabilmek için kendisini sömürge ihtiyacını karşılamak zorunda hissediyordu. Harekete geçmekte gecikmediler ve Kamerun, Güneybatı Afrika ve Tanganika'yı ele geçirdiler. Portekizliler de Angola ve Mozambik'i elde ederek genişlediler. Kongo Belçika'ya verilmişti ancak kötü yönetim ve kaynakların yağmalanması yüzünden, 8 milyona yakın Afrikalı öldükten sonra ancak 1908 yılında bölgeye hâkim olabildi-

---

[1206] Ponting,a.g.e,.s.694.
[1207] Martin ve O'Meara,a.g.e.1995.
[1208] Çaycı, Abdurrahman. *Büyük Sahra'da Türk Fransız Rekabeti,* Erzurum, 1970.s.83.
[1209] Sander,a.g.e.,2003.s.186.
[1210] *Dünya Tarihi,* Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.s.140.
[1211] Sander,a.g.e.,2003.s.318.
[1212] Çaycı,a.g.e.,s.77.

ler. Yıllar önce Roma İmparatoru Sezar, boşuna en zalim olarak Belçikalıları nitelendirmemişti. Sömürgecilik yayılırken Belçika Kralı: "Kâinat önümüze serili." diyordu.

Buhar ve elektrik mesafeleri ortadan kaldırmıştı. Kongo Havzası ise fildişi, palmiye yağı, kauçuk ile doluydu. Sadece birilerinin buraya gitmesi gerekiyordu. Bunu gerçekleştiren bir şirket olacaktı. Kongo kabile reisleri ikna edildi. Ancak tercümeler yanlış yapılmıştı. Onlar bazı önemsiz toprakları bıraktıklarını sanıyorlardı ama 1880'lere gelindiğinde her şeylerini bu şirkete kaptırdıklarını anladıklarında artık çok geçti. Sonrası zulümdü. Sağ kurtulan Kongolular soruyordu: "Beyaz adam evine dönmeyecek mi? Bu durum sonsuza kadar mı sürecek?"

Ele geçirilen yerlerin kontrolü kolay olmadı. 1900'de Somali'deki ayaklanma sonrası İngilizler kıyı kesimine çekildiler. 1911 yılında Fransızlar, Fas'ın sadece belli kesimlerini kontrol edebiliyorlardı. 1909 yılında İspanyollar Cebelitarık Boğazı güneyindeki topraklarını sahillerden içeri yaymaya çalıştıklarında başarısız oldular. İtalyanlar 1912 yılında Osmanlılardan Libya'yı alsalar da, hâkimiyetleri kıyı kesimleri ile sınırlı kaldı. Bunun başlıca nedeni ellerindeki askeri gücün sınırlı oluşuydu.

İngilizlerin Nijerya'da 4000 askeri vardı. Bunun dışındaki kuvvetler Afrikalıydı. Zambiya'da ise 19 subay, 8 astsubay ve 750 Afrikalıdan oluşan küçük bir İngiliz askeri birliği mevcuttu. Afrika'da, Fransa'nın 4 katından fazla bir alan için, Fransızların 1 tabura yakın Fransız askeri ile 20.000 civarında Afrikalı muhafızları bulunuyordu. 1914 yılında, Ruanda'daki Avrupalı yerleşenlerin sayısı 100'ü bile bulmuyordu. Artık yerliler için Batılılar yenilmez bir güçtü ve bu inanç kafalarına yerleştiğinden kontrol edilmeleri de kolay oluyordu. Böylece 1870'lerdeki haritalarda boş gözüken Afrika'da, 1900'lara gelindiğinde neredeyse her yer tamamen dolmuştu.

16. yüzyıl ortalarından itibaren Atlantik'te yeni bir güç merkezi oluşmaya başlamıştı.[1213] Çin, 17. yüzyılın ortalarından itibaren kendini "Çin Seddi" adıyla simgeleştirilen bir politika ile dış dünyaya kapatmıştı. Büyüklüğü, zenginliği, tarihi ve kültürü, kendi kendine yetebileceği düşüncesini destekliyordu.[1214] 18. yüzyılda Avrupa, Çin ve Hindistan'ın ekonomik gücü hemen hemen aynıydı, Birleşik Devletlerin ise Çin'in yarısı kadardı. Çin 1860'larda bile İngilizlerle aynı ölçüde üretim yapabiliyordu. Çin 19. yüzyıldan önce, Türkler ve Moğollar hariç, hiçbir zaman kendisine kafa tutacak bir komşuya sahip olmamıştı. Türkler ve Moğollar da Çin'e girmiş, ancak zamanla Çin kültürü içinde eriyip kaybolmuşlardı. Bu nedenle Çin'de diğer devletlerle eşitlik fikri hiç ol-

[1213] Barkan, Lütfi Ömer. *Osmanlı'dan Bugüne İktisadi Bunalım ve Fiyat Artışları*, Sayı 10766, Milliyet, 23.10.1977.s.13.
[1214] Eberhard, W. *Uzak Doğu Tarihi*, Ankara, 1975.s.165.

mamıştı ve 18. yüzyılda İngiliz büyükelçisine yaptıkları gibi yabancılar daima ikinci sınıf bir ilişkiye tabi tutulmuştu. Bu nedenle de Çin dışarıya elçi göndermeye uzun dönemler küçümseyerek bakmıştı.[1215]

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde dünya üretiminin %75'ini, dünya nüfusunun % 20'sini oluşturan İngiltere başta olmak üzere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve Almanya üretiyordu. Bu devletler artık istediği ekonomik düzeni zayıf ülkelere zorlayarak kabul ettirebilecek, mallarını istediği gümrük tarifesi ile pazarlara sokabilecek ve istediği şartlarda hammadde bulabilecek durumdaydılar. Batılı devletlerin baskısı ile dünyanın geri kalan bölümlerinde, Avrupa'ya rakip olacak endüstriler yok edilmişti. Bu sayede Hindistan ve Çin gibi ülkelerin kişi başı üretimi 18. yüzyıl üretiminin 3 kat altına düşmüştü.[1216] İletişim de gelişiyordu. 1800'lü yıllarda dünya, herhangi bir yere hızlı bir şekilde bilgi aktarımı için gemiye muhtaçtı. 1850'li yıllardan sonra ise artık su altı kabloları ile görüşme yapılabiliyordu.[1217] Diğer taraftan, buhar makinelerinin kullanılması adeta ikinci bir ticaret devrimini yaratmıştı.[1218]

1853 yılında dört Amerikan gemisi yakıt alma hakkı talebi için Japonya'ya geldiğinde, bu gemiler Japonya'nın bütün gemilerinden daha fazla ateş gücüne sahipti. Yüzen bir kale olan bu gemileri gören bir Japon: "Denizde yangın sandığımız şey, aslında gemilerin bacalarından yükselen dumanmış" diyordu. Üstün ateş gücünün bir sonucu olarak, tıpkı 1842 yılında İngiliz gemilerinin Büyük Kanal'ı kapatıp Pekin'i kıtlığın eşiğine getirdikten sonra isteklerini Çin'e kabul ettirdikleri gibi, talepler Japonlarca kabul edilmişti.[1219] 1837 yılında ise ABD tarihinin ilk ekonomik krizi ile karşı karşıya kalmıştı. Ardından 1871-1890 yılları Amerikan sanayisinin en görkemli dönemi oldu.

1860'larda İngilizler gerçekten sanayileşmiş tek ekonomik güçtü. Ancak 1900'lü yıllarda Almanya ortaya çıktı.[1220] ABD ise İkinci Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirerek, teknoloji kullanımını daha sistemli hale getirdi.[1221] İngilizler kadar kömüre sahip olmayan Almanlar, yakıtı daha verimli kullanmayı öğrendiler ve teknik eğitime önem verdiler. Sermayesi olmayan Amerikalılar ise hisse satarak para buldular. Ayrıca maaşlı profesyonel yöneticiler kullandılar. 1845 yılına kadar Birleşik Devletler'de patent sahiplerinin büyük kısmı az eğitim görmüş kişilerdi ve bu ülkenin en yenilikçi ülkesi haline gelmesine neden oluyordu. Fırsatlar herkes için açıktı.[1222] 1900'lü yıllara gelindiğinde el yordamıyla

---

[1215] Kissenger,a.g.e.,s.17.
[1216] Ponting,a.g.e.,s.698.
[1217] Morris,a.g.e.,s.591.
[1218] Earle Mead Edward. *Bağdat Demiryolu Savaşı*, Çev.K. Yargıcı, İstanbul, 1972.s.11.
[1219] Morris,a.g.e.,s.599.
[1220] *Atlas of World History*, Gedes and Grosset, UK, 1997.s.56.
[1221] Kinder ve Hilgemann,a.g.e.,2008.s.395.
[1222] Acemoğlu Daron, Robinson A. James. *Ulusların Düşüşü*, Çev.Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul, 2014.s.37.

ilerleme ve yaratıcı amatörlere olan inancıyla gülünç görünen ülke artık İngiltere gibiydi.[1223]

Trenler ortaya çıktığında, iyi dinlenmiş atlar bozuk yollarda saatte yaklaşık 15 kilometre yol yapabiliyordu. Yaya giden birisini atına almak isteyince, "teşekkürler benim acelem var" denilerek espri bile yapılıyordu. Oysa trenlerin hızı saatte 50 kilometreyi geçiyordu. Öyle ki, Moskova'dan Japon denizine 8 günde gidilmeye başlanmıştı.[1224] Tren yolları ağlarında asıl patlamanın yaşanması 1850 ve 1960'lı yılları arasında gerçekleşti. Ardından Ford'un arabalarını piyasaya sürmesi ile Wright Kardeşlerin ilk uçağı yapmaları 1903 yılında aynı tarihte gerçekleşti.[1225]

Süveyş Kanalı'nın, Romalılar hatta daha önceki dönemde de mevcut olduğu ancak daha sonra dolarak kapandığı söylenir.[1226] Osmanlı Devleti 1859 yılında çalışmalara başlanılan kanalın açılmasına, 1866 yılında resmen izin vermişti. Süveyş Kanalı 1869 yılında açıldı.[1227] Kanalın açılması ile iç deniz olan Kızıldeniz Akdeniz'e bağlandı ve Ümit Burnu yerine daha kısa bir yol oluşturuldu.[1228] Fransızlar ve İngilizler, Mısır'a buharlı gemilerle bir posta servisi kurmuşlardı. Bu noktadan sonra taşıma bir "deve postası" tarafından çölün ötesine Kızıl Deniz'in yukarısındaki Süveyş Kanalı'na kadar yapılıyordu. Buradan da yine buharlı gemilerle Hindistan ve Çin'e gidiliyordu.[1229]

Jules Verne'in "80 Günde Devr-i Âlem" isimli eserinde hayal ettiği şekilde, 1870 yılında George Train dünyanın çevresini 80 günde dolaştığında, dünya artık eskisi kadar büyük değildi. Trenlerin 50 kilometreyi geçen hızlarıyla yola çıktığı, yandan çarklı gemilerin okyanusları geçtiği bir döneme gelindiğinde, rüzgâr ve dalgaların insafındaki insanoğlu artık kendisi ve ticari malları için daha hızlı ve ucuza ulaşım imkânını da sağlamış oluyordu.[1230] Şüphesiz bunun yansımaları ve dönüşümü de hemen ardından gelecekti. En az Süveyş kadar önemli olan Panama Kanalı ise 1914 yılında açılacaktı.[1231]

İngilizler Asya'da eğittikleri 5000'den az askeriyle artık kendilerinden en az 10 kat büyüklükteki güçleri yenebiliyorlardı. Askeri güç dengesi inanılmaz biçimde Batı Avrupa'ya geçmişti. Güç zehirlenmesi altında, artık Batılılar ne yapılacağını planlıyor, ne yapılacağını söylüyor ve diğer ülkelerin hükümetlerine istedikleri şeyleri istedikleri şartlarla kabul ettiriyorlardı. Dağılan Çin'in

---

[1223] Morris,a.g.e.,s.590.
[1224] James,a.g.e.,s.280.
[1225] Ulubaş ve Dağ.a.g.e.,s.276.
[1226] Walker, J. "Süveyş", *İslam Ansiklopedisi*, C.X, İstanbul, 1970.s.256.
[1227] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.278.
[1228] Uçarol,a.g.e.,s.181.
[1229] Heaton, Herbert. *Avrupa İktisat Tarihi*, Çev. M.Ali Kılıçbay, Paragraf yayınevi, Ankara, 2005.s.462.
[1230] Morris,a.g.e.,s.584.
[1231] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.278.

tekrar modernleşmeye başlama çalışmaları 1950, Hindistan'ın ise 1990'ları bulacaktır.

İngiltere, ülkesinden Hindistan'a giden bir güvenlik zinciri meydana getirmiş ve bunu sürdürmeye çalışmıştı.[1232] Diğer taraftan gelişen koşullar üzerine, 19. yüzyıl sonunda yalnızlık politikasını bırakarak müttefikler aramaya başladı.[1233]

Bu dönemde dünya ekonomik dengesi artık çok farklıydı. Uluslararası ilişkilerin geldiği nokta yeni bir felaketin habercisiydi.[1234] Dünya, merkez ülkeler, yarı çeper ülkeler ve çeper ülkeler olmak üzere 3'e bölünmüş görünüyordu. O zamanki değerlendirmelere göre, üretimin %75'ini gerçekleştiren Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri yanında, askeri yönden önemi olsa da, tarıma dayalı ekonominin olduğu daha az zengin ve gelişmiş Rusya, İspanya, Portekiz, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Balkan devletleri birinci tip devlet konumundaydı.

İkinci tip devletler nispeten refahı sağlamış, yiyecek ve tarım ürünleri ihraç eden devletler olup Avrupa dışında yer alan Kanada, Avusturya, Yeni Zelanda gibi koloniler, Latin Amerika'daki Arjantin, Uruguay ve Şili gibi devletlerdi.

Üçüncü tip devlet ise Avrupa hâkimiyetine maruz kalmamış, 1905 yılında Rusya'yı yenmiş modern bir devlet oluşturma sürecini başlatmış Japonya idi. Diğer çeperde ise Avrupa etkisinden kısmen kurtulmuş, siyasi kaderlerini kendi ellerinde tutan ancak iç sorunları bulunan Osmanlı ve Çin bulunuyordu.

İngiltere, 1800'lerin başında 10 milyon nüfustan, yüzyılın ortasında 20 milyon, yüzyılın sonunda ise 40 milyona yaklaşan bir nüfusa ulaşmıştı. Diğer taraftan Fransa yüzyıla 27 milyon nüfusla başlayıp, 40 milyona yakın bir nüfusla bitirmişti. Almanya'da iki kat artarak 50 milyona ulaşmıştı.[1235]

1900'lerde dünyada 700 milyondan fazla insan yabancıların egemenlikleri altında yaşıyordu. Bunun yarısı İngilizlerin hâkimiyetindeydi. Fransa ise 50 milyon kişiye hükmediyordu. Dünya ölçeğinde İngiliz ve Fransızların iki büyük imparatorluğu vardı. Dünyanın neredeyse 1/4'ini kontrol eden İngiltere, okyanusların da tamamını kontrol eden dünyanın en büyük imparatorluklarından birisiydi.[1236] Prof. George M. Wrong 1909 yılında: "Britanya bugün kolayca haksızlığa ve yağmacılığa maruz kalacak 350 milyon insanın yazgısını elinin altında tutuyor. Kusurlar taşımakla birlikte, daha önce hiçbir devletin başaramadığı ölçüde onlara güzel bir yönetim sağlıyor." diyordu.[1237] Bu görü-

[1232] Uçarol,a.g.e.,s.260.
[1233] Uçarol,a.g.e.,s.263.
[1234] Sander,a.g.e.,2003.s.342.
[1235] Roberts,a.g.e.,s.438.
[1236] Ferguson, Niall. *Empire, How Britain Made the Modern World*, Penguin Books, England, 2004.s.xi.
[1237] Ferguson, Niall,a.g.e.,s.11.

şü savunanlara göre, Rus ve Çinliler bağımlı halklarını sefalete sürüklerken, İngilizler sömürgelerine demokrasi getirmişlerdi. Yine bu görüş sahiplerine göre, sömürge ülkelerin seçkin okulları, parlamento sistemleri, mülki ve adli kurumları İngiliz modeli esas alınarak oluşturulmuştu. 350 milyon insan birinci dil, 450 milyon kişi ise ikinci dil olarak İngilizce konuşuyordu. İngiltere olmasaydı bunlara sahip olamazlardı.[1238]

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), her ne kadar sömürgeci gözükmese de, en hızlı yayılan devletti. Birleşik Devletler ve sadece Amerika şeklinde de isimlendiriliyordu. Mizahi olarak "Sam Amca" Birleşik Devletleri temsil ediyordu. New York'lu iş adamı Samuel Wilson, 1812 yılındaki savaşta askerlere gönderdiği et varillerinin üzerine devlete ait olduğunu belirtmek için İngilizce Birleşik Devletlerin (United States) kısaltması olan US harflerini bastırmıştı. Bu Uncle Sam (Sam Amca) olarak nitelendirildiğinden 1862 yılında kongre kararıyla Wilson isim babası kabul edilmişti. Küba, Amerikan denetimi altında bağımsızlık kazanmış, Havai adası ise ABD tarafından, Japonlar ele geçirmesin diye, ele geçirilmişti. ABD, 1903 yılında Panama'yı Kolombiya'dan ayırmak için bir darbe düzenleyerek kanal bölgesini ele geçirdi. Japonya ise Tayvan ve Kore'yi kontrol ediyordu. I. Dünya Savaşı'na kadar devam edecek olan bu kamplaşma, Almanya ile Avusturya-Macaristan'ı bir safta birleştirmiş, bunun karşısına bir İngiliz-Fransız ekseni ile bir de Rusya'yı yerleştirmişti.[1239]

DÜNYA SAVAŞLARI DÖNEMİ

"Geçmişinin hesabını yapamayan insan günübirlik yaşayan insandır." sözü tarihin önemini ifade etmek için söylenir. Aynı hesap günümüz için de geçerli. 19. yüzyıl anlaşılmadan 20. yüzyıl, 20. yüzyıl anlaşılmadan da 21. yüzyıl anlaşılamaz.[1240]

Batı'nın keşifleri plansız bir şekilde sömürgeciliğe dönüşmüştü.[1241] Kimse sömürgelerini zenginleştirmek için imparatorluklar kurmamıştı. Dünyanın, Batılaşması 1914 yılında tamamlanmıştı ve artık bütün gezegen "Beyaz Adam"ın kontrolü altındaydı. Ancak acılar üstüne inşa edilen Batı dünyasının, kendi çelişkilerinin bir sonucu olarak, çökmeye başladığı görülecekti.[1242] Köylü Savaşları, Otuz Yıl Savaşları, Avrupa devletlerinin oluşması, sarsıntılar, köklü değişiklikler hiçbir zaman Avrupa'da bir denge durumunun söz konusu ol-

---

[1238] Ferguson, a.g.e.,s.341.

[1239] Evans J. Richard, *Tarihin Savunucusu*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitapevi, Ankara, 1999.s.14.

[1240] Karaca,a.g.e.,s.489

[1241] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.320.

[1242] Serge, Latouche. *Dünyanın Batılaşması*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.s.25.

madığını ortaya çıkarmıştı. 18 ve 19. yüzyıldaki savaşlar ise güç dengesinin, Avrupa devletlerinin çatışmasından arta kalan şartlara terk edilemeyecek kadar, önemli olduğunu göstermişti.

1900 yılına gelindiğinde, 1750'lere kıyasla, dünya üretimi 35 kat daha artmıştı. Büyüme 1950'lerden sonra zirve yapacaktır. Büyüme öyle hızlanacaktır ki, 1953-1973 yılları arasındaki 20 yıllık dünya endüstri üretimi, 1800-1950 yılların arasındaki 150 yıllık toplam üretime eşit olacaktı.[1243]

1890 yılında dünya bakır üretimi 150.000 tondan, yüzyıl sonunda 60 kat artarak 9 milyon tona çıkacaktı. Yine 20. yüzyıl boyunca elektrik tüketimi 30 kattan fazla artış gösterecektir. Petrol, hem daha fazla hafiflik, hem de daha fazla enerji ve hız demekti. Petrolün kullanılmaya başlanması ile birlikte buhar önemini kaybetmeye başlayacaktı. Petrol tüketimi de, 20. yüzyıl başında 10 milyon ton civarındayken, bir yüzyıl sonra yılda 3 milyar tonun üstüne çıkacaktı. Suudi Arabistan ve komşularının 2030 yıllarına kadar dünya petrol ihtiyacının 2/3'ünü karşılayabileceğini uzmanlar ifade ediyorlar.[1244] Yine uzmanlar bugünkü durumuyla devam ederse dünyanın 250 yıllık petrolünün kaldığını söylüyorlar.[1245]

Bisikletin icat edilmesiyle insanlar hareket özgürlüğü elde etmişlerdi.[1246] Diğer taraftan 20. yüzyılın başında otomobiller hâlâ yavaştı ve araba sahiplerine "git de kendine bir at al" diye laf atılıyordu. Ancak 15 yıl sonra arabalar hızlandı ve Amerikan fabrikaları 1 milyondan fazla araç üretmeye başladı. Artık hız aranan bir özellik olmaya başlamıştı. İlk telefon 1876, ilk telsiz telgraf 1895, ilk radyo 1906 yılında kullanıldı. 1900'lerde ise denizlerde mal taşımanın maliyeti, yüzyıl öncesine göre en az 7 kat azalmıştı.[1247] Değişim aklın alacağının ötesine geçiyordu.

1900'lerin başında dünya, büyük imparatorlukların hâkimiyeti altındaydı ve nispeten güvenliğin sağlandığı bir ortam oluşmuş gibi görünüyordu. Gerçekte ise Avrupa birbiriyle rekabet halinde olan parçalara bölünmüştü. 1815 yılında Napolyon'dan sonraki dönemde Avrupa, 1854-1856 yılları arasında çıkan Kırım Savaşı ile 1859 yılındaki Fransa-Avusturya savaşı hariç, sakin gibiydi. Hâlbuki İtalyan ve Alman birliğinin oluşması için yapılan mücadeleler sonucunu daha sonra hissettirecekti. Balkanlarda ise dış kışkırtmalar sonucu oluşan istikrarsızlık emareleri gelecek bir krizi işaret ediyordu.[1248]

[1243] Ponting,a.g.e.,s.756.
[1244] The Economist, *Still Holding Customer Over a Barrel*, 25 Ekim 2003.
[1245] Kapitany, Istvan. Royal Dutch Shell Şirketi Yöneticisi.
[1246] Roberts,a.g.e.s.462.
[1247] Roberts,a.g.e.,s.445.
[1248] Ponting,a.g.e.,s.704-705.

ABD, 1794'den sonra Kanada ve Florida sınırlarını çözüme kavuşturmuştu. ABD Başkanı James Mondre: "Herkes şunu açıkça görmelidir ki toprak genişlemesi hükümete büyük bir hareket serbestisi sağlar, güvenliği sağlamlaştırır."[1249] diyordu. 1845 yılında ise Başkan Polk, Teksas'ın güçlü bir devletin egemenliğine girmesi durumunda bunun Amerikan güvenliğine yönelik bir tehdit oluşturacağını, bu nedenle ABD'ye bağlanması gerektiğini söylüyordu. 1868 yılında, Alaska satın alınırken Başkan Johnson'da, bu yerlerin yabancı kontrolünde olmasının, Birleşik Devletlerin büyümesini engelleyeceğinden ve etkisini azaltacağından bahsediyordu.[1250] Küba da, Amerikan çıkarları için vazgeçilmez önemdeydi.[1251] 1903 yılına gelindiğinde Roesevelt: "Pasifik Amerika'nın Akdeniz'i olacaktır." diyerek hedef büyütmüştü.[1252]

1890 yılında Amerikan kara ordusu, dünyada Bulgaristan'ın bile gerisinde, 14. sıradaydı. Deniz gücü de Brezilya, Arjantin ve Şili gibi ülkelerden daha küçüktü. Amerika uluslararası konferanslara katılmayan, ikinci sınıf bir devlet statüsündeydi. 1880 yılında Türkiye'deki diplomatik misyonunu küçültmüş, İsveç, Belçika, Hollanda gibi ülkelerdeki elçiliklerini de kapatmıştı.

20. yüzyılın başında endüstri geliştikçe üretim artmış ve endüstrileşen ülkelerin nüfusları bu üretimi tüketemez olmuştu.[1253] 1885 yılında Birleşik Devletler, Almanya, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan, Japonya ve İtalya'nın hepsinden daha fazla enerji tüketiyordu. 1861 yılındaki iç savaş ile 20. yüzyıl arasındaki 40 yıllık sürede, kömür üretimi yüzde 800, çelik ray 500, demir yolu uzunluğu 560, buğday üretimi ise 250 kat artmıştı.

Hiçbir ülke bunu küresel etkiye çevirmeden ayakta kalamazdı. Başkan Johnson'ın Dışişleri Bakanı, Kanada'yı ve Meksika'nın büyük kısmını içine alan ve Pasifik Okyanusu'nun derinliklerine giden bir imparatorluğun hayalini kuruyordu. İngilizler 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde sömürgelerini elde tutabilmek için müttefiklere gereksinimi olduğunu anlamıştı.[1254] 1902 yılında liderliği daha fazla götüremeyen İngiltere, Orta Amerika'da egemen güç olma iddiasını terk ederek yerini Birleşik Devletlere bıraktı.[1255]

Amerika, 1898 yılında bir dünya gücü olarak ortaya çıktığında emperyalizmin cazibesine kapıldı.[1256] Panama, Kolombiya'nın bir eyaletiydi. Kolombiya, ABD isteklerini reddedince 1903 yılında Amerika'nın kışkırtması ile Panama'da ayaklanmalar çıktı ve Panama bağımsızlığını ilan etti. ABD onu hemen

[1249] Kissenger,a.g.e.,s.23.
[1250] Kissenger,a.g.e.s.28,29.
[1251] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.327.
[1252] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.326.
[1253] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.320.
[1254] Uçarol,a.g.e.,s.263.
[1255] Kissenger,a.g.e.,s.30.
[1256] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.,s.456.

tanıdı ve kanal inşası konusunda anlaştı. Amerikalılar 1905 yılında Dominik üzerinde mali koruma hakkını aldılar. 1906 yılında ise Küba'yı işgal ettiler. Roosevelt'e göre, "kuvvete dayalı diplomasi" Amerika'nın yeni küresel rolünün bir parçasıydı.[1257]

Buharlı gemi 1800'lü yılların başında yapılmıştı fakat çok fazla kömür tüketiyordu ve bu yüzden başlangıçta yelkenlilerle rekabet edemedi. Buharlı gemiler hak ettiği yeri ancak 1870'lerde daha iyi buhar kazanları yapılmasıyla alabildi.[1258] Irmaklarda tersine giden yandan çarklı gemileri gören insanlar ona "canavar" diyordu. 1900'lü yılların başında buhar tamamen rüzgârın yerini almıştı. Almanlar saatte ortalama 40 kilometre giden gemileri ile Atlas Okyanusu'nu geçmeye başlamıştı.

Süveyş Kanalı'nda, 160 kilometre uzunluğundaki yeri kazmak on yıl sürdü ve kanal 1869 yılında tamamlandı. Böylece Asya ve Avrupa denizleri arasında daha hızlı bir şekilde gidip gelmek mümkün oldu.[1259] 1900'lerde ticaret öyle bir boyuta ulaşmıştı ki, bir İngiliz gemisi, 1.5 yılda gerçekleştirdiği yolculuğunda 100.000 kilometreden fazla yol yapmıştı. Gemi Avustralya'ya demir yolu rayı götürmüş, oradan tarım makineleri alarak Arjantin'e, oradan aldığı buğdayı Hindistan'a, Hindistan'dan çuval malzemeleri alarak Amerika'ya, oradan da fabrikada üretilen malları alarak Avustralya'ya götürmüş, son olarak Avustralya'dan da buğday ve kurşun alarak İngiltere'ye geri dönmüştü.

1905 yılında Japonya, Rusları yenilgiye uğratarak, Mançurya ve Kore ile Kuzeydoğu Çin'de Ruslara üstünlük sağladı.[1260] Amerika bu duruma ses çıkarmadı. Roosevelt, Japonya'nın 1908 yılında Kore'yi ele geçirmesine göz yumarken, Korelilerin kendileri için bile güçleri olmadığını bu nedenle işgal edilmelerinin normal olduğunu belirtiyorlardı.[1261] Diğer taraftan, Amerikalılar Rus donanmasının Japonlar tarafından imhasını memnuniyetle karşılarken "Japon zaferinden son derece memnunuz, çünkü onlar bizim oyunumuzu oynuyorlar." diyorlardı. Bu dönemdeki Amerikan görüşüne göre, Avrupa'da Almanlar da en az Ruslar kadar tehlikeliydi.

Aslında ABD, çıkabilecek bir savaşa ilk giren olmak istemiyordu. Rakiplerinin birbirini önceden yıpratması onun başlıca politikasıydı ve bunu, her iki dünya savaşında da uygulayarak kazançlı çıkacaktı. 1914 yılında Almanya'nın Belçika ve Lüksemburg'un işgali sonrası söylediği "Taraf tutmuyorum. Devlet ölüm savaşına girdiği zaman, bu savaş çıkaran ve altında dolaşan herkes ezilmeye mahkûmdur." sözü bu Amerikan politikasının en açık ifadesiydi. Bun-

[1257] Kissenger,a.g.e.,s.31.
[1258] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.278.
[1259] James,a.g.e.,s.283.
[1260] Uçarol,a.g.e.,s.247.
[1261] Kissenger,a.g.e.,s.33.

dan sonra ABD, ancak güç kendisine doğrudan yöneldiğinde veya güç dengesi aleyhine bozulduğunda harekete geçecektir. Buna en güzel örnek, Amerikalı bir yetkilinin söylediği: "Almanya'nın savaşı kazanması ve İngiliz İmparatorluğu'nun ortadan kalkması durumunda bu ülkenin Güney ve Orta Amerika'ya egemen olmak için baskıda bulunmayacağına kim inanır?" sözüydü.

Sonradan bölge dışından ülkeler olan ABD ve Japonya katılsa bile, aslında I. Dünya Savaşı bir dünya savaşı olmaktan ziyade, yine de bir Avrupa savaşı niteliğindeydi. Bu savaş sonunda da istikrar sağlanamayacak ve 20 yıl sonra ikinci bir savaşa girişilecektir. Bu da Birleşik Devletlerin küresel bir güç olmasının önünü açacaktır. Mücadeleler Avrupa kıtasındaki kaynakları tüketecek ve Avrupa'nın sadece ABD'nin değil, Rusların da etkisi altına girmesiyle sonuçlanacaktır.

Fransa Napolyon'un yenilgisi ardından çabuk toparlanmış ve 1830 yılında Cezayir'i ele geçirmişti. Böylece 1850'lerde tekrar büyük bir devlet oldu. Diğer taraftan İngiltere denizlerde üstünlüğünü sürdürürken, barış sürecinde savunma harcamalarını azaltarak nispeten kolay bir yayılma politikası izledi. Kırım Savaşı'nda yenilmeleri, Rusları geri çekilmeye zorlamıştı. Rus ordusunun mevcudu fazlaydı ama hantal ve zayıftı. 1849 yılına kadar Moskova'da fabrika kurulmasına karşı sert yasalar vardı. Pamuk iplikhanelerinin ve demir dökümhanelerinin kurulması yasaklanmıştı. Amaç, olaylar olur gerekçesiyle, daha fazla işçinin merkezde toplanmasının önüne geçmekti. Rusya'da demiryolu kurulmasına da muhalefet vardı. Demir yolu gereksiz seyahati özendiren bir lüks olarak görülüyordu. 1842 yılına kadar Rusya'da sadece 17 mil uzunluğunda tek bir demir yolu vardı. 1851 yılında ise Moskova'yı St. Petersburg'a bağlayan tek bir hat inşa edilebilmişti. 1856 yılında Kırım Savaşı'nda Ruslar kuvvetlerini düşmanlarından daha geç olarak savaş bölgesine gönderince, durumun vahim olduğunu anlayacaklardı.[1262]

Kırım Savaşı'nda, Moskova'nın güneyinde demir yolu olmadığından, Fransız ve İngiliz askerleri Kırım'a Moskova'dan daha hızlı gelebilmişti. Askeri harcamalar nedeniyle 1856 yılında Rusya iflasın eşiğine geldi ve barış istedi. Ancak daha sonra bu hatasını anlayan Ruslar demir yollarına önem verdiler. Rusya'da demir yollarının yapılması ile de artık Rus tahılı daha ucuz ve hızlı bir şekilde Batıya taşınmaya başladı.[1263]

Almanya'da 1862 yılında Otto von Bismarch (1815-1898) başbakanlığa getirilmişti.[1264] Ona göre Alman birliği, demir ve kanla yani kuvvet yoluyla kurulabilirdi. 1871 yılında Alman İmparatorluğu kuruldu ve Prusya Hükümdarı,

[1262] Acemoğlu,a.g.e.,s.215.
[1263] Roberts,a.g.e.s.443.
[1264] Palmer, R.R. *A History of Modern World,* New york, 1962.s.520.

"İmparator" ilan edildi.[1265] Amaçların gerçekleştirilmesi için kuvvetli bir ordu oluşturuldu.[1266] Acımasız bir diplomasi, askeri sanatlara düşkünlük ve gelişmiş bir disiplin anlayışı, bir yüzyıl içinde Prusya'yı Kuzey Almanya'nın boş ovalarındaki küçük bir prenslikten korkutucu bir imparatorluğa dönüştürmüştü.[1267] Almanlar, her ne kadar 1000 yıl önce kurulan bir devleti ima ederek, ikinci imparatorluk olduğunu iddia etse de, Avrupa tarihinde güçlü bir devlet olarak ilk defa ortaya çıkıyordu. Bu durum Avrupa için uzun süren istikrarsızlığın başlıca kaynağı olacaktı. Almanya kısa bir sürede endüstriyel gelişimini tamamladı ve ardından diğer Batı Avrupalı devletler gibi sömürgeler elde etmek istedi. Ancak geç kaldığından ona, diğer ülkelerin gitmeye pek değer bulmadıkları bölgeler kalmıştı.

1870 yılında Fransa, Almanya ile savaş kararı aldı ancak kısa süre içinde yenildi. Bu zafer sayesinde Almanya birliğini sağladı. Müttefik ihtiyacı duyan Almanlar, Rusya'yı kendi yanına çekebilmek için 1887 yılında onun Boğazlara yerleşme isteğini kabul etti.[1268]

1870-71 Alman-Fransız Savaşı'nda, Alman askerleri çiçek hastalığına karşı aşılanmıştı. Aşılanmayan Fransızlar ise savaşta sadece bu hastalık nedeniyle 20.000'den fazla asker kaybetti.

Gelişmeler sadece askeri alanda olmuyordu, ancak yenilikler süratle askeri alana aktarılabiliyordu. 1895 yılında Paris'te halka açık ilk sinema hizmete girdi. Aynı yıllarda ilk tıraş bıçağı yapıldı. 1899 yılında ise aspirin ilk defa Avrupa'da satışa sunuldu.

1850'lerden sonra, makine gücü çok sayıda silahın standart olarak süratle üretimine imkân sağladı.[1269]1860 yılında İngiltere'deki bir fabrikada, günde 200.000'den fazla mermi üretilebiliyordu. Bu yıllarda yeni geliştirilen bombalar da, denizlerde ahşap gemilerin üstünlüğünü sona erdiriyordu.

1870 yılındaki Alman-Fransız savaşında geliştirilmiş hafif toplar kullanıldı. Yine bu dönemde namlu kuyruğundan doldurulan yivli tüfekler geliştirildi ve Fransızlar tarafından dakikada 150 mermi atan makineli tüfekler kullanılmaya başlandı. 20. yüzyılın başından itibaren ise ağır zırhlı savaş gemileri ve ilk denizaltılar geliştirildi. Denizaltılar dizel motorlar sayesinde 5000 milden fazla gidebiliyorlardı. İlk zeplin 1900 yılında uçtu. 1903 yılında ise uçakla ilk uçuş gerçekleştirildi. 1911 yılında Libya'da Osmanlılara karşı savaşta İtalyanlar, ilk defa bir kasabadaki sivilleri uçaklarla bombalayarak uçağı ilk defa sivillere

[1265] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.329.
[1266] Pinnow, Hermann. *Almanya Tarihi*, Çev. F.Baldaş, C.II, İstanbul, 1940,s.412.
[1267] Kissenger,a.g.e.,s.72.
[1268] Uçarol,a.g.e.,s.256.
[1269] Ponting,a.g.e.,s.708.

karşı kullanan devlet olma unvanını elde ettiler! 10 yıl sonra İngiltere, Almanya, Fransa gibi ülkelerin, bu şekilde kullanabileceği yüzlerce savaş uçağı vardı.

İletişim alanındaki buluşlar da askeri alanı destekledi. Marconi 1895 yılında kablosuz telgrafı icat etmişti.[1270] Telgrafın ardından 19. yüzyıl sonunda telefonlar da kullanılmaya başlandı. 1897 yılında Marconi icat ettiği radyo için patent aldı ve 1901 yılında Atlantik ötesine ilk sinyal gönderildi. Askerler bunu çabuk benimsedi. 1914 yılına gelindiğinde İngiltere'nin gemilerinde radyo vardı ve uzak mesafeden filolar kontrol edilebiliyordu.

Gelişmeler büyük birliklerin donanımına da imkân sağladı. Ancak büyük miktarda paralı asker beslemek ülkelerin bütçelerini zorluyordu. Bu nedenle ilk defa Prusya'da başlamak üzere vatandaşların belli bir süre temel askerlik görevini yapması ve savaş esnasında kullanılmasını içeren bir sistem uygulanmaya başladı.

1890'larda Avrupa, başlıca iki kutba bölünmüş görünüyordu. Rusya ve Fransa bir yanda, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya diğer taraftaydı. Rusya'nın insan gücü fazlaydı. 1 milyonu aşan bir ordusu vardı ama ülkenin altyapı ve ulaşım eksikliği mevcuttu. Bu konumuyla Rusya, nüfus artış oranı düşük olan, Fransa'nın temel eksikliğini telafi ediyordu.[1271] Diğer taraftan Almanya için Avusturya-Macaristan pek etkili olabilecek bir devlet değildi.

Osmanlı 1898 yılında Bağdat demir yollarının yapımını Almanlara vereceğini açıklamıştı. Daha sonra bunu resmileştirdi. Demir yollarının iki yakasındaki 20'şer kilometre alandaki maden, orman işletmeleri ile tarihi eserleri araştırma hakkı dâhil olacak şekilde, 99 yıllığına Bağdat ve Basra limanlarının yapım ve işletim hakkı Almanlara verildi.[1272] İngilizler bunu yakından takip ediyorlar ve tedbirler geliştiriyorlardı. Büyük ülkeler bölgedeki petrol kaynaklarının farkına varmıştı. 1900 yılında Hicaz demir yolunun inşaatı başladığında, İngilizler Kuveyt emirliği ile bir anlaşmayı 1 yıl önce imzalamışlardı bile. İngilizler 1903 yılında Arap Körfezi'nin kendi kontrollerinde olduğunu açıkladılar.[1273]

20. yüzyılın başında Avrupa güç dengesi, stratejik olarak bir değişim göstermişti. Şüphesiz bunun diğer alanlara da aktarılması gerekiyordu. İngiltere dünya gücü olsa da, endüstri üretiminde önce ABD, daha sonra da Almanya tarafından geçilmişti. Yeni bir güç paylaşımından en fazla zarar görecek olan İngiltere olacağından, İngiliz devlet adamları mevcut durumu korumak istiyorlardı. Aslında savaş öncesi İngilizler en iyi diplomatları olan Lord Haldane'i Berlin'e göndermiş ve bazı büyük meseleleri çözmüştü. Daha doğrusu

---

[1270] *Dünya Tarihi*,2007,a.g.e., s.167.

[1271] Ponting,a.g.e.,s.710.

[1272] Bayar, Hikmet ve Yusuf. *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, C 5, Ankara, 1942.s.194.

[1273] *Dünya Tarihi*,2007,a.g.e., s.166-168.

çözdüğünü sanıyordu. İlişkilerin iyileşmekte olduğu duygusu öylesine güçlüydü ki, 28 Haziran'da Saraybosna denilen bir yerlerde, bir Sırp teröristin Avusturya Arşidükünü vurduğu haberi alındığında, Almanya'nin Kiel şehrine 4 İngiliz savaş gemisi nezaket ziyaretine gelmişti ve kordon boyunda İngiliz ve Alman denizcileri beraberce yürüyüş yapıyorlardı.[1274]

ABD donanması, 1880 yılında Şili'den bile küçüktü ama yapılan gayretli çalışmalar sonucu 1900'lü yıllara gelindiğinde, aynı anda 14 savaş gemisi ve 13 kruvazör'ü inşa edecek kapasiteye ulaşmışlardı. Bu haliyle artık dünyadaki en büyük 3. deniz gücü olmuşlardı. Bu büyüklüğü İngilizler de kabul etmek zorunda kaldılar. İngiltere için Japonya'nın büyümesi ise daha büyük bir sorundu. Bu bölgedeki İngiliz kontrol alanları İngiltere'ye oldukça uzaktı. Diğer bir tehlike ise Rusların, Afganistan ve Hindistan istikametine demiryolları inşa etmeye başlamalarıydı. Bu yüzden İngilizler, Japonya ile 1902 yılında bir ittifak yaparak Hindistan'daki çıkarlarını olası bir Rus tehdidine karşı emniyete aldılar.

1905 yılında Japonların Rusları yenmeleri, bu ittifakın ne kadar doğru olduğunu kanıtladı. Daha sonra birtakım tavizler karşılığı, Rusların müttefiki Fransa ile bir anlaşma yapılarak, bir süre daha sömürgelerin emniyete alınması hedeflendi. Ancak İngiltere'nin Fransa ile ittifakı aynı zamanda Avrupa'daki mücadelelere de taraf olması manasına geliyordu ki bu İngiltere'nin kaçınması gereken bir durumdu. O sırada Almanlar, okyanuslara açılacak bir donanma inşa etmekle meşguldü. Savaş öncesi İngiltere artık yalnızlık riskini göze alacak kadar kendini güçlü ve güvende hissetmiyordu.[1275] İngiltere, 1907 yılında Rusya ile anlaşma imzalayarak Rusları Hindistan'dan uzak tutmaya çalıştı.[1276]

Bizans'ın düşüşü ile birlikte Moskova yükselmiş ve Rusya büyümeye başlamıştı.[1277] Rus çarı atalarının varisi olmanın ötesindeydi.[1278] Büyük devletler açısından Rusya, iş birliği ya da savaş yoluyla sınırlandırılması gereken yayılmacı basit bir güç olarak görülüyordu. 1848-1914 yılları arasında Rusya, sömürge savaşları hariç, yarım düzineden fazla büyük savaşa girmişti ki bu bir devlet için oldukça fazlaydı. Bu savaşların her biri için ödenen mali ve politik bedel ise Rusların kazançlarının çok üstündeydi. Ama yine de Rusların toprak açlığı bitmek bilmeyecektir. Çar II. Nikola'nın danışmanı: "Pasifik kıyılarından Himalaya Dağları'na kadar Rusya yalnızca Asya işlerine değil, Avrupa işlerine de hâkim olacaktır." derken, Rusya için toprak genişlemesinin zayıflığın artması ile eş anlamlı olduğunu fark edemiyordu.

1274 Nye, S. Joseph ve Welch A. David, a.g.e.,s.143.
1275 Kissenger,a.g.e.,s.161.
1276 Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.334.
1277 Kissenger,a.g.e.,s.136.
1278 Katkov'un 1882 tarihli makalesinde bahsettiği şekilde.

Ruslar her nedense, doğası gereği tarih boyunca hesapsız bir büyüme politikası gütmüştü.[1279] Gerçekten de daha 19. yüzyılın başında 23 milyon kilometrekarelik bir alanı kapsayan dünyanın en büyük ülkesi olmuşlardı. Ruslar durmuyor daha da ilerlemek istiyordu. Ancak eskisi gibi karşısında küçük ve zayıf devletler yoktu ve artık her yanında mücadele etmesi gereken kuvvetli imparatorluklarla karşı karşıyaydı. Bu noktada kendi gücü ile hedeflerinin hesabını yapması gerekiyordu. Rusların bu hesapsızlığı için ABD Dışişleri Bakanlarından Henry Kissenger: "Ne İmparatorluk Rusya'sı, ne de Komünist Rusya büyük bir dışişleri bakanı yetiştirmiştir." diyecektir.

İngiltere'nin Ruslarla birlik olması, çıkarları gereği büsbütün imkânsızdı.[1280] Zaten Ruslar her iki dünya savaşında da, başlangıçta Almanya'nın yanında olacaktı. Gladstone'un, 1880 yılında iktidara gelmesi ve önyargıya dayalı duygusal politikaları, özellikle Osmanlı ve Balkan politikaları başta olmak üzere, imparatorluk politikalarında keskin değişiklikler yaratmış ve bunun sonucunda Balkanlar ve Avrupa dengesinde sadece Osmanlı'nın değil, İngiltere'nin de aleyhine sonuçlar ortaya çıkmıştı.[1281]

1883 yılında Alman Başbakanı Bismarck, Alman İmparatoru'na yazdığı mektupta, Gladstone'un tutarsızlıklarıyla ilgili olarak, "İngiltere'de eski zamanların Avrupa politikasını anlayan adamlar yok olmamış olsa idi, işimiz kolay olacaktı. Gladstone gibi yeteneksiz bir politikacı ile politika geliştirmek imkânsız." diyordu. 1850'lerde İngilizler dünyadaki demir yolları ile denizlerdeki gemilerin yarısına sahipti. Trenlerinin hızları yüksekti. Demir üretimleri, Birleşik Devletlerin 5, Almanya'nın 10 katıydı. Sadece Londra'da düzenlenen bir sergi için 2.5 milyon ton demir kullanılmıştı. Ancak 1900'lere gelirken diğer rakipleri onu yakalayıp geçmeye başlayacaklardı.[1282] Diğer taraftan, İngilizler 1850'lerde yiyeceklerinin çoğunu üretirken 1900 yılında buğdayın %80'ini, etin ise %40'ını ithal eder duruma gelmişti. 1914 yılında dünya savaşı öncesinde ise Almanya'nın en iyi müşterisi durumundaydılar. Ancak yine de Londra ticaret merkeziydi ve elinizdeki altın veya dolar veya marklarla dünyanın her yerinden mal almanız mümkündü.[1283]

1905 yılında havada yarım saatten uzun süre kalabilen uçaklar vardı. Fransa da bir uçak, iki saat yirmi dakika havada kalmayı başarmıştı. 1927 yılına gelindiğinde ise bir Amerikalı, benzin dolu tek motorlu bir uçakla New York'tan Fransa'nın Paris şehrine uçacaktı.

[1279] Kissenger,a.g.e.,s.169.
[1280] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.331.
[1281] Kissenger,a.g.e.,s.155.
[1282] Roberts,a.g.e.,s.447.
[1283] Roberts,a.g.e.,s.448.

Bu dönemde güç çatışmaları, Afrika ve Asya'daki koloniler ve Balkan yarımadası üzerinde gerginlik alanları oluşturmuştu. 1876 yılında Afrika'nın %10'undan azı Avrupalıların kontrolündeydi. 1900'lü yıllara gelindiğinde ise bu oran %90'ın üstüne çıkmıştı (Afrika'nın sömürge haritası için Bkz. Ek-Harita:26).

Almanya Afrika'da sömürge savaşlarına girdiğinde, 3 Kasım 1911 tarihli bir Alman gazetesi şöyle yazıyordu: "Birkaç Kongo bataklığı için savaş riskini göze aldık."[1284] Aslında Almanya için eleştirilen konu, mantıklı bir hesap yapmadan, karşısında düşman koalisyonların oluşmasına neden olmasıydı.

2 Ağustos 1914 tarihinde, Osmanlı Sadrazamı Sait Halim Paşa ile Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron von Wangenheim arasında Osmanlı-Alman ittifakı imzalandı.[1285] Uluslararası politikada güçlü olanın peşine takılma, bağımsızlığın yitirilmesi riskini taşır. Bu nedenle bazı uzmanlar, güç dengesi politikasında "zayıf olan tarafa katıl" prensibini gündeme getirirler.[1286] Ama Osmanlı'nın tercihi, kendi tercihi olmaktan ziyade, bir zorunluluk olmuştu.

II. Wilhelm 1888 yılında tahta çıktı. Küstah birisiydi. Annesi bile onun için "Ağzına kilit vurmayı ne kadar isterdim" diyordu.[1287] Bismark'ın aksine bir politika izliyor ve Osmanlılara yakın gözüküyordu. Bismark, diğer konular yanında Wilhelm'in İstanbul ziyaretine de karşı çıktı ve 1890 yılında istifa etti.[1288]

Alman İmparatoru II. Wilhelm, dünya savaşı öncesi Osmanlılara askeri bir heyet gönderirken: "Alman Bayrağı, yakında Boğaz surları üzerinde dalgalanacak." yorumunu yapıyordu.[1289] Savaşa girildiğinde cihat ilanı ile de, bir kutsal savaşın başlatılması, böylece Hint, Pakistan, Endenozya ve Arap ülkelerinin harekete geçirilmesi hedef alınıyordu.[1290]

Daha önce de Alman yardımı alınmıştı ve 1883 yılında Alman Goltz askeri okulları ıslah etmekle görevlendirilmişti. Goltz bir mektubunda padişah için: "Kendi ordusunu, Rus, Bulgar ve İngilizlerin oluşturduğu düşmandan daha tehlikeli görüyor." demişti.[1291] Savaş boyunca Alman yardımı, 42 kişiden başlayıp 25.000 kişinin devreye sokulmasıyla sonuçlandı.[1292] Almanların yürüttüğü reformlar, savaşın başladığı yıla kadar, İstanbul yakınlarında konuşlandırılmış kıtalarla sınırlı kaldı.[1293] Heyetin başındaki Liman von Sanders, impara-

---

[1284] Kissenger,a.g.e.,s.191.
[1285] Uçarol,a.g.e.,s.407.
[1286] Nye, S. Joseph ve Welch A. David, a.g.e.s.111.
[1287] Hülagu, Orhan. *Tarih Boyunca Türk Alman İlişkileri*, Emre Yayınları, İstanbul, 2011.s.327.
[1288] Palmer, R.R. *A History of Modern World*, New York, 1962.s.587.
[1289] Kissenger,a.g.e.,s.192.
[1290] Bardakçı İlhan. *İmparatorluğa Veda*, Alioğlu Yayınları, İstanbul, 2002.s.416.
[1291] Bröckling Ulrich. *Disiplin*, Çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.s.15.
[1292] Moltke Helmut. *Türkiye Mektupları*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitapevi, 1995.s.253.
[1293] Bröckling,a.g.e.,s.17.

torluğun dört bir yanından toplanmış at ve koşum takımlarıyla resmigeçit yaptırarak yanıltıcı törenler tertiplemişti.

Abdülhamit hatıralarında, İngilizlerden sonra Almanların kendisine el uzattığından ve Girit sorununda Osmanlıyı desteklediğinden söz eder. Alman İmparatoru 300 milyondan fazla Müslüman'ın lideri olarak Osmanlı'nın, ölmekte değil hayat dolu bir memleket olduğunu söyleyerek moral vermişti. Ancak onlar da İngilizler gibi kazı ve eski eserlere düşkündü ve kazı yapmak için izin istiyorlardı. Abdülhamit, yaverlerinden Selahattin Efendiyi Almanları izlemek üzere Musul'a gönderdi ve gizlice takip ettirdi. Sonuç beklendiği gibiydi. Onlar da İngilizler gibi petrol arıyordu.[1294]

Rusları hiçbir olay, Almanların Boğazlara yaklaşması kadar kızdıramazdı. Rus Dışişleri Bakanı 1913 yılında Çar'a yazdığı mektupta: "Boğazları güçlü bir devlete terk etmek Güney Rusya'nın bütün ekonomik gelişmesini bu devlete vermek demektir." diyordu. Ruslar, Boğazların kendilerine de bırakılmayacağını biliyorlardı. Bu gerçeğin farkında olan Rusya Devlet Konsey üyesi Durnovo: "Rusya hayali olan Boğazları alsa bile, stratejik açıdan İngilizler, Ege'deki adaları da kullanarak, boğazlar olsun ya da olmasın, Rusların çıkışına kapatmakta zorluk çekmeyecektir." değerlendirmesini yapıyordu.

Savaşı anlamak için o dönemdeki dört önemli gücü iyi anlamak gerekiyordu. Bu dört önemli güç: Okyanusları ve çok sayıda sömürgeyi elinde tutan İngiltere; 1870 yılında komşusu Almanlar tarafından yenilgiye uğratılsa da, askeri bakımdan üstün bir geleneğe sahip Fransa; zengin, güçlü ve dünyada kendisine bir yer arayan dinamik Almanya; yoksul ve geri kalmış olmasına rağmen, büyük bir nüfusa sahip olması nedeniyle kalabalık ordular kurabilen Rusya'dır. Diğer devletler ise askeri başarısı olmayan İtalya, büyük ama bütünlükten uzak Avusturya-Macaristan ve eski günlerini arayan Osmanlı Devletidir.

Osmanlı'da 1914 yılında Dâhiliye Nazırı Cemal Paşa 4. Ordu Komutanlığına atandı. Mısır'ı ele geçirmek üzere hazırlanan ordunun başında tezahüratlar altında yola çıkarken: "Emin olunuz. Mısır'ı ele geçirmeden geri dönmeyeceğim." diyordu. Tıpkı Roma'da fethe giden Mark Antuva'ya benziyordu. Ancak tek benzerliği onun gibi kibirli ve gururlu oluşu idi.[1295]

1914 yılına gelindiğinde bazı ülkelerde daktilografik, sekreterlik, santral memurluğu, tezgâhtarlık ve öğretmenlik gibi bazı kadın meslekleri ortaya çıkmıştı.[1296] Ancak yine de kadının ekonomik hayata katılımı hak ettiği yerlerde değildi.

[1294] Bardakçı,a.g.e.,s.140,141.
[1295] Bardakçı,a.g.e.,s.424.
[1296] Roberts,a.g.e.s.562.

Savaş öncesi Almanya ve Fransa ortak sınırları boyunca mevziler inşa ediyordu. Diğer taraftan Almanlar en az İngiltere kadar güçlü bir donanma oluşturmaya çalışıyorlardı. Rusya ise kuvvetlerini savaş alanına daha hızlı gönderebilmek için demir yolları inşa etmeye ağırlık vermişti.[1297]

Önce Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında Fransa ve Rusya'yı hedef alan bir ittifak oluşturulmuştu. Sonra Fransa, İngiltere ve Rusya arasında "Üçlü Antant" oluşturularak Almanya kuşatıldı. Üçlü İttifak grubu'nun 120 milyonluk gücüne karşılık, Üçlü İtilaf Grubu'nun 240 milyon civarında bir gücü vardı.[1298]

1908 yılında Bosna, nihai bağımsızlık sorunu çözülmeden öylece ortada bırakılmıştı. Savaş, içerisinde değişik halkların yaşadığı Avusturya-Macaristan'dan çıktı. Bu imparatorluğun içinde; Almanca, Macarca, Çekçe, Slovakça, Slovence, Sırpça, Hırvatça, Boşnakça, Ukraynaca, İtalyanca, Lehçe ve Rumence resmi dil olarak konuşuluyordu. Farklı dilleri konuşan bu topluluklar, milliyetçilik akımının etkisi ile bağımsız olmak istiyor ve sorun yaratıyorlardı. Dönüşümü sağlayıcı tedbirler önceden alınmamıştı.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda 1740-1780 yılları arasında iktidarda olan İmparatoriçe Maria Theresa, kurumların geliştirilmesi hakkında kendine sunulan önerileri "her şeyi olduğu gibi bırakın." şeklinde cevaplamıştı. 1821 yılında bir okulda öğretmenlere konuşma yapan Avusturya-Macaristan İmparatoru ise şöyle diyordu: "Âlimlere ihtiyacım yok. İyi yurttaşlara ihtiyacım var. Sizin göreviniz gençleri bu şekilde yetiştirmenizdir. Bunu beceremeyen ya kendi gider, ya da ben gönderirim."[1299] Bu durum daha sonra da devam etti. Viyana'da 1811 yılına kadar yeni fabrikaların inşası yasaklandı. Hükümet buharlı tren hattı inşasına ruhsat vermediğinden, 1860 yılına kadar atların çektiği vagonlar kullanıldı. 1883 yılında, dünyada demir üretiminin %90'ı kömür kullanılarak gerçekleştirilirken, Avusturya'da hâlâ, daha düşük verimli olan odun kömürü kullanılıyordu. İmparatorluğun çöktüğü I. Dünya Savaşı öncesinde bile dokumacılık tam olarak makineleşememişti.[1300]

Avusturya-Macaristan için bu bölgedeki sorunlar, onun tek başına çözebileceğinin ötesinde ve karışıktı.[1301] Bu durum bölgedeki dengeyi altüst etti. Neticede, Avusturya-Macaristan Veliahttı Sırp milliyetçiler tarafından Saraybosna'da düzenlenen bir suikastta öldürüldü.[1302] Savaşın başlamasına neden olan Gavrilo Princip, Bosna-Hersek'te doğmuş ve okumak için gittiği Belgrad'ta,

---

[1297] James,a.g.e.,s.289.
[1298] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.342,343.
[1299] Acemoğlu,a.g.e.,s.209.
[1300] Acemoğlu,a.g.e.,s.212.
[1301] Kissenger,a.g.e.,s.189.
[1302] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.341.

aşırı milliyetçi bir Sırp örgütü olan "Kara El" teşkilatına katılmıştı.[1303] "Kara El" adında bu örgütün militanları Sırbistan'da eğitim görmüş, silahlarını buradan sağlamıştı. Bosna'yı Sırbistan'a katmayı hedefliyorlardı. İşte 1914 yılı Temmuz ayında, Avusturya-Macaristan veliahtını Saraybosna'da öldüren bunlardı.

Savaş bir sebeple nasıl olsa başlayacaktı ama bu görünür neden olmalıydı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Sırplarla birlikte Boşnak ve Hırvatların da bağımsızlık taleplerini gündeme getireceğini düşünerek, Sırbistan'ı cezalandırmak istedi.[1304] Doğal olarak Almanya'nın da yardımıyla.

Almanya savaşa zorlamış olsa da, Rus ve Fransızlar katılmakta pek de isteksiz davranmadılar. Bu durumda İngiltere istemese de, Belçika'nın Almanlar tarafından işgali üzerine, savaşa katıldı. İtalya bir süre tarafsız kaldı ve sonrasında büyük vaatler karşılığı Almanların karşısında savaşa girdi. Osmanlı ise Almanların yanında savaşa katıldı. Savaşın sonlarına doğru ABD Almanya'ya savaş ilan edince, Almanlar Osmanlılara, Amerikalılara savaş ilan etmesi için baskı yaptı. Ancak Osmanlı savaş ilan etmeyip, sadece diplomatik ilişkileri kesmekle yetindi.[1305]

Savaş başladığında insanlar buna, "Büyük Savaş" veya "Dünya Savaşı" demişlerdi. İkincisinden dolayı biz bugün, "I. Dünya Savaşı" diyoruz. Eğer sorunları çözse idi, bir ikincisine doğal olarak gerek kalmayacaktı. Zaten savaş çoğunlukla Avrupa ve çevresinde gerçekleştiğinden, katılan ülke sayısı çok olsa da buna "Dünya Savaşı" da denemezdi.[1306]

Almanya'da Kayzer II. Wilhelm üniforma giymekten hoşlanıyor ve askeri başarı istiyordu. Açık destek konusunda kararını bu nedenle çabuk verdi. Ancak hafif bir cezalandırma olacağını umuyordu. Bu desteği alan Avusturya-Macaristan, Sırplara kesin bir uyarı yolladı. İsteklerinin çoğunun kabul edilmesine rağmen, Sırbistan'a savaş ilan etti ve Belgrad'ı bombalamaya başladı.

Aslında Alman İmparatoru büyük bir savaşı istemiyordu. Oysa Dışişleri Bakanlığı memurları, amirlerine hoş gözükmek için başkente tozpembe raporlar yolluyorlardı. Belki de savaş iki yıl daha gecikseydi, büyük bir ihtimalle Almanlar iki cepheli savaşı göze alamayacakları için savaştan vazgeçeceklerdi. Sovyetler bu dönemde demir yolları inşa etmek için Fransız parasını kullanıyorlardı. Rusların birliklerini Alman cephesine nakletmeleri, üç ayı buluyordu ve bu süre Almanların Fransızları savaş dışı bırakıp tekrar Ruslara dönmeleri için gerekli zamanı sağlıyordu. Zaten Alman sanayi gücü gelişiyordu ve savaş olmasaydı, daha da gelişip Fransa ve İngiltere'yi caydırıcı bir noktaya ulaşabilirdi. İngilizlerde ise zaten durum karışıktı. İç politikada İrlanda'da kalıp kal-

---

[1303] Kerr, Gordon. *Avrupa'nın Kısa Tarihi*, Çev. Cumhur Atay, İstanbul, Mart 2011.s.119.

[1304] James,a.g.e.,s.290.

[1305] Köprülü, F.Orhan. *Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri*, Belleten, C.51,Sayı 200, Ankara, 1987, s.941.

[1306] James,a.g.e.,s.287.

mama konusunda çatışma vardı ve İngiliz ordusunda muhtemel bir ayaklanma bekleniyordu.[1307]

Burada Rusya'nın durumu önemliydi. Her şeyden önce tarihsel olarak Slavların koruyucuydu. Diğer taraftan, eğer Balkanlar Alman ve Avusturya-Macaristan'ın etkisine girerse, Akdeniz'le bağlantısı ve ticareti kesilebilirdi. Ancak Ruslar, ülkeleri geniş ve ulaştırma şebekesi yetersiz olduğundan, gecikmemek için başlangıçta sınırlı bir seferberlik ilan ettiler. Almanlar ise hazırlıksız yakalanmak istemiyorlardı. Ruslardan seferberliği durdurmasını istediler. Kararlıydılar.

Ruslar durdurmayınca Almanlar Ruslara savaş ilan etti. Ardından, sınırı geçtikleri gerekçesiyle, Fransızlara savaş ilan edildi. Almanlar, ulaşım güçlükleri nedeniyle Rusya'nın gecikeceğini düşündüğünden, önce Fransa'ya saldırmaya karar vermişti. Onları yendikten sonra Rusları kolayca alt edebileceklerini düşünüyorlardı. Ancak, daha savaşın başında beklemedikleri bir güç savaşa girdi, bu İngiltere'ydi. İngilizlerin bahanesi, uyarmalarına rağmen Almanların Belçika'yı işgal etmeleriydi. İngiltere gecikmeden Avrupa'ya asker gönderdiğinde, Avusturya- Macaristan'ın savaş ilanı üzerinden sadece 5 gün geçmişti.[1308] Ardından İtalya'da bir sürpriz yaparak savaşa katıldı.

Osmanlı Devleti, İngiltere ile ittifak yapmak için çabalamış, ancak sonuç alamadığından mecburen Almanya ile ittifak yapmıştı. ABD ise başlangıçta bekleyip, çok sonraları savaşa katılacaktı. Tıpkı II. Dünya Savaşında olduğu gibi.

Herkes savaşın kısa süreceğini düşünüyordu. Alman İmparatoru da askerlerine yaptığı konuşmada: "Yapraklar dökülmeden evinizdesiniz." diyordu. Ancak bu bir savaştı ve neler olacağı kestirilemezdi. Almanlar, Belçika'dan Fransa'ya girdi ve neredeyse Paris'e kadar geldi.[1309] Ancak doğuda Ruslar, Almanların beklediğinden daha çabuk seferber oldu ve Almanya'ya saldırdı. Almanlar, bu nedenle iki kolordusunu Fransa'dan çekerek buraya sevk etmek zorunda kaldılar. İngiliz ve Fransız askerleri Almanları geri çekilmeye zorladı, ancak 4 yıl boyunca karşılıklı taarruzlara rağmen, savunma hattı 16 kilometreden fazla değişmedi. Savaş derin mevziler boyunca kilitlenmişti.

Bu savaş tarihe, topçu ateşi ile birlikte, dakikada 600 atış yapabilen makineli tüfekler ve zehirli gazların kullanımı ile geçecekti. 1917 yılında Fransız askerleri cepheye gitmeyi reddettiler. Yaklaşık 44 tümen savaşı reddetti ve askerler cepheyi terk etti. Düzen ancak bazı askerlerin kurşuna dizilmesi ile sağlanabildi. Diğer taraftan Fransız ve İngiliz komutanların savaş tecrübesi zayıftı ve

[1307] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.134-138.
[1308] James,a.g.e.,s.292-295.
[1309] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.341.

çoğunlukla cephenin gerisinde savaşı yönetiyorlardı. Bir Fransız komutanının, gözlerini kaybeden bir askere madalya verirken: "Bana böyle feci şeyler göstermeyin, yoksa taarruz emri veremiyorum." dediği rivayet ediliyordu. Savaşmayı zamanla öğrendiler ve Vedun Taarruzu'nda, 350.000 Fransız askerinin etkisiz hale getirilmesi pahasına, Almanlara direndiler. Bu savaşta Almanlar da benzer kayıpları verdi.

Somme Muharebe'sinde Almanlar, cephelerini dikenli tellerle kapatmışlar ve 15 metreye varan derinlikte mevziler kazmışlardı. İngilizler hâlâ süvari hücumu ile bir zafer hayal ediyorlardı. Ancak, topların açtığı derin çukurlarda atlar ilerleyemedi ve ardından makineli tüfekler atları biçti. Bu, tarihte artık süvarilerin sonunun geldiğini açıkça gösteriyordu. Bu savaşta İngilizler, 47 adet yeni model tank kullandı ama kullanımları taktiksel olarak berbattı. Tanklar saatte 2 kilometreyi bile bulmayan hızlarıyla etkili olamadılar. Tankların hendek üzerinden geçmesi, dikenli telleri dümdüz etmesi, piyadeye kalkan olması ve üstün ateş gücünü kullanması gibi üstünlüklerinden yararlanmak daha sonraki savaşlara kalacaktı.

Bu muharebelerde İngiliz ve Fransızlar, üç ayda 700.000'den fazla kayıp vermelerine rağmen sadece 5 kilometre kadar ilerlemişlerdi. Almanların ise 500.000 kaybı vardı. Daha sonra İngiliz ve Fransızlar, sadece bir çarpışmada 300.000'den fazla kayıp verecekti.[1310]

Cephede savaşların durağan bir seyir alması üzerine,[1311] İngilizler Almanya'yı ablukaya alarak halkı aç bırakmayı ve yılgınlık yaratmayı düşündü.[1312] Buna Almanlar, denizaltılarla uyarıda bulunmadan ticaret gemilerine ateş açarak karşılık verdiler. Her iki taraf sivilleri, geliştirdikleri ağır bombardıman uçaklarıyla bombaladılar. Ancak bu uçaklar taşıma kapasiteleri düşük olduğundan pek etkili olamadı.

Almanlar klorin gazını, 1915 yılında ilk defa Ruslara karşı kullandılar. 1918 yılına gelindiğinde gaz çeşitleri 60'ı geçse de savaşı kazandırmada yetersizdi. Savaşta hastalıklar yayıldı ve bazı yerlerde neredeyse açılan ateşten daha fazla askerlerin öldüğü oldu.[1313] Bitin tifüse yol açtığı ortaya çıktığında ise askerler için bitten arınma istasyonları oluşturdu.

Bismarck döneminde Almanya, demir yolları inşa etmiş ve bu sayede ordularını bir yerden başka bir yere daha hızlı nakletme imkânına kavuşmuştu. Aynı şeyleri Rusların yapması Almanları korkutmuştu.[1314] Doğu cephesinde Rusların Almanları ezip geçeceği düşünülüyordu. Ancak eğitimli asker ve ko-

[1310] Almanlar'da bu savaşta 200.000 kayıp vermiştir.
[1311] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.341.
[1312] Ponting,a.g.e.,s.713.
[1313] Bazı cephelerde 5 katını buldu.
[1314] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.57.

muta yapısı ile Almanlar şaşırtıcı bir şekilde Rusları ezdi. Sadece bir Rus birliğinde esir alınan 100.000'e yakın askeri taşımak için 60 trene ihtiyaç duyulmuştu.

Avusturyalılar zaten zayıftı. Sırplara saldırdıktan dört ay sonra geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Almanlarla birlikte Rusya'ya girdiler ve ilerlediler. 1915 yılında etkisiz hale getirilen Rus sayısı 2 milyonu geçmişti. Ancak gidenlerin yerine yenileri geliyordu ve Rusya'yı ele geçirmenin kolay olmadığı giderek daha iyi anlaşılıyordu. Ruslar yaptıkları bir karşı saldırıda, Avusturya-Macaristan'ın cephesini çökertti ve 250.000 askeri esir aldı. Almanlar Avusturyalılara yardım için 7 tümen yolladı ve 1 milyon Rus askerini etkisiz hale getirerek saldırıları püskürttü.

İtalyanlar ise Alp dağlarında bir kısım Avusturya-Macaristan kuvvetini bir süreliğine durdurmak dışında, pek bir şey yapmadı. Ancak bu durum uzun sürmedi ve Almanların yardımıyla Avusturya-Macaristan kuvvetleri İtalya'nın kuzeyine girdi.

Bu savaşta şaşırtan taraf Osmanlılardı. Almanlar yanında savaşa katılarak Ruslara destek için giden gemilere Çanakkale Boğazını kapadı. 500.000'den fazla İngiliz ve Fransız askeri burayı açmaya çalıştıysa da başarılı olamadı.[1315] Osmanlılar Suriye, Filistin, Mezopotamya ve Arabistan'da da İngiliz kuvvetleriyle savaştılar ve İngiliz gücünü tükettiler.[1316]

1915 yılı sonlarında İngilizlerin Bağdat'ı ele geçirmek üzere yaptığı saldırılar başarısız olunca, İngiliz general hatıra defterine: "Avrupa'da hiçbir asker yoktur ki, savunmada Türklerle mukayese edilebilsin. Talihsizliğimin cezasını çekiyorum."[1317] diye yazmak zorunda kalmıştı. Ardından Kutülammare'ye çekildiler. Ancak burada da tutunamayan İngiliz Generali Townshend ve kuvvetleri 29 Nisan 2016'de kayıtsız şartsız teslim oldular. Diğer taraftan I. Dünya Savaşı başlayınca, Etiyopya İmparatoru kendisini Türklerle müttefik ilan ederek İngilizlere cihat ilan etti. Aynı şekilde Darfur Sultanı'da, Fransız ve İngilizlere cihat ilan etti. Libya'daki "Sufi Kardeşlik Örgütü" ise Libya ve Mısır'da cihada katıldı. Nijerya'nın bazı bölgeleri ile Gambiya ve Senegal başta olmak üzere Batı Afrika'da yer yer ayaklanmalar oldu.[1318]

1917 yılı sonlarında, Almanların lehine bir sürpriz bir değişiklik oldu. Rus devrimciler Çarı devirdiler ve savaştan çekildiler. Bu Almanların beklemediği bir piyango gibiydi. Almanlar anlaşmayı memnuniyetle kabul ettiler ve buradan çektikleri kuvvetleri Batı Cephesine taşıdılar. Üstünlük Almanlara geçmiş ve İngiliz ve Fransızları artık kolayca yenebilecek seviyeye gelmişlerdi. Güçle-

[1315] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.s.346.
[1316] James,a.g.e.,s.296-299.
[1317] Ertürk,a.g.e.,s.301.
[1318] Adu Boahen, *General History of Africa*, USA, 1985,s..283-298.

nen bu cephede yaklaşık 3 yıldır oluşan durağan durumu yeni taktiklerle aştılar ve İngiliz ve Fransız ordularını ikiye ayırdılar. 1918 yılının başlarında Almanlar zehirli gaz kullanarak saldırdı ve Mayıs ayında Paris'e 60 kilometre kadar yaklaştı.

Bu noktada başka bir sürpriz daha gerçekleşti ve ABD savaşa katıldı. O zamana kadar ABD, İngiliz ve Fransızlara sadece buğday gönderiyordu. Alman denizaltıları bunları taşıyan gemilere saldırmaya başlayınca, ABD kararını değiştirip savaşa girdi. Gerçekte ABD, sıranın kendisine geleceği endişesini taşıyordu ve her iki tarafın da, kendisinin üstesinden gelebileceği kadar yıprandığının farkına varmıştı. Almanlar savaş sırasında Meksika Büyükelçisi'ne, "Muhtemel bir duruma karşı Meksika hükümetine yaklaşın." talimatı veren meşhur Zimmermann telgrafını yollamıştı ve bu talimat Washington tarafından ele geçirilmişti. Amerikalılar bu durumdan oldukça kuşkulandılar ve savaşa girme kararını daha kolay verdiler.[1319] Şimdi, Amerikalıların kuvvetlerini hazır edip gelene kadar zamana ihtiyaç vardı ve İngiliz ve Fransızlar direnerek bu zamanı kazandırdılar.

Savaş içerisinde İngilizlerin ABD'den satın aldıkları cephanenin parasını ödeyecek kaynakları tükenmeye başlamıştı. Tam iflas edecekken, 1917 yılında Birleşik Devletler savaşa girince sorun da kendiliğinden çözüldü.[1320] Birleşik Devletler ilk defa bir Avrupa sorununa katılıyordu ve bu bir güç değişiminin işaretiydi. Bütün önemli çatışmalar Avrupa'daydı. Japonya, Almanların Çin ve Pasifikteki mülklerine el koymuştu. Afrika'daki Alman mülkleri ise İngiliz ve Fransızlar tarafından ele geçirilmişti.

Almanlar kesin başarıyı, ABD'nin dâhil olması ile kazanamadı. Yazın sonunda her ay 250.000 civarında Amerikan askeri Avrupa'ya gelmeye ve doğal olarak Almanlar da gerilemeye başladı. 1918 sonuna doğru Alman Genelkurmayı, başkentine savaşın kazanılamayacağını bildiriyordu. Kaybedileceğini söyleyemiyordu. Kayzer, özel bir trenle Hollanda'ya kaçtı ve bir daha geri dönmedi. Alman orduları dağılmamıştı ve savaşa devam etmek istiyorlardı. Almanlar direniyordu ancak abluka nedeniyle açlık etkisini göstermeye başlamıştı ve Viyana ve Berlin'de ayaklanmalar oluyordu. Yenilgi kabul edildi ve anlaşma imzalandı. Öngörüldüğü şekilde, 1919 Aralık ayında genel grevle birlikte Berlin'de komünist bir darbe yapılmak istendi, ancak ordu yardımıyla bastırıldı.[1321] Alman bir komutan 11 Kasım günü askerine "yenilmeden düşman bir ülkede savaşı bitiriyorsunuz" diyerek moral veriyordu. Almanlar yenilmeden savaşı bitirmişlerdi, yani savaş bitmemişti. Osmanlılar ise bazı Arap

[1319] Nye, S. Joseph ve Welch A. David, a.g.e.s.141.
[1320] Ponting,a.g.e.,s.715.
[1321] Sander, Oral. Siyasi Tarih, İmge Yayınevi, Ankara, 2010.s.19.

unsurların İngilizlere verdiği destek ile Orta Doğu'da gerilediler. Avusturya-Macaristan da Balkanlarda açılan cephe ile savaş dışı kaldı.

Savaşta 11 milyon asker öldü,[1322] 21 milyon asker yaralandı. 10 milyondan fazla sivil ise hayatını kaybetti. Savaştan sonra başlayan grip salgını dünyada 20 milyon kişinin ölmesine neden oldu. En büyük kayıp Fransa'daydı. 8 milyon kişiyi seferber etmişti % 60'ı öldü ya da yaralandı. 1914 yılında yaşları 20 ile 30 olan Fransız erkeklerinin neredeyse yarısı savaşta ölmüştü.[1323] Bu savaşta Osmanlı da 2.850.000 kişiyi askere almıştı. Bunların 550.000'i şehit oldu, 340.000'i hastalıktan öldü, 891.000'i yaralanarak sakat kaldı. 103.000 asker kayıp oldu ve 129.000'i de esir düştü. Diğer yaralılarla birlikte bu rakam 2.167.841 olarak hesaplanmıştı.[1324]

1919 yılında dünya altın rezervlerinin neredeyse yarısı ABD, % 10'u da İngilizlere aitti. I. Dünya Savaşı sonundaki adaletsizlikler ve dünya siyasetinin dengeye gelememesi, ikincisine neden olmuştur.[1325] Fransa ve İngiltere, savaş sonrası düşmanlarının zayıf durumundan yararlanamadı ve onları savaştan önceki durumlarına göre daha kuvvetli yapacak tek yanlı bir barış uğruna en önemli kaynaklarını feda etti.[1326]

ABD Başkanı Wilson, geçmişte komşusu olan Latin devletlerine ve koyu tenli insanlara hakları yokmuş gibi davranmıştı. Wilson, Versailles Sarayı'nda, genel bir Milletler Cemiyeti oluşturmayı düşündüğünü söylüyordu. Hatta ısrar ediyordu. Tasarladığı biçimde bu cemiyeti kurdu, ancak sonradan senato kararı ile buradan çekildi. Sorunları çözmeye çalışan bu cemiyet ise dolayısıyla, zaten kurucusu cemiyetten çıktığından, başarılı olamadı. Savaş sonrasında İngilizler ve Fransızlar, Wilson'un 14 noktasını dikkate almadan kendi çıkarları doğrultusunda dünyayı yeniden oluşturmaya çalışmışlardı.[1327] Wilson'un, 8 Ocak 1918 yılında açıkladığı 14 nokta esas itibarıyla kendi kaderini tayin hakkıyla ilgiliydi.[1328] Wilson çok geçmeden kendi kaderini tayin hakkından dönüş yaparken, Dışişleri Bakanı: "Asla yerine getirilemeyecek sözler, korkarım binlerce hayata mal olacak." diyordu.[1329] Dediği gibi de oldu.

Savaşın maliyeti, 1500 milyar altın frankı bulmuştu.[1330] Savaşta Almanya 40 milyar, İngiltere 37, Fransa 34, ABD 26 milyar dolar harcamıştı.[1331] Savaş sonra-

---

[1322] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.349.
[1323] James,a.g.e.,s.300-304.
[1324] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.350.
[1325] Sander, Oral. *Siyasi Tarih,* İmge Yayınevi, Ankara, 2010.s.14.
[1326] Kissenger,a.g.e.,s.215.
[1327] Uçarol,a.g.e.s.435.
[1328] Uçarol,a.g.e.s.466.
[1329] İnce Özdemir. *Kendi Kaderini Tayin Hakkı,* Ters Yüzü, Paris, 1919.s.19,20.
[1330] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.s.349.
[1331] Lucas,S. Henry. *A Short History of Civilization,* MCGraw-Hill Book Company, New York, 1953.s.826.

sında ise Almanya'nın borcu 72 milyar dolar olarak hesaplandı.[1332] İtalyanlar kazanan taraftaydı, ancak savaşta 3 yıl içinde harcadığı para, 1861 yılından 1915 yılına kadar geçen 54 yılda harcadığı paranın 2 katından fazlaydı ve ekonomisi çökmüştü.[1333] Savaşın sivil nüfus üzerindeki etkisi de en az askerler kadardı. Erkekler savaşta olduğundan, kadınlar onların yerini almak zorunda kalmıştı. Ayrıca Alman denizaltıları, erzak getiren gemileri batırdığından siviller arasında da yiyecek sıkıntısı meydana gelmişti.[1334] I. Dünya Savaşı sonrası Avrupa üretimi, savaş önceki dönemin 1/4'ine düşmüştü. Bir İngiliz iktisatçı, dayanabileceğimiz noktanın ötesine geçtik ve artık dinlenmeye ihtiyacımız var, diyordu.[1335]

Barış ihtimali yoktu, çünkü etnik fay hatları boyunca parçalanma kaçınılmazdı. Çekoslovakya, Yugoslavya, Avusturya-Macaristan başlıca fay hatlarıydı. Çekler ülkelerinde azınlıktaydı. Bu dönemde, Romanya ve Polonya gibi ülkeler de oluşturulmuştu.[1336] Osmanlı'ya ait petrol bölgeleri parçalara bölündü, Almanların 50 yıl içinde aldığı Afrika ve Büyük Okyanustaki sömürgelerine el konuldu ve Almanların kömür madenleri 15 yıl boyunca Fransa'nın kullanımına verildi. Ayrıca Almanların ordusu sınırlandırıldı, donanmasını teslim etmesi istendi. Fakat Alman askerleri gururlarına yediremediklerinden, İskoçya açıklarında gemilerini kendileri batırdı.

Dünya Savaşı sırasında ilk gerçek uçak gemisini İngiltere inşa etmişti. İsmini "Argus" koymuşlardı. Geminin uçuş platformu uçaklar için tam bir alan biçimindeydi. Ancak göreve başlayamadan savaş bitti. Japon ve ABD deniz kuvvetleri derhal bu geminin benzerini yaptılar.[1337]

Son Osmanlı Halifesi, 16 Mayıs 1926 tarihinde İtalya'nın San Remo şehrinde öldü. Ölene kadar yeni Türk devleti hakkında kimseye söz söyletmedi. Hiç kimseden hediye kabul etmediği için öldüğünde borç içindeydi. Alacaklıları cenazeyi haczettiler, ancak cenazesi arka kapıdan kaçırılarak Şam'a götürüldü. Suriye ve Mısır Müslümanları aralarında para toplayarak borçlarını son kuruşuna kadar ödediler.[1338] Ancak "Halifelik Kurumu" dünyada takip edilmeye ve tehlike olarak görülmeye hep devam edecekti. George Friedman neredeyse 90 yıl sonra dahi, "21. yüzyılın başlangıcında Halifeliği geri getirerek, Atlantik'ten Pasifik okyanusuna kadar uzanan büyük bir İslam İmparatorluğu oluşturmak isteyen güçler, Birleşik Devletler ile çatışacaktır. Birleşik Devletlerin bu savaştan maksadı zafer kazanmak olmayıp, basit bir şekilde İslam dünyasını karış-

[1332] Lucas,S. Henry,a.g.e.,s.827.
[1333] Sander,a.g.e.s.24.
[1334] Kerr,a.g.e.,.s.120.
[1335] Roberts,a.g.e.*s.612*.
[1336] Ponting,a.g.e.s.720.
[1337] Ertan, Fikret. *Amerika'nın Dönüşümü*, Kızıl Elma Yayıncılık, İstanbul, 2003.s.267.
[1338] Bahadıroğlu, Yavuz. *Cihan Sultanları*, Paradoks Kitap, İstanbul, 2011.s.328.

tırmak ve böylesi bir imparatorluğun ortaya çıkmasını engelleyecek bir oluşum yaratmaktır."[1339] diyordu.

Savaşta Osmanlıların direnişi, sadece savaşın uzamasına ve maliyetinin artmasına neden olmamış, aynı zamanda sömürge olan ülkelere de direnirlerse başarabilecekleri konusunda örnek olmuştu. Bu affedilemez bir olaydı ve uzun süre affetmediler de. İngilizler ve destekçileri, İstanbul'daki büyükelçiliklerini uzun süre yeni devletin başkenti Ankara'ya taşımadılar.[1340] Direnenlerin başını İngiltere çekiyordu. Fransa, İtalya ve diğerleri de onları destekledilerler ve 1927 tarihine kadar yeni Türk devletiyle diplomatik ilişki kurmaya yanaşmadılar.[1341] Ancak sonraları uluslararası siyasi durum değişmeye başladı ve direniş, bir zorunluluk olarak, gevşemeye başladı. 1929 yılında önce İtalyanlar direnmekten vazgeçti, ardından Fransa. İngiltere ise Ankara'nın başkent olmasından tam 7 yıl sonra 1930 yılında büyükelçiliğini Ankara'ya taşıdı.[1342]

Zamanla ABD ile yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilişkileri de düzelmeye başladı. 1920'lerde Türk ve ABD basınında karşılıklı olumsuz yazılar çıkarken, 1930'lardan sonra Türk basınında ABD aleyhine hiçbir yazı yazılmadığı gibi, ABD'de de olumsuz yazılara bizzat ABD başkanının müdahale ettiği ve yayımcı kuruluşlara çeşitli cezalar verildiği görülüyordu.[1343]

I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye karşı en büyük olumsuz tavrı gösteren İngiltere iken, II. Dünya Savaşı öncesi, Sovyetler nedeniyle, zorunlu bir yakınlaşma oldu.[1344] Ancak, İngilizlerin Türkiye ile yakınlaşma isteklerine karşı, yine de Türklere güvensizlikleri devam etti. İngiliz Büyükelçiliği'nin, II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, Türklerin kimyasal savaş konusunda deneyimli bir İngiliz subayının danışman olarak istemesi karşısında gönderdiği değerlendirme yazısında: "Şu aşamada verdiğimiz bu kimyasal savaş bilgisi, mantıken daha sonra Irak veya Suriye'de, karşı ve dolaylı olarak, bize veya Fransızlara karşı kullanılabilir. Bu yüzden Türkiye'nin isteğini desteklemekte şüpheye düştüm.[1345]" deniliyordu.

Osmanlı döneminde 4136 kilometre demiryolu yapılmıştı, 1950 yılına kadar Anadolu'da 3764 kilometre daha demiryolu yapıldı. Cumhuriyetin ilk yıllarında Anadolu'da buğday olduğu halde, İstanbul'a taşınamadığından ABD'den 20 milyon liralık buğday ihraç edilmek zorunda kalınmıştı. Yine

---

[1339] Friedman, George. *Gelecek 100 Yıl*, Çev. İbrahim Şener, Enver Günsel, Pegasus Yayınları, 2009,s.23.

[1340] Kürkçüoğlu, Ömer. *Türk İngiliz Savaşları*, Ankara, 1978.s.289.

[1341] Bulut, Semih. *Atatürk Döneminde Türkiye ABD ilişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.s.92.

[1342] Alpar, Güray. *Stratejik Görüşleri ve Modern Liderlik Kavramı Işığında Atatürk*, J.Okullar K.lığı Matbaası, Ankara, 2006.s.21.s.26.

[1343] Bulut,a.g.e.,.s.193.

[1344] Uğurlu, Andaş. *Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.s.450,451.

[1345] İngiliz Büyükelçiliği Belge Kayıt No: E 3036/3036144/No:385/52 ve "Türk Askeri Yetkililerinin Kimyasal Savaşla İlgili Bir İngiliz Danışman Görevlendirme İsteği".

Türkiye'de 1913 yılında makine kullanan 269 fabrikada 17.000 kişi çalışıyordu. Doğal kaynakların ve sermayenin yokluğu büyümeyi engelliyordu. 1960'lara kadar sentetik elyaf ve otomobil montajı gibi endüstriler gelişemedi. Bu yüzden, ancak 1980'lerde endüstri üretimi GSMH'nın %25'ini oluşturabildi. Aynı şekilde Brezilya ve Meksika gibi ülkelerde de endüstrileşme atakları 1940'lardan önce başlayamadı.

Rusya'da, 1905 yılında Petesburg'da bir ayaklanma meydana gelmişti.[1346] 1916-1917 yılı kışı Rusya'da çok sert geçmiş, açlık ve yakacak sıkıntısı bütün Rusya'yı etkilemişti. 8 Mart 1917'de Petersburg'da gösteriler başladı ve 16 Mart'ta Çar görevinden ayrılmak zorunda kaldı.[1347] 14 Eylül 1917'de Cumhuriyet ilan edildi. Ardından 4 milyona ulaşan mevcudu ile Kızılordu kontrolü sağladı ve 7 Kasım 1917'de Bolşevikler iktidarı ele geçirdiler. 8 Kasım'da ise Lenin Petersburg'a geldi.

20. yüzyılın başında bazı insanlar denizaltının, uçağın, sinemanın, radyonun ve hatta televizyonun ortaya çıkışını öngörseler de, Jules Verne dâhil, hiç kimse o dönemde İngiliz İmparatorluğu'nun oluşturduğu düzenin değişebileceğini tahmin etmemişti.[1348] 1800 yılında İngiliz İmparatorluğu 1.5 milyon mil kare ve 20 milyon kişiden oluşurken, 100 yıl sonra 11 milyon mil ve 400 milyona yakın insandan oluşuyordu. Ama değil yüzyılın sonu, 20 yıl sonra borçlarını ödeyemeyen bir İngiltere vardı dünyada. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda dünyanın coğrafya ve nüfus olarak 1/3'inden fazlası İngiliz ve Fransız hâkimiyeti altındaydı. Ancak savaşın faturasının bu ülkeleri tükettiği de bir gerçekti. İstanbul işgal altındayken, İngiltere'de 1922 yılında enflasyon % 22'nin üstüne çıkmış, iş dünyası büyük sıkıntılara girmişti. Böyle bir ortamda Anadolu'daki savaşı nasıl daha fazla devam ettirebilirlerdi?

ABD, Japon ve İngiliz ittifakının sona erdirilmesinde ısrar ediyordu. İngiltere, deniz gücü yarışındaki üstünlüğünü, 1919 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne bıraktı. Her ne kadar "Kitlelerin Ayaklanışı" yazarı Jose Ortega Asset (1880-1936) Amerika'nın liderlik nöbetini Avrupa'dan aldığı iddiasını kabul etmese de, 1930 yılında, dünya yerküre sembolü New York'ta bir kulenin üzerine dikiliyordu.[1349] Ardından Washington'da düzenlenen deniz gücü konferansında, Japon donanmasının ABD ve İngiliz gücünün 3/5'ünü geçmemesi kabul edildi. Aslında bu oran bile Japonların Pasifik'te yerel üstünlük sağlaması için yeterliydi.

1939 yılında New York'ta düzenlenen dünya fuarında, bazı üçgen prizma, küre ve koni biçiminde çarpıcı binalar yükseliyor, insanlar burada yarının

[1346] Uçarol,a.g.e.,s.454.
[1347] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.352.
[1348] Attali,a.g.e.,s.15.
[1349] Mattelar Armond. *Gezegensel Ütopya Tarihi*, Çev.Şule Çiltaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.s.274.

dünyasını görebiliyorlardı. Fuarda yapılan öngörülere göre; kanser kısa sürede alt edilecek, insanlar ağırlıksız evlerde yaşayacaklardı.14 şeritli yollarda bir şehirden diğerine daha kısa sürede gitme ve televizyonun her eve gireceği doğru tahmin edilmişti. Uzaya fırlatılacak roketler de bilinmişti ama küçük bir fark vardı, roketler toplarla fırlatılıyordu.[1350]

Diğer taraftan Amerika için 1929'ların başlarında işler yolunda gözüküyordu. Küresel ticaretteki payı İngilizlerden % 50 daha fazlaydı. ABD'de normal bir ailenin, çocuğunu kolej çağına kadar yetiştirmesinin maliyeti 80.000 dolar civarındaydı.[1351] Ancak aynı yıl içinde Amerikan menkul kıymetler borsası balonu, etkisi uluslararası alana taşacak bir mali felakete uğruyordu.[1352] Felaket, hisse senedi sahiplerinin panik yapıp fiyatlar daha aşağıya düşmeden elden çıkarma isteğinden çıkmıştı.[1353]

Bunalım etkisini 1930'ların sonlarında tam olarak hissettirdi ve en çok sanayileşmiş şehirleri etkileyerek, bir evsiz ve işsizler ordusu oluşturdu. Bunalımda, dünyada 50 milyondan fazla kişi issiz kaldı.[1354] Birleşik Devletlerde 1818 yılında 338 banka varken 1914 yılında bu rakam 28.000 bankaya yükselmişti.[1355] Kötü yapılandırılmış 4000'den fazla banka da bu krizde battı. Bu kriz dünyada yaşanmış en büyük krizdi. Dünya finans sistemi çöktü, birçok banka battı, Amerika, milli hâsılasının 1/3'ini kaybetti. 1932 yılında, Macaristan ve Çekoslovakya kömür karşılığında yumurta takas edecek durumdaydı.

Daha sonraları 1961 yılında paraların konvertible olması sağlandı ve uluslar arası alanda kabul gören bir altın karşılığı belirlenerek dolara istikrar getirildi. Ancak bu sistem de, ABD'nin Vietnam Savaşı'ndaki artan harcamaları nedeniyle, 10 yıl içinde çöktü. 1971 yılında ise ABD doların altına çevrilmesi uygulamasına son verdi.

Savaş sonrası Rusya çabuk toparlandı. 1932 yılında Stalin'in, ilk "5 Yıllık Plan" hedeflerinin süre dolmadan gerçekleştiğini ilan edişi, dünyada şok etkisi yarattı. Ruslar gerçekten hızlı bir gelişme kaydetmişlerdi.[1356] 1929-1937 yılları arasında kapitalist sistem çökerken, Sovyet çıktısı 4 katı yükseliyordu ve bu inanılmaz gözüküyordu. Ancak bu dönemde, açlıktan ölen Sovyet vatandaşı sayısının 10 milyonlara ulaşması da bir çelişkiydi. Diğer taraftan, 1930'larda Japonya'nın ekonomik büyümesi %72'yi bulmuştu. Yine de Japonya kullandığı

[1350] James,a.g.e.,s.435.
[1351] Harris, Marvin. Yamyamlar ve Krallar, Çev. Fatih Gümüş, İmge Kitapevi, Ankara, 1994.s.275.
[1352] Morris,a.g.e.,s.611.
[1353] Sander,a.g.e.,s.41.
[1354] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.364,365.
[1355] Acemoğlu Daron, Robinson A. James. *Ulusların Düşüşü,* Çev.Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul, 2014.s.38.
[1356] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.369.

savaş araçlarının yakıtını bile başka yerlerden bulmak zorundaydı ve bu zorunluluğun gereği olarak ne olursa olsun saldıracaktı, bu Amerika bile olsa.[1357]

I. Dünya Savaşı sonunda Fransa Başbakanı Georges Clemenceou: "Konuşan ülkelerde zafer, susan ülkelerde utanç vardır." derken kaybedenlerin acısına ortak oluyor gibiydi. Almanlar I. Dünya Savaşı sonunda kendilerini yenilmiş gibi hissetmiyorlardı. Savaşı başlattıklarını da düşünmüyorlardı. Bu aşağılamanın öcü alınmalıydı. Almanlar savaşın ardından en önemli dış politika başarısını, Sovyetler Birliği ile 1922 yılında imzaladıkları Dostluk Antlaşması ile sağladılar. Bu, her iki ülkenin diplomatik yalnızlıktan kurtulması yanında, İngiltere ve Fransa'ya açıkça bir meydan okumaydı.[1358]

I. Dünya Savaşı sefaletinden komünizm, 1930'ların bunalımından ise Nazizm doğmuştu. Avrupa'daki demokratik ülkelerin sayısı,[1359] 1930'larda bile, 10'u bulmuyordu.[1360] Almanya'da 1919 yılında kurulan İşçi Partisi Hitler ile gelişiyordu.[1361] Almanya savaş alanı olmamış ve savaştan fazla zarar görmemişti. Hâlâ sağlam fabrikaları, iyi üniversiteleri, çalışkan, eğitimli ve disiplinli bir halkı vardı. Savaştan sonra üç büyük ekonomik kriz ve enflasyon yaşadı. 1930'larda 6 milyondan fazla Alman işsizdi. Bu nedenle, babası gümrük memuru, annesi de hizmetçi olan, liseyi terk ederek Avusturya'ya giden ve orada hamallık dâhil birçok işi yapan Hitler bağırdıkça, binlerce insan coşkuyla alkışlıyordu.

Hitler, onbaşı rütbesi taşımış ve 1. Dünya Savaşında yaralanmıştı. Göstermiş olduğu kahramanlıklardan dolayı iki kez Demir Haç almıştı. Alman İşçi Partisi üyesiydi ve iyi bir hatipti. 30 yaşındayken, katılması gereken iki üye gelmeyince, yedi kişilik kurula tesadüfen girdi bir süre sonra da partinin başkanı oldu. 1923 yılında Hitler iktidarı ele geçirmeye karar verdi. Tutuklandı ve 5 yıl hapis cezası aldı. Sadece 9 ay kaldığı hapiste, bir kahraman muamelesi gördü. Burada, meşhur "Kavgam" isimli eserini yazmaya başladı. Bu kitapta, kafasındaki dünyayı ve yapmayı tasarladıklarını yazıyordu. Ona göre Almanlar üstün bir ırktı. Almanların yenilmesinin ve aşağılanmasının nedeni kapitalizm, komünizm ve Yahudilerdi. Almanların, kendi dünyalarından çıkıp yaşam alanlarını ele geçirmesi gerekiyordu.

Bu dönemde ekonomi iyi gittiğinden Hitler unutuldu. Ancak 1929 Ekonomik Bunalımı ona aradığı fırsatı tekrar verdi. İnsanlar işlerini kaybetmişti ve umutsuzdular. Şartlar öyle gelişmişti ki, Hitlerin oyları 1930'larda birden

---

[1357] Morris,a.g.e.,s.613.
[1358] Sander, Oral. *Siyasi Tarih*, İmge Yayınevi, Ankara, 2010.s.23.
[1359] İngiltere, Fransa, Benelux ülkeleri, Norveç, İsveç, Danimarka ve İrlanda.
[1360] Ponting,a.g.e.,s.725.
[1361] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.355.

600.000'lerden 6 milyonun üstüne çıktı.[1362] 1932 yılında Almanya'nın en büyük partisi oldular. 1933 yılında ise Hitler üç yıllık depresyondan sonra başbakandı.[1363] Avrupa'da sıkışıp kalmış bir Almanya'nın çember içine alınma olasılığı çok büyüktü.[1364] Ama o kimseyle işbirliği istemiyordu.

Hitler 1933 yılında iktidara geldiğinde 4 seçeneği vardı. Bunların 3'ünü reddetti ve sonuncusunu seçti. Almanya'nın zayıflığını kabul edip köşesinde kalabilir, Japonya gibi ekonomik büyüme yoluyla güç kazanabilir, hedeflerini sadece Vesailles Antlaşması'nda kaybettiği yerleri geri almakla sınırlı tutabilirdi. Ancak ona göre Avrupa'nın ortasında sıkışıp kalmış bir Almanya bu şekilde yaşayamazdı.[1365] Akli dengesi bozuk bir Hollandalı tarafından parlamento binası yakıldığında aradığı fırsatı buldu ve özgürlükleri kısıtlama yetkisi ile kontrolü tamamen ele geçirdi. Ardından muhaliflerini ortadan kaldırdı. Halk, dehşete ve olanlara rağmen halinden hoşnuttu. Ekonomik kriz sona ermişti ve herkesin en azından bir işi olmuştu.

1933 yılında, Oxford Üniversitesi öğrencileri münazara kulübü, kendi aralarında bir tartışma düzenledi. Dünya Savaşı'nda ölen 20 milyon kişiyi unutmamışlardı ve bir daha asla kral ve vatan için savaşmayacakları yönünde bir karar aldılar. Bu olayı Hitler biliyordu. İngiliz halkının durumunu ve savaşa karşılık vermekteki isteksizliklerini çok iyi analiz etmişti. Bu öğrencilerin pek çoğu savaşta öldü.[1366]

Komünizm fikrini ortaya atan Karl Marks, 1818 yılında o zaman daha birleşmemiş olan Almanya'da doğmuştu. Varlıklı bir avukatın oğluydu. Hukuk ve felsefe okumuştu. 20'li yaşlarının başında Paris'te siyasi bir dergiyi yönetirken, İngiltere'den gelen Friedrich Engels ile tanıştı. Engels, zengin bir Alman tekstilcinin oğluydu ve babasının İngiltere'deki fabrikasını yönetiyordu. O dönemde İngiltere'nin Manchester şehrinin arka sokaklarındaki işçilerin sefil yaşamları onu çok etkilemişti. Tanışmaları uzun bir ortaklığın başlangıcıydı.[1367]

Her ikisi de kendilerini "sosyalist" olmaktan daha çok "komünist" olarak tanımlıyordu. Komünizm, sosyalizme göre daha keskindi. Gizli bir örgüte katıldılar. Birimin Londra, Paris ve Brüksel'de şubeleri vardı. 1948 yılında Londra şubesi Marks'tan, örgütün ilkelerini ortaya koyan bir bildiri yayınlamasını istedi. Marks, Engel'in yardımı ile Komünist Manifesto'yu kaleme aldı. Marks ve Engels, "Şimdiye kadar var olan bütün toplumların tarihi, sınıf mücadelesinin tarihi'dir." diyorlardı. Devrim gerçekleştirildiğinde, bizzat işçiler toprak,

---

[1362] Harman, Chris. *Halkların Dünya Tarihi*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, Yordam Kitap, İstanbul, 2009.s.463.
[1363] Sander, a.g.e.,s.43.
[1364] Sander, a.g.e.,s.45.
[1365] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.165.
[1366] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.34.
[1367] James,a.g.e.,s.319.

banka, fabrika gibi bütün özel mülkiyete el koyacak ve bu suretle sınıf savaşı kendiliğinden ortadan kalkacaktı. Marks, sınıfsız bir dünyada nasıl yaşanacağını söylememişti ama bunun güzel bir şey olacağını düşünüyordu.

Ancak, Batı'da bundan sonraki yıllarda, işçilerin yaşam koşullarını iyileştirecek çalışmalar yapıldı. İşçilere sendika kurma ve grev hakkı tanındı. Marks bu değişimlerin farkındaydı ve Marksistleri suçluyordu. Öfkeyle: "Tek bildiğim Marksist olmadığım." diyordu. Buna rağmen komünist devrim gerçekleşti. Ama bir yanlışlık vardı. Batıda beklenirken, onun yerine Doğuda bir yerlerde Rusya'da ve 1917 yılında. Marks, yaşamının son yıllarını, Engels'in verdiği paralarla, yalnızca iki odada patates ve ekmek yiyerek geçirdi ve fakirlik içinde öldü.

O dönemde Rusya, Avrupa'dan Japon Denizi'ne 8.000 kilometre uzunluğunda büyük bir ülkeydi. Halkı eğitimsizdi ve henüz sanayileşmenin başlangıcındaydı. Çar, başkent Petersburg'da yaşıyordu. Almanlar I. Dünya Savaşı'nda Rusya'ya doğru ilerliyordu ve milyonlarca insan ölüyordu. Savaş yüzünden başkentte yiyecek sıkıntısı vardı ve bu öyle dayanılmaz boyutlara ulaşmıştı ki, Ruslar ayaklandılar. Ayaklanmayı işçi sınıfı başlattı. Önderleri yoktu. Lenin geldiğinde, ayaklanma zaten sonuca ulaşıyor gibiydi.

Daha çok Lenin olarak bilinen Vladimir İlyiç Ulyanov, İsviçre'de yaşıyordu. O da Marks gibi devrimin Avrupa'da yayılacağını düşünüyordu.[1368] Marks ve Engel'in bir öğrencisi olarak Lenin, işçi devriminin ancak disiplinli ve iyi örgütlenmiş bir parti önderlik ederse, mümkün olabileceğine inanmaktaydı.[1369] Babası okul müfettişiydi. Abisi ise Çar'ı öldürmeye çalışan bir teröristti ve yakalanıp asılmıştı. Ayaklanmayı duyduğunda Rusya'ya dönmesi gerektiğini düşündü. Almanlar Ruslarla savaş halinde olduğu için Alman yetkililere başvurdu ve yardım istedi.

Almanlar, onu ve adamlarını mühürlenmiş bir vagonda Rusya'ya taşıdı. Lenin kısa sürede taşra Sovyet'inde çoğunluğu sağladı ve askerlerin desteğini aldı. Darbeye önderlik etmesi için Troçki'yi seçti. Varlıklı bir çiftçinin oğlu olan Troçki ise devrim başladığında New York'ta bulunuyordu. Rusya'da Komünizmin seyri Stalin ve Troçki arasındaki kavgayla ilgiliydi. Troçki sosyalizmin, Rusya gibi teknik ve siyasi bakımdan geri kalmış bir ülkede tamamen imkânsız olduğu kanısındaydı.[1370]

Troçki, sessizce başkentteki bütün kritik noktaları ele geçirdi. Nihayetinde, Ekim 1917 tarihinde Komünist partisi olan Bolşevikler Lenin önderliğinde ikti-

---

[1368] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.354.

[1369] Kerr,a.g.e.,s.121.

[1370] Havemann, Robert. *Yarın, Sanayi Toplumu Yol Ayırımında Eleştiri ve Gerçek Ütopya*, Çev. Erol Özbek, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1990.s.34.

dara geldi.[1371] Yeni bir hükümet oluşturuldu. Son Çar Nikola, (1894-1917) Romanov hanedanlığının 300 yıl süren hâkimiyetinden sonra tahttan indirildi ve ertesi yıl ailesi ile birlikte kurşunlanarak öldürüldü.[1372]Ancak Kurucu Meclis oluşturmak için yapılan seçimde, Lenin'in grubu delegeliklerin sadece 1/3'ini kazanabildi. Meclis sadece bir kere toplanabildi. Sonra Lenin silah gücüyle bu meclisi kapattı. Ardından toprak sahiplerinin mallarına hiçbir ücret ödemeden el konuldu. Soylular ve zenginler ülkeden kaçmaya başladılar. Kaçamayanlar ve karşı koyanlar işkence gördüler, öldürüldüler. Lenin açlıktan ölen insanları, "yarı vahşi, aptal ve baş edilmesi güç köylüler" olarak tanımlıyordu.[1373]

Rusya'da ihtilal olurken, Kuzeydoğu'da komünizm'in yayılmasına karşı bir set oluşturuluyordu. Polonya Rusya'ya saldırdı ve "1921 Antlaşması" ile sınırlar çizildi. Doğuya doğru genişleyen Polonya, kurulmakta olan Estonya, Letonya, Litvanya ve Finlandiya ile birlikte, Avrupa'yı Ruslardan koruyacak bir hat oluşturdu.[1374]

Ruslar devrimden sonra başkentlerini Moskova'ya taşıdı. Ülkenin ismi ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) olarak değiştirildi. Lenin 1924 yılında öldüğünde, mumyalanarak camdan bir tabuta yerleştirildi. Yeni lider Troçki olacak gibi görünüyordu. Ancak öbür tarafta işçi sınıfından gelme, babası ayakkabıcı, annesi çamaşırcılık yapan Stalin vardı. Bu onun devrimci adıydı ve "çelik adam" manasına geliyordu.

Stalin, Genel Sekreter olarak birçok kişiyi işe aldı. Herkesi fişleyen özel ekibi vardı ve güçlü kişilerle ittifak yaparak sessizce partiyi ele geçirmişti. Stalin, Troçki'yi görevden aldı, partiden attı ve Çin sınırında küçük bir kasabaya gönderdi. Sonra oradan da yurt dışına sürdü. Troçki önce Türkiye'ye, sonra Fransa, Norveç ve Meksika'ya gitti. Ancak bu bile Stalin'i rahatsız ettiğinden, Troçki'yi orada öldürttü. 1930'lara gelindiğinde artık bütün yetki Stalin'deydi. Sonraki 25 yıla yakın sürede baskı ile ülkesini kalkındırmaya çalışacaktı. 1934 yılında ölümler nedeniyle nüfus neredeyse 8 milyon azalmıştı. 1937 yılında ise "Kızıl Ordu"nun generalleri ve subayları katliama uğradı. 5 mareşal'den 3'ü, 67 kolordu komutanından 60'ı, tümen komutanlarının % 75'i öldürüldü ya da çalışma kamplarına gönderildi. 500 zorunlu çalışma kampı vardı ve toplamda 10 milyon insan tutuklandıktan sonra kamplara varmadan öldürülmüştü. Kamplara gidenlerin de yarısı orada ölüyordu. Toplam rakam neredeyse Türkiye'nin o dönemlerdeki nüfusu olan 20 milyona ulaşıyordu. Stalin kimseye güvenmiyor, rakiplerini öldürtüyor, sonra diğerlerini onlar öldürdü diye suçlayarak, onları da saf dışı bırakıyordu. İktidarda olduğu sürece 230.000 idam

[1371] Kerr,a.g.e.,s.121.
[1372] Kerr,a.g.e.,s.121.
[1373] Brezinski, Zbigniew. *Kontrolden Çıkmış Dünya*, Kültür Yayınları, İstanbul, 1996.s.13.
[1374] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.355.

kararını onayladı. Tek bir günde 3.000'den fazla idam kararına imza attığı olmuştu.

Sovyetler Birliği'nde 1919 yılında zorunlu işgücü seferberliği ilan edildi ve zorunlu çalışma kampları oluşturuldu. Ardından tarım kolektifleştirildi. 1929 yılından başlayarak 5 yıl içinde 20 milyon aile çiftliği yerine, 240.000 kolektif çiftlik kuruldu.[1375] Yiyecek saklamanın cezası 10 yıl hapisti. II. Dünya Savaşı öncesinde çiftçilerin yaşam koşulları biraz iyileşmiş görünüyordu. 20 milyon çiftçi, bu sefer kentlere fabrikalarda çalışmaya götürüldü. Ağır sanayi kuruldu, elektrik üretimi artırıldı. Sağlık hizmetleri verilmeye ve çocukların eğitim almasına başlandı. Okuma yazma oranları inanılmaz derecede yükseldi. Sovyetler 1940'lara doğru, dünyanın en büyük traktör ve lokomotif üreticisiydi ve sanayi alanında sadece ABD ve Almanya'nın gerisinde 3. sıradaydı.

Savaş sonunda İngilizler dünya üretiminin %10'unu üreten ancak dünyanın 1/4'inin kontrolünü sağlayan sömürgeci bir ülke konumundaydı. Karmaşık ittifaklar sisteminin, 1914 yılında Avrupa barışının bozulmasında ana neden olduğunu düşündüğünden, İngilizler savaş sonunda ittifak ilişkilerine girmemeye çalışıyordu.[1376] Buna "yatıştırma politikası" ismini vermişlerdi. İngiliz Başbakanı Chamberlain, fikrin önde gelen savunucusuydu.

1930'ların başında hâlâ bezden uçaklar vardı. Ancak silahlanma ve rekabet yüzünden kısa bir süre sonra, saatte 700 kilometre gibi yüksek hızlara çıkabilen, zırhlı ve üzerinde makineli tüfekler bulunan gelişmiş uçaklar yapılıyordu.[1377] Yine bu dönemde, uçakların yerini belirleyen radarlar İngiliz ve Almanlar tarafından geliştirildi. Bu sayede uçakları da yönlendirmek mümkün oldu. II. Dünya savaşı öncesinde oluşan tehdit üzerine Fransızlar, İngilizlerden büyük bir orduyu hazırlamasını istediler. Ancak bu dönemde İngilizlerin borçları vardı ve Birleşik Devletlerden borç almakta zorlanıyorlardı. İngilizlerin bütçeleri ve stokları, en fazla 3 yıllık bir savaşı sürdürebilecek boyuttaydı. Statükocu bir devlet olarak İngilizler, aynı ilk savaşta olduğu gibi, istemeseler de yeni bir karar aşamasına gelmişlerdi. Ya süratle Almanları yenecek bir savaşa girecek, ya da savaşıp sonunda Amerika veya Sovyetlere bağımlı hale geleceklerdi. İngilizler imparatorluklarını korumada, yeniden Japonya ve Almanya ile karşı karşıya kalmıştı.

Avrupa'da başlayan savaş diğer bölgelere yayıldığında, tarihte ilk defa gerçek bir "Dünya Savaşı" çıkıyordu. 1940 yılının başlarında, Almanların üstün askeri gücü karşısında Avrupalıların baş edemeyeceği ortaya çıkmıştı. Zor durumda olan İngilizler, bir kez daha Almanların Ruslara saldırısı ve Amerika

[1375] Ponting,a.g.e.,s.730.
[1376] Sander,a.g.e.,s.49.
[1377] Ponting,a.g.e.,s.730.

Birleşik Devletlerinin yardımı ile kurtulacaktır. Savaş, 1941 Aralık ayında Almanya ve İtalya'nın, Amerika Birleşik Devletleri'ne savaş ilanı ile "Dünya Savaşı" haline geldi. İtalya'yı savaşa sürükleyen Benito Mussolini eski bir tamirciydi. Gangsterlik savaş sonrası neredeyse kurumsallaşmıştı ve böylesi bir ortamda öne çıkmıştı.[1378]

Japonya'nın milli hâsılası I. Dünya Savaşı döneminde %40'dan fazla artmıştı. Batı dünyası savaş esnasında Japonya'ya mühimmat ve erzak siparişleri veriyordu. Japon tersaneleri de çalışma imkânı bulmuştu. II. Dünya Savaşı öncesindeki 20 yıl boyunca çelik üretimi 10, tekstil üretimi 3, kömür üretimi 2 katına çıkmıştı.

Japonya'da ancak 1925 yılında bütün erkeklere oy hakkı tanındı.[1379] Japonlar 1930'larda piyasalara erişim sağlamanın tek yolunun bir "Doğu Asya Büyük Ortak Refah Alanı" yaratmaktan geçtiğini, bunun da komşularının topraklarının ele geçirip onları ticarete zorlamak yoluyla gerçekleştirilebileceğini düşünüyorlardı.[1380] Bu nedenle Japonlar 1931 yılında, Çin'in kuzeyinde yer alan Mancurya'yı ele geçirmişlerdi.[1381] Bu ele geçirişte dünyadan pek tepki görmediler. Milletler Cemiyeti, saldırıyı gayet nazik bir şekilde kınadı ancak Japonlar buna cemiyetten ayrılarak karşılık verdi. Bunun ardından 1937 yılında, Japonlar bu kez Çin'e saldırarak işgal ettiler. Saldırıda, sadece Nanjing şehrindeki halkın yarısından fazlasını öldürülmüştü.

İtalyanlar 1935 yılında, hâlâ mızrak kullanan, Etiyopya'ya bomba ve zehirli gazlar kullanarak saldırdı.[1382] Aynı yıl Almanlar, yeniden silahlanacaklarını ilan ettiler. Ardından güçlü bir ordu ve dünyanın en büyük hava kuvvetini oluşturdular. Müteakiben Avusturya'yı ele geçirdiler. Yapılan oylamada Avusturyalılar, % 99.75 oranında Almanya ile birleşmeyi istedi. 1939 Ağustos ayında Çekoslovakya işgal edildi. Almanlar bir hafta sonra Polonya'ya girdiler. Polonyalıların 1 tank tugayları ve kılıçlı 12 süvari tugayları vardı. Zaten yeni kurulmuş/kurdurulmuş bir devlet olduğundan sistemleri tam olarak oturmamıştı. İşgale, anlaşma gereği Stalin sessiz kalmıştı. Polonya'nın işgali 17 gün gibi kısa bir sürede tamamlandı. Sovyetler de Doğu Polonya'yı aldı. 1941 yazına kadar Stalin, Hitler'e ekonomik ve diplomatik açıdan yardımlarını sürdürdü ve büyük kolaylıklar sağladı.[1383] Hitlerin orduları tank birlikleri ile ezip geçiyor, bombardıman uçakları ise geceleri bombalayıp sabaha geri dönüyor-

[1378] Roberts,a.g.e.s.647.
[1379] Roberts,a.g.e.s.634.
[1380] Nye, S. Joseph ve Welch A. David, a.g.e.,s.85.
[1381] Sander,a.g.e.,s.70.
[1382] James,a.g.e.,s.333.
[1383] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.371.

du. Almanlar, Norveç ve Danimarka'yı da ele geçirince İngilizler tecrübeli Churchill'i tekrar başbakanlığa getirdiler.

1940 yılının Mayıs ayında Alman orduları, Hollanda ve Belçika üzerinden Fransa'ya saldırdı. İlk dünya savaşının aksine bu sefer cepheyi kısa sürede yardılar.[1384] Fransızların çok güvendiği 150 kilometrelik tahkimli Maginot hattı, Almanlar kenardan ve arkadan dolaştığından, işe yaramamıştı. 350.000 Fransız askerini, İngiltere'den gelen küçük balıkçı tekneleri, 80 kilometre uzaklığa bir hafta boyunca taşıyarak imhadan kurtardı. 10 Temmuzda Fransa teslim oldu. Fransızların, bir ay gibi bir sürede teslim olmaları herkesi şaşırtmıştı.

Almanların daha fazla uçağı vardı ama İngiliz uçakları daha iyiydi. Bir de, radarlar sayesinde yaklaşan alman uçaklarını görebiliyorlar, hatta şifrelerini çözebiliyorlardı. Almanların her mesaja "Heil Hitler" diye başlaması onlara yardımcı oluyordu. "Heil Hitler" kelimesi, "Çok Yaşa Hitler" veya "Selam Hitler" manasına geliyordu. 1923 yılından beri kullanılan bu selamın 1926 yılından itibaren kullanılması zorunlu olmuştu. Günümüzde bu kelimenin kullanılması Almanya ve Avusturya'da yasaklanmıştır.

1941 yılında Hitler Rusya'ya saldırıyordu. Harekâtın ismi "Barborassa" idi. Japonların Pearl Harbor'a saldırması gibi, Almanya'nın da Sovyetler Birliği'ne saldırması bir hataydı.[1385] 130 yıl önceki Napolyon'da aynı hatayı yapmıştı. Hitlerin, 1941 tarihli direktifi, yıldırım harbi ile Rusların ezilmesi üzerine kurulmuştu. Stalin hazırlıksız yakalanmıştı. Böyle bir şeyi beklemiyordu, daha doğrusu başlangıçta beklemiyordu.

Almanlar kısa bir süre sonra Leningrad'ı kuşattı ve kentte 350.000 kişi öldü. Almanlar, 1 Eylül 1941 tarihinde Moskova'ya 350 kilometre yaklaşmıştı.[1386] I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, Rus ordusunun büyük bölümünü esir almışlardı. Savaş süresinde yaklaşık 6 milyon Rus askeri Almanlara esir düştü. Almanlar açısından 1942 yılı iyi geçmişti. Çöl Tilkisi lakaplı General Rommel ise Mısır'a ilerlemeye devam ediyordu. İtalyanların, Yunanistan saldırısında olduğu gibi, beceriksizliklerini kapatmak da yine Almanlara düşüyordu.

Japonlar II. Dünya Savaşında 7.4 kilometrekarelik bir alana hükmeder hale gelmişlerdi. Bu İskender'in kurduğu imparatorluktan (5.4 kilometrekare) bile büyüktü. Japonların Pearl Harbour'a saldırması ile ABD savaşa girdi. ABD savaş gemilerinin o esnada limanda bulunmaması şanstı. Hitler, arkasında duracağı garantisini vermese, belki de Japonlar ABD ile savaşa girmeyecekti. Aslında Amerikalılar, Japonların bölgede etkili olmasını istemiyorlardı ve bu nedenle Japonya'ya yönelik petrol ambargosu uygulamaya başladılar. Bu du-

---

[1384] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.374, 375.

[1385] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.171.

[1386] Yılmaz Veli. *Yakın Dünya Harp Tarihi Özetleri*, HAK Yayınları, İstanbul, 1993,s.45

rumda Japonlar için saldırmaktan başka çare kalmamıştı. Pearl Harbour saldırısı bir anlamda mecburi bir saldırı olmuştu.

Japonlar neden Amerikalılara saldırmışlardı? Japonlar kullandıkları petrolün %90'ını ithal ediyorlardı ve ikmal kaynakları kesilirse bir yıl bile dayanamayacaklarını hesaplıyorlardı. Ayrıca, eğer saldırırlarsa Amerikalılar moral bozukluğuna uğrar ve topyekûn bir savaşa girmez gibi yanıltıcı bir düşünceye kapılmışlardı.[1387] Önceleri Japonlar, İngilizlerin Çinlilere yaptığı yardımı kesmeye çalıştı ancak 1941 yılından sonra ABD'nin savaşa dâhil olmasıyla denge Japonların aleyhine dönmeye başladı. ABD birkaç ay içinde deniz muharebesinde Japonları yendi. Amerikalılar şifreli bir Japon mesajını çözüp, burada geçen kelimenin, Midway Adası olduğunu anlamışlardı. Japon uçak gemilerini burada, uçaklara bomba yüklenirken ve yakıt doldururken, yakaladılar ve bu Japonları kolay bir hedef yaptı. Japonlar ağır kayıplar verdiler ve 5 dakika içinde deniz üstünlüklerini yitirdiler.

Savaşın kaderi dönmüştü. ABD savaş ekonomisi sürekli çalışıyordu. Öyle ki, günde bir gemi, 5 dakikada bir uçak üretebilecek kapasiteydiler. Diğer taraftan Mısır'da, Alman ve İtalyanlar püskürtüldü. Rusların soğuk geçirmeyen çizmeleri ve altlarında keçe tabanları vardı. Almanların çizmelerinin tabanları ise deridendi ve nalıncı çivileriyle tutturulmuştu. Çiviler sıcağı görünce düşüyordu ve bu yüzden on binlerce Alman askeri ayak parmaklarını kaybetmişti. Ayrıca Ruslar sayıca fazlaydı ve onlar için insanın bir önemi yoktu. Almanlar mayınları top mermileriyle patlatırken, Ruslar askerlerine sadece "ileri" komutunu veriyorlardı. Ruslar çekilirken fabrikaları da götürüyorlardı ve üretemediklerini Amerikalılardan alıyorlardı.

Almanlar bir ırmak kenti olan Stalingrad'ı alabilirlerse, Volga Irmağındaki petrol teknelerini engelleyebilir ve felce uğratabilirlerdi. Sadece Stalingrad'da Ruslar, ABD'nin bütün savaşta kaybettiği kadar asker kaybettiler. 1943 yılı başlarında Almanlar kenti neredeyse ele geçirirken, zinde durumda iki Rus Ordusu yetişerek Stalingrad'ı kurtardı. Almanların yiyeceği tükendi, soğuk, açlık ve hastalıktan 200.000 kayıp verdiler. Hitlerin emrine rağmen teslim oldular. Ruslar ilerlediler ve iki ay içinde, 1942 yılı boyunca ele geçirdikleri yerleri geri aldılar. İnsanlar şuurlarını kaybetmişti ve ne olduğunu bile anlamıyordu. Nazi Propaganda Bakanı Goebbels 1943 yılında büyük bir kalabalığa konuşurken, "Bugüne kadar hayal ettiğinizden daha büyük bir savaşa girmek ister misiniz?" diye sorduğunda kalabalık çılgınca "Evet" diye bağırıyordu.

Savaşı kaybetmek üzere olan Almanlar, 1944 yazında son çare olarak V1 ve daha sonra V2 roketlerini kullanarak zaferi kazanmak istediler. Ancak bu ro-

[1387] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.178.

ketlerle istenilen etkiyi sağlayamadılar.[1388] Diğer taraftan, 6 Haziran 1944 tarihinde Manş Denizi'ni geçerek Almanya'ya karşı Normandiya'dan, 2 milyon asker, 80 savaş gemisi, 5.000 gemi, 1500 tank, 12.000 uçak, 4.000 çıkarma gemisi ile saldırı başladı.

Amerikalıların Japonya'ya saldırısında fabrikaların çoğu yerle bir edildi. Son kalan donanma gemileri de yok edildi. Tokyo'nun 40 kilometrelik bir bölümü çıkan bir yangında yok oldu. Amerikalılar savaşı daha kısa sürede bitirebilmek için atom bombalarını kullandılar.[1389] Atom bombaları Amerikalılara 3 yıl süren bir çalışmaya ve 2 milyar dolara mal olmuştu. Aslında bombalar da Hitler için hazırlanmıştı ve Amerikalıların elinde üçüncü bir bomba yoktu. Bomba atıldığında insanlar havasızlıktan ölüyor, sonra çıkan yangında yanabilecek ne varsa yanıyordu.

Bazıları, pek doğru olmasa da, atom bombasının Japonya'ya karşı değil de, aslında Sovyetlere gözdağı vermek için kullanıldığını söylüyorlardı. Potsdam buluşmasında Truman, Stalin'e bu bombaya sahip olduklarını söylediğinde Stalin, daha önceden bildiği halde pek renk vermedi. Savaş sonunda ise Sovyetler, Amerikalıların bu tür bombalarını uluslararası denetim altında tutulması teklifini kabul etmediler ve 1949 yılında kendi bombalarını yaptılar.[1390]

Bir megatonluk nükleer patlama 100 milyon derecelik bir sıcaklık yaratabilir ki, bu güneşin merkezindeki sıcaklığın 4 veya 5 katına eşittir. 1947 yılında ABD'nin sadece 2, 1948 yılında ise 50'ye yakın nükleer silahı vardı. 1952 yılında, "Hidrojen Bombaları" test edildi. 1962 yılına gelindiğinde ise Sovyetler, o güne kadar insanoğlunun gerçekleştirdiği en büyük patlamayı, 60 megatonluk bir hidrojen bombasını patlatarak gerçekleştiriyordu. Bu tüm II. Dünya Savaşında kullanılmış bombaların yarattığı etkinin 20 katıydı. 1980'lerde ABD ve Sovyetler Birliğinin toplam 50.000'den fazla nükleer silahı olmuştu. Böylece artık kıtalararası nükleer savaş süresi yarım saatin altına düşüyordu. Atom bombasının atıldığı bombardıman uçakları içine tek bir bomba alabilirken, hidrojen bombası küçük bir pakete sığabiliyordu.[1391]

Her ne kadar Einstein'in, "İzafiyet Teorisi", günümüzde elektrik üretimi için nükleer santrallerin kapılarını açsa da, aynı çalışma atom bombası ve hidrojen bombasına giden yolu da aralamıştı. Einstein teorisini, 1905 yılında İsviçre'de iken hayalinde canlandırmıştı. Ortaya attığı teori o zamanlar: "Sen şimdi bir yığın kömürde bütün Almanya süvarilerinde olduğundan daha fazla beygir gücü mü olduğunu söylüyorsun!" diye eleştirilmişti. Einstein, 1952 yılında

[1388] Sander,a.g.e.,s.179.
[1389] Uslubaş ve Dağ,a.g.e.,s.375.
[1390] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.201.
[1391] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.231.

İsrail tarafından önerilen Başbakanlık teklifini geri çevirdi. 1955 yılında ise öldü. Bedeni yakıldı, beyni ise incelenmek üzere çıkarıldı.[1392]

Dünya savaşını 4 lider yönetmişti. Kuşkusuz Stalin en dar düşünceli olanıydı. Tek düşüncesi, gücünü korumak ve arttırmaktı. Roosevelt ise en anlaşılmaz olanıydı. Pragmatizm, yüksek ülküler, günlük hesaplar ve uzun vadeli amaçlar kişiliğinde birbirine karışmıştı.[1393] Bu savaşta ölenler ilkinden 4 kat daha fazlaydı. 85 milyon insan ölmüştü ve bunların neredeyse 3/4'ü Sovyet vatandaşıydı. 13 milyondan fazla Sovyet askeri hayatını kaybetti. Sovyetler Birliği, savaştan önceki nüfusunun 1/4'ini milli varlığının ise 1/3'ini kaybetmişti.[1394] 60.000'e yakın İngiliz sivil kaybına karşılık, bombardıman sonucunda 600.000 Alman vatandaşı hayatını kaybetti. Savaşta 900.000'e yakın Japon da öldü. Roosevelt 11 Nisan 1945 tarihinde: "Savaşın sona ermesinden daha fazlasını, savaşlara neden olan her şeyin sona ermesini istiyoruz." diyordu.[1395]

Bu savaşta da yüzmilyonlarca insan sakat kaldı. 25 milyon insan mülteci durumuna düştü. Ölü doğan çocuklar, radyasyondan etkilenenler, bulaşıcı hastalıklar korkunç savaşın sonuçlarıydı. Savaş ayrıca intiharlara yol açmış ve alkol bağımlılığı da yaratmıştı. Almanya'da savaş süresinde 6 milyon Yahudi planlı olarak yok edildi.[1396] Yine Almanya'da ırkın bozulmaması için 400.000 kişi zorla kısırlaştırıldı. Akıl hastanelerinde 100.000 kişi ortadan kaldırıldı. Romanya'da 1941 yılında 60.000 Yahudi öldürülürken, Polonya'da 600.000 Yahudi öldürüldü. Rusya'da da durum bundan daha farklı değildi.[1397]

Savaşın sonunda, savaş teknolojisi başlangıca göre inanılmaz gelişmişti. ABD, 1930 yılında, bazı fabrikalarının 2/3'si sıkıntıya girmesine rağmen, çelik üretiminde Almanya'nın %30 fazlasını üretiyordu. Savaş öncesi milli gelirinin %1'ini savunmaya harcayan ABD, 1941 yılında bunu %11'e yükseltmişti. 1936 yılında 2100 uçak üretirken, 1944 yılına gelindiğinde neredeyse 100.000'e yakın uçak üretiyordu.[1398]

Almanya 1943 yılına kadar seferberliğini tam olarak bitirememişti. Savaşın sonucunu etkileyen ise Almanya ve Japonya'nın kendilerini yenen ülkelerin para, insan gücü ve üretimine karşı koyamamaları olmuştu.[1399] Müttefikler savaş boyunca toplamda 4 kat daha fazla tank ve top, 9 kat fazla havan topu, 7 kat daha fazla makineli tüfek ve 3 kat daha fazla uçak üretmişti. İşte savaşın

---

[1392] Çimen, Ali. *Tarihi Değiştiren Bilginler*, Timas Yayınları, İstanbul, 2012.s.296,297.
[1393] Sander,a.g.e.,s.117.
[1394] Ponting,a.g.e.,s.741.
[1395] Hevermas, Jürgen. *Bölünmüş Batı*, Çev. Dilman Muradoğlu, YKY Yayınları, İstanbul, 2007.s.93.
[1396] Brezinski,a.g.e.,1996.s.9.
[1397] 1900 yılından itibaren 15 yıl içinde 3000 Yahudi öldürüldü, 1.3 milyonu göç ettirildi. İç savaşta 100.000'i daha öldürülmüştü.
[1398] Ponting,a.g.e.,s.735.
[1399] Morris,a.g.e.,s.615.

kaderini belirleyen bu stratejik üstünlüktü.[1400] Savaştan sonra Almanya mültecilerle dolmuş ve 12 milyon işsizle uğraşıyordu.[1401]1000 yıldan beri Almanların bulunduğu bölgelerden, 12 milyon Almanın kovulması ile Alman yayılmasının sonuna gelindiği gözüküyordu.

General Mac Arthur, Japonların teslim olması için 5 milyon askere ihtiyaç bulunduğunu ve 1 milyon hayatın kaybedilmesini göze almak gerektiğini hesaplamıştı.[1402] Tahmini doğruydu. Okinawa adası için 3 ay mücadele edilmiş ve 12.500 Amerikan askeri hayatını kaybetmişti. İkinci Dünya Savaşı boyunca bombardımanlarda, 60.000 İngiliz hayatını kaybederken, sadece Tokyo'daki bir günlük hava saldırısında 83.000 kişi hayatını kaybetti. 6 Ağustos'taki Hiroşima saldırısında 71.000, 3 gün sonraki Nagasaki Atom bombası kullanımında ise 80.000'den fazla kişi ilk anda hayatını kaybetti. Bir kısım Japon yetkililer Amerikalıların ellerinde daha güçlü bombalar olduğunu söylemelerine rağmen,[1403] daha önce belirtildiği şekilde üçüncü bir bomba yoktu. Bazı Japonlar: "Amerikalılar boş bir adada deneme yapsınlar görelim ve ondan sonra teslim olalım." teklifini yaptılar ancak Japonya'nın bu safhadan sonra başka çaresi kalmamıştı. O zamana kadar İmparator halka hiç hitap etmemişti. Savaş sonunda Amerikalılar bütün gelenekleri çiğneyerek, Japon İmparatoru halka hitap ettiriyordu. İmparator yenildik diyememiş sadece: "Savaşın seyri, lehimize olduğu söyleneyecek şekilde gelişmiştir." demişti.

Amerikalıların anlaşma metnini İmparatora imzalatmalarının bir mantığı vardı. Savaş sırasında Japonlar azimle Amerikalılara saldırıyorlardı. ABD Savunma Bakanlığı dünyaca ünlü Amerikalı Antropolog Ruth Benedict'i, Japon kültürünün savaşa yansımalarını araştırmak üzere görevlendirdi. Japonların herhangi bir durumda nasıl hareket ettiklerini öğrenmek istiyorlardı. Böylece Japonlara karşı izleyecekleri stratejileri daha kolay belirleyebileceklerdi. Benedict Japonya'ya gidemedi ama daha sonra, 1966 yılında "Krizantem ve Kılıç"[1404] isimli eserinde yayınlayacağı gibi, Japonların çocukluktan itibaren yetişme tarzlarını ve kültürlerini inceledi. Sonuçlar çıkardı ve raporunu Savunma Bakanlığı'na verdi. Buradaki en önemli husus, Japonlarda hak ve görev anlayışının olduğuydu. Yani her Japon doğuştan çevresine, ailesine, doğaya borçlu doğduğuna inanırdı.[1405] Bu nedenle Japonlar, aile üyelerine, yakınlarına, dev-

[1400] Ponting,a.g.e.,s.736.

[1401] Sander,a.g.e.,s.206.

[1402] Sander,a.g.e.,s.186.

[1403] Bazı Japon yetkililer, önce bu bombalardan birisinin boş bir adaya atılmasını gördükten sonra teslim olmayı teklif ettiler ancak bu öneri kabul edilmedi ve teslime karar verildi.

[1404] Benedict, Ruth. *Krizantem ve Kılıç* (Chrysanthemum and the Sword), Çev. Türkan Turgut, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.

[1405] Bir Japon bu nedenle sizden bir hediye kabul etmek istemez. Çünkü bu ona bir borç doğurur ve size borçlandığını düşünür.

letlerine karşı borçlarını bütün yaşamları boyunca ödemeye çalışırdı. Bunlara karşı görevlerini yerine getirdikleri ölçüde haklarını kazandıklarını düşünüyorlardı.[1406] En büyük borç ise imparatora karşı olandı. Onlar, hiçbir şey için değil, sadece imparatorları savaşın ve ölün dediği için Kamikaze oluyorlardı. Öyleyse Barış Anlaşması imparatora imzalatılmalıydı ve istemezse bunda ısrar edilmeliydi. Öyle de oldu. Sonuç inanılmazdı. Bir gün önce Amerikalılara ölümüne saldıran Japonlar, bir gün sonra Japonya içlerine kadar giren Amerikan askerlerini çiçeklerle karşılıyorlardı. Çünkü İmparatorları öyle istiyordu ve onların İmparatorlarına borçlarını ödemeleri gerekiyordu.

II. Dünya Savaşı sonrası Avusturya'da fiyatlar 14.000 kat, Almanya'da ise 1 milyon kat artmıştı.[1407] Savaşta sadece yenilen değil, yenen Avrupa devletleri de harap duruma düşmüştü. Fransa ve İngiltere bitik durumdaydı. Daha da önemlisi, Avrupa kıtasındaki devletler artık barışta ve savaşta kendine yeterli büyük devlet statüsünden çıkmışlardı.[1408]

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ

1943 yılında ABD, 1200 savaş gemisi, 3000 ağır bombardıman uçağı, Avrupa'da 69, Pasifik'te 26 tümeni ile ve daha da önemlisi, "Atom Bombası" gibi bir kuvvet çarpanına sahip olması ile bir dünya gücü haline gelmişti. Başlıca ekonomik güçtü ve artık eskisi gibi kendi kıtasına kapanıp kalma kararı yoktu. Avrupa'nın 1750 yılında kurmaya başladığı dünya hâkimiyeti 200 yıl bile sürmeden sona ermiş, güç merkezleri el değiştirmişti. Bu savaşın bir sonucu olarak, savaşın bitiminden 10 yıl sonra, İngiltere'nin dünya üzerindeki hâkimiyeti kıyıda köşede birkaç küçük toprak parçası ve adalarla sınırlı kalacaktı.

Savaşta Amerika'ya bomba değmemişti. Gücünü artırdı ve diğerleri yıprandıktan sonra savaşa dâhil oldu. Sonuçta savaştan liderliğini daha da pekiştirmiş olarak çıktı. Savaş bittiğinde, aslında Amerika'nın işine daha çok yarayacak, Marshall Planı devreye konuldu. 1948 yılında ABD, üretiminin 1/20'si olan 13.5 milyar doları Avrupalılara yardım olarak verdi. Amerikalılar yardım etti, çünkü bu yardım Avrupalıları komünizm'e karşı güçlü tutacak ve aynı zamanda Amerikan mallarını bu para ile satın alabileceklerdi. "Avrupa ekonomisi iyi olsun ki, Amerika ona bir şey satabilsin" düşüncesi vardı. Bu yardımı Avrupalılar hemen kabul ettiler. Ancak gerçekte Batı Avrupa için bu, Alman sanayinin gücü altında, Amerikan gücünün kontrolüne girmeyi kabul

[1406] Güvenç, Bozkurt. *Japon Kültürü*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2010,s.329.
[1407] Roberts,a.g.e.s.642.
[1408] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.376.

eden bir yardımdı.[1409] Rusya ise Marshall yardımını reddetti. Artık dünya, "Batı" ve "Doğu" olmak üzere ABD ve Sovyet liderliğinde iki blok olarak ayrılmıştı. Bundan sonraki yıllar "Soğuk Savaş" dönemi olarak anılacaktı.[1410] Artık mesele, yeni liderin ABD mi, yoksa Sovyetler mi? olacağıydı.

II. Dünya Savaşı'nın bitiminden, 20. yüzyılın sonuna kadar en belirgin özellik bir III. Dünya Savaşı'nın yaşanmayışıydı. Soğuk savaş 1947 yılında başladı, 1989 yılına kadar 42 yıl sürdü. En sert dönemi 1963 yılına kadar olan dönemdi. 1952 yılında, Moskova'daki ABD Büyükelçisi George Kennan büyükelçilikte tecrit edilmişti. Aslında ABD, 1945-1947 arasında daha kararlı bir tepki verse ve 1947-1950 arası dönemdeki müzakerelerde biraz daha pragmatik olsa Soğuk Savaş gerilimi bu kadar yükselmeyebilirdi.[1411]

Savaş olmamasına rağmen İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki döneme genel olarak, "Soğuk Savaş Dönemi" denildi.[1412] İkinci Dünya Savaşı Avrupa'daki üstünlüğü tartışmasız Amerika kıtasına kaydırmıştı. Roosevelt 1944 yılı sonunda Stalin'e, dünyada ABD'yi ilgilendirmeyen hiçbir siyasi ya da askeri sorun olmadığını söylemişti.[1413] Savaş bittiğinde ABD 3.5 milyon askere sahipti. 1949 yılında yıllık 15 milyar dolar savunma harcaması ve 1.5 milyondan fazla askeri bulunan ABD, egemen güçtü ve kendi deyimiyle, dünyayı demokrasi için güvenli hale getirme görevini üslenmişti. ABD daha sonra asker sayısını kademeli olarak 500.000'e indirdi.[1414] Sovyetler Birliği ise aynı dönemde 4 milyon askerini muhafaza etti. Bu 1990'lara kadar sürecek bir soğuk savaş döneminin başlangıcı oldu. 1949 yılında Sovyet yayılmasına karşı NATO kurulmuştu ve 1949 yılı sona ererken tablo hiç de Batı'nın lehine görülmüyordu.

Churchill, 1944 Ekiminde savaş bitmek üzereyken, eskiden kalan bir alışkanlıkla, Sovyetler ile "Yüzdeler Anlaşması" denilen bir anlaşma yapmıştı. Buna göre Macaristan'ta İngiltere %50, Sovyetler %50 söz sahibi olacaktı. Bulgaristan'da %25/75, Romanya'da %10/90, Yugoslavya'da %50/50 ve Yunanistan'da %90/10 oranları söz konusuydu.[1415] İngiltere'nin artık bir süper güç olmadığını anlayamayan Churchill, prestiji yüksek olmasına rağmen, savaştan sonraki ilk seçimi kaybetti. İngilizlerin artık ona ihtiyacı kalmamıştı.

II. Dünya Savaşı sonrası ağır bir güç kaybına uğrayan İngilizlerin artık Akdeniz'in doğusunda güvenliği sağlayacak gücü kalmamıştı. Bu dönemde Sovyetler, İran'dan kuvvetlerini çekmeyi reddetmiş ve Türkiye'ye baskı yapmaya

---

[1409] Morris,a.g.e.,s.616.
[1410] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.379.
[1411] Nye, S. Joseph ve Welch A. David, a.g.e.s.178.
[1412] Halle, J. Louis. *Soğuk Harp*, Çev. F.Çeliker, Ankara, 1976.s.10.
[1413] Levering, B. Ralph. *The Cold War*, Arlington Heights, Harlan Davidson, 1982.s.15.
[1414] Sander,a.g.e.,s.229.
[1415] Sander,a.g.e.,s.209,210.

başlamıştı. Bu durumda ABD bir ikilem ile karşı karşıya kaldı. Ya bir boşluğun doğmasına izin verecek ya da Türkiye ve Yunanistan'a yardım edecekti. İkinci durum Amerikan geleneksel politikasından bir kopuş anlamına geliyordu ve kamuoyunun bu politika değişikliği için ikna edilmesi gerekiyordu. Truman bu konuyu kamuoyuna açıklarken, güç dengesini korumaktan hiç bahsetmeyerek sadece, her yerde özgür halkları koruma gereğinden söz etti. Özgürlük konusu Amerikan kamuoyu için hassastı ve gerekli desteği aldı.[1416]

Zaten gelişmiş olan ABD sanayisi II. Dünya Savaşı'ndan sonra iyice dışa açılmıştı. 1960 yılına gelindiğinde fakir ülkelerin GSMH'sı kişi başına 100 dolar bile değilken, ABD'de 4000 doları geçiyordu.[1417] Sanayisi dışa açılan ABD'nin askeri olarak da dışa açılımı zorunlu olmuştu. 1960'larda, Birleşik Devletlerin denizaşırı ülkelerdeki asker sayısı yeniden artarak 1 milyonun üzerine çıkmış, 40 ülke ile de savunma anlaşması imzalanmıştı. 1960'ların ortalarında nükleer savaş başlığı taşıyan ABD füze sayısı 30.000'i geçecekti. 1990'larda Soğuk Savaşın sona erdiği yıllara gelindiğinde ABD, küçük ve büyük 30'dan fazla savaşa girmiş bir ülke konumundaydı.

1945 yılında Dünya Savaşı sona erdiğinde Stalin, Mao'nun iç savaşı kazanacağına asla ihtimal vermiyordu. Ancak 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması ile ilişkiler aniden gelişti. Sovyetler, Çin'e muazzam yardımlar yapmaya başladılar ve ardından uzmanlar ve teknisyenler gönderdiler. Diğer yandan, Sovyetler Çin'in halk komünleri politikasını eleştirdiğinden, Kruşçev bir gün içinde Çin'e ekonomik yardımı kesti ve bütün uzmanlarını geri çağırdı. Bu bir çeşit güç gösterisiydi. Bundan karlı çıkan ise ABD oldu. Ardından ABD'leri Vietnam'da savaşa girdi. Sovyet-Çin işbirliği devam etseydi belki de ABD böyle bir savaşa kalkışamazdı.[1418]

Ruslar, Batı Avrupa'da beklenen devrimin gerçekleşmeyişini, hainlerin marifeti olarak görüyorlardı.[1419] Sovyetler, Almanya'ya karşı kara savaşlarında en büyük yükü çekmemişti ancak savaş sırasında birçok yeri işgal etmişti.[1420] 1956 ve 1968 yıllarında Sovyetler, Macaristan ve Çekoslovakya'ya askeri müdahalelerde bulundu. Bunlara Batı müdahalesi olmadı ancak bundan sonrakilere Amerika müdahale etti. Bu dönemde Sovyetlerin Çin ile sınır sorunları da vardı ve Avrupa'da yaklaşık 30 tümeni varken, Çin sınırına 45 tümene yakın kuvvet yığmıştı.

[1416] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.203.
[1417] Havemann, Robert. *Yarın, Sanayi Toplumu Yol Ayırımında Eleştiri ve Gerçek Ütopya*, Çev. Erol Özbek, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1990.s.17.
[1418] Havemann,a.g.e.,s.38,39.
[1419] Havemann,a.g.e.,s.33.
[1420] Sander,a.g.e.,s.207.

II. Dünya Savaşı bittiğinde, Amerika dünya ekonomik üretiminin %35'ini üretiyordu ve kendini o kadar güçlü hissediyordu ki, dünyaya kendi tercihlerine göre şekil vermesi kaçınılmaz görünüyordu. 1961 yılında Başkan Kennedy, "Amerika'nın özgürlüğün başarısı için her yükü çekecek kadar kuvvetli olduğunu" açıkça söyledi.[1421]

Başlangıçta tek atom bombasına sahip olan Amerika idi.[1422] Sovyetler sanılanın aksine kısa sürede çalışmalarını tamamlayarak 1949 yılında atom bombasını yaptığında, Amerikalılar şok olmuştu.[1423] Atom bombasını ABD ve Rusya'dan sonra İngiltere, Fransa ve Çin'de yaptı. Daha sonra ise İsrail, Hindistan ve Pakistan gibi ülkeler nükleer silahları olan ülkeler arasına katıldılar. İlginç olan, bugüne kadar 30'dan fazla ülke daha nükleer silah üretebilirdi, ancak bunları imkânları olduğu halde yapmadılar.[1424]

Sovyetlerin de atom bombasına sahip olmasından 3 yıl sonra, ABD hidrojen bombasını deneyerek tekrar öne geçti. Hidrojen bombası atom bombasından binlerce kat daha güçlüydü. Ardından sadece bir yıl sonra Sovyetler hidrojen bombasını da yaparak buna karşılık verdi. Bundan sonra ise dünyanın pek güvenli bir yer olmadığı iyice ortaya çıktı. Bir hidrojen bombası, 1000 tane Hiroşima bombasına karşılık geliyordu ki, bu dünyada yaşayan kişi başına 5 kilo patlayıcı demekti. Bir insanı öldürmek için bir kaç gram bile fazlasıyla yeterken, insanoğlu ihtiyaçtan binlerce kat fazlasını üreterek, bütün insanlığı yok ettiğinden iyice emin olmak istiyor gibiydi. 2000'li yıllara gelindiğinde bu tür bombalardan dünyada tahminen 5.000'den fazla üretilmişti ve insanların elindeki kobalt bombalarının az miktarda kullanımı bile, bütün dünyanın onlarca yıl radyoaktif zehirlerle kaplanması için yeterliydi.[1425]

Roket yapma çalışmaları 1929'larda başlamıştı ancak aya gitmek, II. Dünya Savaşı sonrasında bile hayal gibi gözüküyordu. Science Digest dergisi, 1948 yılında bunun için daha 200 yıla ihtiyaç olduğu tahmininde bulunmuştu. Almanlar 1944 yılında roket fırlatmışlardı. Savaştan sonra ise Almanların roket merkezine ilk olarak Sovyet askerleri ulaşmıştı. Ancak Sovyet askerleri geldiğinde en iyi uzmanlar Batıya kaçmıştı. Stalin buna çok kızdı. Yine de 1958 yılında kıtalararası füzeleri ilk kez Sovyetler yaptı, kısa bir süre sonra onu ABD takip etti. Savaştan sonra Sovyet askerlerinin Berlin'e ulaşmasıyla Sovyet yayılması hiç olmadığı kadar Avrupa içlerine yaklaşmıştı. Böylece Sovyetler, yıllar öncesinde Çarlarının gerçekleştirebildiklerinden daha da batıya doğru Sovyet nüfuzunu taşımıştı. Berlin duvarı 1961 yılında, 3 milyon Alman diğer

---

[1421] Kissinger, Henry. *Diplomasi*, Çev.İbrahim H.Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
[1422] Atak, M. Sadık. *Harp Sonrasında Dünya*, Ankara, 1966.s.1.
[1423] Sander,a.g.e.,s.219.
[1424] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.434.
[1425] Havemann,a.g.e.,s.10,11.

tarafa geçerek Batıya kaçtıktan sonra, inşa edildi. Böylece Avrupa iki parçaya bölündü ve yaklaşık 40 yıl sürecek bir istikrar dönemi başladı.

1957 yılında Sovyetler ilk yapay uydularını dünya yörüngesine oturttukları zaman bu başarı, Sovyetler Birliği'nin Batı'yı hem bilim, hem de askeri alanda geçtiğinin bir kanıtı olarak yorumlanıyordu. Kruşçev daha da ileri giderek: "Sovyetler Birliği sadece bilim ve askeri alanda değil, yakında üretimde de Batıyı geçecektir."[1426] değerlendirmesini yapıyordu. Bu düşünce Batı'da bile inandırıcılık kazandı. Öyle ki, 1958 tarihinde ABD Başkanı Eisenhower bir Danimarkalı gazeteciye: "Bu uydunun atılması, kuvvet dengesinde sosyalist devletler lehine ciddi bir değişikliğin olduğunu gösteriyor." şeklinde demeç vermişti. Oysa 1961 yılındaki Berlin Krizi esnasında Sovyet subayları, henüz savaşa hazır olmadıklarının bilinci içinde, aşırı pervasızlıklara karşı Kruşçev'i eleştirtireceklerdi.

İngiliz tarihçi ve yazar Stuart Laycock'a göre, İngilizler devletlerini kurduktan sonra o güne kadar, tarihin herhangi bir döneminde şu veya bu şekilde dünyanın neredeyse % 90'ını bir şekilde işgal etmişti. İşgal etmedikleri sadece 22 ülke kalmıştı.[1427]

Fransa 1946 yılında, Suriye'deki son askeri birliğini de geri çekmişti. Bu Ortadoğu'daki hâkimiyetinin sonu anlamına geliyordu.[1428] 1956 yılında ise İngiliz askerleri, Fransa ile birlikte, ABD onayı olmadan son güç deneyimlerini gerçekleştirmeye çalıştı. Ancak gördüğü tepki üzerine Mısır'ı terk etti ve bu bölgedeki kalan sınırlı üstünlüğünü Amerikalılara kaptırdı. 29 Ekim 1956 tarihinde Nasır Süveyş Kanalını işleten şirketi millileştirmeye karar verince, Fransız ve İngilizler tepki göstermişti. İsrail 29 Ekim 1956 tarihinde Sina Yarımadası'nı işgale başladı. Ardından, İngiliz ve Fransızlar saldırarak Mısır birliklerini yenip kanalı kolayca ele geçirdiler. Ancak Soğuk Savaş yıllarında pek rastlanılmayan biçimde, Amerika ve Sovyetler aynı anda tepki gösterdi. Amerika, Arap Devletlerinin tamamen Rus kontrolüne girmemesi için, Süveyş'e İngiliz ve Fransız müdahalesini hoş karşılamadı ve desteklemedi.[1429]

Fransız ve İngilizler yalnız kalınca istemeyerek de olsa çekilmek zorunda kaldılar. İngiltere Süveyş kanalı boyunca yerleştirdiği 80.000 askerini derhal çekti. Amerikan desteği olmadan zaten buralarda kalamazdı. Mısır lideri Enver Sedat bu olaydan sonra, 19 Kasım 1956 tarihinde, "Bugün dünyada Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği olmak üzere sadece iki büyük devlet var. Ültimatom, artık ne büyük ne de güçlü olan İngiltere ve Fransa'yı hak ettikleri yerlere oturttu." diyordu.

[1426] Kissenger,a.g.e,.s.549.

[1427] Laycook, Stuard. *All the Countries We've Ever Invaded*, The History Press, UK, 2013.

[1428] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.387.

[1429] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.414,415.

Sonuçta Fransa ve İngiltere, her ne kadar nükleer güçleri de olsa, orta büyüklükte bir devlet olmayı kabullenmek zorunda kaldılar. Bu ülkeler ayrıca maliyetlerinin yüksek olması dolayısıyla roket, füze, uçak gemisi gibi silahları çok miktarda yapma girişimlerinden vazgeçtiler.

Bu tarihten sonra Fransa, büyüklüğünü Amerika ile iyi ilişkiler geliştirmek ve Almanya'nın yanında Avrupa Birliği çalışmalarında ararken, İngiltere bu oluşumun dışında, ABD üstünlüğünü kabul ederek, bundan sonra Washington'da oluşturulan kararlar üzerinde etkili olmaya çalıştı. 1960'larda Avrupa İmparatorluklarının ve gücünün sonuna gelinmişti. Süveyş krizi, İngiltere ve Fransa'nın büyük devlet statüsünü kesinlikle ortadan kaldırdı.[1430] Bundan sonra onların adına çıkarları nı ABD tek başına savunacaktı. Amerika, yeni İsrail devletinin de koruyucusu rolünü üslendi. ABD'nin çalışmaları sonucu, 1972 yılından itibaren Mısır Rusya'dan uzaklaşmaya başladı.

İngiliz deniz ticaret filosu 20. yüzyılın başında dünya filosunun yarısından fazlaydı. 1915'e kadar büyümeye devam etmişse de payı giderek azalmış, 1914 yılında %42'ye düşmüştü. 1970 yılında bu oran %11, 1978 yılında %7, 1991 yılında ise %1.5'e düşecektir. Bu haliyle artık dünyada 16. sıraya gerilemişti.[1431]

Kore, Asya'nın stratejik bir bölgesindeydi. II. Dünya Savaşı sonunda, Kore'yi egemenliği altında tutan Japonya yenilince, ülke ABD ve Sovyetler arasında paylaşıldı ve kuzeyinde Sovyetler, güneyinde ise ABD olacak şekilde uydu devletler kuruldu.[1432] 1950 yazında Kuzey Kore aniden Güney Kore'ye saldırdı ve denize kadar geriletti. Kuzey Kore, Güney'e saldırdığında Truman hesap kitap yapmadan hemen tepkisini koydu. Sebebi yıllar önce Hitler'in yaptığı saldırıyı hatırlaması ve daha başlangıçtan karşılık verme düşüncesiydi. ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk'a göre, Amerikalılar Çin'in Kore'ye müdahale etmeyeceğini hesaplamışlardı ama tahminleri doğru çıkmamıştı. Bu daha sonra Amerikalılarda, Çinlilerin Vietnam'a da müdahale edebileceği korkusunu taşımalarına neden oldu.[1433]

Amerika, General Mac Arthur komutasında, denizden Kuzey Korelilerin gerisine geçti ve kuşatarak yenilgiye uğrattı. Çin, Kuzey Kore'yi yoldaşı olarak görüyordu. 180.000 kişilik kuvvetle Kore'ye girdi ve 15 ülkeden oluşan Birleşmiş Milletler kuvvetlerine saldırdı. Başlangıçta ilerleme kaydettiler ancak sonradan, yapılan ağır bombardımanlar nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldılar. 1951 yılına gelindiğinde, iki tarafta neredeyse savaştan önceki sınırlarına çekilmişti. Bu olaydan sonra bozulan ABD-Çin ilişkilerini düzeltmek neredeyse 20 yıl alacaktır. Savaşta 1.7 milyon asker ölmüştü. Amerikan askeri kaybı ise

---

[1430] Kissenger,a.g.e.,s.503.

[1431] Tümertekin Erol, Özgüç Nazmiye. *Ekonomik Coğrafya*, Çantay Kitabevi, 1995.s.516.

[1432] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.385.

[1433] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.205.

36.000 civarındaydı.[1434] 3 milyon sivil de yaralanmış ya da ölmüştü. 1950'lere kadar Güney Kore iş gücünün %40'dan fazlası okuryazar değilken, 1990'lara gelindiğinde Korelilerin Samsung, Goldstar gibi kendi uluslararası şirketleri olacaktır.

1970'lere kadar İngiltere'de hiçbir kol emekçisi yılda 4 hafta tatil yapamıyordu[1435] ancak insanlar keşfetmeye ve üretmeye devam ediyordu. 1960'lara gelindiğinde; lüks mallar, tek bir düğme ile zahmetsiz çalışan radyolar, arabalar, televizyonlar, buzdolapları, telefonlar ve elektrik lambaları gündelik hayatın bir parçası olmuştu. Bu dönemde hayallerin ötesinde bir bolluk çağı yaygınlaşıyordu. 1960'larda neredeyse her Amerikan ailesinde en az bir otomobil bulunuyordu. Bu şekilde bir kadın hem çalışıp, hem ev işlerini kolayca yapıyor, hatta çocukları eve gelmeden televizyon seyretme fırsatı bile bulabiliyordu.[1436] Çalışan kadın oranı artmaya başlamıştı. Kadınlar çalıştığından erkekler de mecburen, daha önce kadınların yaptıkları işlere yardım etmeye ve ev işlerine ortak olmaya başladı. Sovyet kadınları ise 1960'lardan beri çamaşır makinesi kullanan Amerikalı kadınlardan 10 yıl sonra, 1970'lere yaklaşırken çamaşır makinesine kavuştu.

1968 yılına gelindiğinde 1 milyondan fazla Amerikalı Vietnam'da savaşıyordu. Amerika bu savaşı kaybetti. 17 milyonluk küçük bir devlet 200 milyonluk bir ülkeyi dize getirmişti.[1437] Oysa bu ülkeye Almanya'ya atılandan bile daha fazla bomba atılmıştı.[1438] Vietnam, Fransa tarafından yaklaşık 100 yıl yönetildikten sonra, II. Dünya Savaşı sonrası bağımsızlığını kazanmış ve tıpkı Kore gibi ikiye bölünmüştü. Güney'de Amerikan destekli hükümet, kuzeyde ise Komünist hükümet vardı.

Savaş Kuzey'deki kuvvetlerin Güney'e saldırmasıyla başladı. Sovyetler Kuzey'e büyük yardımlarda bulundu. Biraz az olsa da Çin de Kuzey'e yardım etti ama Çinliler komşusunun bölünmesinden memnundu. ABD'ye göre, Vietnam güneye giden yol üzerindeydi ve bundan sonra diğer ülkeler de komünizm etkisine girebilirdi. ABD bir süre sonra buranın önemine binaen yardım etmeye karar verdi. Ancak 1965 yılında işler kötüye gittiğinde, savaşı kazanabilmek için daha fazla yardıma ihtiyaçları olduğu anlaşıldı. Amerikalılar bu ülkedeki kuvvetlerini takviye etti fakat yapılan bütün çalışmalara ve bombalamalara rağmen başarılı olamadı. Ayrıca Amerikan kamuoyu baskısı da vardı. 1968 yılında devam edecek gücü kalmayınca ABD bombalamaları durdurdu ve görüşmeler başladı. 1973 yılında son Amerikan askeri Güney Vietnam'ı terk

[1434] James,a.g.e.,s.417.
[1435] Roberts,a.g.e.s.733.
[1436] Morris,a.g.e.,s.620.
[1437] Sander,a.g.e.,s.527.
[1438] Morris,a.g.e.,s.618.

etti. Güney 1975 yılına kadar savaşmaya devam etse de, 1975 yılında Kuzey savaşı kazandı. Savaşta 3 milyon Vietnamlı öldü.

Vietnam Savaşı, 600 milyar dolara malolmuştu. Ancak gerek Vietnam, gerekse Sovyetlerin Afganistan savaşlarında her iki süper güç de yenilgiyi kabul ettiler fakat iyi tarafı nükleer güç kullanmadılar.[1439] Vietnam'da olduğu kadar daha sonra Sovyetlerin Afganistan çatışmalarında, üstün teknolojinin gerilla harekâtına karşı etkisiz kaldığı ortaya çıkıyordu. Ne var ki, Vietnam'da da 7 milyon ton bomba kullanılmıştı. Bu Japonya'ya atılan atom bombasının 300 katına eşitti. Bombalar 20 milyon krater oluşturdu ve kuşaklar boyu hiçbir şey bitmeyecek şekilde, topraklar Ayın yüzeyine benzedi.[1440] 10 yıl savaşan Amerikalılar 54.000 civarında kayıp vermişti.

Savaşan Amerikalı askerlerde, savaş sonrası çeşitli sorunlar ortaya çıktı ve Vietnam Sendromu, ABD'nin fiyaskoyla biten askeri harekâtı sonrasında ortaya çıkan psikolojik travmayı tanımlamak için kullanıldı.[1441] ABD, II. Dünya Savaşı'nda kazanan kuvvetlerden daha fazla bomba atmıştı ama bayat pirinç yiyen askerlere yenilmişti.[1442] Bu ise devletin travmasıydı. Ama bunun da çaresini bulmak kolay olacaktı. Savaş esnasında Amerika'da dini duygular ve yurtseverliğin yok olması ile birlikte "Horatio Alger" felsefesi ortaya çıktı. Buna göre savaşlarda alınacak başarısızlıklar, devletin değil insanların kişisel suçu sayılıyordu.[1443]

Çin, sıkıntılar çekmiş bir ülkeydi. II. Dünya Savaşı sona erdiğinde, neredeyse 100 yıldır açlık, kötü yönetim, Avrupa zulmü, afyon alışkanlığı, iç savaş ve Japon istilasını yaşamıştı. Çin'de, Komünist Parti ve Milliyetçiler 1920 ve 1930 arası birbirleriyle çarpışırken, Japon tehdidine karşı bir süreliğine birleşmişlerdi. Dünya Savaşı sonrasında ise iç savaş vardı ve 5 Aralık 1945 tarihinde Amerikan Ordu Bakanı Marshall, Çinli komünistlerle Milliyetçileri uzlaştırmak için Çin'e gitmişti. Amerikalılar Ruslara karşı, Amerika'ya dost bir Çin ile denge sağlamak istiyorlardı. Çabalar başlangıçta başarılı olmasına rağmen, 1946 yılında ateşkes bozuldu.[1444] 1949 yılı sonunda Mao, İç Savaşı kazandı ve 1 Ekim 1949 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan etti.[1445] Japonların çekilirken bıraktığı silahlar da, Mao Kuvvetlerinin eline geçmişti.[1446] Karşısındakiler Tayvan'a çekildi. Çin'i ilk tanıyan devlet ise Sovyetler Birliği oldu. Ta-

[1439] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.213.
[1440] Sander,a.g.e.,s.531.
[1441] Dönmez, Yılmaz. *Medeniyetten Yığına*, Düşünce Yayınları, İstanbul, 2012.s.259.
[1442] James,a.g.e.,s.421.
[1443] Brzezinski,a.g.e.,1996.s.113.
[1444] Sander,a.g.e.,s.223.
[1445] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.385.
[1446] Sander,a.g.e.,s.223.

nıyan Batılı ilk devlet ise 1950 yılının ocak ayında tanıyan İngiltere'ydi.[1447] Amerika ise başlangıçta Çin'i tanımadı.

Eğer 19. Yüzyılda Avrupalılar Çin'i, Çin Seddi ile korunmayan deniz yönünden istila etmiş olmasaydı, belki de Çin daha binlerce yıl feodal bir toplum olarak kalacaktı. Ancak bu istila bile Merkez İmparatorluğu'nun yapısını tahrip edemedi ve bu yapı 1911 yılındaki Çin Devrimini bile atlatmayı başardı. Bunu dönüştürmek ise ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra mümkün oldu.[1448] Çin Komünist Partisi başkanı olan Mao'nun babası, bir pirinç tüccarıydı. Mao, çamaşırhane işçiliği, kütüphanecilik ve öğretmenlik yaptıktan sonra gerilla olmuştu.[1449] Mao, 25 yıl Komünist Parti'nin başında kaldı. Altüst etmeyi sonra da yerine koymayı seviyordu. Diğer otoriter liderler gibi o da, korktuğunu ve nefret ettiklerini ortadan kaldırıyordu. Mao devrimi, bir sınıfın diğerini alt ettiği bir şiddet eylemi olarak açıklıyordu ve sırf bu yüzden bir milyon toprak sahibi öldürüldü.

Komünist Parti ne yenileceğine, nasıl yaşanacağına, kiminle evlenileceğine, hatta nasıl sevişileceğine bile karar veriyordu. Haftalık sevişme sayısı bile belirlenmişti.[1450] 1970'lerde tek çocuk politikası geliştirildi. 1974 yılında Çin'de ortalama 4.2 çocuk oranından, 1980'de 2.2 çocuğa düşüldü. 1982 yılında ise fazla cesur bir karar ile tek çocuk uygulaması getirildi. Ancak yine de birçok aile bu yasağı çiğnedi. Mao, Çinlileri adeta bir insan mühendisliği projesinde kobay olarak kullanıyor gibiydi. Hitler'in öldürme rekorunu kırmayı başarmış hatta biraz da aşmıştı.[1451]Ancak Çin yönetimi, Mao'yu kutsal ilan ettiğinden sayıları açıklamamış ve öldürülen kişilerin sayılarının makul miktarda olduğunu savunmuştu.[1452]

Mao eleştirilerden yılmadı ve batıda gençler müzik, eğlence gibi alanlara sevk edilirken, o gençlerin enerji ve öfkesini kontrol etmeyi öğrendi. Onları, bir kültür devrimi vaat ederek, her şeye saldırmaya kışkırttı. Okullarını terk eden milyonlarca genç, parti militanına dönüştü, hocalarını ve gerici gördükleri her şeyi aşağılamaya başladı. Mao, gençlerin bu öfkesini rakiplerine karşı da kullandı. Profesörler tuvaletlerde çalıştırıldı, fabrikalar çalışmadı, dini heykel ve tapınaklar ile birlikte tarihi eserler yakıldı, yıkıldı. Bir grup öğrenci ise Dışişleri Bakanlığı'nı işgal edip, kendine yakın olanları diplomat olarak atadı.

Mao 1957 yılında, komünist liderlere nükleer savaş konusunda yaptığı bir konuşmada, bir savaş çıkması durumunda, dünyanın yarısının hayatını kay-

---

[1447] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.385.
[1448] Havemann,a.g.e.,s.26.
[1449] James,a.g.e.,s.364.
[1450] Yeni evliler çok sık; diğerleri haftada veya iki hafta bir defa.
[1451] Brzezinski,a.g.e.,s.10.
[1452] Brzezinski,a.g.e,.s.15.

bedeceğinden, ancak kalan sosyalist dünyanın kısa zamanda bu nüfusu eski haline getireceğinden bahsediyordu. 1964 yılının Ekim ayında Çin, Taklamakan Çölü'ndeki 125 metre yüksekliğindeki bir kulenin üzerinde ilk atom bombasını patlattı.[1453]

Çin Kore'de BM kuvvetleri ile savaşmıştı. Çin-Rus işbirliği 1953 yılında en üst noktada iken, anlaşmazlık 1960'lardan sonra gittikçe arttı.[1454] 1969 yılına gelindiğinde ise durum kontrolden çıkmıştı. İşler iyi gitmiyordu. Sovyetlerle sınır çatışmaları başlamış ve 800'den fazla Çinli asker ölmüştü. İşte bu durumda garip bir şey oldu. En şiddetli Komünizm karşıtı ABD Başkanı Nixon imdada yetişti ve Sovyetleri arkadan kuşatarak barışa zorlamak için, Çin ile ilişkileri yeniden başlattı.

Sovyet tehdidine karşı ABD-Çin yakınlaşmasının işaretleri zaten mevcuttu. 1967 yılında Başkan Nixon, bir konuşmasında:[1455] "Uzun vadeli düşünürsek Çin'i, uzun süre komşularını tehdit etmek üzere, uluslar ailesinin dışında bırakamayız. Bu küçük gezegende, bir milyar nüfuslu çok yetenekli bir halkı, kızgın bir yalnızlık için bırakacak yer yoktur."[1456] demişti. 1969 yılında Çin ve Sovyet sınırlarında çatışmalar başladığında Amerikalılar, başlangıçta tek taraflı olarak Sovyet diplomatlardan bilgi aldığı için, çatışmaları Çinlilerin başlattığını sandı ama gerçek durum bunun tam tersiydi. Sovyetler, bir çatışma olursa Amerikan tavrının ne olacağını öğrenmek istiyorlardı. Sovyetler sınıra 40 tümenden fazla bir kuvvet yığmıştı. Çin'in Sovyet işgali altına girmesi Batı dünyası için bir felaket olurdu. ABD yönetimi, 1969 yılında Çin'e gezi yasağını kaldırdı, belli miktardaki Çin malının ülkeye sokulmasına izin verdi. Ayrıca Çin'e Amerikan hububatı gönderdi. Amerika Çin'e açılınca, bir anda Sovyetler iki cepheli bir meydan okuma ile karşı karşıya kaldı. Böylece Nixon, Sovyet özgüveninin en yüksek, kendilerinin ise en düşük olduğu bir dönemde, mükemmel bir diplomatik hamle yapmış oldu. Ardından 1972 yılında Pekin'de Mao ile tokalaştı.

Bu sefer telaşlanan Sovyetler oldu. Sovyetler zorunlu olarak gerginlik politikasını bırakıp, ABD ile uzlaşma dönemini başlattı. Üç ay sonra ise Nixon, Moskova'da oturmuş anlaşmaları imzalamanın keyfini çıkarıyordu.[1457] Bu durum Sovyet yöneticileri çok rahatsız etti ve acemice hareket ederek, 1973 ve 1974 yıllarında Çin'e karşı Sovyet-ABD ittifakını Nixon'a önerdiler. Ancak bu noktadan sonra ABD'nin böyle bir hata yapmaya niyeti yoktu ve dengeler

[1453] Tezkan, Yılmaz. *Uzak ve Eski Komşumuz Çin*, Ülke Kitaplar, İstanbul, 2002. S.45.
[1454] Altug, Yılmaz. *Çin Sorunu*, İstanbul, 1967.s.105.
[1455] Foreign Affairs dergisindeki konuşması.
[1456] Kissenger,a.g.e.,s.699.
[1457] Morris,a.g.e.,s.632,633.

ABD lehine dönmüştü. Diplomasi böyle bir şeydi ve bundan sonra nükleer silahsızlanma çalışmaları başlayacaktı.[1458]

Oluşan bu durumdan Mao'da kazançlıydı. Mao, Sovyet lider Kruşçev ile bozuşunca, çelik üretimi için 40 milyon köylüyü çiftçilikten zorla alıp, ürettikleri pek kullanışlı olmasa da, ev yapımı sanayi sektöründe görevlendirmişti. Uygulanan yanlış politikalar yüzünden 1958'den sonraki 4 yıl içinde 20 milyondan fazla insan açlıktan öldü.[1459] Kıtlık sırasında en kötü şey, hangi çocuğun öleceğine karar vermekti. Ölümüne karar verilen çocuklara: "Cennette büyükannenle buluşman gerekiyor." deniliyordu. Çinlilerin "İki bomba ve bir uydu" hayali ilk Çin uydusunun 1970'te uzaya gönderilmesi ile gerçekleşmişti.[1460] 1964 yılında nükleer bomba yapmışlardı, 10 yıl geçmeden uzaya uydu da gönderdiler. Çin, ABD ile ilişkilerin normalleşmesinin ardından oluşan istikrar ve barış ortamında, 6, 10 ve 14. yüzyıllarda olduğu gibi yeniden istikrar ve büyüme sağlamayı başardı. Kısa sürede ekonomi canlandı, üretim iki kat arttı.

Mao 1976 yılında öldüğünde, Çin'de yeni bir dönem başladı. Yerine başkan yardımcısı Deng geldi. Deng, Mao zamanında saygınlığını birkaç kez yitirmiş ılımlı bir liderdi. 72 yaşındaydı. Mao, esas dönüşüm fırsatını kendinden sonra gelen Deng'e bırakmıştı. Deng, komünizmi reddederek ekonomik büyümeye odaklandı. 1979 yılında ülkede gelir, kişi başına 180 dolar civarındaydı. Hükümet: "Zenginleşme şahanedir." şeklinde bir slogan bulmuştu. Denk, komünleri dağıttı, çiftçiler topraklarını geri aldı. Özel girişimi ve para kazanmayı teşvik etti. Fabrikalar insanların istediği çamaşır makinesi ve motosiklet gibi şeyleri üretmeye başladı. Bu sistem sonuçlarını kısa zamanda verdi. Mao zamanında insanların dört hayali bisiklet, radyo, kol saati ve dikiş makinesiydi. Ding zamanında buna renkli televizyon, buzdolabı, pikap, fotoğraf makinesi, motosiklet, mobilya takımı, çamaşır makinesi ve vantilatör de ilave edildi.

Ding sonrasında da atılımlar ve özelleştirmeler devam etti. 1990'lara gelindiğinde Çin, 1850-1950 yılları arasında yaşadığı 100 yıllık sıkıntıları atlatmış ve dünya üzerindeki ilk 7 ekonomiden birisi olmuştu bile. Ekonomide özerk şirketler ve finans kurumları güçlenmeye, devletlerin ve uluslararası kurumların kontrolü dışında kalmaya başladılar. Aslında ilk dönemlerden beri Çinliler yeniliklere alışıktı. Çin imparatorları bilimsel ve teknolojik gelişmeleri desteklemekteydi. 14. yüzyıldaki Moğol istilalarına kadar Çin'in bilim ve teknolojide ileride olma durumu devam etti. Daha MÖ 1313 yılında bile suyla çalışan pamuk eğirme makinelerinin denemelerini yapıyorlardı.[1461] Çinlilerin su değirmenleri Avrupa'dan üstündü. Bazı bilimciler, Çinlileri buhar makinesinin atası

[1458] Gönlübol, Mehmet. Uluslar arası Politika, Ankara, 1978.s.45.
[1459] Morris,a.g.e.,s.630,631.
[1460] Tezkan,a.g.e.,s.156.
[1461] Harris, Marvin. *Yamyamlar ve Krallar*, Çev. M. Fatih Gümüş, İmge Kitapevi, Ankara, 1994.s.257-278.

olarak bile görüyordu. Ayrıca ilk bilgisayarı, ilk kanal açma kapağını, asma köprüyü, demir zinciri, mekanik krankı, gemilerin kıç dümen direğini ve havaya insan kaldıran uçurtmayı buluş başarısı Çinlilere aitti.[1462]

Çin'in açlık sorunu ile başa çıkabilmesi için, bir nesil boyunca yılda en az %7 büyümesi gerekiyordu. Artık çiftçiler daha fazla üretiyor ve satıyorlardı. 1980'de %9 büyüdüler. 1983'lere gelindiğinde artık köylüler kişisel kazanç için ek faaliyet yapabilme, iş adamları ise kârlarının bir kısmını kendine ayırabilme hakkını elde ediyorlardı ve bu üretimi artırmaya yetti. 1990'lara gelindiğinde kömür, çimento, tahıl, pamuk ve et balık üretiminde dünyanın önde gelen ülkesi Çin'di. Çin dünyanın atölyesi haline geldi. 1992-2007 yılları arasında Çin'in ihracatı 12 kat arttı. 1980 sonrası 30 yılda Çin'in ortalama büyüme hızı %9.9'u bulacak, kişi başına gelir ise ABD'nin 1960'lardaki seviyesi olan 4000 dolara yaklaşacaktı.[1463]

Çin tarihi, ülkeyi tek bir yönetim altında birleştirme çabaları ile geçmişti.[1464] Yine öyle mi olacak bilinmezdi ama bu kez akışı değiştirme çabaları daha kuvvetli gözüküyordu. Çin dilbilgisinde zaman yoktu. Bu hem geçmişin hem de Çin bakış açısının ve deyimlerinin zamana bağlı olmadığını gösteriyordu. Çin'in ABD'yi süper güç olarak tanımlaması ise taktiksel bir hamle olarak tanımlanıyor ve Mao'nun tavsiye ettiği gibi "hırslarını ve pençelerini saklamak" olarak algılanıyor.[1465] Buda'nın "Sessizce oturan kazanır." sözü sanki Çinliler için söylenmiş gibidir. Çin tarihi en güzel süreklilik örneğidir. Aynı ulus, yıllarca aynı ülkede yaşamıştır. Tarih boyunca bütün imparatorluklar silinip gitmiş, ancak Çin ayakta kalmıştı. Zaman onların en büyük silahıydı. Çin ne yenmeyi düşünmüştür, ne de ölmeyi. Zamana bırakmak onlar için yaşamaktı. En iyi çözüm ise sürüncemede bırakmaktı. Lao-Tse, "Bulanık suları kim durdurabilir? Sular durdu mu kendiliğinden durulur." diyordu.[1466]

Çin'de ekonomi büyüdükçe rüşvet ve yolsuzluk arttı. Buna karşı hoşnutsuzluk da. Artık herkes elinde kısa dalga radyolar ile Çince yayın yapılan BBC, Fransız ve Amerika'nın sesi radyosunu dinliyor ve demokrasi istiyordu. 1989 yılı Haziran ayında öğrenciler, "Göksel Barış Kapısı" diye isimlendirilen Tiananmen meydanında gösteri yaparak daha fazla demokrasi istediler. Meydanda yaklaşık 1 milyon kişi toplanmıştı. Bu bir karar anıydı. Askerler ateş açtı ve kesin sayı bilinmemekle birlikte yüzlerce insan öldü. Baskı kazanmıştı. Ancak polis kayıtlarına göre, 2010'lu yıllarda dahi yılda 25.000 civarında sivil itaatsizlik eylemi devam ediyordu.

[1462] Çin bilim ve teknoloji tarihçisi, Joseph Needham.

[1463] 2009 yılında kişi başına 3.688 dolar.

[1464] Khanna, Parag. *Yeni Dünya Düzeni*, Çev. Elif Nihan Akbaş, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2011.s.405.

[1465] Khanna,a.g.e.,s.410.

[1466] Lissner,a.g.e.,s.153.

Bugün büyüklük olarak dünyanın ilk beş ülkesi sırayla; Rusya, Kanada, Çin, ABD ve Brezilya'dır. Ardından Avustralya, Hindistan, Arjantin, Kazakistan ve Cezayir gelir. Hindistan ve Çin dünyanın en kalabalık ülkeleridir. Bu ülkelerin çevresindeki ülkeler de kalabalıktır. Nüfusta, Endonezya 5, Pakistan 7 ve Bangladeş 9'uncu sıradadır (Dünyanın en kalabalık bölgesini gösteren harita için Bkz. Ek-Harita:27).

Hindistan ve Çin'de çekim öküzleri köylülerin hazinesidir. Bu ülkelerde, "Bu dünyada sığırları kesenlerin öbür dünyada sığır olacaklardır." inanışı vardır. Bu nedenle asla öldürülmemelidir. Hindistan'da olduğu gibi Çin'de de sığırların et için kesilmesi geleneklere aykırıdır. Çin'de inekler ancak gereksinme kalmadığı zaman büyük çiftliklerde kesilebilir.[1467] Hintlilerin mutfağı geleneksel olarak süte ve süt ürünlerine dayanırken, Çinlilerin yemek tariflerinde süte, kremaya veya peynire yer verilmez, bunun yerine domuz ve bitkisel yağ kullanılır. Hintlilerin aksine, yetişkin Çinlilerde süte karşı güçlü bir nefret vardır. Bunun nedeni Çinlilerin genelde süte karşı alerjik olmalarıdır. Yetişkin Çinlilerin en az %70 oranında lactose (laktoz) eksikliği vardır ve kalıtsal olan bu eksiklik nedeniyle süt içince şiddetli karın ağrısı çeker ve ishal olurlar.[1468]

Çin'den sonra dünyanın en kalabalık ülkesi olan Hindistan'ın önderi Mohandas Gandi'ydi. Gandi'ye göre bir insanın hoşgörüye kavuşabilmesi için önce yeterince kişisel kuvvet toplaması gerekiyordu. Ona göre birey ve toplumların uyum içinde yaşaması, ancak içsel endişelerinin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabilirdi.[1469] Mahatma Gandi, barışçıl bir şekilde iktidarı almak istiyordu. Mahatma, "Büyük Ruh" anlamına geliyordu ve Gandi, şiddetten savunma felsefesinin öncüsüydü. Gandi, 1920 yılında ilk sivil itaatsizlik kampanyasını başlattı ve hapsedildi.[1470] Bir keresinden İngilizlerin tuz tekelini protesto için köylülerin başında denize kadar yürümüş ve tekeli kaldırtmıştı. İngilizler onlara, savaştan sonra bağımsızlık sözü vermişti. Bu nedenle savaşta Hintliler, İngilizlerin yanında yer almıştı ve savaş sonrası onların Hindistan'ı terk etmelerini istiyorlardı.

1906 yılındaki seçimlerde İngilizler, Hindistan'ı mümkün olduğu kadar çok parçaya bölerek yönetmeyi planlıyorlardı. 1936 yılında ise İngiliz Vali, hiçbir Hintliye sorma gereği dahi hissetmeden, savaş ilan etmişti. II. Dünya Savaşı başladığında İngilizler, kendi topraklarını koruma kaygısıyla, Asya'nın büyük bölümündeki egemenliklerini nasıl sağlayacakları konusunda boşluğa düştüler. 1942 yılının başlarında Japonlar Hindistan sınırına dayandıklarında,

---

[1467] Harris, Marvin. *Yamyamlar ve Krallar*, Çev. M. Fatih Gümüş, İmge Kitapevi, Ankara, 1994.s.227.
[1468] Harris,a.g.e.,s.223.
[1469] Zeldin, Theodore. *İnsanlığın Mahrem Tarihi*, Çev. Elif Özsayar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010.s.262.
[1470] Sander, a.g.e.,s.30.

100'den fazla İngiliz taburu, Japonlara karşı savaşmak yerine, iç güvenlik görevlerinde kullanılıyordu. Buna rağmen Hindistan, Japonlar tarafından ele geçirilemedi. Savaştan sonra İngilizler, artık Hindistan'da kalmalarının mümkün olmadığını anlamaya başlamışlardı. Özellikle Pakistan'daki Müslümanlar İngilizlerle işbirliği içindeydiler ve bağımsız bir devlet istiyorlardı. 1947 yılında İngiliz idaresi dağılmaya başladı ve İngilizler hedeflerine ulaşamadan bölgeden ayrılmak zorunda kaldılar. İngilizlere sadık, savaşçı bir grup olan Sih'ler, hiçbir şey verilmeden, yüzüstü bırakılmıştı. Hintliler ise İngilizleri Müslümanlara taviz vermekle suçladılar.[1471] Müslümanlar da memnun değildi. Böylece 200 yıllık İngiliz idaresi sorunlu bir şekilde son buldu.

1947 yılında Hindistan bağımsızlığını kazandı ancak Hindistan, Pakistan ve sonradan ayrılacak olan diğer uçtaki Bangladeş olarak üçe bölünerek. 10 milyon insan diğer grubun arasında kalmamak için yer değiştirdi, 1 milyon kişi bu yer değiştirme esnasında öldürüldü. Kısa bir süre sonra da Gandi bir Sih tarafından suikasta uğradı.

İngilizler terk ettiğinde, Hindistan'ın 3/4'ü okuma yazma bilmiyordu. Milyonlarca insan evsizdi ve aç insanların sayısı her yıl 5 milyon artıyordu.[1472] Gandi sonrası Nehru başa geçti. Nehru, Stalin Rusya'sı gibi, Hindistan'ın da kendi kendine kalkınabileceğini düşünüyordu. Bu dönemde Hindistan, sanayi kurma ve yiyecek üretimini artırma yolunda bazı ilerlemeler kaydetmesine rağmen, yoksulluk sorununu çözemedi. Nehru, 1964 yılında öldüğünde kızı İndira Gandi, Enformasyon ve Yayın Bakanlığı görevini üslendi. Mohandas Gandi ile bir akrabalığı yoktu ve Gandi onun kızlık soyadıydı. Bir buçuk yıl sonra başbakan oldu. Hindistan'ın tarımda ilerlemesini sağladı. Yüksek verimli pirinç ve buğday ekildi. Ancak yine de ülkede 400 milyondan fazla insan açlık sınırında yaşıyordu. İndira Gandi 1975 yılında seçim yasalarını çiğnemekten suçlu bulundu ve 6 yıl boyunca siyasetten yasaklandı. İstifa etmek yerine olağanüstü hal ilan etti. Siyasi partileri yasakladı, bazı zırhlı birlikleri alarma geçirdi ve kendisine karşı olan binlerce kişiyi tutuklattı. Eski Enformasyon Bakanı olduğundan, yaptıklarını nasıl haklı göstereceğini çok iyi biliyordu. Bu sıralar ekonomi iyi gidiyordu, sanayi üretimi de artmış, pirinç fiyatları düşmüş ve karaborsa yok olmuştu. Devlet memurları da zamanında işe gitmeye başlamıştı. Halk bunu sevmişti ve halinden memnun gözüküyordu.

Hindistan'da nüfus artış oranı yüksek olduğundan, iki ve daha fazla çocuğu olan erkekler kısırlaştırılmaya başlandı. Bu milyonlarca erkeği dehşete düşürmeye yetti. Tepkiler üzerine Gandi uygulamaya son verdi, düşmanlarını hapisten çıkardı ve seçime gitti. Ancak seçimlerde muhalefet partileri birleşe-

[1471] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.390.
[1472] James,a.g.e.,s.378.

rek seçimi kazandı. Kısırlaştırma programı Gandi'ye pahalıya mal olmuştu ve 30 yıllık iktidarı sona ermiş gözüküyordu. Ama Gandi 1980 yılında yeniden kazandı. 1984 yılında ise Hindistan'ın kuzeybatısındaki Sihlere karşı bir saldırının emrini verdiğinde, askerler bir Sih tapınağını yerle bir etti. Bunu unutmayan Sih militanlar, onu korunaklı duvarlarla çevrili bir alanda yürürken 30 metreden vurdular. Yerine, pilotluk yapan oğlu Raciv başbakan oldu ve 5 yıl iktidarda kaldı. Sonra o da bir kadın militan tarafından bombayla öldürüldü.

1990 sonrasında Hindistan, artık tek başına gelişemeyeceğini anlamıştı. Çin gibi yabancı şirketlere kapılarını açtı ve bunun sonucunda daha hızlı kalkınmaya başladı. Özellikle yazılım alanında büyük paralar kazanılıyordu. Hintliler hâlâ yoksul olmalarına karşı kol saati, bisiklet, radyo alabiliyorlardı. Ancak zengin ve fakir arasında uçurum daha da arttı. Halkın yarısından fazlası okuma yazma bilmiyor ve 5 yaş altı çocukların çoğu yetersiz besleniyordu. Sevindirici husus ise yolsuzluk, fakirlik ve dini çatışmalara rağmen Hintlilerin demokrasiye bağlı kalmalarıydı.[1473]

Her iki Dünya Savaşını kaybeden Almanlar ile ikincisini kaybeden Japonların yenilmesiyle oluşan trajedi, bu ülkelerin yeniden inşa süreçleri için güçlü bir meşruiyet sağlamıştı.[1474] İkinci Dünya Savaşı sonrası yenilen Japonlar yeni ülkeyi oluşturmak için fabrikalarında şu şarkıları söylüyorlardı:[1475]

Aklımızı kuvvetimizle birleştirelim
Bir şeyler katmak için elimizden geleni yapalım
Çağlayan sular gibi
Satalım mallarımızı dünyaya
Uyumla çalışalım
Büyü sanayi büyü.

20. yüzyılda en başarılı ekonomi, Japon ekonomisiydi. 1930 yılında dünyanın en büyük üçüncü gemi yapımcısıydılar. 1935 yılında Japonya dünya dokuma üretiminin yarısını ihraç etmeye başlamıştı. Japonlar savaştan 5 yıl sonra toparlandılar ve 1950'lerden sonra her yıl daha da büyüdüler. Artık dünyanın en zengin halkları arasındaydılar. Petrolü ve taşkömürü olmayan bu ülke, 1970'lere gelindiğinde dünyanın en büyük 3. çelik ve otomobil üretici olmuştu ve dünyadaki ticaret gemilerinin yarısını imal ediyordu. Ardından elektronik üretiminde de atılım gerçekleştirdiler. "Ağır, kalın, uzun ve büyük Sloganı"nı zamanla, "hafif, ince, kısa, küçük" sloganına dönüştürdüler. Japonya, savaştan sonra da 1970 yılına kadar dünyanın uzun bir dönemde yaşadığı en büyük büyüme hızını yakaladı ve yıllık büyüme yaklaşık %10 civarında gerçekleşti.

[1473] James,a.g.e.,s.383.
[1474] Dönmez, Yılmaz. *Medeniyetten Yığına*, Düşünce Yayınları, İstanbul, 2012.s.118.
[1475] Güvenç, Bozkurt. *Japon Kültürü*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2010,s.370.

1970 yılına gelindiğinde milli hâsılaları 200 milyar dolara ulaşmıştı ve dünya üçüncüsü Batı Almanya'yı geçmişlerdi. Japon ulusu uyumlu ve sanatçıydı. Çay hazırlamayı bile bir tören haline getirebilmişler ve gerçek bir çiçek dili yaratmışlardı. Japon mizacını diğer ülkelerden aldıkları şeylere uyarlayarak özgünlüklerini korumayı başarmışlardı. Hatta Çin yazısını, müziğini, sanatını, mimarisini kısaca Çin kültürünü kendilerine adapte etmeyi bilmişlerdi. Bu Japonlara özgü bir özellikti ve yabancı öğeleri çok çabuk sindirip bunlara kendi damgalarını basarlardı.[1476] Doğayı severler ve yabancı bir güç olarak görmezlerdi. Japon, evinin kapısını kapatmaz, soğuğa karşı korunmaz, yakınlarını depreme kurban verirse gözyaşı dökmezdi. Japon evi bahçenin bir uzantısı değil, onunla bir bütündür. Kadınları alçakgönüllüdür. Bu yüzden küçük yaşlarda ona uyumlu hareketler öğretilir. Onların inceliği bir gerçektir. Toplu yerlere girişte kadınlar eğilir ve içeridekileri o uyum ve nezaketle selamlar.[1477]

İkinci Dünya Savaşı sonunda Sovyet ekonomisi de 3. büyük ekonomi olacak kadar büyümüştü. 1990 yılında Rusya 350, ABD 500 milyar dolarlık hâsılaya sahipti.

1990 yılına gelindiğinde ise Japonya kötü bir durgunluk dönemine girdi. Hisse senedi ve arsa fiyatları aniden büyük miktarlarda düştü. İşyerleri kapanmaya başladı. 2003 yılında Japon ekonomisi, Japonlar hâlâ zengin ve geliri birçok ülkeden fazla olsa da, dibe vurmuş durumdaydı.

1905 yılına kadar Doğu Afrika'daki Alman sömürgelerinde 15.000 Afrikalı öldürülmüştü. Portekiz'de ise kölelik 1913 yılında kaldırıldığında, hâlâ 60.000'den fazla köle bulunuyordu. O yıllarda Angola'da bir köle 30 sterline alınabiliyordu. Kölelik kaldırılsa bile zorunlu işçilik adı altında, sistem devam ettirildi. Portekiz ve Fransız sömürgelerinde, 1914'den sonra bile en az 4 ay zorunlu çalışma yapılıyordu. Fransızlar 1934 yılına kadar, 120.000 işçiyi zorlayarak Ekvator Afrika'sında demiryolu inşasında kullandılar. Dahası Fransızlar 1937, Portekizliler ise 1956 yılına kadar bu konuda uluslararası hukuka direndiler. Güney Afrika'da 6 milyon siyah Afrikalıya, 55.000 kilometrekare toprak verilirken, kalan 2 milyondan az siyaha 700.000 kilometrekare toprak tahsisi yapılmıştı.

Barbar deyimi genel olarak, yazıdan yoksun kültürler için kullanılıyordu.[1478] Sezar'ın, barbar olarak nitelendirdiği Belçikalılar için[1479] ise Afrikalılar barbardı. 1960'lara gelindiğinde Belçika Kongosu bağımsız olmadan önce sadece 16 kişi üniversite mezunuydu ve avukat, mühendis ve doktor yoktu. Yö-

[1476] Lissner,a.g.e.,s.173.
[1477] Lissner,a.g.e.,s.179.
[1478] Boray,a.g.e.,s.1.
[1479] Boray Ferit, Erden. *Bilinmeyen Tarih ve Türkler*, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2005. s.XV.

netim kademesinde ise 4500 Avrupalı yanında sadece 6 Afrikalı görev yapıyordu.

Sömürge döneminde Afrikalılar pek dışarı çıkamıyordu. 1919 yılında İngiliz Ulusal Kongresi'nin bir gezisine üç Sierra Leone uyruklu Afrikalı ile bir Gambiyalı katılmıştı.[1480] 1930'lara gelinirken İngilizler, Afrika'nın kendi kendini yönetmesinin bir sonraki yüzyıl, hatta sonrasına ertelenebileceğini söylüyorlardı. II. Dünya Savaşı'nda Afrikalılara bağımsızlık sözü verilmişti. Ancak Afrika ülkelerinde 43'ü bağımsızlığını ancak 1960 yılı sonrasında kazanabildi. Afrika kıtasında Gana, ilk bağımsız Afrika ülkesi oldu. 1960'lara gelindiğinde Batı ve Ekvator Afrika'sındaki bütün Fransız sömürgeleri bağımsızdı. Ardından sıra ile diğerleri geldi ve 1970'lere gelindiğinde neredeyse bütün sömürgeler bağımsızlığını kazandı. Rodezya ise 1980'de yasal olarak bağımsız oldu. Ancak her zaman ki gibi sömürgeci ülkeler çekildikleri yerlerde, daha sonra devam edecek sorunlar bırakma, geleneğini devam ettirmişlerdi.

Günümüzde bağımsız 53 Afrika ülkesinden sadece Etiyopya kendi kendine sömürge olmaktan kurtulmuştur. Bunun tek istisnası Amerika'dan dönen kölelerin kurduğu Liberya idi.[1481] Kuzey Afrika'da bağımsızlığına kavuşan ilk ülke ise Libya oldu.[1482] Ardından diğerleri geldi. Bugün Afrika'daki ülkelerin 25'inin resmi dili İngilizce, 17'si Fransızca ve kalanların Portekizce, İspanyolca ve Arapça'dır. Arapça konuşanlar geçmişte Osmanlı idaresi altında bulunan devletlerdir.[1483]

1970'lerde Amerika'da hamburger tartışması vardı. Öğrenciler yaptıkları kampanyalarda, et yemeyin çünkü yarım kilo et dört kilo tahıla denk gelir ve bu aç ve yoksul insanların beslenmesinde kullanılır, diyorlardı. Pek çok öğrenci bu kurala uydu ve kendini iyi hissetti ancak bu kampanyanın Afrika veya Asya'da aç insanlara faydası olmadı. Zaten onların tahıl alacak parası yoktu ve Amerika'da tahıl fazlası oluştu. Tahıl fiyatları düştü, çiftçiler tahıl üretimini kıstı.

Afrika'da bazı bölgeler fakir olsa da, kaynak olarak Afrika'nın zengin bölgeleri de vardır. Her gün 4 milyon tona yakın petrol bölgeden pompalanmaktadır. Nijerya, Angola, Çat gibi ülkelerde petrol bulunmaktadır. Nijerya, İngilizlerden 1960 yılında bağımsızlığını kazanmıştı. Yönetim mekanizması kuruluydu ve yoksul olmalarına karşı gelirleri yüksekti. Çiftçiler ülkeyi ayakta tutuyordu ve imalat sanayisi gelişmeye başlamıştı. 1973 yılında petrol ihraç eden ülkeler örgütü OPEC petrol fiyatlarını artırmaya başladı. 1980'e gelinceye kadar petrol fiyatı 10 kat, Nijerya'nın geliri ise 34 kat arttı. Nijerya, artık harca-

---

[1480] Davidson Basil. *The Africans and Entry to Cultural History*, UK, 1969.s.290.

[1481] Hazar, Numan. *Küreselleşme Sürecinde Afrika ve Türkiye Afrika İlişkileri*, İstanbul, 2003.s.19,20.

[1482] Uslubaş ve Dağ.a.g.e.,s.409.

[1483] Adu Boahen, *General History of Africa*, USA, 1985,s.53.

yamayacağı kadar gelirinin olduğunu ilan etti. Bu para onların kalkınmasına yeterdi, ancak böyle olmadı. Ülke büyük bir rüşvet ve yolsuzluk ağının içine düştü. Milyarlarca doların nereye gittiği belli değildi. Yolsuzluğu kanıtlayan belgelerin olduğu binalar yakıldı. Ülke en fazla şampanya ithal eden ülkeydi ama halk yoksulluk içindeydi. 1980'lerden itibaren petrol fiyatları da düşmeye başladı. 1980'lerde petrol geliri 25 milyar dolarken, 1986 yılında 5 milyar dolara düştü. Ekonomi iyice bozuldu, sanayi ve tarım yok olma noktasına geldi. İnsanların, sağlık ve eğitim hakkı olduğu hükümleri kanunlardan kaldırıldı, üniversiteler tebeşir bile alamayacak duruma geldi, hastaneler önce sağlık ocaklarına sonra da morga dönüştürüldü. Ülke artık yakıt sıkıntısı da çekiyordu. Toplumsal yapı dağıldı, suç örgütleri çoğaldı, sahtecilik arttı. Nijeryalı yazarlar artık; "Harap Olan Cumhuriyet" ve "Hepimiz Suçluyuz" isimli kitaplar yazıyorlardı.[1484]

Soğuk Savaş Dönemi'nde Reagan, açıkça kendisinin, Sovyet liderlerine uyguladıkları felsefenin yanlışlığını anlamalarını hızlandırmak, görevi olduğuna inanıyordu. ABD Başkanı Reagan en büyük fantezilerinden birisinin, "Gorbaçov'la Birleşik Devletlerde bir seyahate çıkıp, orta halli Amerikalıların nasıl yaşadığını ona göstermek." olduğundan bahsediyordu. Ancak bu zaten Sovyet liderleri tarafından anlaşılmaya başlanmıştı ve Soğuk Savaş Dönemi sona eriyordu. 1970'lerden sonra Sovyetler sallanmaya başladı. Eski teknoloji yenilenemedi ve ABD'den tahıl ithal etmek zorunda kalındı. Ekonomik büyüme yavaşlamış, hatta sıfıra dayanmıştı.

24 Ekim 1962 tarihindeki Küba Krizinde, bir Sovyet denizaltısı Amerika uçak gemisinin yolunu kestiğinde Kennedy, neredeyse 4000 savaş başlığını fırlatmak üzereydi. Ancak Sovyet gemisi ateş açmadan geri döndü. Eylül 1961'de Amerikan istihbaratının aldığı bir rapora göre Sovyetlerin en fazla 25 kıtalararası balistik füzesi vardı. Küba Krizi esnasında teorik olarak Amerikalıların 17 kat üstünlüğe sahipti. İlk birkaç füze savuşturulabilirdi. Ancak yine de bir iki füzenin dahi, savunma sistemini aşıp Amerikan kentlerini vurma riski göze alınamadı. Küba Krizi bir Amerikan zaferi olarak nitelendirilse de, aslında bu bir uzlaşmaydı.[1485]

Moskova 1970'li yıllarda dünyada petrolün değerinin yükseldiği dönemde, petrol ihracatı sayesinde elde ettiği paralarla, soğuk savaşı iyi götürdü. 1978 yılı nükleer silahlanmada Batıyı geçtiği ve Sovyetlerin zirveye ulaştığı yıldı. Ancak 1980'lere doğru işler iyi gitmemeye başlamıştı. Petrol fiyatları düştü, Afganistan'da girdiği savaş ise tam bir fiyaskoya dönüştü.

[1484] James,a.g.e.,s.396.

[1485] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.241.

Sovyetler 1979 yılında Afganistan'a asker göndermiş ve mücahitlerle savaşa başlamıştı.[1486] ABD mücahitlere yardım etti ve silah verdi. 9 yıllık savaştan sonra 1988 yılında Sovyetler çekildiğinde, 15.000 Rus ile 1.3 milyon Afganlı ölmüştü.[1487] Savaş döneminde ABD savunma harcamalarını iki katına çıkardı. Böylece Sovyetleri zorlayarak, tükenmiş kaynaklarıyla, kendisine ayak uydurmaya zorladı. Amerika diğer yeteneklerini de Sovyetleri yıpratmak için kullanmıştı. Çeşitli ülkelerde kurduğu vakıflarla etkili olan Amerikalı Soros, yapmış olduğu bir söyleşide, özellikle Doğu Avrupa'da rejim karşıtlarına burslar vererek, az para ile akademisyen ve bilim adamlarını nasıl kontrol altına aldığını anlatıyordu.[1488]

1980'lere gelindiğinde artık Soğuk Savaş 1950'lerden farklıydı. İki güç birbirlerine karşı ihtiyatlı davranış kuralları bile geliştirmişlerdi. Doğrudan savaş ve nükleer güç kullanmak yoktu.[1489] Her ülke kendi ordusunun erişebileceği kadar bir sistem dayatabilir.[1490] Sovyet ekonomisinde gerileme vardı ve sistem dünya ekonomisine uyum sağlamakta güçlük çekiyordu.[1491] 1980'lerde Avrupa'daki Sosyalist ülkeler ekonomik kriz içindeydi. En iyileri Doğu Almanya idi ve o da 9000 dolar civarındaki geliriyle, 20.000 dolarlık gelire yaklaşan Batı Almanya'nın gerisindeydi.[1492]

Sovyetler Birliği 1928-1960 yılları arasında ulusal gelirini yıllık %6 civarında artırdı. Büyüme öylesine hızlıydı ki bu Batılı birkaç kuşağı aldattı. Sadece bununla sınırlı kalmadı, Amerikan istihbarat teşkilatlarını aldattı, hatta Sovyet liderlerini de aldattı. Kruşçev, 1956 yılında BM'de yaptığı ünlü konuşmasında Batı dünyasına, "Sizi gömeceğiz." diyerek böbürlenirken, Nobel ödüllü iktisatçı Paul Samuelson, yazdığı iktisat kitabının 1961 baskısında, 1884 yılında Sovyet ulusal gelirinin Birleşik Devletleri geçeceği tahmininde bulunuyordu. Kitabın 1980 baskısında ise bu analizin tarihlerini değiştirmek zorunda kalıyor ve bunu 2002 yılı sonrasına erteliyordu. Gerçekten de büyümede süreklilik sağlanamamıştı ve ekonomik büyüme 1970 yılına gelince adeta durmuştu. Ancak yine de Sovyetler uzaya ilk köpeği ve ilk insanı göndermeyi başarmışlardı.[1493]

1985 yılında Gorbaçov iktidara geldiğinde işlerin iyi gitmediğinin zaten farkındaydı.[1494] 1986 yılındaki Çernobil reaktör faciası ise Sovyetlerin artık dökülmeye başladığını ilan ediyordu. Yeniden yapılanma ve saydamlık politika-

---

[1486] Sander,a.g.e,.s.564.
[1487] Sander,a.g.e.,s.567.
[1488] Soros, George. *Para Yönetiminin Sihirbazı Soros Soros'u Anlatıyor*, Çev. Gülden Şen, İstanbul, 1996.s.80-82.
[1489] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.224.
[1490] Dijilas, Milovan. *Conversation With Stalin*, Çev. Michael B. Petrovich, Harcourt Brace Jovanovich, San Diego, 1962.s.114.
[1491] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.229.
[1492] Roberts,a.g.e.*s.735*.
[1493] Acemoğlu,a.g.e.,s.123.
[1494] Morris,a.g.e.,s.634,635.

ları ise pek işe yarayacak gözükmüyordu. Sovyetler 1989 yılından sonra dağılmaya başladı. Doğu ve Batı Almanya'yı ayırmak için Berlin Duvarı inşa edilmişti. Binlerce Doğu Alman duvarı yıkarak karşı tarafa geçmeye başladığında yapacak bir şey kalmamıştı. 9 Kasım'da Berlin Duvarı yıkıldı ve 10 milyona yakın Doğu Alman Batı Almanya'yı ziyaret etti. Bunda, demokrasiye duyulan özlem yanında şüphesiz "hoş geldin" parası olarak her ziyaretçiye 100 mark verilmesinin de payı vardı.[1495]

SOĞUK SAVAŞIN ARDINDAN GÜNÜMÜZE

Kremlin üzerinden Sovyet bayrağının indirildiği 1991 yılının Noel gününde Gorbaçov, ABD Başkanı Bush'u arayıp bunun son konuşmaları olduğunu söylüyordu. Gorbaçov Sovyetler Birliği'ni resmen fes eden belgeyi imzaladı ve Sovyetler Birliği başkanlığından ayrıldı. Sovyetler dağılınca, 15 cumhuriyetin 14'ü bağımsızlığını ilan etti ortada sadece Rusya Federasyonu kaldı. Eğer Gorbaçov yerine sertlik yanlısı rakiplerinden birisi seçilseydi Sovyetler Birliği bir on yıl daha dayanabilirdi.[1496]

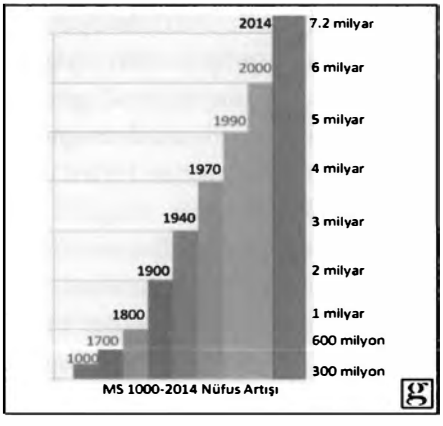
Tarihi çok hızlı yaşamıştık. 20. yüzyıl atom enerjisinin, aya yolculukların yüzyılıydı. Ama aynı zamanda gaz odalarının, toplama kamplarının ve insanlık dramlarının da yüzyılıydı. Yüzyıl içinde enerji tüketimi 1000 katından fazla arttı.[1497] 1750'lerden sonra başlayan endüstri gelişimi o kadar ilerlemiştir ki, 20. yüzyılın sonunda yıllık olarak 90 katına ulaşmıştı. 20. yüzyılda dünya endüstri üretimi ise çoğunluğu 1950 yılından sonra olmak 35 misli artmıştı. 2000 yılındaki 2 günlük üretim, 200 yıl öncesinin 1 yıllık üretiminden fazlaydı. Bu durum enerji ihtiyacını artırırken, çevre kirliliği başta olmak üzere birçok yeni sorunları da beraberinde getiriyordu.

Dünyanın ısınması geçtiğimiz yüzyılda, daha önceki 3.000 yılın ortalamasının 10 katı daha fazlaydı. İklim değişikliği hızlandıkça, gelecekteki değişim geçmişteki kadar yumuşak bir şekilde gerçekleşmeyecektir. Aslında karbondioksit salındıktan sonra bunun Çin'den mi, yoksa Amerika'dan mı olduğunun da hiçbir önemi yoktur.[1498] Pasifik Okyanusu üzerinde meydana gelen ısınmanın küresel ölçekte yarattığı atmosfer olaylarına İspanyolca "yaramaz çocuk" anlamına gelen "El Nino" deniliyor. 20. yüzyılda dünya sıcaklık ortalaması

[1495] Roberts,a.g.e.s.742.
[1496] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.226.
[1497] Havemann, Robert. *Yarın, Sanayi Toplumu Yol Ayırımında Eleştiri ve Gerçek Ütopya,* Çev. Erol Özbek, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1990.s.8.
[1498] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.344.

14.8 derece olmuştu. 2014 yılında bu 0.74 derece daha fazla gerçekleşti.[1499] Isıdaki bariz artış devam edecek görünüyor.

Dünya nüfusu 1800'lü yıllarda 1 milyarı geçmişti. 100 yıl sonra 2 milyara çıktı. 35 yıl sonra 3 milyar, 15 yılda 4 milyar, 12 yılda yani 1980 yılında 5 milyar oldu.[1500] 2000 yılına 6 milyar nüfus ile girildi. Bu yıllık 90 milyar insanın daha beslenmesi manasına geliyordu.[1501]

Bu yüzyılda nüfustaki en fazla artışlardan birisi Afrika'da gerçekleşti. 1700-1900 yılları arasında iki katına bile çıkamayan nüfus, 20. yüzyılda 4 misline çıkmıştı.[1502]

1920'lerde normal bir Amerikalı, diğer ülkelere göre 7 kat daha fazla enerji tüketiyordu. 1907 yılında New York trafik hızı 18 kilometre civarındayken, 1980'lerde bu oran azalarak 10 kilometreye düştü. Nijerya Lagos şehrinde 1930'larda 125.000 olan nüfus 2000'lerde 5 milyona ulaştı.

1750- 2000 arasındaki gelişmenin yaklaşık %50'si, son 40 yıl içinde gerçekleşti. Dünya kömür tüketimi 1800'den sonra 300 kat, petrol tüketimi son 100 yılda 300 kat arttı. Özellikle Çin'deki endüstrileşme çabaları dünya enerji ve doğal kaynaklarında bir sıkıntıya neden oldu. Çin bunu, Rusya ile aşmaya çalışıyor. Bu ise enerjide Rusya'ya olan bağımlılığı artırıyor.

1973 yılında beri daha önce bilinmeyen 30'dan fazla iltihap hastalığı ortaya çıktı.[1503] Thomas Friedman'a göre, çağdaş küreselleşme daha ileri, daha hızlı, daha derine, daha ucuza gitmektedir.[1504] Çiçek hastalığının bütün kıtalara ya-

[1499] Trenberth, Kevin. ABD Colorado Atmosfer Araştırmalar Merkezi iklim bilimcisi.
[1500] Ponting,a.g.e.,s.745.
[1501] Bu MÖ 500'lü yıllardaki dünyanın toplam nüfusuna eşdeğerdi.
[1502] Ponting,a.g.e.,s.746.
[1503] Nye, S. Joseph ve Welch A. David, a.g.e.s.343.
[1504] Friedman, Thomas. *The World is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2005.s.11-13.

yılması 3.000 yılı geçmişti. Oysa AIDS 30 yıl sonra bütün dünyaya yayılmıştı. 2000 yılındaki Filipinlerden yayılan "aşk böceği" virüsünün bütün dünyaya yayılması ise 3 günü bile bulmamıştı. Nüfus artış hızı ve sanayileşmenin artması sonucu bazı rahatsızlıklar arttı. Beslenme hataları nedeniyle, 1930'larda İngiltere'de kalp hastalığı %1'den, 1990'larda %30'lara çıktı. 1900 yılında Amerika'da her 7 kişiden biri kanserken 1980'lerde her 3 kişiden biri etkilenmeye başladı.

Aşırı su kullanımı sorunlar yarattı. MÖ Mezopotamya'da ilk toplumların yaşadığı aşırı sulamadan dolayı toprağın elden çıkması sorunu, 20. yüzyıl içinde Hindistan başta olmak üzere birçok yerde göründü. 1980 yılında Pencap'ta arazinin neredeyse %80'i bu şekilde etkilenmişti. Toz fırtınaları nedeniyle 1970'lerde ABD toprağının üst tabakasının 1/3'ini değersiz hale geldi. Sulama nedeniyle Rusya'da Aral Gölü kurudu.

1840'ların sonunda İrlanda'da patates haşeresi nedeniyle bir kıtlık oluşmuştu.[1505] 1914 yılında Belçika'da, İç Savaş sırasında Rusya'da, İkinci Dünya Savaşı sırasında Rusya ve Hollanda'da kıtlık oldu. Yine 1958 yılında Çin'deki kıtlıkta 20 milyondan fazla insan hayatını kaybetti. 1975 Bangladeş, 1970'lerden sonra ise Afrika'da kıtlıklar meydana geldi.

Otomobillerin yol açtığı ilk çevre kirliliği 1943 yılında Los Angeles'te görüldü. 1980'lerde 100'den fazla şehri etkiledi. 1960'ların sonlarında aynı kirlilik Tokyo'da da ortaya çıktı. Londra'da kirlilik öyle boyutlara ulaştı ki, 1952 yılı Aralık ayında 4000'den fazla insan öldü. 2007 yılında ise karbon salınımında Çin, ABD'nin önüne geçti.[1506]

Endonezya'nın Borneo Adası'nda sıtmadan kurtulmak için DDT kullanılmıştı. Fakat DDT, tırtılla beslenen hayvanları da öldürdüğünden, yöre tırtıl istilasına uğradı. Karasineklere karşı yaptıkları ilaçlamadan sonra da DDT içeren sinekleri yiyen hayvanlar zehirlenip öldü, [1507] onu yiyen kediler de öldü ve bölgede farelere gün doğdu. Bunun üzerine dengeyi yeniden sağlamak için adaya uçaktan paraşütle kediler atıldı.[1508]

1979 yılından başlayarak ilk AIDS ölümü Kongo'da gerçekleşti.[1509] Cinsel ilişki yoluyla bulaşıyordu. 2000'li yılların başında yaklaşık 40 milyona yakın insan HIV virüsü taşıyordu ve bunların yüzde 70'i Afrika'da Sahra güneyindeki ülkelerdeydi.[1510] Sıtma vakaları Hindistan'da 1965 yılında 100.000 iken, 10 yıl sonra 10 milyonu aştı. Sivrisinekler bilinen ilaçlara bağışıklık kazanmıştı.

[1505] Uslubaş, Tolga. *Şu İlginç Tarihimiz*, Melisa Matbaacılık, İstanbul, 2013.s.144. Bu kıtlıkta Osmanlı bu ülkeye yardım göndermişti.
[1506] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.449.
[1507] Sakangurlar.
[1508] James,a.g.e.,s.410.
[1509] Edinilmiş Bağışıklık Yetersizlik Sendromu.
[1510] James,a.g.e.,s.399.

Afrika'da Ebola gibi yeni hastalıklar ortaya çıktı. Diğer taraftan bilim insanları Sibirya'da donan kara parçasının derinliklerinde bulunan 30.000 yıl önceki bir virüsün buzullar eridikten sonra "bulaşıcı" etkisine kavuştuğunu bildirdiler.[1511] Şimdilik tehlike yok gibi ama sırada aktif hale gelebilecek başka virüsler de var. 30 yıl önce ortadan kalkan çiçek hastalığı virüsünün yeniden canlanabileceğine ilişkin değerlendirmeler yapılıyor.

1960'lardan sonra Amazonlarda yerliler, beyaz hastalıklarından ölüyorlardı. Ayrıca altın arayıcıları ve keresteciler birçoğunu katletmişti. Bazen bir köyün üzerinden uçaklarla geçip armağanlar atıyor ve yerliler bu armağanları toplarken onları bombardımanla öldürüyorlardı.[1512] Diğer taraftan, ormanların azalması, çürüyen odunlarla beslenen beyaz karıncaların sayısının artmasına neden oldu.

Peru'nun batısındaki bölgede insanlar 150 farklı dili kullanıyorlardı. 2000'lerin başında hepsi yok oldu. Pampa Hermosa halkı, "Chamicuro" isimli bir dili konuşuyordu. Bunların telefon ve radyoları yoktu. İnsanların çoğu yeni kolaylıklara çok kolay uyum sağladılar. Yaşlı kuşaklar öldüğünde kültürler de onlarla birlikte yok oluyor. Şüphesiz, dünya üzerinde bulunan toplumlar, geçmişten getirdikleri baskın kültür yanında, bir ya da birkaç kültürün izlerini bünyelerinde taşıyorlar.[1513] Bir gün misyonerler geldi ve onlara şarkı söyleyen pilli radyolar verdiler. Öyle bir an geldi ki bu dili bilen son bir kişi kaldı.[1514] Bu son kişi: "Rüyalarımı kendi ana dilimde görüyorum ama kimseye anlatamıyorum. Bazı şeyler İspanyolca anlatılmıyor." diyordu. Son kişi olmak, kimsesiz olmak manasına geliyordu. Sonra o da öldü.

Başka kültürler, başka bakış açısı demekti.[1515] Cep telefonu balta girmemiş ormanlara girdiğinde, televizyon yayınları Kuzey Kutbuna ulaştığında, Batı'ya karşı mücadele eden teröristler kot pantolon giydiğinde, milyarlarca insan interneti kullanmaya başladığında yerel kültürler kaybolmaya başlıyordu. Dünyada her yer aynı olunca da, dünya sıkıcı bir yer oluyordu.

1993 yılında dünya üzerindeki her 100 filmden 88'i, Amerikan filmiydi. Sinema filmleri, televizyon dizileri, reklam kuşakları, bilgisayar oyunlarıyla kazanılan düşünce, davranış ve tüketim alışkanlıkları neticesinde insanlar artık kendilerinin değil, başkalarının rüyalarını görmeye başlıyordu. Eskiden insanlar gündelik kullanımdaki eşyalarının ne kadar eski ve iyi durumda kullanılmış olmasından gurur duyarlardı. Bugün ise reklamların etkisiyle bu eşyaların en yeni ve son model olması övünç nedeni. Bir ürün ne kadar kısa ömürlüyse o

---

[1511] Claverie, Michel Jean. Fransız Aix-Marseille Üniversitesi Ulusal Bilimsel Araştırmalar Merkezi görevlisi.
[1512] James,a.g.e.,s.405.
[1513] Candan, Ergün. *Türklerin Kültür Kökenleri*, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul, 2011.s.1.
[1514] Yaşlı bir kadın olan Natalia Sangama bu dili bilen son kişiydi.
[1515] James,a.g.e.,s.401.

kadar kar getiriyor.[1516] Ancak diğer taraftan insanlar, tükettikçe bir anlamda kendilerini de tüketiyor.

1944-1949 yılları arasındaki Yunan iç savaşında 160.000'den fazla kişi hayatını kaybetti. 1982 yılındaki İngiliz-Arjantin çatışması ve Amerika kıtasındaki çatışmalar başlıca kriz noktalarıydı. Afganistan ve Irak'taki savaşlardan sonra, Arap baharları da yaşanacaktır. BM Genel Kurulu'nda Hint Okyanusu'ndaki 100.000 nüfuslu Maldiv Adalarının da bir oyu, bundan 15.000 kat büyük bir nüfusa sahip Çin'inde bir oyu vardı. BM Genel Sekreteri ise zayıf bir icracı konumunda gözüküyordu ancak yine de, Bosna ve Ruanda'da savaş suçlularının yargılanması gibi, giderek daha fazla konuda uluslararası yargının işin içine girdiği de gözüküyor.[1517]

Tablonun bu kadar da karamsar olması gerekmiyor. Gelişme tümüyle de kötü bir şey değil. Şüphesiz teknolojik gelişmeler arasında hayatımıza güzellikler katanlar da var.

1914 yılında: "Bir Londralı sabah yatakta çayını yudumlarken telefonla dünyanın her yerinden istediği ürünü sipariş edebilir." deniliyordu.[1518] Ama bahsedilen kişinin o dönemde zengin olması gerekiyordu. Bugün daha az geliri olan kişiler de bu imkâna fazlasıyla sahipler.

Bilgisayarlar öylesine gelişmiş ve ucuzlamıştır ki, eğer araba fiyatları da aynı hızla düşseydi, bir arabanın fiyatının bugün 5 doların altında olması gerekirdi.[1519]

2010 yılında bilgisayar üzerindeki bilgi 988 milyar gigabayt'ı geçmiştir. Bu neredeyse bugüne kadar yazılmış bütün kitaplardaki bilgilerin 20 milyon katına eşittir.

1890'larda kolera, tifo ve difteri ye karşı aşılar geliştirilmişti. 1920 yıllarından sonra verem azalmaya başladı. 1949'larda zatürreye karşı tedbirler geliştirildi. Su arıtma ve kanalizasyon sistemleri bağırsak hastalıklarını azalttı. 1980 yılında İsveç'te çocuk ölümleri, 80 yıl öncesine göre 40 kat azalmıştı. 1945 yılından sonra 10 yıllık bir süre bebek patlaması olsa da sonradan doğum oranları düşmeye başladı. 1960'lardan sonra doğum kontrol hapları yaygınlaştı. 1990'larda kızamık ve çiçek hastalığı dünyadan silinmiş, çocuk felçleri 145 ülkede yok edilmişti.

Makineli orak ilk defa 1860'larda ABD de kullanılmaya başlandı. Avrupa'da traktör kullanımı 1950'lerden sonra oldu. Birleşik Devletlerde 1920 yılında 250.000 traktör vardı ve 1945 yılında bu 10 katına çıkmıştı. 1895 yılında ilk süt sağma makinesi yapıldı. ABD de 1910 yılında 11 milyon tarım çalışanının

[1516] Havemann,a.g.e.,s.30.
[1517] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.263.
[1518] Keynes, Maynard John. *The Economic Consequences of the Peace, Penguin*, New York, 1988.s.11.
[1519] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.382.

sayısı 60 yıl sonra 3 milyondan fazla azalmıştı. Tarımsal toplumlardaki temel değişim böylece gerçekleşiyordu.[1520] 1900'lerle kıyaslandığında, Amerikan toprakları 80 kat fazla enerji tüketiyor ve ürün miktarı 4 kat arttı.

1960-1980 yılları arasında dünyadaki sığırların sayısı iki kat arttı. Gelir arttıkça insanlar daha fazla yiyordu. Bu yüzden dünyanın her yerinde alınan kalori miktarı 1/4 oranında arttı.[1521] Artık besinlerde tahılın yerini et alıyordu. 20. yüzyılda dünya nüfusu 4 kat arttı ve insanlar 100 yılda %50 irileşti. 20. yüzyılın sonlarında Batı Avrupa, ABD, Kanada ve Japonya dünya nüfusunun %25'ini oluştururken dünyadaki yiyeceklerin %50'ye yakınını tüketiyorlardı. Bu ülkelerde evde beslenen bir kedinin bile tükettiği, çoğu ülke insanının tüketiminin önüne geçiyordu.

İyi beslenme sonucu öncekine göre 16 santim daha uzun ve daha çok enerjiye sahip bir nesil oluştu. Daha fazla beslenmek ve yapılanmak birçok hastalığa dayanıklılık da sağlıyordu ve normalden 30 hatta 40 yıla kadar daha fazla yaşayanabiliyordu. Afrika'da bile yaşam süresi 21. yüzyılda, bir öncekine göre, 20 yıl arttı.

20. yüzyılda sanayide ve evlerde elektrik yaygın olarak kullanılmaya başladı. Bu hayatımızı oldukça kolaylaştırdı. ABD 1920'lerde kentlerde elektrik kullanan ilk ülke oldu. Avrupa'nın kırsal kesimine bile 1950'lere kadar elektrik verilemedi. 20. yüzyılın sonunda Fildişi sahilinde, ülke çapında elektrik kullanımı hâlâ %1'i aşmamıştı.

1920'lerden itibaren prezervatiflerin, 1960'lardan sonra ise doğum kontrol haplarının kullanılması gelişmiş ülkelerde nüfus artış oranlarını düşürdü, yaşam kalitesini artırdı. Ancak nüfusun düşmesi nedeniyle yaşlıların sayısı arttı ve sosyal güvenlik sistemi sıkıntıya girdi. 1926 yılında Londra'da bir televizyon gösterisi gerçekleştirildi. 1927 yılında ise ilk hareketli resim makineleri satışa sunuldu.[1522]

20. yüzyılın başından itibaren radyo hızla yaygınlaştı. 1933 yılında ABD'li mühendis Edwin Armstong FM radyo yayınını icat etti.[1523] 1935 yılından itibaren televizyon, radar, kayıt cihazları gelişmeye başladı. 1948 yılında transistor icat edildi, 1960'lardan sonra uydular geliştirildi. 1965'de televizyon ve telefon için uydular gönderildi. Cep telefonu düşüncesi 1947 yılında ortaya çıkmıştı. Ancak modern cep telefonunu keşfeden Martin Cooper oldu ve 1973 yılının Nisan ayında ilk cep telefon görüşmesini kendisi yaptı. 1980'lerden sonra faks yaygınlaştı ve ardından mobil telefonlar kullanıldı.

[1520] Ponting,a.g.e.,s.749-753.
[1521] James,a.g.e.,s.394.
[1522] Dünya Tarihi,a.g.e.,2007.s.185.
[1523] Dünya Tarihi,a.g.e.,2007.s.187.

İlk programlanabilir bilgisayar, Kontrad Zuse tarafından 1936 yılında üretilmişti. 1940'lardan sonra kullanılmaya başlanılan ilk bilgisayarlar, 1980'lerden sonra yaygınlaşmaya başladı. 1946'daki ilk bilgisayar 30 tondu. Büyük olduğundan, bazen içine kaçan bir böcek kısa devre yaptırabiliyordu.[1524] "Böcek" tabiri de buradan gelir.

1965 yılında, Massachusett ve Kaliforniya'da iki bilgisayar arasında ilk uzun mesafeli bağlantı denenmişti. 1971'de mikro işlemci icat edildi. 1985 yılında Batı'da, Sovyetler hariç, hemen hemen her alanda bilgisayar kullanılıyordu.[1525] 1989 yılında internet halk kitlelerine açıldı ve ilk e-posta oluşturuldu. 6 Ağustos 1991'de ilk internet web sitesi yerleştirildi.[1526] 1990'larda Gates'in serveti 106 milyon Amerikalı'nın servetine eşitti ve 14.000'den fazla çalışanı vardı. 2000'lere gelindiğinde ise dünyanın en zengin üç kişisinin mal varlığı, az gelişmiş 50 ülkeden daha fazlaydı.

1880 yıllarında içten yanmalı motor ve hava basınçlı tekerleğin kullanılmaya başlanması ilkel araçların kullanımını mümkün kıldı. 1899 yılında ABD'de 250.000 araç satılmıştı, 1920 yılında bu rakam 2.27 milyonu aştı. 1905 yılında yollardaki araç sayısı 80.000'den, 1930 yılında 30 milyona çıktı. Araba sahipliğinin Avrupa'da yaygınlaşması ise 1950'lerden sonra mümkün oldu.

Suni ipek 1910 yılında üretildi. 1938 yılında naylonun kullanılması ile yeni elyaf çeşitleri bulundu. Yüzyılın sonunda dünya dokuma elyaf üretiminin yarısından fazlası sentetikti. Plastik üretimi de artarak devam etti.

Şehirlerde yaşayan nüfus artı ve sosyal dönüşüm şaşırtıcı oldu. 21. yüzyılın başlarında ilk defa dünya nüfusunun büyük çoğunluğu okuryazardı. Okuryazarlık oranı Batı Avrupa'da neredeyse %100'lere ulaştı.[1527] 1950'li yıllara göre kıyaslandığında 2000'li yıllarda İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça konuşan insanların sayısında azalma olurken, Hinduca, Endonezce, Arapça, Bangalce, İspanyolca ve Portekizce konuşanların sayısında bir artış gözleniyordu.

Sivil Toplum Kuruluşları'nın (STK) önemi ve etkileri giderek arttı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde dünyada 176 kadar STK vardı. 1956 yılında 1000'e yaklaştı. 1970'de 2000'i, 1990 yılında 26.000'i geçti.[1528]

Tarih boyunca, savaşların süresi ile katılan devletler ve kayıplar gibi faktörleri göz önüne alınarak, savaşların artan yoğunluğu hesaplandığında, 12. yüzyılda 18 olan katsayı, 15. yüzyılda 100'e, 17. yüzyılda ise 500'e ulaşarak zirve yapmıştır.[1529] Ardından 18. yüzyılda 370'e, 19. yüzyılda ise 120'ye düş-

---

[1524] Bilgisayar dilinde bugün kullanılan "böcek" tabiri buradan gelmektedir.

[1525] Morris,a.g.e.,s.627.

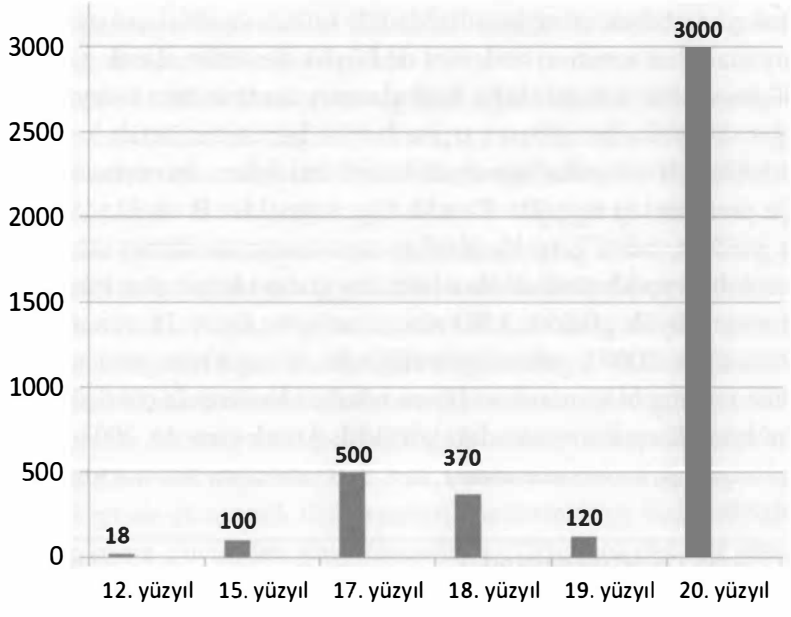
[1526] Jacques, Attali, *Geleceğin Kısa Tarihi*, Çev.Turhan Ilgaz, İnge Kitabevi, 1.Baskı, Ankara, 2007.s.111.

[1527] Rusya, İtalya ve İspanya'da düşüktü.

[1528] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.403.

[1529] Araştırma Toplumbilimci Pitirim Sorokin tarafından yapılmıştır.

müştür. 20. yüzyıldaki oran ise inanılmaz olarak 3000'i geçmiştir. Artış sadece II. Dünya Savaşı'nı kapsamaktadır. Bu hesap, 20. yüzyılın ne kadar acımasız bir dönem olduğunu bizlere açıkça göstermektedir.[1530]

Savaşların katsayısının zaman içinde değişimi.

Soğuk Savaş Döneminin ardından her şey kolaylaşmış gibi gözükürken ortaya çıkan sorunlar karşısında Amerika, tıpkı 1821 yılında John Adams'ın, Amerikalıları uzaktaki canavarlar için uyardığı zamanki gibi, yeniden düşünüyordu. Gerçekten de Soğuk Savaş nedeniyle baskı altına alınmış o kadar çok sayı ve büyüklükte canavar vardı ki bu canavarlarla Amerika'nın yalnız başına mücadele etmesi imkânsızdı. Francis Fukuyama belki de bu nedenle asıl niyetlerini: "Arnavutluk ya da Afrika'da veya Burkina Faso'da ne olduğu bizi pek ilgilendirmiyor... Bizi asıl ilgilendiren şey bir anlamda insanlığın ortak ideolojik mirasıdır."[1531] demek suretiyle kısıtlıyordu. Ancak devlet olarak askeri gücün kullanım şekli henüz kapanmamıştı.[1532]

Tehditler değiştikçe askeri güvenlik tanımı da değişmektedir. ABD Körfez Savaşı'na girerken 10.000 kişilik bir zaiyatı göze almıştı, ancak ulusal çıkarları yakından ilgilendirmeyen Kosova için devreye girmekte isteksizdi. Diğer taraftan ABD Başkanı Clinton'un en büyük hatalarından birisinin, 1994 Ruanda

[1530] Sander,a.g.e.,s.118.
[1531] Canpolat, *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, İstanbul,2000.s.50.
[1532] Nye, S. Joseph ve Welch A. David a.g.e.s.18.

soykırımını durdurmamak olduğu söyleniyordu.[1533] Kuralın değişmediği görülüyor, güçlü olan haklı oluyor. Atinalılar merhamet dileyen Miloslulara şöyle diyorlardı: "Güçlüler yapmaya muktedir oldukları şeyi yaparlar, güçsüzler de kabul etmek zorunda oldukları şeyi kabul ederler." Oysa biraz insani niteliklerimizi öne çıkarabilsek en uç koşullarda bile hukuk ve ahlak rol oynayabilir.[1534]

Dünyadaki her sorunun nedenini de büyük devletler olarak görmemek gerekir. Şüphesiz bu, sorumluluğu başkalarının üzerine atıp kolaycılığa kaçma yolu. Eğer dünyada bir sorun var ise bunda hepimizin ortak kusuru vardır. Her devlet kendi vatandaşlarının daha iyi imkânlara kavuşması için ortaya koyduğu programları uygular. Bu oldukça normaldir. Bu noktada esas vurgulanması gereken, bunu gerçekleştirirken aynı zamanda bütün insanlığın ortak değerlerini de gerçekleştirmek olmalıdır. Saygı duyulacak olan budur.

Son asrın büyük güçleri, ABD'nin şu an oynadığı rolü oynamak için çok zayıf görünüyor. 2000'li yıllara gelindiğinde, Avrupa'nın gemi yapım, motosiklet, televizyon gibi alanlardaki Japon rekabeti karşısında çöküşü ile ABD'nin kendisini buna karşı koruyamadığı görüldü. Ancak yine de, 2003 yılında dünyanın en büyük şirketleri arasında 1, 2, 3, 5, 6 ve 9'uncu sıralarında ABD şirketleri vardı.[1535]

Sıra	Devlet/İmparatorluk	km2
1	İngiliz Sömürge İmparatorluğu	36.6
2	Moğol İmparatorluğu	33.2
3	Rus Çarlığı (1895)	22.8
4	İspanyol Sömürge İmparatorluğu (II. Phillip Dönemi)	19
5	Emevi Devleti	13.2
6	Çin (İmparator Qianlong Dönemi)	12
7	Fransız Sömürge İmparatorluğu	12
8	Portekiz Sömürge İmparatorluğu	10.4
9	Amerika Birleşik Devletleri (1898-1902)	10
10	Pers İmparatorluğu (Dareios Dönemi)	7.5
11	Japon İmparatorluğu (II.Dünya Savaşı)	7.4
12	Göktürk Devleti	6
13	Roma İmparatorluğu	5.9
14	Osmanlı İmparatorluğu	5.6
15	Makedon İmparatorluğu	5.4

Tarihte Kurulan Büyük Devletler

[1533] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.44.
[1534] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.35.
[1535] James,a.g.e.,s.390.

Sümerler ve Asurlular dünyayı ele geçirmeye çalışıyordu. Bunu daha sonraları İskender, Cengiz han ve diğerleri de deneyecekti. Hepsi en büyük olmayı ve dünyayı ele geçirmeyi hedeflemişti. Ancak dünya, onların sandığından çok büyüktü ve "Cihan Hâkimiyeti" dedikleri şey, aslında kurulduğu andan itibaren parçalanmaya başlanan ve kalıntıları üzerinde başka dünyaların kurulduğu bir sanıdan başka bir şey değildi.

Günümüzde devletler uluslar arası politikanın baş aktörü olmakla birlikte sahne tek başına onlara ait değil.[1536] Avrupa ise Gümrük Birliği'ne giderek kendi gücünü artırmaya çalışıyor. Fransa başlangıçta İngiltere'yi oluşturduğu "Ortak Pazar"a almak istememiş, İngiltere'nin birliğe girişi ise ancak 1972 yılında De Gaulle'ün ölümünden sonra gerçekleşmişti.[1537] Fransa 1966 yılında NATO'nun askeri kanadından da çekilmişti. Eski Batı Avrupa çekişmesinin bitmesi beklenemezdi. Avrupa geleneksel muhafazakârlığına devam ederken, bir türlü dışına çıkamadıkları dar çerçeveyi Almanya eski başbakanı Helmut Schmidt, 8 Nisan 2000 tarihinde Berlin'de düzenlenen "Avrupa'nın Geleceği" isimli konferansta: "Avrupa'nın geleceğinde ne olursa olsun Türkiye'nin yeri yoktur. Avrupa'nın Suriye, Irak, İran gibi ülkelerle komşu olmasını kabullenemeyiz. Türkiye ile ekonomik ilişkilerimizi sürdürmeli ve hızla büyüyen nüfusunun satın alma gücünden yararlanmalıyız. " diyerek bir kez daha teyit ediyordu. Ancak dar bir çerçeveye sıkışmış Avrupa'nın bu anlayışla gücünü koruması da mümkün gözükmüyordu.

Sovyetler dağılmıştı ancak Rusya Federasyonu, Sovyet petrolünün %90'ını, doğalgazının %80'ini, altın madenlerinin %70'ini, elektriğin ise %62'sini elinde tutuyordu. Dünyanın en büyük 8'inci petrol rezervine sahipti. Doğalgaz rezervlerinde dünyada 1'inci, kömür rezervlerinde ise 2'inci sıradaydı. Nükleer gücü ve doğal kaynakları vardı ve 145 milyonu aşan nüfusunun %80'i etnik olarak Rus kökenliydi.[1538] Artan petrol fiyatları Rusya'yı ayakta tutmuştu. Japonya'nın nüfusu yaşlanıyordu ve ekonomisi yavaşlamıştı. Çin istikrarını korumayı başarsa bile, geri kalmış altyapısı ve sınırlı cazibesinden dolayı bölgesel bir güç olmanın ötesine geçme kabiliyeti şimdilik yetersizdi. Bu ortamda geleneksel Amerika idealiyle küresel güvenliğin yeni gerçeklerini birleştirmek önem kazanıyor ve küresel güvenlik ulusal ve uluslararası güvenliğin önemli bir parçası olarak görülüyordu.[1539] Şimdiki soru Sovyetler gerçekten dağılmış mıydı, yoksa bir yerlerde ve başka isimlerle tekrar ortaya çıkacak mıydı?

[1536] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.15.

[1537] Uçarol,a.g.e.,s.540.

[1538] Yapıcı, Merve İrem. *Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler*, Usak yayınları, Ankara, 2010,s.2,3.

[1539] Brzezinski, Zbigniew. *Tercih*, Çev. Cem Küçük, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2004,s.15,16.

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Fukuyama, tarihin ve ideolojilerin sonunun geldiği fikrini ortaya atmıştı.[1540] Huntington ise bu tezi yeniden ele alarak, 21. yüzyılın din ağırlıklı bir uygarlık çatışmasıyla şekilleneceğini öne sürdü.[1541] Huntington, Batı'nın karşısına onu ayakta tutabilmek için, çökmüş Sovyetlerin yerine, hedef olarak İslam'ı ve Çin'i koymuştu (Dünya inanış haritası için Bkz. Ek-Harita:28).

Çin ekonomik olarak sürekli büyüyordu ve 2030'lardan sonra en büyük ekonomi olmaya adaydı.[1542] Çin'in yakın gelecekteki hedefi, Doğu Asya bölgesinde bir güç olarak kalabilmektir. Çin bir taraftan ekonomik kalkınmasını sürdürürken, diğer yandan güvenliği açısından ülkesinin çevreleyen denizlerde bir koruma kuşağı tesis etmeye çalışmaktadır. Rusya da aynı şekilde kendisini kuşatan kuşaktan kurtulmaya ve eski günlerine dönmeye çalışıyor ve çalışmaya da devam edecek gözüküyor.

Teoriler bitmeyecektir. ABD'nin kurulduğunda tek amacı İngilizler tarafından saldırıya uğramamaktı. O zamanlar komşusu Meksika bile kendisinden güçlüydü. Bugün ise ABD denizlerde tartışmasız tek güç olma konumunda gözüküyor. Teorik olarak da olsa, onun onayı olmadan, neredeyse hiç kimse denizden bir yere gidemiyor. Rusya'nın dağılması ile Amerika'nın deniz gücünü daha da artırmış gösteriyor. Yakın bir gelecekte bile başka bir deniz gücünün Amerika'ya denizden saldırısı olası gözükmüyor gibi. ABD aynı zamanda kendisine rakip deniz filosu kurulmasını da engelliyor.[1543] II. Dünya Savaşı'nda, ABD tam anlamıyla savaşa girmeden galip sayılmıştı. Hiçbir şehri bombalanmamış (Pearl Harbour hariç), işgal edilmemişti. Savaşta ölenlerin %1'inden azı Amerikalıydı. Savaştan sonra Sovyetler Amerika'yı kuşatamadığı halde ABD Rusya'yı kuşatacak bir çember oluşturmuş, 1970 yılında Çin'le yakınlaşarak bu çemberi kapatmayı başarmıştı.

Artık yeni bir boşluk oluşmuştu ve ABD bu boşluğu doldurmaya hazırdı. 1992 yılı Mart ayında Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan bir raporda, "İlk hedefimiz, Sovyetler Birliğinden boşalan alanlarda yeni bir rakibin yeniden ortaya çıkmasını engellemektir."[1544] değerlendirmesi yapılıyordu. ABD Başkanı Clinton ise yaptığı bir konuşmada: "Dünyayı bir apartmana kendilerini de apartmanın en üst katında oturanlara benzeterek ben sizden aldığım ver-

[1540] Fukuyama, Francis. *Tarihin Sonu Mu?* Der. Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yayınları, 4. Basım, Mart, 2003.
[1541] Huntington, P. Samuel. *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Okuyan Us Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2005.
[1542] Morris,a.g.e.,s.24.
[1543] Friedman, George. *Gelecek 100 Yıl*, Çev. İbrahim Şener, Enver Günsel, Pegasus Yayınları, 2009,s.71.
[1544] Morris,a.g.e.s.636.

gilerle bu apartmanı denetleyeceğim ki apartmanın en üst katında oturanlar zarar görmesinler." diyordu.[1545]

1990'larda bir Amerikalı işçi, yüzyılın başına göre 6 kat daha fazla üretiyordu. ABD'nin 2007 yılındaki GSMH toplamı 54 trilyonu geçti. Ardından 4.4 trilyon ile Japonya geliyordu. Açıkçası ABD tek başına, kendinden sonra gelen Japonya, Almanya, Çin ve İngiltere'nin toplam ekonomisinden daha büyük bir ekonomiye sahipti. Yine de hiçbir şey sonsuza kadar aynı kalmıyor. Kimilerine göre ABD'nin küresel üstünlüğü de bir gün sona erecek.[1546] Örneğin, Brzezinski gibi bazı teorisyenler ABD'nin güçlülüğü konusunda endişeli. Onlara göre Soğuk Savaş'tan sonra dünya değişmiş, ancak Birleşik Devletlerin siyasetini elinde tutanlar, Soğuk Savaş zihniyetine esir olmaları yüzünden, yeni güç dengesini görememektedirler. Küresel güç merkezi, Atlantik dünyasından Uzak Doğuya kayma eğilimindedir. Bu Atlantik dünyasının yıkılışı değil elinden egemenliğinin alınmasıdır. Bu yüzden Amerika dünyayı dinlemek ve işbirliği yapmak zorunda gözüküyor.[1547] Küreselleşme ile birlikte ekonomiler de birbirine bağımlı hale geldi. ABD Çin ihraç mallarını kabul ediyor, Çin'de Amerikan tahvillerini ve dolarlarını elinde tutarak ABD'ye borç vermiş oluyor. Çin dolarları satıp ABD ekonomisine zarar verebilir ancak ABD'nin küçülmüş ekonomisi Çin'in pazarını da küçültür. Ayrıca ABD bu malları başka yerlerden de alabilir.[1548]

Friedman'a göre, Rusya gerektiğinde gücünü kullanmaktan çekinmiyor ancak nüfus ve altyapı eksikliği olduğundan, yeni bir savaşa girerse ilkinde olduğu gibi muhtemelen çökecektir.[1549] Çin ise fiziksel olarak kısıtlanmıştır. Donanması ve daha önemlisi iyi denizcileri yoktur. Dahası, Çin doğası gereği ne zaman dış dünyaya açılsa, kıyı bölgeleri zenginleşmekte, ancak iç bölgelerdekiler farklı durumda olduğundan, çatışmalar ve iç karışıklıklar meydana gelmektedir. Bu durumda aklını kendi güvenliğine takmış kaygılı bir Amerika, eğer dikkat etmezse, kendisini düşman bir dünyada izole olarak bulacaktır. Bunun için Amerika'nın kuşatılmış beyinlerin tuzağına düşmeden, konumuna uygun sorumlu ve etkili bir dış politika izlemesi gerekmektedir.[1550]

Günümüzde, Kuzey Atlantik ve Pasifik'i kontrol altında tutan ülke, küresel ekonomiyi de elinde tutuyor demektir. Oysa her iki okyanusta üstünlüğü sağlayacak bir donanma oluşturmak ve onu idame ettirmek oldukça maliyetlidir. Basra Körfezi'nde bir deniz gücü bulundurmak bile birçok ülkenin savunma

---

[1545] Apartman örneğini yıllar önce Atatürk'te bir konuşmasında vermiş, ancak apartmanda bir şey olursa bundan hiçbirimiz kurtulamaz bu nedenle ülkeler işbirliği yapmalı değerlendirmesinde bulunmuştu.

[1546] Brzezinski, Zbigniew. *Tercih*, Çev. Cem Küçük, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2004,s.14.

[1547] Zbigniew, Brzezinski. *Amerika ve Dünya*, Brent Scowcroft, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2009,s.12.

[1548] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.359.

[1549] Friedman, George. *Gelecek 100 Yıl*, Çev. İbrahim Şener, Enver Günsel, Pegasus Yayınları, 2009,s.24.

[1550] Brzezinski, Zbigniew. *Tercih*, Çev. Cem Küçük, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2004,s.9,10.

bütçesinden daha fazladır. Her durumda ABD'nin denizden komşuları Rusya ve Çin ile denklemdeki denge arayışları devam edecek gibi gözüküyor (ABD'nin Avrupa, Çin ve Rusya'ya olan konumu için Bkz. Ek-Harita:29).

ABD tarihinin %10'u savaşlar içinde geçmişti. Ancak 20. yüzyılda bu oran %15 olmuş, 20. yüzyılın ikinci yarısında ise %22'ye yükselmişti. Amerika'nın dâhil olduğu savaşların oranı giderek artmaktadır. Brzezinski'ye göre ABD'nin, maliyetini kendisi karşılaması gerekeceğinden, uluslararası sorunları tek başına çözmek yerine, müttefikleri ile işbirliği yapması gerekmektedir. Bu hatayı her iki Dünya Savaşı'nda da İngiltere yapmış ve üstünlüğünü kaybetmişti. Bunun için ABD'nin değişen dünyaya tepkisi, savunma yerine uyum sağlamak olmalı ve değişen güçlerin karşısında değil yanında bulunması, dost düşman demeden uzlaşması gerekirdi.[1551] Bu durum "Proxy War" denilen Vekâlet Savaşları'nı gündeme getirmektedir. Yani Amerika kendisi savaşmayacak, kendisi adına savaşacak bir gücü bulacaktır.

Sovyetlerden arta kalan Rusya'nın 1990'da üretiminde %40 azalma oldu. 1990'larda bir Sovyet vatandaşı Batı Avrupalı'dan 4 yıl önce ölürken 10 yıl sonra bu 12 yıla çıkmıştı.[1552] 2008 yılında ise yeniden artan petrol fiyatları nedeniyle Rusya, zaman zaman Avrupa Birliği (AB)'ne şantaj yapsa da, artık bir tehdit olmaktan uzak görülüyordu. Ancak, Vlademir Putin ile gelişme ve uluslararası politikada bir yer edinme çabasına tekrar girişmişti ve bu yüzden zaman zaman çıkışlar yapabiliyordu. Rusya bu çıkışları yapmaya devam edecektir. Diğer taraftan uzmanlara göre Avrupa, sürekli bölünmeleri, iç savaşları, yaşlanan nüfusu, yavaşlayan ekonomik büyümesi ile eski günlerine dönmesinin zor olduğunu giderek daha fazla gösteriyor. Japonya durgunluğa girdi, Çin kalkınma hamlesiyle küresel düzlemde hak ettiği yeri talep ediyor.

16 ve 17. yüzyılda dünyada kimin kazanıp, kimin kaybedeceğine karar veren devlet Osmanlılardı. Buna bir aralar İspanya katılmıştı. Napolyon Savaşları sonrasında Almanya, Fransa, İngiltere, Portekiz, Prusya, İspanya ve İsveç büyük devlet sayıldı. Portekiz, İspanya ve İsveç sonradan bu konumlarını kaybettiler yerine İtalya, ABD ve Japonya geldi.[1553] Daha sonra bu rolü tek başına İngiltere oynamaya başladı. I. Dünya Savaşı'na kadar dengeyi sağlayan devletler Avrupa'da iken, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika kıtasına geçti. 1750'lerden sonra dağılmaya başlayan Asya 20. yüzyılın sonlarında kendisini yeniden toparladı ve dünya normal dengesine biraz yaklaşmış görülüyor.

Ancak, Osmanlı'dan doğan boşluğun hâlâ doldurulamadığı da açık. 9 Mart 2003 tarihli New York Times, tarihçi köşe yazarı Davit Fromkin: "Bir hayalet

---

[1551] Zbigniew Brzezinski, *Amerika ve Dünya*, Brent Scowcroft, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2009,s.9.

[1552] Morris,a.g.e.,s.637.

[1553] Denk Nevzat, *Geçmişten Günümüze Dünya Güç Merkezleri*, Jeopolitik Dergisi, Sayı 1, 2002.

Amerika Birleşik Devletlerinin pençesine almış rahat bırakmıyor. Bu hayalet Osmanlı İmparatorluğu'nun hayaletidir. Irak'ta, Sırbistan'da, Bosna'da, Kosova'da, Körfez Savaşında ve 11 Eylül saldırılarında bu hayalet hep bizimleydi... ve de asla uzaklaşmış değildi..."[1554] diyordu. Orta Doğu, Balkanlar ve Kuzey Afrika'da, Osmanlı sonrası oluşturulan suni devletler bir türlü istikrara kavuşamamıştı. Diğer taraftan Bosna ve Kosova çatışmaları meydana gelmiş, Yugoslavya dağılmış ve yeni devletler kurulmuştu. Bir topluluğun oluşmasında, müşterek dil ve dine sahip olması kadar bir şeyleri birlikte yaşamasının da büyük önemi olduğu kesindi.[1555]

1945 yılında dünya üzerinde 50 devlet vardı. 50 yıl sonra bunların sayısı 4 katına çıkmıştı.[1556] Balkanlarda böyle bir devlet çokluğu tarihte daha önce hiç görülmemişti. Ortadoğu'da da Osmanlı sonrası boşluk devam etti ve edecek görülüyor. Arap-İsrail çatışmaları yanında, Irak Kuveyt'i işgal edince, 1990'lı yıllara damgasını vuran ve sonuçları geleceğe uzanan bir sorun ortaya çıktı.[1557] 19.yüzyılın en kanlı savaşları Amerikan İç Savaşı ile Çin'deki ayaklanmalardı.[1558] Oysa sadece 1990-2000 yılları arası 78 yerde 116 silahlı çatışma meydana geldi. Bunların 7'si devletlerarası, 20'si ise başka devletlerin müdahalesini içeriyordu.[1559] Çöl kalkanı operasyonuna 37 ülkeden 800.000 asker destek verdi. Savaş sonunda Irak tarafı 85.000 ölü, 175.000 tutsak verirken, müttefiklerde 234 ölü ve 479 yaralı vardı.[1560] ABD, Afganistan ve Irak'taki mücadelelerde yaklaşık 5000 kayıp verdi. Bu Vietnam kayıplarının %6'sına, II. Dünya Savaşı kayıplarının ise %1'ine karşılık geliyordu. 11 Ekim 2002 tarihinde ABD Başkanı, BM onayı olmadan, "Önleyici Saldırı" adına savaş için kongreden izin aldı.[1561] ABD'nin gafil avlandığı 11 Eylül 2001 saldırısı sonrası ortaya çıkardığı, yeni bir düşmana karşı başlattığı saldırı ise devam edecek gözüküyor. Doğal olarak Ortadoğu bölgesi ile yakın çevresinde de kısa vadede bir istikrar beklemek hayal gibi duruyor.

2010 yılı sonrasında Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da, "Arap Baharı" diye isimlendirilen kitlesel hareketler toplumsal bir talep veya kırılma olmadan gerçekleşiyordu. Bu değişim ve kontrolde yeni bir yöntemi işaret etmekteydi ve ülkeleri kontrol yöntemi artık sanal ortama taşınmıştı.[1562] Gelişen ortama göre değişik kontrol etme tekniklerine de hazır olmak gerekiyor.

[1554] Boray Ferit, Erden. *Bilinmeyen Tarih ve Türkler*, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2005.s.544.
[1555] Ortaylı, İlber. *Tarihin İzinde*, Profil Yayınları, 2008.s.124.
[1556] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.14.
[1557] İnat, Kemal ve Diğerleri. *Dünya Çatışma Bölgeleri*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2004.s.10.
[1558] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.3.
[1559] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.3.
[1560] Sander,a.g.e.,s.570.
[1561] İnat Kemal ve Diğerleri,a.g.e.,s.10.
[1562] Dönmez, Yılmaz. *Medeniyetten Yığma*, Düşünce Yayınları, İstanbul, 2012.s.50.

Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı işgal girişimi ise yeni denge arayışlarına işaret ediyor. Bu durumda, tarih kitaplarını geriye çevirip 1667 yılında Rusların Kiev'i ele geçirişini ve bundan 10 yıl sonra 1677 yılında Kırım Hanlığı ile Ukrayna arasındaki topraklara saldırışını hatırlıyor insan.[1563] Sanırız sırf bu yüzden Hun Hükümdarı Atilla "Geleceğimizi geçmişimiz üzerine kurmalıyız." derken, sağlam bir geleceğin oluşturulmasında, geçmişin de önemine işaret etmek istiyordu.[1564]

Stephen Hawking, Almanların Londra'yı bombalaması nedeniyle babasının göç ettiği Oxford şehrinde 1942 yılında doğmuştu. 21 yaşında felç geçirince tekerlekli sandalyeye mahkûm oldu. Başkaları için hayata küsme sebebi olabilecek bu durum, onun için hayatın sırrını çözme aracı oldu. 210 IQ ile dünyanın en zeki adamı olduğu kabul ediliyor. Evrenin büyük patlama ile başlayıp, kara deliklerle sonlandığı teorisini ortaya attı. Ona göre Evrenin bir sonu ya da sınırı yoktu. Görünür 3 boyut vardı ve 4'üncüsü de zamandı. Bunun dışında bir de 5. boyut var ki, işte Büyük Patlama'nın nedeni 5. boyuttaki şartlardı. Bütün boyutların aynı anda oluştuğunu ve ondan önce hiçbir şeyin olmadığını iddia etmesi, kendisini bir anda inananlarla, yani Allahın her şeyi aynı anda yarattığını inancını taşıyanlarla, aynı safa geçirmişti.[1565]

Hawking, 7 milyarlık dünya nüfusunun her 40 yılda 2'ye katlanması karşısında, "Böyle giderse 2.600 yılında dünyada tüm insanlar omuz omuza yaşayacaklar ve elektrik üretimi dünyayı korlaştıracak kadar ısıtacak." tahmininde bulunmuştu. Ona göre insan evren tarihinin çok küçük bir boyutunda varlığını sürdürmüştü. Bu nedenle kendisi dışında karşılaşacağı yabancı bir yaşam formu, bizden daha ilkel olabileceği gibi, daha gelişmiş de olabilirdi.

Geçtiğimiz yüzyıldaki savaşların önümüzdeki yıllarda tekrarlayıp tekrarlamayacağı sorusuna hiçbir iyi akademisyen doğrudan cevap veremez.[1566] Kuzey Kore 2009 yılında ikinci nükleer bombasını test etti. Birincisini 2006 yılında denemişti. Ancak bu 2 bomba Amerikalıların İngilizlerin 500 nükleer bombasından daha fazla kaygılandırmakta.[1567]

Dünya küçülüyor. Mayflower Atlas Okyanusunu 3 ayda geçmişti. 1924 yılında Lindbergh bunu uçarak 33 saatte gerçekleştirdi. 50 yıl sonra Condorde bunu 3 saate düşürdü. Bugün balistik füzelerde bunu 30 dakikada yapabiliyoruz.[1568]

[1563] Uslubaş ve Dağ. *Dünya Tarihi*, Karma Kitaplar, İstanbul, Ekim 2007.s.201.
[1564] Dönmez, Yılmaz. *Medeniyetten Yığma*, Düşünce Yayınları, İstanbul, 2012.s.335.
[1565] Çimen, Ali. *Tarihi Değiştiren Bilginler*, Timas Yayınları, İstanbul, 2012.s.299.
[1566] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s. XVII.
[1567] Nye, S. Joseph ve Welch A. David.a.g.e.,s.XV.
[1568] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.,s.1.

Günümüzdeki bilgi bolluğu bir taraftan da dikkat azalmasına yol açmakta. İnsanlar onca bilgi altında nereye odaklanacaklarını şaşırmaktadır. Bu nedenle günümüzde bizleri, gereksiz ve doğru olmayan bilgilerden arındırılmış bilgileri sunacak güvenilir markalar daha da önem kazanmaktadır.[1569] 2000 yılında Sırp lider Slobodan Miloseviç devrildiğinde Sırp yetişkinlerin %50'ye yakını Özgür Avrupa Radyosu'nu dinlerken, resmi Belgrad Radyosu'nu dinleyenlerin oranı %30 civarındaydı. 2006 yılında İsrail Hizbullah örgütüne karşı askeri bir üstünlüğe sahipti, ancak hava saldırılarında ölen çocukların görüntülerini yayınlayan Hizbullah asıl zaferi kazanmıştı.

Doğal olarak insanları bilgiye ulaştırma gücünü ele geçiren ve kontrol edenler büyük bir üstünlük kazanıyor. Artık bırakın şirketleri, devletler bile neredeyse internet üzerinde kuruluyor veya yıkılıyor. Geleceğin saldırıları da, hiç şüphe olmasın, siber ortamlarda gerçekleşecek. Bilgi savaşında en ufak bir bilgi üstünlüğü bile önemli bir fark yaratacak. Bu yazıyı okurken bile tedbir almayanlar şaşırtıcı sonuçları acı bir şekilde seyretmekle yetinecek.[1570]

Gelecek yüzyılda kendimizi yok etmezsek, gezegenlere ve yakın yıldızlara gideceğiz. Belki de bir çöküşü yaşayacağız. Ancak bu nasıl olur bilemiyoruz. Bu dünyanın çeşitli noktalarda değişik zamanlarda başlayabileceği gibi ani olarak da ortaya çıkabilir.[1571]

Filozof Kierkegaard: "İleriye doğru yaşar ancak geriye doğru düşünürüz." der. Geriye doğru düşünürken, yapılacak en büyük hata ise ileriyi bugünün kalıplarına ve verilerine göre şekillendirmektir. İnsanlar şüphesiz kendi tarihlerini kendileri yaparlar ancak bu çoğu zaman onların istediği şartlarda gerçekleşmez veya gerçekleştirilmez. İstemek kadar, doğru zaman, doğru mekân ve doğru insanları bulmak da gerekir. Bulunan yeniliklerin ne sonuçlar doğuracağı başlangıçta pek bilinmiyordu. Bu yüzden İngiltere Başbakanı Gladstone, dinamonun ne işe yarayacağını soranlara: "Bilmiyorum, ama hükümetimiz bir gün bundan vergi alabileceğini söyleyebilirim." diyordu.[1572] Çinli filozof, Lao-Tse'e göre ise insanlar eğer korkunç olandan korkmazsa, en büyük korkunçluk yaklaşmakta.[1573] Hiçbir şey yapmama özgürlüğü ise insanın belki de elinde kalan son gücünü anlamsız bir şekilde başkalarına armağan etmesi anlamına geliyor.1993 yılında Huntington Medeniyetler Çatışması ile dünyayı 8 büyük medeniyet alanına ayırmış ve çatışmaların bunlar arasında gerçekleşeceği öngörüsünde bulunmuştu. Bir dereceye kadar doğru gibi gözüken bu kuram

---

[1569] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.,s.408.

[1570] Nye, S. Joseph ve Welch A. David,a.g.e.s.390,391.

[1571] Havemann, Robert. *Yarın, Sanayi Toplumu Yol Ayırımında Eleştiri ve Gerçek Ütopya*, Çev. Erol Özbek, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1990.s.21.

[1572] Çimen, Ali. *Tarihi Değiştiren Bilginler*, Timas Yayınları, İstanbul, 2012.s.191.

[1573] Havemann, Robert. *Yarın, Sanayi Toplumu Yol Ayırımında Eleştiri ve Gerçek Ütopya*, Çev. Erol Özbek, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1990.s.9.

kültürlerin birbirinin karşıtı değil, tamamlayıcısı olduğu ve farklılıkların aslında zenginliğimiz olduğu düşüncesi ile aşılabilir gözüküyor.

KARA NOKTALAR

İnsanı ve onun geçirdiği dönemleri anlamak, bir anlamda bugünü anlamak demek. Bu yüzden geçmişe gittik ve tekrar bugüne geldik. 30.000 yıl önce ortalama yaşam beklentisi 18 yıldı. İnsanlar hayatını mağarasında ve birkaç kilometrelik bir çevrede geçiriyordu. Hayatı boyunca tanıdığı insan sayısı ise 100'ü geçmiyordu. Bu ortamda her yeni bilginin 40 kilometre öbür tarafa gitmesi neredeyse 100 yılı buluyordu. Bu ortalama insan ömrünün 5 katı bir süreye eşitti. Bu döneme, "Nokta Kültürü" deniliyordu ve MÖ 10.000 yılına kadar sürdü. 1800'lü yıllarda ise ortalama yaşam süresi 25'e kadar çıkmıştı.[1574] Keşifler dönemi ile birlikte insanlar dışarı açılıp bilmedikleri diyarlara doğru gittiklerinde iletişim arttı. Wright kardeşler 1903 yılında ilk uçağı uçurduktan yaklaşık 60 yıl sonra insanoğlu aya ayak basıyordu. İlk uçak 12 saniyede yaklaşık 10 kilometre hızla giderek 37 metre uçmuştu. 2001 yılında ise Dünyamızdan 300 milyon kilometre uzaktaki bir asteroite maden kaynaklarını araştırmak için bir uzay aracı yerleştirebilecek kadar etrafa açılmıştık.[1575]

Bu açılımın birinci boyutunda kabileler krallıklara dönüşmüştü, keşifler ile denize hâkim imparatorluklar, daha sonra ise süper güçler ortaya çıktı. Günümüzde yaşadığımız ise dördüncü ve yeni bir boyut. Bundan sonra uzayın sonsuz ortamında nerelere ulaşabileceğimiz hayalleri zorluyor. İnsanlar kaynaklara ve bilgilere mesafe, zaman ve mekân kısıtlaması olmadan her noktadan erişebilmeye başladı. Bu boyutta yüz yüze iletişime ihtiyaç azalıyor, giderek uzaktan görüntülü, yazılı veya sesli uygulamalara dönüşüyor. Bu maksatla kullanılan cihazlar bile küçülüyor. Şimdi cihazlar telefon boyutuna, hatta saat boyutuna indi, ne kadar küçük boyutlara indirgenebileceği ise hayallerimize bağlı. Başlangıçta insanlar için sadece ırmak vardı. Babilliler okyanusa, "tuzlu ırmak" diyordu. Sonra gün geldi ırmaklar deniz, denizler okyanus'a dönüştü. Yeni boyutta, alan artık uzayın sonsuz boşluğu. İlk boyut on binlerce yıl, ikincisi 400 yıl, üçüncüsü 100 yıl sürmüştü. Şimdi bu 10'lu yıllara düştü. Çağımız insanı artık ortalama yaşam süresinde birkaç boyutu aynı anda yaşıyor. Her şey çabuk değişiyor, tükeniyor, katı olan her şey buharlaşıyor. Buna nasıl katlanacağız, bu yükü nasıl taşıyacağız?

[1574] Passig, David. *İki Bin Elli*, Koton Kitap, Çev. Nita Kurrant, İstanbul, 2011,s.112-123.
[1575] "Eros" isimli asteroid.

Artık insanlar akıllarıyla uzayda uçarken, bedenlerinin coğrafi sınırlara hapsolmasını kabul etmiyor. Bu nedenle mesafe içinde özgürlük kavramı önem kazanmaya başladı.[1576] Artık "özgürleşme" kavramı, "insanların kendi iradesi ile seçtikleri şeyleri yapmasını engelleyen fiziksel ve insani kısıtlamalardan kurtulması" olarak tanımlanıyor.[1577] Oysa daha yakın bir geçmişte cep saatlerinin icadı, zamanı mekâna bağlı olmaktan çıkarmıştı. Şimdi ise insan mekândan bağımsız olma yolunda. Zaman ve mekânın yok olduğu ortamlarda kendimizi arıyoruz. İnsanoğlunun tarih boyunca sağladığı gelişmelerden sonra, uzaya gönderilen araçlardan biri 1983 yılında güneş sisteminden çıkarak uzayın diğer alanına geçti.[1578] Artık kendi gezegenimiz dışındaki yerleri de merak ediyoruz. Curiosity (merak) isimli başka bir uzay aracı 8 ayda 567 milyon kilometre mesafe kat ederek Mars gezegenine indi. İnsanın yaptığı bu araç neredeyse saatte 100.000 kilometrelik bir hıza ulaşmıştı. Şimdi ise karada 643 kilometrelik yolu 30 dakikada alabilecek bir hızlı tren projesi üzerinde çalışılıyor.[1579] Muhtemel ki, kısa bir süre sonra daha hızlıları yapıldığında, saatte ancak 1000 kilometre yapabilen bir aracı hayal ettiğimiz için gülünç duruma düşeceğiz.

Gelişmeler gerçekten şaşırtıcı boyutta. Aklın bir adım öteye geçip, önceki şeklinin dışına çıktığı önemli bir çağın eşiğinde bulunuyoruz.[1580] Şimdiye kadar kabul gören kavramlar yığını hızla çözülüyor ve insan yeni bir çıkış yolu arıyor. Deneysel olarak aşmamıza rağmen, pratikte daha ışık hızını aşamadık ama bütün insanlığın bilgilerini cebimize sığdırmayı başarmış durumdayız. Gezegenlere gidiyoruz ve başka dünyaları araştırıyoruz. Acaba aynı şeyleri mi yaşayıp duruyoruz? Değişimi gördükçe boşuna mı telaşlanıyoruz? İlk gemiyi bulan, telgrafı ilk keşfeden, uçağa binen, bilgisayarı kullananlar da tarihin sonunun geldiğini düşünmüş müydü?

Geçmişle gelecek arasında en büyük bağlantı, aralarında şimdiki zamanın ortak ölçüsü olmadan, birinin diğerini tekrar edeceği gerçeği.[1581] Ancak eskide hiçbir şey asla şimdileştirilemiyor ve yaşadığımızı sandığımız olaylar asla geriye döndürülemiyor.[1582] Geçmişle gelecek değiş tokuş edilemese de, yine de geçmişi geleceğe bağlamayı öğrenmemiz gerekiyor. Bazen yaşamın sorgulan-

---

[1576] Passing,a.g.e.,s.116.

[1577] Booth, Ken. *Security and Emancipation,* İnternational Studies, (174), 1991.s.318-320.

[1578] Yanında bir dünya haritası taşıyan araç bu hızıyla 8 milyon yıl sonra "Aldebaran" isimli bir yıldızın yanından geçecek.

[1579] ABD'nin Los Angeles ile San Francisco arasında yapılacak projenin ismi "Hyperloop" olup, 10 yıl içinde tamamlanması planlanıyor. Bu saatte 1126 kilometrenin üzerine çıkmak demek. Bu ABD ve Çin arasında yapılırsa 2 saatte bu mesafeyi almak mümkün olabilecek.

[1580] G.W. Hegel, 18 Eylül 1806 tarihli konferans konuşması.

[1581] Blanchot, Maurice. *Öteye Adım Yok Ötesi*, Çev. Nami Başer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.s.37.

[1582] Blanchot,a.g.e.,s.35.

ması yasak olsa da,[1583] yine de insanın hayatın derin manasını kavrayarak, kendi ötesindeki derinliklere ulaşabileceğine inanıyoruz.[1584]

Sorun ne derseniz, öyle net bir şey de yok. Nedense bir tuhaflık var üstümüzde. Artan refah ortamı ve her şeye sahip olabilme şartlarının oluşması karşısında artık çocuklar bile aldığı hediyelerle fazla sevinir gözükmüyor. Kendilerine göre sahip olmaları gereken birçok şeye sahipler. Olaylar yaşamımızı geri dönülemez biçimde değiştirdiğinde, zaman zaman geçmişten bir kopuş da söz konusu olmuyor değil.[1585] Bu hız ortamında, düşünmeye ayıracak zamanımız da yok. Şaşırdık. Olaylar sanki bir zaman sekmesine uğramış gibi hızla dünyaya yayılıyor. 1500'lerde Avrupa'da yılda en fazla 1000 kitap basılırken bu oran daha 1960'lara gelindiğinde günde 1000'i geçmişti. Yani bir anlamda 450 yıl sonra 1 yıl 1 güne eşit olmuştu. Bugünlerde ise yıllar saatlere, hatta dakikalara düştü. Bu ortamda her şey yüzeysel gidiyor. Kişilere ve olaylara ayıracak vaktimiz yok. Artık birkaç işi bir arada yapıyor, değişim hızında, bilgi denetimi olanaklarından yoksun bir noktaya ilerliyoruz. Gerçekler yaşamımızı altüst ederek hızlı görüntüler arasında kayboluyor. Saat başı yeni dünyalar kurulurken, daha önce kurulan dünyalar hızla yıkılıyor. İnsan yaşadığı dönemden umudunu kestiğinde ise daha önce hiç tanımadığı ortamlarda kendini bulmaya çalışıyor. Karşılanamayan beklentiler umutsuzluk ve hayal kırıklıkları yaşatırken, insan çoğu zaman ya çareyi geçmişinde buluyor, ya da kendisi olmaktan vazgeçerek sahte dünyalara kendini atıyor.

Farabi, yıllar önce "Bir şeyin bilgisi, ya akıl kuvvetiyle ya tahayyül kuvvetiyle ya da duyusal algı ile elde edilebilir." demişti.[1586] Aklımıza, tahayyül kuvvetine ve sezgilerimize hiç bu kadar ihtiyaç duymamıştık. Ayrıntılar arasında kaybolmamak ve barışçıl bir geleceği yakalamak adına stratejik düşünmek zorunda olduğumuzu hissediyoruz. Bunun önündeki en büyük engel ise sebep-sonuç ilişkisinin kurulamayışı.[1587] Tarih gelecekteki olayların habercisi ve her olay kendi içinde ders alınabilecek sebep ve sonuçları barındırıyor.[1588] Geriye bir şey kalıyor ki, o da tarihi bilmek ve olayları birbirine bağlayarak kullanabilmek. Çünkü bize göre zekâ bilgi edinmekten çok, onu kullanma yeteneği.[1589] Tarihi stratejik açıdan incelediğimizde bir takım esaslar çıkarabilir miyiz veya bunu her olaya uygulayabilir miyiz bilmiyoruz ama şimdiye kadar ince-

---

[1583] Rundell, J. Robinson G. *Tahayyül Gücünü Yeniden Düşünmek*, Çev. Ertuğrul Başer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.s.219.

[1584] Köse Ali, Ayten Ali. *Din Psikolojisi*, Tümas Yayınları, İstanbul, 2012.s.7.

[1585] Leach, Edmund. "Two Essay Concerning the Symbolic Representation of Time", *Rethinking Antropology*, Athlone, London, 1968.s.124.

[1586] Farabi, *İdeal Devlet*, Vadi Yayınları, 2004.s.35.

[1587] Dönmez, Yılmaz. *Medeniyetten Yığına*, Düşünce Yayınları, İstanbul, 2012.s.372.

[1588] Evans J. Richard, *Tarihin Savunucusu*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitapevi, Ankara, 1999.s.64.

[1589] Dönmez,a.g.e.,s.377.

lediğimiz olaylarda bazı sonuçlar çıkaracak olursak kısaca şunları söyleyebiliriz:

Hiçbir olay nedensiz değildir.

Bir olay mutlaka başka sonuçlara da yol açar.

Her olayın mutlaka başka bakış açıları da vardır.

Her olayın bir görünür, bir de ufkun ötesinde altında yatan nedenleri olabilir.

Küçük olaylara odaklanıp büyük resmi kaçırmamak gerekiyor.

Kaynakların kontrolünü elinde tutan gelişiyor.

Güçlü ve zengin olanın düşmanları da çok oluyor.

Kuvvet çarpanı olan üstünlük sağlıyor.

Karşısında zayıf kuvvetler olan daha hızla ilerliyor.

Az kaynakla çok iş yapmak bir sanattır.

Bazıları rolleri dağıtıyor, bazıları ise kendilerine verilen rolü oynuyor.

Stratejik hatalar, taktik başarılarla kapatılamıyor.

Güç kullanıldığında güç olmaktan çıkıyor.

Güçlü olmak için müttefiklere de sahip olmak gerekiyor.

Dengeleri önceden kendi lehine olacak şekilde oluşturmak avantaj sağlıyor.

Doğru zamanda, doğru yerde, yeterli kuvveti bulundurabilen kazanıyor.

Ekonomik, askeri, kültürel, teknoloji ve diplomatik gücü bir arada kullanan kalıcılık sağlıyor.

Şüphesiz, dünyanın küçülmesi ve tarihin hızlanması gerçeğini yaşıyoruz. Rengi, ya da gelenekleriyle, yaşam biçimi ve inançlarıyla ayrı yaradılıştaki bunca farklı insanın var olduğunun da farkına varıyoruz. Ancak bilgimizin her alanda yeterli olmaması bizi endişelendiriyor. Ne önümüzün ne de geçmişimizin tam olarak farkındayız.[1590] Tarihle bugün arasındaki sınır giderek bulanıklaşıyor ve bulanıklık içinde nerede olduğumuzu bilme ihtiyacını geçmişe göre daha fazla duyuyoruz.[1591] Tarihi okumak, kendi dünyamızda bir yerlere ulaşmak demek. Bir yerlere gitmek, sonra çıkardığımız manalardan kendi yerimizi bularak, kendimizi yeniden anlamak, kendimize dönmek demek.[1592] Bir anlamda tarihi bilmek insan olmak demek. İnsanların barış içinde yaşayabileceği bir çevreyi oluşturmak için geleceği tahmin etmek, en azından tahminlerde bulunabilmek, biraz geriye gidip tarihten kuvvet alarak hızlanmakla mümkün gibi. Yani önümüzdeki hendeği olduğumuz yerden aşamıyorsak, geriye çekilip koşarak aşmak daha akıllıca olsa gerek.

[1590] Mattelar, Armond. *Gezegensel Ütopya Tarihi*, Çev. Şule Çiltaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.s.39,40.

[1591] Auge, Marc. *Çağdaş Dünyaların Antropolojisi*, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012.s.30.

[1592] Blanchot Maurice. *Öteye Adım Yok Ötesi*, Çev. Nami Başer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.s.5,6.

Geleceğe ilişkin kesin hükümler ortaya koymak zor. Ancak, aklımızla geçmişte benzer olayları esas alarak muhtemel oluşabilecek durumları tahayyül etmemiz mümkün. Bilinmeyenler giderek artıyor. Biz geleceğe ait bilinmeyenlere "Kara Noktalar" diyoruz. Önümüz Kara Noktalarla dolu. Tahminlerimiz gelişmenin olağan seyrinde devamına göre belirlenirken, bilinmeyen değişkenlerin bu kara noktaları yok etmesi durumunda, doğal olarak tahminlerimiz de gerçekleşmeyecektir. İzlenen yolu değiştirebilirsek, beklenen son da farklı olabilir. Ancak değiştirebileceklerimiz yanında değiştiremeyeceklerimizin olduğu da bir gerçek. Belki kısa bir gelecekte uzayın derinliklerinden gelen bir parça kontrolümüz dışında hayatımızı değiştirecek. Daha şimdiden ABD Tennessee Üniversitesi 16 Mart 2880 yılında Dünyaya çarpma ihtimali bulunan (300'de 1) bir göktaşını durdurmanın yollarını arıyor. Bilim adamları dünyaya 1.5 km. çapında bir asteroitin çarpması durumunda 100 milyar ton dinamite eşit patlama etkisiyle karşı karşıya kalacağımızı, bunun iki katı bir asteroitin çarpması halinde ise 2 milyon ton dinamite eşit patlama sonucu kimsenin hayatta kalmayacağı tahmininde bulunuyorlar. Böyle bir olay olur mu bilmiyoruz ama bu olayın birkaç yüz bin yılda bir gerçekleşme ihtimali var. Zaten bilim insanlarına göre, evrenin devam eden genişlemesine inatla birbirine giderek yaklaşan Samanyolu ve Andromeda galaksilerinin 2 milyar yıl içinde birbiri ile çarpışması söz konusu.

Gelecekten daha fazla sürpriz beklemek için her türlü gerekçe mevcut. Geleceği, yani bu Kara Noktaları nasıl bileceğiz? Günümüz insanının en büyük sorunu da bilmek değil mi? Hem de her şeyi bilmek. Herkesin her konu hakkında söyleyecek bir şeyleri var. Montesquieu, "Az bilmek için çok okumak gereklidir." derken, acaba fazla bilenler mi gelecek hakkında çok yanılacak? Tahmin yapmadaki esas sorun bugünkü kalıpları aşabilme yeteneğinde ortaya çıkıyor. 1946 yılında ilk bilgisayarlar 2.5 metre yüksekliğinde 25 metre uzunluğunda ve 30 ton ağırlığındayken, 1949 yılında "Populer Mechanics" dergisinde bir yazar, bir gün bilgisayarların küçülerek bir otomobil kadar olabileceği tahmininde bulunuyordu. Bu boyuta 10 yıl içinde gelindi. 1969 yılında ise bilgisayar aya inen uzay aracına yerleştirilebilecek kadar küçülmüştü. Geleceği düşünürken yaptığımız en büyük hata, ileriyi elimizdeki verilerle bugünün kalıplarına göre şekillendirmekti.

21. yüzyılda bilinmeyenler daha da çoğaldı. Olayların gerçekleşme hızı ve kapsamı insanı şaşırtacak durumda. Elindeki yeni baltalar sayesinde insanoğlu bu yüzyılda daha vahşi olacağa benziyor.[1593] Toplumsal gelişmenin nasıl olacağı da bilinmeyen başka bir kara nokta.

[1593] Passing,a.g.e.,s.40.

İnsanın doğasında her zaman bir beklenti içinde yaşamak var. 1970'ler özgürleşme, adaletsizliğe öfke, tanınma ve hak talepleri yıllarıydı. Bu aynı zamanda genelleştirilmiş bir kendinde hak görme algısını, belli adaletsizliklere duyulan öfke, genelleştirilmiş yakınma ve hüsran duygularına indirgendi. Sonuçta yeni yüzyılda ortaya bir kendinde hak görme ve yakınma kültürü çıktı.[1594] Toplumsal düşünce yapısındaki bu değişme dikkate alınmadığında ortaya sorunlar çıkıyor.

Akrabalık zayıflıyor, evlilik ve doğum oranları düşüyor. Aile bağları zayıflayınca toplumları bir arada tutan bağlar da zayıflıyor.[1595] Kendi kendini dokuyan ve kendi kendini muhafaza eden türden güvenlik ağları, komşuluk ve aile tarafından bir zamanlar sağlanan siper hatları dağıldı ya da zayıfladı. Ortalıkta kol gezen güvensizlik hayaleti hakkında bir şeyler yapmadıkça kalıcı değerlere olan inancın yeniden sağlanmasına imkân yok.[1596] İnsanların karşılıklı bağları artık daha kısa ömürlü ve daha zayıf. Bunun sonucu ortaya çıkan "kontrolsüz bireycilik" kültürü sorunlar yaratıyor. Suç oranları artıyor.[1597] Diğer taraftan, "kontrolsüz, ancak her şeyin kendi halinde olduğunu düşünme yanılgısı" var. Çoğumuz birçok şeyi kontrol ettiğimizi sanıyoruz. Ofislerde ki klimalar gibi. Bunların çoğunun ısısı merkezi olarak kontrol edildiği halde yine de bir kontrol düğmesi var ve biz bununla oynayarak kontrolün bizde olduğu yanılgısına kapılıyoruz. Böylece yönetime de ısı konusunda yapılan şikâyetler azalıyor. Kontrolsüzlük ortamında insanlar yalnızlık ve yitiklik duygusuna itiliyor. İçsel gelişimini sabote eden insanlar bu boşluğu dolduracak idealler ve idoller bulma peşinde. Sanal ve gerçek dünya birbirine karıştı. Bilgisayar oyunlarından etkilenerek bir akrabasını silahla öldüren çocuğun, "Bunun başka canı yokmuş!" demesine şaşırırken, film seyrederken ağlamalara ne demeli.

Belki de 2050'li yıllarda 100 yaşını aşmış ancak hâlâ sağlıklı olan birçok insan olacak. Eğitimde mekânsal bağımlılığın ortadan kalkacağı kesin. Yine yeni enerji kaynaklarının bulunması, enerjinin ise çok küçük ortamlarda depolanması mümkün olacak gibi gözüküyor.

Ancak pek arzu etmesek de insanlar arasında bölünmeler ve gruplaşmalar bazen tehlikeli boyutlara varabilir. Bugünkü dinsel ve ırksal bölünmelerin yanında belki de belirli bir müziği sevenler veya sevmeyenler gibi bugün bize komik gelen bölünmeler ve ayrışmaları bekleyelim. Çatışmalar da yine sanal ortamda gerçekleşecek. Tıpkı tanışma, ayrılma gibi birlikteliklerin orada başlayıp, orada sona erdiği gibi.

[1594] Foley Michael. *Saçmalıklar Çağı*, Domingo yayınları, Çev. Algan Sezgüntüredi, İstanbul, 2012,s.28.
[1595] Fukuyama, Francis. *Büyük Çözülme*, Çev.Hasan Kaya, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2009,s.9.
[1596] Bauman, Zygmunt. *Bireyselleşmiş Toplum*, Çev.Yavuz Alagon, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011,s. 11.
[1597] Fukuyama,a.g.e.,s.22,23.

Ne kadar korkutucu olsa da değişen dünya ile kalıcılık ortadan kalkıyor. Eğer böyle bir kalıcılık ortadan kalkarsa dünya nasıl dönmeye devam eder, emin değiliz.[1598] Yaşantımız giderek bireysel ve monoton hale geliyor. Caddelerde sokaklarda daraldık. Selamsız geçer olduk kaldırımlardan. "Hangi güç, kim? Bu şehri evden işe, işten eve gideceğimiz bir yol haline kim getirdi. Kim kapattı bizi kendi dünyalarımıza..."[1599]

Geride bıraktığımız dönem dünyada hiçbir şeyin belirsizlik kadar kesin olmadığını gösterdi. Teknolojik gelişmelerin öngörülmesi bile en önemli meseleler arasına girdi. Bir zamanlar gerçekten olasılığı düşük görülen olaylar karar vericiler açısından temel sorun haline geldi.[1600] Tahmin ediciler ise kötü senaryoların gerçekleşmesi durumunda kendilerini korumak için her zaman en kötü durumun analizini yapıyor. İnsanların beklenilmedik bir durumu tasavvur etmek ve harekete geçmelerini sağlamak için genellikle ya bir Hollywood filmine ya da farklı ülkelerde gerçekleşen olaylara ihtiyaç duyuluyor.[1601] Araştırmalara bakarsak karamsarlıktan geçilmiyor. Artık ağaçlardan ormanların içinde değil reklam panolarından oluşan ormanlar içinde yürüyoruz. Reklam, propaganda, imaj gerçeğin yerine geçti, hayat yapaylaştı. Hayırseverlik kavramı bile yerini sponsorluğa bıraktı. Bırakıp gidesi geliyor insanın, hem de her şeyi olduğu gibi bırakarak.

İnsanlığın ortaya çıkışından bugüne kadar yaklaşık 110 milyar insanın yaşadığı tahmin ediliyor.[1602] 1800 yılına kadar, on binlerce yılda ancak 1 milyara ulaşabilen dünya nüfusu artık her 10 yılda 1 milyon artıyor. 2050 yılında dünya nüfusunun 12 milyara ulaşması bekleniyor. Bu noktaya gelindiğinde tarihte ilk kez yaşlı sayısı, çocuk sayısı ile eşit olacak gibi.[1603] Dünya Sağlık Örgütü sağlıklı bir gelişim için aile başına iki çocuk gibi bir hedef ortaya koydu. Eğer bu hedef gerçekleşirse 2300 yılında dünya nüfusu 10 milyar civarında kalacak. Tahminlere göre Hindistan'ın nüfusu 2036 yılında Çin'i geride bırakacak.[1604] Avrupa'da nüfus artışı durdu, diğer kıtalarda ise artıyor.

ABD, 1930'larda Büyük Buhran'ı, 1970'lerde ise stagflâsyonu aşmayı başarmıştı. Batı Avrupa'da 2007 yılından itibaren ekonomik sıkıntılar başladı, 2008 yılında ise ekonomi düşüşe geçti. 2010'larda İngiltere Devlet Bakanı[1605] ülkesinin gidişatından endişe duyarken, "Britanya'nın uykusundan uyandı-

---

[1598] Amerikalı romancı, Jonathan Franzen, 50 yıl sonra yayıncılık dünyasının ne yöne evrileceğini öngöremediğini ancak gidişattan kaygılı olduğunu bu şekilde ifade ediyordu.

[1599] Sökmensüer, Yaşar. Ne Yaşlandı, *Hürrriyet Ankara Eki*, 2 Şubat 2011.

[1600] Fukuyama Francis. *Kör Nokta*, Profil Yayıncılık, Çev. Hasan Kaya, İstanbul, 2008.s.1.

[1601] Fukuyama,a.g.e.,s.9,10.

[1602] Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu verilerine göre.

[1603] Mandıracıoğlu A. *Dünyada ve Türkiye'de yaşlıların Demografik özellikleri, Ege Tıp Dergisi*, 2010.

[1604] ABD Nüfus Bürosu tahminlerine göre.

[1605] Jeremy Browne.

rılması gerekiyor. Dünyadaki diğer tüm kıtalar Avrupa'nın önüne geçmiş durumda. Diğer ülkelerden daha zengin, daha başarılı ve daha etkili olmak gibi önceden kazanılmış bir hakka sahip değiliz. Zamanında bu nitelikleri, icatlarımız, maceraperestliğimiz ve girişimlerimiz sayesinde edinmiştik. Şimdi her şey değişiyor. Eğer büyük değişiklikler yapmazsak içinde bulunduğumuz sahte bir konfordan ibaret."[1606] diyordu. Gelecekte, aynı hızda toplumsal gelişme ile Doğu'nun 2100'lere gelindiğinde liderliği tekrar ele geçireceği tahmin ediliyor. "Aynı hızda gelişme" bu tahminin olmazsa olmazı.

ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Çin derken, İsrail 1970'lerden, Hindistan ve Pakistan ise 1998'lerden beri nükleer silaha sahip ülke konumunda. 2060'larda 20'den fazla devletin bu silaha sahip olması muhtemel gözüküyor. Çin'in askeri harcamalarının yakın bir gelecekte ABD'yi yakalayacak gibi. Yine Çin'in milli hâsılasının ileride ABD'yi geçeceği tahmin ediliyor. Ancak bu gerçekleşse bile sıradan bir Amerikalı, Çinlinin üç katı yani 60.000 dolar kadar para kazanacak. Bazı tahminler ise 2040 yılında Çinlilerin gelirinin 85.000 dolara kadar yükseleceğini ancak geliri 107.000 dolar olan Amerikalının gerisinde olacağını gösteriyor.

Muhtemelen 2100'lü yıllarda 100 milyonluk kentler olacak. Petrol, kömür, uranyum belki de olmayacak. Yakın bir gelecekte bilgisayar, doktor gibi bazı kelimelerin de kaybolacağını iddia ediliyor.[1607] Gelişmelerin sonu yok. 2030 yılına kadar insan beyni içindeki 22 milyar nöron arasında her saniye yollanan 10.000 trilyon elektrik sinyaline eşit hızda bilgisayarlar üretilebilecek gibi.[1608] Yine bu dönemde çipler 10.000 kat hızlanacak, mikroçipler mikroskopla görülebilecek kadar küçülecek.[1609]

16. yüzyıldan 18. yüzyıl sonuna kadar Avrupa'da yaşanan küçük buzul döneminden sonra ısıda bir yükselme olduğunu biliyoruz. 1850'den sonra çoğunluğu son 30 yılda olmak üzere ısının 1 derece arttığını da biliyoruz. Eğer atmosfere atılan gazlar bu şekilde devam ederse önümüzdeki 50 yıl içinde ısıda 2.5 dereceye ulaşan artışlar beklenmekte. Bu ise dünya ısısının 120.000 yıl önceki buzul dönemleri arasındaki ısısının üstüne çıkması manasına geliyor. Bazı bölgelerde 2080 yılına kadar, en az 2.7 derece olmak üzere 6 dereceye kadar artış bekleniyor.[1610] Denizler 100 sene öncesine oranla 12 santimden fazla yükseldi, 100 sene sonra 60 santim daha yükselecek gibi. Küresel ısınmada bugün soğuk olan Kanada ve Rusya'da verim yükselecek, diğer yerlerde ise azalacak. Tedbir alınmaz ise susuzluk olacak.

[1606] *Turquie Diplomatique*, Yükselen Güçler ve Yeni Dünya Düzeni, 15 Ağustos-15 Eylül 2011, Sayı 3.

[1607] New York Şehir Koleji profesörlerinden Michio Kaku, "Geleceğin Fiziği" isimli eserinde.

[1608] Morris,a.g.e.,s.671.

[1609] Dixon Patrich. *Gelecek 100 yıl*, Neden Kitap, İstanbul, 2010.s.37.

[1610] Mungar Vahap. Doğa Koruma Derneği Genel Müdürü Mungar Vahap ile söyleşi, 17 Mart 2014,Hürriyet.s.12.

Çin'in başkenti Pekin'de karbondioksit miktarı normalin 16 katına çıkmış durumda. Sadece Çin'de günde 15.000'in üzerinde araba trafiğe çıkıyor. Artan trafik sorunu çözülmez ise sıkıntıları yaşamamız kaçınılmaz. Çinli yetkililer, son yıllarda artan hava kirliliği nedeniyle yılda ortalama 500.000'den fazla kişinin hayatını kaybettiğini bildiriyor. Büyük ihtimalle önümüzdeki dönemde petrolü kullanmayacağız. Yeni enerji kaynaklarını araştırıyoruz. Eğer çevreyi kirletmeyen yeni enerji kaynaklarına ulaşabilirsek çevreyle ilgili karamsar tahminlerimiz de olumlu tahminlere dönüşecek.

AIDS hastalığı son 30 yılda 60 milyon can aldı. Domuz ve kuş gribi gibi yeni hastalıklar ortaya çıktı. Öyleyse gelecekte bilmediğimiz yeni salgınlara hazır olalım. George Marshal, "sorunlarla boğuşmayın." der. Öyleyse, sorunun ne olduğunu tanımlamalı ve çözmeliyiz. Önümüzdeki dönemde ortak küresel sorunlar olacak. Adaletsizlik, fakirlik, iklim ve çevre sorunlarından hepimizin zarar göreceği kesin.

Derinliğe sahip stratejik bir analiz yapabilmenin öncelikli şartı, statik resimlerin aldatıcı görüntülerinin tesiri altında kalmamaktır.[1611] Bazıları bugünü dahi anlayamamışken, bazıları 2050'de yeryüzünün neye benzeyeceği bugünden kararlaştırıyor, daha geniş düşünenler ise 2100 yılına bugünden hazırlanıyor. [1612] Bilmedikleri ve tahmine çalıştıkları tek şey, "Kara Noktalar". Şurası bir gerçek ki, tarih kuralında kimsenin yeri garanti değil. 25 Mart 1992 tarihinde Sovyet Kozmonot Sergey Krikalev, 313 gün süren uzay yolculuğunun sonunda Dünyaya geri döndüğünde aynı gezegene döndüğünü düşünüyordu. Ancak iniş yaptığı Kazakistan artık bağımsız bir cumhuriyetti ve bayrağını taşıdığı Sovyetler Birliği dağılmıştı. Oturduğu Leningrad şehri ise tarihi adı olan St Petersburg olarak isimlendiriliyordu.[1613] Böylesi bir ortamda artık yerimizi kısa süreli de olsa terk etmeye korkar olduk.

Eskiden "mahrem" diye bir kavram vardı. Bugün küreselleşme olgusu yaşantımızın en mahrem taraflarını bile etkiliyor.[1614] Büyük gözetlemenin[1615] altında her şeyimiz, her hareketimiz, her alışverişimiz, her internet sayfasına girişimiz gözetlenir ve kaydedilirken, kaybedilen mahremiyet de mahrem olmayan ne kaldı? Gelenek zamanı kontrol ederek mekânı kontrol ederken, küreselleşme bunun tam tersini yapıyor. Daha önce bunu hiç görmedik. Geriye burada olmanın neye benzediğini ve kalıcı sonuçların ne olacağını görmek kalıyor.[1616]

[1611] Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul, 2009.s.4.

[1612] Jacques, Attali, *Geleceğin Kısa Tarihi*, Çev. Turhan Ilgaz, İnge Kitabevi, 1.Baskı, Ankara, 2007.s.11.

[1613] Uslubaş,a.g.e.,s.15.

[1614] Giddens Anthony. *Sosyolojinin Savunucusu*, Çev. İbrahim Kaya, Say Yayınları, İstanbul, 2011.s.69.

[1615] George Orwel tarafından ortaya atılan "Büyük Gözaltı" teorisi bu konudan bahseder.

[1616] Bauman, Zygmunt. *Bireyselleşmiş Toplum*, Çev. Yavuz Alagon, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.

Geleceğin en önemli özelliği "hız" olacak.[1617] Bir risk ve fırsatı yakalamak için zaman kısalacak. Hızlı olan kazanacak. Her şey böyle devam ederse gelecekte hoşgörü de azalacak. Bu durumda ise "güven" önem kazanacak gibi görünüyor. Kişisel ve marka olarak güven sağlayan veya en azından o algıyı verebilen öne çıkacak. Yine mantık dışı davranışların artacağını tahmin ediyoruz. Tıpkı günümüzde asansörün başında defalarca düğmeye basan insanlar gibi.[1618]

Hint öğretilerine göre insanlık, evreler gösteren dört çağa bölünmüştü.[1619] Buna göre şu anda"karanlık çağ" denilen dördüncü çağdayız.[1620] Bizanslı Prokus, imparatora yazdığı mektupta, " Yenilikleri öğrenemedim. Yeniliklerden korkuyorum. Çünkü değişme süreci içinde güvenliğin sağlanabileceğine inanmıyorum." diyordu.[1621] Eskiden beri herkes tarafından anlaşılan gerçekler gittikçe kapalı ve güç anlaşılır hale geliyor. En azından görünürde bazı şeyler kaybolmuş gözüküyor. Bu karışıklıkta korkmadan gerçek bilgilere yeniden ulaşmak zorundayız.

Değişim çoktan başladı. Bu değişim karşısında milyonlarca insan kaçınılmaz olarak gelecekleri ile yüz yüze geldi. Değişimden kaçanlar için gelecek gerektiğinde de önce geliyor.[1622] Bazıları değişim isteğine ayak uydurmanın zorluğu karşısında acı çekiyor, bazıları keyfini çıkarıyor. Artık çocuklar yetişkin gibi, yaşlılar ise çocuk. Değişim ortamında yabancı kişilikler gözümüzün önünde oluşuyor. Onları nasıl anlayacak ve uzlaşacağız?

SON SÖZ

Elbette, gelecekte her şey kötü olmayacak. Belkide birçok sorunun çaresi bulunacak. Yenilikler yaşantımızı kolaylaştıracak, güzellikler katacak. Gelecek geçmişten farklı olmayacak. Gelecekte de savaşlar olacak, insanlar sevinecek, üzülecek, evlenecek, sevecek ve bazen de nefret edecek. Kimi çok kazanmak isteyecek, kimi yoksulluk çekecek. Bunları biliyoruz da, bu olaylar kimin başına hangi dönemde gelecek bilmiyoruz. Etrafımızın kara noktalarla dolu olduğu bir ortamda kimilerimiz şaşırıp arabalarını sağa sola sürerek yan yollarda kaybolurken, kimilerimiz birbirine çarpacak, bazılarımız ise yorgunluktan bir köşede uyuyup kalacak.[1623] Şüphesiz tarihi bilenler ve dünü anlayıp geleceği tahayyül edebilenler, sislerin arasından doğru yolu bulup hedeflerine ulaşabi-

---

[1617] Dixon, Patrich. *Gelecek 100 yıl*, Neden Kitap, İstanbul, 2010.s.326.
[1618] Dixon Patrich.a.g.e.,s.24.
[1619] Buna kendilerince; altın, gümüş, tunç ve demir çağları diyorlardı.
[1620] Guenon, Rene. *Modern Dünyanın Bunalımı*, Çev. Mahmut Kanık, Hece Yayınları, Ankara, 2005.s.37.
[1621] Güvenç, Bozkurt. *Türk Kimliği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.s.73.
[1622] Toffler, Alvin. *Şok*, Çev. Selami Sargut, İstanbul, 2006,s.23.
[1623] Zerzan, John. *Gelecekteki İlkel*, Çev. Cemal Atila, Kaos Yayınları, İstanbul, 2004.

lecekler. Böylesi bir ortamda insandaki yaratıcılığın engellenmesi ise toplumları yıkıcı eylemlere yöneltecektir. Evrensel gelişmeye katkı yapmayanlar şüphesiz aşağılık duygusu içerisinde sağlıklı düşünememekte ve doğru kararlar alamamaktadır. Bu durumda ise suçu çoğu zaman kendisi dışındaki nedenlerde aramaktadırlar. Aşağılık duygusu içinde kendini kaybeden insanlar ya içine kapanıyor, ya uyuşturucu ve alkol gibi bağımlı madde kullanımına veya şiddet eylemlerine yöneliyor.

Tarihin seyrinde olaylar aslında birbirinin benzeri ve birbirini takip ediyor gibi. Neden böyle oluyor derseniz, galiba sorun biraz da bakış açımızda. Oysa bakış açımızı biraz değiştirip olayları bir de karşı tarafın bakış açısından görebilsek, kim bilir ne güzellikler çıkacak karşımıza. Yeni bir kültürel uyanışın sabahında doğru bilginin kaynağına (epistemoloji) ulaşmak zorundayız.

Peki, ne anladık derseniz bu hikâyeden, o da sizin bakış açınıza bağlı. Tarih, bakmasını bilenler için ne ibretler saklar içinde.

MS 55 yılında doğan Tacitus, "Germania" isimli kitabında, "Bundan ötede masal diyarı başlar" demişti.[1624] Bundan sonra ne olur diyenlere, biz de aynı şeyi söylemek zorundayız: "Bundan ötesi masal diyarı...".

[1624] Emiroğlu, Kudret. *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.s.408.

EK-HARİTALAR

Harita- 1: Merkador Projeksiyonuna göre hazırlanmış bir harita
Harita-2: Dünyada bilinen ilk yerleşim yerleri
Harita-3: Sümerleri yaşadığı bölge
Harita-4: Uygarlıkların oluşma sırası
Harita-5: En geniş sınırlarında Mısır
Harita-6: Asurluların en geniş sınırları
Harita-7: Babil Krallığı Haritası
Harita-8: Hatti ve Hurri Uygarlıklarının egemen olduğu bölgeler
Harita-9: Hitit Devlet Haritası
Harita-10: Med İmparatorluğu haritası
Harita-11: Akdeniz çevresinde Finike şehirleri
Harita-12: Sparta'nın bulunduğu bölge
Harita-13: Persler ve İskender'in ele geçirdiği yerlerin karşılaştırılması
Harita-14: Çin-Pers-Roma Bağlantısı
Harita-15: İpek Yolu ile diğer ana ticaret güzergâhları
Harita-16: En geniş sınırlarında Göktürkler
Harita-17: En geniş sınırlarında Roma İmparatorluğu
Harita-18: Büyük Hun İmparatorluğu ve devamında kurulan devletler
Harita-19: Batı Hun İmparatorluğu
Harita-20: En geniş sınırlarında İslam İmparatorluğu
Harita-21: En geniş sınırlarında Moğol İmparatorluğu
Harita-22: 1500'lü yıllarda Çin
Harita-23: Amerika kıtasında oluşan uygarlıklar
Harita-24: En geniş sınırlarında Osmanlı İmparatorluğu
Harita-25: Osmanlının Kuşatılması
Harita-26: Afrika'nın sömürgeleştirilmesi
Harita-27: Dünyanın en kalabalık bölgesi
Harita-28: Dünya inanış haritası
Harita-29: ABD'nin Avrupa, Çin ve Rusya'ya karşı konumu
Harita-30: Farklı açılardan aynı dünya

EK-HARİTALAR

Harita- 1: Merkador Projeksiyonuna göre hazırlanmış bir harita

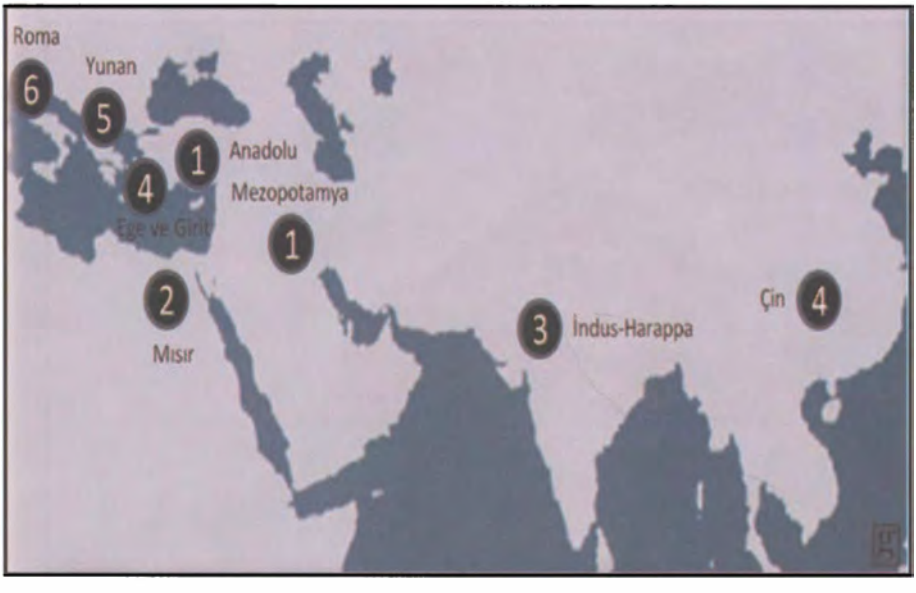
Harita-2: Dünyada bilinen ilk yerleşim yerleri

Harita-3: Sümerleri yaşadığı bölge

Harita-4: Uygarlıkların oluşma sırası

Harita-5: En geniş sınırlarında Mısır

Harita-6: Asurluların en geniş sınırları

Harita-7: Babil Krallığı Haritası

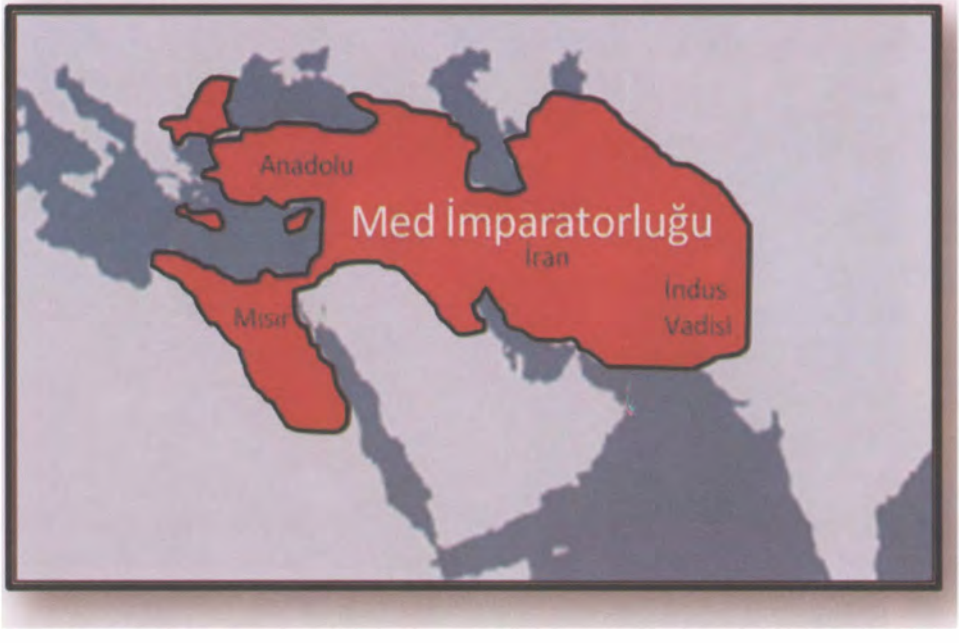
Harita-8: Hatti ve Hurri Uygarlıklarının egemen olduğu bölgeler

Harita-9: Hitit Devlet Haritası

Harita-10: Med İmparatorluğu haritası

Harita-11: Akdeniz çevresinde Finike şehirleri

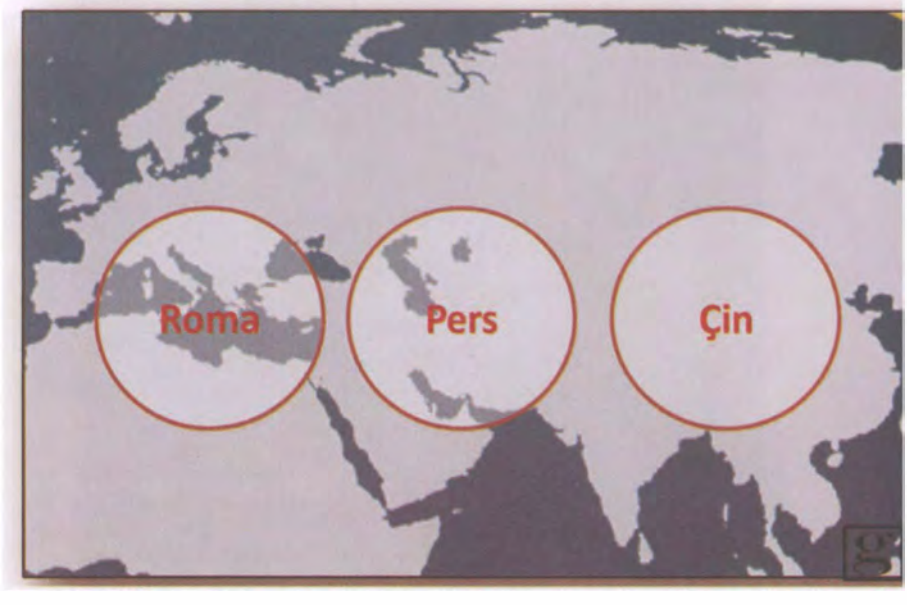
Harita-12: Sparta'nın bulunduğu bölge

Harita-13: Persler ve İskender'in ele geçirdiği yerlerin karşılaştırılması

Haritalar-14: Çin-Pers-Roma Bağlantısı

Harita-15: İpek Yolu ile diğer ana ticaret güzergâhları[1625]

Harita-16: En geniş sınırlarında Göktürkler

[1625] T. Yücel'in 1987 tarihli Türkiye Coğrafyası isimli eserinden yararlanılarak, R. Saygılı tarafından oluşturulduğu bildirilen harita http://www.cografyamiz.com/ipek-yolu-haritasi.html sitesinden 27 Mayıs 2011 tarihinde alınmıştır.

Harita-17: En geniş sınırlarında Roma İmparatorluğu

Harita-18: Büyük Hun İmparatorluğu ve devamında kurulan devletler

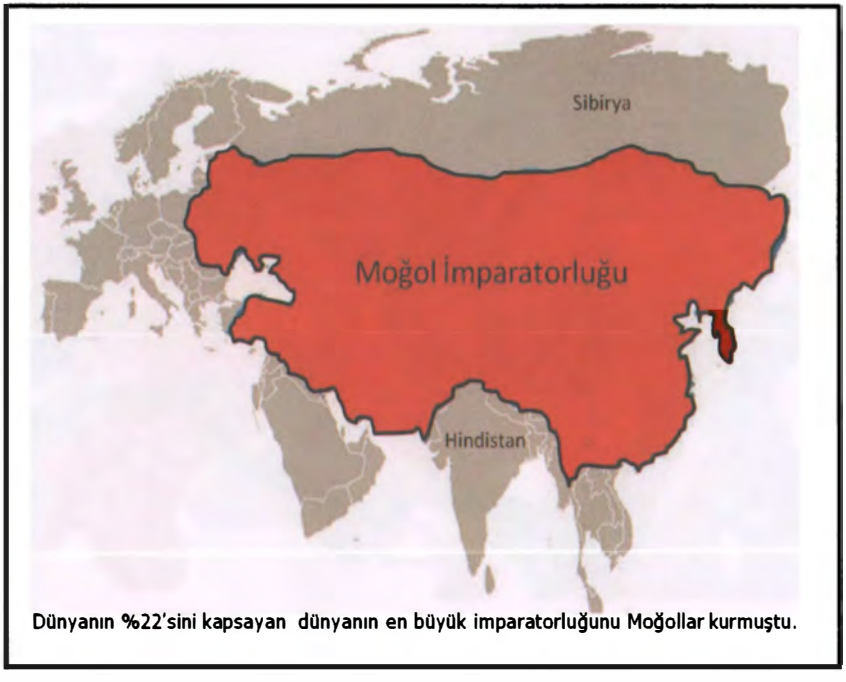
Harita-19: Batı Hun İmparatorluğu

Harita-20: En geniş sınırlarında İslam İmparatorluğu

Harita-21: En geniş sınırlarında Moğol İmparatorluğu

Dünyanın %22'sini kapsayan dünyanın en büyük imparatorluğunu Moğollar kurmuştu.

Harita-22: 1500'lü yıllarda Çin

Harita-23: Amerika kıtasında oluşan uygarlıklar

Harita-24: En geniş sınırlarında Osmanlı İmparatorluğu

Harita-25: Osmanlının Kuşatılması

Harita-26: Afrika'nın sömürgeleştirilmesi

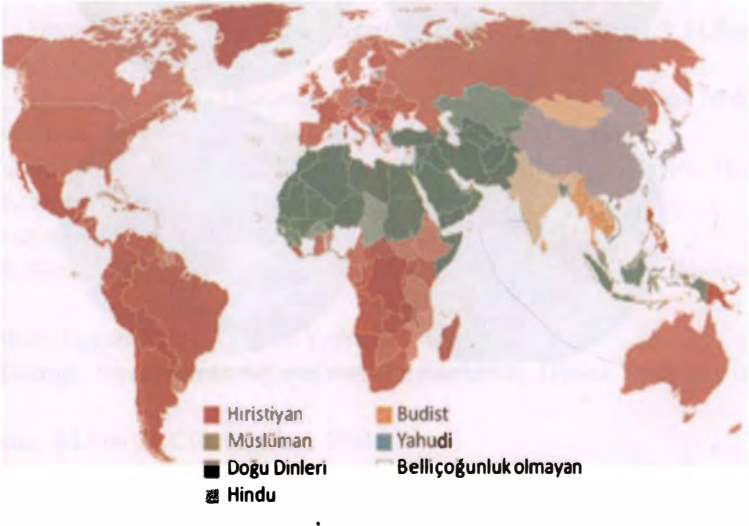

Harita-27: Dünyanın en kalabalık bölgesi

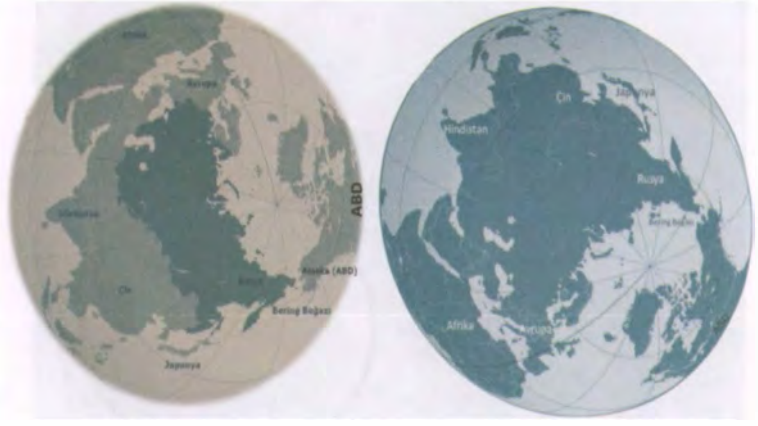
Bu dairenin içinde yaşayanlar dışında yaşayanlardan fazla.

Harita-28: Dünya inanış haritası

Dünya İnanış Haritası

Harita-29: ABD'nin Avrupa, Çin ve Rusya'ya karşı konumu

Harita-30: Farklı açılardan aynı dünya

REFERANSLAR

Acemoğlu Daron, Robinson A. James. *Ulusların Düşüşü*, Çev.Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul, 2014.

Adanır, Oğuz. *Kültür ile Zihniyet*, Doğu Batı Dergisi, Sayı 23, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2007.

Adu Boahen, *General History of Africa*, USA, 1985.

Agoston, Gabor. *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Ajayi JF. Ade, Crowder Michael. History of West Africa, Volume 2, Longman Group, UK, 1977.

Akad, Mehmet Tansu. *Osmanlıların Stratejik Sorunları*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1995.

Akdes, Nimet Kurat. *Rusya Tarihi*, Ankara, 1948.

Akgündüz, A. *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, Kamu Hukuku*, Cilt I, Osav Yayınevi, İstanbul, 2001.

Akır, Haydar. *Ortaçağ Avrupa'sında Cadılar ve Cadı Avı*, Ankara, 1960.

Akşit, Oktay. *Roma İmparatorluk Tarihi*, İstanbul, 1985.

Akurgal, Ekrem. *Anadolu Kültür Tarihi*, TUBİTAK Yayınları, 2000.

Akyol Taha. *Tarihten Geleceğe*, Truva Yayınları, İstanbul, 2005.

Akpınar, Turgut. *Türklerin Din ve Hukuk Tarihi*, İletişim Yayınları, 1999.

Alpar, Güray. Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, SKA, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002.

Alpar, Güray. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 2 (1), Güvenliğin Sağlanmasında Bir Kolluk Kuvveti Olan Jandarmanın Geçmişten Günümüze Rolü ve Dünyadaki Konumu, J.Okullar K.lığı Yayını, Ankara, Mayıs, 2013.

Alpar, Güray. *Kırıkkale, Ankara ve İstanbul'da Yaşayan Üç Çingene Grubu Arasında Kimlik, Aile ve Eğitim*, Yeditepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.

_____. *Stratejik Görüşleri ve Modern Liderlik Kavramı Işığında Atatürk*, J.Okullar K.lığı Matbaası, Ankara, 2006.

_____. *Türkiye'nin Afrika Ülkeleriyle İlişkilerini Geliştirmesinde Gambiya Modeli*, Yeditepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

_____. Ankara'da Yaşayan Bingöllülerde Sosyal ve Kültürel Değişim, Yeditepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011.

Altug, Yılmaz. *Çin Sorunu*, İstanbul, 1967.

Altundağ, S. *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi*, I.Kısım, TTK Basımevi, Ankara, 1988.

Altaş, Seyithan. *Uygarlık Tarihi*, Nobel Yayın, Ankara, 2011.

Amstrong George. *Para İmparatorluğu*, Çev. Mert Akcanbaş, Destek Yayınları, İstanbul,2011.

Ana Britannica, 3,13 ve 30. Cilt, İstanbul, 1993.

Anadolu'da Türk Varlığı, ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.

Ankara Şer'iyye, *Hüküm Zilhicce*, 1098. Ekim 1687.

Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, İstanbul, Ekim 2004.

Atak, M. Sadık. *Harp Sonrasında Dünya*, Ankara, 1966.
Atlas of World History, Geddes and Grosset, UK, 1997.
Auge, Marc. *Çağdaş Dünyaların Antropolojisi*, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012.
Avcı, Orhan, Çınar Hüseyin ve diğerleri. *Tarih, Selçuklulardan Bugüne*, Ed. Ahmet Nezihi Turan, Grafiker Yayınları, Ankara, 2006.
Aydın, Mahir. *Sultan II. Mahmut Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri, Sultan* II. Mahmut Döneminde Yapılan Reformlar Semineri, İstanbul, 1980.
Babacan, Reha. *Mayalar*, Kalipso yayınları, İstanbul. 2010.
Bahadıroğlu, Yavuz. *Cihan Sultanları*, Paradoks Kitap, İstanbul, 2011.
Bailly, Auguste. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Haluk Şaman, Nokta Kitap, İstanbul, 2006.
Bandau, Birgit. *Troia, Bir Kent ve Mitleri, Yeni Keşifler*, Arkadaş yayınları, 2002.
Bardakcı, İlhan. Yeniçeri Ocağının Söndürüldüğü Gün, XXVIII, *Tarih ve Medeniyet*, İstanbul, 1996.
Bardakçı İlhan. *İmparatorluğa Veda*, Alioğlu Yayınları, İstanbul, 2002.
Barkan, Lütfi Ömer. *Osmanlı'dan Bugüne İktisadi Bunalım ve Fiyat Artışları*, Sayı 10766, Milliyet, 23.10.1977.
Basalla, George. *Teknolojinin Evrimi*, 5.Basım, Çev. Cem Soydemir, TUBİTAK Yayınları, 1996.
Başbakanlık Arşivi, İrad-Har. No:1888, 17 C 1263 (2 Haziran 1847).
Bayar, Hikmet ve Yusuf. *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, C 5, Ankara, 1942.
Baver, Susan Wise. *Ortaçağ Dünyası*, Çev. Mehmet Morali, Alfa Tarih, Nisan, 2014.
Baykal, Sıtkı Bekir. 93 *Harbi Esnasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şayia ve Teşebbüsleri*, Belleten, C.V, Sayı 19, Ankara, 1941.
Baykuzu, Deniz Tilla. An Lu-Shan İsyanı ve Büyük Yen Devleti, Kömen Yayınları, Konya, 2013.s.1,2.
_____. *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları, Konya, Nisan 2012.
Bayraktar, Mehmet. *Medler ve Türkler*, Akçay Yayıncılık, Ankara, 2013.
Bauman, Zygmunt. *Bireyselleşmiş Toplum*, Çev.Yavuz Alagon, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.
Beard, A. Charles, R. Mary. *New Basic History of the United States*, Carden City, New York, 1960.
Benedict, Ruth. *Krizantem ve Kılıç* (Chrysanthemum and the Sword), Çev. Türkan Turgut, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.
Bemis, Samuel Flagg, *A Diplomatic History of the United States*, New York, 1963.
Beydilli, Kemal. *Osmanlı Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Göçtürülen Ermeniler*, Belgeler,17, 1988.
Bilim ve Teknoloji Dergisi, 1995, Sayı: 331.
Bilim ve Teknik Dergisi, 14. Cilt, 164.
Bilim Tarihi, Doruk Yayınları, 1997.
Blanchot, Maurice. *Öteye Adım Yok Ötesi*, Çev. Nami Başer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.

BOA, İrade-Meclis-i Vala,22848,Lef-5.
Boahen Adu. *General History of Africa, Unesco*, USA, 1985.
Boetie, la de Etienne. *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, İmge Kitapevi, 1995.
Boorstin J. Daniel. *Keşifler ve Buluşlar*, İş Bankası Yayınları, 1994.
Booth, Ken. *Security and Emancipation*, İnternational Studies, (174), 1991.
Boray Ferit, Erden. *Bilinmeyen Tarih ve Türkler*, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2005.
Brandau Birgit, Schichert Harmut. *Hititler*, Arkadaş Kitapevi, Çev. Nazife Mertoğlu, Ankara, Temmuz 2011.
Bottero, Jean. *Kültürümüzün Şafağı Bâbil*, Çev.Ali Berktay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
Brezinski, Zbigniew. *Kontrolden Çıkmış Dünya*, Kültür Yayınları, İstanbul, 1996.
_____. Brzezinski, Zbigniew. *Tercih*, Çev. Cem Küçük, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2004.
Bröckling Ulrich. *Disiplin*, Çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
Bruce B. Robert, Phyllis G ve Diğerleri. *Dünya Savaşı Tarihi*, Timas Yayınları, İstanbul, 2011.
Balazs, Bela. *Görünen İnsan*, Çev. Oya Kasap, Say Yayınları, İstanbul, 2013.
Bulut, Semih. *Atatürk Döneminde Türkiye ABD ilişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.
Burke, Peter. *Kültür Tarihi*, Çev. Mete Tuncay, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
Canan, İbrahim. *Hadis Ansiklopedisi*, 10.Cilt.
Candan, Ergün. *Türklerin Kültür Kökenleri*, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul, 2011.
Canpolat, İbrahim. *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, İstanbul, 2000.
Castel, Robert. *Sosyal Güvensizlik*, Çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
Cevdet, Ahmed Paşa. *Kısas-ı Enbiya*, 1. Cilt, MEB Yayınları, İstanbul, 1972.
Clive Ponting, *Dünya Tarihi*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Alfa Yayınları, 1.Basım, İstanbul, Mayıs 2011.
Clot, Andre. *Kölelerin İmparatorluğu, Memlukların Mısır'ı, 1250-1517*, Çev. Turhan Ilgaz, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 2005.
Condorcet, de Marquis. *İnsan Zekâsının Tarihsel Gelişimi*, Çev. Mahmut Özgül, Sayfa Yayınları, İstanbul, 2011.
Cristoper, Wulf. *Tarihsel Kültürel Antropoloji*, Çev. Özgür Dünya Sarısoy, Dipnot Yayınları, Ankara, 2004.
Çeçen, Anıl. *Türk Devletleri*, Fark Yayınları, Ankara, 2007.
Çelikpazu Hulusi, Tağma Korkmaz. *Günümüze Kadar Taktik ve Strateji anlayışı*, HAK Yayınları, 1983.
Çavuşoğlu, Mehmet. Dinayet İslam Ansiklopedisi, IV.
Çaycı, Abdurrahman. *Büyük Sahra'da Türk Fransız Rekabeti*, Erzurum, 1970.
Çığ, İlmiye Muazzez. *Ortadoğu Uygarlık Mirası 2*, Kaynak Yayınları, 2003.
Çimen, Ali. *Tarihi Değiştiren Bilginler*, Timas Yayınları, İstanbul, 2012.
Danişmend, Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1972.
Davidson Basil. *The Africans and Entry to Cultural History*, UK, 1969.

Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik,* Küre Yayınları, İstanbul, 2009.
Deane Phyllis. *İlk Sanayi İnkılâbı,* TTK Yayınları, 1999.
Demircioğlu, Halil. *Roma Tarihi,* 1.Cilt, TTK Basımevi, 1998.
Denk Nevzat, Geçmişten Günümüze Dünya Güç Merkezleri, Jeopolitik Dergisi, Sayı 1, 2002.
Diamond, Jared. *Tüfek Mikrop ve Çelik,* Çev. Ülker İnce,Tübitak Bilim Kitapları, Ankara, 2010.
Diakou, V. Kovalev S. *İlkçağ Tarihi,* Çev. Özdemir İnce, Yordam Kitap, İstanbul, 2010.
Dijilas, Milovan. *Conversation With Stalin,* Çev. Michael B. Petrovich, Harcourt Brace Jovanovich, San Diego, 1962.
Dilipak, Abdurrahman. *Coğrafi Keşiflerin İçyüzü,* İnkılâp Yayınları, 6.Baskı, 1990.
Dikici, Mehmet. *Anadolu'ya Türk Göçleri,* Burak Yayınevi, İstanbul, 1998.
Dixon, Patrich. *Gelecek 100 yıl,* Neden Kitap, İstanbul, 2010.
Driault Edouvard. *Şark Meselesi,* İstanbul, 1328.
Doğan, İsmail. *Macar Ulusal Kimliğinin Oluşmasında Türk Etkisi,* Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 47, 2, 2007.
Dönmez, Yılmaz. *Medeniyetten Yığına,* Düşünce Yayınları, İstanbul, 2012.
Dünya Jandarmaları, J.Gn.K.lığı Basımevi, Ankara, 2012.
Dünya Tarihi, Alfa Yayınları, Çev.Furkan Akderin, İstanbul, 2007.
_____, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006.
Dünya Tarihi, NTV Yayınları, İstanbul, 2010.
Earle Mead Edward. *Bağdat Demiryolu Savaşı,* Çev. K. Yargıcı, İstanbul, 1972.
Eberhard, W. *Uzak Doğu Tarihi,* Ankara, 1975.
Edward, Bergman. *Human Geography,* Prentice-Hall, USA, 1995.
Ehud R. Teledona. State and Society in Mid Nineteenth Century Egypty, Cambridge University Press, 1990.
Ekincikli, Mustafa. *Türk Ortodoksları,* Siyasal Kitapevi, Ankara, 1998.
Eliade, Mircea. *Demirciler ve Simyacılar,* Kabalcı Yayınları, 2005.
Emecan, Feridun. *Çift Resmi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, VIII.*
Emiroğlu, Kudret. *Gündelik Hayatımızın Tarihi,* İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.
Eren, Ahmet Cevat. *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri,* İstanbul, 1966.
Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri,* C.1, Ankara, 1957.
Erkin, Cemal Feridun. *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi,* Ankara, 1968.
Erhan, Çağrı. *1830 Osmanlı Amerikan Anlaşmasının Gizli Maddesi ve Sonuçları,* Belleten C.2, Sayı 234, Ankara 1998.
Ertan, Fikret. *Amerika'nın Dönüşümü,* Kızıl Elma Yayıncılık, İstanbul, 2003.
Ertürk, M. Fatih. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* Kalipso Yayınları, İstanbul, 2009.
Esmer, Şükrü Ahmet. *Siyasi Tarih,* İstanbul, 1944.
Evans J. Richard, *Tarihin Savunucusu,* Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitapevi, Ankara, 1999.
Family Instructions of the Grandfather, Çevirisi Erey, 1996.
Farabi, *İdeal Devlet,* Vadi Yayınları, 2004.
Faroqhi, Sureiya. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam,* Çev. Elif Kılıç, İstanbul.

Ferguson, Niall. *Empire, How Britain Made the Modern World*, Penguin Books, England, 2004.
Fenton, Steve. *Etnisite, Irkçılık, Sınıf ve Kültür*, Çev. Nihat Şad, Phoenix Yayınları, Ankara, 2001.
Foley Michael. *Saçmalıklar Çağı*, Domingo yayınları, Çev. Algan Sezgüntüredi, İstanbul, 2012.
Fonseca, İsabel. *Ayakta Ölüyorlardı*, Çev.Özlem İlyas, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002.
Fontanille, Klock. *Hititler*, Çev. Nuriye Yiğitler, Ankara, 2006.
Fontmagne, de Durand. *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, Çev. Gülçiçek Soytürk, İstanbul, 1977.
Frederic, Louis. *Medeniyet Tarihi III*, Çev. Vahdet Gültekin, İstanbul, 1974.
Friedman, George. *Gelecek 100 Yıl*, Çev. İbrahim Şener, Enver Günsel, Pegasus Yayınları, 2009.
Friedman, Thomas. *The World is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2005.
Fukuyama, Francis. *Tarihin Sonu Mu?* Der. Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yayınları, 4. Basım, Mart, 2003.
_____. *Büyük Çözülme*, Çev. Hasan Kaya, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2009.
_____. *Kör Nokta*, Profil Yayıncılık, Çev. Hasan Kaya, İstanbul, 2008.
Fuller, J.F.C. *A Military History of the Western World*, C.III, New York, 1956.
Gaarder, Jostain. *Sofi'nin Dünyası*, Çev. Gülay Kutal, Pan Yayıncılık, 17.Basım, 2007.
Georges, Vigarello. *Temiz ve Kirli*, Kabalcı Yayınları, 1996.
Gelişim Haşette Ansiklopedisi, 2. Cilt.
Glotter Ansiklopedisi, II. Cilt.
Giddens Anthony. *Sosyolojinin Savunucusu*, Çev. İbrahim Kaya, Say Yayınları, İstanbul, 2011.
Goody, Jack. *Tarih Hırsızlığı*, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
Gowlett, John. *Ascent to Civilization*, New York, USA, 1984.
Gökkaya, A. Kürşat, Cemil Cahit Yeşilbursa. *Yeni ve Yakınçağ Tarihi*, Ekinos Yayınları, Ankara, 2013.
Gönlübol, Mehmet. Uluslar arası Politika, Ankara, 1978.
Greene, Robert, Joost Elffers, *33 Stratejide Savaş, Altın Kitapları*, Çev. Füsun Doruker, İstanbul, 2011.
Guenon, Rene. *Modern Dünyanın Bunalımı*, Çev. Mahmut Kanık, Hece Yayınları, Ankara, 2005.
Günaltan Şemşettin. *Yakın Şark 2*, TTK Yayınları, Ankara.1946.
Gürkan, Ahmet. *İslam Kültürünün Garbi Medenileştirmesi*, Akçağ Yayınları, 1969.
Gürsoy, Akile, "Türkiye'de Türk Tarihini incelemede Antropoloji'nin Katkısı", *Tarihten Bir Kesit: Etrüskler*, Sempozyum Bildirileri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVI. Dizi – Sa. 15, 2008.
Gürsoy, Akile. *Araştırma Yöntemleri*, Yeditepe Üniversitesi Antropoloji Ders Notları, İstanbul, 2008.

Güvenç, Bozkurt. *Türk Kimliği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
_____. *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1996.
_____. *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999.
_____. *Japon Kültürü*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2010.
G.W. Hegel, 18 Eylül 1806 tarihli konferans konuşması.
Haldun, İbn. *Mukaddime*. Çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yayınları, İstanbul, 1989.
Hamidullah, Muhammed. *İslam'a Giriş*, Ankara,1956.
Harman, Chris. *Halkların Dünya Tarihi*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, Yordam Kitap, İstanbul, 2009.
Hajnal, J. Population in History, "European Marriage Patters in Perspective", D.V. Glass and D.E.C. Eversley, Londra, 1965.
Halaçoğlu, Yusuf. *Osmanlı Kimliği ve Aşiretler*, Tarih Yayınları, İstanbul, 2010.
Halle J. Louis. *Soğuk Harp*, Çev. F.Çeliker, Ankara, 1976.
Halkın, E.Leon. *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev. Bahattin Yediyıldız, TTK Basımevi, Ankara, 1989.
Hentch Thierry. *Hayali Doğu, Batının Akdenizli Doğuya Bakışı*, Metis Yayınları, 1996.
Harman, Chris. *Halkların Dünya Tarihi*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, Yordam Kitap, İstanbul, 2009.
Harris, Marvin. *Yamyamlar ve Krallar*, Çev. Fatih Gümüş, İmge Kitapevi, Ankara, 1994.
Havemann, Robert. *Yarın, Sanayi Toplumu Yol Ayırımında Eleştiri ve Gerçek Ütopya*, Çev. Erol Özbek, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1990.
Havilant, William ve Diğerleri. *Kültürel Antropoloji*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008.
Hazar, Numan. *Küreselleşme Sürecinde Afrika ve Türkiye Afrika İlişkileri*, İstanbul, 2003.
Heaton, Herbert. *Avrupa İktisat Tarihi*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005.
Heredotus, *Heredot Tarihi*, Remzi Kitapevi, 3. Baskı, 1991.
Helfen, Otto Maenchen. *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture*, University of California Press. 1973.
Hevermas, Jürgen. *Bölünmüş Batı*, Çev. Dilman Muradoğlu, YKY Yayınları, İstanbul, 2007.
Hodder, Ian, *Çatalhöyük*, Çev. Dilek Şendil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.
Homeros. *İyada*, Azra Erhat, A. Kadir, Can Yayınları, 18.Basım, 2004.
Horan, Julie. *Tuvaletin Sosyal Tarihi*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1997.
http://www.cografyamiz.com/ipek-yolu-haritasi.html, Erişim Tarihi 27 Mayıs 2011.
http//www.fransizcasözlük.net/marechaussee.htm, Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2014.
Huntington, P. Samuel. *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Okuyan Us Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2005.
Hülagu, Orhan. *Tarih Boyunca Türk Alman İlişkileri*, Emre Yayınları, İstanbul, 2011.
Hürriyet Gazetesi, 5 Nisan 2014.
_____ *Tarım ve Gıda*, 26 Mayıs 2014.
_____, 4.5 Milyar yıl önce, 7 Haziran 2004.
Hüseyin, Asaf. *İran'da Devrim ve Karşı Devrim*, Pınar Yayınları, 2009.
İbn Batuta Seyahatnamesi, Yapı Kredi Yayınları, Çev. A.Sait Aykut, 2004.

İbrahim, Canan. *Hadis Ansiklopedisi*, Akçağ Yayınevi, 10.Cilt.
İlmiye, Muazzez. *Ortadoğu Uygarlık Mirası*, C-I, Kaynak Yayınları, 2003.
İlin M., Segal E. *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, Çev. Ahmet Zekeriya, Say Yayınları, İstanbul, 2009.
İnalcık, Halil. *Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
İnat Kemal ve Diğerleri. *Dünya Çatışma Bölgeleri*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2004.
İnce Özdemir. *Kendi Kaderini Tayin Hakkı*, Ters Yüzü, Paris, 1919.
İnegöllüoğlu, Metin. *Asya Pasifik'te Türk İzleri*, Manisa, 1999.
İngiliz Büyükelçiliği Belge Kayıt No: E 3036/3036144/No:385/52 ve Türk Askeri Yetkililerinin Kimyasal Savaşla İlgili Bir İngiliz Danışman Görevlendirme İsteği.
İnternational Journal of History, Volume 4, İssue 2, 2012.
İslam Ansiklopedisi, Cilt 3, Milli Eğitim Basımevi,1963.
İncil, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 1995.
James, C.Davis. *İnsanın Hikâyesi*, Çev. Barış Bıçakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
Jean Paul Rou, *Türklerin Tarihi*, Çev. Lale Aslan Özcan, Kabalcı Yayınları, Aralık, 2007.
Johan Huizinga. *Ortaçağın Günbatımı*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitapevi, Ankara, 1997.
Jacques Attali, *Geleceğin Kısa Tarihi*, Çev.Turhan Ilgaz, İnge Kitabevi, 1.Baskı, Ankara, 2007.
Kaku, Michio. "Geleceğin Fiziği" New York Şehir Koleji profesörü.
Karaca, Taha Niyazi. *Büyük Oyun, Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timas Yayınları, İstanbul, 2011.
Kapitany, Istvan. Royal Dutch Shell Şirketi Yöneticisi.
Karakuş, Erdoğan. *İngiliz Belgeleriyle İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk ve İngiliz İlişkileri*, GENKUR Basımevi, Ankara, 2004.
Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*, c.V. TTK Basımevi, Ankara, 1983.
_____. *Osmanlı Tarihi*, VII, Ankara, 1977.
Karpat, H.Kemal. *Panislamizm ve II. Abdülhamid*, Türk Dünyası Araştırmaları,48, Haziran 1987.
Kavas, Ahmet. *Geçmişten Günümüze Afrika*, Kitabevi, İstanbul, 2005.
Kaya, Önder. *Avrupa Tarihi*, Timas Yayınları, İstanbul, 2013.
Kayalıbalı İ., Aslanoğlu,C. *Türk Kültürü*, Ağustos-Ekim Sayıları, Sayı 130-132, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973.
Kerr, Gordon. *Avrupa'nın Kısa Tarihi*, Çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011.
Keynes, Maynard John. *The Economic Consequences of the Peace, Penguin*, New York, 1988.
Khanna, Parag. *Yeni Dünya Düzeni*, Çev. Elif Nihan Akbaş, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2011.
Kinder Hermann, Helgeman Werner. *Dünya Tarih Atlası*, Çev. Leyla Uslu, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2001.

Kindross, Lord. *Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü*, Çev. Meral Gaspirali, Altın Kitaplar, İstanbul, 2008.
Kissinger, Henry. *Diplomasi*, Çev. İbrahim H.Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
Korkmaz, Mehmet. *Mitolojide Kadın Efsaneleri*, Alter Yayınları, Ankara, 2012.
Köprülü, F. Orhan. *Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri*, Belleten, C.51,Sayı 200, Ankara, 1987.
Köse Ali, Ayten Ali. *Din Psikolojisi*, Tümas Yayınları, İstanbul, 2012.
Kramer, Samuel Noah. *Tarih Sümerle Başlar*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2014.
_____. *Sümer Mitolojisi*, Çev. Hamide Koyukan, İstanbul, 2001.
Kraus, Gerhard. *Human Origins and Developmens from and African Ancestory*, London, 1990.
Ku Hung Ming, *Çin Halkının Zihniyeti*, Çev. Hanife Güven, Doğu Batı, İstanbul, 2013.
Kula, Onur, Bilge. *Avrupa Kimliği ve Türkiye*, Böke Araştırma, İstanbul, 2006.
Kuran, Ercümend. *Avrupa'da Osmanlı Elçiliklerinin Kuruluş ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri*, Ankara, 1968.
_____. *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti*, İstanbul, 1957.
Kur'an'ı Kerim, Araf suresi 64. Ayet.
Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, 136.
Kurat, Tekin Yulug. *Henry Layord'un İstanbul Elçiliği*, Ankara, 1968.
Küçük, Cevdet, Ertüzün Tevfik. Düyün-u Umumiye, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, X.
Kültürel Antropoloji, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008.
Kürkçüoğlu, Ömer. *Türk İngiliz Savaşları*, Ankara, 1978.
Lamartine de Alphonse, *Osmanlı Tarihi*, Çev. Serhat Bayram, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011.
Latourette, Scott Kenneth. *A Short History of the Far East*, New York, 1963.
Laycook, Stuard. *All the Countries We've Ever Invaded*, The History Press, UK, 2013.
Leach, Edmund. "Two Essay Concerning the Symbolic Representation of Time", *Rethinking Antropology*, Athlone, London, 1968.
Lewis, Bernard. *Ortadoğu*, Çev.Selen Y.Kölay, Arkadaş Kitapevi, İstanbul, 2003.
_____. *Ortadoğu'da Irk ve Kölelik*, Çev. Enver Günsel, İstanbul,2006.
_____. *Ortadoğu*, Çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2007.
Levering, B. Ralph. *The Cold War*, Arlington Heights, Harlan Davidson, 1982.
Lilley, S. *The Fontana Economic History of Europe*, Vol..3., Londra, 1970.
Lissner, Ivar. *Uygarlık Tarihi*, Çev. Adli Moran, Nokta Kitap, İstanbul, 2006.
Lucas, S. Henry. *A Short History of Civilization*, MCGraw-Hill Book Company, New York, 1953.
Mallory J.P. *Hint Avrupalıların İzinde*, Dost Yayınları, 2002.
Mandıracıoğlu A. *Dünyada ve Türkiye'de yaşlıların Demografik özellikleri, Ege Tıp Dergisi*, 2010.
Martin M. Phylkiss ve O'Meara Patrick. *Africa*, Third Edition, Indiana University Press, London, 1995.

Mattelar, Armond. *Gezegensel Ütopya Tarihi*, Çev. Şule Çiltaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.
Mc Neill, H. William. *Dünya Tarihi*, Çev. Alaaddin Şenel, Ankara, 1989.
Memiş, Ekrem. *Genel Tarih.* Öz Eğitim Basım, İstanbul, 1997.
Merry E. Wiesner-Hanks. *Erken Modern Dönemde Avrupa*, Çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.
Meydan Larousse Ansiklopedisi, Cilt 3.
Ming, ku Hung. *Çin Halkının Zihniyeti*, Doğu Batı, İstanbul, 2013.
Mitoloji, NTV Yayınları, 2010.
Modzelewski, Korol. *Barbarların Avrupa'sı*, Çev. Nedim Demirtaş, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
Moltke Helmut. *Türkiye Mektupları*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitapevi, 1995.
Montaigne, *Denemeler*, Tutkun Alaca, Melisa Matbaacılık, İstanbul, 2012.
Morris, Ian. *Dünyaya Neden Batı Hükmediyor*, Çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2012.
Mungar Vahap. Doğa Koruma Derneği Genel Müdürü Mungar Vahap ile söyleşi, Hürriyet Gazetesi 17 Mart 2014.
New Enclylopedia Britanica, 1991, 593.
Özbudun Sibel ve diğerleri. *Latin Amerika Yerlileri*, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 2005.
Özakıncı, Cengiz. *İslam'da Bilimin Yükselişi ve Çöküşü*, Otopsi yayınları, 2000.
Osmanlı Orduları 1300-1774, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.
Oltaylı İlber. *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitapçılık, İstanbul, 2007.
_____. *Tarihin İzinde*, Profil Yayınları, 2008.
_____. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, Ocak 2006.
Özcan, Abdulkadir. Casus, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, VII.
Özbek, Metin. *Dünden Bugüne İnsan*, İmge Kitapevi, İstanbul, 2007.
Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, İstanbul 1990.
Öztuna, Yılmaz. *Devletler ve Hanedanlar*, Cilt 2, Kültür Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1996.
Özakıncı, Cengiz. *İslam'da Bilimin Yükselişi ve Çöküşü*, Otopsi Yayınları, İstanbul, Mayıs, 2013.
Öngen Basri H. *Türk Kültür Tarihinde Spor*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 2001.
Okur, İbrahim. *Temizliğin Tarihi*, Okursay Kitapları, Bursa, 2005.
Oral Sander, *Siyasi Tarih*, İmge Kitapevi, İstanbul, 2003.
Orsoy, Sema. Çin'in Resmi Hanedanlık Kayıtlarında Türk Kavimlerine Ait Monografiler, Türkler, Cilt 1, Bölüm 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
Özbudun Sibel ve Temel Demirer, *Latin Amerika Yerlileri*, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 2006.
Öztuna, Yılmaz. *Devletler ve Hanedanlar*, Cilt 2, Kültür Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1996.
_____. Öztuna, Yılmaz. *Türkiye Tarihi*, Hayat Yayınları, İstanbul, 1963.
Özbek, Metin. *Dünden Bugüne İnsan*, İmge Kitapevi, İstanbul, 2007.
Padnore, George. *Africa, Britain's Third Empire*, London, 2005.

Palmer, Alan. *Kırım Savaşı*, Çev. Meral Gaspırak, İstanbul, 2014.
_____.*Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Belkıs Çorakçı, Dişbudak, İstanbul, 1992.
Palmer, R.R. *A History of Modern World*, New York, 1962.
Pamuk, Sevket. *Seçici Kurumsal Değişim ve Osmanlı'nın Uzun Ömürlülüğü, Toplumsal Tarih Dergisi*, İstanbul, Şubat, 2005.
Partizan Savaşı, Çev. Nadiye R. Çobanoğlu, Yar Yayınları, İstanbul, 1977.
Passig, David. *İki Bin Elli*, Koton Kitap, Çev. Nita Kurrant, İstanbul, 2011.
Phyllis M. Martin and O'Meara Patrick. *Africa*, Third Edition, Indiana University Press, London,1995.
Pierce, P.Leslie. *Harem-i Humayun*, Çev. A.Berktay, İstanbul, 1996.
Pinnow, Hermann. *Almanya Tarihi*, Çev. F.Baldaş, C.II, İstanbul, 1940.
Porter James, Larpent George. *İngiliz Büyükelçilerinin Kaleminden Türkiye'nin Bir Asrı*, Çev. Esma Selçuk Demir, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2013.
Pritchard, E. Evans. *Sosyal Antropoloji*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1998.
Ralph, Davis. *English Imports from Middle East, Studies in Economic History of Middle East*, Ed.Cook, London, 1970.
Ribard, Andre. *İnsanlığın Tarihi*, C.I. Çev. Erdoğan Başer ve Şiar Yalçın, İstanbul, 1974.
Rice, Talbot, Tamara. *Bizans'ta Günlük Yaşam*, Çev.Bilge Altınok, Özne Yayıncılık, İstanbul.
Richard S. Westfall. *Modern Bilimin Oluşumu*, V Yayınları, 1987.
Robert, Blake. *Disraeli*, London, 1969.
Roberts, J. M. *Avrupa Tarihi*, Çev. Fethi Aytuna, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1996.
Roux, Jean Paul. *Cengiz Han İmparatorluğu*, Yapı Kredi Genel Kültür Dizisi, İstanbul, 2012.
Rundell, J. Robinson G. *Tahayyül Gücünü Yeniden Düşünmek*, Çev. Ertuğrul Başer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.
Sabah Gazetesi, 30 Eylül 2006.
Sakioğlu, Mehmet. *Tevrat'ı kim yazdı*, Ozan Yayıncılık, 2004.
Sander, Oral. *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara, 1993.
_____.*Siyasi Tarih*, İmge Yayınevi, Ankara, 2010.
Saydam, Abdullah. *Osmanlı Medeniyet Tarihi*, Derya Kitabevi, Trabzon, 1999.
Sayılı, Aydın. *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996.
_____. İbn Sina, *Temizlik Kurumu*, 1984.
Schwemer, Daniel. *Hititler-Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*, Karaciğer Falı, Talih Kuşu, Kuş Uçuşu Falı ve Düş Yorumları-Alamet Yorumunun Türleri ve İşlevleri, Bonn, 2002.
Sedes, İ. Halil. *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, İstanbul, 1935.
Sepici, Levent. *Göbeklitepe*, Sınır Ötesi, İstanbul, 2010.
Serge, Latouche. *Dünyanın Batılaşması*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.
Sigrid, Hunke. *Allahın Güneşi Avrupa'nın Üzerine*, Çev. Hayrullah Örs, Altın Kitaplar, İstanbul, 2001.
Smith, Adam. *Ulusların Zenginliği*, Çev. Metin Saltoğlu, Palme Yayıncılık, Ankara, 2006.

Soros, George. *Para Yönetiminin Sihirbazı Soros Soros'u Anlatıyor,* Çev. Gülden Şen, İstanbul, 1996.
Soysal, İsmail. *Fransız İhtilali ve Türk Fransız Diplomasi Münasebetleri,* Ankara, 1964.
Soytürk, M. *Modern Devlet ve Güvenlik: Fransa, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğunda Jandarma Teşkilatı,* History Studies, İnternational Journal of History, Volume 4, İssue 2, 2012.
Sökmensüer, Yaşar. Ne Yaşlandı, *Hürrriyet Ankara Eki,* 2 Şubat 2011.
Susa, Ahmet. *Tarihte Araplar ve Yahudiler,* Selenge Yayınları, 2005.
Süer,H. *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* Ankara, 1986.
Sümer, F. *Oğuzlar,* 2.Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972.
Şimşir, N. Bilal. *Ege Sorunu Belgeler,* C.1, Ankara, 1976.
Şimşir, Bilal. *Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine,* Erzurum, 1084.
Taşağıl, Ahmet. *Göktürkler II,* Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.
Tanilli, Server. *Devlet ve Demokrasi,* İstanbul, 1993.
_____. *İnsanlık Tarihine Giriş,* Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İstanbul, 1988.
_____. *Yaratıcı Aklın Sentezi,* Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2012.
Tanju, İzzet. *Tarih Üzerine Düşünceler,* Ötüken Yayınları, İstanbul, 2009.
Tekindağ, Şehabeddin. Cezzar Ahmet Paşa, *İslam Ansiklopedisi,* C.III, İstanbul, 1945.
Temel Britannica Ansiklopedisi, 14. Cilt.
Terzioğlu, Aslan. *İbn Sina,* TTK Yayınları, 1984.
*Tevrat,*Yaratılış, 8:13.
*Tevrat,*2 Şamuel, 11-12.
Tezkan, Yılmaz. *Uzak ve Eski Komşumuz Çin,* Ülke Kitaplar, İstanbul, 2002.
The Economist, *Still Holding Customer Over a Barrel,* 25 Ekim 2003.
Tietze, A. *Mustafa Ali's Counsel for Sultan of 1581,* 2. Bölüm, Avusturya, Viyana, 1982.
Toffler, Alvin. *Şok,* Çev. Selami Sargut, İstanbul, 2006.
Toledano, Ehud R.*Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890),* Çev. Y.H.Erdem, İstanbul, 1994.
Tokalak, İsmail. *Bizans Osmanlı Sentezi,* Gülerboy Yayıncılık, İstanbul, 2010.
Tongur, Hikmet. *Türkiyede Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi,* Ankara, 1946.
Topdemir, Gazi Hüseyin. *Modern Optiğin Kuruluşu,* İbnül'l Heysem, Hayatı Eserleri ve Teorileri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002.
Toros, Taha. *Geçmişte Türk-Çin İlişkileri,* Milliyet, 8-20 Haziran 1972. Tefrika 1-133.
Turan Nezihi, Ahmet. *Selçuklulardan Bügüne Tarih,* Grafiker Yayınları, Ankara, 2006.
Turan, Refik. *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması,* MEB Yayınları, 2005, 2. Baskı, İstanbul.
Turquie Diplomatique, Yükselen Güçler ve Yeni Dünya Düzeni, 15 Ağustos-15 Eylül 2011, Sayı 3.
Tümertekin Erol, Özgüç Nazmiye. *Ekonomik Coğrafya,* Çantay Kitabevi, 1995.
Türkeli Cevat. *Çin Kaynaklarına Göre Hunların Ataları,* Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1990.
Ubicini, M.A. *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı,* Çev. Cemal Aydın, Timas Yayınları, İstanbul, 1998.
Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarihi,* HAK Yayınları, İstanbul, 2005.

_____. *Bir Osmanlı Paşası Dönemi,* İstanbul, 1976.
Uğurlu, Andaş. *Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si,* Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.
Uğurluer, Talha. *Tarih Tıbbı Konuşturdu,* Timas Yayınları, İstanbul, 2014.
Uslubaş, Tolga, Dağ Sezgin. *Dünya Tarihi Ansiklopedisi,* Karma Kitaplar, İstanbul, 2007.
Uslubaş, Tolga. *Şu İlginç Tarihimiz,* Melisa Matbaacılık, İstanbul, 2013.
_____. *Şu İlginç Tarihimiz,* Melisa Matbaacılık, İstanbul, 2013.
Uzunçarşılı, İ.Hakkı. *Osmanlı Tarihi,* Ankara, 1977.
_____. *Osmanlı Teşkilatında Kapıkulu Ocakları,* Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 1988.
_____. *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul,1941.
_____. *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı,* Ankara, 1988.
Ünal, İbrahim, *Kitap Tiryakiliği,* Sim Yayıncılık, 1999.
Walker, J. "Süveyş", *İslam Ansiklopedisi,* C.X, İstanbul, 1970.
White, Michale Leonardo, *İlk Bilgin,* İnkılâp Yayınevi, 2.Baskı, 2001.
Wills E.John. *Bir Dünya Tarihi,* Çev. Ali Çakıroğlu, Aykırı Tarih, İstanbul, 2002.
Wittman, William. *Osmanlı'ya yolculuk,* Çev. Belkıs Dişbudak, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2011.
Wyse Liz and Lucas Caroline. *Atlas of World History,* Scotland, UK, Geddes and Grosset Ltd. 1997.
Verdadsky, G. *A source Book for Russian History,* New Haven, 1972.
Virginia H.Aksan. Reframing the Question of Military Reform in the Ottoman Empire, *İnternational History Rewiew 24,2,* 2002.
Yapıcı, Merve İrem. *Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler,* Usak yayınları, Ankara, 2010.
Yaşamın Bilgeliğinden Ruhun Gökkuşağına, *Kızılderililerin Hayat Felsefesi,* Çev. Mesut Küçükoğlu, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2005.
Yazıcıoğlu, Önder. *Türklerin Kültür Tarihi,* Kalipus Yayınları, İstanbul.
Yediyıldız, Bahaeddin. *Osmanlı Toplumu,* Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi, I.İstanbul, 1994.
Yegül, Fikret. *Roma Dünyasında Yıkanma,* Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.
Yeniay, İ. Hakkı. *Osmanlı Borçları Tarihi,* İstanbul, 1964.
Yeni Türk Ansiklopedisi, İstanbul,1985.
Yıldız, Dursun Hakkı. *İslamiyet ve Türkler,* Kamer Yayınları, İstanbul, 2000.
Yılmaz Veli. *Yakın Dünya Harp Tarihi Özetleri,* HAK Yayınları, İstanbul, 1993.
Yorga, H. *Osmanlı Tarihi,* C.V, Çev. B.S. Baykal, Ankara, 1948.
Zbigniew Brzezinski, *Amerika ve Dünya,* Brent Scowcroft, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2009.
Zerzan, John. *Gelecekteki İlkel,* Çev. Cemal Atik, 2.Baskı, Kaos Yayınları, İstanbul, 2004.
Zeldin, Theodore. *İnsanlığın Mahrem Tarihi,* Çev. Elif Özsayar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010.

DİZİN

A

Abbasi 115, 120, 152
ABD. 102, 217, 236, 242, 243, 245, 256, 257, 261, 264, 266, 267, 268, 271, 272, 276, 277, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 312, 314, 315, 316, 317, 318, 320, 321, 322, 323, 324, 326, 327, 328, 329, 333, 338, 339, 343, 358, 361
Afrika2, 6, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 22, 23, 39, 59, 62, 63, 86, 88, 92, 97, 100, 104, 105, 107, 110, 120, 126, 132, 134, 141, 144, 147, 151, 154, 158, 160, 161, 162, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 186, 189, 191, 192, 194, 195, 196, 198, 202, 215, 232, 235, 241, 251, 253, 254, 259, 260, 273, 280, 282, 312, 313, 317, 318, 321, 323, 329, 343, 356, 359, 364, 365
Afyon.....221, 255, 256
Ahamenish 56, 85
Akad.....9, 34, 177, 359
Akdeniz. 7, 12, 16, 17, 25, 38, 51, 58, 59, 62, 65, 76, 79, 81, 87, 91, 92, 105, 126, 127, 129, 138, 142, 152, 158, 172, 174, 175, 177, 201, 202, 212, 218, 226, 242, 250, 262, 266, 277, 299, 343, 349
Alaska.....16, 205, 243, 266
Altın. 119, 127, 128, 150, 153, 162, 184, 192, 363, 366, 368
Amerika .. 5, 6, 14, 15, 17, 18, 20, 22, 31, 38, 39, 65, 92, 126, 134, 145, 153, 164, 174, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 196, 204, 208, 209, 210, 211, 215, 221, 226, 228, 232, 234, 235, 236, 238, 240, 242, 243, 244, 245, 256, 259, 261, 263, 264, 266, 267, 268, 282, 284, 285, 286, 290, 291, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 306, 308, 313, 314, 315, 316, 318, 320, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 343, 355, 362, 367, 369, 370
Amerikan 149, 153, 182, 185, 186, 196, 205, 227, 234, 235, 242, 243, 244, 245, 256, 257, 261, 264, 265, 266, 267, 268, 276, 280, 285, 296, 297, 299, 301, 303, 304, 306, 314, 315, 319, 321, 327, 329, 362, 366
Anadolu. 7, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 30, 33, 34, 35, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 53, 54, 55, 59, 62, 66, 67, 68, 72, 73, 74, 77, 81, 86, 89, 91, 99, 107, 110, 111, 112, 120, 123, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 161, 162, 163, 164, 171, 173, 174, 202, 208, 211, 212, 214, 217, 249, 250, 252, 253, 284, 359, 360, 362
Arabistan ...34, 106, 107, 125, 128, 152, 202, 242, 250, 265, 279
Arap...74, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 115, 116, 117, 118, 120, 123, 130, 138, 151, 172, 174, 177, 178, 270, 273, 281, 301, 320, 329
Arşimet.....69, 105
Asker.....209, 253
Asur 32, 43, 46, 48, 54, 56, 62, 63
Asya. 9, 12, 14, 15, 26, 37, 38, 43, 44, 51, 52, 53, 54, 57, 59, 63, 66, 67, 72, 73, 75, 79, 82, 89, 91, 94, 97, 98, 99, 102, 104, 106, 107, 114, 115, 116, 122, 123, 125, 126, 129, 136, 143, 152, 154, 156, 157, 161, 162, 174, 177, 179, 181, 182, 187, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 205, 207, 215, 216, 218, 220, 221, 230, 252, 253, 254, 262, 267, 272, 273, 291, 302, 309, 313, 326, 328, 360, 365
At 38, 144
Atilla 98, 155, 161, 174, 258, 330

Atlantik 13, 65, 128, 175, 177, 192, 195, 196, 215, 236, 241, 260, 270, 283, 327
Atom Bombası 297
Avrasya 47, 53, 55, 77, 79, 81, 85, 90, 91, 93, 102, 104, 114, 123, 124, 128, 130, 131, 133, 144, 148, 150, 157, 160, 164, 173, 174, 180, 181, 187, 189, 190, 191, 199, 201, 204, 206, 207, 214, 215
Avrupa .. 3, 6, 7, 9, 11, 12, 14, 15, 17, 20, 25, 26, 27, 33, 38, 44, 48, 52, 54, 56, 57, 63, 72, 73, 75, 77, 79, 81, 85, 86, 87, 88, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 104, 105, 107, 111, 112, 116, 117, 119, 122, 123, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 185, 186, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 245, 247, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 260, 261, 262, 263, 265, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 276, 277, 279, 280, 282, 284, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 297, 298, 300, 302, 304, 308, 315, 320, 321, 322, 324, 325, 328, 331, 334, 338, 339, 343, 358, 359, 364, 365, 366, 367, 368
Avusturya 141, 170, 218, 222, 227, 228, 229, 235, 252, 254, 263, 264, 265, 266, 270, 271, 274, 275, 276, 277, 279, 281, 282, 286, 291, 292, 297, 369
Aztek 13, 92, 184, 186, 189

B

Babil 32, 40, 41, 43, 44, 57, 63, 65, 71, 75, 343, 347
Bağdat 118, 127, 128, 131, 143, 152, 153, 155, 212, 261, 270, 279, 362
Bakır 22, 24, 48, 52, 56
Barborassa 292
Barış .9, 46, 52, 136, 139, 212, 282, 297, 308, 365
Batı Avrupa 7, 33, 59, 65, 86, 90, 94, 106, 117, 119, 123, 124, 130, 132, 142, 145, 154, 157, 170, 172, 173, 207, 214, 217, 220, 222, 223, 249, 263, 269, 298, 299, 321, 322, 325, 328, 338
Batı Hun 83, 97, 98, 123, 343, 353
Bering Boğazı 15, 181, 187, 205
Berlin Duvarı 316
Bilgisayar 322, 337
Bismarck 272, 279
Bizans 7, 20, 25, 70, 74, 83, 94, 95, 96, 99, 101, 102, 104, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 120, 123, 125, 127, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 147, 148, 156, 161, 162, 164, 165, 170, 172, 173, 174, 191, 200, 249, 254, 271, 341, 360, 368, 369
Bosna 148, 172, 203, 250, 275, 276, 320, 329
Bozkır 114
Budacılık 61, 102, 103, 121, 134, 161

C

Cengiz Han .. 83, 85, 98, 149, 150, 154, 155, 156, 175, 248, 368

Ç

Çakmaktaşı 15
Çar 205, 272, 274, 284, 288, 289
Çatalhöyük 16, 20, 21, 23, 364
Çay 211, 232, 312
Çelik 8, 362
Çin 9, 11, 13, 15, 22, 24, 33, 34, 38, 39, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 61, 65, 71, 75,

77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 90, 91, 93, 94, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 144, 148, 149, 150, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 168, 173, 174, 175, 181, 190, 191, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 207, 208, 209, 210, 211, 214, 215, 217, 220, 221, 222, 224, 226, 232, 240, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 267, 280, 289, 291, 299, 300, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 311, 312, 316, 317, 318, 320, 325, 326, 327, 328, 329, 333, 338, 339, 340, 343, 350, 354, 358, 359, 366, 367, 369

Çin Seddi 78, 82, 154, 159, 260, 305

Çingene 147, 247, 359

D

Demir 15, 22, 52, 53, 103, 130, 190, 200, 211, 238, 272, 286, 368

Denizci 136

Deve 125

Dokuma 23

Donanma 202, 229

Dünya Savaşı.... 74, 137, 147, 153, 165, 195, 228, 233, 244, 248, 251, 256, 258, 259, 264, 268, 272, 273, 275, 276, 277, 279, 281, 282, 283, 284, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 294, 296, 297, 298, 299, 300, 302, 303, 304, 305, 309, 311, 312, 313, 318, 322, 323, 326, 328, 329, 361, 365

E

Ege . 21, 33, 34, 43, 44, 46, 47, 50, 51, 53, 58, 62, 66, 67, 70, 71, 72, 74, 89, 120, 123, 130, 136, 142, 174, 175, 197, 248, 274, 338, 366, 369

Endülüs 107, 146

Eriha 23

F

Fatih ...11, 133, 135, 162, 163, 164, 166, 170, 171, 172, 182, 218, 219, 220, 236, 285, 307, 309, 362, 364

Fatimi 168

Filipin 180, 243

Filistin 96, 111, 138, 250, 252, 279

Finike ... 7, 37, 52, 59, 62, 63, 64, 66, 86, 186, 343, 349

Frank 94, 95, 102, 117, 130

Fransa .. 22, 78, 91, 95, 97, 98, 109, 117, 126, 128, 141, 142, 145, 146, 147, 148, 153, 157, 161, 164, 165, 166, 172, 186, 191, 199, 202, 203, 207, 209, 214, 218, 219, 220, 222, 225, 226, 227, 228, 233, 235, 236, 239, 241, 243, 244, 245, 249, 250, 252, 259, 261, 263, 265, 266, 268, 269, 270, 271, 273, 274, 275, 277, 281, 282, 283, 286, 289, 292, 297, 300, 301, 302, 303, 325, 328, 339, 369

G

Gandi 309, 310, 311

Gelecek 283, 326, 327, 331, 339, 341, 362, 363

Gelenek 340

Gemi 207, 267

Girit.... 21, 33, 34, 44, 47, 48, 52, 67, 89, 100, 120, 123, 173, 212, 214, 250, 274

Gorbaçov 314, 315, 316

Göbeklitepe 2, 16, 19, 21, 25, 368

Göç 124, 147, 362

Göçebe 81, 91, 99, 173

Göktürk 84, 156

Gümüş 11, 182, 186, 219, 220, 285, 307, 309, 364

Güvenlik 141, 142, 359, 369

H

Haçlı Seferi.....136, 137, 138, 143, 178
Hastalık.....37, 105, 145, 157, 186
Hıristiyan 25, 91, 94, 99, 100, 101, 102, 107, 110, 112, 113, 119, 120, 127, 134, 136, 137, 138, 154, 155, 162, 163, 172, 180, 192, 202, 203, 216, 222, 228, 252, 253, 254, 258
Hindistan .. 22, 32, 44, 50, 52, 53, 55, 59, 60, 61, 62, 71, 75, 76, 77, 79, 81, 85, 90, 91, 94, 102, 103, 105, 107, 113, 116, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 135, 137, 143, 147, 149, 158, 173, 176, 177, 180, 181, 192, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 206, 207, 214, 215, 218, 220, 224, 226, 229, 230, 231, 232, 235, 240, 241, 242, 254, 255, 260, 261, 262, 263, 267, 271, 300, 309, 310, 311, 318, 338, 339
Hinduizm..... 59, 60
Hitit.. 7, 23, 44, 45, 46, 47, 51, 123, 343, 348, 368
Hitler 137, 149, 286, 287, 292, 293, 294, 302, 305
Hollanda .131, 132, 141, 142, 147, 168, 186, 190, 192, 202, 206, 207, 222, 225, 226, 227, 233, 244, 245, 248, 256, 266, 280, 292, 318
Hunlar 82, 83, 85, 97, 174, 217

İ

İbn Haldun..... 7, 154, 225
İncil 40, 45, 57, 64, 89, 108, 365
İndus..... 33, 38, 44, 57, 59, 60, 75, 109, 135
İnka 13, 92, 183, 186, 189, 190
İnsan .. 3, 4, 15, 17, 18, 19, 24, 31, 62, 72, 73, 80, 87, 90, 99, 100, 118, 121, 123, 168, 169, 179, 185, 189, 334, 361, 364, 365, 367
İpek Yolu.....79, 81, 103, 125, 128, 211, 218, 343, 351
İran .11, 25, 32, 48, 54, 55, 56, 58, 59, 75, 77, 84, 85, 90, 91, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 117, 123, 131, 135, 138, 143, 144, 149, 150, 153, 154, 156, 173, 181, 196, 198, 201, 207, 214, 215, 224, 299, 325, 364
İskender 39, 41, 55, 57, 58, 74, 75, 76, 77, 84, 87, 90, 99, 123, 157, 173, 214, 292, 325, 343, 350
İslamiyet ... 94, 101, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 115, 118, 119, 125, 130, 134, 150, 151, 370
İspanya 23, 51, 62, 63, 91, 97, 105, 111, 116, 117, 118, 126, 132, 142, 146, 147, 157, 164, 166, 179, 180, 184, 186, 191, 192, 194, 196, 197, 203, 204, 207, 215, 225, 226, 227, 228, 235, 243, 245, 263, 322, 328
İsrail .64, 65, 74, 91, 125, 187, 228, 295, 300, 301, 302, 329, 331, 339
İstanbul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 21, 23, 24, 25, 29, 30, 32, 33, 35, 38, 42, 43, 44, 45, 48, 49, 52, 55, 56, 58, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 95, 96, 97, 98, 99, 100,101, 103, 104, 105, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 121, 125, 127, 128, 129, 132, 133, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 157, 159, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 184, 185, 186, 187, 189, 191, 193, 194, 195, 198, 199, 200, 201, 202, 205, 206, 208, 209, 211, 212, 213, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 225, 226, 227, 228, 231, 234, 235, 236, 240, 241, 242, 243, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 261, 262, 264, 269, 273, 274, 276, 282, 283, 284, 285, 287, 289, 292, 295, 297, 299, 300, 304, 306, 308, 309, 311, 312, 313, 315, 316, 318, 319, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331,

332, 333, 334, 335, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370
İşgal 301
İtalya..... 31, 33, 59, 77, 86, 88, 92, 111, 116, 117, 118, 127, 128, 131, 133, 165, 166, 168, 172, 175, 203, 204, 206, 227, 247, 257, 263, 266, 270, 274, 275, 276, 277, 279, 282, 283, 291, 322, 328
İtalyan 128, 142, 169, 179, 190, 259, 265
İyon.....49, 67, 74

J

Jandarma..... 141, 369
Japonya . 6, 61, 100, 102, 105, 116, 117, 131, 153, 160, 161, 178, 197, 198, 201, 203, 217, 220, 221, 232, 247, 256, 257, 261, 263, 264, 266, 267, 268, 271, 280, 286, 287, 291, 293, 294, 295, 296, 302, 304, 311, 312, 321, 325, 327, 328

K

Kadın.....27, 28, 33, 60, 366
Kâğıt 49, 131, 133
Kahire.....127, 131, 143, 151, 241, 250
Kanuni.....133, 140, 171, 202, 212
Karadeniz.. 12, 70, 81, 88, 92, 110, 175, 199, 201, 202, 204, 213, 226, 247, 258
Kartaca 7, 59, 62, 63, 71, 86, 87, 186
Katerina..... 173, 226
Katolik.....95, 112, 147, 161, 167, 237
Kırım155, 157, 172, 175, 204, 205, 223, 226, 246, 247, 249, 252, 253, 265, 268, 330, 363, 368
Kızıldeniz 21, 23, 51, 58, 144, 152, 174, 181, 192, 262
Kızılderili 178, 179, 185
Kilise.....100, 146, 168, 170, 237
Kleopatra 78, 88
Kolomb 134, 145, 174, 178, 179, 180, 187, 189, 192
Konfüçyüs 68, 80, 131
Konstantin..... 74, 94, 95, 101, 170
Konya. 20, 21, 35, 45, 82, 105, 136, 137, 141, 171, 250, 360
Kore 61, 78, 83, 102, 113, 121, 131, 148, 160, 203, 210, 221, 257, 264, 267, 302, 303, 306, 330
Köle 88, 120, 151, 178, 195, 246, 369
Kömür.....115
Kudüs 64, 65, 91, 100, 101, 104, 108, 111, 120, 136, 137, 138, 143
Küreselleşme..... 313, 327, 364

L

Lenin 284, 288, 289
Londra 104, 125, 131, 142, 160, 165, 166, 168, 198, 208, 219, 220, 224, 226, 231, 233, 234, 236, 237, 238, 239, 240, 250, 252, 257, 272, 288, 318, 321, 330, 364, 366

M

Macaristan...38, 98, 132, 133, 136, 141, 148, 152, 170, 190, 202, 213, 235, 252, 254, 263, 264, 266, 270, 274, 275, 276, 277, 279, 281, 282, 285, 298, 299, 369
Macellan 168, 180
Makedonya 58, 71, 74, 87
Mao 299, 304, 305, 306, 307, 308
Matbaa 131, 168
Maya 13, 39, 50, 182, 187, 188
Med 55, 56, 343, 348
Medeniyet .23, 161, 163, 177, 182, 248, 360, 363, 368, 370
Mekke 106, 108, 218, 253

Meksika. 1, 92, 182, 184, 185, 187, 188, 190, 191, 221, 243, 245, 256, 266, 280, 284, 289, 326
Mezopotamya. 16, 17, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 41, 47, 48, 49, 50, 54, 64, 65, 77, 85, 89, 90, 91, 101, 104, 105, 109, 120, 123, 126, 128, 156, 173, 174, 201, 214, 217, 279, 318
Mısır. 9, 11, 22, 24, 25, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 58, 62, 64, 75, 77, 81, 87, 88, 89, 96, 99, 101, 107, 108, 109, 110, 111, 120, 123, 125, 127, 129, 132, 133, 148, 150, 151, 152, 157, 168, 173, 175, 187, 188, 191, 199, 201, 202, 214, 227, 228, 231, 248, 249, 250, 251, 259, 262, 274, 280, 283, 292, 293, 301, 302, 343, 346, 359, 361
Mitracılık 101
Moğollar 84, 99, 124, 132, 134, 139, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 161, 172, 174, 209, 215, 217, 261
Moskova .. 149, 153, 154, 157, 172, 174, 204, 205, 209, 214, 215, 225, 228, 262, 268, 271, 289, 292, 298, 306, 314
Muhammed 106, 108, 139, 152, 242, 364
Mussolini 291

N

Napolyon .. 57, 141, 149, 184, 209, 225, 227, 228, 229, 244, 245, 248, 265, 268, 292, 328
Nemrut 90
Nixon 306
Nuh Tufanı 12
Nüfus 124, 202, 253, 318, 338, 360

O

Ordu 104, 150, 153, 274, 289, 304
Orta Asya .. 26, 27, 38, 44, 55, 61, 76, 77, 79, 97, 102, 103, 106, 112, 113, 114, 115, 119, 121, 126, 131, 135, 148, 153, 155, 157, 174, 201, 205, 211, 254
Orta Doğu.... 7, 16, 20, 22, 23, 24, 32, 43, 47, 62, 67, 86, 216, 217, 281, 329
Ortaçağ ... 100, 127, 145, 164, 188, 189, 204, 219, 222, 233, 359, 360
Osmanlı 7, 25, 70, 83, 102, 110, 111, 112, 118, 132, 133, 137, 139, 140, 141, 146, 151, 152, 156, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 170, 171, 172, 175, 176, 177, 191, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 215, 217, 218, 219, 225, 226, 228, 236, 237, 242, 243, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 258, 259, 260, 262, 263, 270, 272, 273, 274, 276, 277, 281, 282, 284, 313, 318, 328, 329, 343, 355, 359, 360, 361, 362, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370

P

Paganizm 99, 100
Pamuk 236, 251, 268, 368
Para 65, 87, 192, 315, 359, 369
Part 55, 56, 79, 85, 90, 93, 207, 215
Pekin 149, 154, 158, 159, 201, 209, 210, 211, 220, 237, 258, 261, 306, 340
Pers 56, 57, 58, 68, 72, 73, 75, 77, 85, 87, 101, 104, 106, 343, 350
Petro 173, 205, 218, 225
Polonya ... 136, 147, 148, 152, 170, 204, 205, 207, 209, 214, 225, 228, 282, 289, 291, 295
Portekiz 97, 132, 142, 146, 147, 152, 166, 176, 178, 186, 190, 192, 194, 197, 203, 206, 207, 242, 245, 263, 312, 328
Protestan 167, 204, 215
Prusya 147, 205, 207, 210, 218, 227, 228, 235, 269, 270, 328

R

Roma 7, 34, 44, 48, 56, 59, 62, 66, 69, 74, 76, 77, 78, 79, 83, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 104, 108, 111, 112, 114, 116, 117, 122, 123, 136, 137, 142, 147, 164, 165, 167, 171, 172, 173, 174, 175, 182, 188, 207, 214, 215, 217, 240, 242, 260, 274, 343, 350, 352, 359, 362, 370
Rumeli 141, 171, 202, 253, 369
Rus... 141, 149, 152, 173, 205, 218, 245, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 256, 257, 258, 264, 267, 268, 269, 271, 273, 274, 276, 279, 280, 292, 293, 301, 306, 315, 325, 360, 368, 369, 370

S

Sağlık 119, 290, 338
Savaş.... 57, 88, 153, 271, 273, 275, 276, 278, 280, 281, 282, 285, 288, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 298, 303, 304, 315, 318, 323, 327, 329, 363
Selçuklu... 112, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 162
Sezar... 73, 78, 88, 96, 99, 171, 233, 260, 312
Sırp 162, 163, 271, 276, 331
Sibirya 16, 65, 151, 204, 205, 319
Slav 101, 110, 113, 138
Soğuk Savaş.... 298, 299, 301, 314, 315, 323, 327
Sovyet..... 155, 250, 286, 288, 289, 295, 298, 299, 300, 301, 303, 306, 307, 312, 314, 315, 316, 325, 328, 340, 362
Sömürge 259, 313
Sparta 7, 71, 72, 74, 343, 349
Stalin 285, 288, 289, 291, 292, 294, 295, 298, 299, 300, 310, 315, 362
Suriye .. 19, 21, 31, 36, 47, 51, 52, 64, 90, 95, 96, 101, 108, 109, 110, 111, 120, 128, 129, 136, 138, 148, 150, 151, 154, 174, 201, 211, 279, 283, 301, 325
Sümer..... 9, 13, 25, 26, 29, 30, 32, 33, 34, 37, 40, 42, 45, 64, 84, 366, 369
Süveyş..... 198, 241, 250, 262, 267, 301, 302, 370

Ş

Şam.... 108, 109, 118, 120, 127, 128, 155, 282
Şehir 66, 162, 339, 365
Şeker 231

T

Tarım 18, 27, 32, 70, 145, 157, 220, 231, 364
Tarih 2, 3, 4, 6, 7, 8, 11, 23, 29, 30, 33, 35, 39, 43, 58, 63, 66, 68, 75, 84, 91, 98, 99, 115, 127, 135, 136, 141, 171, 177, 188, 208, 213, 216, 217, 218, 227, 248, 249, 250, 251, 273, 281, 286, 308, 312, 322, 329, 334, 342, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370
Teknoloji 99, 360
Temizlik 21, 126, 166, 368
Tevrat 25, 40, 65, 108, 368, 369
Ticaret.... 27, 47, 79, 125, 128, 142, 160, 183, 211, 242, 248
Timur..... 154, 155, 156, 163, 164, 165, 174, 201, 215, 229
Top 133, 200
Tramvay 236
Tren 262
Troya 21, 52, 73
Truman 294, 299, 302
Tunç 63
Türkçe 83, 117, 121, 138, 150, 151, 155, 161, 213, 249
Türkler..... 56, 58, 68, 79, 82, 83, 84, 98, 106, 114, 115, 117, 119, 123, 124, 135, 136, 138, 141, 148, 151, 155, 156, 161, 165,

174, 219, 232, 261, 312, 329, 360, 361, 367, 370

U

Uygarlık ... 24, 25, 29, 49, 359, 361, 365, 366
Uygur .. 13, 83, 113, 115, 120, 135, 156, 209, 254, 258, 264, 287, 334, 362, 364
Uzak Doğu 100, 260, 327, 362

Ü

Ümit Burnu 152, 176, 180, 181, 198, 259, 262

V

Vasco da Gama 176, 195
Veba 145, 238
Venedik ... 122, 125, 128, 129, 134, 142, 165, 166, 168, 175, 177, 186, 196, 202, 238, 248
Vergi 55, 88
Versailles 281
Vietnam 79, 103, 113, 121, 153, 159, 285, 299, 302, 303, 304, 329
Viking 39
Viyana 145, 170, 211, 212, 213, 229, 245, 275, 281, 369

W

Wilson 264, 281

Y

Yazı 28, 34, 49
Yeni Dünya 175, 308, 323, 339, 359, 361, 365, 369
Yeniçeri 212, 248, 360
Yerli 242, 245
Yunan 7, 33, 34, 37, 58, 59, 62, 63, 66, 67, 68, 73, 75, 76, 95, 99, 112, 175, 220, 242, 320
Yunanistan .. 7, 22, 52, 53, 56, 59, 62, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 88, 147, 248, 249, 292, 298, 299

Z

Zengin 60, 122, 133, 196

Etrafımızın bilinmeyen kara noktalarla dolu olduğu bir ortamda, kimilerimiz şaşırıp arabalarını sağa sola sürerek yan yollarda kaybolurken, kimilerimiz birbirine çarpıyor, bazılarımız ise yorgunluktan bir köşede uyuyup kalıyor. Şüphesiz tarihi bilenler ve dünü anlayıp geleceği tahayyül edebilenler, sislerin arasından doğru yolu bulup hedeflerine ulaşıyor. Çünkü tarih, bakmasını bilenler için ders alınacak olaylarla dolu.

Bu çalışmada, antropoloji, arkeoloji ve etnoloji gibi bilim dallarından da yararlanılarak, insanlık tarihine kolay ve anlaşılır, yeni bir bakış açısı getirilmeye çalışılmıştır.

ISBN 978-605-5262-60-0

THG
0259448
CHD